Anul 14,

n. 1-3

1922

Viaţa Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL XLIX

ANUL XIV

IAŞI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURĂ

„VIAŢA ROMÎNEASCĂ."

1922

Fără graiu

(Roman)

In locul meu de naştere—gubernia Voliniei—în acea parte a ei, unde prelungirile Carpaţilor trec în şesurile mlăştinoase ale Polesiei, se află un mic tîrguşor, pe care eu îl voiu numi Hliebno. Din partea de miazănoapte-apus tîrguşorul e adăpostit de un mic tăpşan. Din partea de miazăzi-apus se aşterne un şes mare, acoperit în întregime cu holde, care spre orizont trec în liniile albastre ale pădurilor, cîte s'au mai păstrat încă. Peici-pecolo, mai ales subt razele soarelui în apunere, strălucesc lacuri întinse, iar printre acestea şerpuesc nişte rîuleţe subţiri, care pe timpul verilor se usucă.

Meleaguri liniştite, paşnice, chiar destul de somnoroase. Tîrguşorul samănă mai mult a sat, decît a tîrg, dar odinioară a cunoscut şi el zile, — dacă nu mai bune, — dar cel puţin nu aşa de somnoroase. Pe tăpşan s'au mai păstrat încă urmele unor săpături de tranşee, iar deasupra lor se leagănă azi iarba, al cărei foşnet păstorul caută să-l redea cu trişca lui nemeşteşugită, pecînd turma obştiei paşte liniştit în umbra gropilor, pe jumătate năruite...

Nu departe de acest tîrguşor, deasupra rîuleţului încolăcit, stătea,—sau poate mai stă încă şi acuma,—un mic cătun. Rîuleţul, din pricina loziei, care-i acoperea din belşug malurile, a căpătat numele de Lozova; dela rîuleţ cătunul se numi Lozişti, iar dela cătun locuitorii se numesc şi ei cu toţii—Lozişteni. Apoi, pentru a se deosebi mai bine unii de alţii, Loziştenii mai adăugau la numele lor comun—şi cîte o poreclă: de aici—paseri şi fiare loziştene; pe unul îl numeau Păcorniţă, pe altul Roată, pe un al treilea chiar Cărămb...

E greu de spus, cînd s'a aşezat acest cătun chiar subt coasta tîrguşorului. Desigur încă pe vremurile, cînd deasupra şanţurilor se vedeau încă tunuri, iar tunarii se schimbau într'una: cînd stăteau cu fitiluri Leşii, îmbrăcaţi în contuşii lor împestriţaţi, iar Cazacii şi *golănimea* ridicau praf de jurîmprejur, nă-

vălind spre oraș din toate părțile... ; cînd, din contra, trăgeau din tunuri cazacii, iar asupra tranșeelor se aruncau cetele de Leși. Se mai spunea, că Lozișteni au fost odată cazaci *trecuți în condici* și că primiseră fel de fel de privilegii dela craii leșești. Se spunea chiar, cum că ar fi fost hărăziți cîndva, și nu știu pentruce, cu boeria...

Dar toate astea s'au uitat demult. Pela anii șaizeci a murit bătrînul, de o sută de ani, Lozinschi Șuleac. In anii din urmă acesta nu mai vorbea cu nimeni, ci numai se ruga lui Dumnezeu cu glas tare, sau cetea biblia slavonească. Dar lumea încă ținea minte, cum povestea el despre vremurile de odinioară, despre Zaporojie, despre Haidamaci, și cum trecea el Dniprul, de năvălea apoi cu tovarășii săi peste Hliebno și Clevan, și cum Haidamacii, împresurați într'o casă, cuprinsă de flăcări, împușcară din ferestre, până cînd începură a le crăpa ochii de fierbințeală, și ploștile cu praf li se aprindeau singure. Și bătrînul fulgera din ochii lui stinși, dar sălbateci, și spunea: „He-he! A fost odată și vremea noastră... Eram și noi slobozi!..." Iar Loziștenii,—acuma al treilea, sau al patrulea rînd de oameni,—ascultau aceste povestiri, își făceau cruce și ziceau: „ba mai bine să ne ferească Dumnezeu!..."

In cît îi privește pe ei, demult și-au îngropat toate privilegiile subt arăturile lor, și trăiau acuma lîngă marginea tîrgușorului, nici țărani, nici tîrgoveți. Vorbeau parcă rusește, dar într'un graiu volinian deosebit, cu amestec de cuvinte leșești și rusești; țineau de credința greco-uniată, dar mai apoi, după oarecare încurcături, fură alăturați de enoria pravoslavnică, iar bisericuța veche fu închisă și cu încetul începu a se dărîma... Arau pămîntul, umblau în sarici albe ori sure, cu brîe albastre sau roșii; purtau pantaloni largi, și căciuli de oae. Și, măcar că erau poate mai săraci decît vecinii lor, dar o slabă amintire despre un trecut oarecare mai bun, tot mai ținea încă subt streșinele de pae ale caselor din Loziști. Umblau Loziștenii mai curați decît țăranii, cunoșteau mai toți slova bisericească, și le mergea vorba, că se țin prea mîndri. Ce e drept, un străin cu mare greutate ar fi putut băga de samă aceasta, căci ori de cîte ori se întîlneau cu boerii, sau cu oamenii stăpînirii, cîrneau și ei din drum cu aceiași grabă, se plecau și ei tot așa de adînc, sărutau și ei uneori cu smerenie mînile boerești. Și cu toate astea, era ceva la mijloc, și lumea cunoscătoare băga de samă acel *ceva*. Despre Lozișteni se spunea, că-și aduc aminte despre *ceva*, că au în mintea lor *ceva*, că-s nemulțumiți de *ceva*. Inadevăr, cînd îi întîlneai și-i întrebai, ca de obiceiu: „cum o mai duceți", sau „cum vă ajută Dumnezeu", Loziștenii, în loc de „slava Domnului", dădeau numai din mînă și ziceau:

„D'apoi asta-i viață?" Sau: „trăim ca bobul de lîngă drum". Iar alții, mai îndrăzneți, se puneau pe înșirat uneori niște lucruri, pe care nici nu-ți mai venea să le asculți. Mai

aveau pe lîngă toate și o judecată lungă cu un moșier vecin, pentru niște pămînt—pentru un *cinș*; *—o pierdură, apoi nu se știe cum s'a făcut, că moștenitorul boerului a dat îndărăt... Se spunea, că după asta Loziștenii au devenit și mai „mîndri", cu toate că mai mulțumiți tot nu se arătau.

Apoi nicăeri nu erau mai bine primiți călătorii, care puteau povesti cîte ceva despre lumea cea largă a lui Dumnezeu...

II

Și iaca așa trăia în Loziștii lui și un oarecare Osip Lozinschi: trăia adică, la drept vorbind, nu grozav. Pămînt avea puțin, arenda era grea, gospodăria scădea. Era acuma însurat, dar copii n'avea, și nu odată se gîndea, că copiii, cînd îi va avea, au s'o ducă tot așa de rău, sau și mai rău. „Omul, cît e tînăr, spunea el deobiceiu, și cît nu-i țipă copiii la spate,—atunci să caute el, unde i s'a rătăcit norocul".

Nu era nici cel dintâiu, nici cel din urmă dintre aceia care, luîndu-și rămas bun dela rude și dela vecini, și-a luat, cum se zice, tălpășița și a plecat să-și caute norocul, să muncească, să lupte cu amarul nevoilor și să mănînce pînea amară din cuptor străin, printre străini. Nu puțini dintre acești oameni neastîmpărați plecau și din Loziști; plecau și cîte unul, și cîte doi, iar odată—o grămadă întreagă, luîndu-se după un șmecher de agent neamț, și strecurîndu-se peste graniță noaptea. Numai că toată treaba se sfîrșea cu nimic, sau și mai rău. Se întorceau, care rupt și flămînd, care dus de Nemți cu funia până la graniță; care se și prăpădea fără știre, rătăcindu-se cine știe unde prin lumea cea largă a lui Dumnezeu, ca un ac într'un car cu fîn.

Lozinschi Osip fu, pare-se, încă cel dintâiu, care s'a găsit, nu s'a pierdut. Era om, pe cît se vede, cu cap: nu dintre cei care se pierd, ci din cei care mai scot și pe alții la drum. Oricum, peste vr'un an-doi, sau poate mai mult, sosi la Loziști o scrisoare cu o marcă mare roșiatică, cum până la acea vreme, prin acele locuri nu se mai văzuse încă. Multă mirare a stîrnit scrisoarea aceia; au cetit-o și au răscetit-o la *voloste*, și *pisarul*, și învățătorul, și preotul, și altă lume mai de samă,—toți cîți au avut curiozitatea; iar la urma urmelor au chemat totuși pe Lozinscaia și i-au dat scrisoarea,—într'un plic rupt, pe care numele îi era scris totuși foarte lămurit: Caterina Lozinscaia, femeia lui Iosif Hluba, la Loziști.

Scrisoarea era dela bărbatu-său, din America, din gubernia Minnesot, dar din ce *uiezd* și sat, acuma e greu de spus, fiindcă... Dealtfel asta se va vedea mai încolo.

In scrisoare era scris, că Lozinschi, slavă Domnului, e bine și sănătos, lucrează la o „farmă" și că, dacă-l ajută Dum-

* Proprietate embaticară. N. Trad.

nezeu, cum l-a ajutat până aici, nădăjdueşte să ajungă şi el stăpîn. Dealtfel chiar ca lucrător stă mai bine acolo, decît un gospodar din Lozişti; şi că-i libertate mare prin acele părţi. Pămînt destul, vacile dau cîte o vadră de lapte la o mulsoare, iar caii sînt cît taurii. Omul cu cap şi cu braţe e preţuit. şi chiar pe dînsul, pe Lozinschi Osip, l-au întrebat mai dăunăzi, pe cine vrea el să aleagă de preşedinte, mai mare peste toată ţara. Şi nici dînsul, Lozinschi, n'a votat mai rău decît alţii; şi, cu toate că, la drept vorbind, lucrurile n'au eşit aşa, cum au vrut ei cu stăpînul lor, dar tot i-a plăcut că, oricum, a fost întrebat şi el cu oamenii. Intr'un cuvînt, e libertate şi e foarte bine. Numai că lui Lozinschi îi e foarte dor de nevastă, şi de aceia a căutat să muncească foarte mult, iar cei dintâiu bani i-a dat pentru *tichet*, — pe care i-l şi trimite în această scrisoare. Iar *tichetul* e acea hîrtiuţă albastră, care trebue păzită ca lumina ochilor. Pe ea e făcută o maşină cu vagoane şi un vapor. Asta înseamnă, că cu acest bileţel, pe dînsa, pe Lozinscaia, au s'o ducă fără plată, şi pe uscat şi pe apă,—numai să ajungă ea la oraşul nemţesc, Hamburg. Iar pentru celelalte cheltueli să vînză casa, vaca şi avutul.

Pecînd Lozinscaia cetea scrisoarea, oamenii se uitau la dînsa şi-şi ziceau, că uite cum un fleac de hîrtiuţă are atîta putere, că te duce până la marginea lumii, şi plată nu-ţi cere nicăeri! Ei, dar se înţelege, îşi dădeau samă cu toţii, că hîrtiuţa trebue să-l fi costat pe Osip Lozinschi bani şi bani. Care va să zică, nu degeaba a plecat Lozinschi prin lume, şi că pe lumea asta, cînd îi căuta bine, omul tot îşi găseşte el norocul lui...

Şi fiecare se gîndea: ce bine ar fi, dacă şi eu... Chiar pisarul (tot din Lozova de felul lui) nu dintr'odată dădu femeii scrisoarea şi biletul, ci le ţinu o săptămînă întreagă, gîndindu-se: muerea e proastă, iar cu scrisoarea asta un om deştept ar putea să vază şi America, să-şi caute şi norocul pe acolo... Dar pe bilet, deşi nu cu slova noastră, era scris foarte lămurit: missis Katharina Ioseph Lozinsky—Oglobea. Iosif Oglobea, — asta încă n'ar fi mare lucru, dar Katharina — lămurit lucru, că-i femee; apoi chiar missis trebue să fi însemnînd muere. Intr'un cuvînt, chiar în clipa din urmă pisarul, deşi parcă tot ofta şi privea urît scoţînd din saltar biletul, pe care îl pusese mai la o parte,— dar tot l-a dat. Lozinscaia l-a luat, s'a aşezat pe o bancă şi a început să plîngă amar.

Se înţelege, de scrisoare era ea bucuroasă, dar omul plînge doar şi de bucurie. Apoi, oricum, avea să părăsească şi satul, şi rude, şi vecini. Apoi trebue să spunem că Lozinscaia era femee tînără şi, cum se zice, împlinită. Fără bărbat cîte nu i se pot întîmpla unei femei? Ba de cîte ori n'a oprit-o în cale chiar pisarul, iar la spovedanie trebuia să mărturisească chiar, că n'o lăsa în pace nici „Duşmanul". Cînd şi cînd numai ce-ţi şopteşte cineva la ureche, că Osip Lozinschi e departe, că nimeni încă din nişte ţări aşa de îndepărtate la Lozişti nu s'a întors, că poate

corbii au împrăştiat oasele bărbatului ei în vr'o pustietate îndepărtată, iar ea îşi risipeşte zadarnic anii tinereţii: nici fată, nici văduvă, nici femee cu bărbat. Adevărat, Lozinscaia era femee cuminte şi cu greu putea fi ispitită, dar cînd veni scrisoarea, se văzu, că inima nu-i e la loc: deodată îi năvăliră în suflet şi bucuria de azi, şi amărăciunea din trecut, şi toate gîndurile pline de păcate ale tinereţii, şi toate nopţile nedormite, cu visurile lor fierbinţi. Intr'un cuvînt, Lozinscaia căzu leşinată, şi a trebuit s'o ducă acasă, pe braţe, fratele ei bun, Mateiu Lozinschi, după poreclă Oişte.

Şi începu vorba prin sat: că Osip Lozinschi s'a îmbogăţit în America, că a ajuns om de samă până la atîta, încît e întrebat acuma, cine să se aleagă preşedinte... Incepură băeţii mai tineri să zăbovească mai des pe la cîrciumă: beau bere şi *med*, trag din lulele, stau până pe după miezul nopţii, fac gălăgie, sfătuesc şi se laudă. De le asculta cineva vorba, ar fi crezut, că nu mai rămîne la Lozişti până la Crăciun un singur om tînăr... Dacă până şi pe Osip l-au întrebat, pe cine vrea el de preşedinte, apoi unde n'au să ajungă alţii, care-s mai ceva decît Osip!... Fiindcă acolo e libertate!

Libertate! Această vorbă destul de des se rostea în cîrciuma evreului Şlema, care asculta liniştit de după tejghea. La drept vorbind, nu oricine dintre Lozişteni înţelegea bine, ce însamnă vorba asta. Dar ea parcă luneca mai uşor pe limbă, şi răsuna într'însa ceva, de parcă simţea omul, că a mai crescut, şi parcă aducea aminte de ceva nelămurit, dar plăcut... Ceva despre care prin acele locuri bătrînii parcă ştiuseră odată, iar copiii lor se prefac uneori, că înţeleg şi ei...

Dar cîte nu flecăreşte omul! Au vorbit, au făcut gălăgie şi au lăsat-o moartă... Dar s'au găsit doi şi dintre aceia, cărora nu le place să vorbească în vînt... S'au gîndit, s'au sfătuit la o parte între ei şi s'au pus să-şi vînză casele şi pămîntul. Nici nu prea aveau dealtfel ce vinde, iar cînd totul a fost gata, au şi spus-o: mergem şi noi la Osip cu Lozinscaia, ca să nu se piarză singură pe drum.

Unul îi era rudă deaproape: era chiar fratele ei, Mateiu Oişte, strănepotul de sînge al lui Lozinschi Şuleac, fost haidamac, om de o statură uriaşă, lat în umeri mai de un stînjen, cu mînile—cît nişte greble, cu capu-i balan şi părul creţ—cît un ceaun: adevărat urs din Puşcea! Se spunea, că la faţă ar fi sămănat cu bunicu-său. Numai ochii şi inima îi erau ca de copil. Insurat încă nu era, casă avea proastă, iar moşie—atîta, că, de s'ar fi culcat un om aşa de uriaş deacurmezişul sfoarei lui de pămînt, ar fi ajuns cu picioarele pe locul altuia. Vorbea puţin, rîdea rar. Avea o biblie veche dela bunicu-său, pe care îi plăcea s'o cetească,—şi adesea cădea pe gînduri, ruşinos şi mîhnit. In Lozişti n'a fost socotit de deştept niciodată; şi flăcăii adesea îşi băteau joc de el, poate fiindcă,—cu toată puterea lui neobicinuită,—nu-i plăcea să se bată.

Avea un bun prietin, pe Ivan Lozinschi Dima,—om cu totul de alt soiu: mărunt, fără putere, dar vesel, vorbăreţ şi ascuţit la minte. Dima era uscăţiv, guraliv, vioiu, păru-i din cap —ca perie; ochii—neastîmparaţi şi strălucitori; limba—iute şi gata la răspuns; mustăţi avea lungi, căzăceşti, lăsate în jos. Nimeni nu-l socotea prost, şi nu se lăsa nici el pe jos. Dar cînd înţepa pe vr'o unul cu vorba, căuta totdeauna să se ţină mai pe aproape de Mateiu, căci braţul îl avea slab şi la bătae nu ţinea.

Cînd se află în Lozişti că şi aceşti doi sînt gata de plecare în America, nimănuia nu-i fu parcă pe plac.

— Dar unde eşti tu în stare, bre Mateiu,—îi spuneau prietinii,—să te duci tu de aici în aşa depărtare? Tu eşti prost, şi Ivan slab; d'apoi acolo, în America, pe voi au să vă ia în picioare şi giştele.

— Nu mai tot flecăriţi; cum o da D-zeu. Eu am să mă ţin de soră-mea şi de Dima.

Şi au şi plecat toţi la un drum aşa de îndepărtat... Nu face să mai înşirăm, cum au trecut graniţa, cum au trecut prin ţara nemţească; lucrul nu-i aşa de greu. Apoi în Prusia se găsesc mulţi şi de ai noştri, care iţi puteau arăta, cum ai să faci pe drum. Destul să spunem, că au ajuns la Hamburg şi că, luîndu-şi buclucurile, plecară fără multă bătae de cap spre rîu, la debarcader, ca să afle deacolo, cînd trebue să meargă mai departe.

Iar Hamburgul, oraş nemţesc, stă pe o apă mare, nu departe de marea, iar de aci corăbiile pleacă în toate părţile. Iată că văd Loziştenii noştri într'un loc, pe mal,—o mulţime nespusă: aleargă din toate părţile, se grăbesc şi se ghiontesc, de se pare omul—un butuc pe drumul mare. Iar de pe mal, dela debarcader două vaporaşe duc şi duc lume, spre o corabie; fiindcă corăbiile, care umblă pe ocean, stau la mijloc,—mai depărtişor,—unde-i locul mai adînc. Văd Loziştenii, că corabia aceia scoate fum, iar vaporaşele mereu se apropie de ea. Aruncă în ea lume, cufere, bocceie şi geamantane, şi îndată—îndărăt la debarcader, şi iar se încarcă, iar duc.

Şi iată că Ivan Dimă, după ce se uită bine la toate astea, înţelese cel dintăiu.

— Dar ştiţi voi ce,—zice: asta trebue să fie corabia pentru America, fiindcă-i foarte mare. Am nemerit întocmai. Mateiu, hai să ne facem drum şi noi înainte.

Au pus femeia cu biletul înaintea lor şi au început s'o împingă prin mulţime. Ajunseră până la marginea debarcaderului, cînd colo—primeau, pe cît se vede, tocmai pe cei rămaşi mai în urmă. Doamne, ce mai ferbere! Şi plîng, şi ţipă, şi rîd, şi se îmbrăţişează, şi se înjură, şi fîlfie din batistă. Şi rari feţe nu erau mişcate, şi în rari ochi nu străluceau lacrămile despărţirii... Iar jurîmprejur—numai limbă străină; un graiu necunoscut îţi loveşte auzul,—neînţeles, sălbatec, caşi valurile, care aruncau spuma pe subt picioarele lor. Şi se învîrtiră capetele Loziştenilor noştri, li se bătură inimile; cu ochii înfipţi tot înainte, căutau să nu rămîe cumva de ceilalţi, să nu fie lăsaţi cumva în această bătrînă Europă, unde s'au născut şi şi-au trăit o jumătate din viaţă...

Mateiu Lozinschi fără greutate croi drum pentru toţi, şi peste două minute Lozinscaia stătea cu cufărul ei lîngă punte, ţinînd în mînă biletul. Iar vaporul şueră de două ori jalnic şi subţirel, şi fumul negru pufni din coşul lui, în văzduhul umed: se cunoştea că vrea să plece îndată. Şi pe cînd Loziştenii se uitau în toate părţile, răsună şi o a treia şuerătură, şi ceva clocoti cu atîta putere subt picioarele lor, încît ai noştri tresăriră, şi fără voia lor, se dădură îndărăt. Iar în timpul acesta un neamţ uriaş, cu ochii holbaţi şi plin de năduşeală, care se frămînta mai mult decît toţi pe debarcader, zări pe Lozinscaia, îi înhăţă biletul, îl privi, i-l puse în mînă,—şi n'apucară Loziştenii să prindă de veste, cînd,—şi femeia, şi bocceaua ei se aflau pe vaporaş. Iar în timpul ăsta alţi doi mateloţi izbiră puntea deodată, dădură jos pe Dima, împinseră îndărăt pe Mateiu—şi traseră puntea la debarcader. Se puseră Loziştenii noştri, pe capul Neamţului celui înalt.

— Fie-ţi frică de Dumnezeu, omule!—strigă Dima. E doar buna noastră soră, noi vrem să plecăm împreună.

Dima a întrebuinţat o şmecherie, se înţelege, numindu-se şi pe dînsul bun frate cu Lozinscaia; dar unde dracu mai e şmecheria, cînd Neamţul nu înţelege o vorbă! Iar vaporul a şi început a se mişca, iar Caterina de colo—pe bocete: de i se auzea glasul până şi dintre atîtea glasuri nemţeşti. Băgară Loziştenii mînile prin buzunare, scoaseră cîţi bani aveau, îi strînseră în palmă, şi începu Mateiu să lucreze din nou cu coatele. Eşiră iar înainte, de unde să poată sări în vapor,—şi arătară Neamţului banii, ca să nu creadă, că vor să plece tustrei cu un singur bilet femeesc. Dima alese chiar o mică monedă, o băgă încetişor Neamţului în mînă. După ce i-o băgă, îi mai strînse şi mîna, ca să nu cadă moneda,—şi-i arătă vaporaşul şi femeia, care acuma începuse să-şi piardă vocea de spaimă şi de plîns...

N'a eşit nimic. Neamţul, ce e drept, moneda n'a aruncat-o şi a zis chiar ceva cu destulă bunăvoinţă, dar cînd prietinii noştri făcură un pas îndărăt, ca să-şi facă vînt, să se arunce pe vapor,—Neamţul făcu dinşochi celor doi mateloţi; iar aceştia erau oameni, se vede, deprinşi: îi luară în primire aşa de bine pe amîndoi Loziştenii, că de sărit n'a mai fost nici vorbă.

— Mateiu, Mateiu,—apucă să strige Dima,—ia incearcă cu ei cum ştii tu! Tocmai acum e nevoe! Dar în clipa asta se pomeniră aruncaţi amîndoi cît colo, şi Dima se rostogoli cu picioarele în sus.

Cînd se ridică, vaporaşul luneca deja, apucînd-o dealungul debarcaderului. Se învîrtiră roţile, scăldînd debarcaderul cu stropi tulburi, o coadă de fum atinse feţele mulţimii înghesuite, apoi trecu faţa scăldată de lacrimi a Lozinscăi speriate, şi peste o minută—între debarcader şi vapor rămase o dîră de apă învălmă-

şată şi turbure, de vr'o doi-trei stînjeni. Roţile se puseră pe lucru, şi dira se lungi la vr'o douăzeci-treizeci de stînjeni. iar vaporaşul începu a se micşora, fugînd prin văzduhul umed, subt un cer tulbure, pe rîu! tulbure...

Lozîştenii priveau cu gurile căscate, cum vaporaşul s'a apropiat de corabia cea uriaşă, cum s'a întins ceva depe dînsul, spre corabie, întocmai ca o nueluşă subţire, pe care, ca nişte furnici, începură a se mişca oameni şi lucruri. Apoi corabia răbufni şi ea un fum negru, mugi cu glas adînc şi răsunător, ca un buhaiu uriaş într'o cireadă de vaci, şi plecă încet pe rîu, printre vasele mărunte, care stăteau pedelături, sau se dădeau iute la o parte.

Lozîştenii abia îşi ţinură lacrămile, petrecînd cu ochii această namilă, care le lua de subt nas, spre America îndepărtată, pe biata femee.

Mulţimea începu a se împrăştia, iar neamţul cel înalt îşi ridică pălăria-i rotundă, îşi şterse cu o batistă faţa înăduşită, se apropie de lozîşteni şi zimbi mînzeşte, întinzînd lui Mateiu Oişte laba. Nu era om, se vede, care să poarte supărare. Cînd înghesuiala şi îmbulzeala depe debarcader se sfîrşiră, Neamţul se lăsă de apucăturile lui şi vru, pe cît se vede, să mulţumească Lozîştenilor pentru dar.

— Ei, vezi ?—zise Dima.— Acuma vezi ? — zici bună ziua, ca un om de treabă, dar ia gîndeşte-te, ce ai făcut cu noi : a plecat soră-mea singură. Du-te dracului ! Dima scuipă cu supărare şi întoarse Neamţului spatele.

Iar corabia era acuma cît colo, mai lăsă fum, tot mai puţin, tot mai departe, apoi nu puteai să deosebeşti printre alte vase,—ba încă şi prin ceaţă,—nu numai pe Lozinscaia, dar nici corabia. Parcă îi gîdili ceva în gît pe amîndoi.

— Ce cine de om eşti !—zise Mateiu Oişte către Neamţ.

— Atîta rău, cît te înţelege,—îl întrerupse Dima necăjit. Dacă-i trăgeai una bună la vreme, cum îţi spuneam eu, poate că acuma eram pe vapor. Apoi deacolo, oricum, nu ne aruncau ei în apă ! Mai ales, că era să fie sora cu biletul !

— Cine ştie,—răspunse Mateiu, scărpinîndu-se în ceafă. Îţi spun drept, de tras omului una bună, nu-i treabă grea ; decît, n'am văzut în viaţa mea, să iasă de aici vr'un lucru de seamă. N'om fi brodit-o nici noi bine, crede-mă ce-ţi spun. Treaba ta era să te pricepi, fiindcă tu treci drept om cu cap.

Cum se întîmplă adesea, prietinii căutau să dea vina unul pe altul. Dima zice : trebuia să dregi treaba cu pumnul ; Mateiu dă vina pe capul lui Dima. Iar Neamţul tot stă şi dă din cap prietineşte la amîndoi...

Apoi Neamţul scoase moneda, pe care i-o băgase în mînă Dima, şi o arătă Lozîştenilor. Se vede, tot i-a mai rămas ruşine acestui om : n'a vrut să ia banii degeaba, îşi dădu o sfîrlă peste legătoarea dela gît şi zise : „şnaps" ; arătă apoi cu mîna spre

o cîrciumă. „Şnaps" : asta se ştie în toate limbele, ce înseamnă. Dima se uită la Mateiu, Mateiu se uită la Dima şi zise :

— Acum ce să-i faci ? Se înţelege, trebue să mergem. Cu picioarele pe apă n'ai să alergi, iar dela dracu de Neamţ poate tot ne alegem cu ceva...

Merseră. Iar în cîrciumă stă un om bătrîn, cu părul cărunt, ca peria, şi pe faţă—tot perie. Se cunoştea îndată, că ori cît s'ar rade,—dă barba din pielea lui, cum dă otava după o ploae bună. Cum dădură prietinii noştri de un om aşa de păros printre Nemţii cei netezi şi curaţi, li se şi păru că-i ceva cunoscut. Dima zice încetişor : ăsta trebue să fie din gubernia Minsc, ori din Moghiliov, ba şi din Puşcea.

Aşa şi era. După ce vorbi cu Neamţul, cîrciumarul aduse patru pahare de bere (al patrulea pentru sine) şi începu să vorbească, făcu pe Lozîşteni gogomani şi-i lămuri, că singuri sînt de vină.—„Trebuia să treacă după colţ, unde e scris pe uşă : Billetencasse". Billeten—asta şi un dobitoc o înţelege : înseamnă bilet, iar cassa—e tot casă. Şi voi vă îngăgaţi ca turma în ocol, fără să ştiţi a deschide poarta".

Mateiu lăsă capul în jos şi se gîndi : „are dreptate" ; fără limbă omu-i caşi un orb, sau ca un copil mic. Iar Dima deşi, poate, se gîndea la fel, dar fiindcă era om cu ambiţie, lovi cu paharul în masă şi zise :

— Mult ai să tot înjuri, unchiaşule ? Mai bine mai adă cîte o bere, şi spune ce să ne facem ?

Asta plăcu la toţi,—înţeleseră că-i om cu ambiţie şi om isteţ. Neamţul lovi pe umăr pe Dima, iar gazda aduse încă patru beri pe o tava.

— Ei, cum s'o ajungem ?—întrebă Dima.

— Aleargă după dînsa, poate o ajungi,—răspunse cîrciumarul.—Tu crezi, că pe marea e ca pe cîmp, cu căruţa. Acum,—zice,—voi trebue să aşteptaţi încă o săptămînă, cînd o merge altă corabie de emigranţi ; ori, dacă vreţi, plătiţi mai scump : încurînd merge un vapor mare, şi cu clasa a treia pleacă multă lume din Danemarca şi Suedia, ca să se tocmească slugi în America ; fiindcă Americanii sînt un neam,—se zice, liber şi mîndru, şi dintr'înşii slugi se găsesc cu greu. Suedezele şi Danezelee tinere în doi-trei ani îşi adună acolo zestre bună.

— O fi cam scump,—zise Dima ; dar Mateiu îl întîmpină :— Fie-ţi frică de Dumnezeu. Doar nu putem lăsa femeia să aştepte o săptămînă întreagă. Doar are să se sfîrşească de lacrămi ! Mateiu îşi închipuia, că în America, pe debarcader, sora lui are să stea cu bocceaua întocmai ca la satul lor, pe mal, are să privească marea şi are să plîngă...

Petrecură noaptea la pămînteanul lor ; acesta lăsă pe Lozîşteni în grija unui tînăr Suedez, care îi duse la debarcader, le cumpără bilete, îi aşeză în vapor, şi la amiază Lozîştenii noştri, — Dima şi Oişte,—plecară, ca să ajungă pe Lozinscaia Ogloblea...

III.

Trece o zi, trec două. Soarele apune în mare de o parte, dimineața se ridică din mare de altă parte. Se zbat valurile, trec nouri de pîclă, zboară după corabie păscărușii, se așează pe catarguri, apoi parcă sînt smulși de acolo de vînt și, legănindu-se, cînd pe o aripă, cînd pe alta, ca niște bucățele de hîrtie, rămîn, rămîn și pier în urmă, zburînd îndărăt, cătră pămîntul Europei, pe care Loziștenii noștri l-au părăsit pentru vecie. Mateiu Lozinschi îi petrece cu privirile și oftează. Vezi? – își zice el: și pescărușii se tem să meargă mai înainte, și noi îi dăm zor... Și stă zugrăvită în fața lui o pădure de brad, subt pădure un riuleț cu lozie îngălbenită; iar deasupra riulețului, sărmane căsuți, acoperite cu pae. Și parcă s'ar întoarce la sărăcia lui, veche și cunoscută de mai înainte...

Iar marea bate surd coastele corăbiei, și valurile ca niște munți, cad și se ridică: cu ropot, cu plesnet, cu geamăt surd, parcă ar amenința cineva și-ar plînge totodată. Corabia se apleacă-se apleacă, iat-o că parcă s'a și răsturnat; cînd colo – iar se ridică, gemînd și scîrțîind. Se îndoae și scîrție catargurile, șueră sec vîntul prin vîntrele, iar corabia merge și merge; deasupra corăbiei strălucește soarele, deasupra corăbiei stă noapte întunecoasă, deasupra corăbiei gînditori atîrnă nouri, sau furtuna vuește și urlă peste ocean, și fulgere cad peste apele lui legănate; iar corabia merge și merge...

Mateiu Oiște vorbea totdeauna puțin, dar adesea se gîndea la lucruri, pe care n'avea chip să le spună niciodată prin cuvinte. Și încă niciodată n'au trecut prin capul lui atîtea gînduri încurcate și nelămurite,—ca și acești nouri și aceste valuri,—și tot așa de adînci și de neînțelese, cași această mare. Gîndurile acestea se nășteau în capul lui și cădeau, și el n'ar fi putut, și nici n'ar fi stăruit să și le adune, dar simțea lămurit, că din pricina acestor gînduri ceva se frămîntă și se clatină în adîncul sufletului său, dar n'ar fi putut spune nici el, ce anume...

Spre seară oceanul se acoperea ca de o perdea, cerul se întuneca, iar vîrfurile valurilor se aprindeau de o lumină deosebită... Mateiu Oiște a băgat de samă mai întâiu, că valul dela ciocul cel ascuțit al corăbiei e parcă prea alb în întunericul, căzut demult și peste cer și peste mare. Mateiu se plecă în jos, privi în adîncime și rămase nemișcat...

Apa delîngă corabie se lumina, prin apă se mișcau încet niște focuri palide, aprinzîndu-se, stingîndu-se, eșind deasupra apei, pierind din nou în adîncimea tainică și fioroasă... Și lui Mateiu i se părea că toate astea sînt vii: și mersul corăbiei, și vuetul plîngător, și zgomotul valului, și mișcarea oceanului, și tăcerea misterioasă a cerului. Se uita în adîncime, și i se părea, că și deacolo se uită cineva la dînsul. Cineva necunoscut, cineva mirat, cineva speriat și nemulțumit... Din vecii vecilor marea își merge drumul ei; din veci se ridică și cad valurile, din veci

marea își cîntă cîntecul ei, neînțeles pentru auzul omenesc, și din veci – în adîncimea ei se petrece o viață, pe care noi n'o înțelegem. Și iată că acuma în această armonie de veci și de veci, în această mișcare vie s'a amestecat mersul îndrăzneț și măsurat al corăbiei... Și cîntecul mării a tresărit și s'a schimbat, și valurile s'au curmat, s'au frînt, și cineva din adîncime ascultă cu groază mersul monstrului necunoscut, dintr'o altă lume neînțeleasă. Se înțelege, Lozinschi nu le-ar fi putut spune toate astea cu vorbe, dar simțea spaimă în fața adîncimii tainice a mării. Și i se părea lui Lozinschi, că iată se uită el cu frică de sus, iar la dînsul se uită cu aceiași groază cineva de jos. Se uită și se minie, și trimite iscoadele lui cu niște lumini, care es deasupra și umblă încolo și încoace, și cercetează nu știu ce, și se sfătuesc încet despre ceva între dînsele și se cufundă totuși mîhnite în genunea necunoscută, fără să înțeleagă nimic. Iar corabia aleargă într'una cătră țelul ei, cu mersul ei nestînjenit...

Și se gîndea mult în ceasurile astea Mateiu Lozinschi,—păcat numai, că toate aceste gînduri se ridicau și cădeau ca valurile, fără să lese vr'o urmă deseamă, fără să se închege într'o vorbă, isprăvită, pîlpîiau și se stingeau ca focurile din adîncime... Dealtfel o spunea el mai tîrziu și singur: că nici odată n'are să uite marea!—„Omul se gîndește la multe pe marea, domnule,—îmi zicea el,—la fel de fel de lucruri: despre dînsul și despre Dumnezeu, despre pămînt și despre cer... Fel de fel se gîndește omul pe ocean, despre viață, domnule, și despre moarte"... Și se vedea după ochii lui, că ceva, ca o flacără mică încerca să străbată înafară din adîncimile nebănuite ale acestui suflet neprefăcut și nedeslușit. Fără îndoială, rămăsese în acest suflet ceva din marea...

Da, fără îndoială, rămăsese... Sufletul lui se legăna, cași marea, și in inima lui simțirile se perindau cași valurile. Și cîte o lacrămă îi umezea cîte odată ochii și cîte odată, – îți vine să rîzi chiar,—lui, unui zdrahon de om, greoiu, cum era, – îi venea să sară din corabie și să zboare,—să zboare cași acești pescăruși care au început iar să se arate, dar acuma dinspre America... Să zboare undeva departe, unde se sting zorile, unde trăesc oameni buni și fericiți...

Mai apoi Lozinschi mi-a povestit și singur, că lui în vremea asta îi veneau niște gînduri, care niciodată nu-i veniseră, nici la Loziști, cînd mergea după plug, nici la bîlciu, în tîrguşor, nici chiar la biserică. Acolo erau tot gînduri obișnuite, care trebue să și fie la locul cuvenit și la vremea cuvenită. Dar pe ocean gîndurile îi erau tot de alt soiu și neobișnuite. Se ridicau de undeva, cași aceste focuri de mare, iar el căuta să le privească mai deaproape, cași pe aceste focuri. Dar zădarnic căuta: cît timp nu le urmărea, treceau unul după altul, pîlpîiau deodată și se stingeau, mînguindu-i sufletul și inima; dar cum dădea să le prindă, cum încerca să și-le spună prin

cuvinte,—îndată fugeau; iar capul începea să-l doară şi să se învîrtească...

Se înţelege, toate astea din pricină, că de atîta timp n'avea nici o treabă, iar pe dinaintea ochilor oceanul se mişca şi se legăna, şi tuna, şi fulgera, şi se lumina, şi se întindea departe, în nemărginit...

In a treia zi de călătorie, eşind pe covertă, văzu mai înainte o corabie. La început i se păru, că o mică corăbioară, în chip de jucărie, s'a încurcat printre vintrelele vaporului, pe care mergeau ei. Dar asta, fiindcă văzduhul străveziu şi limpede făcea să pară toate apropiate, iar jurîmprejur, afară de apă, nimic nu se vedea. Corabia cu pînzele ei se legăna şi creştea, şi cînd fu alături de dînşii, Lozinschi zări pe ea nişte oameni veseli, care rîdeau şi salutau şi-şi căutau de drum, parcă n'ar fi avut nici o grijă, şi parcă şi viaţa lor ar fi fost mereu tot aşa de veselă, caşi corabia, dusă de un vînt prielnic. Altădată, în timpul unui zbucium mare, pecînd capătul covertei lor era scaldat de o urgie întreagă de stropi, privea iarăşi, cum o corabioară la fel, lăsîndu-se cu totul într'o parte, zbura ca o pasere. Valurile saltau şi cădeau ca nişte munţi, şi uneori, şi Lozinschi, şi ceilalţi călători cu strîngere de inimă priveau, cum îndrăzneţul vaporaş nu se mai vedea... Dar vaporaşul se avînta din nou pe vîrfuri, şi pînza lui, ca o aripă de rîndunea, atingea din nou spuma, iar el se legăna şi mergea, mergea şi se legăna. Iar Lozinschi se gîndea: ăştia trebue să fie numaidecît Americani. Oameni îndrăzneţi, se vede treaba! Şi iată-l pe dînsul, un Lozişteau de rînd şi sfios ducîndu-se la ei... Cum au să-l întîmpene ei oare şi la ce le e bun el?.. Şi cum are să fie el însuşi peste vr'o zece ani?..

Şi i se părea, că chiar acuma e altfel, că nu mai e acela, care mergea după plug la Lozişti, sau privea în zi de sărbătoare bîlciul din oraşul vecin. Chiar faptul, că a văzut marea asta fără sfîrşit, corabia asta, oamenii ăştia ciudaţi şi străini... Faptul, că ochiul lui privea taina mării adînci şi că o simţea în sufletul lui, se gîndea la ea şi la aceşti oameni străini, şi la sine însuşi, cînd va sosi la dînşii...—toate acestea făceau din el parcă alt om. Şi Lozinschi privea înainte în albastrul viu al cerului, sau la vălul picilor, căutîndu-şi parcă acolo locul şi viitorul său...

Intr'una din clipele acestea, pecînd nişte gînduri şi nişte simţiri, nebănuite până aci, izvorau din adîncul sufletului său nedesluşite, ca nişte mici scîntei din adîncul mării întunecoase,—Lozinschi căută pe covertă pe Dima şi-l întrebă:

— Ascultă, Dima. Cum socoţi tu însfîrşit: ce fel de libertate au ei acolo?

Dar Dima îi răspunse mînios:

— Pleacă deaci... Apuca-te-ar frigurile, ori vr'o dambla! Trăsni-te-ar din sănin!...

Asta, fiindcă bietul Dima abia vedea lumea cu ochii în clipa asta. Căci pecînd corabia se legăna în dreapta şi în stînga, cînd dinspre cîrmă spre bot, cînd iar dela bot spre cîrmă,—i se părea, că cerul iată-iată are să se prăbuşească peste mare, iar apoi marea din nou se înalţă deodată către cer. Din pricina aceasta lui bietul Dima i se învîrtea grozav capul: simţea un fel de gol subt lingurea şi mereu se apropia de bordul corăbiei şi atîrna cu capul în jos, ca o cîrpă, pusă pe un gard, la uscare. Bietul Dima avea o greaţă groaznică şi striga, că această blestemată de mare are să-l întoarcă pe dos, şi ruga în numele lui Dumnezeu, ca corabia să se oprească la vr'o insulă, iar pe dînsul, Dima, să-l lese măcar şi în vr'o insulă, la niscaiva sălbateci, dacă nu vor să piarză un suflet creştinesc. La început Mateiu se mira foarte mult, că Dima se arată de un caracter aşa de capricios, şi chiar încerca în tot felul să-l facă să se ruşineze. Dar mai apoi văzu, că-l aşa nu numai cu Dima: mulţi oameni de seamă şi chiar domnişoarele din Danemarca şi din Suedia, care mergeau în America, pentru a se tocmi ca fete în casă şi ca bucătărese, atîrnau la fel de borduri, şi li-se întîmpla, caşi lui Dima. Atunci Mateiu înţelese, că pe ocean asta-i lucru obicinuit. Chiar lui îi venea uneori greu, dar—atîta; iar Dima,—om nervos,—se blestema, şi pe sine, şi pe Osip, şi pe Caterina, şi corabia, şi pe cel care a născocit-o, şi pe toţi Americanii, chiar pe cei care încă nici nu s'au născut pe lume... Uneori părea gata chiar să prihănească şi cele sfinte, dar se tot stăpînea... Fiindcă pe marea lucrul nu-i aşa de uşor, cum e uneori pe uscat...

Şi totuşi gîndurile despre libertate nu-i eşeau lui Mateiu din cap. Şi încă pe mal, în Europa, cînd se luaseră ei de vorbă cu circiumarul din Moghiliov, Dima l-a întrebat cel dintâiu.

— Dar, mă rog dumitale... Ce fel de libertate, ci că au ei acolo?..

— De! Işi sfişie gîtul unul altuia,—asta-i toată libertatea,—răspunse circiumarul morocănos.—Dealtfel,—adăugă el, sfîrşind paharul cu bere,—treaba asta se face şi la noi drept dragu. Din pricina asta îţi spun drept, nu pot eu înţelege, dece unor prostănăi le place să fie jupuiţi numaidecît în America, şi nu acasă..

— Baţi şeaua, mi se pare, ca să pricepem... noi,—zise priceputul Dima.

— Puţin îmi pasă de şeaua altuia,—răspunse omul dela Moghiliov, ascunzîndu-şi gîndul,—eu zic numai că pe lumea asta,—cine a frînt gîtul altuia, are şi dreptate... Dar cum are să fie pe cealaltă lume, o să vedeţi cîndva şi singuri... Nu cred însă, să fie cu mult mai bine.

Circiumarul încercase, pe cît se vede, multe neplăceri în viaţa lui. Răspunsul nu plăcu loziştenilor şi chiar îi cam jigni puţin. Că oamenii se sfîşie peste tot locul,—asta nici vorbă, poate să fie şi adevărat, dar libertatea,—se gîndeau ei,—trebue

să fie alt ceva. Dima crezuse de cuviinţă să răspundă la un pont aşa de jignitor.

— D'apoi să-ţi spun eu dumitale, aşa-i peste tot locul: cum te porţi tu cu oamenii, aşa şi ei cu tine; pentru cine-i moale, şi scîndura e moale; cine-i osos, — şi pe perne e tot vîrtos. Apoi om aşa colţuros, ca d-ta, iţi spun drept, eu încă n'am văzut..

Vorba se sfîrşi astfel atunci cam acru...

Acuma impreună cu lozişteniî era în corabie şi un ceh, om deja bătrin şi nu prea vesel de felul lui, dar plăcut. Il chema fiu-său, care se aşezase bine în America. Bătrînul se ducea, dar după vorba lui, ar fi fost mai bine, dacă fiu-său şi-ar fi făcut rostul acasă. Atunci nici n'ar fi fost nevoe să se mai ducă. Limba cehă e, oricum, slavă. Unui polonez i s'ar fi părut că vorbeşte ruseşte, iar unui rus — poloneşte. Dar lozişteniî noştri vorbeau în graiul volinian: nici ruseşte, nici leşeşte, şi nici cu totul pe ruteneşte, ci din tustrele limbile cîte ceva. Din pricina asta le venea mai uşor, şi Dima, care nu era greu de cap, — începu vorba îndată. Unde nu-i ajungea limba, se ajuta şi cu minile, şi cu capul, şi cu picioarele. Ici plesnea din limbă, colo din buze, *dincolo lovea cu palma,* — într'un cuvînt iute, nu ştiu cum, se imprietinise el cu cehul. Iar Cehul mai vorbea şi nemţeşte, va să zică, se putea afla ceva şi despre Nemţi. Iar prin Nemţi, — şi despre Englezi...

Şi cînd vîntul se potolea, şi timpul se mai însenina, pe Dima şi pe ceilalţi îi mai slăbea boala, şi pe vapor se făcea mai vesel. Atunci călătorii din clasa a treia eşeau pe partea de dinainte a covertei, un lungan de ungur începea să cînte din trişcă, un neamţ tînăr — din scripcă, iar tineretul lua pe domnişoarele suedeze de mijloc şi se învîrtea, ferindu-se cu băgare de seamă de otgoanele şi lanţurile depe covertă. Şi deasupra oceanului sunetele muzicii răsunau cît colo, iar valul ţinea hangul şi arunca ştrengăreşte în sus spuma albă *şi stropi,* şi delfinii alergau, întrecîndu-se cu corabia. *Iar la inimă* se făcea şi vesel şi trist.

Atunci Dima cu cehul se aşezau undeva, într'un colţişor, mai luau cu ei vr'un Englez, sau un Neamţ cu ştiinţă, şi Dima începea să înveţe a vorbi. Englezul spunea Neamţului, Neamţul Cehului, apoi Cehul — lui Dima. Mai înainte de toate învăţă, se înţelege, socoteala americană, şi o zicea mereu, îndoind degetele. Apoi află, cum se zice pîine şi apă, apoi plugul şi calul, casa, fîntîna, biserica. Şi pe toate le însemna pe hîrtie şi le spunea în gînd. Căuta să înveţe şi pe Mateiu, dar Mateiu mergea greu. Atîta englezească a învăţat şi el: „trei", — fiindcă la dînşii trei se zice caşi la noi.

Mai apoi Dima întrebă pe Cehul cel bătrîn, ce-i libertatea? E la ei, zice, un chip de aramă, aşa, pe o insulă. E mai înalt decît toate casele şi bisericile cele mai înalte, cu mîna ridicată în sus. Iar în mînă — o torţă, mare aşa, de luminează pînă departe în marea; iar înlăuntru — o scară, de te poţi urca pînă în cap şi în mînă, şi chiar pînă în vîrful torţei. Noaptea se aprinde o lumină în frunte şi lîngă torţă, şi atunci ese o strălucire, caşi dela lună, şi chiar mai vie. Şi se cheamă acea femee de aramă — libertatea.

Dima a povestit despre această convorbire lui Mateiu, dar amîndurora li se păru, că trebue să fie alt ceva; unul spune: „îşi rup gîtul", altul spune: „un chip, care luminează". Iar Mateiu îşi aduse *aminte,* cine ştie cum, tot despre bătrînul său bunic, Lozinschi-Şuleac, care i-a dăruit biblia. Bătrînul a murit *încă* pe cînd Mateiu era copil; dar îşi aducea el aminte despre nişte povestiri neînţelese ale bunicului despre vremurile din bătrîni, despre războae, despre Zaporojie... undeva în stepele dela Dnipru. Şi acuma, ca amintirea unui vis ciudat, povestit de bătrînul său bunic, i se înfăţişa dinaintea ochilor acea lume veche, şi un fel de zări deschise, şi un fel de volnicie sălbatică.... „Iar dacă se întîmpla, să întîlneşti un Tătar, ori şi pe altcineva.. Ei, atunci — pe care îi ajuta Dumnezeu", — şi-a*ducea el aminte* de vorbele bunicului... Atunci, — îşi zicea el, — *se cheamă,* tot *„gîtul îşi rupeau".* Apoi îşi aduse aminte, că a venit peste norod *„libertatea"* boerului. Apoi a venit libertatea dela ţar... Dar libertate parcă tot n'a fost. I se învîrtea capul, gîndurile i se turburau, iar în suflet îi rămînea numai întrebarea, şi tot nedesluşită...

IV

In ziua a şeaptea căzu peste mare o ceaţă straşnică. Aşa ceaţă, că botul vaporului parcă se sprijinea de un părete alb, şi deabia se zărea cum se leagănă în piclă marea, care se *mai liniştise puţin.* De vr'o două trei ori chiar pe lîngă vapor trecuseră *un fel de erburi de mare,* şi Lozinschi crezu, că acuma e aproape America. Dar Dima află prin Cehul lui, că aci e tocmai mijlocul oceanului; numai că nu departe, spre amiază zi e un loc puţin adînc; şi că aici curentul cald se loveşte de acel loc puţin adînc, şi o ia spre miazănoapte, şi tot aci vine şi curentul rece dinspre mările dela miazănoapte. Şi deaceia deasupra mării în locul acesta stă mereu ceaţă. Vaporul mergea încet, şi şuerul lui, neobişnuit de puternic, mugea *surd* şi plîngător, şi acest strigăt se izbea de păretele de ceaţă, ca *răsunetul* într'o pădure deasă. Tuturora le era frică şi groază.

Şi în *timpul* acesta pe corabie muri un om. Se zicea, că s'a şi urcat bolnav; a treia zi i s'a făcut rău de tot şi a fost dus într'o cabină, de o parte. Se ducea acolo fiică-sa, — o fată tînără, pe care Mateiu o văzuse de cîteva ori cu ochii plînşi, şi la fiecare dată se frîngea inima în pieptul lui larg. Insfîrşit, pecînd corabia mergea încet prin picla deasă, printre călători se răspîndi zvon că bolnavul a murit...

Şi, înadevăr, pe corabie toţi au simţit moartea... Printre călători se făcu linişte, doctorul umbla posomorit şi întunecat, căpitanul cu ajutorul său se sfătuiră între ei, apoi peste o zi îl îngropară în mare: îl învăliră într'un giulgiu alb, îi legară de picioare o greutate; un om cu surtuc lung şi cu un guler alb şi lat, care, pecît i se păru lui Mateiu, nu sămăna deloc a preot, ceti o rugăciune; apoi mortul fu aşezat pe o scîndură, scîndura fu pusă pe bord, şi peste cîteva secunde, în mijlocul unei linişti de mormînt, se auzi un plescăit... In acelaşi timp cineva ţipă tare, fata se repezi spre marea, şi Mateiu auzi desluşit o vorbă din limba lui: „tată, tată"! Intre acestea corabia, care lucra încet din maşini, se îndepărta de acel loc, şi înseşi valurile depe acest loc se amestecară cu picla cea albă. Din om n'a rămas nici urmă... Picla se închise din urmă ca printr'un părete gros, — piclă era şi înainte, — iar maşina vaporului se văeta şi mugea parcă din adînc asupra sărmanei soarte omeneşti.

Incurînd însă alte întîmplări făcură să se uite această moarte... In aceiaşi zi o mică barcă cu pînză, abia-abia scăpă de subt botul vaporului. Dar asta *încă nu era nimic. Oamenii* depe barcă îşi fluturară pălăriile cale de vr'o cinci stînjeni. Erau cu nişte scurteici de muşama şi nişte pălării ciudate... Altă dată era să iasă şi mai rău. In mijlocul zilei în ceaţa albă ca laptele, căpitanului i se păru, că vede ceva. Opriră vaporul, apoi se dădură indărît, parcă s'ar fi ferit de cineva, care se mişca prin ceaţă. Apoi se opriră în aşteptare. Şi deodată Lozinschi zări, parcă, sus, prin ceaţă, cum se ridică un nour cu marginile strălucitoare, iar în văzduh se făcu mai rece, şi se simţi un vînt ascuţit. Vaporul se întoarse, începu a se trage încetişor ca pefuriş, prin adîncimea piclei spre stînga. Iar din dreapta era nu un nour, ci un munte de ghiaţă. Lozinschi nu-şi închipuia, că ar putea zări cineva deodată un munte aşa de uriaş de ghiaţă curată. Dar asta au văzut-o toţi. Pe vapor se potoli totul, chiar maşina lucra mai cu băgare de seamă şi mai încet. Iar muntele plutea legănîndu-se încetinel, şi deodată se făcu cu totul nevăzut, parcă s'ar fi topit în picla cea albă ca laptele...

Cei doi Lozinschi ai noştri şi Cehul îndată îşi ridicară căciulile şi-şi făcură cruce. Nemţii şi Englejii n'au obiceiul de a-şi face semnul crucii, decît la rugăciune. Dar cred şi ei în Dumnezeu, se roagă şi ei, şi cînd vaporul trecu mai departe, tînărul domn cu surtuc negru şi cu gulerul alb la gît (n'ai fi spus niciodată, că-i preot) veni în mijlocul lumii pe proră şi începu să zică o rugăciune cu voce tare. Şi lumea se ruga cu el şi cînta nişte cînturi, şi cîntarea sfîntă se amesteca cu strigătul surd şi plîngător al maşinii, care trimitea din nou înaintea sa semnale, iar păretele de piclă răspundea din nou, dar încă şi mai jalnic, încă şi mai înăbuşit...

Marea se potolea tot mai mult, şi lingea coastele corăbiei, parcă se linguşea şi cerea omului ertare... Femeile au plîns după asta mult şi nu se puteau linişti. Mai ales îi era milă lui Lozinschi de tînăra orfană, care se ţinea deoparte şi plîngea ca un copil, ascunzîndu-şi faţa cu colţul unei broboade de lînă. Nu ştia nici el, cum s'a făcut, că se apropie de ea, îi puse mîna sa grea pe umăr şi zise:

— Nu mai plînge, fetişoară. Bun e Dumnezeu.

Fata ridică ochii ei albaştri, se uită la Lozinschi şi răspunse:

— Cum să nu plîng... Mă duc singură în ţară străină. Acasă a murit mama, pe corabie tata, şi fraţii sînt în America, dar unde, nu ştiu... Ce mă fac eu acuma?..

Lozinschi stătu puţin, se uită şi nu-i spuse nimic. Nu-i plăcea lui să vorbească în vînt, apoi şi soarta lui era tot întunecoasă. Numai că deacum, oriunde se afla, orice făcea, tot la fată se gîndea şi o urmărea cu ochii.

Şi tot atunci Lozinschi şi-a zis: „Iaca, dacă-mi găsesc eu în acea lume largă şi străină norocul, apoi norocul meu va fi şi al tău, fetişoară, căci omul parcă ar dori să ocrotească şi să iubească pe cineva, şi mai ales cînd omul e între străini".

Traducere de A. Frunză

(Va urma) **Wladimir Corolenco**

Din registrul ideilor gingaşe

II. Ideal şi Energie

In 1915, pe cînd măreţul Războiu era în toată splendoarea tinereţii sale, iar norocul militar îmbăta încă alternativ ambele tabere cu ademenitoare cochetării, bătrînul feldmareşal *Von der Goltz* cînta, într'un ziar foarte *răspîndit*, *cu simplă* şi *sigură* mulţămire, prohodul pacifismului,—a cărui grabnică moarte deschisese dintr'odată toate căile virtuţilor eroice, atîta vreme părăsite. Cu solidă consequenţă atăca venerabilul soldat mişeliile care copleşesc pe oameni în vremuri de lungă pace. Dintre toate îi supărase cu deosebire abuzul de prevedere şi economie; fiindcă slăbiciunea aceasta ajunsese, cum se pare, un izvor de ticăloşire fără pereche, în viaţa Europeanului înainte de 1 August 1914. Sistemul asigurărilor pe viaţă, de exemplu, şi mai ales organizarea asigurărilor uvriere umpleau de mare scîrbă pe feldmareşal; căci el, cu speciala pătrundere a spiritului militar, descoperise numaidecît, în aceste pernicioase excrescenţe ale vieţii paşnice, izvorul unor otrăvuri perfide, care ar fi putut ucide eroismul, obligatoriu şi totuşi sublim, al datoriei de sînge.

Nu încape îndoială: Von der Goltz a simţit exact şi a întrebuinţat ingenios contrazicerea perfectă dintre tipul clasic al războinicului şi organizarea minuţioasă a prevederii cu termen lung. Trebue amintit însă, că prevederea este o veche boală, care a infectat eroismul curat şi genuin, chiar de atunci decînd neprihăniţii noştri strămoşi au renunţat pentru întâia oară să-şi mănînce imediat duşmanii învinşi, fripţi ori chiar cruzi, hotărînd să-i păsreze ca provizie pentru ospeţe viitoare, sau chiar ca instrumente de lucru,—de cînd adică temperamentul originar al omului a început să se altereze şi splendoarea perfectă a eroismului primitiv a început să aibă umbre. Dar constatarea aceasta, că mucegaiul pacifist venise încă din cele dintâiu vremuri să mănînce virtuţile, nu infirmă, ci tocmai împlineşte ideile clare şi sănătoase ale valorosului militar.

Scurtă vreme după apariţia studiilor sale generoase şi utile asupra războiului, Von der Goltz a avut norocul să moară de ciupitura unui păduche exantematic, nepreţuitul auxiliar al diverselor idealismuri eroice cu care se împodobeşte lumea de cîţiva ani încoace. Pe pămîntul sfînt al Asiei, cuibul religiilor, al molimilor grozave şi fantastic murdare, departe de laşităţile prudenţei europene, şi-a sfîrşit bătrînul viaţa, în chip nu se poate mai frumos şi mai exemplar pentru cei rămaşi, nici mai armonic şi mîngietor pentru sufletul său militar. Orientul plin de mistică lumină şi de *păduchi*, de sublimă şi rezignată înţelepciune şi idealistic dispreţ pentru săpun şi celelalte mişelnice deşărtăciuni ale Apusului, a fost sortit să primească, într'o armonie oarecum miraculoasă, răsuflarea din urmă a unui om care arătase atît de lămurit fundamentul adevărat al eroismului pur şi consequent.

Era lucru văzut însă că Europa toată, ea însăşi, începuse demult să lupte, cu subtilă stăruinţă, în contra putrejunilor păcii. Virtuţile capitale, zeci de ani înăbuşite, începuse a fermenta în măruntaele Occidentului bolnav de bunătăţile înşelătoare cu care-l îmbuibase geniul practic şi cel artistic, susţinute de o pace mult *prea lungă*. Şi această virtuoasă regenerare s'a îndreptat, întocmai cum trebuia, după sentenţa memorabilă a lui *Moltke*: „Cele mai nobile virtuţi se dezvoltă în războiu. Fără războiu, lumea ar dospi şi s'ar pierde în materialism".—Şi Virtute înseamnează doar Energie, adică tărie de voinţă, iar voinţă fără ideal este un non-sens. Cu aceste idei simple şi clare în cap, Europa a inaugurat, acum opt ani, regimul strict al virtuţilor autentice...

Cine ar putea socoti exact în ce proporţie a crescut, de vre-un sfert de secol încoace, întrebuinţarea cuvintelor: *energie*, *voinţă*, *ideal*, în debitul european, scris şi vorbit, ar ajunge la numere mari de tot. Acest calcul eu nu-l pot face; dar cred că ar fi şi ciudat şi nedrept să mi se ceară atît de migăloase socoteli, *tocmai astăzi*, cînd filozofii diverse se întrec, cu elegantă ardoare, să *discrediteze* inteligenţa şi toate socotelile ei, şi să introneze, în materie de cunoştinţă, intuiţia şi instinctul. Am să mă folosesc dar de acest drept, consacrat de gînditorii plini de vioiciune ai timpului meu, şi am să vă vorbesc din instinct, am să vă luminez prin intuiţie.

*

Toţi acei care nu sînt atît de energici şi activi, încît să nu mai poată gîndi logic şi îngăduit, se vor fi întrebat, ce însemna acea obsesiune fanatică a voinţei, îngrijorarea aceia alarmată, care nu se mai sătura să se tînguiască de lipsă de energie, tocmai într'o vreme cînd lumea se storcea în muncă productivă şi inventivă, cu o febrilitate fără pereche. In publicistica europeană apăruse un fel de pedagogie politică, al cărei ton fundamental era un ţipăt exasperat şi exasperant după energie. Ce lucru

pofteau acele capete—omeneşti totuşi, pe cît se părea—cînd zbierau sau mîrîiau, fără preget şi cu nervozitatea tîmpită a vracilor descîntători, cuvîntul energie?

Acum putem zice că am înţeles. Se pregătea cea mai strălucită explozie de energie pură din cîte au fost, de cînd voinţa universală s'a încarnat în oameni. Schopenhauer spunea numai un simplu adevăr, cînd dădea ca exemplu clasic de manifestare a voinţei propriu zise pe nebunii furioşi. Europa se pregătea dar pentru o formidabilă activitate convulzivă,—iar acei care conduceau pregătirea nu prea vroiau, se pare, să afişeze clar rostul propagandei lor energistice; astfel ea trebuia să apară neiniţiaţilor ca o ciudăţenie maniacă. Era o prudenţă elementară din partea acelor care aveau să-şi păstreze în tot chipul sîngele rece, pentruca, sigur adăpostiţi, să alimenteze energia furioasă a celor destinaţi să întrupeze voinţa sublimată, cît mai bine curăţită şi ferită de infiltrările primejdioase şi nesuferite ale inteligenţei.

Trebue să luăm bine sama la această împărţire de roluri: ea este un semn mare al naturii războiului modern. Cîţiva, din biurouri, cafenele şi redacţii, ţipă şi se agită, cu sînge rece, să aprinză furie eroică, să elaboreze, cum se zice, pregătire sufletească, în ceilalţi care-şi sparg capetele şi-şi spintecă pîntecele, prefăcuţi în centre de energie distilată şi rectificată la absolut. Cei dintăiu, vedeţi bine, au realizat, pe sama lor, pacea perpetuă, şi duc pacifismul internaţional până la a face, cu o discreţie generoasă, negustorie cu duşmanul; iar celor din urmă le revine rolul, cu deosebire nobil şi frumos, de a perpetua, cu cea mai pitorească energie, virtuţile aspre ale strămoşilor. Cum s'ar zice în stil modern: cei dintăiu sînt apolinici, cei d'al doilea dionizici,—admirabilă împărţire şi de gust, a rolurilor, în drama socială.

Distribuţia aceasta, cu deosebire amabilă şi distractivă pentru cine are răgaz să dea atenţie contemplativă unor fenomene atît de simple şi evidente, nu s'a obţinut, cred eu, cu mare greutate; cred, fiindcă sînt convins, în contra unor sfinte formule, că astăzi, caşi oricînd, capitalul de voinţă covîrşeşte enorm capacitatea de reflecţie, în mulţimea umană; şi asupra voinţei se operează uşor, cu cele mai grosolane şi mai simple suggestii. De aceia întreprinderea a reuşit peste aşteptările celor mai scrupuloşi idealişti, peste închipuirea celor mai delicaţi imperialişti. Europa a intrat în această epocă ilustră de acţiune convulzivă cu un avînt şi un brio vrednice de vrîsta cea mai jună a speciei noastre, pe cînd voinţa funcţiona absolut, neîmpiedicată de reţineri meschine şi bolnăvicioase. Regia a fost perfectă; drama se urmează cu un neasămănat pitoresc de surprize şi de combinaţii logic fatale,—un film miriametric, deliciu suprem pentru reporteri, voiajori de comerţ şi samsarii gigantici care duc lumea, încarnări reprezentative ale timpului acestuia de colosală înfiorire a voinţei.

Printre pregătitorii literari ai acestui vertiginos chef de energie, cine poate uita pe feciorul micului pastor saxon, pe vulgarizatul aristocrat Friedrich Nietzsche? Acest suflet de preot prin naştere, un evlavios deghizat în ateu, veşnic iritat de probleme de viitor şi de mîntuire, a fost idolul cărturăresc al multor care pe faţă nu-l mărturisesc, ori îl hulesc chiar, copiindu-l pe ascunsele. Un filolog genial şi histeric, în fiinţa căruia se amesteca micul burghez neamţ, hipnotizat încă de lustrul prestigios al cizmei iunkerului, cu un humanist poet, cu mintea spasmodic zbuciumată de icoane din străvechea tragedie grecească; —pentru dînsul catastrofa violentă şi perpetuă ajunge dogmă supremă şi singurul postulat nobil. Omul trebue să trăiască în primejdie continuă, veşnic biciuit de emulaţie, turbat de pofta de întrecere. Ideia de luptă duşmănoasă cu celalalt, în grad de obsesiune absolută, rivalizarea ridicată la manie, extaz războinic la paroxism.

Un diavol însă, de cea mai infernală isteţime şi divin ironic, pîndea soarta poporului care născuse pe acest profet, care din amintirile vechimii închipuise năluci zmintite şi măreţe. Şi acest diavol a pus împărat în capul poporului german, o incomparabilă încarnare a spiritului *commis-voyageur*, o încarnare de *o perfecţie ciudată*, trăsnitoare, neverosimilă prin chiar desăvîrşirea ei. *Minte umplută* cu *gălăgie* pripită şi grosolan fanfaronă, voinţă clătinată de îngîmfări puerile, lăcomie fără frîu şi quasi-dementă de a se amesteca în toate, beţie plebeie de costum şi paradă, idei ca din capul unui regisor de varietăţi care vrea să filozofeze, semeţii inutile şi amabilităţi alături cu drumul, —în totul un balamuc de impulsuri incoherente, înzorzonate cu atitudini de panopticum, cu gesturi de gravură populară, cu bombastică cazonă, cu literatură de supeu militar. Această arătare a avut slujba istorică să simbolizeze şi să călăuzească energia patriei imperiale a lui Nietzsche, tocmai atunci cînd ea se arunca, cu avînt disciplinat, peste marginile existenţei sale paşnice. Profetul care vroia să supună viaţa unei solemnităţi etern tragice a fost cu bajocură blestemat să vorbească poporului care se supunea prea-plecat celui mai humoristic simulacru, celei mai extravagante, mai răutăcioase şi mai reuşite parodii a supraomului, cel imaginat cu atîta cheltuială de patos juvenil şi de lirism grav şi evlavios.

Fără îndoială, exemplul este de o expresivitate prea concentrată, ca un caz frumos de patologie; fiindcă în el se arată un popor întîrziat, grăbit şi stîngaciu, incapabil să-şi învălue, cum trebue, impulsurile cu gentileţele internaţional consacrate; iar Zarathustra, în momente lucide, se cînta melancolic pe sine însuşi: Ich bin, ach, nur Narr, nur Dichter! — Indiferent: energomania este acum atît de universală, încît putem zice că toată suflarea omenească, triburile europene caşi popoarele Polineziei şi ale Africei, armonizează astăzi desăvîrşit într'o războinicie esenţială, aceasta fiind punctul unic, venerabil şi solid omenesc, în care se pot împăca perfect varietăţile speciei noastre.

*

Elementele voinței sînt: sforțarea și scopul. Unele scopuri se numesc idealuri. Idealurile sînt scopuri prin excelență nobile. De dînsele ne apropiem numai prin eroism, moral—cum este, de exemplu, lupta sublimă cu vorba și condeiul in versuri și in proză,—ori material—cu capul sau cel puțin cu spatele in bătaia puștei și a spangei. Iar tehnica voinței, în forma ei superioară și delicată se numește, prin urmare, idealism. Idealistul, care nu-i decît idealist, are, la rîndul său, nevoe de o tehnică specială a vieții. El nu poate rămîne închis în „turnul de fildeș" al egoiștilor—clădire bine cunoscută din literatura moralei civice,—ci se aruncă în viața intensă, cu tot riscul funcțiunilor și misiunilor și al atribuțiunilor și retribuțiunilor fatale de care te leagă orice situație activ socială. Toate aceste fatalități materialistice, idealistul trebue să le îmbrățoșeze cu eroică prudență, cu prețul unor lupte sufletești, în care el nu poate triumfa decît dacă mecanismul voinței sale este sigur și simplu.

Noi, cei din Romînia veche, am avut întotdeauna o puternică aplecare spre idealism; ceiace se vede de acolo că tindem cu o grabnică energie la posturile grele și cu răspundere mare, la locul ideilor largi, a vastelor sinteze, a principiilor mari îndrumătoare,—cu o formulă concret trivială: dela atelier și ghișet la fotoliul directorial. O apucătură de rasă nobilă, de sigur, această indepărtare zeloasă dela ocupațiile stereotipe și migăloase, cum le cere exercițiul specialităților propriu zise, spre locurile înalte, unde se inspectează, se critică, se veghează. Astăzi, cînd pămîntul intreg trece pe o culme de idealism, țara noastră n'a putut rămîne în urmă în producerea de spirite mari cerute de timp, cași cum natura ar fi vrut să ne răsplătească de scăderea, oricum regretabilă, a producției de materialități prozaice, și să dovedească, cu această ocazie, contrar unei păreri pesimiste prea acreditate în biologie, că și tipurile superioare se înmulțesc uneori așa ca să îngălbenească de gelozie chiar și cele mai inferioare, dacă n'ar fi, ca inferioare ce sînt, cu totul lipsite tocmai de pasiunea geloziei, cea cu deosebire idealistică și născătoare de geniu. Cunosc oameni care se recomandă ca idealiști, așa cum în vremuri prozaice și neeroice, se recomanda cineva ca doctor în medicină, moașă diplomată, sau cu orice alte abilități folositoare. Recomandarea idealistului se face totdeauna cu un ton de elegantă descurajare, cu gesturi de rezignare ostenită, care uneori merge până la cel mai amar desgust de viață. Ca orice erou, idealistul declarat este o victimă: el stă prins în mecanismul neîndurat al carierei sale, rob al datoriei istorice care nu-l iartă o clipă. Aproape invariabil idealistul oftează după viața contemplativă, căci, din natură, el iubește fără noroc intelectualitatea pură,—este un intelectual etern sacrificat misiunilor neîntrerupte care—blestem caracteristic al vieții idealistului!—îl fac să voiajeze aproape într'una. Cunosc idealiști desgustați de viață până la nihilism, până la „à quoi bon tout cela", oameni, în adîncul sufletului lor, cu totul detașați de viață, și numai prin fatalitate exterioară atașați de slujbe—un perpetuu conflict tragic, iarăși ca în orice existență de erou.

*

Wilhelm Wundt, astăzi răposat, vestit profesor pe vremuri și autor de manuale filozofice cu incomparabil succes de librărie, a scris, pe vremea războiului, o carte—se înțelege, din inspirație patriotică—despre filozofie în legătură cu caracterul popoarelor. Acolo el spune, în stilul său neutru și biurocratic, pe un ton ca de demonstrație sigură, că la baza filozofiei franceze se găsește vanitatea și setea de glorie, resorturile esențiale ale sufletului național (cum se poate vedea și din cîntecul Marseillezei unde zice: le jour de *gloire* est arrivé!);—iar filozofia engleză, cu excepții care se explică și se înlătură foarte ușor, oglindește, cu o fidelitate deosebită, caracterul distinctiv al Anglo-Saxonului: egoismul centripetal (cel franțuzesc, zice Wundt, este mai mult *centrifugal), sau, mai direct spus*: filozofie de oameni sătui. Până *aici lucrul se prezintă simplu și amabil*. Dar Germanii?

Ei au avut parte de idealism,—sau, explicit: de ideia datoriei, cu supunerea către voința generală, un idealism care lucrează deopotrivă în sufletul naiv al omului de rînd, cași în conștiința luminată a celui cultivat.

Trebue mărturisit că era greu de făcut o clasificare mai satisfăcătoare, dacă ținem seamă de persoana și situația autorului. În interesul expunerii mele însă, cred că pot să complectez pe Wundt astfel: de oarece filozofia engleză este a sătuilor, propun să numim, măcar de dragul unei concizii elegante, idealismul filozofia flămînzilor sau, după voe, a însetaților. Tot se zice obișnuit în nemțește: das Dursten und Lechzen nach dem Ideal. Cu chipul acesta dăm formulei profesorului o paralelă destul de nimerită și cu rodnic înțeles, mi se pare.

Starea propriu zis *idealistică*—zic eu acum, combinînd explicațiile înalte ale filozofului cu simplele mele observații de mai sus—este starea acelui care așteaptă, care n'a ajuns și se trudește grozav să ajungă. Rog pe cetitor să facă aici singur aplicațiile necesare, dacă este curios să interpreteze în detaliu cele ce i-am spus până acum, cu ajutorul formulei atît de comode inspirate de Wundt. Cadrul meu mă silește să trec numaidecît la alte constatări.

În această dispoziție a puterilor sufletești, ori și ale trupului, pe care am numit-o stare idealistică, silințe îndărătnice tremură să se rezolve într'o satisfacere, natural nestabilă, dar a cărei plenitudine trebue să ție cumpănă sforțărilor crunte care au împins spre dînsa. Numaidecît se înțelege că pentru asemenea

exaltare a energiei voluntare, condiţia primă este o reducere a gîndirii la forme simple schematice, o simplificare care să se apropie de monoideism. Inteligenţa trebue atunci strînsă în forme catehizmatice, pentruca voinţa să poată lucra suveran.

Forma perfectă a voinţei suverane este spiritul militar. Mulţimea oamenilor a simţit totdeauna o dragoste caldă combinată cu o tainică admiraţie pentru manifestările invariabil vioae şi colorate ale acestui spirit; fiindcă el este perpetuarea statornică şi drăgălaşe a înseşi copilăriei neamului nostru. Tipul militar este băiatul răsfăţat şi irezistibil al istoriei. La timp hotărît, el porunceşte cu o încîntătoare încruntare, să i se dea pe mînă tot ce se află în casă. Mîndru şi frumos îmbrăcat, el reprezintă forma cea mai seducătoare a atotputerniciei pămînteşti. Candid şi zglobiu, distruge, cu cîteva mişcări graţioase, toate materialităţile care nu-i sînt imediat consumabile; şi astfel el ni se arată ca înger al idealismului curat, care vine să ne înveţe a nu ne lega inima de cele pămînteşti, a uita de grija meschină a viitorului, ci, asemenea pasărilor cerului şi crinilor cîmpului, să ne lăsăm în voia Domnului, căci el este Dumnezeul tuturor oştirilor, a celor luptătoare caşi a celor sedentare.

Distrugerea generoasă de aşa numite *bunuri materiale* este semnul cel mai curat şi mai luminos al intensităţii idealismului actual; şi acei care se plîng de acest efect izbăvitor şi sfînt al spiritului idealistic dau numai dovadă de o scandaloasă perversitate logică şi morală. Sîntem la o răspintie de mari solemnităţi istorice: de aici, ori mergem vitejeşte spre viaţa curat idealistică, purificată de toate scîrbele complicate ale falşei civilizaţii, ori ne întoarcem în mocirla materialismului din care abia am eşit. Iar regimul vieţii de pură şi simplă virtute, hotărît nu se poate obţine nici susţine, decît numai dacă perpetuăm cu toată energia starea de războiu, până ce vom reduce strict materialităţile la cele mai venerabile forme, la plugul de lemn şi la ghioaga nestrujită, atingînd astfel gradul cel mai sublim de rafinare idealistică.

Aici însă iarăşi se învederează inferioritatea Apusului. Numai Rusia, sfîntă şi rurală, încălzită de suflul vechiu al Asiei, ne mai dă doar exemplul unui idealism autentic şi consequent în sublimarea până la anihilare a blestematelor valori materiale. Dela Răsărit lumina, acum caşi în toţi vecii.

Dar cîtă vreme va mai putea ţine şi acest cuib de acţiune perfect idealistă? Semne urîte se arată peste tot: insistent se vorbeşte de aşa numita refacere a lumii, eufemism în care se botează şiret ticăloasa reacţiune materialistă... Şi împacare aici nu încape: ori Dumnezeu, ori Mammon. Iar Dumnezeu nu poate fi decît idealist: el este Dumnezeul războaelor.

*

Acum vre-o cincizeci de ani erau foarte la modă studiile asupra inteligenţei animalelor. Furnicile se distinsese eminent; lor li se consacra o literatură cu deosebire entuziastă. Mark Twain povesteşte cum, atins de curiozitatea pasionată a zoopsihologilor, s'a apucat şi el să observe furnicare. Rezultatul observaţiilor n'au confirmat, pentru dînsul, aşteptările teoriei. De cîte ori furnicile lui întîlneau un fir de paiu ori de iarbă care li se înălţa în cale, ele nu-şi urmau drumul, scurt, pe lîngă baza obstacolului, ci se urcau mai întâiu, pe o parte, până 'n vîrf, şi apoi de acolo se dădeau binişor jos, pe partea cealaltă... Despre furnici aceasta se prea poate să fie o glumă calomnioasă, dar pentru crizele istoriei umane, drama hazlie a lui Twain pare că nu-i decît un exact simbol.

Intelectualii, care nu-s decît intelectuali, şi nu-s absorbiţi de practicarea energică a vreunui idealism oarecare, încearcă uneori să întrebe, care ar fi bilanţul crizei sublime în care ne găsim. Ca de obiceiu, intelectualii se arată a fi şi acum intempestivi; de aceia sînt trimişi la plimbare, fără lungă explicaţie, dar cu mult temperament. Fiindcă pămîntul stă pironit în zodia împintenată a cizmei militare, care de nimic nu se impacientează aşa rău ca de socoteli complicate: simplicitatea este natura însăşi *a idealului în acţiune*.

Anton Gherman

Duminici

I

Pe strada 'n care au eşit căţei şi slugi,
Trec în rînd recruţii tunşi şi clăpăugi,
Ingăimînd din gură-un cîntec de ostaş
Ce deşteaptă casele-adormite prin oraş.

Stau la gard bătrînele, în soare,
Stau cu mînile la gură, gînditoare.
Cînii-ar vrea să-i latre dar li-i lene,
Şi se uită după dînşii printre gene.

Dînd la geam perdelele 'ntr'o parte,
Un copil privind afară ca 'ntr'o carte,
De pe care nu-a 'nţeles nimic
Şi-i arată sie însuşi, cu degetul cel mic.

S'au oprit. Şi unul a 'nceput să le arate
O biserică cu zidurile crăpate,
Ridicată de vre-un Domn mai înainte...
Prinprejur sînt pietre de morminte.

Inălţat în ceru-albastru şi senin.
Se ridică 'n floare albă, un mălin
La care
Un recrut rămas în urmă se închină
Ca la o bisericuţă de lumină
Ridicată numai pentru el, în soare.

II

Duminică. Pe strada luminată
Trece-un lucrător vorbind cu-o fată.
Ea cu-o batistă albă 'n brîu la fustă,
El cu-o cravată roşie şi 'ngustă.
Rîd amîndoi o clipă, apoi tac...
Ea muşcă 'n gură flori de liliac
Dintr'o crenguţă veştedă şi moale
Ce-şi pleacă vîrful bolnav de petale.

Pe subt crengi de tei care s'apleacă
Cu un gest de binecuvîntare,
Trece fericirea lor săracă
Strînsă 'n haine noui de sărbătoare.

Merg încet şi rar şi nu-şi dau samă
Unde merg şi unde-au să ajungă,
Dar se duc, aşa... spre panoramă...
Ziua asta îi aşa de lungă!

Dinspre hală vine-un cîntec de flașnete.
Simt în ei atîta 'ntristătoare fericire!
Ea mergînd tot mușcă în neștire
Din mănunchiul veșted de flori violete...

III

Afară-i frig și viscolește; parcă-i sară
Sau parcă e o noapte albă,
Așa cum spun nebunii.
Vîntul țîrîe 'n zăpezi pe case clarul lunii,
Până o să moară.

Toate străzile duc azi într'un pustiu,
De-aceia nu mai trece nimenea pe ele.
La ferești se uită oamenii printre zăbrele
Până nu mai văd nimica, și-i tîrziu.

Afară-i frig și viscolește; poate-i sară.
Trec oameni ca niște păpuși de anul nou.
Și pe stradă, ca pe-un drum deșert de țară
Cu părul vînăt, s'a oprit un bou.

Fiindcă e Duminică, seminariști
Tot stau în frig uitîndu-se pe la vitrine,
La ceasornice de nichel, la rubine...
Și la Internat se 'ntorc copii tăcuți și triști.

IV

Doamne, un prietin al meu a murit...
Și astăzi e Duminică.
Eu stau în casă singur, împietrit
Și nu 'nțeleg nimic din ce s'a întîmplat,
Din ce-are să mai fie de acum.
M'am ascuns în casă parcă alungat
De un gînd care-a venit după mine
Pe drum.
Am închis geamurile toate,
Și totuși se aude bine
Cum sună clopotele pentru el;
O clipă se opresc și 'ncep din nou
La fel,
Necontenit.

Doamne, un prietin al meu a murit.

De n'ar fi fost măcar o zi de sărbătoare,
Așa de tristă și așa deșartă,
De n'ar fi fost măcar atîta soare
Și-atîta dezolare
La fiecare poartă.

Doamne, un prietin al meu
Se plimbă-acum prin grădinile tale,
Și îngeri cu mînile pale
Ți-l aduc în cale, Dumnezeu; —
Și vei avea de-acuma un copil mai mult.

Dar clopotele oare de ce nu mai tac?
Cum aș putea să nu le mai ascult?

Ştiu, astăzi un prietin al meu a murit,
Şi oameni merg pe stradă fără nici un gînd,
De nu ştiu singuri unde-or fi mergînd,
Şi-au trecut pe-aici
Şi copii în bonetele albe, mici...

Dar atunci de ce mai bat,
Atîtea clopote neîncetat!

Soarele a asfinţit ca 'n orice sară,
Şi-o să vie întuneric,
Şi mă tem şi eu.
Mi-a murit azi un prietin, Dumnezeu,
Oare lumea toată cînd are să moară?...

Demostene Botez

La Mestecănei

Ascultă, să-ţi spun nişte întîmplări. Nişte întîmplări de demult, decînd eram eu în anii tăi. Decînd adică începeam să mă fudulesc că dezleg buchile.

Eram pe atuncea mititel, sfios, cu capul mare şi cu părul zbîrlit. Eram şi alb, şi slăbuţ, şi urechile parcă-mi mai crescuseră din ce erau, ca nişte toarte deoparte şi de alta a capului. Abia mă ridicasem de pe o boală îndelungă; se dusese de pe mine pielea ca de pe şerpi, şi în ochii adînciţi îmi lucea încă lumina frigurilor.

Intr'o zi, bunicii, stînd pe scaune la o mesuţă nas lîngă nas şi sfătuindu-se, hotărîră să mă trimeată la ţară, la Mestecănei, la Mărgărinta, manca mea cea bună, din sînul căreia supsesem lapte doi ani şi jumătate, căci eu, drăguţă, n'am avut parte de mamă, ca tine.

«Acolo, soro,—zicea bunicul ridicînd în sus arătătorul mînii drepte, are aer curat, căci muntele e la doi paşi; se poate juca în voie; ş'are să se bucure încurînd de dulceaţa primăverii.

— Cum hotărăşti dumneata...» răspunse bunica; şi-i curgeau lacrimile deoparte şi de alta a nasului.

Bunicul se uită la ea, se întoarse şi spre mine, îşi plecă barba în piept şi mă aţinti peste ochelari. Făcu un pas şi-şi puse mîna-i osoasă în creştetul meu:

«Aşa-i, liluţă, că te duci la baba-Mărgărinta?

— Mă duc!» răspunsei eu, c'o voce subţirică şi slabă.

Nu puteam să rîd şi să sar, căci fusesem moleşit de boală, dar mă bucuram, pentrucă *baba*, cum îi ziceam eu mancei mele, îmi era dragă, şi la Mestecănei mai petrecusem eu multe zile bune.

Era pe după sărbătorile de iarnă şi frigul începea să se moaie; omătul însă era gros pretutindeni şi drumurile de sanie luceau ca oglinda. Alexa cel chior, vizitiul bunicului, m'a în-

vălit bine într'o blăniţă, a umplut săniuţa cu paie, a înhamat pe Sura cea bătrînă, s'a cuibărit lîngă mine ş'am pornit pe-o vreme cu soare. Frig era numai cît trebuia ca să nu se dezgheţe zăpezile; înghiţeam aerul curat c'o plăcere nespusă; simţeam cum îmi bate sîngele în obraji. Tot drumul ne întîlnirăm cu oameni care fugeau în săniile lor cu oplene şi se hartoiau la povîrnişuri, pe calea sticloasă. Pădurile se arătau goale şi cafenii, munţii albaştri. Atîta amintire mi-a rămas, — ş'o lumină argintie, nesfîrşită şi dulce. Îmi era cald în blăniţa mea; eram în cel dintăiu ceas fericit de care-mi pot aduce aminte. Alexa mă privea din cînd în cînd cu ochiul lui verzuiu, apoi îndemna pe Sura, şi cîteodată încerca un fel de cîntec, pe care niciodată nu-l isprăvea. Il mormăia şi-l întrerupea la mijloc:

Intr'o grădină,
Subt o tulpină,
Creştea o floare...

Cînd am ajuns la Mestecănei, asfinţea soarele; şi pe munţi, până 'n naltul cerului, piclele şi nourii înălţau o *blîndă* lumină trandafirie. Am cunoscut îndată satul *pe coasta lină, cu mestecenii* înşiraţi ca o zăbrea pe culme, neclintiţi în rumeneala apusului. M'am bucurat cînd am văzut şi căsuţa babei în vale, aproape de pîrău, cu grădiniţa ei închisă cu ostreţe. Am recunoscut şi mestecenii cei tineri la izvoarele pe subt deal. Numai căţelul care a ieşit zăpăind la poartă era altul.

...Apoi ce s'a bucurat Mărgărinta cînd ne-a cunoscut; ş'apoi cum a prins a plînge în casă, cînd m'a scos din blană şi m'a văzut aşa de puţintel şi slăbuţ! De durerea ei s'a înduioşat şi Alexa şi şi-a şters cu mînica sumanului ochiul lui cel verde.

«Dragu' babei! da' de ce-ai fost aşa de bolnăvior! Da' cum n'am ştiut eu, să viu să te îngrijesc! Cine ştie ce ţi-au dat Nemţii ceia dela tîrg, de te-au slăbit aşa de tare. Eu, cu ale mele, te ridicam mai degrabă pe picioare, caşi atuncea cînd ai mai fost bolnav, după ce te-am înţercat!»

Vorbind, îşi ştergea ochii, îşi trăgea din nas lacrimile şi umbla grabnic prin casă. Intr'o clipă a adus lapte cald şi pîne neagră de grîu pentru mine, şi o strachină de borş pentru Alexa. Eşea afară, intra iar, — îşi cufunda capu 'ntr'un dulap, — apoi se repezea, mă săruta şi mă mîngîia, şi iar se înturna la treburile ei.

Baba Mărgărinta — trebuie să ştii — nu era chiar o babă. Aşa mă deprinsesem eu să-i spun. Era o femee tînără încă, voinică, rumenă şi sprîncenată. Şi cînd mă cuprindea şi mă strîngea la piept şi se înduioşa de starea în care mă aflam, îi mirosea sînul a busuioc ş'a cuişoare.

Dar iată că intră în casă ş'o altă cunoştinţă a mea: Irinuţa, fata Mărgărintei, cu vre-o trei ani mai mare decît mine. După cît puteam eu pricepe, Mărgărinta şi Irinuţa rămăseseră singure în căsuţa lor: gospodarul mancei mele murise în războiul cu Turcii... Cînd a sosit vestea aceasta, manca mea era cu prunc mic, de care n'a avut parte. Atunci, după ce a rămas văduvă, a venit de m'a hrănit pe mine, cel rămas fără mamă. Acuma Mărgărinta şi cu fetiţa trăiau în oarecare belşug, alăturea de gospodăria socrilor, care erau oameni cuprinşi.

«Irinuţă! strigă Mărgărinta; iaca, a venit Iliuţă! Vai, da' tare-i slăbuţ, mititelul!»

Fetiţa veni lîngă mine, şi amîndoi începurăm a ne privi curioşi, fără a ne spune o vorbă. Babei încă nu-i trecuse uimirea.

«Ba zău, bădică Alexa, ia spune şi dumneata: treabă-i asta? Cum să lase un puiu pe mîna Neamţului? Uite, îl dă vîntul jos!

— Dă! răspunse vizitiul cu dispreţ. Parcă ei ce ştiu? Ei socot aşa că doftorii au găsit scara la cer».

Eu nu înţeleg nici acuma cum de-am putut mînca aşa de *mult în sara aceia.* Să mă fi văzut bunicuţa că îndes pe gură atîta pîne neagră şi beau atîta lapte, şi mai adaog nişte ouă, ş'o bucată de friptură de găină, s'ar fi spăimîntat grozav, şi-ar fi pus mînile în cap ş'ar fi trimis îndată pe Alexa după doctor. Dar Mărgărinta ştia pesemne mai mult decît Neamţul bunicilor, căci, înainte de culcare, mi-a mai dat nişte pere uscate, şi nişte nuci, — pe care le-am ronţăit până ce-am închis ochii. Am dormit foarte bine şi nu mi-a fost nimica.

Adouazi m'am sculat cu noaptea 'n cap: îndată ce gazdele mele au prins a roboti prin casă, la lumina gazorniţei. Zădarnic îmi aşeza baba capu 'n perină, şi mă mîngîia, şi-mi potrivea pe trup poclada vrîstată, — căci nu voiam să mai dorm eu nici-un preţ. M'am sculat, m'am spălat, m'am îmbrăcat singur, — ş'am *prins* a mă ţinea de Irinuţa. Am văzut aşa, în zori de ziuă, coteţul cu doi porci care grohăiau cam supăraţi şi întindeau rîturile spre noi; am fost de faţă la ieşirea din poiată a găinilor şi la trîmbiţările fudule ale cucoşului; şi ne-au împresurat gîştele găgăind cu larmă şi mirare, neînţelegînd ce caut eu acolo. Apoi din alt cotlon au eşit curcanii ş'au prins a se umfla în pene, ş'a pufni, încît eu m'am spăriat ş'am întrebat pe Irinuţa dacă nu cumva-s bolnavi... — Pentru mine toate erau lucruri nouă, căci în apropierea paserilor ş'a animalelor încă nu trăisem.

Să vezi ce tare mă miram cum găseşte Irinuţa ouă prin cotloane ascunse. Cum ştia ea că viţelului i-i foame şi-i ducea de mîncare. Cum a înţeles că paserile cer grăunţe şi apă... Toate le ştia şi le făcea cu grabă. Şi deşi era omăt şi îngheţat pretutindeni, ea umbla numai cu nişte papuci subţiri, în picioarele mai mult goale, c'o rochiţă de pînză pe dînsa şi fără nici-o broboadă pe cap.

«Nu ţi-i frig, Irinuţă? o întrebam eu.
— Nu!» îmi răspundea ea. Scutura răpede din cap şi mă privea rîzînd.

Intre alte lucruri frumoase pe care le-am văzut în cele dintâiu zile la Mărgărinta, au fost şi *budăele*, adică fîntiniţele de subt coastă: scorburi de copaci bătrîni, tăiate ca nişte stupi şi înfipte în pămînt. Erau vre-o douăsprezece. Din fundul lor apa limpede ca lacrima izvora suflînd şi împrăştiind uşoare pîlnii de nisip. Bulbuci argintii se înălţau tremurînd pănă la lumina luciului. Iar prin gura deschisă a scorburilor apa năvălea gîlgîind, prin prundişor şi humă, spre pîrău. In jur, creşteau mesteceni tineri, care-şi mlădiau domol pietele subţirele şi desfrunzite. Mă miram mai ales că, deşi ne aflam în puterea lui Faur şi apele toate erau îngheţate, pîrăul acesta al fîntîniţelor curgea ca vara, fără să sufere pe el pojghiţa cea mai uşoară. Afară de asta, — nu ştiu de unde şi cînd, ce vînturi ale întîmplării aduseseră în nisipişul lui sămînţă de creson, ş'acuma se clătinau pe apă buchete neîntrerupte de un verde puternic, închis.

«Irinuţă, întrebam eu, de ce *nu 'nghiaţă pîrăul, şi de ce* cresc iarna, pe el, buruiene?
— Apoi să ştii, îmi răspundea fata privindu-mă şiret, că din fîntîniţe izvorăşte apă vie.
— De care? de cea despre care se spune în poveste?
— Fireşte!»

Peste multe lucruri vrednice de mirare şi necunoscute am dat eu acolo, la baba Mărgărinta. Dar cel mai minunat lucru a fost cu gîştele.

Să vezi. Acu mă dădusem eu destul cu săniuţa, ş'aşi putea zice că mă săturasem de iarnă.

Omăturile începuseră să se topească şi să scadă. Primăvara era aproape. Din pricina apelor ş'a mlaştinilor, stăteam mai mult în casă. Intr'o zi, aud că bate cineva în uşă.

Eu mă 'ntorc şi zic: «Intră!»

Dar cel de-afară bate iar. Baba Mărgărinta se 'ntoarce către fată:

«Dă drumu', Irinuţă!»

Fetiţa deschide şi, cu uimire, văd că păşeşte greoi peste prag o gîscă, cu pene albe şi cenuşii. Se opreşte puţin, se uită în juru-i; face din guşă încet: da-da-da-da!, apoi se îndreaptă spre un colţ al odăii şi intră subt pat.

Holbînd ochii, întreb:

«Da' ce caută gîsca în casă, Irinuţă?
— A venit să facă un ou.
— Cum aşa? Da' gîsca vine 'n casă? Nu se teme?
— Precum vezi, nu se teme. Mai este una. Aceia vine mîni. După ce-or isprăvi ouăle, s'aşează la clocit...
— Aşa? şi demult vin ele?
— Demult, decînd te dădeai cu săniuţa...»

Hm!, şi eu nu ştiam nimica. Mă apropiai încet de pat; ridicai poclada. Gîsca fîsîi uşor şi înălţă gîtul, privindu-mă cu ochişorii ei rotunzi.

«Zice că să-i dai pace, observă Irinuţa. Peste cîteva zile şi asta şi cealaltă cad cloşte. Şi-au smuls penele şi le-au potrivit cu ciocurile în cuibare...»

Deşi nu înţelegeam tocmai lămurit ce este şi ce are să se petreacă, întîmplarea asta mi-a pricinuit o bucurie aşa de mare, încît în fiecare zi pîndeam gîştele şi le aşteptam să vie la uşă, să ciocănească cu pliscurile şi să ceară intrare. Indată săream şi le dădeam eu drumul.

Intr'o după-amiază se aşezară amîndouă odată în cuibare, potriviră ouăle şi puful şi rămaseră cuminţi acolo, închizînd ochii şi ascultînd parcă bîzîitul focului din vatră.

«Acuma să mergi să vedem pe gînsac!» îmi zise Irinuţa.

In adevăr, afară, lîngă uşă, gînsacul sta singur, aşteptînd. Incercă să intre printre noi, dar fata îi făcu semn cu vărguţa, şi el se trase mai la o parte. Acolo, înălţînd capul, dădu drumul la trei ţipete lungi şi ascuţite. Din casă, mai slab, *răspunseră gîştele*. — Incă o chemare; încă un răspuns. Şi înţelegînd cum stau lucrurile, deşi cu părere de rău, gînsacul se hotărî să plece, şi porni legănat spre fundul ogrăzii. Trecu pe lîngă codină fără să ciupească un fir, trecu pe lîngă apă c'o nepăsare şi mai adîncă şi se aşeză la un dos, subt o tufă uscată. Se tupilă la pămînt şi părea gînditor şi trist. Irinuţa mi-l arăta cu degetul:

«Acuma el îi supărat pentru c'a rămas văduv. Dar ştie că gîştele clocesc ş'au să scoată boboci».

In cîte o zi, cloştele eşeau de subt pat şi baba mă ruga să le deschid uşa, «ca să iasă la plimbare, să se mai răcorească...»

Cum eşeau, dădeau un semnal. Gînsacul le răspundea. Cu gîtul întins se răpezea din fundul ogrăzii, bătînd din aripi cu bucurie. Intre soaţele lui, pornea împrejurul casei, vorbind şi sfătuind cu mare larmă. Aşa umblau o vreme; stăteau puţin la mîncare şi la apă; apoi gîştele se opreau la prag, îşi luau rămas-bun şi ciocăneau la uşă. După ce intrau, gînsacul mai aştepta puţin, chema şi primea răspuns, — ş'apoi pornea melancolic spre colţul lui de ogradă şi spre tufa cea uscată.

Iar într'o zi călduţă de început de primăvară, cînd gîştele ieşiră cu douăzeci de boboci în bătătură, am fost de faţă la nespusa bucurie a gînsacului. Scoase un ţipăt prelung şi întortochiat, plin de întrebări şi de mirări; bătînd din aripi, întinzînd gîtul şi deschizînd clonţul se răpezi spre găini şi spre curcani, spre mine şi spre Irinuţa, după aceia se întoarse şi prinse a-şi plimba acelaşi gît întins, ca într'o mîngîiere, pedeasupra puilor cu puf auriu. Şi-i întreba încet: Ce mai faceţi voi, măi băeţi? — Gîştele şoşoiau şi vorbeau şi ele; răspundeau mai moale şi mai subţirel şi bobocii, — şi porniră aşa

încet, prin soarele strălucit, pe pajiştea tînără, verde ca buratecul. — Irinuţa 'l urmărea, cu vărguţa în mînă.

Aproape de poartă, după ce mai alungă odată pe curcani, gînsacul dintr'odată începu o manevră neaşteptată. Stînd drept şi semeţ, cu capul foarte sus, începu a sălta din picioare.

«Acuma el joacă de bucurie...» îmi lămuri Irinuţa.

Intr'adevăr gînsacul juca. Tipăia în tact regulat, cu liniştei, cu seriozitate, împlinind parcă un fel de ritual. Familia lui nu manifesta nici-un fel de apreciere; eu şi cu Irinuţa rîdeam; el însă era foarte demn şi grav...

Dar soarele umplea lumea de lumină şi mugurii mestecenilor unduiau deasupra izvoarelor. Gînsacul îşi duse nevestele şi puii pe cărare, la vale.

Umblau domol. Un bobocel rămînea din cînd în cînd în urmă, se învirtea în loc şi parcă nu ştia în ce parte s'apuce. Apuca cu ciocuşorul un fir de iarbă ca un ac, se opintea ca să-l rupă şi cădea în coadă. Gînsacul se oprea şi-l aştepta cu îngăduinţă, — până ce se adăoga iar la cîrd, pe cărarea zbicită.

Cînd ajunseră la pirăul de apă vie, *giştele bătrîne întăiu* se sfătuiră dînd ocol bobocilor. Spunea ceva una, răspundea alta. Apoi deodată, la o hotărîre a gînsacului, intrară încet, cu toţii, în pirău. Şi puii începură a înota mişcîndu-şi regulat prin apă lăbuţele portocalii.

Irinuţa intră şi ea în unda rece şi tot îi îndemna cu vărguţa îndărăt, spre fîntîniţe. Le spunea ceva, îi mustra, — şi giştele cele bătrîne răspundeau: da-da-da-da!

Aşa am început eu a petrece la baba Mărgărinta cele mai frumoase zile ale copilăriei mele.

Mihail Sadoveanu

Despre Vasile Alecsandri

Intăia călătorie la Constantinopol

I.—Călătoria

1

In vederea reconstruirii evoluţiei sufleteşti a lui V. Alecsandri—care este intenţia finală a studiilor ce public despre el—cercetarea caeţelului *Memoranda* (care formează manuscriptul cu No. 4497 al Academiei Romîne) ne pune la dispoziţie ştiri preţioase.

Memoranda cuprind notiţele lui Alecsandri, scrise în timpul întăei călătorii la Constantinopol, în vara şi toamna anului 1845.

Notiţele sînt scrise în grabă; multe cuvinte rămîn nesfîrşite; se scrie şi prescurtat: *pr=pour!* Se vede imediat că notiţele erau menite să-i uşureze numai aducerea aminte, cînd poetul se va decide să scrie literar despre călătorie.

Notiţele sînt interesante din punct de vedere psihologic: Ele au sinceritatea intimităţii cu sine însuşi a poetului, nu sînt dichisite pentru vitrina literară şi ne înlesnesc, astfel, o privire limpede în *realitatea* sufletească-sentimentală a lui Alecsandri. Interesante sînt şi *categoriile critice*, cu care poetul se apropie de fenomenele ce i se ivesc şi pe care le judecă fără sfieli: Categoriile acestea descoper părţi pozitive din cultura poetului. Cultura se caracterizează, însă, şi prin felul obiectului, fiinţii, fenomenului care atrage atenţia, care *intereseazā*. Toate acestea determină şi atitudinile sociale, de care biograful este vesel că poate să ţie samă, cînd i se descoper. Astfel *Memoranda* devine un izvor biografic de întăia mînă.

Rezumînd, uneori traducînd, acest jurnal de zi, îi voiu adaoge, din cînd în cînd, numai explicaţiunile absolut necesare, în text şi în note.

2.

1845, August 9 [1]

Era la Galați.

Cu un „sentiment straniu" V. Alecsandri se îmbarcă noaptea pe vas și, plecînd, privește cum în întuneric dispare pămîntul „cu tot ce ne este scump".

„O părere de rău nelămurită îți strînge deodată inima; și imaginația, izbită de tot ce te înconjoară, amestecă imaginile evocate cu scenele noi și originale de subt ochii tăi. Este un amestec fantastic de trăsături bine cunoscute, mijind în vagul gîndirii, cu figuri străine, strălucind în lumina lămpilor sau topindu-se în noapte; uimitoare împreunare de amintiri rătăcind printre tablouri curioase, alcătuite de feluritele grupări de călători, de mișcările variate ale marinarilor, de lucrurile aruncate fără rînduială pe punte".

Tabloul este de-o originalitate caracteristică pentru autorul care, de-atîtea ori mai tîrziu, a fost năvălit de același amestec de realități și fantazii.

„Coloarea fantastică" creștea cu efectele misterioase ale luminii lămpilor. Apoi:

„Ți se pare unul din visele ciudate care te urmăresc încă mult timp după ce te-ai deșteptat și care sînt, după mine, cele mai frumoase creații ale imaginației. Niciodată spiritul treaz, supus tuturor distracțiilor vieții, nu va putea da creațiilor sale acea culoare poetică surprinzătoare, acea minunată neorînduială în efecte a unora dintre visuri".

Inainte de-a trece mai departe, aduc aminte de o vorbă a lui Schopenhauer: Poetul mare este un om care poate să facă treaz, ce toți facem în vis. Alecsandri ne-a descris cum acest proces de vis treaz se ivea la sine.

Pe bord V. Alecsandri vede niște călugări greci; semn rău: va veni furtuna! Ideia aceasta superstițioasă îi aduce aminte de o noapte furtunoasă dintre Civita-vechia și Livorno, 1839. [2] Cu mare plăcere Alecsandri se plimbă pe bord, fumînd, dîndu-se gîndurilor în zgomotul surd al șoaptelor călătorilor culcați și al strigătelor monotone ale sentinelelor romîne, de pe mal, care strigă din cînd în cînd: *Ascultă!* Valurile Dunărei murmură...

De gustibus non disputar, scrie el. Atrăseiu—continuă poetul—atenția tînărului pictor [3] asupra unui tablou nocturn măreț: Orașul Galați părea o masă neagră pe fruntea căreia luceau vre-o

1 Era într'o Joi!

2 Una din puținele știri autentice despre călătoria în Italia în anul 1839; Venia din Sud, despre în Roma, spre Nord?

3 Un *Lucain*, neprecizat, amintit și mai departe ca tovarăș de călătorie.

cincizeci de lumini. Sînt luminile caselor despre marginea cheiului; razele lor trag brazde luminoase prin care se vede mișcarea valurilor potolite ale Dunărei. Cîteva vase se ivesc în depărtare ca niște turnuri negre și luna pe jumătate ascunsă în nori se arată de-asupra lor. Pictorul făgăduește că va zugrăvi.

„Fericiți pictorii de talent! Ei stăpînesc natura. Și mai fericiți pictorii cu iluzii; ei stăpînesc chiar și supranaturalul". [1]

10 August. [2]

Poetul se deșteaptă în zgomotul roatelor care scutură vaporul. Se urcă pe bord. Galații sînt departe: *s'effaçant peu à peu comme un souvenir*, [3] ștergîndu-se puțin cîte puțin, ca o amintire.

Eri încă rîdea cu verișoara sa și cu Miss Murly; [4] iar astăzi este în plină navigare spre țări necunoscute, unde, Dumnezeu știe ce-l așteaptă. Dar, fie ce-o fi!

La *Tulcea* se urcă în vapor pașa acestui orășel și secretarul pașei, un tînăr care a fost crescut la Kissingen și Paris, a călătorit o parte mare a Europei, a cunoscut civilizația și este condamnat a ispăși un trecut frumos într'un tîrg păcătos.

„Ce legătură între soarta acestui biet tînăr musulman și a altor cîtorva sărmani exilați pe țărmurii Dunărei. Tătar de neam, dar francez din inimă. Mai mult decît orice, iubește grizetele Parisului: ar da—spune el—toate huriele lui Mahomed pentru o modistă parizianã".

Dela Galați la *Sulina* sînt șesuri deșerte; spre mare, bălți; cîteva colibe de pescari; cîteva sentinele rusești; multe vase urcînd sau scoborînd. Rușii au aici patru șalupe-canoniere, care păzesc țărmurii.

Pe mare!

„Aici începe grandiosul, imensul, sublimul și răul de mare care înghiață orice accent entuziast. Am suferit și eu puțin de el!"

Lucain, pictorul, a dormit în timpul trecerii pe aici. In clasa I sînt călători puțini; în a treia sînt Turci mulți. Căpitanul Belba și cei doi locotenenți ai lui sînt oameni bravi, distinși; toți patru—ei și Alecsandri—rîd mult de un dascăl grec, profesor de limbi, cu ochelari. Timpul este splendid, valurile nu sînt mari și vaporul se leagănă grațios.

„Nimic nu e mai frumos ca o seară frumoasă pe mare, poate o noapte frumoasă, liniștită cu totul și luminată misterios

1 Trecînd părerea aceasta estetică în literatură, s'ar putea zice: Supranaturalul *Doinelor* în curs era, la 1845, principiul preferit realismului din *Pastelurile* de mai tîrziu; de altfel, în toată opera lui Alecsandri supranaturalul intervine mereu, are un rol mare.

2 Vineri!.

3 Comparație predilectă la Alecsandri!

4 Despre cele două femei nu se mai dă nici-o știre.

de lună. Să se rîză, oricît, de planeta aceasta. Pe mare e uimitoare şi îmi place s'o văd lunecînd, cu stele cu tot, printre frînghiile vasului. Şi apoi razele aruncă o lumină aşa de nobilă şi de fantastică, încît nu pot să nu o admir în ciuda d-nei XX, care îşi bate joc de ea, atît de inteligent".

Călătorii trec pe la capul Kalapri (Caliacra ?), se opresc la Varna, schimbă vaporul şi iau un pacbot foarte murdar. *Il me semble sortir du bal de Rosnov pour aller en soirée chez M-me Gergu.* [1] Transbordarea ţine până la miezul nopţii.

Aproape toată Varna este clădită din nou; este oraşul turcesc cel mai frumos, pe care Alecsandri l-a văzut până acum.

Pe mare poetul se întîlneşte cu un Moldovan: Folescu.

Toată Marţia [2] călătoresc pe un timp superb, pe-o mare puţin agitată. Călătorii sufăr mult; dar mai ales sufere haremul unui Turc cu barbă neagră, frumoasă, îmbarcat la Varna. Turcii şi Grecii au obiceiul de călători cu toată gospodăria lor: cu merinzi în coşuri, ori în cutii de halva, etc.

Dela Varna înainte călătorii pot privi aproape neîntrerupt ţărmul Rumeliei.

Iată Bosforul; intrăm în el pela şepte ceasuri. Strîns între ţărmurii arizi ai Europei şi ai Asiei el pare gura unui rîu imens, care s'ar vărsa în Marea Neagră. Inaintînd în Bogaz citadelele turceşti, sămănate pe amîndouă malurile, apar ochilor miraţi de formele lor pitoreşti şi parcă făgăduesc ceva neaşteptat, fantastic.

„Şi în adevăr nimic mai frumos, mai surprinzător, mai feeric ca tot ce vezi înaintînd spre Constantinopol: mahalalele Terapiei, Arnăut-Kioi-ului, Jeni-Kioi-ului etc., încîntă, transportă, minunează prin noutatea stilului cu totul oriental, cu casele pictate cu multe culori, cu grădinile lor feerice unde se sue maiestos ţărmul Asiei, verde închis, aspru. Domneşte pretutindeni un *nu ştiu ce* misterios, care ne excită curiozitatea. Nu ai destui ochi ca să vezi, destule simţuri ca să simţi. Iţi pare că îţi lipseşte încă mult pentru a putea să te pătrunzi de tot farmecul care se desfăşură în faţă-ţi. In sfîrşit, priveliştea Bosforului cu mahalalele cele multe şi elegante, cu grădinile frumoase, cu moscheile semănînd cu vasele mari cu două sau mai multe catarte, cu cimitirile, preumblările sale, cu cetăţuile copilăreşti, cu miile de corăbii şi miile de bărci brăzdîndu-l în toate direcţiunile, cu acel farmec al noului şi acea culoare orientală aşa de necunoscută de Europeni; tabloul acesta întreg, sublim şi elegant, care pare că a fost aruncat pe cele două maluri ale Asiei şi Europei de către un geniu al feeriei orientale, acest tablou, spun, a întrecut într'adevăr tot ce putusem crea în închipuirea mea.

„Constantinopolul este cea mai măreaţă şi cea mai strălucită

1 Aluzie la faimosul N. Rosetti—Rosnoveanu, a cărui şi mai faimoasă soţie iubea fastul. Salon celebru!
2 In 14 August!

victorie a realităţii asupra imaginaţiei. Niciodată în viaţă nu am simţit un aşa mare şi aşa adevărat entuziasm; niciodată priveliştea nu m'a izbit mai mult.

„Orientul, cu toate încîntările sale, e aici în faţa mea, şi mi se pare un vis. Dar ce vis! E noapte. Luna se joacă alene pe Bogaz şi îşi aruncă palidele-i raze pe cartierul şi turnul Galatei—aşezat în faţa Stambulului. Mahalaua, din contra, e perdută în umbră şi nu vezi decît moscheele sale, desemnîndu-se pe cer în mase negre, şi nenumăratele minarete părînd imensele catarturi a unor vase fantastice, prin pădurea celorlalte catarturi adevărate, care se leagănă în port.

„Străzile Galatei şi ale Stambulului răsună de cîntece felurite şi se amestecă cu lătratul cînilor. Cîteva bărci străbat Bogazul din cînd în cînd, şi vaporul nostru se pleacă încet într'o parte şi într'alta, cînd apropiindu-se de multele vase ancorate în faţa Galatei, cînd de cele fixate în faţa Stambulului. Corabia noastră samănă cu un frumos călăreţ ce se odihneşte după o alergare lungă, plimbîndu-se încet. Cît pitoresc, cîtă poezie, cît fantastic! Totul ţinteşte aici să te facă să crezi, că ai murit, pentru a te deştepta într'o ţară de zîne. Masa aceasta confuză de case construite cu atîta gingăşie şi eleganţă, de fortăreţe curioase, moschei, seraiuri, grădini, corăbii şi strigăte, cîntece, etc.,—extraordinar amestec al tuturor naţiilor, împingîndu-se pe ţărmuri, cele două maluri ale Asiei şi Europei care parcă îşi surîd ca două hurii ale lui Mahomed, prin limpezimea serilor frumoase şi poetice ale orientului; tabloul acesta vast, întreaga privelişte luminată de vălul roşcat al ultimelor raze de soare sau de lumina lunii şi a stelelor, este făcut anume ca să dee geniu celui ce nu are şi să-l răpească celui care îl are—atît de puternice sînt impresiunile. De ce a trebuit, însă, din nenorocire, ca orice medalie să-şi aibă cealaltă faţă, ca orice vis să-şi aibă deşteptarea puternică, ca Constantinopolul, care de departe samănă cu o fată graţioasă şi atrăgătoare, să se schimbe—odată, aproape—într'o vrăjitoare bătrînă, sbîrcită şi acoperită cu zdrenţe. Se spune de Neapoli: *vedi Napoli et poi mori.* Ar trebui să se spună de Constantinopol: *vedi Constantinopoli e poi fugi.* Cunosc Englezi care vin din Londra până în Bosfor, şi nu debarcă: sînt oameni prudenţi care nu vor să-şi piarză nimic din iluziile lor. In ce mă priveşte, la drept vorbind, nu sînt supărat că m'am coborît pe uscat, căci, cu felul acesta nebun al spiritului meu, găsesc peste tot pitorescul,—până şi în mizerie".

La Cornul-de-aur V. Alecsandri a sosit Marţi sara. [1]

A debarcat Mercuri, dimineaţă. [2]

A tras la hotelul d-nei Giusepina, unde se afla dr. Dikson, a cărui adresă nu o ştia. [3]

1 14 August.
2 15 August.
3 De mai la vale relese că nu-l cunoştea personal, dar că îi fusese recomandat.

Prin străzi strîmpte a plecat la Pera, despre care se zicea
că este cartierul cel mai curat. Eşind din fortăreaţa ruinată a
Galatei şi urcînd mereu, el şi Mimico, băiatul hotelului, intrară în
Micul cîmp al morţilor (Champs des morts). Însfîrşit sosiră la ho-
tel, o casă aşezată de-asupra numitului cimitir. Hotelul este cu-
rat, în rînduială; odăile sînt comode, mobilate jumătate europe-
neşte, jumătate oriental.

Giusepina Vitali era o grecoaică, care cunoscuse şi alţi Ro-
mîni.

„Mi-a vorbit mult de *C.* şi de două doamne care au stat
la ea cu o lună înainte de sosirea mea. Mi-a povestit şi pala-
vrele lui Mitică Ghica, care între altele, atribuise rana pe care
o primise în duelul cu Lascar Roseti unei intrigi de dragoste,
fiind vorba de o răpire foarte bine inventată. Puţin după aceia,
d. dr. Dikson m'a pus în curent cu toate; este un tînăr foarte
distins, şi care are în acelaşi timp şi nobleţea rece a Englezilor
şi amabilitatea Francejilor. Se exprimă foarte bine şi are ma-
niere foarte frumoase".

Mercuri a vizitat Pera. [1]

Joi, [2] Stambulul; bazarele; bazarul Negreselor; pe Şakir-
Efendi, un neguţitor despre care, în *alt loc se spune* că trebuia
să-i vînză nişte mătănii—*en bon bois d'aloès*—pentru *Jean* şi
altele pentru d-na *C. C.* [3]

Joi după amiază a fost la Prinţul de Samos; [4] şi la Ahmet
Feti-Paşa. [5]

Vineri [6] a văzut pe Sultanul, [7] la moscheia din Kulelli, în
Asia; şi de-aici s'a dus la Apele-dulci ale Asiei, o promenadă
favorită a femeelor turce. Aici tablou pitoresc: care trase de boi
şi încărcate cu femei! [8]

Sîmbătă [9] a vizitat cîteva moschee, pe dinafară, deoarece
nu avea firman să le poată vedea şi pe dinlăuntru. „Moscheia
Sultanului Ahmet mi-a plăcut mult; Sf-ta Sofia nu are nici un as-
pect pe din afară;" apoi urmă cu moscheia Sultanului Baiazet,
numită şi moscheia porumbeilor; sublima Poartă; biserica Sf.
Irena, unde se află vechile arme ale Turcilor; monetăria, în curte
cu platani imenşi; hipodromul de lîngă moscheia Sultanului Ah-
med, cu obeliscul împăratului Teodosiu şi interesant prin amin-
tirea masacrului Ienicerilor; piaţa Seraschieratului, lîngă moscheia

1 15 August.
2 16 August.
3 Jean să fie fratele său? Despre d-na *C. C.* nu pot avea nici o bănuială.
4 St. Vogorides, la 1845, un bătrîn de vreo 78 de ani şi de vre-o zece ani prinţ de Samos.
5 Amiral, la Tophana (Arsenal).
6 17 August.
7 Abdul-Medjid.
8 Apele dulci sînt două rîuri mici, unul în Europa, altul în Asia. Loc de distracţie, vara.
9 18 August.

lui Baiazet, cu barace şi cafenele mizerabile; turnul Seraschie-ratului, cu o gardă care păzeşte incendiile pe care le vesteşte înălţînd un mare steag roşu: din vîrful turnului se vede panorama Constantinopolului, marea de Marmara, ţărmii Asiei, Scutari, Bosforul, etc., etc..

Sîmbătă, [1] după amiază, V. Alecsandri face o plimbare frumoasă pe Bosfor; ascultă muzica militară cîntînd arii orientale în faţa palatului Sultanului.

Duminică [2] a vizitat promenadele Constantinopolului şi ale mahalalelor.

Marţi, [3] la orele 5 p. m. V. Alecsandri şi pictorul pleacă cu un vaporaş american şi ajunge, la 7, la insula Prinkipo. Descinde la *hotelul lui* Giacomo, un italian care, înainte de 1821, a locuit doi ani în Moldova. Micul hotel este afară din sat, pe creasta malului stîncos. Privirea este grandioasă: în faţă Asia; în stînga, în fund, Constantinopolul; mai la stînga insulele Halki şi Antigone, nu departe de a prinţilor (Prinkipo); şi însfîrşit marea, pretutindeni marea imensă şi frumoasă. Viaţă exemplară: Dimineaţa fac baie; ziua, din cauza căldurilor, stau în cameră, Alecsandri scriind, tovarăşul său desemnînd; seara, dincolo de Magiar, aşteptînd, împreună cu ceilalţi locuitori, sosirea pacboturilor. *Magiar* este un mic loc liber din faţa a două cafenele. Aici se opresc şi tinerii noştri, subt pretext de plimbare.

„Cînd înoptează, unii din fashionabilii insulii aprind candele romane, atîrnate de sfori lungi, înaintea cafenelelor, bucurîndu-se în felul acesta de vederea frumoaselor fete pe care le curtează. Pe măsură ce speranţele lor cresc, dau drumul la artificii, etc., ca o alegorie a exploziei ce-ar putea-o face patima lor. E un fel cu totul nou de a declara dragostea".

Alecsandri a vizitat, călare, şi mănăstirea Sf. Gheorghe, pe piscul cel mai înalt al insulii.

Lucain cade bolnav.

La cîteva zile se îmbolnăveşte şi Alecsandri: *Nous regrettons le pays de bon coeur*, scrie el; şi aşteaptă cu nerăbdare momentul plecării. [4]

Mercuri, în 10 Septembre, [5] călătorii se întorc la Constantinopol, la d-na Giusepina Vitali.

1 18 August.
2 19 August.
3 21 August.
4 Fiind bolnav Alecsandri a scris, acolo cele trei strofe, cu data 1845, publicate în *Foaea Soţietaeţii pe 'ntru literaetura şi cultura romînae*, 1867, p. 293:

> O suvenir al ţării, cerească mîngîiere,
> Alungă 'n depărtare cumplitul negru nor,
> Să văd iarăşi lumina, să simt reînviere,
> Să cînt patria-mi dulce, apoi voios să mor!

5 Ziua de 10 Septembrie a fost o Luni; Mercuri a fost 12 Septembrie! Unde-i greşala, cine să ştie?!

Acum ei vizitează şi pe dervişii jucători: spectacol original şi interesant.

Aici se rupe firul povestirii legate. De-aici înainte se mai găsesc numai cîteva pagini de indicaţiuni scurte despre ce poetul a mai văzut şi despre alte cîteva persoane.

Din foaia 25 reesă că Alecsandri a mai vizitat: Apele dulci ale Europei, zidurile Constantinopolului; moscheia în care sultanii încingeau sabia; moscheia Sultanului Ahmed, la Atmeidan; hipodromul; bazarele: bazarul de arme, bazarul sclavilor negri; mormîntul Sultanului Mahmud; moscheia lui Bajazet; Sfta Sofia; sublima Poartă; pe Şachir-Efendi (a doua oară). Cu dr. Dikson a făcut o promenadă fantastică în marele cimitir. Efect de lună pe Bosfor. Vederea Scutarilor (Iuschiudar) şi a moscheelor iluminate pentru serbarea Ramazamului. Caraghiozul.

Cum vedem V. Alecsandri este neobosit. El continuă umbletul, lacom de impresii.

Din fila 25 *v.* şi 26 reiese: Vizita la moschea lui Piali Paşa, ginerile şi vistierul Sultanului Soliman Magnificul; moschea acestuia, Sulimaniè Giamie, este cea mai mare moschee din Constantinopol. Moschea lui Piali este în stil arab, cu galerii mari, cu pilaştri patraţi, cu şase cupole şi un minaret, cu arbori mari în curte; şi veche de 272 de *ani. De aici* Alecsandri a plecat la Ok-Meidan, loc de tragere cu arcul, de unde panorama Stambulului este superbă.

Fila 26 *v.* Vizită la Scutari (Iuschiudar), împreună cu Czoernig, consilier al Curţii vieneze. Urcare pe muntele Bulgurbu: Panoramă vastă a Bosforului, pănăla Buiucdere, a Stambulului, a Galatei, a şesurilor prelungite din marginile oraşului încolo, a mării de Marmara, a insulei Prinkipo, a munţilor Brusei, în sfîrşit o vastă întindere de pămînt, semănată cu coline, în interiorul Asiei; şi a drumului care duce la Mecca.

Fila 27. Vizită la monetărie în lăuntrul curţii seraiului Burnu. Interiorul Sf-tei Sofii, al Sulimaniei, al moscheei Sultanului Ahmed şi Nouri-Osmanie (?); seraiul Burnu: sala tronului, biblioteca, grajdurile, bucătăriile, grădinile, băile, etc.

Fila 27 *v.* Marele palat Cigaran; grădina, haremul, sala ambasadorilor, marea sală de recepţie.

Asistă, într'o Joi, în Septembre la parada Bairamului. Sultanul, acoperit de petre preţioase; cai mîndri în hamuri bogate; muzică turcească; între două rînduri de soldaţi de marină şi cavalerie defilează: maiorii, coloneii, generalii, miniştrii, vizirul şi însfîrşit Sultanul încunjurat de un corp de baltagii. [1]

Marţi în 16/28 Octombre, la amiazi, V. Alecsandri a plecat din Constantinopol. In 18/30 Octombre, după o călătorie foarte frumoasă, a sosit la Galaţi, la orele 10 seara. [1]

1 In studiile sale, analizînd pe *Murad Gazi Sultanul* şi *Becri Mustafa* d. Charles Drouhet afirmă despre noaptea Bairamului că ea îşi are modelul în *Orientalele* lui V. Hugo (*Viaţa Romînească* din 1912, No. 5 şi 6, p. 342). După cunoaşterea notiţelor din *Memoranda* d-sa va conveni că modelul fusese chiar Bairamul!

Făcîndu-şi acum socoteala zilelor de călătorie (Fila 28) Alecsandri scrie:

10 August	— 21
30 - 8 Octomvrie	— 30
	30
	81 [2]

Plăcutul drum pe Marea-Neapră l-a făcut în societatea d-lor d'Ivry, Feidel, Tabacopulos, Hubert (consul austriac în Galaţi), Şükur (episcop armean), etc.. Timpul fusese superb; marea calmă în timpul zilei, agitată noaptea.

La Varna călătorii au debarcat; şi Alecsandri a făcut o cursă de călărie împrejurul întăriturilor Varnei.

Carantina dela Galaţi a făcut-o împreună cu consulul Hubert, despre care Alecsandri observă că era un numismat de forţă.

II. Tovarăşii de călătorie

In *Memoranda* se află o foae (36 şi 36 *v.*), în care sînt înscrişi bărbaţii—nu şi femeile—cu care Alecsandri a stat la vorbă în călătoria sa. De cîteva ori numele din acest dicţionar se găsesc şi la alte pagini. Aici reproduc lista:

D-nul Geisenheim, Germania-de-sus.
„ Dickson, consul, Tripoli.
„ Guaracino, consul, Bethune.
Baronul Berr, ministru belgian.
Generalul Iusuf-paşa, în serviciul Turciei.
Consilierul aulic Czoernig, Viena.
D-l Ardouin, medic-şef al guvernului grecesc în Ciclade, Franţa, Aix.
Marchizul de Bois Guilbert, Paris.
D-l Doussot, artist, Bucureşti.
l-iul locotenent al Hecla-i, vapor de războiu englezesc.
D-l W. G. Crowder, R. N., [3] Londra, membru al clubului marinei, St. James Square.
Căpitanul şi proprietarul vaporului *Nouveauté* (Vice d'Archimède).
D-l Duroin, medic, Constantinopol.
„ Gino, cumnatul lui, Constantinopol.
„ Jacques Lafontaine, Constantinopol.

1 Datele sînt exacte.

2 Socoteala este greşită. Alecsandri călătorise dela 9 August (Galaţi etc.) 23 zile din August, 30 din Septembrie şi 18 din Octombrie, deci 71 de zile (până la Galaţi, înapoi). Cele 10 zile, pănă la 81, din socoteala poetului, vor fi fost zilele făcute în ţară: Iaşi-Galaţi şi Galaţi-Iaşi. ?

3 Royal Navy: din marina regală.

Fila 37. D-l Eugen Borée, în Constantinopol sau la Ciflik (moșie); autorul unui Itinerar în Persia. Să ceară adresa lui Borée dela d. Cort, dela ambasada franceză.

Fila 38. Mehemed Pașa, ministrul de interne.

Ministrul de războiu.

Ahmet Feti Pașa, la Tophana. 1

Amiral Mehemed Ali.

Apoi: D-nul Caimacan, șeful poștei rusești în Constantinopol.

D-l Pisany.

Locotenentul Rowles, R. N., Londra.

Dr. Eduard Dickson, prin bunătatea d-lor Hauson și Co., Constantinopol.

D-l d'Ivry, Vendée, Franța.

„ Feidel, Lipsca.

Dintre aceste respectabile persoane, cele mai multe, aproape toate, nu se vor mai ivi în calea lui Alecsandri. Indicațiile poetului descoper, însă, o lume care și printr'un contact trecător trebue să lase influențe.

Despre două persoane voesc *să adaog aici o însemnare* clară: ele au vorbit cu Alecsandri, de sigur, și despre poporul romîn.

1. *Carl Freiherr von Czoernig* este celebrul etnograf al Austriei. La 1848 opera sa principală, o scriere în trei volume, *Ethnographie der österreichischen Monarchie*, era atît de înaintată, încît raporturile etnografice au putut să fie însemnate pe o hartă detailată (vol. I, p. VII). In 1845, pe cînd a stat de vorbă cu Alecsandri, Czoernig trebue să fi fost bine înaintat în lucrările sale. Cine va răsfoi opera terminată, tipărită, își va putea da samă, cam despre ce va fi vorbit, cu tînărul scriitor moldovean, Czoernig, care s'a ocupat cu *tot* poporul romîn, nu numai cu cel din Austria. *(Vezi volumul* I, p. 65; II, p. 63; III, p. 150).

2. Asupra pictorului *C. Doussault*, mai în urmă, a atras atenția d. N. Iorga în *Neamul romînesc* din 27 Dec./10 Oct. și 24/6 Oct. 1916,

Aducîndu-și aminte de timpul, în care a cunoscut și pe V. Alecsandri, bunul Doussault scria, în *L'Illustration* din 10 Dec. 1853, urări calde de bun viitor pentru Romîni. (In articolul *Valachie*, vol. II, p. 380).

Doussault nu a trăit numai în Muntenia, ci a văzut și Moldova. Desemnul din *Album moldo-valaque* (1848) cu inscripția: *Une soirée chez le Prince regnant, à Iassy* este al lui. Tot în acest album Doussault mai are desemnurile: Călugăr moldovean, călugăriță din Moldova, etc.. Toate subiectele lui, din Moldova și Valachia, mărturisesc că pictorul vedea larg, variat. Intîlnirea cu Alecsandri, la 1845, în Stambul, trebue să

1 Depozitul de tunuri, turnătorie și arsenal.

fi fost o mare plăcere pentru amîndoi; și pentru pictor un motiv nou de simpatie pentru Romîni. 1

III. Etnopsihologie

Călătoria lui V. Alecsandri nu a fost o călătorie de simplă distracție. Filele 30, 30 *v.* și 31 se însărcinară să ne convingă despre aceasta.

Filele acelea cuprind cîteva cugetări de psihologie etnică. Sînt fragmente; sînt puține; privesc mai ales suprafața lumii turcești. Totuși, ele indică o *îndreptare* a cugetării spre adîncimile sufletești ale omului. O îndreptare, căci studii serioase, de felul acesta, nu se pot face fără de cunoștința limbii naționale (aici: turcești), care să înlesnească înțelegerea directă; și nici nu sînt cu putință într'un timp atît de scurt, ca acela de care a dispus Alecsandri. 2

Totuși cugetările sînt interesante. Nr. 2 susține *originalitatea națională* și pentru Turci, cași aiurea pentru Romîni, *de exemplu.* N-rul 3, cu reflexiunile asupra portului sau modei era, așa se pare, un subiect de meditație generală: vezi, de ex., ce spune și Alecu Russo despre aceiași chestiune în Moldova (*Scrieri*, ediția Academiei, p. 16-19). Brutalitatea de subt N-rul 1 se compensează prin delicateța de subt N-rul 5. N-rul 6, izolat la foaia 40, îmbrățișează (superficial) menirea semilunii.

Nr. 1. „Nicăiri, între oameni și animale, nu se vede o concurență mai mare ca la Constantinopol. Hamalii și magarii se întrec prin sarcinele enorme ce le poartă pe umerii lor și, spre gloria speciei omenești, trebue să mărturisim că adeseori *bipezii* înving pe patrupezi. Hamalii sînt magari cu două și *magarii hamali* cu patru picioare".

Nr. 2. „A civiliza pe Turci după sistema de reformă adoptată în Turcia însemnează a le șterge pecetea originalității lor și a-i învălui în tot ridicolul european".

Nr. 3. „Au îmbrăcat pe Turci în redingote, fără să-și dea osteneala de a nimici fanatismul lor, cauza unică a urii lor contra creștinilor; și se crede că astfel i-au civilizat puțin. *Din contra*, mi se pare că mînia Musulmanilor față de Europeni s'a adaos cu tot chinul ce-l sufer, fără voie, subt hainele europenești. Un pantalon strîmt, care împiedecă pe un Turc de a se așeza comod pe pulpele încrucișate, este pentru el o cauză de ură împotriva Europenilor, și încă mai mare decît

1 Ca să fiu complet, notez că la fila 62 se găsesc și trei nume de femei: Harina, Frosina, Biancha. Ce-i cu ele, nu știu, cum nu știu nici de Mitrea Iorgul Hărlular (Schitul lui Roșca) dela aceiași pagină.

2 Pe filele 23 și 24 se găsește numai un mic dicționar francez-turcesc pentru trebuințele curente. Bunăziua, bună-seara, azi, unu, doi trei etc., mi-e foame, mi-e sete, etc., etc.

cauza politică cea mai gravă. Nu vă puteţi închipui cîte blesteme i-au adus Europei gaica de subt talpă şi ce apropiată isbucnire se urcă zilnic dela picioare spre inima Turcului. Înaintea reformei vestmîntului oriental, Turcii aveau numai un singur termin de dispreţ pentru a numi tot ce nu se ţinea de religia lor: era cuvîntul *ghiaur*; dar din epoca hainelor europeneşti ei au doi termini: *ghiaur* şi *Franco*. Inainte de reforma aceasta Turcia era o prinţesă frumoasă cu ochi mîndri, cu mers încrezut şi impozant; acum ea este o simplă burgheză îmbrăcată de Duminică, dar o burgheză a cărei ură sinceră şi grandioasă este numai răutate meschină şi certăreaţă".

Nr. 4. „In gesturi nici un popor nu are atîta siguranţă şi expresiune ca poporul Turcilor".

Nr. 5. Un Turc prietinos şi cu maniere gingaşe este tot ce se poate găsi mai gentil pe lume".

Nr. 6. „Profetul a atîrnat în cer sabia sa de aur, pentruca sabia să-i slujască omenirii ca far prin bezna nopţii. (Semiluna)".

IV. Literatura

Literatura din *Memoranda* este foarte puţină. Dar puţinul de aici nu înseamnează că această călătorie nu a depus în sufletul poetului impresii care au dat rod mai tîrziu.

Fondul adorării frumuseţilor orientale *acum* s'a aşezat în sufletul poetului; iar din acest fond Alecsandri nu a cules, în 1845, numai pe *Pescariul Bosforului*, ci şi *Cîntecul Margaritei*, paralela romînească la *Mignon* de Goethe; ci şi coloritul oriental al legendelor de mai tîrziu, colorit care nu este de origine literară, ci geografică şi etnografică.

In *Memoranda* se găsesc numai două note literare precise.

Una arată că ideia de-a scrie legenda lui Marco Broggio *(Mărgăritărele)* în versuri, deplină, datează din 1845. (Fila 40, *Traiter Marco Broggio en vers*).

A doua expune originea unei legende pe care Alecsandri a voit să o scrie, însă, în urmă, a cedat-o amicului său Edouard Grenier, care a desvoltat-o în legenda sa *L'Elkovan*. Subiectul este notat la fila 40: „*N. B.* A trata episodul orbului dela Buioc Mezarlic (Marele cîmp al morţilor). Subt pretext că este orb, un tînăr cîntăreţ pătrunde într'un harem şi este surprins de căpetenia eunucilor în braţele favoritei. Arapii îi scot ochii şi aruncă în Bosfor pe favorita virîtă într'un sac. In clipa, în care corpul se scufundă, un elcovan ese din apă: Acesta este sufletul osîndit al victimei".

Despre acest subiect, vezi studiul meu despre V. Alecsandri şi Ed. Grenier, în *Convorbiri literare*, 1921, No. 6—7, p. 438.

La fila 62 se găsesc citate două versuri din Iancu Văcărescu:

> La fapte bune puţini se adună
> Mult pot puţinii buni împreună.

La fila 44 se găsesc trei versuri de veche tentaţie de-a scrie franţuzeşte:

> Sur le Bosphore
> Jusqu'à l'aurore
> J'aime à rever.

V

Călătorul V. Alecsandri era un tînăr de 24—26 de ani. In interesul său cuprinzător lumea reală şi lumea fantaziilor sale îşi ţineau cumpănă; şi faţă de aceia, şi faţă de aceasta inima lui se mişca uşor, şi de lucruri mari, şi de lucruri mici. La orice adiere, călătorul era simţitor ca o harpă eoliană. Meditaţia simţită parcă reesă, ca un parfum din floare, din tot ce *Memoranda* povestesc simplu. Călătorul era o fiinţă căreia propria perfecţie îi da o linişte a contemplării, pentru care, la vârsta lui, mulţi l-ar fi putut invidia şi îl vor fi invidiat.

G. Bogdan-Duică

Capitole de istorie contimporană

II. Intăile propuneri engleze.

Greşeli şi lipse de tact germane

Anglia nu a întîrziat să se căiască de răceala cu care primise propunerile lui Bismarck. Conflictele dese la care dădeau loc interesele ei politice şi economice răspîndite pe toate punctele globului, caşi politica de alianţe care cîştiga necontenit teren pe continent, în cea de pe urmă decadă a secolului trecut,—începuse să îngrijască pe unii din barbaţii săi de stat şi să-i îndemne a eşi din politica de splendidă izolare propăvăduită de Gladstone, urmată şi de adversarii lui. Germania fiind, cum arătase cu atita dreptate Bismarck, marea putere ale cărei interese se arătase (până atunci) a fi cele mai puţin opuse intereselor engleze, ei s'au adresat Germaniei.

Cea dintăiu propunere în acest sens a fost făcută de primul ministru englez, marchizul de Salisbury, împaratului Wilhelm în persoană cu prilejul aflării acestuia la regatele dela Cowes, în luna August 1895. Din însărcinarea reginei Victoria, secretarul ei, Sir Henry Ponsomby, a rugat atunci pe ambasadorul german la Londra, contele Paul Hatzfeld, să întrebe pe împarat dacă voieşte să primească, pe bordul yachtului său, *Hohenzollern*, pe lordul Salisbury. Imparatul a fixat ziua de 8 August hotărînd şi ceasul la care avea să aibă loc audienţa. Din cauza unui accident la caldarea şalupei cu abur care avea să transporte pe ministru la yachtul împărătesc, fusese silit s'aştepte sosirea unei alte şalupe, ceiace l-a făcut să sosească cu o întîrziere de mai bine de un ceas. Această întîrziere a indispus pe împarat şi, cu toate scuzele prezentate de Salisbury, acesta a fost primit într'un chip puţin graţios

In cursul convorbirii dintre suveranul german şi barbatul de stat englez, acest depe urmă a propus împărţirea întregii împărăţii turceşti între Anglia, Germania şi Austria, făcînd să

relasă colosalele foloase economice ce ar rezulta pentru Germania în urma punerii la dispoziţia populaţiunii sale mereu crescînde, spre colonizare, a unor teritorii pe cît de întinse pe atît de sănătoase şi de prielnice traiului şi înmulţirii unei populaţiuni europene. Imparatul a refuzat, se pare în chip puţin graţios, căci întrevederea s'a sfîrşit în mod destul de agitat, iar urmarea ei a fost o stare de neînţelegere statornică între împarat şi Salisbury care n'a putut decît s'arunce o umbră asupra relaţiunilor dintre cele două ţări 1.

Eckardstein mai adaugă că, în anii următori, Salisbury de repeţite ori a revenit faţă de el asupra amănuntelor întrevederii dela Cowes din August 1895 şi i-a repetat aceleaşi cuvinte: „Imparatul dumneavoastră pare a uita cu desăvîrşire că eu nu sînt *ministre du roi de Prusse*, ci prim ministru al Angliei" 2.

Gerlach crede că motivele refuzului lui Wilhelm al II-lea au fost faptul că nu voia cu nici un preţ să se despartă de ţar şi încă mai puţin de visul unui protectorat asupra celor trei sute de milioane de mahometani 3.

---

1) Eckardstein, *Op. cit.*, I. p. 210 sq.

2) *Id. ibid.* p. 214. In acelaşi volum al *Amintirilor* lui Eckardstein se găsesc o mulţime de amănunţimi asupra nenumăratelor lipsuri de tact şi chiar de bună creştere de care se făcea vinovat Wilhelm al II-lea cu prilejul vizitelor sale la Cowes. Faţă de unchiu-său, prinţul de Wales, care era cu aproape douăzeci de ani mai mare decît el, se purta nu ca un musafir ci, după expresiunea întrebuinţată de însuşi prinţul către Eckardstein, ca „stăpînul" (the boss) Cowesului.

Iar după vizita dela August 1895, prinţul a zis: „Mai nainte săptămîna regatelor la Cowes era pentru mine o plăcere şi o distracţie, acuma, de cînd împaratul ia comanda, ea nu mai este pentru mine decît un chin; se poate ca la anul să nu mai vin de loc aici".

Necontenit se iveau neînţelegeri şi intrigi, Wilhelm al II-lea amestecîndu-se până în *handicapurile* yachturilor cu pînză şi tratînd pe unchiu-său ca pe o cantitate neglijabilă sau jignindu-l prin cuvinte şi glume de prost gust. Astfeliu el a mers până a numi, faţă de mai mulţi Englezi, după o masă dată pe bordul lui *Hohenzollern*, pe unchiu-său: *un păun bătrîn* (an old peacock).

Neînţelegeri serioase ivindu-se între Franţa şi Anglia în chestia Mekongului în timpul şăderii împaratului la Cowes în anul 1893, neînţelegeri de natură a provoca un conflict armat între amîndouă ţările, lordul Rosebery trimesese reginei, la Osborne, un curier special spre a-i aduce la cunoştinţă gravitatea situaţiunii şi rugînd-o să aducă faptele la cunoştinţa Kaiserului, cu gîndul că acesta şi guvernul său ar putea, în cazul extrem, să împiedice izbucnirea unui răsboiu între Anglia şi Franţa. Secretarul reginei sosi cu scrisoarea tocmai în momentul în care se terminase masa ce prinţul de Wales o oferise nepotului său. Dupăce a cetit scrisoarea bunicii sale şi a ascultat pe sir *Henry Ponsomby*, secretarul şi omul de încredere al reginei, Kaiserul a pufnit de rîs şi, bătînd pe unchiu-său pe umăr, i-a zis: „Na, acuma poţi să pleci şi tu în Indochina şi să arăţi ceiace eşti în stare să faci ca soldat". Intîmplarea a fost povestită adouazi întocmai în aceşti termeni de către însuşi principele de Wales într'un cerc de intimi. Unii din martorii oculari ai scenei povesteau chiar că Kaiserul nu bătuse numai pe unchiu-său pe umăr ci şi pe pîntice (Otto Hammann p. 45).

3) H. V. Gerlach, *Die Einkreisungslegende*, în *Die Welt am Montag* dela 9 August 1920.

După Hammann, la expunerile lui Salisbury despre starea de adîncă putregiune în care ajunsese Turcia, împaratul ar fi răspuns că: „în desvoltarea în curs se observă progrese spre bine" 1).

Acelaşi autor se întreabă dacă planul unei împărţiri a Împărăţiei Otomane, faţă de multiplicitatea şi de diversitatea intereselor naţionale, religioase şi economice în prezenţă atît în Turcia Europeană cît şi în Asia Mică, ar fi fost cu putinţă. Nu era oare, întreabă el, propunerea lui Salisbury o simplă manifestare a metodei engleze de „scoatere din foc a castanilor", adică a dorinţii de a împinge pe alţii la gîlceavă spre a trage folos din situaţia astfel creată?

Silinţile lui Hatzfeld şi ale lui Eckardstein izbutiră într'adevăr să restabilească destul de curînd relaţiile dintre amîndouă statele, dar vom vedea că în curînd imprudenţe şi lipsuri de tact repetate ale împaratului veniră să le tulbure din nou.

*

Ca urmare firească a urieşelor ei *progrese industriale şi a* însămnătăţii sale economice mereu crescînde în lume, era natural ca Germania să caute în ţările de peste mare debuşeuri pentru surplusul din ce în ce mai mare al producţiunii sale şi să iee parte activă la toate punerile la cale încheiete de marile puteri. Cel dintăiu pas al politicii germane în această direcţie a fost fără îndoială o neiertată greşală. Intr'adevăr guvernul celui de al treilea împarat german s'a grăbit să se unească cu adeversarii de căpetenie ai Intreitei Alianţe, cu Franţa şi cu Rusia, pentru a protesta în contra tratatului dela Shimonoseki, impus Chinei învinse de Japonia învingătoare. Temeiul protestării a fost faptul anexărilor către cea de adoua, în virtutea zisului trataf, a insulii Formosa şi a peninsulii Liao-tung, cu Port Arthur,—*Împărăţia* Soarelui care răsare dobîndind astfel două *sentinele* la porţile Chinei. In acest chip această putere dobîndea o situaţie de favoare, asigurîndu-i precumpănirea politică şi economică în China, ceiace deloc nu convenea puterilor europeene protestatoare. Se ştie că Japonia a fost silită să dee înapoi, cele trei puteri menţinîndu-şi protestul chiar după ratificarea tratatului. Trebuie menţionat că guvernul german dela început sfătuise pe acel japonez să nu năzuiască la anexări pe continent, căci va ridica greutăţi din partea puterilor europeene, însă nu a fost ascultat de Japonia care, la izbuhnirea răsboiului mondial, s'a răsbunat asupra Germaniei luîndu-i Kiao-Ciao, ceiace poate că nu ar fi făcut dacă aceasta depe urmă nu s'ar fi asociat altădată la menţionatul protest.

Bismarck, care atunci mai trăia, a criticat în chipul cel mai aspru acţiunea politicii germane în această chestiune, negăsind că motivele politico-comerciale invocate de guvern erau suficiente pentru justificarea acestui demers ce-l numea: „un pas în întuneric" şi „un simptom al lipsii calităţii atît de necesară în materie de politică externă a: *răbdării liniştite*".

1) Otto Hammann, Der missverstandene Bismarck, p. 44.

La începutul lui Ianuar 1896, ceata de aventurieri angajată de compania minieră *Chartered Company* pentru a năvăli în Republica Sudafricană (Transvaal), sub comanda doctorului Jameson, a fost înfrîntă de trupele bure la Iägerdorp şi silită să se predee. Mare a fost emoţiunea şi mînia opiniunii publice engleze cînd a auzit că împaratul Wilhelm al II-lea, nepotul de fiică al reginei Regatului Unit, a adresat cu acest prilej preşedintelui Krüger o telegramă prin care îl felicita pentru izbînda repurtată şi pentru faptul că poporul bur: „prin propria-i putere de acţiune, reuşise să apere, fără a apela la ajutorul unor puteri amice, independenţa ţării în contra atacurilor de din afară".

Pentru a înţelege bine emoţia stîrnită în Anglia de acea telegramă trebuie ştiut că, conform convenţiunilor existente, independenţa republicii era mărginită prin nişte clauze stipulînd că ea *nu poate încheie tratate* cu alte puteri fără consimţimîntul Angliei şi, în privinţa relaţiilor externe, stă sub priveghierea guvernului englez. Astfeliu, în ochii Englejilor, republica Transvaalului nu era decît o colonie autonomă şi telegrama semnată de Kaiser avea aerul să zică preşedintelui că el, Wilhelm al II-lea, era gata să alerge cu armata lui în ajutorul republicii dacă aceasta ar cere ajutor dela el.

S'a încercat a se arunca răspunderea acestei telegrame asupra guvernului german, pretinzîndu-se nu numai că rolul lui Wilhelm al II-lea s'a mărginit la semnarea ei, ci chiar că Kaiserul a făcut schimbări îmblînzitoare în textul prezentat lui spre semnare. Eckardstein, pe temeiul afirmărilor amiralului Hollmann, secretarul de stat al marinei, care luase parte la consiliul în care *textul definitiv al telegramei* fusese stabilit, zice că acesta se hotărîse fără de ştirea împaratului, de către secretarul de stat al afacerilor străine *Marschall*, împreună cu directorul departamentului colonial, Kayser. Cînd telegrama i s'a prezentat spre a fi semnată, împaratul ar fi găsit termenii în care era redactată prea aspri şi ar fi întrebat dacă este absolută nevoie să fie expediată, căci este de natură a tulbura rău relaţiunile Germaniei cu Anglia. Marschall ar fi răspuns: „După convingerea mea se pare absolut necesar de a se arata lumii cum că guvernul împărătesc condamnă această năvălire de flibustieri (Freibeuter) în chipul cel mai aspru, atît din punctul de privire moral cît şi din acel al interesului statului". Directorul colonial pronunţîndu-se şi el pentru trimeterea telegramei din cauza efectului ce avea să-l exercite asupra populaţiunii indigene, împaratul ar fi zis: „Atunci bine, telegrama poate pleca, numai aşi dori ca locul dela mijloc, care îmi pare din cale afară aspru (schroff) să fie suprimat".

După aceasta Marschall a scos pasagiul dela mijloc şi împaratul a aprobat telegrama astfel scurtată.

Hammann care a văzut piesele originale în arhiva ministerului zice că ele contrazic cu desăvîrşire versiunea lui Hollmann. Nici un loc din mijlocul telegramei nu este îndreptat, corectură se vede numai la sfîrşitul textului şi nu în sens moderator ci în unul înăspritor. Hammann este de părere că versiunea dată de Hollmann era menită să arunce vina Kaiserului în această împrejurare asupra acelor care împărţeau cu dînsul răspunderea [1].

In orice caz, dela ori cine ar fi pornit iniţiativa telegramei, fu ea alcătuia un act de guvernămînt german în toată forma: „fusese redactată şi expediată nu de împarat şi de sfătuitori nerăspunzători ai lui, ci cu ştirea şi consimţimîntul cancelarului singur răspunzător" [2].

Opinia publică engleză se aratase deja în mai multe împrejurări rău dispusă către Germania din cauza concurenţei industriale şi comerciale din ce în ce mai active şi mai stingheritoare a acestei ţări. Legea pentru protejarea mărcilor industriale, impunînd pentru toate mărfurile importate în Anglia şi în coloniile sale însamnarea lor cu eticheta: „făcut în Germania" (made in Germany), departe de a stingheri exportul mărfurilor germane, îi folosise. Discurajator mai fusese rezultatul cercetărilor făcute spre a-şi da samă de motivele superiorităţii în unele ramuri ale industriei germane. Rapoartele comitetelor însărcinate cu aceste studii, care îşi dăduse samă *de visu* de procedeurile şi metodele întrebuinţate de Germani, mai cu samă în industria metalurgică, avusese drept rezultat strigăte de alarmă şi îndemnări la desfăşurarea celei mai mari energii spre a preîntîmpina concurenţa mereu crescîndă a Germanilor [3]. La venirea la putere a conservatorilor, în anul 1895, noul subsecretar de stat la externe, lordul Curzon, se grăbise să declare unei deputaţiuni de armatori că guvernul este gata să iee măsuri legale pentru protejarea marinei comerciale engleze în contra ameninţătoarei concurenţe germane [4].

Tocmai în Africa de Sud erau în joc puternice interese materiale. Se urmărea în Anglia, în urma îndemnului lui Cecil Rhodes şi al societăţii *Chartered Company*, anexarea Transvaalului atît de bogat în aur. Opinia publică engleză vedea în participarea spiritului de întreprindere german în baia dela Delagoa şi în interior precum şi în repeţitele favorizări de către Germani a Burilor, o piedecă din cele mai neplăcute pentru interesele financiare şi comerciale britanice. La 24 August 1895 *Saturday Review* scria: „Noi, Englejii am purtat până acum totdeauna războiu cu rivalii noştri în comerţ şi navigaţie, şi rivalul nostru

1) Hammann, Op. Cit., p. 47 sq.
2) Id. ibid. p. 50.
3) Id. ibid. ibid.
4) Id. ibid. ibid.

de căpetenie astăzi nu este Franţa, ci Germania. In cazul unui războiu cu Germania am avea prilej să cîştigăm mult şi să nu pierdem nimica [1]. Era deci firesc ca telegrama către Krüger să ducă la paroxism mînia Englezilor împotriva unui rival care avea aerul să ameninţe cu apararea armată a drepturilor închipuite sau reale ale unei ţări privite în Anglia ca colonie engleză.

In Germania din contra telegrama către Krüger stîrnise cel mai mare entuziasm. Baronul Marschall, fără a-şi da samă de primejdia în care se afla Germania, mai turna oloiu pe foc, declarînd, într'o cuvîntare ţinută în Reichstag, cum că independenţa republicilor sud-africane este o chestiune vitală pentru Germania. Mai mult decît atita: s'a pregătit o expediţie armată în Transvaal. Un detaşament de cîteva sute de oameni din trupele coloniale germane aflate în Africa de Est trebuiau să fie transportate la Delagoa Bay care aparţine Portugaliei şi, unindu-se cu un detaşament de marinari debarcaţi depe cîteva încrucişătoare germane care se găseau deja acolo, să înainteze asupra Pretoriei, capitala Transvaalului. Intr'un ton cu totul dictatorial, caşi cum se înţelegea dela sine ca trupe germane să treacă printr'un teritoriu portughez, se ceru guvernului dela Lisabona să consimtă la această trecere. In cazul cînd guvernul portughez ar fi consimţit, izbucnirea răsboiului între Germania şi Anglia era un lucru inevitabil. Insă portofoliul afacerilor străine în cabinetul portughez era atunci în mînile marchizului de Soveral, un barbat de o rară inteligenţă, care fusese ani îndelungaţi ministru al ţării sale la Londra şi era unul din amicii cei mai intimi ai principelui de Wales: el nu stătu la îndoială pentru a refuza autorizarea în chip categoric.

In Berlin unde nimene nu presupunea că Portugalia putea să cuteze să refuze o asemene autorizare, supararea în contra *marchizului* de Soveral fu mare. Insă iaca ce a spus, trei ani *mai tîrziu, în cursul unei convorbiri* despre telegrama către Krüger, marchizul de *Salisbury lui* Eckardstein:

„Năvălirea în Transvaal a lui Jameson a fost fără îndoială o nebunie, întâiu fiindcă pleca dela o idee de dinainte şi fundamental greşită şi nu avea nici o perspectivă de succes. Dar mai mare nebunie era, mai cu samă din punctul de vedere al intereselor germane, telegrama către Krüger. Ceiace guvernul german a gîndit cînd a vrut să trimeată în Transvaal, prin teritoriul portughez, cîteva sute de oameni, este pentru mine o desăvîrşită enigmă. Ce putea şi ce vroia să isprăvească astfeliu acolo guvernul dumneavoastră? Este în orice caz o mare fericire că această lovitură nu s'a putut efectua în urma atitudinii energice a lui Soveral. Din momentul în care cel dintâiu soldat german ar fi calcat pe teritoriul republicii sud-africane, răsboiul era inevitabil. Nici un guvern englez n'ar fi putut atunci să reziste

1) Id. ibid. P. 52.

presiunii opiniunii publice. Dacă ar fi izbuhnit răsboiul între noi, el ar fi degenerat în războiu obştesc european, poate chiar în răsboiu mondial. Courcelles [1] îmi şi comunicase, în urma însărcinării guvernului său, că în cazul unui răsboiu anglo-german, Franţa va observa faţă de noi întâiu o neutralitate foarte binevoitoare, dar că, la urmă, ar lua parte activă la răsboiu. Asemene şi dela Petersburg fost-am înştiinţat că Anglia, în cazul unui răsboiu cu Germania, nu are a se teme de nimica din partea Rusiei, nici în Asia Centrală nici aiure. Pentru orice om care îşi posedă judecata întreagă trebuia doară să fie clar că, în caz de răsboiu, Germania nu avea nimica de cîştigat ci numai de pierdut" [2].

III. Relaţiile dintre Anglia şi Germania între 1898—1900

Arareori avut-a guvernul englez atîtea conflicte de aplanat peste mare ca în cei depe urmă ani ai veacului trecut. În Extremul Orient a avut de aparat principiul integrităţii Chinei, ameninţată acuma de Rusia care respinsese propunerea engleză de a renunţa la luarea în stăpînire a vre unui port în Golful Pecililului dacă din parte-i Rusia renunţă să ocupe Port-Arthur. Rusia manifesta chiar intenţiunea să pue, după luarea în stăpînire a Port-Arthurului, mîna şi pe Manciuria, silind astfeliu pe Englezi să caute o contrabalansare prin ocuparea Weihaweiului. Ruşii erau gata să apuce şi Kiao-Ciaul, dar Germanii îl luară înainte cu consimţimîntul tacit al Englezilor care-i ţineau de mai puţin periculoşi şi credeau că, arătîndu-se favorabili acestei luări în stăpînire, vor mai împăca opinia publică germană. În India se desfăşura un sîngeros răsboiu cu triburile depe graniţa dela Nord-Vest, iar moartea emirului Afganistanului îi dădea prilej să se teamă de tulburări şi de o întărire a influenţei ruseşti în acea ţară megieşă. În Sudan luptă cu Mahdiul şi izbuhnirea gravului conflict cu Franţa, în urma sosirii la Faşoda a coloanei lui Marchand care ameninţa să nimicească planul englez de legătură între Sudan şi noua posesiune engleză depe malurile lacului Victoria-Nyanza. Conflict la feliu în Africa Occidentală, pe Niger unde, la începutul aceluiaşi an, 1898, expediţiuni franceze şi engleze se aflau în apropiere imediată. În Iunie următor, Francezii apucînd Tuatoasen, la sudul Marocului, făceau începutul unei legături, trecînd prin teritoriu marocan şi Timbuctu, între Alger şi Dahomeu, ceiace îndemnă pe Englezi să întărească garnizoana Gibraltarului. În sfîrşit situaţiunea în Africa de Sud era cu desăvîrşire ameninţătoare; Chamberlain pronunţase cuvintele: „Majestatea sa ie, faţă de Republica Sudafricană, atitudinea unui suveran care a hărăzit poporului acelei republici autonomia sub

1) Ambasadorul francez la Londra.
2) Eckardstein, Op. cit., p. 273 sq.

anumite condiţiuni. Cu o asemene situaţiune nu ar corespunde faptul supunerii condiţiunilor unei autonomii astfeliu hărăzite unui arbitaj" [1].

Era firesc ca o asemene situaţie să împingă guvernul englez spre o apropiere cu întâia putere militară din Europa şi să-l îndemne să-şi asigure închezeşluirea în scris a prieteniei sale, chiar în ciuda tuturor rivalităţilor existente pe terenul economic. Mai ales cotropirile pe toate terenurile ale Rusiei în China îngrijeau pe unii din miniştrii englezi, cu deosebire pe ducele de Devonshire şi pe Joseph Chamberlain.

La o masă dată la sfîrşitul lui Fevruar 1898 de Alfred Rothschild şi la care erau de faţă numai ducele de Devonshire, ministrul coloniilor Chamberlain, ministrul agriculturii Chaplin şi Eckardstein, s'a tratat amănunţit despre situaţia politică în Extremul Orient şi despre influenţa ei asupra comerţului european în China. La sfîrşit miniştrii englezi au rugat pe Eckardstein să iee înţelegere cu şeful său, contele Paul Hatzfeldt, pentru a fixa ziua unei întîlniri cu Chamberlain spre a pune la cale începutul unei discuţiuni, deocamdată academice, între amîndouă guvernele.

La comunicarea făcută de Eckardstein, ambasadorul răspunse că propunerea miniştrilor englezi îi era foarte plăcută, însărcinînd pe subordonatul său să iee măsuri pentru o întîlnire secretă imediată între el (Hatzfeldt) şi Chamberlain. Prima întîlnire a avut loc chiar adouazi, în casa lui Alfred Rothschild, iar în urmă cei doi bărbaţi de stat se întruneau de două şi chiar de trei ori pe săptămînă fie la Rothschild, fie acasă la Eckardstein. Conversaţiunile aceste se mărginiră dintâiu numai la chestiunile în legătură cu Extremul Orient, însă în curînd ele se transformară în negociaţiuni de alianţă între Germania şi Anglia [2].

Din cauza nehotărîrii ministerului afacerilor străine din Berlin, negocierile mergeau greu, printre alte întîmpinări de acolo venise şi aceia a greutăţii, pentru o ţară parlamentară ca Anglia, să ofere destulă garanţie de alianţă. Trebuia avută în vedere ipoteza că, în caz de alianţă şi de răsboiu, s'ar putea întîmpla ca un cabinet, hotărît să-şi ţie angajamentele luate cu Germania, să fie răsturnat de parlament. Chamberlain crezu să poată înlătura obiecţiunea arătînd că tratatul de alianţă s'ar putea supune parlamentului, dar i se răspunse că în acest caz Germania, în urma unei asemene publicităţi, ar trebui să sacrifice dela început bunele sale relaţiuni cu vecinul ei dela Răsărit. „Farmecul indestructibil ce Moscalul îl exercita asupra cercurilor politice hotărîtoare din Berlin printr'o amestecătură dibace de turtă dulce şi de biciu era atunci mai tare ca oricînd" [3].

Eckardstein povesteşte că la începutul lunii April dăduse acasă la el o mică masă la care luau parte ducele de Devonshi-

1) Hammann, Der missverstandene Bismarck, p. 63 sq.
2) Eckardstein, Op. cit., I, p. 291 sq.
3) Id. ibid. ibid. p. 293.

re, miniştrii Chamberlain şi Chaplin, amiralul lord Charles Beresford şi Alfred Rothschild. Tocmai sosise veşti despre cotropiri nouă de ale Ruşilor în Extremul Orient şi starea negocierilor pentru încheierea alianţei anglo-germane fusese discutată în chip amănunţit. Chamberlain se arătase foarte nemulţămit de mersul acestor negocieri şi exprimase bănuiala cum că s'ar putea ca diplomaţia rusască să fi aflat de tratările dintre Londra şi Berlin şi să fi făcut intrigi spre a le zădărnici. Atunci Rothschild a propus ca Eckardstein să plece la Homburg vor der Höhe unde se afla atunci împăratul, spre a obţine ca el să iee măsuri pentru un mers mai satisfăcător al negocierilor. Mai oferi şi amiralul Beresford să meargă spre a da împăratului toate lămuririle asupra stării din cale afară periculoasă pentru comerţul european în China. Contele Hatzfeldt, fiind pus în cunoştinţa acestui proiect, consimţi numaidecît la mergerea lui Eckardstein, dar se opuse la însoţirea lui de către amiralul Beresford, pentrucă *mîncătorii turbaţi de Englezi* din anturajul Kaiserului ar putea să încerce a trage din acest fapt capital pentru a prezenta împăratului lucrul ca o încercare de a-l *trage numaidecît de partea* Angliei.

Eckardstein a plecat deci la Homburg unde a fost primit de împărat căruia i-a expus în cursul unei lungi conversaţii toate amănuntele chestiunii. In chipul cum concepea situaţiunea generală Kaiserul a arătat că împărtăşeşte cu desăvîrşire părerile contelui Hatzfeldt şi s'arătat dealmintrelea foarte bine orientat şi în multe alte chestiuni. Eckardstein a plecat încîntat de rezultatul călătoriei sale şi convins că negocierile din Londra pentru acţiune comună în China şi, în legătură cu aceasta, la o alianţă generală au să ducă la un rezultat cît se poate pe satisfăcător.

Dar nu trecu nici săptămîna şi Hatzfeldt îi spunea că nu mai are nici o încredere în reuşita negocierilor cu Germania, căci nu numai ministerul din Wilhelmstrasse, dar mai ales împăratul se declarase deodată în contra înţelegerii cu Anglia. N'a putut să afle niciodată care au fost influenţele ce s'au exercitat cu atît succes asupra lui Wilhelm al II-lea. Dar constatase acuma pentru întâia oară că, la suveranul său, acel ce-i vorbeşte la urmă capătă totdeauna dreptate [1].

Eckardstein pretinde deci că tratativele dintre Londra şi Berlin au eşuat pe la mijlocul lui April 1898. Această afirmare stă în desăvîrşită contrazicere cu cuprinsul următoarei scrisori adresate de împăratul Germaniei ţarului la 30 Maiu 1898:

„Berlin, 30, V. 1898.

„Personal şi strict confidenţial.

„Iubite Nicky!

„Intr'un chip cu totul neaşteptat pentru mine mă văd pus înaintea unei hotărîri grave care este de importanţă vitală pentru ţara mea, şi care merge atît de departe încît nu-i pot prevedea urmările extreme. Tradiţiunile în care am fost crescut de iubitul meu bunic, binecuvîntată fie-i memoria, în ce priveşte casele noastre, au fost, precum vei admite, totdeauna păstrate de mine ca un legat sfînt dela dînsul şi lealitatea mea către tine şi către familia ta este, după cum mă măgulesc a crede, mai presus de orice bănuială. Deaceia vin la tine ca la prietinul şi la „confidentul" meu să expun aceste afaceri înaintea ta, ca unul ce aşteaptă un răspuns franc şi leal la o chestiune francă şi leală.

„La începutul lui April atacurile asupra ţării şi a persoanei mele ce până atunci presa engleză le făcea să ploae, au contenit deodată şi, precum vei fi bagat de samă, a fost în această privinţă o pauză momentană. Acest fapt ne-a surprins aici şi nu ştiam cum să ni-l explicăm. O cercetare privată m'a făcut să discopăr că însăşi Majestatea Sa Regina, printr'un amic al său, trimesese răspuns ziarelor britanice că doreşte ca acest joc puţin nobil şi falş să înceteze. Asta în ţara „presei libere"! Un pas atît de neobişnuit ne a dus în chip firesc la încheierea că este ceva în aer. Pe la Paşti, un barbat politic celebru a trimes deodată *propriu moto* după ambasadorul meu şi *à brûle-pourpoint i-a oferit un tratat de alianţă* cu Anglia: Contele Hatzfeldt, cu totul surprins, a răspuns că nu-şi poate explica cum se poate face o asemene propunere după tot ce s'a întîmplat între noi dela 1895 încoace. I s'a răspuns că propunerea era făcută în chip serios şi cu seriozitate. Ambasadorul meu a zis că va raporta, dar că se îndoieşte foarte mult ca Parlamentul să ratifice vr'o dată un asemene tratat, Anglia până acuma nelăsînd nici o îndoială că niciodată şi nici într'un chip nu va face un tratat de alianţă cu nici o putere continentală, oricare ar fi ea,—pentrucă dorea să-şi păstreze libertatea de acţiune. In anul 1897 (anul Jubileului Reginei) acest principiu a fost chiar pus în versuri, în care se zicea că: Anglia nu are nevoie de aliaţi, că la un caz dat ar putea să lupte singură împotriva lumii întregi, cu refrenul: „Avem vasele, avem oamenii, avem şi banii"! S'a răspuns că situaţia se schimbase cu totul şi că propunerea făcută era urmarea situaţiei schimbate. După Paşti propunerea a fost reînoită în chip *urgent*, dar din ordinul meu i s'a dat un răspuns rece şi dilatoriu, în chip lipsit de preciziune. Credeam că afacerea s'a *terminat*. Acuma însă propunerea a fost repetată pentru a treia oară într'un chip atît de indubitabil, fixînd pentru răspunsul meu un *termen* hotărîtor oareşicare scurt şi însoţit de oferte atît de enorme, deschizînd ţării mele un viitor larg şi mare, în cît cred de datoria mea către Germania să mă gîndesc înainte de a răspunde. Acuma înainte de a da acest răspuns, vin în chip deschis şi franc la tine, stimatul meu amic şi văr, să te informez că aceasta este oareşicum o chestie de viaţă şi de moarte. Noi doi avem aceleaşi păreri, voim pace, am menţinut-o şi susţinut-o până acuma. Care este tendinţa alianţei (propuse), înţelegi bine, căci sînt informat că are a fi încheietă cu Întreita Alianţă, la

1) Eckardstein Op. cit., I. p. 295.

care să se mai adauge Japonia şi America, cu care au şi fost deschise convorbiri! Poţi socoti singur care vor fi perspectivele noastre, fie că vom primi fie că vom refuza! Acuma te rog, să-mi spui, ca vechiul şi credinciosul meu prietin, ce îmi poţi da şi ce vei face dacă refuz. Inainte de a lua hotărîrea mea finală şi de a trimete răspunsul meu în această împrejurare grea, trebue să fiu în stare a vedea clar, şi propunerea ta trebue să fie clară şi francă, fără de gînduri ascunse, astfeliu ca să cîntaresc în mintea mea şi să judec înaintea lui Dumnezeu, precum este datoria mea, ceiace este spre binele păcii patriei mele şi a lumii. Nu ai nevoie să fii îngrijit pentru aliatul tău, în orice combinaţie dorită de tine pentru el. Cu această scrisoare, iubite Nicky, pun toată increderea mea în tăcerea şi în discreţiunea ta către *oricine* şi scriu cum ar fi scris, în vremile de demult, bunicul meu către bunicul tău Neculai I. Să-ţi ajute Dumnezeu să găseşti soluţiunea şi hotărîrea cea adevarată! Este pentru uzul generaţiei viitoare! Dar timpul grăbeşte, prin urmare răspunde in curînd!

„Al tău devotat prietin, Willy.

„Dacă ai dori să te intîlneşti undeva *cu mine spre a pune* la cale, prin viu graiu, *cele de cuviinţă, sînt gata să te intîlnesc* oricînd, pe mare sau pe uscat!" 1.

Este foarte probabil că această scrisoare, concepută, *cum* zice foarte bine Hammann, în tonul Eu-*lui împărătesc, exagerează* mult ofertele englezeşti. El vorbeşte de o alianţă, nu numai între Anglia şi Germania, ci de una cuprinzînd pe lîngă aceste două puteri şi toată întreita alianţă, plus Statele-Unite şi Japonia. Şi Eckardstein ni vorbeşte de o asemene propunere de alianţă, dar care ar fi fost făcută numai ulterior. Până acum nu mi-a fost cu putinţă să desleg această contrazicere între împarat şi Eckardstein. Sigur este că împaratul, cu toată bogăţia imaginaţiunii sale, n'a putut să inventeze asemene propunere, care într' adevăr avea să i se facă în anul următor. Iar pe de altă parte, îmi pare greu admisibil ca Eckardstein *să fi ignorat o propunere* de acest feliu, dat fiind gradul de încredere de care se bucura la miniştrii englezi. Apoi mai este o nepotrivire inexplicabilă: Eckardstein ni zice că şeful său, Hatzfeldt, la mijlocul lui April, i-a spus că, faţă cu opunerea împaratului şi a ministerului din Wilhelmstrasse, urmarea negocierilor pentru apropierea între Anglia şi Germania este zadarnică, iar împaratul scrie la 30 *Maiu* ţarului că „acuma" i s'au făcut propuneri nouă însoţite de „*oferte* enorme". Să fi fost oare acele propuneri făcute împaratului direct, fără ştirea ambasadei din Londra?

Procedeul Kaiserului, de a comunica propunerea engleză tocmai acelui în contra căruia era îndreptată, nu poate fi privit ca corect, dar el mai este şi copilăresc, căci doară ar fi trebuit să

1) Scrisorile lui Wilhemn II către ţar (Briefe Wilhelm II an den Zaren).

ştie că, chiar dacă guvernul rusesc n'ar fi pus pe acel englez în cunoştinţa celor comunicate de Wilhelm al II-lea ţarului, principele de Wales avea fără îndoială să le afle prin canalul curţii daneze şi al ţarinei văduve.

Răspunsul lui Neculai al II-lea este cunoscut; iaca ce zice Hammann în această privinţă:

„Scrisoarea... pune întrebarea, ce poţi să-mi oferi şi să faci dacă refuz. In răspunsul încă nepublicat până acuma, dar cunoscut la ministerul german al afacerilor străine, ţarul l-a răsplătit cu aceiaşi monetă: cu trei luni înainte Anglia ar fi făcut la Petersburg nişte propuneri cum nu se mai auzise, spre a tulbura în chip *fatarnic* prietenia germano-rusă. In curînd după aceasta ar fi *venit Port-Arthurul* în stăpînirea rusască şi s'ar fi încheiet o înţelegere cu Japonia în privinţa Coreei, iar cu America Rusia se afla în cei mai buni termeni. Imparatul singur să decidă deci ce valorează propunerile engleze; precum dovedeşte chestiunea *Kiao-Ciaului*, Germania poate să conteze şi deacum înainte pe prietenia Rusiei 1. Adevărul despre „propunerile cum nu se mai auzise" despre care vorbeşte ţarul este că demult nu se aratase *în parlamentul englez o nemulţămire* atît de mare, în urma cot*ropirilor necontenite ale Rusiei*, ca în primele luni ale anului 1898, iar cînd Asquith a vorbit despre o eventuală înţelegere anglorusă, Chamberlain, vorbind de această insinuare a lui Asquith în cunoscuta lui cuvîntare dela 13 *Maiu* a aceluiaşi an, a zis: „Despre chipul în care Rusia şi-a asigurat această stăpînire (a Port-Arthurului), despre reprezentaţiile făcute şi respinse, despre făgăduinţile făcute şi calcate după curgere de patrusprezece zile, nu mă voiu rosti altfeliu decît citind vechiul nostru proverb: „Acel ce voieşte să cineze cu dracul are nevoe de o lingură avînd mîner foarte lung". Deacum înainte avem de contat cu Rusia în China şi în Afganistan, cu deosebirea că, în China, nu avem nici armată nici frontieră pe care să ne concentrăm. Dar dată fiind izolarea noastră, ce putem oare să facem mai mult? Căci acesta este punctul pe care vreu să pun mai multă greutate. *Unii din criticii noştri zic*: „Atunci ar fi trebuit să vă înţelegeţi cu Rusia". Aceasta este lesne de zis, dar la o înţelegere este nevoie de doi: ceiace cerea Rusia, nu puteam să consimţim a-i da, şi noi nu aveam nimica de oferit. Şi dacă ne-am fi înţeles, cine ar fi putut să garanteze îndeplinirea *înţelegerii*?" 2.

Reiesă de aici că Chamberlain, prin negocierile începute încă dela *Fevruar*, voia să încheie o alianţă cu Germania tocmai spre a se putea apara în contra năzuinţilor cuceritoare ruseşti în Asia. De unde atunci scos-a împaratul Neculai al II-lea, la sfîrşitul lui *Maiu*, „propunerile cum nu se mai auzise" ce Anglia i le făcuse cu trei luni înainte, adică tocmai în momentul în care Chamberlain începea convorbirile cu Hatzfeldt?

1) Hammann, Op. cit., p. 65—66).
2) Id. ibid. ibid.

Hammann [1] confirmă faptul că se făcuse într'adevăr atunci Germaniei, din partea Angliei, propuneri din cele mai avantajoase, adăugind că răspunsul ţarului a întărit pe secretarul de stat Bülow şi pe consilierul Holstein în prudenţa şi bănuiala cu care ei primise cele dintăiu raporturi ale lui Hatzfeldt despre convorbirile lui cu Chamberlain. Hatzfeldt a primit instrucţiuni spre a lăsa deoparte ideile de alianţă pe care le aprobase acuma şi Salisbury şi să negocieze numai despre chestiuni deosebite [2].

Este deci probabil că Eckardstein, cînd ne zice că negocierile pentru alianţă au fost ca şi rupte în luna April 1898, este tradat de memorie şi trebuie să admitem versiunea lui Hammann care arată că acele negocieri au încetat numai după sosirea răspunsului împăratului Rusiei la scrisoarea din 30 Maiu următor, adică în Iunie.

(Sfîrşitul în No. viitor) **Radu Rosetti**

---

1) Hammann a fost ani îndelungaţi şeful serviciului presei la ministerul afacerilor străine.
2) Hammann, Der missverstandene Bismarck, p. 66 sq.

Badană

Badană era feciorul străjerului dela primăria din Zăvoeni. Mamă n'avea. Tată-său nu era niciodată acasă. Intr'un cămeşoi lung de cînepă, descheiat pe pieptul mic şi pîrlit, Badană îşi făcea vacul lîngă gardul nostru dinspre drum. Il chema Toader. Dar tot satul îi zicea Badană. Cînd îl întrebai:

— Ce-ai mîncat tu azi, mă?

Cepeleag şi puţin pe nas, răspundea:

— Badană!

...adică pastramă.

Pentru el pastrama era cel mai bun lucru de pe lume.

Badană avea şase ani. Eu aveam cinci.

Intr'o zi de Iulie, mama alegea cireşe amare, iar eu mă plimbam prin ogradă, în aşteptarea *spumei* de pe dulceţi. Şi ca'n atîtea rînduri, Badană îşi făcu apariţia, vîrîndu-şi nasul ascuţit printre ostreţe.

— Bă!...

Badană nu-mi zicea niciodată pe nume, — interjecţia asta i se părea, poate, mai potrivită cu demnitatea lui.

— Ce vrei? îl întrebai. Ştiam eu că Badană nu vrea niciodată nimic, cînd sta cîte un ceas întreg acolo, cu nasul între ostreţe, privind cu ochii lui ca doi licurici la jocurile mele. Dar azi Badană vroia ceva.

— Mergi la Moldova? S'o tras apele... şi-s mormoloci în mil!

Moldova... Fâşia de argint care sclipea în cîmp, peste livezile lui Chiţimuş... învălmăşala aceia sgomotoasă de ape, care mă făcea să închid ochii cînd treceam cu trăsura peste podul sunător... şi dincolo, prin bruma serii, luminile tîrgului...

Moldova fusese de curînd miniată pe noi. Aşa mi-a spus mama. Atunci am văzut-o aproape, aproape de tot, — sărise chiar gardul în livada lui Chiţimuş... Şi zile şi nopţi bubuise surd,

purtîndu-și la vale apele gălbui. Acum se trăsese cuminte în jghiabul ei, lăsînd în urmă cîmpul gol, negru.

Am plecat cu Badană la Moldova. Lingă biserică au dat la noi cînii dascălului Petrea. Badană, ca un om purtat prin necazuri și cumpene, a rupt o nuia din gard și m'a apărat cu vrednicie. Și dintr'odată Badană crescu în ochii mei. Nu mai era băiatul străjerului dela primărie, cel care-și vîra în fiecare zi nasul printre ostrețe: Badană era acum un om care mă apără de cîni și în care îmi pusesem toată nădejdea... De spaimă și recunoștință i-am luat mîna.

Indată ce se isprăvi gardul de nuele, în fața noastră s'a deschis cîmpul. Soarele svîntase brusc pămîntul înfoiat. Crăpături mari, în care sclipeau încă șuvițe întunecate de apă, brăzdau adînc fața cîmpiei. Badană chiui de bucurie, îmi lăsă mîna ș'o tuli spre Moldova lepăind repede cu picioarele goale pe pojghița aspră, sărind nepăsător peste crăpături. Il văzui intr'o clipă departe, până la brîu în apă, cu cămeșoiul suflecat subțiori. Și-i auzii, ca din nemăsurate depărtări, glasul subțire și cepeleag:

— Bă!... *Uite mormolocu'!*

Moldova vuia, sclipind în soare. Badană era un *punct* întunecat pe pînza apelor iuți. Și'n jurul meu, nimeni. De sus, soarele îmi înfingea în creștet ace de foc... M'am simțit dintr'odată singură și părăsită acolo în pustiul plin de vuet, între crăpăturile negre cu ochiuri de apă licărind fioros în fund... Ș'am început să urlu, îngrozită tot mai tare de propriul meu glas, care se topea în sgomotul apei și'n liniștea cîmpiei.

De sus, de pe cerdac, mama și-a aruncat ochii peste cîmp. A zărit departe rochița mea roșie agitîndu-se desnădăjduită. A coborît în goană scările ș'a alergat, așa cum era, să-și scape fata dela pieire... Cînd m'a ajuns, avea încă între degete boldul lung cu care scotea sîmburii și, pe dosul mîinii albe, o pieliță de cireașă, ca o picătură de sînge.

...Imi uscam la soare sandalele ude, întinsă pe iarbă, pe un covor vărgat. Spuma de dulceață, liliachie și caldă, se răcorea alături de mine în farfurioara mică de faianță, pe marginile căreia se alungau, de cînd am deschis ochii pe lume, trei cocoși negri cu crestele însîngerate.

Mă simțeam tare bine. Moldova era acum departe, dincolo de livezile revărsate spre cîmpie. O auzeam încă, dar în glasul ei monoton și moale nu mai deslușeam nici o amenințare...

Printre ostrețe zării de-odată nasul lui Badană. Apoi întreaga lui făptură se ivi în crăpătura porții: plin de mîl până 'n ochi, părea un malac abia eșit din mlaștină la soare.

— Bă!

Cu lingura de dulceți în mînă și rumenită de căldura plitei, mama apăru repede în prag.

— Pleacă de-aici! îi zise ea, răstit.

Badană rămase locului. Pe fața lui neagră ochii îi crescură de-odată, albi și mirați.

— Pleacă! Dece mi-ai luat fata la Moldova?

Badană se uită la mine cu nedumerire, apoi la mama. Se simțea nedreptățit. Ar fi vrut să spue că nu m'a luat cu sila, ar fi vrut să spue multe... Dar nu știa cum să mă numească de față cu mama. Iși încreți fruntea, de pe care mîlul uscat se desprindea în plăci mărunte; încercă să ocolească piedica:

— Păi... și *ea* a vrut...

— Ea?... Care ea? întrebă mama, ghicindu-i încurcătura.

Badană făcu o ultimă sforțare, arătă cu cotul spre mine, se oțărî și răspunse:

— Păi ea... *madama* dumitale!

*

Badană a venit eri la oraș cu un necaz, și s'a abătut pe la noi să ne ceară sfatul. E vorba de un proces pe care l-a moștenit dela tată-său, pentru niște pămînt. Mi-a vorbit frumos despre drumul lui în „trin", sus, pe vagon, despre necazul lui cu „procestul", despre seceta din anul ăsta...

L-am întrebat:

— Toadere, îți mai aduci aminte că am mers odată amîndoi la Moldova, cînd eram mici?...

Badană se uită la mine lung; pe urmă, dîndu-și cu socoteala că glumesc, a rîs și s'a întors iar cu gîndul la nevoile lui.

Am simțit o ușoară strîngere de inimă, parcă am pierdut ceva.. Tovarășul celei dintâi amintiri din copilăria mea, — nu-și mai aducea aminte...

Otilia Cazimir

Selim

El a venit cînd, singur și mic, în *pragul ușii,*
Imi răcoream la vîntul de-amurg, obrazul-jar;
Cînd,—ghindă cafenie,—picau jos cărăbușii;
Cînd era zarea: frunză roșcată de stejar.

Cu țițe tăvălite 'n funinginea din slavă
Tot mai aproape norii,—ei mă-înțărcau întâiu;
La somn plîngeam, să-mi șteargă priveliștea hîrlavă
Și piroteam pe prispă cu pragul căpătâiu.

Dar fețe mai lățoase, mai cornorate,—turmă
Năşteau subt țarc de gene și se prindeau în șir
La hora desmățată a spaimei, ce se curmă
Tîrziu, cînd mîini de lună presară tibișir...

Și haimana, și pururi încăierat cu vîntul:
Din tîrg, în mahalale; din scheiu, în vr'un cătun,
Un strigăt de'nserare își tărăgâna cuvîntul
Ca o manea de moale și larg:—„Hai bragă bun"!

— Hazliu și larg, ca turul ce-l vîntură șalvarii,
Așa sporea un strigăt. Și iacă: ochi gălbui
Printre uluci, în umbră, rotiră icusarii.
(Amestecul și aspru și blînd, din ochii lui!)

Săgețile poruncii svîcneau în puf de rugă.
Să nu urmez chemării adînci,—aşi fi putut?
— La namila din poartă m'am năpustit, în fugă,
Obrajii să mi-i sprijin pe palmele-i de lut.

— „Giugiuc", mi-a zis; iar ochii priviră mai cruciș.
„Demult n'a fost la turcul atît aliș-veliș...
„Zi darnică, de lapte și miere, aferim!
„— Hai, ia ce vrei din coșul lui Haivaida Selim".

Și trase mucavaua panerului turtit...

Ca sculele'n sipeturi, așa mi-ați răsărit,
Alvițe rumenite, minuni de acadele
Sticloase,—numai tremur, văpăi și ape,—ca
Ochianele de limpezi, de mici; la fel de grele...

O rază prăfuită prin toate furnica.

Și dîrdîind subt brumă și colții de migdale
Rahatul părea urmă de-ngheț înspre topit.
Un candel cît o nucă, prin perne de halvale,
Dormea 'n trandafiriul lui șters și aburit.

(Răsfrîngeri vechi... Cuvîntul ne'ncăpător nu poate.
Să zică iazul verde ce-mi tremurați și-acum...
Biet turc legat de biete cleștare...) Dintre toate
El candelul mi-alese; apoi, adus a drum,

Porni mînat de seară și înghițit de cale,
Tîrînd opinca 'ntoarsă și creață, fără spor;
Cadelnițînd din coșul cu dulci zaharicale,
Din donița'nflorită, lovită de picior...

Acolo... noapte, ulițî și vaguri suburbane
Topiră pe 'ndelete năluca lui Selim.
In candel, pînza lunii se răsuci—turbane—
Și-o stea ilic de umbră cusu, cu ibrișim.

Nastratin Hogea la Isarlic

Intr'o sucită țară, demult... O dup' amiază
La blîndul ceas cînd șoapta prin ierburi înviază,
Cînd, greu, pe-o măturie de pai mărunt la fir
Gîndacul serii urcă ghiocu-i de porfir...
Cer plin de rodul toamnei îmi flutura—tartane—
Tot viorîul umed al prunelor gîlțane:
Grădină-mi părea cerul, iar munții—parmalîc...

Băteam un drum, aproape de alba Isarlîc
Cu ziduri forfecate, golașe minarete
Și slujitori, cu ochii rotunzi ca de erete,—
Pe-un cîmp, în care fluviul se 'ncrustă leșios.
In gînduri încurcate tot căutam pe jos
Argintul unei scule de preț, atunci scăpată,—
Cuțit lucrat, vre-o piatră în scump metal legată,
Greu cearcăn de cadînă topit la un bairam:
Nici eu nu mai știu astăzi ce lucru căutam...

De-aceia poate, ceasuri întregi, n'am luat aminte
Cum pe răsfrînta buză a mătcii, dinainte,
O spornică mulțime se rînduia: pereți...
Veneau de toată mîna: prostime, tîrgoveți,
Derviși cu fața suptă de veghi, aduși din șale,
Pierduți între pufoase și falnice pașale;—
Iar ochii tuturora călătoreau afund...

Căci, lămurind prin ceață și răsărind din prund,
La dunga unde cerul cu apele se 'ngînă,
Aci săltat din cornuri, aci culcat pe-o rînă
Se războia cu valul un prea ciudat caic:
Nici visle și nici pînze... catargul, un nimic.
Dar jos, pe-o sfoară lungă, cusute între ele,
Svîntau la vînt și soare tot felul de obiele,—
Pulpane de caftane ori tururi de nădragi.
Și, prin cîrpeli pestrițe și printre cute vagi,
Un vînt sufla bulboane șovăitoare încă...

Ce ruginiri de ape trezite și ce brîncă
Lăsară fierul rînced și lemnul buretos?
In loc de aur, pieptul acelui slut Argos
Purta o lînă verde, de alge năclăite,
Pe cînd, la pupă,—trase edec ca niște vite
Cu țeastă nămoloasă și cornulețe mii,—
Veneau în brazda undei șirag de rîgălii.

Subt vîntul drept, caicul ajunse mai aproape.

Atunci, cu ochi de seară și-abia deschise pleoape
(Căci, grei de 'ngîndurare, nămeți mă năpădeau...),
Cu ochi ce cheamă somnul din goluri și îl beau,
Imi deslușii de-asupra, înghemuit pe-o bîrnă,
Un turc smolit de foame și chin, cu fața cîrnă,
Cu mînile și gura aduse la genunchi.
Trei petice răzlețe i se lipeau de trunchi.

Cînd vasul fără nume trecu prin dreptul nostru,
Un fund de vad îi prinse și pintenul și rostru.
Cutreerată, apa jur-împrejur undi...
Și glăsui un pașă într'astfel:

—„Efendi,
Corăbier și oaspe în porturile mele,
Primește-aceste daruri și-aceste temenele:
La nava ta se cade pe brînci să mă închin,
Căci sămuiesc caicul lui Hogea Nastratin!
Un svon ne tulburase: c'ar fi pierit subt ape
Acel pe care țara turcească nu-l încape,
Că fericitul Hoge, mereu soitariu,
Și-ar fi ales Bosforul cel limpede—sicriu,
Și mîlul, giulgiu... Eu unul n'am vrut să cred, și iată
Te 'ntorci în bucuria cetății înviată!...
Dar ne mîhnești c'o față prea tristă; hai, curînd!
Nu sta pe bîrnă: coabe cu pîntecul flămînd.
Noi ți-am adus năutul dorit, și sumedenii
De roșcove uscate și tăvi cu mirodenii.
Coboară, iscusite bărbat, și ia din plin..."

Dulceagul glas al paşei muri prin seară, lin,—
Dar nici un sfîrc de sfoară n'a tremurat pe punte...
(In gîndurile mele cerneau ninsori mărunte,
Şi unsuroase linişti se tescuiau subt cer).

Cînd, desluşit, cu plînsul unui tăiş de fier
In împletiri de sîrmă intrat să le deşire,
Scrîşnit de fălci năuce, prin creştete, prin şire,
Prin toată carnea gloatei ciulite, răscoli.
Pic lîngă pic,—smalţ negru,—pe barba lui slei
Un sînge lung, ca două mustăţi adăogite;
Iar sus, subt cerul roşu al buzelor lărgite,
Zărirăm dinţii 'n pulpă intraţi, ca un inel:
Ochiu orb la daruri, Omul Stingher rupea din el...

La Isarlîc, cea albă de lespezi, gloata suie;
Dar paşii mei, prin ierburi intraţi, se 'mpleticesc.
In fund, pe ape lincezi, tot tremură gălbuie
Şi uleioasă—dîra caicului turcesc.

Ion Barbu

Neobositulu Kostakelu

Această nemaipomenită păţanie au fostu scrisă mai dentr'untâiu pre sloveneşte, de dumnealuiu marele Paharnicu Pantele, din neamulu Bourescu; ce găsind-o io, Haralambie Talpă, biv-vel-vornicu de Ţara de giosu, printre scriptele babachii, amu tălmăcit-o în moldovenească slovă, spre vecinică pomenire a spurcatului de Grecu Panagake Balaţatos şi a uşernicei lui mueri Caliopa. *

---

* Domnul profesor doctor Răzvan pentru a cărula erudiţiune nu putem avea decît elogii, dar a cărula regretabilă înclinaţiune spre paradox e notorie, susţine într'un articol publicat în *„Slova Vechie"* că în adevăr manuscrisul a fost tradus din limba slavonă de Haralambie Talpă. Nu cităm acest articol decît pentru netăgăduitele lui merite stilistice.

Mai temeinică ar părea bănuiala Domnului inginer şi autor dramatic Mincu, care susţine în *„Culisa"* că traducerea din slavoneşte e o pură (noi am fi zis impură) invenţie a lui Haralambie Talpă, care abuzează de numele paharnicului Pantele pentru a debita insanităţi a căror răspundere nu vrea să şi-o asume.

Vasta erudiţiune a eminentului Profesor doctor Rîmă a adus în fine lumina deplină în această controversă tratată cu un lux de amănunte şi o seriozitate ce-i face onoarea (şi domniei sale şi ţării), în monumentala domniei sale lucrare: *„Scripte vechi şi desluşiri nouă"*. (Se ştie că în urma acestei valoroase lucrări d. Profesor doctor Rîmă a obţinut, fără concurs, catedra de criminologie—definitivă—şi suplinirea catedrei de calcul integral şi infinitesimal de pe lîngă Universitatea din Iaşi). In adevăr, Domnul Profesor doctor Rîmă dovedeşte peremtoriu, producînd documente indiscutabile că paharnicul Pantele a fost la Roma. Concluzia se impune. Paharnicul (zice d-sa şi cu drept cuvînt) a găsit de bună samă un papyrus latin pe care l-a tradus în slavoneşte (pentru a deruta posteritatea) localizînd pe ici pe colo şi naţionalizînd numele (cu destulă abilitate de altfel) şi distrugînd în urmă originalul latin. Fantazia povestirii (continuă Domnul Profesor doctor Rîmă) întrece cu mult mijloacele relativ decăzute ale epocei în care a trăit paharnicul Pantele. De altfel zelosul colecţionar Ross a reconstituit textul slavon (originalul e pierdut) după o scrisoare ce se găseşte în arhivele statului (No. 51643) scrisoare din care se poate uşor induce modul de a scrie al paharnicului.

Afirmaţia (eronată) a filologului australian Kuk, cum că paharnicul Pantele ar fi o ficţiune, nici nu merită să fie menţionată.

CAP. I

Intâia domnie a lui Aleco Vodă

Nu sînt vremile subt cirma omului, ci bietul om subt vremi.
Miron Costin

Nici eu n'amu pomenitu în zilele mele, şi mulţămescu lui Dumnezeu că dela lăsatulu secului am trecutu de 70 de ani, nici alţi boeri mai bătrîni n'amu auzitu zicîndu să hi fostu mai multu belşugu şi voe bună în blagoslovita ţară a Moldovei, ca în al treilea anu alu domniei lui Aleco-Vodă. Nu curgea untulu şi mierea pre uliţi şi chiar socotu că asta e o vorbă proastă la care se potrivescu numai nebunii. De-ar hi una ca asta cu putinţă şi de-ar hi fostu cîndva aşa, s'ar hi lipitu oamenii de zaplazuri ca muştele şi mai multu osîndă şi batjocură ar hi fostu, decîtu milostenie şi pronie cerească.

Den partea mea unulu dee Domnulu Dumnezeu ca nepoţii şi strănepoţii mei să apuce macaru pre sfertu belşugulu ce-am apucatu io pe acea vreme.

Ce ori cîtu de bine era şi de-ar mai hi fostu pre atîta, nemulţămiţi totu se găseau. Scapă lumea de lăcuste, de foamete şi de ciumă, iar de oameni pizmareţi şi cîrtitori ba. Nu potu crede să hi umblatu vreodată cînii cu covrigi în coadă ce mulţi ziceau să hi fostu aşa mai demultu, dar n'amu auzitu pre nici unulu să giure că au văzutu cu ochii lui. Ce cu înţelepciune scrie logofătulu Miron în Hronicu:

„Den cele cinci simţiri ce are omulu, vedearea singură aşează gîndulu omului în adevăru".

Dar omulu rău şi lacomu ori cîtu de multu aru avea elu totu mai multu rîvneaşte şi sătulu nici odată nu iaste. Ce gîndescu şi eu în mine că de s'ar hi găsitu chiaru un beţivu smintitu să lege covrigi în coada cînilor, ţara den sărăcie totu n'o putea scoate, că den partea asta să totu umble cînii cu cozile goale, numai visteria să hie plină.

* * *

Cîndu l-au făcutu pre Aleco-Vodă Domnu, s'au pusu Aleco-Vodă la Poartă pentru ţară, să-lu mai îngădue un anu cu birulu, că dacă l-a îngădui, a face ei ce-a face, şi-a da şi biru cîtu pre bună dreptate se cuvine şi plocoane pe de-asupra, cîte cinci fete mari. Oamenii erau bucuroşi să dee şi îndoitu, numai să treacă iarna, că se nimerise iarnă grea şi anu secetosu, iar podgheazurile leşeşti jăcuise ca'n codru până aproape de Tîrgulu-Frumosu, lăsîndu bieţii oameni numai cu sufletulu.

Dîndu-i Sultanulu zăgazu au purcesu Aleco-Vodă la Iaşi, şi după ce au datu poruncă zapciiloru să iese oamenii în pace au boe-

ritu după obiceiu. Ce până nu s'au strînsu birulu nu s'au pomenitu petrecere domnească, cheltuindu Aleco-Vodă pentru curte prea puţinu, unu galbenu pre zi, multu doi. Dacă au domnitu cu direptate şi credinţă şi Dumnezeu l-au ajutatu, dîndu anu mănosu, c'au plătit şi birulu la Poartă şi au rămasu şi oamenii cu chimirele doldora, chivernisindu-se şi cei mai calici.

Boerii fugiţi de răulu lui Ciutură începuse a se întoarce pe la căşile loru, dîndu-le Aleco-Vodă moşiile înapoi şi aşezîndu-i pre fiecare după cum au fostu.

Adevăru zicu, mai raru s'au înduratu mila Domnului Dumnezeu să dee bietei Moldove Domn cu atîta ditrebăciune şi cumsecădenie. Ilu iubeau şi boerii şi prostimea, iar Poarta în mare cinste ilu avea.

Ce ticălosulu de beizade Dumitraşco, hi-ar numele de rîsu, cu toate că mi-i nepotu de soră, au începutu a scornire tot soiulu de voroave minciunoase pe seama lui Aleco-Vodă şi au prinsu a-l pîrire la Poartă că se hainise şi că primeşte bani de la împaratulu Moscului să strîngă oaste şi să alunge Turcii din ţară, zicîndu că de-abia aşteaptă să vie oastea moschicească să se închine, minciuni hiclene.

Sultanulu nu s'ar hi potrivitu la această nelegiuită iscoadă, dar cîndu au văzutu că şi vezirulu spune la felu foarte s'au miniatu, neştiindu se vede Sultanulu că au luatu Vezirulu bani de la Dumitraşco şi i-au şi datu lui Dumitraşco fermanu de domnie, trimeţîndu un puşă să-lu prindă pre Aleco Vodă şi să-i tae capulu. Ce un boeru din Galaţi, anume Cucu, credinciosu fiindu Alecului-Vodă, cum au mirositu de urzeala ce s'au pregătitu au şi datu de ştire lui Aleco-Vodă de au trecutu Prutulu pre la Ungheni. Se vede în asta voia lui Dumnezeu de l-au scapat pre Aleco-Vodă teafăru. Iar pre beizade Dumitraşco l-au agiunsu blestemulu, că dacă s'au împacatu Turculu cu Moscalulu, s'au doveditu că toate ce au spusu au fostu amestecături hiclene, fiindu lacomu de rangu, că de bani era putredu. Ce nemaivoindu-l nici boerii nici ţara l-au mazilitu după şase luni, după cum mai giosu se va pomeni.

CAP. II

Domnia lui Dumitraşco celu beţivu

Oh! Oh! Oh! Săracă ţară a Moldovei.
Neculce

Dumitraşco-Vodă pre cîtu era de rău ca beizade, mai multu se înrăise ca Domnu. Era măruntu la trupu, camu negriciosu la piele şi pelticu. La faţă nu era urîtu, dar clipea din ochi de credeai că-şi dă duhulu şi se schimonosea la vorbă că nu te puteai uita la elu. La băutură era hărţăgosu şi de dimineaţă se punea la băutu, ce cîndu bea, bea cruntu.

Vai de ţară cîndu încape pre mîna beţivilor şi a nebuniloru! Măcaru că era de viţă Moldovanu, cum s'au suitu pe tronu s'au încongiuratu numai de haimanale greceşti spre osînda neamului şi pacostea ţării. La începutu cu boerii nu-i prea venea să se pue de pricină, de ruşine se vede că se nimerise a hire tot bătrîni şi-l ştiau de micu; dar înhăitîndu-se cu afurisiţii aceia de Greci, au perdutu şi ruşinea şi nemaicătîndu că-şi încarcă sufletulu au începutu a-i mazilire şi a-i prigonire fără socoteală. Curgeau năpăştile cu nemiluita şi toate la beţie le da, prin somnu neputîndu a scriere. Luase obiceiu de punea pecetia domnească cu mîna lui chiar, ceia ce nu s'au mai pomenitu, cîtu le venea saraciior boeri să-şi iee lumea în capu. Din toată acea grecime ce-au fostu la curtea lui, unulu Panagake Balaţatos era mai cu osebire nelegiuitu şi neruşinatu, iar netrebniculu de Dumitraşco tocmai pre el şi-au găsitu a-lu cinstire mai multu, ce vei vedea iubite cetitorule pentru care anume pricină, că toate se va scrie la rîndulu loru. Mai de ruşine şi mihniciune este că s'au găsitu boeri, den cei mai mici, ce fiindu-le frică şi inemi de slugă avîndu, s'au pusu bine cu acelu Grecu şi pre voia lui toate le făcea. Aceştia au fostu: Radu Mîrzu, Grigorie Lişcu zis Urechetulu, Iancu Pruncu, Ghiţă Chiţigoiu şi mai cu samă *Enake Cucoşatulu* ce-i mai zicea şi eapa, ce totu neamu de Grecu era, care şi bunicula său au mîncat pită în ţara *Moldovei*, dar cum se vede totu Grecu scîrbosu au rămasu. Boeri veliţi n'amu văzutu să hi statu la vorbă cu Greculu, dar l-am văzutu pre Grecu la dugheana lui Şmilu, venindu cu mîna întinsă la spatarulu Eremia de parcă totu prietini ar hi fostu decîndu lumea, spre a se fuduli faţă de jidan.

Că dacă au văzutu elu Greculu că s'au găsitu boeri să-lu linguşească, totu mai multu s'au îngîmfatu şi nu s'au gînditu că spatarulu e scoborîtoru de Domnu şi prieteşugu cu elu n'a face. Ce l-amu auzitu pre spatarulu Ieremia aşa grăindu:

„Au nu mai ţii minte Kir Panagake că mi-ai tăiatu unghiile la feredeu în Ţarigradu? Crezi că unde ţi-amu datu *piciorulu* ţi-oi da şi mîna? Or ţi-oi hi ramasu ceva datoru?"

S'au făcutu Greculu la faţă cum e sfecla zicîndu că mai raru omu glumeţu ca spatarulu, da totu de-aşă rîsu să aibă parte cîtu l-a mai rabda pămîntulu.

Că iaca ce face noroculu şi pacatulu, că de unde aducea Greculu mueri Turciloru la scăldătoare au agiunsu de l-au pusu talmaciu. Avînd Greculu o muere chipeşă i-au plăcutu acea muere lui Dumitraşco Vodă, carele pentru aceasta l-au făcutu pre elu boeru, în locu să-lu hi pusu la biru şi să-i tragă bice ca unui spurcatu şi nelegiuitu ce era. S'ar hi gînditu Dumitraşco-Vodă, de-ar hi avutu minte'n capu, da' se vede că numai drojdie de băutură avea, că dacă şi-au vîndutu elu femeia, şi-ar vinde Greculu şi sufletulu, de l-ar putea scoate den trupu şi pune'n palmă, ştiutu fiindu că omulu hicleanu şi lacomu slugă credincioasă n'a

hi, ce precumu ţie pre alţii îţi vinde şi pre tine te-a vinde cîndu altulu mai multu îi va da.

Ce-i dreptu, Grecoaica, ce-i zicea Caliopa, era picată din soare de frumoasă, dar rea de muscă şi grabnică la spurcata împreunare, că numai în patru labe cumu umblă căţelele nu umbla. Ce macar că Dumitraşco-Vodă era iute şi focosu, se vede treaba că n'o putea mulţămi cît îi trebuia ei, că la urmă chiar elu au prins-o c'un argatu. Văzîndu Dumitraşco una ca asta au alungat-o dela curte, iar pre acelu argatu o săptămînă l-au ţinutu la beciu şi numai apă-i da. Fiindu Dumitraşco omu rău şi faţarnicu, zicu să hi spusu că nu şi-aru pune elu mintea c'o slugă, dar că Domnulu Dumnezeulu nostru porunceşte ca fiecare să ispăşească pre unde au păcătuit şi să hi datu Dumitraşco-Vodă poruncă Tomei calăului să-l însemne la trupu pre acelu argatu şi să-lu poarte golu prin tîrgu. Ce nimerindu-se argatulu acela om tînăru prea frumosu, i s'au făcutu maicei Demia cămăraşiţa milă de elu şi îmbătîndu maica Demia pre paznici cu rachiu domnescu l-au făcutu scapatu. Auzind Dumitraşco-Vodă s'au miniatu peste măsură şi puindu să-i tragă în ţeapă pre toţi străjerii, au pus de l-au bătutu la tălpi şi pre calău şi l-au tăiatu *şi nasu*. Mult şi bogatu blestemu ş'au trasu Dumitraşco-Vodă, vărsind atîta sînge moldovenesc pentru o muere.

Spunu oamenii că n'ar hi prins-o Dumitraşco-Vodă pre Caliopa de n'aru hi scris carte chiar Kir Panagake, dela Romanu, unde s'au fostu dusu să cumpere boi. Zicu să-i hi spusu Grecului unulu Mărunţelu, ce amu aflatu mai pre urmă că şi elu au trăitu cu Grecoaica, cum că Grecoaica au agiunsu să se ţie cu argaţii prin şuri şi să-i hi scris Greculu Domnului în ravaşu: „Preamîndoi ne'nşală, Măria Ta!"

Acestea nu s'au doveditu a hire tocmai aşa şi chiar de-ar hi fostu, n'oi putea giura pe bună direptate, că macaru că orce fără de lege Grecului s'ar hi potrivitu, daru oamenii multe spunu, ce mai pre urmă se vede că aşa n'a fostu. Şi Misail Călugărulu au scrisu că Moldovenii s'ar hi trăgîndu din haiduci ce Neculce Vornicul au adeveritu pre urmă în Letopiseţu că minciună este.

* * *

Intorcîndu-se Kiru Panagake dela Romanu cîndu se crapa de zio şi găsind-o pre Caliopa dormindu în patulu ei, din somnu au prinsu a o batere şi-a o tîrîre de cozi prin casă, că auzeau vecinii cum striga: „De asta te-amu culesu de pre maidanu, pacatoaso, ca sa ma saraţesti? De ţe te-ai culcatu cu elu dacă stiai că n'ai niţi un castigu? De plaţere? Na plaţere! Na plaţere!" Şi zicînd aşa îi cărăbănea Kiru Panagake la ghionţi şi la pumni că i-au făcutu totu trupulu numai o vînatae. Obosindu Greculu bătînd-o, după ce s'au mai potolitu, l-au spusu lui Caliopa că poate s'o şi omoare că ea cu Domnulu nu mai trăeşte,

dar să nu-şi facă singe rău că o găsi ea coconi boereşti şi negustori mai darnici şi parale totu i-a aduce. Auzindu Kiru Panagake de bani s'au mai îmbunatu şi întrebînd-o pre Caliopa de ce nu vroeşte s'o împace cu Vodă, i-au spusu lui Caliopa că duhneşte Dumitraşco-Vodă a vinu ca o cramă şi că-i placu şiretlicuri şi meşteşuguri ce cu dragă inemă le-ar face de n'ar *hi* aşa pocitu şi părosu. Ce s'o hi ginditu şi Grecului că nici Dumitraşco-Vodă n'a primi-o bucurosu după ce au prins-o cu înşelăciune şi că alte mueri îi va găsi şi totu în cinste a hi, că Dumimitraşco Vodă pentru altă treabă mai multă laudă nu avea iar pre Grecu nici nu-lu ducea mintea la alte cele.

Auzindu boerii de paţania Grecoaicei făceau mare hazu între ei, rîzindu pre la sindrofii ceia ce auzindu Grecoaica au ticluitu cu Grecului totu felulu de minciuni pre sama loru şi mai multă prigoană şi răutate au începutu Domnulu a le arata. Norocu că tocmai pre timpulu acela s'au nimeritu şi mazilirea lui Dumitraşco, în a şasea lună a domniei precumu mai sus s'au scrisu, că de nu venea l-aru hi tăiatu, cred, în divanu, cu iataganele şi pre elu şi pre Grecu, aşa se înciudase boerii că atîtea belele tragu de pre urma unei lepădături greceşti.

CAP. III

A doua domnie a lui Aleco-Vodă

> După furtună, soare.
>
> *Vorbă proastă*

Dacă au venitu fermanulu de mazilie, nici Dumitraşco-Vodă mai multu în Iaşi n'au zăbovitu, ce stringindu-şi repegioru agărliculu s'au dusu la cumnatu-so ce era comandiru de husari la Craiulu unguresc, unde avea şi moşie, întoarcă-se cîndu l-oi chema io.

Plecîndu Dumitraşco-Vodă, îndată *s'au împrăştiatu* şi iadulu acela grecescu de parecă n'aru hi fostu decîndu lumea. Prinzîndu boerii de veste că vine Aleco-Vodă să se sue pre tronu au purcesu cu micu cu mare la Ungheni, ieşind -i înainte cu mare pohvală, aşa cum se cuvenea unui Domnu de omenie ce era, şi multu bine le-au părutu. Ce den toţi Grecii aceia ce-au fostu la Dumitraşco-Vodă, tocmai Kir Panagake Balaţatos s'au găsitu a rămîne cu deocheta lui de muere, ce şi boer l-au făcutu şi de multe l-au scapatu şi la Turci de frumoasă şi rea ce era. Fiindu Aleco-Vodă omu bunu, nu s'au potrivitu la boeri să-lu tae pre Grecu, mai cu seamă că dăduse Grecului o pungă de galbeni unui Turcu puternicu pripăşitu prin Iaşi să-lu apere de minia boeriloru, citu nu-i puteau face boerii nimicu. Deci, au ramasu Greculu în Iaşi cum i-au fostu voea, că se umpluse de bani citu au fostu în dregătorie şi nu se mai da dusu dela bine

Zicu şi eu aşa, că bine au făcutu că au ramasu Greculu în

Iaşi, că de n'ar hi ramasu nu i-ar hi eşitu pre nasu toate răutăţile precumu mai giosu se va scri şi nici pre mine Toaderu Pantele, vel paharnicu, nu m'ar hi tăiatu capulu să-i facu numele de pomină, ce toate pacatele lui s'ar hi dusu în pămîntu odată cu elu, şi mai multu lumea n'ar hi rîsu.

CAP. IV

In carele cetitorulu va afla de Kostakelu, nepotu Alecului-Vodă

> Nu bату cei mulţi pre cei puţini, nici cu puţini pre cei mulţi, ci numai cum vrea Dumnezeu.
>
> *Neculce*

Agiungindu Aleco-Vodă la Ungheni la vreme de chindie, îndată au întrebatu de Kostakelu ce-i era nepotu dreptu, fiindu fiu fratelui Măriei Sale Grigorie Terzimanulu, despre care toată lumea ştie că pierzindu minţele la bătrineţe şi-au lăsatu şi casă şi copii, ca să hoinărească prin ţările Evropei, cu fata polcovnicului Gargarovski, care putea să fie şi bunicu, săvirşindu-se în *alu 65-lea* anu alu vieţii la Rimu de boli lumeşti. Neputîndu boerii nimicu răspunde den partea lui Kostakelu, că de unde să ştie răspunde cînd elu pierise fără urmă dela venirea lui Dumitraşco, i-au fostu lui Aleco-Vodă cu mare întristăciune, iubindu-l Aleco-Vodă multu ca pre copilulu lui. Ce dacă i-au spusu spatarulu Ieremia să nu-şi facă Măria Sa grijă despre asta că au venitu şi dela Poartă mehtupu lui Dumitraşco să-lu prindă pre Kostakelu ca să-lu trimeată surgunu la Edecule şi macar c'au împanatu Dumitraşco tirgulu de beşlii ce scormoneau ca dracii prin căşile oameniloru, pre Kostakelu totu n'au pututu pune mîna, s'au mai îmbunatu Aleco-Vodă, dar totu veselu nu era. Măcar că avea obiceiu Aleco-Vodă de lua boerii pe rîndu în butca domnească, totu drumulu numai citu spatarulu Ieremia au statu în butcă lingă elu, ca unulu ce era mai bătrînu şi mai în cinste la Aleco-Vodă, iar pre Kostakelu mai multu îl iubea, prea adevăratu. La plecarea lui Aleco-Vodă cînd au pusu Dumitraşco păginii să-lu caute pre Kostakelu, nimerindu-mă în spătărie, l-amu văzutu chiar io pre spataru prinzindu a-i da lacrimele cindu au eşitu beşliii pre poarta curţii domneşti, lucru de mirare la un barbatu inimosu ca acela. Dar iar mă'ntorcu şi zicu: de piatră să hie omulu şi totu ilu răpune jalea văzîndu atîta răutate şi neomenie ca pre timpulu beţivului de Dumitraşco. Ce află iubite cetitorule că spatarulu Ieremia ilu ştia pre Kostakelu de micu copilu, cîndu îlu purta în şea alături de Răzvanu singurulu copilu ce-lu avea dela jupineasa lui Catinca ce-i murise tînără, douăzeci şi cinci de ani. Crescîndu Răzvanu alături de Kostakelu, nedespărţiţi, au agiunsu de nu era povodnicu în grajdurile domneşti să nu hi ştiutu de frica lor, iar despre halca, nu-i întrecea

nimeni la haica, cîtu îi creştea spatarului inema văzîndu-i. Ce dacă aşa i-au fostu scrisu, aşa i-au fostu scrisu, că s'au prăpăditu Razvanu într'o luptă cu Leşii, ce nu-i loculu să scriemu aici cum s'au petrecutu acea luptă. Kostakelu, ca un viteazu ce era, nesuferindu să rămîie trupulu prietinului în mîni duşmane, s'au repezitu cu o ceată de satiri şi căsăpindu pre acei Leşi, au adusu trupu'u Răzvanului, rece, neînsufleţitu înapoi, îngropîndu-lu creştineşte şi multu l-au plînsu. Nu se putea să uite un omu ca spatarulu aşa faptă mare şi chiar de n'ar hi făcutu Kostakelu acea faptă, totu multu l-ar hi iubitu spatarulu, ca unulu ce-i mîngîia bătrîneţele, inveselindu-i casa cu glume şi cu firea lui cea isteaţă.

* * *

Ce-oru hi vorbitu în butcă pre drumu spatarulu cu Aleco-Vodă nu putemu şti, dar agiungîndu la rohatca Socolei, odată l-amu văzutu pe Kostakelu venindu în trapu întinsu spre alaiulu domnescu, ieşitu ca din pămîntu. Atîta s'au bucuratu boerii văzîndu-lu că uitîndu că nu se cuvine să facă altuia sărbătoare înaint a Domnului, macar să-i hi fostu şi fiu, au prins a se închinare strigîndu cîtu îi ţinea gura. Până şi Domnulu s'au datu glosu din butcă de s'au îmbrăţişatu cu Kostakelu şi dacă l-au întrebatu Domnulu de unde vine, cum şi ce felu s'au tîmplatu, i-au răspunsu Kostakelu Domnului:

„Măria Ta nu fă obiceiu nou, că bine zice Neculcea Vornicul că obiceiulu nou e spre pieirea Domniloru şi risipa ţării. Den bătrîni ştiutu este că stau oamenii la taclale la masă şi c'un paharu de vinu denainte, nu la rohatcă şi vorbindu în secu. S'au mai pomenitu oare Măria Ta să ţie Domnulu sfat în mijlocului drumului şi cu boerii roată în giurulu butcii? Au Măria Ta nu ştie că paharnicul Pantele (adică io) Dumnezeu să-l ţie au scapatu totu Cotnarulu Măriei Tale dela viile dela Hîrlău, îngropîndu-lu pre elu în dosulu cramei, cîtă n'au găsitu mascaraoa de Dumitraşco picătură de leac?"

Rîdeau şi Aleco-Vodă şi boerii auzindu-lu şi i-au spusu Aleco-Vodă „Bată-te hazulu Kostakelu, totu aşa ai ramasu. Hai, sue'n butcă lîngă mine că ţi o da Cotnaru să bei cîtu îi avea plăcere că te vădu eu că stai pre ghimpi!" Ce Kostakelu i-au răspunsu clătinîndu plosca: „Lasă că nici până la curte n'omu peri de sete Măria Ta, că amu avutu eu grijă să iau oleacă de vutcă să ciocnimu de'ntîlnire,

Căci ca vorba din poveste
Pân'la Curte multu mai este.
Dar în butcă
Cîndu ai vutcă
Parcă-i altfeliu nu ştiu cum:
Tragi un gîtu şi iei din drumu.

Ce iubite cetitorule, până să agiungă alaiulu la Curte vei

afla dela mine cele ce-au povestitu Kostakelu acolo agiungîndu. Poate că atunci cîndu vei ceti aceste rînduri degeaba te-ai mai duce la Curtea domnească, că vinu de Cotnaru nu-i mai găsi, iaru noi aceştia ce l-amu băutu om hi demultişoru oale şi ulcele.

* * *

Cîndu au fugitu din Iaşi Aleco-Vodă, n'au mai avutu cîndu Aleco Vodă să-i dee de ştire lui Kostakelu, fiind pornitu Kostakelu la vînatu la Vaslui. Ce cîndu se ducea Kostakelu la vînatu rătăcea cu săptămînile prin păduri, poposindu pe la pădurari, mai multu pe la neveste, cîtu nu puteai şti nici odată anume în care parte se află. Auzind Kostakelu dela nişte oameni proşti ce nu-lu cunoştea că Dumitraşco-Vodă au şi venitu în Iaşi, s'au ascunsu Kostakelu la popa Ciuntu dela Iazul Mucului, stîndu ascunsu până la venirea lui Aleco-Vodă. Au vrutu elu de-acolo în mai multe rînduri să dee boeriloru de ştire, dar nu-lu lasa popa că se temea. Fiindu popa văduvoiu n'au aflatu nimeni, căci ştiutu este că muerea cîtu de ciilibie, taină nu ştie ţine. Fiind Kostakelu omu ageru la minte şi neputîndu sta în trîndăvie, au şi scris cît au statu în casa popii două cărţi de ghiduşii, anume: *„O samă de măscări"* ca să-şi rîdă de Neculcea Vornicul şi alta ce-i zicea *„Poveşti măscăroase"*. Pacatu numai că s'au perdutu acele scrieri că aşa se întîmplă totdeauna. Atîtea cărţi s'au pastratu din vechime, mu'te făcute de oameni proşti, ca alţi proşti să se minuneze şi toate numai de jale scriu, ce dacă s'au găsitu şi un omu de duhu a scriere, să se veselească şi strănepoţii, au trebuitu să se irosească.

CAP. V

În carele numitulu Kostakelu pare a da de sminteală faima lui

> Şi mai pe urmă ne-au închinatu singuru Imparatulu cu nişte vin de-a lui dela Franţuji, care îndată cum au băutu cum au mărmuritu toţi de beţi hindu de acelu vinu; şi n'au mai ştiutu cum au dormitu în acea noapte şi Domnulu şi boerii.
>
> *Neculce*

Trecîndu vre-o doi ani de cîndu venise cu a doua domnie Aleco Vodă şi odată cu elu pacea şi voea bună în ţara Moldovei, începuse lumea a mai uita de răutăţile acelui omu zlobivu ce-au fostu Dumitraşco-Vodă, precum şi de şugubinele şi blestemăţiile spurcaţilor de Greci ce-au fostu la curtea lui, ce bine i-au zisu oamenii iadulu Moldovei. Până şi pe kir Panagake Balaţatos îlu ertase boerii pentru toate pacatele ce-au trasu pe urma lui şi rar se întîmpla vre-un boeru mai ciudosu şi păstrătoru la minte să blesteme în barbă văzîndu-l pe uliţă. Den partea lui Kiru Pa-

nagake, ştiut fiindu că nu poate trăi omulu singuru, cit de bogatu, nu mai ştia kiru Panagake ce-a face să se împace cu boerii. Nu zicu nimica, dar credu că mai multu de fudulie, că de sgîrcitu era sgîrcitu, dar fudulu mai rar fudulu ca Greculu. Nici se putea să vie Turcu puternicu în Iaşi sau altu străinu mai cilibiu şi făcea Greculu ce făcea şi îndată îl poftea la elu să-lu ospăteze şi să-lu cinstească. Dar boerii se giuruise să nu-i calce'n casă şi nici la ei să-lu sufere citu murea Greculu de ciudă, mai alesu că Ismailu-Paşa neştiindu-l se vede citu de nelegiuitu au fostu l-au întrebatu pre cindu stau la masă: „Cumu se face kiru Panagake că n'ai fostu aseară la masa domnească? Toţi boerii erau!" Zicea Tanase feciorulu ce slujea pre atunci la Grecu şi mai pre urmă au eşitu, neplătindu-i Greculu emicliculu, să hi răspunsu Greculu că nevasta lui e camu bolnavă şi nu poate sta tîrziu noaptea, iar dacă apucă a se duce undeva nu-lu mai lasă boerii să plece de multu ce-l iubescu. Mai stîndu Turculu vre-o cîteva zile în casa Grecului şi văzindu Turculu că nici un boeru nu vine, ori că s'au priceputu Turculu singuru, ori să-i hi suflatu careva vre-o vorbă, dar nu l-au mai întrebatu *nimicu den partea* asta pre Grecu.

* * *

Mihăiţă Kristea ce-au fostu vornicu despre Doamna pre timpulu lui Ştefăniţă Buzatulu şi de două ori caimacanu în alte domnii, făcindu nunta de aur cu prea cinstita lui jupineasă Ioana, venise la elu la sindrofie Măria Sa Aleco-Vodă cu înalt prea sfintul Mitropolitu Ghenadie şi toţi veliţii boeri.

După ce-au statu la masă închinîndu fiştecare, după cuviinţă, pentru Domnu şi miri, plecindu Măria Sa Domnulu cu înalt prea sfintulu Mitropolitu, s'au fost încinsu o petrecanie, spunu dreptu mai rar aşa petrecanie, mai ceva ca una *domnească*. Adusese Mihăiţă Kristea, cu mare cheltuială, măscărici pahlivane din Ţarigrad, de se cruceau boerii cumu veneau mergindu pre mîni şi aducindu tăvile cu pahare de vinu pre tălpi, citu nu se clintea un paharu, nici se vărsa o picătură, ferita sfintulu. Fiindu petrecania în toiulu ei, au făcutu Kostakelu una întrecindu şi pre măscărici şi nici nu-i de mirare că i-au întrecutu, măscăricii făcindu jocuri numai den mîni şi den picioare, pe cindu elu şi *din* vorbă. Şi cum zicu, au aşezatu Kostakelu trei măscărici precumu urmează: unulu în mîni, pre podele, altulu tot în mîni peste elu, cu mînile pre tălpile celuilaltu, sus în vîrvu un harapu tot aşişderea, iar elu cu multă agerime s'au suitu cu picioarele pre tălpile acelui harapu, cerindu un clondiru de vinu şi unu paharu. Svîrlindu-i altu măscăriciu clondirulu şi paharulu şi prinzindu-le Kostakelu din zboru, au prinsu a-şi turna şi bea ţinindu de-acolo o închinare în caraghioz, pentru fiştecare boeru cîte ceva. Şi spunîndu elu multe care nu le putemu lungi, nemaiţinîndu minte, fiindu şi io camu cu chefu, cindu au agiunsu Kostakelu de-au

băutu totu clondirulu, au ridicatu paharulu şi i-au zisu lui Iancu Vrăbiolu, baş-bulucbaşu, ce se întrecuse puţinu camu multu şi sufla din greu: „Nu mai sufla aşa boer Iancule că s'or îmbata şi cei de prinpregiuru şi-i mai mare ruşinea pentru jupînese". Ce nimerindu-se Iancu tocmai cu paharulu la gură şi umflîndu-lu rîsulu, au împroşcat Iancu totu ce avea în paharu, agiungîndu până în poalele Ruxandei, vară-mea, ce stătea la cea parte a mesei împotriva lui. Boerii se tăvăleau de rîsu, iar Ruxanda nu s'au miniatu că nici nu putea a hire cu suparare aşa ceva la o zi ca aceia.

* * *

Totu schimbîndu boerii vinurile, care de care mai vechiu şi înfierbîntindu-se boerii în sofragerie de beţi, i-au rugatu Mihăiţă Kristea de binevoescu să iasă în polimari să poftească ciubucu şi cafele. Sculîndu-se boerii de la masă s'au dusu în polimari la răcoare, răspîndindu-se jupînesele prin odăi, iar în sofragerie rămîinîndu numai citu Kostakelu tiji Burdulea căpitan ot Darabani, c'o cofă de Pihneşti, fată mare, vorba lui Kostakelu: „fie cofa citu de plină şi femeia citu de goală, elu înapoiu nu dă".

Stîndu boerii în polimari bea cafele şi bîndu cafele vorbea. Din vorbă în vorbă au adusu Dumitrake aga vorba de Kostakelu zicindu: „Pacatu că le ia Kostakelu toate în zefleme că de n'aru lua toate în zefleme ar hi pututu să-l pue Domnu în Muntenia în loculu lui Buftea". Auzindu acestea Balaban logofătulu se uita în pămîntu întorcîndu capulu şi zice: „Dec!" Ceia ce neauzindu Dumitrake aga, au prinsu a-lu lăudare înainte zicindu că mai raru omu telmizu citu Kostakelu şi bunu la giudeţe. Zicea Dumitrake aga, ceia ce prea adevăratu este, că elu nu ştie boeru să hi calcatu mai multă lume şi ce-i dreptu c'au fostu Kostakelu până şi în ţara Kitailoru, care n'au mai fostu altu Moldovanu de-ai noştri, afară de mai demultu, unulu Miclesculu Cîrnulu, ce-i pomenitu în Letopiseţ. Lăudindu-lu Dumitrake aga înainte pre Kostakelu, la fiştecare laudă făcea Balaban: Dec! Ce totu lăudîndu-lu Dumitrake şi totu făcindu Balaban dec, s'au înciudat spatarulu Ieremia ce se afla lîngă Balaban spunîndu: „Au nu-ţi vine a crede Balabane că celu mai mintosu boeru e Kostakelu?" „Iaca ba!" face Balaban îndesîndu tutunu în ciubucu. Scîrbindu-se spatarulu i-au zisu atunci: „cîrtitoru te ştiu din tinereţe, Balabane, cîrtitoru ai să mori!" „Ehei, spatare, nu te pripi", zice Balaban; „de-i hi văzutu ce-amu văzutu io alaltăsară la vie, n'ai mai vorbi aşa!" La acestu răspunsu atita au zisu spatarulu: „Ira, Balabane, nici la petrecere nu-ţi laşi naravulu celu afurisitu! Mai slăbeşte-ne cu bîrfelile tale!" Dar Balaban ce avea vie zaplazu în zaplazu cu kir Panagake, au începutu a povestire că auzindu lăutari şi chiueli în via Grecului, s'au uitat prin crăpătura zaplazului să vadă ce este şi au înlemnitu de ce-au văzutu. „Kostakelu—zicea—juca sîrba c'un paharu de vinu în

dinți, de gitu cu kiru Panagake, de față fiind Caliopa ce se prăpădea de risu și unu ticălosu de Turcu, căci ticălosu este omulu ce-și calcă legea și l-am văzutu cu ochii mei pre acel Turcu bîndu ce-și calcă legea loru îi oprește". Auzindu boerii una ca asta au vinu, care legea loru îi oprește". Auzindu boerii una ca asta au rămasu cu ceștile în mînă și cu gura cascată, norocu că nu erau muște, că-i îneca, ferească Dumnezeu. Numai spatarulu nu părea a hi tocmai minunat de povestea asta, au că o hi știind ceva, au numai așa, că au și spusu: „cine știe ce i-o hi pregătindu Kostakelu Grecului, că de buna lui plăcere nu credu io să hi mersu la vie". „L-o hi solomonitu Grecoaica", zice Mihnea Medelnicerulu. Să știi că asta trebue să hie, făcură boerii. „Nu credu" răspunse spatarulu, „aici trebue să hie altu ceva la mijloculu". Ce să mai hie, spatare, zice Balaban, că era mai mare scîrba să-l auzi pe Grecu cum îi zicea pre nume și totu făcea jucîndu:

Iha, iha, iha, ha
Iha Kostakelu, ha! *

Fiindu Balaban amețitu de băutură și burdubănosu și vroindu să arăte boerilor cumu juca Kostakelu cu Greculu, s'au împiedecatu Balaban în ciubucu, căzîndu plăcintă. Intrîndu tocmai atunci în polimari Burdulea și Kostakelu, și fiindu Balaban cu capulu sub scaunulu lui Dumitrake aga, cum avea Kostakelu obiceiu la beție să vorbească'n poezie i-au și turnat, pe locu, lui Balaban un stihu zicîndu:

Foaie verde castravete
Ce-ai perdutu, logofete? **

Veselindu-se boerii atunci preste măsură și rizîndu că se țineau cu mînile de pîntece, s'au sculatu Balaban, roșu la față ca un dracu de pre zidurile bisericii din Zlataust zicîndu: „Oi hi perdutu io ce-oi hi perdutu, dar n'amu perdutu încă rușinea să jocu sîrba cu paharulu în dinți la via lui kir Panagake Balatatos!" Zîmbit-au Kostakelu atunci vorbindu așa: „Zis-au Domnulu către Toma: „Ferice de aceia, Tomo, ce-au crezutu fără să vadă". Veni-va vremea, Balabane, să zicu și io": „Aferimu, logofete, de aceia ce-au văzutu și n'au crezutu!" La care amintindu Balaban de vorba logofătului Miron, de care s'au mai pomenitu în Cap. I din această scriere, cum că „vedearea singură așează gîndulu omului în adevăru", au răspunsu Kostakelu, meșteru să întoarcă cele mai înțelepte vorbe în rîsu: „Bine, Balabane, te-oi chema și io la masa mea și ți-oi da Cotnaru domnescu să-lu guști cu „vedearea", că noi ceșialalți l-omu gusta

* Sirigătura de mai sus ne autoriză a induce, că necesitățile rimului, făceau ciie odată pe cei vechi să pronunțe în vorbire așa numelui a scurt.
** Vezi nota dela pag. 15.

cumu știmu că se gustă vinulu. Îi rămînea domnia ta cu adevărulu și noi cu băutura și mai multu suparare n'a hi."

CAP. VI

In care numitulu Kostakelu arată că știe elu ce știe

Așișderea unde-i biruiau alții nu perdea nădejdea: că știindu-se căzulu josu se ridica de-asupra biruitorilor.

Gr. Ureche

Den multe obiceiuri bune ce avea Kostakelu, avea și unulu prostu, nu atita băutura, cîtu muerile. Ce-i dreptu, căsiile oamenilorn rar le strica, da'ncolo, precumu un diavolu cu fața îngerească, fiindu frumosu și ziobivu, spaima lumii. Nici nu putemu a scriere toate acele isprăvi cite le-au făcutu, fiindu bătrînu și ele multe. De n'ar hi vorba de kiru Panagake în această scriere, nici n'ar ședea frumosu de bătrînețele mele să vorbescu măscări așa degeaba. Ce fiindu întîmplarea cu kiru Panagake mai cu moțu ca toate, putemu pomeni și una mai mică, *tot strașnică, dar nu atita.*

Anume s'au îmbracatu Kostakelu în strae călugărești și luîndu un sacu cu mirodenii și unsori den cele ce se ungu muerile pre trupu în Stambulu, au intratu intr'o sfîntă monastire de maici, zicîndu că vine dela sfîntulu Mormîntu, unde i s'au aratatu în visu Mîntuitorulu nostru Iisus Christosu, dîndu-i acelu sacu. Nu putem pomeni numele acelei sfinte monastiri, de frică de pacatu, fiindu casa Domnului Dumnezeu.

Inchisu-s'au apoi Kostakelu în chilie zicîndu că i-au poroncitu lui Mîntuitorulu să imparță maiceloru acele mirodenii spuindu-le voia lui, nu odată ci pe rîndu, începîndu cu cele mai tinere și la urmă maica starița. Gîndindu-se maicele ca de sărbătoare, după cumu le-au învațatu Kostakelu, intrau la vreme de sară la elu în chilie, ieșindu tocmai dimineața, în fiecare zi cîte o maică. Mai rămîindu trei maici și fiindu-i maicei starița mare grabă să afle învățătura Domnului, s'au grăbitu maica starița, ducîndu-se în chilia lui Kostakelu ce-și zicea Pafnutie înaintea celorlalte, stricîndu rînduiala.

Acu, ori că l-au spusu maica Demia ce-au fostu cămărășiță la Dumitrașco-Vodă, știu toți ce felu de cămărășiță și să se hi suparatu maica starița dela începutu, lucru mai greu de închipuitu, ori să se hi miniatu Kostakelu c'au luatu maica starița rîndulu maicii Demia, ori să se hi scîrbitu Kostakelu fiindu maica starița bătrînă, dracu știe. Știutu este numai că n'au mai vrutu Kostakelu să-i dee maicei starița mirodenii așa zise sfințite, nici să-i arăte cum se punu. Atunci, au prinsu maica starița a strigare că nu-i călugăru și-lu totu afurisea cu vorbe proaste, de mirare în gura unei maici. Văzîndu Kostakelu așa, au datu să

piece, iar maica stariţă se ţinea scaiu după elu şi-i mergea gura ca moara, totu batjocuri şi ocări. Maicile ce ştiau toate voia Domnului, ca păţite, rîdeau pre'nfundate pe după uşi; ce văzindu cum răcneşte maica stariţă, au oblicitu îndată cum stă treaba rizindu şi mai multu.

Cum au păşitu Kostakelu pragulu sfintei monastiri au şi purcesu maica stariţă la Iaşi într'un sufletu de au căzutu în genunchi înaintea Mitropolitului. Intrebindu Mitropolitulu de-au arsu sfinta monastire, au de-au pradatu cumva talharii, au prinsu maica stariţă a bocire zicindu că şi-au făcutu Kostakelu risu de sfintulu lăcaşu. Nu-i venea a-şi crede urechiloru prea sfintulu Mitropolitu Ghenadie şi totu făcea: Hai? Cum se poate maică stariţă, cum se poate? Sfirşindu maica stariţă de spusu, întrebat-au prea sfintulu Mitropolitu de nu cumva au fost agiunsu Kostakelu cu maica Demia în istoria asta şi spunindu maica stariţă că au scapatu maica Demia neintinată, multu s'au minunatu pre sfintulu Mitropolitu, nedindu-i mina maicei stariţa să spue anume de ce au scapatu neintinată maica Demia. După care au trimesu Mitropolitulu pre maica stariţă înapoi la monastire, zicindu că elu intru nimica nu poate hotări, înainte de a vorbi cu Măria Sa Domnulu, fiindu Kostakelu *nepotu Măriei Sale*. Despre maice, zicea Mitropolitulu, nu se poate şti de sfintu au nu sintu vinovate că s'au potrivitu, şi chiar vinovate de-ar hi, nu poate să le alunge pre toate lăsindu monastirea pustie, mai cu samă că au ieşitu nevinovate tocmai cele mai rele şi numai trei.

Ducîndu-se Mitropolitulu la Domnu, i-au spusu Domnului totu de-a hira păru, cit au mărmuritu pre locu Aleco-Vodă auzindu.

Despre Kostakelu, cunoscindu-i Kostakelu hirea Domnului că iute-i trece şi că lui toate-i sufere, au statu Kostakelu ascunsu vre-o trei zile până au mai uitatu Domnu. Ce cindu s'au dusu Kostakelu la curte, după trei zile, atita i-au spusu Aleco-Vodă: „Să ştii Kostakelu că de mai faci una ca asta te tundu şi te trimetu surgunu!". Iar Kostakelu i-au pupatu poala zicindu: „Aşa să faci, Măria Ta, că şi eu aşiş face la felu de-aşi fi în loculu Măriei Tale, şi Măria Ta în locul meu, dar de data asta te-aşi fi ertatu, aşa că se cade ca şi Măria Ta să mă uiţi pre mine.

Trecindu un anu dela această întimplare născut-au douăzeci de maici din acele mirodenii, toate cam la aceiaşi vreme, citu nu mai dovedea maica Demia să le moşească, fiecare maică cite un copilu, toţi băeţi, maica Anania doi. Nemaiştiindu Mitropolitulu ce să facă şi cunoscindu-lu pre Kostakelu milosu, chematu-l-au pre Kostakelu la Mitropolie zicindu că-i pacatu ce-au făcutu şi ce gindeşte să facă den acei copii. Răspuns-au Kostakelu atunci că nu era trebuinţă să se îngrijească sfinţia sa de asta, citu despre pacatu nu crede că-i pacatu, de oare ce chiar Domnulu nostru Isusu Christosu au spusu: lasaţi copiii să vie la mine şi el n'au făcutu altăceva decitu să-i lese să vie chiar la

casa lui. Au inceputu Mitropolitulu a tremura de miniosu şi-a face cruci răcnindu: Piei, satano, din ochii mei!" Kostakelu nu s'au speriatu de asta şi nici den locu nu s'au mişcatu, ce aruncindu trei pungi de galbeni pre masă au zisu: Iaca, înalt prea sfinte, dau bani să zideşti o sfintă monastire. Copiii cindu or creşte i-om face călugări. Cred că douăzeci ai mei şi unulu al sfinţiei tale agiungu. Ai mei or hi călugări, pe-al sfinţiei tale, din partea mea poţi să-lu faci şi stareţ". După care, incrucişindu braţele au urmatu aşa: „Credu că mai bine i-o şedea să hie stareţu, decitu argatu în curtea monastirii, că mi-era mai mare jalea cindu l-amu văzutu cărindu apă şi spălîndu blidele la arhondaricu. Tăcut-au mitcu Mitropolitulu şi numai din dinţi scrişnea, iar Kostakelu i-au întorsu spatele ieşindu fără a-i dare buna ziua şi totu se oprea pre scări rizindu: he! he! Uite boaita!
Lucru mai de necrezutu este că Mitropolitulu au făcut chiar monăstire cheltuindu una din acele pungi. Pre celelalte două se vede treaba că le-au stropitu cu aghiazmă, de oarece nu i-au fostu frică să le stringă chiar la elu în sipitu. Care mai pe urmă au ars acea monastire, nesuferindu Dumnezeu.

Mulţi zicu că dela acei copii dela monastire să se hi trasu lui Kostakelu numele de neobositu, care ştiu io că nu-i aşa, deoarece această poreclă îi vine dintr'un obiceiu spurcatu ce-l pomenescu mai giosu, nu chiar intocmai, fiindu de ruşine, ci mai pre încongior.

* * *

Osebitu de casa părintească, îşi făcuse Kostakelu casă nouă în beilicu, după placulu lui. De mare nu era citu cea domnescă, dar pe dinăuntru o'ntrecea. In partea stingă tocmise Kostakelu trei odăi ce le ţinea zăvorite. Mulţi boeri ar hi vrutu să afle ce-i acolo şi oamenii multe ziceau, dar să hi intratu unulu acolo mai greu. In acele odăi se eglendisea Kostakelu cu prietinii lui întru preacurvie şi multe răutăţi făceau a totu felu de femei, ce nu se ştiu toate, ţinind ei între ei mare taină.

Mai pre urmă amu văzutu şi io acele odăi, mare minune numai covoare şi cumaşuri scumpe, care de care mai mindru şi mai impodobitu, de prin toate ţările, mai alesu hagimeşti. Odăile dădeau una 'n alta, cea din fundu în zidu, cea dintăiu în alta mare rotundă, numai acea cu uşă. Era un felu de uşă dindu în livadă şi la cea din fundu, dar fără zăvor, şi cu atita meşteşugu ascunsă că n'o putea nimeni deschide, numai citu Kostakelu, elu ştie cumu. In celelalte odai, în loc de uşi, un felu de bolţi cu ieşirile acoperite cu perdele, numai mătasă, cea mai de soiu, adusă de Kostakelu din ţara Kitailoru, cindu au fostu elu. Minunatu lucru zugrăveala de pe ele, totu cu aculu, în fiştecare odaie altfelu. In toate odăile cite patru sofale turceşti, iar în cea din fundu trei, făcute ca la Kitai. Nici nu mă taie capulu a scriere

frumuseţea adunată în acea odaie. Zidurile acoperite cu un felu de şindrilă, mai multu papură, totu dela Kitai, neînchipuitu meşteşugu în zugrăveală, numai Kitai, femei şi barbaţi, ţinîndu în mînă un băţu şi în vîrvulu băţului ca o ciupercă (agaricus campestris) ce-i zicu Franţujii „parasol", * osebit papagali, pisici, momiţe şi alte păsări **. În tavanu atîrnate sfeşnice învelite în mătasă ce părea hîrtie, zugrăvite aşişderea, totu felu de culori, lazuru, roşu, verde, galbenu, iproci. Totu în acea odaie, într'un colţu, un felu de zaplazu *** totu papură zugrăvită ca pe zidu. De ar fi să vorbească acele zugrăveli cîte au văzutu, multe ar putea spune, să sperie o lume întreagă, ci zugrăveala cîtu de bine făcută, totu mută rămîne şi cine au spusu că zidurile au urechi şi uşile ochi, nu s'au gînditu nici la papura Kitailoru, nici la Kostakelu.

* * *

Află acu', iubite cetitorule, de ce au făcutu Kostakelu odăi fără uşi şi de ce au pusu elu pre giosu covoare atîta de groase cîtu nu se auzeau paşii călcîndu, precum şi ce rostu avea acelu zaplazu de papură.

Fiindu Kostakelu omu prea mueraticu, precum *mai susu* s'au scrisu, nu putea trece noaptea fără muere, neţinîndu seamă nici de sfintele sărbători, chiar şi în săptămîna mare. Ce niciodată nu-i era voia de aceiaşi muere. Cîtu de frumoasă, greu s'o aducă el de două ori, rar trei. Ce nevoindu să se cheltuiască prea multu aduna la elu pre toţi patru fraţi Tomeşti şi-i ascundea după zaplazu de papură în colţaru. După ce-i ascundea eşea în livadă să aştepte femeia, ce o băga înăuntru pre tainica uşă, ducînd-o în a treia odaie tocmai. În a treia odae, după ce-i da de băutu ameţind-o bine, începea s'o drăgostească, după care sufla în luminări. Dacă se sătura de drăgostitu pleca zicîndu că vine îndată şi trimetea prin întunericu pre unulu din Tomeşti. Femeia, de unde să cunoască înşelăciunea în acea *întunecime* şi fiindu beată? La urmă venea totu Kostakelu, de-o scotea afară

* Faptul că autorul recurge la francezul „parasol" ne îndreptăţeşte să credem că vrea să ne vorbească de ceia ce numim astăzi umbrelă. Facem însă toate rezervele asupra acestei ipoteze.

** Vezi Gheorgachi (Obiceiul ţeremoniilor ce se fac în ziua de agiunul naşterii *Domnului Hristos*). Asemănarea e concludentă.

*** Unii comentatori susţin că autorul vrea să vorbească de ceia ce numim astăzi paravan. Mărturisim că afirmaţia ne pare hazardată.

Întrebuinţînd metoda propusă de şcoala psihologică engleză domnul Profesor Doctor Spinesco neagă existenţa menţionatei mobile. D-sa caută să dovedească aceasta susţinînd că paharnicul Pantele fiind o fire nervoasă e foarte plauzibil să fi avut halucinaţii.

Cu toată aparenţa de temeinicii pe care o prezintă aceste argumente (nervozitatea maladivă a paharnicului Pantele fiind atestată de aproape unanimitatea biografilor) ne raliem la părerea medie, adoptată şi de „Academia de inscripţii" care susţine că paharnicul Pantele vorbeşte de o mobilă bizară, ieşită din uz.

până la poartă. E dreptu că una l-au prinsu şi audu să-i fi datu ş'o palmă, dar n'au auzitu mulţi de asta, nefiindu-i femeii îndămînă să spue şi la alţii ce-au păţitu.

Fiindu Tomeştii zurbagii şi beţivi foarte, nu mai cata cu cine bea şi nemaicătîndu cu cine bea, bea şi cu Grecul. Bîndu ei odată cu Greculu şi îmbătîndu-se tăntălăulu de Gheorghiţă celu mai mare din Tomeşti, au începutu Gheorghiţă a spune Grecului cîte le făceau la Kostakelu şi nici nu simţea de biatu că *Mihnea* mezinulu îl cara pre subt masă la pumni să tacă, să-i rupă coastele. Auzindu Greculu acestea multu i-au plăcutu şi se chibzuia cum ar face să se pue bine cu Kostakelu, socotindu procletulu că doar aşa o fi chipu să se apropie de Mărioara, nevasta vornicelului Carimb.

Trezindu-se Gheorghiţă adouazi din beţie şi văzindu greşala ce au făcutu s'au căitu şi sfătuindu-se cu bere. heţii lui de fraţi s'au şi dusu la Kostakelu să-l roage să-lu erte, gîndindu că mai tare s'ar supăra Kostakelu aflîndu den altă parte, totu ce se putea. Kostakelu s'au prefacut a se mîniare faţă de Gheorghiţă, dar în inima lui nu se putea nu veselu, clocindu elu de multu în mintea lui să-lu pedepsească pe Grecu decîtu au făcutu cu Grecoaica boeriloru cu iscoadele loru cele ticăite, ce se va scrie în *capitolulu* ce urmează cum l-au pedepsitu.

Aşa dar l-au poftitu Greculu pre Kostakelu la elu la vie şi fiindu Greculu pe lîngă altele ruşinosu prea puţinu, îndată l-au spusu lui Kostakelu, aşa de-adreptulu că tare ar vrea să vadă podoabele acele dela Kitai. Ştiindu Kostakelu mai dinainte dela Tomeşti de pofta Grecului i-au răspunsu şi elu totu de-adreptu să i-a arata şi pre Mărioara podoabă vie nu numai pre cele zugrăvite, dacă aşa i-i voia. Nu-şi mai încăpea Greculu în piele de mulţămire auzindu aşa şi-şi totu turna vin grecescu dulce ca mierea şi galbenu ca undelemnulu, auru topitu, da'nşelătoru.

Despre Grecoaică îi căzuze demultu Kostakelu Grecoaicei cu troncu la trupu, neavîndu Grecoaica inemă, dar decîndu i-au spusu Kiru Panagake Grecoaicei de isprava dela monastire, se frămînta Grecoaica în locu ca un calu naravaşu să-l cunoască pre Kostakelu, atîta o desfatase acea ispravă.

Fiindu la vie şi un Turcu, după cum mai sus s'au scrisu, vorbea Greculu cu Turculu, şi pe cîndu vorbea Greculu cu Turculu s'au datu Grecoaica pe lîngă Kostakelu şi-i tot da cu piciorulu pre subt masă strîngîndu-lu de mînă, drăcii muereşti. Kostakelu răspundea asemine şoptindu-i Grecoaicei să vie la elu ceia ce s'au învoitu Grecoaica de olacu, bucurosu. Văzindu Kostakelu că ceia ce ticluia elu demultu, se împlineşte, s'au bucuratu şi bea ameţindu-se, mai multu de bucurie. De aceia l-au luatu Kostakelu de gîtu pe Grecu jucîndu cu elu sîrba cu paharul în dinţi, prea adevăratu, după cum au spusu Balaban logofătul, la nunta de auru a lui Mihăiţă Kristea, cu prea cinstita lui jupîneasă Ioana. Deci, adevăratu este că bine au văzutu Balaban ce-au văzutu, numai că au tălmăciu prostu pripindu-se.

CAP. VII

In care se spune ce nu s'au mai spusu şi nici decîndu lumea nu s'o hi tîmplatu.

Toată pasărea pe limba ei piere.
Vorbă proastă

De mirare, iubite cetitorule, cum au răbdatu Dumnezeu cele ce se spune în acestu capitolu. Kostakelu zicea că poate dormea Dumnezeu cîndu s'au tîmplatu aceste, mare pacatu, ce io mă chitescu în mintea mea cea nevrednică şi slabă, că numai ca să-lu pedepsească pre Grecu au rabdatu Dumnezeu atîta batjocură, altfeliu fulgera pe locu.

Potu jura pre bătrîneţele mele, care ar hi şi pacatu să-mi încarcu sufletulu degeaba, că nici io n'aşi hi crezutu să hi spusu altulu, dar am văzutu cu ochii mei. Ce n'am văzutu chiar tot anume, cîte scriu dela capitolulu I (adică dela întăia domnie a lui Aleco-Vodă), dar faptele omeneşti aşa sîntu, că nu se poate una fără alta şi de asta au datu Dumnezeu mintea—daru cerescu—că dacă se întîmplă ceva şi vede omulu, să ştie îndată cum s'au tîmplatu şi spre care sfîrşitu. *Nici* nu putemu a scriere anume, chiar decîte ori am văzutu, decîte ori am auzitu. Se înţelege dela sine, după cum am scrisu au de-am auzitu, au n'am auzitu, au de-am văzutu, au ba.

Ce acela ce nu pricepe, degeaba mai strică vederea pre carte, mai bine la munca cîmpului.

*

Potrivindu Kostakelu să vie Greculu şi Grecoaica în aceiaşi noapte, au datu ştire la toţi boerii că face petrecere. Venindu boerii mai de vreme i-au poftitu Kostakelu în odaia cea rotundă. Cu Balaban au fostu mai greu, nevoindu Balaban să vie, dar luîndu-lu spatarulu Ieremia pre răspunderea şi în butca lui, au venitu Balaban.

Cîndu s'au apropiatu vremea să vie Greculu, au aşezatu Kostakelu două slugi cu sfeşnice mari la uşa ce da în odăile lui cele zăvorîte, zicîndu că îndată ce-or auzi bătîndu din palme să dee busna în odăi. Deci, după ce i-au rugatu şi pre boeri să nu scoată nici o vorbă până n'a bate elu din palme, au pieritu Kostakelu pre uşa ce da în odăile lui. Boeriloru le era cam de mirare, dar fiindu-le grabă să afle ce-o mai hi şi asta, au tăcutu chiticu. Numai Balaban tot Balaban, mîncindu-lu limba lui cîrtitoare zice: „Ce-are aface asta cu via Grecului?" Ce atîta i-au zisu spatarulu: „daci, Balabane!" Şi-au amuţitu Balaban peşte, atîta se încruntau boerii la elu.

Intrîndu Kostakelu în odăile lui îndată au venitu şi Gre-

culu bătîndu la uşa cea ascunsă. După ce i-au aratatu Kostakelu sofaua unde zicea că se va afla Mărioara, l-au dusu Kostakelu pre Grecu de l-au aşazatu după zaplazulu de papură Kităiască zicîndu-i nici să mişte, nici să sufle până nu l-a apuca elu de mînă şi l-a îndemna să iasă. Ameţise Greculu de nerăbdare nu altceva şi-şi ţinea inema cu mîna, atîta îi svîcnea, că i se părea c'o aude la celalaltu capătu al odăii. Nu ştia Greculu că în colţulu dimpotrivă, aşezase Kostakelu altu zaplazu şi după elu, şapte robi ţigani, care de care mai negru şi mai urîtu, toţi goi. Deci i-au spusu Kostakelu Grecului că iasă deschisă uşa dinspre livadă trebuindu să vie Tomeştii, ce elu să nu vorbească ci să stee ascunsu, neputîndu şti au de-s Tomeştii au de-i Mărioara, nu cumva să greşească stricîndu totu, după care au ieşitu Kostakelu în livadă. Stîndu elu în livadă, au trecutu nu multu şi au venitu şi Grecoaica îmbrobotită c'un tulpanu mare turcescu să n'o cunoască lumea pre uliţi, că de cîndu făcuse Greculu bani, se ţinea cinstită, în rîndu cu nevestele de boeri. Văzîndu-o Kostakelu, îndată au prinsu a se tînguire, zicîndu că n'are norocu şi că-lu doare inema că *întăia* oară cîndu vine la elu să n'o poată alinta liniştitu.

Intrebîndu-lu Grecoaica de unde-i vine necazulu i-au spusu ei Kostakelu că un prietinu al lui apucîndu-se să fure o fată, l-au rugatu prietinulu s'o primească pre ea în odăile lui. Crezîndu Grecoaica că trebue să hie vorba de vre-o ibovnică de-a lui Kostakelu s'au mîniatu Grecoaica focu, ce Kostakelu îndată au şi găsitu răspunsu zicîndu că dacă ar hi ibovnică n'ar suferi ea să aducă pre alta în casă, în faţa ei. Deci, pe dată i-au trecut Grecoaicei mînia întrebîndu că dacă nu-i ibovnică de ce se mai plînge de geaba. Stăi că nu-i totu, face Kostakelu. Adevăratu că n'ar hi nici o suparare dacă aşi putea s'o ţinu în casa mare, dar tremură ca varga saraca de ea temîndu-se să nu afle tatu-so, că de-o găseşte, o omoară. Degeaba îi totu spunu că nu intră nimeni în casă fără voia mea, se teme şi pace. Nu-i vorbă mi-au spusu ea că se ascunde în colţaru şi se culcă, înţelegîndu că aşteptu o iubită şi fiindu-i ruşine să dee ochi cu cine-o hi, dar nu-mi vine nici mie la socoteală să facu dragoste cu martori, odăile neavîndu uşi, ci numai cît perdele. Cît despre asta, nu te necăji, zice Grecoaica, totu strîngîndu-lu în braţe. Să faci numai întunericu bine să nu se vadă, că de auzitu, să-mi faci ce-oi vrea de-oi auzi vre-o vorbuliţă dela mine. Cîndu e de vorbitu, vorbimu pre şoptite, urma Grecoaica şi mai la urma urmei ce atîta vorbă pre întunericu, ne înţelegemu noi şi altfelu. Celace auzindu, nu mai putea Kostakelu de veselu. Cînd să intre în casă au prins-o Kostakelu pre Caliopa de mijlocu făcîndu: pîs! Ce nici nu era nevoie să mai facă pîs, de vreme ce nu de vorbă îi ardea Grecoaicei, asta se înţelege.

Păşindu ei încetu ca furii, au agiunsu în a treia odaie,

adică în aceia cu ușă în spre odaia rotundă, unde ședeau boerii așteptîndu.

Ce nici n'au apucatu a intra bine și s'au și aruncatu Grecoaica de gîtulu lui Kostakelu purcezindu a-lu sărutare pre gură, pre gîtu, în urechi, pre totu trupulu cu șiretlicuri grecești cum știa ea. După ce s'au îmbrățișatu cîtu s'au îmbrățișatu au scosu Kostakelu dintr'un scrinu niște butelci de vinu vechiu, culoarea amurgului de toamnă, mirosu ca o grădină, peste 60 de ani, cumpîitu. Bîndu Grecoaica lăcomosu repede s'au îmbătatu și îmbătîndu-se, îndată au zvirlitu totu de pe ea rămîind goală chistoiu, ca o nerușinată ce era. Deci, au suflatu Kostakelu în lumînări, mai multu candeli de mici și prefăcîndu-se a sufla din greu șoptește: „mă ducu să dau apă de trandafiru pre frunte, că m'am încălzitu foarte". De-abea i-au pututu răspunde Grecoaica mai îmbrățișîndu-lu odată și cu limba încilcindu-se de beată: „Du-te suflete!" Ce socotindu Kostakelu că-i prielnicu a zice, au zisu, că pe urmă am aflatu totu: Ia! Parcă se mișcă ceva! Să nu ne audă! După care s'au dus Kostakelu în odaia den fundu, bîjbîindu prin întunericu, în locu să se întoarcă trimețîndu un țiganu, învățatu *mai denainte* ce să facă și cîtu să stee, mai mare sîrba. *Cîtu au statu țiganulu juca Kostakelu în locu de încintatu și s'au dusu la colțarulu lui kiru Panagake zicîndu: „Nu sufla Grecule, să nu simtă cumva Mărioara că strînge în brațe pre Gheorghiță Tomesculu în loculu meu!"* Răspunzîndu Greculu la asta că mai bine îl trimetea pre elu înaintea Gheorghiței, s'au stropșitu Kostakelu la Grecu că asta-i treaba lui și de nu tace nu-lu mai trimete de locu. Văzîndu Greculu așa au tăcutu zicîndu: „Iaca tacu!" Deci, cum s'au înapoiatu țiganulu, mulțămitu, bucurosu, au trimesu Kostakelu pe rîndu și pre ceilalți, pre Vasile bucatarulu la urmă ca mai voinicu. Ce nu se poate ști nici acuma de-au simțitu Grecoaica că nu-i *Kostakelu și au tăcutu* plăcîndu-i, au de n'au simțitu de beată. *Cîndu* au purcesu Vasile bucatarulu s'au apropiatu din nou Kostakelu de ascunzătoarea Grecului zicîndu: *„Încetu kiru Panagake, răbdare că-ți vine rîndulu, numai să vie Mihnea".* Ce cîndu s'au înapoiatu și Vasile luatu l-au Kostakelu de mînă pre Grecu, îndreptîndu-lu spre odaia din mijlocu ce trebuia s'o străbată, Kostakelu în urma lui, pre nesimțite, cătinelu. Totu apropiindu-se Greculu de sofa, tremura ca varga zăpăcindu-se și s'au repezitu ca un nerodu la Grecoaică. Ce dacă n'o hi bagatu Grecoaica de seama dela începutu că nu-i totu unulu, acuma știmu bine că n'au bagatu de seamă, numai de beție și de răutatea ei grecească, nebăgîndu de seamă, deoarece era Greculu mai micu la trupu decîtu țiganii, potriviți toți cam tot una, Vasile mai mare precum s'au scrisu mai sus. Nesătulă și pofticioasă fiindu de așa ceva, au și uitatu Grecoaica să vorbească pre șoptite și fiindu se vede procleta în culmea plăcerii ei, au prinsu a oftare în veliglasu: „Oaa! Neobosituiu meu Kostakelu!"

Cunoscîndu-i Greculu glasulu au rămasu lemn, copaciu și nici n'au apucatu a zice: țe? că au și bătutu Kostakelu în palme. Deci, deschizîndu-se în lături ușile cele mari năvălit-au slugile cu lumini și boerii în urmă, iar din odaia de mijlocu țiganii, lipindu-se la rîndu de perete, totu goi, după poruncă.

Spune și domniata, iubite cetitorule, care femee în locul Grecoaicei, cîtu de rea, n'ar hi peritu pe locu de rușine? Ce Grecoaica s'au sculatu luminare și punîndu mîna în șoldu au spusu, lucru de necrezutu, că pentru cine stă și socoate totu mai multu folosu au trasu ea decîtu boerii și că de n'ar hi suferitu și pre neputinciosulu de kiru Panagake, mulțămirea ei ar hi fostu deplină. Nu-i vorbă se cunoștea că se preface, dar chiar să se prefacă și totu de necrezutu este. Ce cum l-au făcutu Grecoaica pre kiru Panagake, de ciudă se vede, neputinciosu, s'au și repezitu kiru Panagake s'o înșface. Nesuferindu însă Kostakelu să se bată femeile în fața lui, au pusu doi argați să-lu ție pe Grecu cîtu îi clănțăneau Grecului fălcile ca la măscăricii cei de lemnu din iarmaroacele nemțești.

Tot uitîndu-se la Grecoaică, albă ca laptele și fața ca zugrăvită de frumoasă, s'au apropiatu Grigorie isprăvnicelulu, feciorulu *Cucului* din Galați de Kostakelu zicîndu: Dacă era vorba de asta, ce nevoe de robi, că se găseau bucuroși niscaiva boeri mai tineri.

*

După ce s'au săturatu boerii de rîsu și de privitu, i-au datu Kostakelu Caliopei voe să se acopere, iar pre Grecu l-au trimesu acasă golu, cu slugi multe înainte și înapoi cu lumini și cu muzici și cîntări.

Mai rămînîndu boerii în acele minunate odăi, au începutu țiganii a prinde rușine de atîtea cinstite fețe, mulți cu bărbi albe și se dedeau unulu după altulu. Văzîndu Ieremia spatarulu cum se ferescu țiganii, zîmbea și se minuna făcîndu: „Înfierbîntată trebue să hi fostu Grecoaica dacă nu și-au datu ea seamă că nu se potrivește Ion vezeteulu cu Vasile bucatarulu, cîtu despre Grecu, he, he!" S'au schimbatu Ion la față roșu din negru, Vasile rîzîndu prostește. Iar după ce-au trimes-o și pre Caliopa în butcă și fără alaiu, ieșit-au Balaban înaintea lui Kostakelu de l-au îmbrățișatu zicîndu: „Iartă-mă, Kostakelu, am greșitu!" Iar Kostakelu i-au răspunsu glumindu cum e felulu lui: „Iertat să fii, Balabane,—acu, hai ș'om bea un paharu de vinu vechiu. Poate că gustulu te-a mai deștepta la capu că vădu că vederea te-au prostitu rău!"

Plimbîndu-se boerii ce s'au mai plimbatu prin acele odăi ce-au statu până atunci zăvorîte, ferecate, au trecutu în odaia cea rotundă și s'au așezatu la masă. Deci, după ce au băutu și mîncatu cu temeiu, mulțămiți că i-au venitu Kostakelu Gre-

cului de hacu, au plecatu boerii în zio totu veseli, rizîndu şî pe drumu.

CAP. VIII

In care se arată voia lui Dumnezeu

Căinţele cele de pe urmă întru nemica nu sînt.
Neculce.

Cum s'o hi socotitu acasă Greculu cu Grecoaica, ei ştiu; dar după păţania dela Kostakeiu nemaiavîndu Greculu obrazu să scoată capu'u în lume, orcitu de nemernicu omu'u, tot mai multă ruşine ca vitele avîndu vîndut-au Greculu moşii, vii, casă, totu ce-au agoni-itu cu jafulu şi vicleşugulu, zicîndu că pleacă la Dumitraşco. Pre Grecoaică au ertat-o se vede, că după citu se ştie, tot cu elu în casă au ramasu Grecoaica. Ce într'o bună zi, furîndu Grecoaica toţi banii ce-au fostu strînsu Greculu din averea lui cea afurisită, au fugitu Grecoaica cu acelu argatu cu care au prinso Dumitraşco şi pre care l-au făcutu scapatu maica Demia.

Se vede în asta voia lui Dumnezeu că l-au lasatu pre Grecu calicu lipitu cum au venitu, pentru a nu zice o vorbă proastă, adică cu * * * 1).

Al. O. Teodoreanu

---

1) Cuvînt pus, ca să zicem aşa, din capul traducătorului, expresia omisă neexistînd în slavoneşte.

NOTA: Publicăm povestirea de mai sus cu stilul şi ortografia ei, aşa cum s'ar fi putut găsi într'o eventuală colecţie a unei eventuale Biblioteci Naţionale. Nu ezităm să transcriem întocmai cacofoniile, inversiunile demult părăsite şi chiar unele expresii prea tari, ca o caracteristică a vremilor trecute. Intervenţiunea noastră s'a mărginit să facă textul inteligibil astăzi, oricui.

Ne facem o plăcere din a publica şi notele cu care savanţii specialişti ar fi îmbogăţit manuscrisul, note, măcar că contradictorii, sau pentru a fi sinceri tocmai pentrucă, socotindu-le o caracteristică a vremii noastre.

De Crăciun

— *De unde eşti, copile?*
— De unde vine vîntul... dela mama...
— Şi mama unde ţi-i?
— La noi acasă, domnule, nu ştii?
„Trei zile mergi şi nu te mai opreşti...
„Pe drum te întîlneşti cu o fîntînă
„Şi te tot duci... da' nu te rătăceşti,
„Că soarele te duce el de mînă..."

Aşa grăia un copilaş străin,
Cu ochi amari ca frunza de pelin,
In ziua cînd Crăciunul e să vie;
Şi pribegind pe strada unui tîrg, pustie,
Părea o creangă ruptă dintr'un pom
In care fremăta un basm, cu graiu de om...

— Ţi-i frig, copile, haide la căldură!
— *Mi-i frică...* mama nu se'ndură...
— Ţi-i foame... tremuri... hai
„Să bei un ceai
„Ori să mănînci un cozonac la mine
„Că moş Crăciun, diseară, cu traista plină vine".

— Nu merg...
„Az' noapte, mamei
„I s'a aprins în inimă un foc;
„Iar para lui, gemînd, m'a sărutat
„Şi frigul tot din mine l-a luat...
„Pe urmă, mama singură şi-a rupt
„Un colţ de inimă, de mi l-a dat
„Să am şi eu un lucru bun
„In ziua de Crăciun..."

Aşa grăia copilul cel străin
Cu vorba lui amară de pelin
Stringînd la piept—drept lucru cel mai sfînt —
Un bulgăr de pămînt...

— Copile, hai...
— Şi mi-a mai spus az'noapte 'n vis
„Tot mama,
„Că cerurile s'au deschis
„Si fraţii mei cu îngerii s'au dus
„Departe 'ntr'o grădină,
„Cu flori de primăvară.. cu lumină...

„Şi mi-a mai spus
„Că florile de-aici de pe pămînt
„Se scutură cînd bate vînt
„Şi oamenii le rup... aşa mi-a spus..."

— Ţi-i frig... ţi-i foame... hai cu mine !..
— Mă tem de tine...
„Mi-i dor de mama...
„N'o vezi în colţul prispei noastre cum mă chiamă ?

„Mamă! Mamă!
„Găteşte-i proaspăt aşternut de fîn
„Că vine şi Nicuţă dela drum
„Să-i spun poveşti, să-l încălzăşti în sîn..."

Şi 'n sara îngheţată de Crăciun
Copilul cu ochi tulburi de nebun
Porni pe-o rază 'ntîrziată dela soare,
Ca pe-o cărare...

G. Bărgăuanu

Vladimir Corolenco

Moartea lui Vladimir Corolenco, ale cărui opere s'au tradus în atîtea limbi, va provoca desigur multe discuţii, în lumea întreagă. Ne oprim şi noi o clipă lîngă mormîntul proaspăt al acestui mare scriitor rus, care nu odată a trecut prin ţara noastră şi care a scris cîte ceva şi despre noi...

Vladimir Corolenco s'a născut la anul 1853 în oraşul Jitomir din Volînia, unde tatăl său era judecător. El se trage însă din nobilimea din oraşul Poltava, atît de bine cunoscut nouă prin bătălia din 1709, Carol XII, Mazepa şi a. m. d. E deci ucrainian de baştină şi cazac de rasă, al cărui străbunic a fost *starşina* în Zoporojie...

Să nu ne închipuim totuşi, că în familia lui Corolenco ar fi dăinuit cine ştie ce spirit războinic căzăcesc: bunicul lui e un paşnic cinovnic, fost o vreme şef de vămi în Basarabia, iar tatăl—un obscur judecător de provincie, care-şi arată spiritu-i căzăcesc şi se repede la cîrja lui de om şchiop, numai cînd e plictisit de vre-un suflet „nobil", care vine să-i mulţumească pentru dreptatea obţinută. *Om de o cinste* neînţeleasă pentru societatea din acea vreme, judecătorul obscur moare, lăsîndu-şi familia într'o stare vecină cu mizeria.

Tînărul Corolenco e un bun şi ascultător elev, care la 1870 termină liceul cu medalia de argint, iar la 1871 se înscrie, cu toată sărăcia lui, la Institutul Technologic din Petersburg.

Pe atunci absolvenţii de liceu nu se găseau pe toate străzile, şi s'ar părea că un tînăr capabil ar fi putut să-şi facă o carieră cu uşurinţă. Dar erau nişte vremuri ciudate de tot, iar tineretul,—şi mai ciudat... N'am întrebat niciodată pe Corolenco, ce a făcut el cu medalia, căci lucrurile astea mai tîrziu se înţelegeau dela sine... „Procedeul", întrebuinţat de mai tot tineretul mai capabil depe acea vreme, era cam acelaşi aproape pretutindeni: tînărul absolvent arunca medalia în gunoiu, sau aduna tot vraful de manuale învăţate, şi tot ce amintea liceul, nu uita să pună deasupra mai ales dicţionarul grecesc al lui Cosovici şi pe cel latinesc al lui Schultz, şi le dădea foc...

Dupăce sfîrşea astfel cu liceul, unde profesorul de latineşte era considerat drept un calău, iar cel de greceşte—drept un simplu hingher, tînărul se înscria la universitate, unde nu recunoştea dealtfel altă ştiinţă „oficială", decît pe cele exacte. Citeau, ce e drept, şi încă cu multă patimă, istoria şi mai ales economia politică, dar „singuri"; citeau şi literatură, şi tot „singuri", şi numai biata clasicitate greco-latină, cu literatură, cu antichităţi, archeologie... mai ales cu tot ce mirosea a „excepţie"—în foc fără „excepţie!"

Lucruri ciudate, dar explicabile, şi prin metoda şi prin tendinţa învăţămîntului: ministrul instrucţiei, contele D. Tolstoi, declară într'o vreme pe faţă, că latina şi greaca sînt necesare nu ca obiecte de studii, ci pentru a „înfrîna" temperamentul prea exuberant al tineretului şi a calma,—a „timpi" chiar, prin ajutorul manualelor inextricabile, cu excepţiile lor şi excepţiile din paraexcepţii... spiritele prea semeţe şi „duhul" pierzător al „criticii"... Deaceia şi tineretul vedea în Omer nu izvorul unei poezii, cu care n'avea să se mai întîlnească niciodată în viaţă, vedea *în Virgiliu* şi *Horaţiu* nu suflul aceleiaşi poezii, sau cuvîntul înţelepciunii, în care se reflectă una din cele mai frumoase epoci ale omenirii, ci un instrument de tortură, care-i strîngea tîmplele şi-l îndemna la sinucidere; simţea în Tacit nu graiul bărbăţiei şi fiorii adevărului, după care ardea şi acest tineret, gata să-şi dea viaţa pentru adevăr, ci otrava „excepţiilor", blăstămate încă de Gogol şi care-i storceau viaţa picătură cu picătură.

Deci, cu toată cuminţenia şi aplicarea mai mult spre cultul literelor, Vladimir Corolenco intră nu la „filologie", unde era mult mai uşor, mai bine, mai călduţ, şi unde studenţii sînt căutaţi ca iarba de leac, ci se înscrie tot la „ştiinţi", cum am văzut.

Dar „ştiinţa" merge rău de tot; căci, pe lîngă sărăcie, mai vin şi altele,—multe de tot: e mai întâiu curentul general al epocii, cînd tineretul, nerăbdător şi lacom de a afla deodată „totul", nu se mulţumeşte cu mersul adesea „de rac", cu eprubetele şi cifrele uscăcioase ale ştiinţei „oficiale", şi se avîntă în nişte regiuni, pe unde nu se orientau (şi nu se prea orientează nici azi) nici în Rusia, nici în Europa oamenii încărunţiţi în atmosfera bibliotecilor şi laboratoriilor. Destul, că noi nu cunoaştem azi pe „Ion Roată şi Unirea", cum cunoştea tineretul rus depeatunci operele lui Belinschi, Cernîşevschi, Herzen, Pisarev, Dobroliubov, şi niciodată n'am răguşit noi cu „Deşteaptă-te romîne", cum răguşea acel tineret, discutînd teoriile (proaspete încă peatunci) ale lui Darwin... K. Marx... economia politică a lui J. St. Mille... Büchner... istoria lui Michelet... „anarchia" lui Proudhon, unele romane ale lui V. Hugo şi romanele cu teme sociale ale lui Spielhagen şi Michailov, poezia lui Necrasov şi Nichitin (Puşchin e demult condamnat şi aproape îngropat)... teoriile lui Lavrov şi fulgerătoarele articole ale lui Bacunin.

E aproape de prisos să mai spunem, că oficialitatea, care urmărea cu ochi de Argus fiecare pas al tineretului şi se îngrozea la auzul unor discuţii, pe care cele de mai multe ori nu le înţelegea,—se grăbeşte să ia „măsuri": despre o nevinovată carte de economie politică a lui Adam Smith se ştia la Secţia III, pentru un volum al lui Cernişevschi studentul stătea la închisoare, pentru un articol al lui Bacunin nemerea în Siberia.

Îngheţa sîngele în vinele bieţilor părinţi la vederea blăstămatelor de cărţi, plîngea cu lacrămi părinteşti şi autoritatea la vederea victimelor, dar „răul" trebuia stîrpit...

Avea şi dreptate autoritatea; căci, pecînd părinţii nu înţelegeau nimic din purtarea odraslei lor, poliţia ştia cu precizie, unde duc „toate astea", ştia numai după cîteva nume de autori, —prinse în vînt—şi după localurile vizitate, care tînăr calcă „a revoluţie" şi pierzare şi care dincontra,—a patriotism şi credinţă „tronului". Aşa depildă, ici (la revoluţie) era: biblioteca universităţii—Ad. Smith—Ricardo—Mille—Proudhon—Lassale—K. Marx—Bacunin—Siberia—pieirea vecinică. Dincolo: teatrul de varieteuri—bodega Ivanov—catedrala Isachiev—Nevski prospect—Secţia III—cariera—sprijinul patriei—decoraţiile—puterile pămînteşti—împărăţia cerului.

Sau înţelegeau uneori şi părinţii, dar cine-i asculta? Tinereţa e uneori nesuferită: încăpăţînată şi nepăsătoare, hărţăgoasă şi intrepidă. Citeau deci fără să le pese, zi şi noapte, pe faţă sau pe ascuns, mîncaţi sau flămînzi, citeau, discutau şi iar citeau: pînă la istovire, pînă la nebunie...

Şi cine ştie, unde ar fi ajuns lucrurile, dacă nu intervenea alt bucluc: se hotărî, că nu faci nimic, nici cu Darwin, nici cu Lassale, Buckle, August Comte... Citirea şi discuţia e tot o îndeletnicire „burgheză", e tot vechiul lux şi parazitism „boeresc", pe care tineretul „cinstit" trebue să-l părăsească. Ştiinţa stă nu în cărţi, ci în viaţă; iar viaţa, „adevărată", cinstită şi folositoare poporului se găseşte tot în popor,—numai în popor. Să „răscumpărăm" deci „păcatele strămoşilor", să desbrăcăm „haina omului vechiu" şi să ne coborîm în popor: în sărăcia, în ignoranţa, în întunericul, în murdăria... straturilor de jos, să ne asimilăm cu poporul, să-l ridicăm... Nu, să nu-l ridicăm, căci asta e cu neputinţă, ci să ne cufundăm noi în valurile oceanului popular *cît mai adînc*, căci de ridicat, se va ridica el apoi singur...

Se ştie bine această epocă nebună, cînd fii de bogătaşi şi fete de generali, adesea oameni în toată firea: adesea medici şi avocaţi cu carieră, părăsesc spitalele şi barourile, saloanele şi laboratoriile, îmbracă sarica ţărănească şi pleacă „în popor". Se ştiu deasemenea şi rezultatele: niciodată n'au mers mieii la trunchiul măcelarului cu liniştea, sau inconştienţa, cu care mergea acest tineret spre poarta temniţei, sau spre Siberia...

De prisos să mai spunem iarăşi, că nu în asemenea atmosferă se puteau frequenta cursurile, se puteau da examene... N'a făcut nimic nici Corolenco; dar, ca natură meditativă şi potolită, nu

prea supăra nici poliţia, nu plecă nici în popor, mai ales că, şi el, şi familia lui, sufereau, caşi poporul. Dar de citit, tot citea, dar, se vede, mai pe ascuns... E greu de închipuit azi, cît de mult se citea peatunci mai ales „pe ascuns", şi nu cunoaştem noi azi biografia unui cameleon politic dela noi, care tulbură „partidul" şi „încasează" dela „toţi", cum cunoşteau oamenii depe atunci şi de mai tîrziu, istoria Franţei şi mai ales a Franţei *revoluţionare*, după cei mai autorizaţi autori ai timpului [Mignet, Tocquille, Louis Blanc, Garnier-Pagès, chiar Lamartine (Hist. des Girondins)].

La 1874 Corolenco se mută la Moscova, se înscrie la *Razumovscaia Academia*, capătă o bursă în urma unui examen şi e bine asigurat materialiceşte. Dar cu mult mai cuminte decît generaţia sa nu fu nici aci, şi în 1876, cînd era în anul al III, îşi dădu şi el „arama pe faţă": iscăli şi el o declaraţie colectivă a studenţilor către director, din care pricină e trimis, împreună cu alţi cîţiva, într'o regiune „nu prea îndepărtată", anume în guvernămîntul Vologda. E întors însă îndată, dar e nevoit să se mute din nou la Petersburg, din nou la sărăcie, unde-şi cîştigă existenţa cu corecturi. Oricum, scapă destul de uşor...

Dar la 1879, cînd mieii se prefac în lei, cînd încep să zboare în aer şefii de jandarmi şi trenurile imperiale, şi cînd arestările încep în masă, Corolenco, cu tot temperamentul lui calm şi zîmbetul lui blajin, se pomeneşte tocmai dincolo de Urali, de unde tot înaintînd treptat-treptat, ajunge până în Iacuţia...

Avu însă chiar aci două noroace mari: talentul şi depărtarea. Talentul de scriitor, care începe a fi din ce în ce mai apreciat, îl scapă de foame; iar depărtarea şi izolarea de vechii prietini îl scutesc de luptele, pe care le duc aceştia, şi de soarta lor.

Norocul lui şi norocul nostru, căci acestei „excursiuni" îndelungate datorim noi nuvelele lui cele mai frumoase, cu viaţa din Siberia: „Visul lui Macar",—un iacut beat, care se visează mort şi călătorind în tartarul iacut, condus de un popă, caşi Dante de către Virgiliu; apoi „Schiţele unui turist prin Siberia", cu grozăviile, care pun această ţară cu sute de ani în urma Europei, ş. a.

Se întoarce la 1885, cînd curentul revoluţionar e în mare scădere, cînd încearcă să mai ridice capul numai puţinii încăpăţînaţi, sau întîrziaţi, cînd mulţi dispar în străinătate, alţii se sinucid. Încurînd dispar cu totul, şi întrunirile nocturne şi mutrele de Hristoşi, cu buzunarele pline de proclamaţii incendiare. Tineretul îşi reia drumul carierelor şi intră din nou în „drepturile vristei": în locul conciliabulelor misterioase tineretul frequentează balurile, în locul discuţiilor aprinse despre „rolul personalităţii în istorie" (tema obicinuită a epocii) vin discuţii tot aşa de înflăcărate despre ţinuta cutărei baletiste din teatrul cel mare. Începe „gustul" pentru viaţă; vin partidele jocurilor de cărţi cu doamnele din societate, vine flirtul, sau beţia strămoşească, privită cu lacrămi de înduioşare, de către toţi oamenii de „ordine". Aşa

tineret—da!... De cîte ori nu s'a înșelat stăpînirea rusească la vederea unor asemenea schimbări și acalmii!...

Corolenco n'a prea spus mai niciodată, ce credea el despre aceste schimbări, despre această lume nouă,—el, care cunoscuse poporanismul dela 1874 și întrevăzuse pe teroriștii dela 1879, sau cum se simțea în această acalmie, premergătoare furtunilor de mai tîrziu. Om cu o vastă cultură intelectuală și o intuiție morală superioară, Corolenco vedea pedeasupra capetelor celor mulți și-și căuta de scrisul lui... Și, cu toate că nu era prea bine văzut de oficialitate și pentru motivul, că era căsătorit cu sora d-șoarei Pașa Ivanovscaia, condamnată la 20 de ani muncă silnică, ba mai avea de cumnat și pe d-rul Petru, vechiu emigrant, care trăia la noi în Dobrogea (Tulcea),—era totuși lăsat în pace.

După legendă, poetul Orfeu îmblînzea fiarele cu lira, Corolenco, care a trăit odată cu noi, le-a ținut la distanță numai cu vîrful condeiului. Stăm și privim acuma cele 27 de volumașe ale lui, scoase de revista „Niva" în 1914, care însă nu coprind toate operele lui, și ne gîndim, ce adevăr din cele mai teribile n'a spus omul acesta, fără să poată fi atacat și mai ales doborît. Corolenco e nu numai beletrist, ci și un mare publicist, al cărui condeiu frige adesea ca focul, dar nu poate fi atacat, căci acolo, unde sînt scriitori, sînt și cititori, și fiara zadarnic turbă și scrîșnește în jurul artistului...

La 1900 e primit ca membru onorific al Academiei și e lăsat aproape cu totul în pace. Ba încă în 1893 Corolenco capătă voia să plece în străinătate, vizitează expoziția dela Cicago și la întoarcere se oprește cîtva timp și la noi în Tulcea. Și numai dupăce se întoarce acasă, e supus cîtorva perchiziții foarte „conștiincioase", cu tot „protestul" celor două fiici ale lui, una de opt, alta numai de 6 ani... Ne mai vizitează apoi încă de cîteva ori. Corolenco devine cu încetul persoană cu totul „legală"...

Stă dealtfel și departe de centrul zbuciumului, de Petersburg, unde continuă să iasă marea lui revistă, „Russcoe Bogatstvo", stabilindu-se definitiv în fundul provinciei, în orașul său de baștină, Poltava, și ținîndu-se la o parte de fierberile revoluției, de teatrul represiilor, etc. Și, deși în calitatea-i de director al revistei „Russcoe Bogatstvo", îngădue mereu arta diabolică a scrierii printre rînduri, lăsînd să se suggereze idei, adesea tot așa de îndrăznețe, cași în revistele cele mai libere din Franța, e lăsat totuși în pace. Autoritatea lui literară superioară îl îngrădea de săcăelile cenzurii, cași odinioară pe Salticov, iar ascendentul moral asupra lumii intelectuale îl scutea de persecuțiile oficialității, cași pe Tolstoi. Devine chiar un fel de al doilea Tolstoi, dar un Tolstoi mai tratabil, mai pacinic, mai domol...

Domol, și nu prea. Și cînd eroii din Mangiuria și învingătorii revoluției dela 1905 se hotărăsc să-și întinză cuceririle mai departe, revista lui Corolenco își ia și dînsa o ținută foarte hotărîtă... Natural, încep supărările și persecuțiile. Deasupra

Poltavei se adună nouri, încep să se încrucișeze fulgerile, și anii 1910—13 sînt pentru Corolenco epoca cea mai agitată, pe care a avut-o vre-odată un scriitor. Acuma vine articolul lui Elpatievschii despre *nobilimea rusă*, pentru care directorul, care se solidarizează cu autorul, e dat în judecată și condamnat la un an închisoare. Acuma vine publicarea unor bucăți din frumoasa legendă despre împăratul Alexandru I care, chinuit de remușcări, se face mort, pune pe altul în locul lui și pleacă în pustietate, ca să se pocăiască; vine procesul, condamnarea, recursul și achitarea. Acuma vine un războiu întreg cu militarii... Vajnicii mînuitori ai săbiei, atît în războiu, cît mai ales în timp de pace, dar agiamii inimitabili în meșteșugul condeiului, vor să distrugă pe scriitor tocmai cu condeiul... Ne închipuim rezultatul. Corolenco fi repede fără prea multă vorbă în gaura de șarpe. Și tot cam în acest timp mai repede pe urma cavalerilor și pe o biată ciupercă de publicistă,—„cea mai veche publicistă din Rusia", care acuza pe Corolenco că a aparat pe vremuri cu pana lui pe niște nenorociți din Siberia, dați în judecată pentru omor ritual, și apoi achitați.

Dar lupta cea mare, în centrul căreia figurează Corolenco și în timpul căreia se încrucișează și se rup atîtea lănci, e mai ales marele proces al lui Beilis,—celebrul proces dela Kiev, intentat de „rușii adevărați" pentru crimă de omor ritual, practicat de „nelegiuita liftă jidovească". Procesul, ticluit timp de vr'un an și ceva și susținut pe față de oficialitate, avea un scop foarte hotărît: să se dezlănțue „sfînta" ură peste tot sudul și apusul Rusiei, să vină odată „răfuiala cea mare a poporului",—un pogrom, cum n'a fost altul, un potop ca pe timpul lui „Noe", menit a se revărsa până dincolo de graniți... Dar „jidovimea" găsi apărători și de astădată. Ca un munte uriaș și zburlit se arătă în vălmășagul mulțimii, cuprinse de dorul „sfintei răzbunări", retrasul pustnic dela Poltava, și „creștinătatea" mai pierdu o bătălie, procesul se dovedi o rețea grosolană de falșuri, iar jidovimea scăpă aproape neatinsă...

Făcut-a bine Corolenco?

Opunînd zăgazul autorității sale acestei năvăli copleșitoare a antisemitismului, marele scriitor a adus desigur un mare serviciu statului rus (și, poate, și altor state), căci patimele întărîtate cam greu pot fi oprite la timp: valurile odată dezlănțuite nu arare ori trec peste capetele acelora care le-au dezlănțuit; și cine știe ce se întîmpla, dacă triumfa „poporul", cu „sfînta" lui ură și „răfuială"? Cine știe, dacă revoluția nu izbucnea la 1911, înloc de 1917?... Sau era mai bine, dacă izbucnea atunci?...

Oricum, poate că reflectînd asupra acestor întrebări, cavalerii antisemitismului, care se plimbă azi prin străinătate și așteaptă învierea lui Nicolae II, încep să aprecieze cu mai multă bunăvoință pe „trădătorul" și ocrotitorul „jidanilor". Ba par gata a-l socoti chiar printre ai *lor*, căci și Corolenco a avut de furcă cu bolșevicii, a suferit și el dela bolșevici...

N'am putea spune nimic pozitiv despre atitudinea lui Corolenco față de revoluția bolșevică. Despre mulți din jurul lui știm pozitiv: aceștia credeau că revoluția are să vie cu buchete de flori; au visat-o în culorile cele mai ademenitoare, au propovăduit-o în fraze frumoase și sunătoare, au dorit-o, au ajutat-o, au provocat-o, au dezlănțuit-o. Iar cînd au văzut-o, s'au și îngrozit, au și condamnat-o. Și nu-i de mirare: uneori e mai ușor să vorbești frumos, decît să știi ce vorbești; mai ușor chiar să stai în temniță, decît să știi pentru ce stai. Despre aceștia știm pozitiv: blastămă revoluția, blastămă bolșevismul, căci din pricina lui „ni s'a răpit până și Basarabia". Și încă de „cine"?... (Terminii puțin măgulitori la adresa noastră nu-i mai reproducem).

Dar ce credea însuși Corolenco, e greu de știut: zidul de oțel, care ne desparte azi de Rusia, ne împiedecă de a afla adevărul. Vladimir Corolenco nu-i sociolog, dar Corolenco a spus nu odată (dar totdeauna „printre rînduri"), că o societate înaintează, sau dă îndărăt, în stînga sau în dreapta, în virtutea unei legi, cunoscute în fizică, mi se pare, cu numele de „paralelogramul forțelor". Dar cine a putut măsura „forțele" sociale?... Dați măsura *exactă* a acestor forțe (*caracterul rasei, urmele jugului tătărăsc, tradițiile bizantine, resturile mirului, influența capitalismului, etc.*) și scoateți „componenta"; mai țineți samă, că forței internaționale a lucrătorilor se opune forța internațională a burgheziei, scoateți noua componentă, dați-o lui Lenin însuși, și Lenin însuși, dacă va găsi „îndărăt", va abdica imediat. Poseda oare această „componentă" Corolenco? Corolenco nu era omul care să se pronunțe așa de ușor... Știam despre el într'o vreme și ceva pozitiv: atunci, cînd împreună cu elevul său Gorki, se războia încontra exceselor bolșevice; azi însă Gorki e sprijinul moral cel mai puternic al bolșevismului. Dar Corolenco?...

Știm pozitiv numai (dacă-i adevărat iarăși ce spun gazetele), că guvernul sovietelor recunoaște azi în Corolenco pe cel mai mare scriitor al epocei noastre, care „leagă *trecutul cu viitorul*", și că după moarte i-ar fi acordat niște onoruri, care pe vremuri s'au văzut numai la înmormîntarea lui Turghenev...

* * *

Corolenco e un mare scriitor, care „leagă trecutul cu viitorul"... Ce-o fi însemnînd acești termini? Nu-i vorba desigur de vr'un progres technic superior, de pildă, celui din timpul lui Turghenev, sau mai ales de stil. Nu de technica compoziției, nu de stil mai ales le arde azi Rușilor. Vorba o fi poate de acel *fond omenesc* moștenit, fond moral, în care nu odată au crezut poeții (pe care îl va dovedi poate vr'odată preistoria), în care crede și Corolenco, și pe care se va putea clădi cîndva un viitor mai bun. In cazul acesta adversarii lui presupuși, bolșevicii, au dreptate. Corolenco e înadevăr dintre puținii scrutatori ai sufletului omenesc și artiști ai cuvîntului, care din drojdia omenească, răscolită până în fund, știu să găsească nu numai fiara, ci și omul. Dar ce fel de *om*?... Un nitscheean, un filozof „fin de siècle", și alți aristocrați ai gîndirii, atît de numeroși în acest secol al democratismului, cred că omul e mai fiară decît fiara, că omul trebue să mănînce pe om, că așa e normal, că așa e firesc, că deci—așa e bine; cred că „progresul", că minunile technicii, electricitatea și explozibilele, confortul sofrageriilor luxoase, etc., se realizează pentruca omul să poată vîna pe om mai cu îndemînare, să-l poată mînca mai în tihnă. Corolenco are credința nestrămutată, că subt stratul gros de prejudecăți sau de moșteniri egoiste, întreținute de o civilizație carnasieră, s'a păstrat încă ceva din ființa *sociabilă* din om,—și mai ales acolo, unde „civilizația" a putut prinde mai puțin: de aici—și nesocotința copilului neștiutor care, spre marele scandal al „familiei", e gata să se înfrățească cu un cerșetor flămînd; de aici—eroismul tinerei fete, care se căsătorește cu un orb; de aici—devotamentul vagabondului pentru fratele de suferinți, și fapta ciudată a șefului de poliție care, mișcat de eroismul unor fugari, *îi sfătuește* să se păzească, să *fugă*; de aici—respectul evreului Burăh (devenit „mister Bork") pentru necioplitul mujic din Volînia, comparat cu americanul, deprins dedemult cu bunurile civilizației. De aici—și credința scriitorului în progres, în mai bine, într'o societate mai bună, mai dreaptă, clădită pe *acest fond omenesc*. Nu-i credința filozofului în justiția „imanentă", descoperită în aer, nici dreptatea, aflată de teologi în împărăția cerului. Nu e nici credința din „Contractul social" al lui Rousseau, după care oamenii s'ar putea „înțelege" odată, ca să formeze o societate „mai bună". Nu. E credința acelui „domn bătrîn" din romanul „Fără graiu", acelui savant retras, care ținuse și el odată la „fleacuri de astea" (agitații, întruniri, protestări), care crede însă că „chestia asta" se va rezolvi numai cînd se va inventa o anumită „mașină": o mașină „care va forța apoi *ea* pe om să se schimbe... cînd omul va fi liber... cînd nu va fi nevoe nici de slugi, nici de stăpîni"...

Dar cînd se vor întîmpla toate astea?... Și ce fel de *mașină*?...

Să fie vorba oare de acele „condițiuni obiective" ale lui K. Marx, care, odată cu schimbarea lor, vor aduce și schimbarea „suprastructurii" morale, juridice etc., bazate pe acele condiții? Să fie cele vre-o 200 de fabrici de coton, de lopeți etc., din Anglia și tot atîtea din America sau Japonia, care deocamdată prepară un nou războiu mondial, cînd din nou se vor deștepta patriotismele din Africa, din Balcani, Australia, N. Zelanda?...

Asta nu-l privește pe scriitorul nostru. Intenția lui e numai să arate că „fiara" e demult umanizată, că omul *există*, că omul luptă,—luptă într'un întunerec nepătruns, se zbate, su-

fere, se înşeală, cade şi sîngerează, caută eşirea, caută lumina...
Şi aici e tot tragismul soartei muritoare, tragismul milioanelor şi generaţiilor de milioane, care nu văd lumina, nu nemeresc eşirea... Şi aci e şi maestrul, care ne descrie această lume nesfîrşită, cu oceanul ei de grozăvii, greşeli, prostii, lacrămi şi sînge.

Dar Corolenco e omul care crede, Corolenco e optimist; de aceia şi în operele lui nu totul e numai lacrămi şi suferinţi. Din contra, nu lipsesc nici poenele cu flori, nici luna argintie, nici rîsul vesel... Căci omul e fiinţă vie, omul e om, şi cînd clipa îi îngădue, rîde şi se bucură din toată inima. Şi-i perfect de adevărat: condamnatul la moarte nu odată a găsit pretext de glumă, cerşetorul nu odată a dansat. Cerul uneori e aşa de frumos, coaja de pîne uscată e uneori aşa de bună, soarele surîde aşa de vesel...

Deaci—şi măestria descrierilor. „Ce suflet sănătos! Ce aer curat respiri... Cum răsună codrul! Ce poet!"

Greşeală: Corolenco descrie nu pentru descrieri, nu pentru a înlocui „vederile" de cinematograf, pentru a ne aduce baloane de oxigen în aerul viciat al biuroului. Descrierea naturii lui Corolenco nu-i ceva independent, ceva care „te întremează", ceva aparte de mizeria sau prostia omenească descrisă. Corolenco nu-i „poetul naturii". La Corolenco descrierea naturii face *parte integrantă* din acţiune. În natură trăeşte şi palpită tot *omul*: în murmurul izvorului, unde suspină dragostea înşelată, în freamătul pădurii, unde se premeditează crima, în ropotul ploii, care înăbuşă ultimele lacrămi, în mugetul oceanului, în zgomotul străzilor unui oraş străin... respiră tot sufletul omenesc, pe care scriitorul îl urmăreşte necontenit. De aci, alături de aerul „sănătos" şi frumuseţile, sau bogăţiile naturii—lirismul adînc al autorului în faţa sărăciei omului, incapabil de a se folosi de atîtea bogăţii; alături de atotputernicia mediului şi ignoranţei—comicul slabei puteri omeneşti şi zîmbetul de compătimire al autorului pentru d. Catrian, *„socialist romîn"*; deaci, alături de căile aeriene şi palatele New-Yorkului—tristeţa adîncă a autorului la vederea mizeriei şi ignoranţei celor mulţi; şi tot deaci—şi ironia subţire a ucrainianului faţă de suficienţa americanilor, atît de „civilizaţi",—posesori fericiţi ai atîtor telefoane, încît pot urmări cu precizie toate amănuntele unei lupte cu boxul: la ce oră, de pildă, sau minut, chiar secundă, mister Iohn a turtit nasul lui mister Ihek, sau cum mister Iehk a scos un rînd de măsele lui mister Iohn...

Totul e deci omul,—micul strop, în care se *răsfrînge* şi trăeşte întregul univers: şi cerul, şi luna, şi Taiga, şi oceanul şi pisarul din Lozişti... Şi numai credinţa în om, pe care l-a văzut subt atîtea latitudini, şi dragostea de om, pe care o găsim poate numai la Dickens, unită cu dragostea adevărului şi simţul măsurii, i-a îngăduit scriitorului să evite şi defectele, observate la atîţia alţii, l-a ajutat în chemarea lui de artist: în

opera de artă adevărul e mai necesar decît oriunde. De aceia Corolenco nici n'a idealizat pe nimeni, nici chiar ţăranul, pe care l-a studiat şi l-a iubit mai mult, poate, decît Uspenschii şi Zlatovratschii,—nici n'a simţit plăcerea mult estetică a atîtor filozofi, adoratori ai „primitivilor", de a găsi, chiar în tipurile cele mai antipatice lui, bestia, şi numaidecît bestia; n'a căzut nici în greşeala lui Macitet, contimporanul, tovarăşul lui de suferinţi (şi tot aşa de umblat, ca şi el...) care imparte lumea numai în fiinţi ideale, sau sceleraţi. Şi această credinţă în om şi dragostea de a-l cunoaşte, îl ajută să-l şi găsească pretutindeni, să-l şi înţeleagă: şi în Taiga Siberiei, şi pe malul Dunării, şi pe străzile New-Yorkului...

Iar deaci—şi o trăsătură rară: Corolenco, care găseşte omul oriunde, şi l-a văzut subt atîtea feţe, n'are nevoe *să se repete* (păcat, de care n'a scăpat nici Ghoethe); la Corolenco totul e *nou*: tip, întîmplare, natura înconjurătoare. Iar de aci —şi observaţii totdeauna noi, adevăruri noi, şi interesul palpitant, care stăpîneşte pe cititor până la urmă.

Corolenco e, se înţelege, psicholog, ca mai toţi scriitorii ruşi. De prisos însă să mai adăugăm, că în societatea unui *om*, *atît* de sănătos, sîntem departe, şi de disecţia psichiatrică şi dătătoare de fiori a lui Dostoevschi, şi de romanele „psichologice", imitate după ruşi. Corolenco nu pune scalpelul pe nervul bolnav, pentru a deştepta spasme şi contracţiuni, nu face nici manuale de psichologie, din care reesă adesea orice, afară de stări psichologice... La Corolenco vorbesc *faptele*, care singure ne fac să vedem toate mişcările sufleteşti, să rîdem, să ne îngrozim, să înţelegem, să ertăm, să sperăm...

Corolenco nu-i ceiace se cheamă omul „păţit", cu nervii detracaţi, desnădăjduit, înrăit, înăcrit (deşi a avut cînd se enerva şi înrăi), nu-i „victimă"; căci ceiace a păţit el, era firesc s'o păţască, căci în condiţiunile date aşa e normal, aşa o păţeşte omul; dar *omul*, nu fiara! E mult loc pentru tristeţă, dar nu desnădejde. Nădejdea în om, într'un viitor mai bun, mai luminos nu ne părăseşte, şi împreună cu scriitorul vedem şi noi, cînd zări care se deschid, cînd jocuri schimbătoare de lumină, cînd nouri groşi în depărtare... care vor aduce cu ei poate şi furtuni, şi dezastre, dar şi ploaia binefăcătoare...

*

Stilul lui Corolenco?

Nici un stil. Să ne explicăm. Limba literară rusă, caşi cea franceză, engleză etc., e un instrument al gîndirii, demult format, perfecţionat, isprăvit; uşor, elegant, solid. În asemenea limbi manifestarea individualităţii scriitorului, „stilul" e aproape cu neputinţă. E graiul unei lumi care a tresărit la frumuseţa poeziei, a cunoscut chinurile îndoelilor, a urcat culmile

gîndirii, a încercat amarul dezastrelor și suferințelor, și pentru toate a găsit demult haina, expresia. De adăugat ceva „nou" —cam greu... La Ruși au avut stil Gogol, Pisarev, Salticov, la care se vede însă mai mult felul gîndirii, decît materialul linguistic, forma. Terminii „aleși", cu care ne îmbătăm noi, cuvintele țuguiate și chinuite, cu care ne înțepăm noi adesea, lipsesc la scriitorii ruși demult. Au trecut și peste Rusia, odată cu gripele și influențele din ultimii 20–25 de ani,—și decandetismul, și simbolismul, futurismul, cubismul, dadaismul și alte drăcii, dar în proză acestea n'au pătruns.

Corolenco e mai ales scutit de aceste găteli și e simplu, cași cei de acum o sută de ani; stilul lui Corolenco n'are nici cîrlionți, nici zulufi, nici panglici, nici boldișoare. Totul e simplu și potrivit obiectului dat: lin ca graiul izvorului, grav și impunător ca vuetul îndepărtat al codrului, dătător de fiori ca tunetul oratorului, ușor, naiv și senin ca visul sănătos al tinereții.

Mai ales ușor și mai ales simplu,—inteligibil și pentru un copil.

Romanul „Fără graiu", pe care noi am început a-l traduce în această revistă, întrunește mai ales această simplitate ideală. Putea-vom și noi să redăm această simplitate?

Nimic nu-i mai greu pe lumea asta, decît să fii... *simplu.*

A. Frunză

Privind viața*

Dacă vrei să treci drept om de caracter și de curaj în propriii tăi ochi, nu face concesii de conștiință în directivele vieții tale. Dacă vrei să treci drept om de caracter și de curaj *în ochii altora*, *ajunge* să nu faci concesii în lucrurile mici, zilnice.

*

Inteligenții joacă roluri față cu alții, proștii joacă roluri față cu ei înșiși și, dacă sînt prea proști, reușesc să se înșele singuri.

*

Cînd între doi oameni există o controversă aprinsă și cînd vine un eveniment care dă dreptate eclatantă unuia din ei, acesta, dacă are sufletul de elită, caută să treacă fără a sublinia victoria, simțindu-se oarecum jenat și parcă vinovat de atîta triumf. Sufletele de rînd fac contrariul.

*

Dacă ai îndoeli asupra ta, nu le da pe față ca să nu dai prostiei dreptul de a-și permite cu tine aceiași atitudine, împrumutînd-o dela tine.

*

Atitudinea ironică în fața vieții este consolarea ipocrită pe care ne-o dăm, depreciind ceiace ne refuză viața.

*

In amor omul se mulțumește cu un nimic, și nu se mulțumește cu nimic.

*

Gelozia pricinuită de o femee e mai chinuitoare în absența ei, decît în prezența ei, pentrucă torturile geloziei sînt produse de imaginație, și cînd femeia e de față, imagina ei absorbantă îți paralizează imaginația.

---

* Pagini dintr'un volum pus sub tipar.

*

Atențiile arătate și serviciile făcute indistinct prietinilor și străinilor ofensează prietinia și o dezobligă de sentimentul recunoștinței.

*

Plăcere divină: să te arăți mic și umilit, cu sentimentul distanței dintre tine și ceilalți.

*

Nimic mai nivelator decît prezența femeii iubite cu pasiune. De obiceiu, ea dă inteligență prostului și tîmpește pe cel inteligent.

*

Cînd o femee îți dă însfîrșit fericirea, nu-i așa că privești cu atita simpatie lumea întreagă, încît îți devine simpatică chiar și femeia, pe care ai părăsit-o și pe care n'o puteai suferi?

*

Cînd ceri cuiva indulgență, îi ceri dispreț îndulcit ori, după împrejurări, agravat prin bunăvoință.

*

Timpul nu iartă. Cu fiecare clipă în copilul acesta candid se tot aprinde conștiința, flacără palidă și *rece, dar care vestejește și usucă*.

*

Femeile caste din lipsă de temperament au mai puțin dezvoltată pudoarea corpului, din cauza ecoului slab pe care-l trimite în conștiința lor feminitatea lor redusă.

*

Orice femee măritată se simte sclava bărbatului ei, sclavă supusă sau revoltată, credincioasă sau infidelă, în funcțiune sau evadată ori părăsită.

*

Asasinarea unei femei din cauza geloziei este crima cea mai monstruoasă, vrednică de torturile inchiziției, fiindcă are ca motiv arogarea dreptului abominabil de a monopoliza o anatomie și o fiziologie umană și suferința, cu atît mai ridicolă cu cît mai atroce, că ți s'a nesocotit acest drept.

*

Sufletele de rînd dau altora tocmai contrariul de ceiace cer dela alții.

*

Nu-i așa că un fapt josnic al rivalului, povestit în fața femeii care formează obiectul litigiului vostru, este o briză răcoroasă pentru inima ta? Tu însă, cuprins subit de un spirit obiectiv de circumstanță, dar cu cele mai slabe argumente de care ești capabil, iai apărarea rivalului, ca să-i dovedești ei, cît ești tu de generos și de superior celuilalt.

*

Pesimismul este iubirea arzătoare de viață și tînguirea că ea nu dă destule plăceri ori că nu i le poți stoarce îndestul și că se isprăvește odată. Un pesimist, față cu viața, e ca un bărbat care ar cere celei mai iubite femei mai mult decît ea poate da sau decît poate el lua, ori care ar iubi o femee inaccesibilă. Pesimiștii însă pretind că nu iubesc—femeia.

*

Dintr'un anumit punct de vedere, cam de alăturea de viață, toate lucrurile omenești pot părea comice, afară de unele acte naturale, care sînt odioase ori ridicole.

*

Arătarea recunoștinței, oricît ar fi de discretă, importunează și impacientează pe binefăcătorul delicat și'n loc să-l răsplătească pentru faptele lui bune, îl pedepsește.

*

Copilul tău are să aibă odată spaimele agoniei, are să moară și are să fie îngropat. Și toate astea le-ai creat tu.

*

Ambiția de a străluci este goana după sufragiile proștilor. *Ambiția de a nu fi desconsiderat* este frica de a nu te oglindi defavorabil în mintea celor inteligenți.

*

In orice bibliotecă scriitorii în viață alcătuind o minoritate infimă, marii cetitori stau toată viața de vorbă cu morții.

*

Nu există sacrificiu. A trăi sărac pentru a nu abjura o idee, este a prefera plăcerea abstractă și înaltă de a stărui în acea idee, plăcerii senzuale și inferioare de a mînca și a bea bine.

*

Cînd un prietin te părăsește în nenorocirea lui, îți dă tot atîta dovadă că nu ți-a fost prietin adevărat, ca și cînd te părăsește în nenorocirea ta.

*

Cînd bărbatul, pe care-l iubește o femee, se face vinovat față cu tine de o grosolănie, femeia îți reproșează ție grosolănia lui și, în nevoia arzătoare de a-l consola de vina lui, îl iubește și mai mult.

*

Invățații au reconstituit cu imaginația pitecantropul. Dar numai femeile au ocazia să-l vadă, în anumite momente.

*

Dacă încă nu ți-i rușine de nebuniile pe care le făceai pentru ea, să știi că iubirea ta n'a murit cu totul.

*

Nu spune nimic bun despre tine, căci nimeni nu te va crede. Nu spune nimic rău despre tine, căci toți te vor crede.

*

Adesea acelaşi amor nu iartă cel mai mic lucru şi nu rupe pentru cea mai mare vină.

*

Cînd poți reuşi să spui pentruce iubeşti pe o femee, n'o iubeşti cu adevărat.

*

Cînd o femee vinovată are conştiinţa sensibilă, nu-i ajung niciodată prosternările amantului ei, pentrucă dovezile lui de supunere şi de adorație sînt necontenite scuze şi justificări ale greşelii ei.

*

Tu nu bănueşti cîtă însemnătate dai acelora, pe care îi dispreţueşti, condescinzînd să-ţi angajezi faţă cu ei sensibilitatea ta într'o anumită formă.

*

Uneori, din exces de discreţie, subliniem prin rezerva noastră ceiace ceilalt credea că trece neobservat, şi devenim indiscreţi. In unele cazuri, reuşind să ne jucăm rolul perfect, excesul de discreţie ne face să apărem insensibili.

*

E naiv să te miri. E cinic să nu te indignezi.

*

De cîte ori te văd sincer, am impresia că, în războiul tuturora contra tuturora, tu ţi-ai lăsat zalele acasă.

*

Cu cît eşti mai politicos, cu atîta ridici tot mai multe ziduri şi forturi împotriva cordialităţii inoportune, care dă năvală în incinta vieţii tale.

C. Vraja

Note pe marginea cărţilor

Pe marginea volumului „Parodii originale"

Tu nu 'nţelegi, Zoile, rîsul meu...
Intr'un oraş din asfinţit, departe,
Cu mult negoţ şi ştiutori de carte,
Trăia pe vremuri un sărman evreu

Anume Baruch... Fire de elită,
In lume vieţuind ca 'ntr-un pustiu,—
Ştia să taie sticlă poleită
Şi toţi nerozii îl credeau geamgiu.

Dar timpul suflă limpede ca vîntul
Şi Moartea i-a grăbit metamorfoza:
Pe toţi făcîndu-i una cu pămîntul,
A transformat pe Baruch în Spinoza.

*

Tu nu cunoşti, Zoile, gîndul meu...
Din tine 'ntreg tu faci literatură.
Oferi în studiu mica ta structură,
Naiv şi comic, ca un crustaceu.

Ești tulbure, dar fundul ți-i aproape ;
Aveam și eu, pe cînd mă dam pe ghiață,
Obscuritatea ta—de suprafață,
Și profunzimea ta, de două șchioape.

Iar azi lirismul meu e clar, vezi bine,
Căci tuturor își dăruie secretul.
Dar ca să poți ceti cîndva în mine
Tu nu-mi cunoști, Zoile, alfabetul.

Zădarnic dar ne-amestecă vultoarea,
Noi nu putem urmà acelaș țel...
Și dacă totuși ți-am făcut onoarea
Acestor aspre stihuri de oțel,

Cînd îmi citești poemele și proza
Gîndește-te la geamul lui Spinoza.

G. Topîrceanu

Cronica literară

Un roman indian *

Azi, cași la începutul secolului trecut, lumea apusană abia deșteptată din frigurile unui grozav cataclism, pare a se îndrepta avidă spre izvoarele poeziei și înțelepciunii orientale.

În fața chinuitoarelor probleme care-i frămîntă sufletul, ea caută parcă în ele, o alinare, dacă nu un răspuns.

E desigur, unul din semnele vremii, atracția pe care cugetarea unui Budha sau a unui Confucius o exercită asupra spiritului Germaniei actuale.

Toate privirele sînt concentrate însă asupra poetului indian Rabindranath Tagore, a cărui personalitate se bucură de un prestigiu moral, egal cu a unui Tolstoi odinioară. Micile lui poeme, imnuri panteiste în care palpită parcă infinitul, povestirile lui însuflețite de o simțire înaltă și profund omenească cuceresc toate inimile, iar essayurile și conferințele în care a încercat să întindă o punte între cugetarea indiană și occident, produc o adîncă impresie.

Ultimul lui roman tradus de curînd în limba franceză subt titlu „La maison et le monde", prin conținutul lui sufletesc cași prin gîndirea pe care o exprimă, are desigur o deosebită semnificație.

Romanul e alcătuit, după curioasa tradiție literară indiană, dintr'o serie de monologuri, alternînd între ele și în care cele trei personaje principale își analizează impresiile, evocînd din întîmplările mediului, pe acele care au avut un ecou în sufletul lor.

Elementul material și pitoresc, pe care dela romantici încoace îl numim culoarea locală, e redus la minimum și nu apare decît acolo unde e necesar pentru a înțelege individualitatea și evoluția caracterelor.

Nimic din exotica Indie, pe care ne-a evocat-o Loti în descrierile lui colorate, splendide și obositoare, nu apare aici și mai puțin încă acel element senzațional și dramatic pe care l-a redat condeiul nervos și brutal al lui Kipling.

Acțiunea în acest roman lipsește aproape și tot interesul cetitorului e concentrat numai asupra vieții interioare.

Ea e cercetată în cele mai tainice cute, cu pătrundere și cu subtilitate, și dacă unele din elementele ei sînt specific etnice, fondul ei profund, e etern omenesc.

În analiza sentimentelor, mai ales în acea a iubirii, mîna scriitorului indian e de o delicatețǎ și o discreție, semn al unei străvechi nobleți de rasă, față de care maniera naturalistă a celor mai mulți

* Rabindranath Tagore. La maison et le monde.

din scriitori din apus, obsedaţi de fiziologia sexuală, apare primitivă şi grosolană.

Atitudinea scriitorului indian în faţa personajelor sale, desenate în linii sobre şi pure, nu e acea a unui rece analist din familia unui Bourget sau Stendhal.

El simte împreună cu ele şi le învăluie într'o atmosferă de poezie în care străbat până la noi, în surdină, accentele unui calm şi dulos lirism. Din acest punct de vedere el ne aduce mai degrabă aminte de nobilul şi delicatul Fromentin, de care îl deosebeşte însă un dar neîntrecut de a reda viaţa sufletească în cele mai fine din nuanţele ei, prin imagini, care au ceva din spontaneitatea şi frescheţa fermecătoare a Vedelor.

Nikil e un rajah din Bengal, urmaşul unei antice familii stăpânitoare. Însufleţit de idealismul şi de vechea tradiţie a înţelepciunii indiene, el e totuşi în curent cu literatura şi gîndirea europeană, a făcut studiile la universitatea din Calcutta şi e un cetitor fervent al lui Amiel. Fire delicată şi blîndă, conştiinţă înaltă şi scrupuloasă, Nikil îşi adoră soţia şi, convins că „bărbatul şi femeia sînt egali în iubire", respectînd până la exces libertatea personală, el nu caută să-şi impună niciodată voinţa, faţă de dînsa.

Bimala e o natură dreaptă şi sinceră, dar pasionată, aprinsă, c'o inclinaţie nativă spre tot ce e puternic şi violent. Ea consideră îndoelile şi scrupulele soţului ca slăbiciuni şi simte nevoia de a fi dominată.

„Am dorit adesea, mărturiseşte ea, ca *bărbatul meu să fie mai viril*, pentru a fi mai puţin bun".

La o adunare naţionalistă la care Bimala asista, după obiceiul indian, îndărătul unui paravan, ea aude pentru întâia oară cuvîntarea lui Sandip, leaderul vestit al mişcării naţionaliste. Până atunci îl cunoscuse numai din fotografie şi figura lui i se păruse frumoasă, alcătuită însă dintr'un metal comun. Elocvenţa lui însă o transportă şi, cînd îl cunoaşte mai de-aproape, emfaza şi siguranţa lui fără margini o fascinează.

Sandip e o figură interesantă şi vie, de arivist şi de demagog: spirit viciu şi inteligenţă ascuţită, dar lipsită de conştiinţă, el nu a găsit în ştiinţa şi în filozofia Apusului, în operele lui Darwin sau Nietzsche, decît justificarea teoretică a instinctelor şi a *apetiturilor lui viguroase*.

Idealurile morale nu convin, după el, decît *creaturilor anemice* şi debile. „Acei care doresc din tot sufletul şi gustă realitatea din toată inima, acei care n'au ezitări, nici scrupule, — iată aleşii Providenţii. Omul tare e un carnasier şi filozofia lui de viaţă şi de sînge nu poate fi decît crudă. Celace pot smulge altora îmi aparţine".

Cu aceste principii, atras de farmecul Bimalei şi conştient de impresia pe care o face asupra ei, Sandip nu vede într'însa *decît o* pradă.

Pentru Nikil „acest mîncător de lotus al idealismului, cu un picior în corabia adevărului şi cu altul în acea a irealului", nu are decît dispreţ. „Femeile sînt fiice ale realităţii, ele nu se plimbă ca bărbaţii în nouri, în baloane umflate cu idei. Ea a descoperit afinitatea ei cu mine. Dacă nu înving sînt un laş".

Şi Sandip începe opera lui de seducţie, măgulind amorul propriu al femeii, vorbind de rolul ce i-ar putea avea ca inspiratoare şi

regină a mişcării naţionale, dacă ar eşi din cercul îngust al căminului, împrumutîndu-i cărţi europene care tratează problemele sexuale cu un realism îndrăzneţ sau făcînd înaintea ei, apologia romantică a pasiunei — „lanterna care ne conduce".

Bimala e repede prinsă de vîrtej, „tîrîtă ca o corabie de hîrtie, pe apa tulbure a unui rîu". „El juca ca un maestru pe acea liră de carne şi de sînge, făcută din sentimentele şi din fantaziile mele". Şi sufletul ei tulburat, nu-şi dădea samă dacă e cuprins de flăcările amorului mistic sau de ale pasiunii profane.

Nikil a ghicit uşor ce se petrece cu dînsa şi suferă adînc. „Credeam odată că voiu putea suporta orice încercare pe care lui Dumnezeu i-ar fi plăcut să mi-o trimită. Dar e un lucru pe care nu mi-l puteam închipui şi mă întreb dacă-l voiu putea suporta? Este un spin înfipt în inima mea".

Dar acest meditativ nu e un om de luptă, care să încerce a se opune adversităţii, şi filozofia lui fatalistă îl îndeamnă la resemnare.

„Înţelegînd că nu intru în planul vastei lumi, nu voiu cîrti împotriva destinului, ci voiu lua concediu în tăcere". A constrînge e, pentru el, ceva odios şi inutil „căci forţa nu poate nimic în faţa adevărului".

Familiaritatea şi îndrăzneala lui Sandip faţă de Bimala cresc însă în fiecare zi şi ea se zbate ca o căprioară prinsă în laţ.

Totuşi e ceva *în el care-l* face să ezite în faţa prăzii, în clipa *cînd ar fi putut* merge până la capăt. Ceva ascuns şi misterios îl opreşte, acea inhibiţie sau incapacitate de acţiune în momentul hotărîtor, acea disociaţie între planul gîndirii şi acel al voinţei, vizibil la toţi eroii romanului şi care e una din trăsăturile esenţiale ale rasei. Şi acest admirator al lui Nietzsche şi al violenţei, mărturiseşte singur. „Am pierdut ora păstorului. M'am născut în India, otrava spiritualismului curge în vinele mele".

Pentru a înlănţui însă mai mult pe Bimala şi a o utiliza în vederea ambiţiei lui politice, îi cere să-i procure din tezaurul soţului o sumă însemnată, necesară cauzei. „Căci banii, spune el, nu sînt ai lui Nikil ci ai ţării".

Pe cînd Nikil, văzînd cum Bimala se îndepărtează tot mai mult de el, e gata să-i dea libertatea („De ce să caut să te ţin în cuşcă. Toată viaţa mea nu ar fi decît un lanţ de fer. Nu vreau să fiu temnicer"), — ea, fascinată de Sandip, sustrage suma cerută din tezaur.

În urma furtului însă, remuşcările o cuprind şi insolenţa caşi activitatea lui Sandip jignesc întreaga ei fire. Şi cînd ea află dela un adolescent din anturajul lui Sandip care avea pentru dînsa o mistică adoraţie, că el n'a întrebuinţat banii în interesul cauzei caşi alte detalii din viaţa lui intimă, egoismul lui o revoltă, el pierde tot aspectul de erou şi cuvintele lui i se par vulgare şi prozaice. Sufletul ei e însă zdrobit. Ea înţelege cît a greşit abătîndu-se dela datoriile ei de soţie, cînd a lăsat ca în pacea sfîntă a casei să pătrundă suflarea vijelioasă a lumii. „Mi-am pierdut căminul şi drumul şi nu voiu mai găsi cărarea de întors!"

Într'o noapte, cînd întinsă la pămînt, gemea în grădina palatului, Nikil îi aude plînsul şi atins de suferinţa ei, o ridică, o mîngîe şi o iartă. Viaţa lor reîncepe, dar trecutul de încredere şi de iubire nu mai poate reveni, unele umbre vor pluti deasupra lui totdeauna. Suspinul Bimalei e plin de o infinită tristeţă. „Flautele nupţiale care au răsunat la căsătoria mea acum nouă ani şi m'au primit în

această casă, nu vor mai răsuna pentru mine în viața aceasta. Dumnezeu poate crea lucruri nouă, dar are el însuși puterea de a crea din nou aceia ce a fost distrus?»

*

Fondul social pe care se desfășoară conflictul psihologic al acestui roman e mișcarea naționalistă indiană și felul de a vedea a lui Tagore, în această privință, e cu deosebire caracteristic.

Sandip reprezintă naționalismul imperialist și șovin după moda occidentală, sentiment care are la bază adorația necondiționată a patriei, ura împotriva străinului, orgoliul, cultul violenței și al forței. „Vreau să predomine stilul militar al Occidentului și nu acel al Indiei. A merge pe calea abnegației, cum predică vechea religie, e o nebunie. Patriotismul nu se poate concilia cu dînsa, căci un concert în care fanfara engleză s'ar uni cu flautul național n'ar fi decît o hidoasă confuzie". El cere lui Nikil expulzarea mărfurilor străine și, cînd acesta refuză, le arde sau îndeamnă pe discipolii lui să le distrugă.

Nikil are o altă concepție în această privință. „Sînt gata să-mi servesc țara, spune el. Dar rezerv adorațiile mele pentru Drept, care e mai mare decît țara mea. A adora țara ca pe Dumnezeu, înseamnă a o meni nenorocirii".

El e unul din principii care a încurajat industria *indigenă și* cînd mărfurile indiene nu s'au desfăcut în piață, le-a cumpărat *el însuși*, cu mari sacrificii materiale. Înlăturarea produselor engleze, Nikil nu o admite însă, căci el nu vrea să ruineze pe micii negustori dar mai cu samă fiindcă nu vrea să întrebuințeze forța, care înseamnă pentru el totdeauna suprimarea libertății, constringere, tiranie, sclavaj.

„A tiraniza pentru țară, spune Nikil, înseamnă a tiraniza țara".

Lui Sandip, discipol al științii occidentale care susține că toate mijloacele ce duc la succes sînt bune, el îi răspunde:

„Sufletul e mai prețios decît succesul, căci viața nu e o simplă mașină. În Europa oamenii privesc toate lucrurile din punctul de vedere al științei, dar omul nu e o ființă pur fiziologică, psihologică sau socială. El e ceva mai mult decît știința naturală de el însuși. Cine caută adevărul în cărțile de știință și nu în el, însuită și scoboară omul".

Și cînd Sandip afirmă că „istoria tuturor țărilor nu e decît acea a furturilor comise pentru patrie și că în ea nu trebue să căutăm responsabilitate", Nikil răspunde: „Istoria nu e încă sfîrșită". Aprobînd din suflet vorbele bătrînului său învățător: „istoria omenirii trebue scrisă de toate rasele lumii unite în aceiași sforțare. Iată de ce e inadmisibil să-ți vinzi conștiința pentru motive politice sau să faci din patria ta un fetiș. Știu bine că sentimentul profund al Europenilor nu e acesta. Dar de ce Europa ar fi maestrul nostru în această privință? Oamenii care mor pentru adevăr, devin nemuritori, tot așa un popor care poate muri pentru adevăr, va fi considerat ca nemuritor în istoria oamenilor. Ce epidemie de păcate au deslănțuit popoarele dinafară în patria noastră!»

Ca toate atitudinile moderate acea a lui Nikil e departe de a fi înțăleasă, dimpotrivă ea e rău văzută de toată lumea. Englezii îl suspectează pentru toleranța lui față de mișcarea naționalistă, iar compatrioții lui, bănuesc că el se teme de poliție sau caută să obțină un titlu englez.

Agitația lui Sandip nu rămîne însă fără de roade, ea deslănțue patimile populare provocînd o reacțiune violentă și sîngeroasă a șovinismului musulman. Și pe cînd Sandip știe să dispară la timp în fața primejdiei, Nikil care intervine pentru a apara populația, e o victimă a luptei.

*

Dacă ideile lui Nikil ne aduc uneori aminte de unele aspirații generoase ale cugetării occidentale, între cosmopolitismul vag și incolor al Europenilor și gîndirea prințului indian există o întreagă lume.

Pe cînd umanitarismul occidental are la bază un raționalism abstract și impersonal, care în optimismul lui fără margini crede în transformarea organizației politice și sociale, în cugetarea lui Nikil conștiința unității genului omenesc izvorăște dintr'o aspirație religioasă și mistică.

Disprețuind elementul politic și economic care nu înseamnă decît egoism, apetitul puterii și deci aservirea personalității morale, ea are ca punct de plecare reforma vieții interioare, în care diferințele dintre oameni *dispar în fața conștiinței* sufletului universal și a divinității.

Omul *nu trebue să tindă* către putere, care e ceva exterior și efemer, ci către perfecția internă, care singură poartă pecetea eternității.

„Noi credem că sîntem proprii noștri stăpîni, cînd ținem în mînă obiectul dorințelor noastre. Dar nu sîntem, decît după ce am gonit dorințele din inima noastră".

Ideal superior, pe care l-au urmărit misticii tuturor timpurilor, liberați de cătușele patimelor terestre și cu privirea ațintită spre cer.

Dar dacă acest ideal păstrează ceva din naivitatea și inocența fermecătoare a copilăriei, în el vorbește mai ales înțelepciunea blazată a unei rase îmbătrînite și împotriva lui se revoltă forțele elementare ale vieții care ne înlănțue de materie și se zbat în noi formidabile și tumultoase.

Deși Nikil spune într'un loc că Budha a cucerit lumea și nu Alexandru, el care nu a putut cuceri sufletul Bimalei, e conștient de abisul care există între idealul său și cerințele imperioase ale firii.

Viermii rozători ai rațiunii și ai gîndirii au pus stăpînire pe spiritul său și un pesimism iremediabil își face loc în această mărturisire.

„Am voit să exprim o mare idee și ce frîu am pus dorințelor și impulsiilor mele! Am primit scînteia vieții, dar nu am puterea să o transmit. Căci nu sînt o flacără, ci un biet cărbune stins și nu pot aprinde nici o lampă".

Și de aceia ceva din melancolia pătrunzătoare a unui apus de sară se degajează din această operă care, în atmosfera de prozaic și brutal *materialism* de după războiu, aduce un suflu de poezie pură și un parfum de înaltă spiritualitate.

Octav Botez

Cronica teatrală

BUCUREŞTI

Inelul.—Hero şi Leandru.—Moissi.—Moartea lui Dante.—Glauco.—Extemporalul.

Subt direcţia d-lui Eftimiu, Teatrul Naţional a cultivat cu o deosebită plăcere literatura dramatică produsă de diletanţi romîni. Astfel numeroase categorii de cetăţeni—avocaţi, profesori, actori, ofiţeri, etc.—au avut bucuria de a-şi vedea reprezentate dramele „compuse" în orele lor libere întru îmbogăţirea repertoriului naţional. In schimb d. Sorbul, de pildă, care e numai autor, a fost lăsat în disponibilitate ca să aibă răgaz să scoată „Săgetătorul". Aceasta se cheamă încurajarea literaturii dramatice originale. Şi, cum azi orice romîn ştiutor de carte are în sertar cel puţin o piesă de teatru, putem spune cu poetul: viitor de aur... teatrul nostru are!

D-ra Arhip e profesoară de matematici. Fiindcă, în fond, orice dramă înseamnă rezolvirea unei probleme izvorîte dintr'un conflict dat, autorul dramatic trebue să aibă şi oarecare instinct matematic mai cu samă în construcţia scenariului. Totuşi, fiindcă drama, înainte de-a rezolvi vre-o problemă, trebue să zugrăvească oameni adevăraţi, darul de-a crea oameni e mai indispensabil decît toate ştiinţele matematice. *Azilul de noapte* n'are nici acţiune, nici conflict, nici construcţie, şi cu toate acestea e o dramă, pe cînd atîtea mii de drame, alcătuite după toate regulile meşteşugului teatral, nu sînt decît nişte efemere băşici de săpun.

Inelul d-rei Arhip e sărăcuţ în toate privinţele. Eroina e soră bună cu *Sorana* d-lui Brătescu-Voineşti, minus virtutea. Insuşi inelul fatal şi titular, departe de-a imprima vre-un fatalism piesei, constitue un balast păgubitor pentru mersul şi desnodămîntul conflictului. Bernstein, din *Hoţul*, este încă idealul d-rei Arhip în privinţa construcţiei dramei. Deaceia şi actul al doilea din *Inelul* e redus la o singură scenă lungă. In vreme ce însă în *Hoţul* se rezolvă o ecuaţiune cu un necunoscut care reprezintă chiar miezul dramei, în *Inelul* avem doar o convorbire, amestecată cu multe sărutări, între doi oameni care nu ştiu ce vor.

O calitate totuşi are *Inelul*: nu jenează. Adică ceva nici cald,

nici rece, nici interesant, nici plictisitor... Intr'o revistă, la poşta redacţiei, *Inelul* ar fi etichetat „publicabil".

*

Cu *Hero şi Leandru* n'a prea avut noroc Teatrul Bulandra. De ce, după *Cidul*, numaidecît Grillparzer care, chiar la Viena, se joacă mai ales fiindcă e singurul clasic naţional austriac? Trecînd peste clasicismul autorului, dece tocmai *Hero şi Leandru* cînd n'ai interpreţi nici pentru Hero şi nici pentru Leandru?... Fireşte că asemenea întrebări nu pot avea decît un interes de curiozitate fiind vorba de un teatru particular. Dar poate că şi curiozitatea e legitimă cînd o sforţare artistică cinstită rămîne cu desăvîrşire sterilă...

*

Precum repertoriul teatrelor noastre e dominat de fabricaţiile dramatice bulevardiere pariziene, tot astfel arta actorului romîn e inspirată, dacă nu chiar imitată, după clişeele actoriceşti franceze. Excepţiile se pot număra pe degete. Actorii romîni rîvnesc să joace ca Le Bargy sau ca Max Dearly; numai cîţiva se declară discipolii şcoalei veriste italiene. Intre realismul de salon francez şi verismul cabotinesc italian s'a înnămolit actorul romîn, fără perspective de emancipare, cel puţin deocamdată.

Astfel, în mediul nostru artistic, arta d-lui *Moissi* n'a putut stîrni însufleţire. N'a stîrnit nici chiar destulă înţelegere. Au plăcut unele momente, dar numai fiindcă păreau realizate cu mijloacele actoriceşti obişnuite. Concepţia artistică însă a actorului german a rămas neapreciată.

Actorul Moissi e un creator sintetizant, spre deosebire de actorii noştri care sînt mai mult sau mai puţin analitici. Moissi simplifică personagiile pe care le întrupează. Reducînd gestul, mimica, mişcarea la minimul posibil, atenţia lui se concentrează asupra ritmului sufletesc. Celace caracterizează pe om nu sînt modulaţiile trupeşti, ci înainte de toate mişcările sufletului. Moissi zugrăveşte dinlăuntru în afară, pe cînd realiştii dramatici zugrăvesc dinafară înlăuntru. Dintre organele trupeşti Moissi întrebuinţează mai ales ochii —oglinda sufletului. In ochi se citeşte suferinţa, bucuria, pasiunea. Deaceia creaţiunile sale au o culoare pronunţată intelectualistă. De aceia la Moissi cuvîntul, adică autorul, îşi reia rolul de căpetenie. Moissi nu rîvneşte să uluiască pe spectator prin celace face, ci prin celace spune. Actorul astfel devine cu adevărat colaboratorul leal al autorului.

Simplificarea nu împiedecă variaţia. Dimpotrivă—şi Moissi a dovedit-o—e un mijloc puternic de-a sublinia diversitatea. Intre Hamlet, Oedip şi Oswald singura trăsătură de unire e corpul material al actorului. Cu toată extrema simplificare, Moissi e mai variat dela rol la rol decît oricare verist ultra-minuţios. Apoi, mai presus de deosebirile exterioare, actorul german izbuteşte să impună, exteriorizîndu-le, multe taine sufleteşti ale personagiilor pe care arta pur realistă nu le-a putut pune în evidenţă. Celebrul monolog „a fi sau a nu fi", care—cu tot respectul pentru Shakespeare—pare cam ieftin ca valoare filozofică, a dobîndit, în cadrul interpretării lui Moissi, o

semnificație superioară; s'a văzut că monologul explică și justifică pe Hamlet. Sau, în *Oedip și Sfinxul*, dealtfel cași în *Cadavrul viu*, pasiunea suferinții și a ispășirii se accentuiază treptat și cu atîta convingere vie încît simți parcă în atmosferă mîna fatalității care călăuzește avînturile omului.

*

Pentru comemorarea lui Dante, d. Victor Eftimiu a comandat o piesă de ocazie marelui nostru poet și autor dramatic N. Iorga care, profitînd de o călătorie cu trenul, a scris *Moartea lui Dante*. Actul fecundului autor—precum se poate vedea mai ales dintr'un fragment publicat în Programul Teatrului—e în versuri și, după părerea unanimă a criticii, e incomparabil sau, în cazul cel mai rău, e comparabil numai cu dramele d-lui N. Iorga, dictatorul Romîniei Mari.

*

In vreme ce toată critica a fost de acord, în bine la superlativ, asupra actului comemorativ al d-lui Iorga, *Glauco* a avut o primire oarecum glacială.

Totuși *Glauco* e o operă valoroasă. E o tragedie, cu toate că realizată prin mijloace moderniste. Eroul, tînărul pescar Glauco, minat de o ambiție mare, păcătuește împotriva iubirii, părăsind pe Scyla. Zeii îl înalță: Glauco ajunge erou, rege, chiar zeu. Zeii îl doboară, nimicindu-i iubita. Căci toate în lume sînt deșertăciuni, afară de iubire.

Mai mult decît prin tema dramei, care a fost demonstrată până la banalitate de sute de poeți în mii de forme, *Glauco* impresionează prin atmosfera de poezie și fantezie. Morselli, autorul tragediei, crează o lume vie și nouă din elemente vechi. In lumea aceasta poezia înfrățește pe om cu zeii și cu natura, învăluindu-i pe toți într'o haină bogată care le împrumută înțelesuri simbolice. Marea vorbește omului, întocmai cum omul vorbește zeilor și glasurile tuturor, rînduite armonic, constitue ritmul vieții tinere, primitive.

Poetul Morselli e însă dublat de un foarte abil dramaturg. Construcția lui *Glauco*, cu toată sobrietatea ei, e de o soliditate impresionantă. Iar puterea de caracterizare o învederează prin zugrăvirea eroului în care vigoarea, patetismul, ambiția, șiretenia, pasiunea se împletesc cu iscusință într'un tot puternic.

Deși operă modernistă, *Glauco* nu poate suporta cubismul interpretării. Printre cuburile de stînci și profilați pe o mare stranie, pescarii sicilieni dinaintea războiului troian nu se simt tocmai bine.

*

Despre *Extemporalul*—un vodevil nemțesc localizat—nu s'ar vorbi aici și nici măcar nu s'ar pomeni dacă n'ar fi prima piesă potrivită într'adevăr pentru trebuințele Teatrului Popular. Dovada că e potrivită o furnizează înseși sălile pline ce le face tînărul teatru de cîte ori joacă *Extemporalul*, spre deosebire de restul pieselor reprezentate până aci. Teatrul Popular trebue să fie trăsura de unire între cinematograf și Teatrul Național sau alte teatre, să zicem, serioase: adică să ademenească pe spectatorii cinematografului și să-i pregătească pentru teatrul adevărat. Acest scop îl atinge *Extemporalul* și de-aceia merită să i se înregistreze măcar titlul.

L. Rebreanu

Mărgeluș

Amicul meu A. de Herz ne-a adus o piesă nouă. Sînt cîteva săptămîni de cînd, la Teatrul „Regina Maria", *Mărgeluș* stă cu neclintire pe afiș. La primele reprezentații, toate ziarele s'au ocupat cu aceastâ nouă producție dramatică și mi se pare că succesul a fost așa de impunător, încît cronicarii și profesioniștii n'au făcut decît procese-verbale de constatare.

Mă duc rar și greu la teatru. Este o inferioritate personală de care nu pot să mă desbăr și pe care o mărturisesc cu durere. Trebue să se întîmple cine știe ce eveniment al rampei sau să vină Moissi din lumea largă, ca să biruesc piedicile mele obișnuite și să mă strecor și eu într'o sală de spectacol.

Așa am făcut acum în urmă, smuls din chilia mea de succesul lui *Mărgeluș*. Nu e greu de ghicit că acela care se duce rar la teatru se duce cu o bucurie mai mare decît acela care, de nevoe, de plictiseală sau pentru alt cuvînt, copleșește în fiecare sară un fotoliu din față. Și, poate, mai este încă un lucru bun, în venirea mai rară la spectacole: Este oarecare vioiciune de impresii și oarecare prospătate de judecată, demult prăfuite la spectatorul nelipsit și blazat.

Deci, am văzut pe *Mărgeluș*, cu mai multă vie curiozitate decît alți confrați, competenți dar obosiți și greu reactivi. Nu-mi este aminte să scot în evidență meșteșugul autorului. Toată lumea se înfiinește aici cu ușurință: A. de Herz este un neîntrecut meșteșugar. Piesele lui sînt construite cu o abilitate pe care, dela Caragiale încoace, n'a mai avut-o nici un autor dramatic romînesc. Scenele din *Mărgeluș* alunecă unele după altele, bine legate, bine justificate și toate necesare în planul general. N'ai putea să spui: această scenă se ciocnește cu cealaltă și putea să lipsească sau trebue modificată. A. de Herz își cunoaște meșteșugul și toată țesătura lui curge valuri, din războiu, fără să se încurce ițele, fără să cază suveica niciodată.

Dar ce ne înfățișează acest meșteșugar al teatrului: Oameni dintre noi, lume romînească. Apariția ministrului Zotta, soția lui, copiii lui, casa și amicii lui sînt din zilele noastre și din capitala Romîniei. Moravurile, ideile și cugetele prezentate în piesa *Mărgeluș* sînt, toate, material social și sufletesc luat de aici dintre noi. Dobrin e un biet om de ispravă, dar cîte lucruri putem cenzura în acest exemplar al generozității romînești!... Gina și Radu sînt suflete iubitoare și simpatice, dar cît de anemică este virtutea lor!

Ce poate să scoată din saloanele și din sufletele noastre un autor dramatic! Farsă, comedie, cel mult satiră.

Autorul lui *Mărgeluș*, deși aplaudat, felicitat, încununat în toate cronicile dramatice, e micșorat între culise și în convorbiri particulare. „...Piesa lui e abilă, o aplaudăm, petrecem, dar nu credem în trăinicia ei".

Ce este și ce-ar putea să dee această trăinicie? Este vorba de o concepție artistică superioară, sau este vorba de mai mult dar ceresc? In primul caz umanitatea nu lipsește din această piesă, care după mine unul nu are alt cusur decît că e prea hilariantă.

Legătura dintre un bărbat și o femee, atunci cînd au adus un copil pe lumea aceasta, este, în firea cea nefalșificată a lucrurilor, atît de puternică și de poruncitoare că desface orice prejudecăți și incongruențe sociale.

Leagănul unui copil e un altar şi dacă acest altar s'a intimplat să fie in cimp, fără prealabila catedrală care e familia, catedrala trebue să crească neapărat de jur împrejurul leagănului-altar.

Dar acest gînd care susţine piesa lui A. de Herz nu mai pare evident, intr'o lume, atit de frivolă, atit de improvizată, atit de lipsită de seriozitate şi de orice măreţie.

Autorul e de vină poate numai într'atita, intru cit a fost prea bogat in scăpărări de spirit şi in veselia generală a piesei.

Lecţia de umanitate pe care o strecoară in *Mărgeluş*, trebuia, cred eu, dată mai de sus şi, măcar in actul cel din urmă, trebuiau rărite glumele şi situaţiile desfătătoare.

Dar A. de Herz poate că a fost furat de propriile-i mijloace şi veselindu-se şi veselindu-ne şi pe noi prea mult, a făcut să nu se mai vadă bine învăţămîntul cel sănătos, ţinut in colţ.

In definitiv, eu socotesc că deprecierile pe care le facem lui *Mărgeluş* sint un fel de răzbunare nevinovată asupra autorului. Ne-a făcut prea mult să ridem! Nu voim să mai luăm in serios pe acela care ne face să petrecem. Să cugete amicul de Herz asupra acestei cunoscute ingratitudini omeneşti şi la o piesă viitoare să fie mai avar cu meşteşugul situaţiilor şi cuvintelor mucalite.

G. Gal.

Scrisori bucureştene

Dumnezeu şi bucureştenii.—O zăpadă oportună.—Succesele d-rului Gheorghian.—Perspective pentru anul nou.—D. Victor Eftimiu şi Cortina, sau foae verde doi miniştri.—Tribulaţiile pictorului Ressu.—Şi, însfîrşit, despre nevoia unui Minister al Artelor—toate pe scurt, cum se poate vedea mai jos. —*P. S.*

Bucureşti, 10 Ianuarie.

Orice s'ar spune, Dumnezeu a rămas un om de treabă şi bucureştenii au noroc.

Sint lucruri de care-ţi dai anevoe socoteală în timpul anului, mergind cu tramvaele comunale sau trecind pe lingă gurile de canal atit de evocatoare ale d-rului Gheorghian... Dar tot anul are un sfîrşit. Şi marii psihologi care prezidă de veacuri cursul calendarelor au făcut din acest sfîrşit o sărbătoare; o sărbătoare in care se uită şi toate cele de peste an şi inceputul anului nou, care pentru atita lume nu e vesel nici măcar cit e nou.

Oricum, de sărbători, administraţia comunală se arată la înălţime: căci gurile de canal sint îngheţate, şi cetăţeanul scăpat de grabă simte o adevărată plăcere să renunţe la tramvaiu. Dar norocul bucureşteanului nu se opreşte aici. Oricît de optimist—şi numai Sfîntul Neculai ştie cit optimism îi trebue unui muritor de rind pentru a stărui să trăiască în capitala Romîniei Mari—oricît de optimist, bucureşteanul care plin de pachete se îndreaptă cu grijă către casă în seara de Ajun, prin întunericul unor străzi prăpăstioase şi impure, nu se putea aştepta la altceva pentru adouazi... Ori, minune! Care nu fu mirarea aiurită a bucureştenilor găsind adouazi, în zori—de sfînta zi a Crăciunului—oraşul lor de nerecunoscut. Mai intîiu lumină, lumină scinteietoare peste tot: în aer—de obiceiu, la Bucureşti, şi aerul e mizgiliu—în aer, in pomi, pe case,

peste tot... Palate şi cocioabe sînt deopotrivă strălucitoare... Sîrmele de telefon, care poartă tot lungul anului apelurile disperate ale abonaţilor spre atîtea domnişoare, inaccesibile vai! in timpul serviciului, sîrmele de telefon au luat şi ele culoarea albă a visului... Străzile, stradelele Bucureştilor, pline ieri de văgăune şi hopuri lunecoase, sînt astăzi netede ca palma şi scinteie la soare cu toată insolenţa excepţiunii... Nici un fir de gunoiu, nici o dîră de colb, nicăeri... Ce mai vorbă multă: un oraş ca o grădină din poveşti...

Moş Crăciun, Moş Crăciun, farsor cu gînduri bune! Ai lăsat deasupra noastră zăpada ta cea mai oportună. Ţi-ai scuturat o clipă barba încîlcită unde poate atît de puţin barba pieptănată a doctorului Gheorghian şi ai dăruit bucureştenilor, care te-ar vrea preşedinte inamovibil de comisie interimară, o iluzie.

O albă şi pură iluzie.

Fii bine-cuvîntat!

Celace este admirabil în ordinea lucrurilor este intenţia de moralitate supremă care comandă tot ce se întîmplă. O faptă mare chiamă după dînsa, totdeauna, răsplata. Nu numai ca o mulţumită făptaşului, ci maicuseamă ca un îndemn celorlalţi. Pentrucă a ştiut să dee bucureştenilor *un frumos sfîrşit* de an, doctorul Gheorghian rămîne primar al Bucureştilor. Este un eveniment care va putea scăpa istoricilor oficiali, atraşi prea mult de soarta regilor şi a purtătorilor de războae; noi însă nu-l putem trece subt tăcere. Iubitorii de pitoresc pot fi liniştiţi: Bucureştii îşi vor păstra încă multă vreme culoarea lor locală. Stradele noastre, locurile noastre virane—adevărate colţuri de natură—, edificiile şi serviciile noastre publice, şi toate cele ce formează cadrul în care se mişcă volubilitatea practică a bucureştenilor îşi vor păstra fizionomia.

Nimic nu se va schimba în acest cerc al mobilităţii externe. Şi poate fi o consolare... Deschise în Decembrie, ferecate în Iulie, tramvaele comunale vor continua să-şi sporească tarifele şi să estropieze cu indiferenţă pe mizerabilii care nu respectă regulamentele circulaţiunii. Societatea de Gaz şi Electricitate va scumpi şi ea lumina, pe zi ce trece tot mai slabă, în puterea legii „la cerere mare, ofertă mititică". Cu apa, care nu se mai găseşte azi de cît în vinul restauratorilor, vom sta tot mai bine în temeiul nădejdii care se leagă de proectul inginerului Leonida: Bucureşti, port la Dunăre. In ce priveşte şcoilie, care nu mai prididesc să coprindă atîţia copii, e de sperat că civilizaţia va răzbate şi la noi altfel decît ca formă goală, şi odată cu dînsa învăţătura lui Malthus. Celace ne va ajuta să deslegăm tot odată şi problema locuinţelor, cu tot afluxul de străini, pentru care se pot construi oteluri şi case de speculă fără nici un fel de sarcină în bugetul Comunei. Pînea, hainele, lemnele, vor ajunge un perpetuu îndemn la e-

conomie, sorgintea tuturor avuţiilor... Iar liniştea şi pacea oraşului nu vor mai fi turburate niciodată; nici măcar cu prilejul vr'unor alegeri, căci bucureştenii s'au convins însfîrşit că apa trece şi pietrele rămîn:

Se duc Guvernele, nu însă vai! şi doctorul Gheorghian!

Ce păcat că această siguranţă dătătoare de viaţă nu se întinde pînă la Teatrul Naţional. D. Victor Eftimiu, poet de talent şi director priceput, împotriva căruia se poate spune cel mult că nu e un om de ştiinţă cu renumele doftorului dela Primărie, depinde—s'a văzut—nu numai de guverne, celace ar fi suportabil, ci şi de gusturile estetice ale tuturor eventualilor miniştri, celace e înspăimîntător.

D. Eftimiu a făcut greşala să comande pictorului Camil Ressu o cortină, vestita cortină a Teatrului Naţional, fără a lua în prealabil avizul d-lor Xeni şi Dumitrescu-Brăila. Simpaticul director al Teatrelor a păcătuit prin omisiune, dar fără nici o intenţie de blam personal: dr Puţureanu, d. Dobrescu, decanul baroului, şi noi toţi ceştialalţi am fost tot atît de *puţin în curent* cu intenţiile domniei-sale. Iar dacă trebuia *consultat neaparat cineva dela Brăila*, nu vedem dece numaidecît d. Dumitrescu. Dar să trecem... Din nefericire, cortina d-lui Ressu a eşit ceva mai prost, iar d-nii Dumitrescu şi Xeni au ajuns ceva mai bine decum se putea aştepta. Hazardul oferă asemenea surprize şi d. Eftimiu nu putea fi ţinut să le pareze. Dacă s'ar cere unui director de teatru să conteze, în preocupările sale estetice, cu probabilitatea unor evenimente ca cel care a făcut din doctorul brăilean Ministrul Artelor, postul ar rămîne fără amatori.

Evenimentul totuşi s'a petrecut. D. Xeni, om subţire, căruia i se oferise cel dintîiu artisticul portofoliu, s'a recuzat trecînd la Ministerul Muncei, unde cu tot zelul d-lui Trancu au rămas unele chestiuni neepuizate; iar doctorul Dumitrescu a primit să someze în locul d-sale pe poetul dela Teatru: Cortina sau Direcţia!

— Direcţia, a răspuns cu hotărîre d. Eftimiu, alegînd între două rele pe cel mai necesar. Şi astfel, Camil Ressu a fost invitat să-şi desăvîrşească opera.

Dar greutatea cea mare aici începe. Dacă n'ar fi să mulţumească decît pe d-nii Xeni şi Brăila, sarcina pictorului Ressu ar intra în putinţele unui om. Din nefericire, cei doi stîlpi ai guvernului sînt efemeri, la guvern cel puţin (numai pronia celestă ştie dacă apariţia acestor rînduri îi va mai găsi în funcţiune).. Şi atunci îl vedeţi pe bietul d. Ressu silindu-se să intre în părerile estetice ale miniştrilor de mine; ale tuturor celor care pot fi miniştri mine. Dar mai întîiu care e partidul ursit să ia puterea—veţi spune că Ressu ar putea aş-

tepta să vadă unde se înscrie d. Dobrescu—şi pe urmă care-s oamenii. Dar cine nu poate spera un minister în buna noastră ţară! Şi cînd stai de te gîndeşti că-l pot avea tocmai cei care nici nu speră... Hotărît lucru, e teribil. În locul lui Camil Ressu n'am primi să adăugăm o tuşă în pletele Ilenei Cosînzene. Dispară mai întîiu Ministerul Artelor.

Căci Ministerul Artelor poate dispărea; nu-l vor regreta decît pictorii subvenţionaţi, pentru care generozitatea publică va reînfiinţa oricînd o Cutie a Milelor. Directorul modest care i-ar lua locul s'ar putea ocupa după aceia de cele cîteva chestiuni care interesează într'adevăr arta naţională, cum ar fi: proteguirea bogăţiilor artistice care se pierd în toate colţurile ţării, creiarea unui muzeu al picturii romîneşti, organizarea unei largi mişcări de propagandă care să ducă în noile ţinuturi arta noastră subt toate formele, aşa cum duce Şcoala cultura naţională. Şi ar fi încă multe. Dar e mai cuminte să tăcem, cît timp le-ar putea compromite intervenţia onoratului Minister.

Eugen Crăciun

P. S.—Graba cu care se desfăşură evenimentele ne face să adăogăm acest post-scriptum.

N'au trecut decît două săptămîni şi toate cele ce scriam sînt lucruri vechi, lucruri aproape uitate, după cum uitate sînt şi cele cîteva figurine care meritaseră atenţia momentului. De pe arena mobilă a actualităţii au dispărut şi d-nii Xeni—Dumitrescu-Brăila (tirind în plecarea lor—neaşteptată apropiere a soartei—pe d. Victor Eftimiu, care rămîne cel puţin un poet, şi doctorul Gheorghian, menit să dispară pe cît se zice şi dela Primărie, dînd astfel cea mai elocventă ilustraţie tragicei instabilităţi a lucrurilor omeneşti.

Totuşi schimbarea, îndrăznim să spunem, este mai mult de aparenţe. Cele ce au dispărut sînt simple etichete peste care vremea a lipit altele, tot aşa cum fiece zi aduce afişe cu noi spectacole peste afişele de eri. Fiecare din aceste hîrtiuţe ne făgădueşte tot ce e mai bun, chemînd banul nostru de fiecare sară, pentru a sfîrşi adouazi terfelită şi uitată subt bidineaua lipitorului neobosit.

La colţul casei mele—zic casa mea tot aşa cum aşi zice strada mea, partidul meu, fără ca posesivul să fie aici altceva decît un fiasco al proprietăţii individuale—la colţul casei mele aşa dar, şi către marginea trotuarului, se ridică un palid edificiu, rotund la formă şi redus în dimensiuni, blindat ca o cupolă şi deschis ca un club politic... În alte sezoane, mai puţin aspre, călători grăbiţi îl vizitează trecător. Iarna zidurile lui metalice servesc mai cu samă ca suprafaţă de afişaj... Şi nu ştiu de ce mi-

cul edificiu, în care toată lumea nu stă decît o clipă în sezon prielnic, şi care promite veşnic în afişe care se schimbă spectacole care sînt aiurea, îmi apare astăzi mai mult decît oricînd simbolul cel mai adecvat a ceiace se cheamă obişnuit viaţa noastră politică.

Viaţa noastră politică...

Politica nu intră nicidecum în cadrul acestor scrisori. Ea ni se impune totuşi cu puterea actualităţii. Nu vom luneca pe povîrnişul discuţiilor de principii. Nu ne vom ocupa de Constituţie şi de Constituantă, de rolul generalilor activi la departamentele civile, de chestiunea luptei dintre partide, şi de toate celelalte subiecte pe care şi le dispută cotidianele. Bucureştenilor aceste controverse le par lipsite de orişice interes. Democraţie, Guvern Parlamentar, Voinţă Populară—sînt pentru dînşii simple clişee de întrunire publică, sau locuţiuni gazetăreşti, fără nici o legătură cu viaţa reală. Aceia se mărgineşte la biurou, la atelier, la club, la cafenea, sau acasă, şi din lumea politică ea nu cunoaşte decît firmele: Brătianu, Mihalache, Averescu, etc... Fiecare din acestea poate întruni sufragiile momentului, după cum promite să mulţumească micile interese zilnice, dar de niciuna nu se leagă căldura unei credinţe. Căci pentru tot ce nu e plăcerea lui bucureşteanul politic este sceptic. El trăeşte prea aproape de guverne pentru a putea crede în ele, şi ştie că „programele" nu se deosebesc decît în opoziţie. Ideologia partidelor noi îl supără şi îl jigneşte. Într'însa vede mai cu samă o desconsiderare a orăşanului. Dacă adoră cîteodată pe şefii democraţiei, pentru generozitatea lor comunicativă şi pentru energia lor critică, nu-i urmează nicidecum în ideile lor pozitive. Egalitatea cu oricine şi oricum, iată ce nu va admite niciodată. Tot ce ameninţă cituşi de puţin situaţia sa prezentă sau viitoare este „bolşevic".

Cu aceste predispoziţii, bucureşteanul—vorbim de bucureşteanul neînscris în cluburile de partid—este un alegător minunat. El nu vede în vot un mijloc de a determina viitorul, ci mai degrabă o judecată faţă de trecut. Pentru a pedepsi pe cei care l-au nemulţumit, va vota împotriva lor. Şi de aceia votează astăzi aproape totdeauna altfel decît eri. Rezultatul îl amuză o clipă, ca orice joc de noroc, şi pe urmă totul reintră în normal. Votul cetăţenilor şi activitatea viitoare a guvernelor sînt doar lucruri fără nici o legătură; şi dacă voinţa regală n'ar uza din cînd în cînd de aşa zisele prerogative, bucureştenii ar fi întotdeauna cei mai fericiţi dintre oameni subt „cel mai rău" dintre guverne.

E. Cr.

Scrisori din Paris

Curente critice şi ideologice

Personalităţile care au o influenţă puternică asupra culturii franceze contemporane sînt perfect antipodice între ele. Temperamente spontane, mistice, alături de realişti lucizi, de pozitivişti reci; sensibilităţi romantice alături de inteligenţe echilibrate. Conţinutul ideologic dela care pornesc nu e nici el mai omogen. *Reacţionari, lingă* libertari şi socialişti, spirite religioase lingă atei, republicani lingă monarhişti. „*Popor antitetic*", cum se pronunţă Ch. Peguy despre neamul său.

Cu toate aceste deosebiri esenţiale, fiecare din aceste personalităţi şi-a constituit un cenaclu, a monopolizat o porţiune a intelectualităţii, care se inspiră şi judecă după ultimul cuvînt al maestrului. In diversitatea aceasta de idei, care se ciocnesc, de dominaţii care-şi dispută clienţii, citeva figuri mari se desinează. Ele se pot grupa după afinităţi, după familii intelectuale. Deaceia ni se pare mai nimerit să-i clasificăm după temperament, decit după conţinutul doctrinei lor. Doctrina poate fi imprumutată, in cel mai bun caz suggestionată. Celace o selectează, celace o distinge din masa *informă* de cunoştinţi, e tocmai caracterul particular al sufletului, inseparabil de structura specifică a personalităţii. Dacă între un Ch. Peguy sau un Romain Rolland, unul e internaţionalist, european, celalt patriot ardent şi naţionalist, nu se vede uşor, pentru cine e familiarizat cu contactul acestor două mari personalităţi, că fac parte din acelaşi familie sufletească?

Sau un Maurras, şovinist, monarhist şi catolic, nu se înrudeşte de aproape ca structură mentală cu un Anatole France, comunist, utopic şi ateu, în celace au comun ca suflet raţionalist, elen, pozitivist şi doritor de idei clare?

Fără să sacrificăm nimic din celace e particular fiecăreia din capetele reprezentative ale Franţei de azi, îi vom împărţi în două mari categorii: acei care rămin în tradiţia secolului al optsprezecelea francez, prin urmare a adevăratului secol francez, ateu şi anti-romantic; acei care se inspiră dela alte genii ale trecutului, dela un Pascal ori Rousseau, firi turmentate şi romantice, sensibilităţi inconştiente dar mai ales mistice.

In galeria de figuri, pe care o vom prezenta-o nu trebue să se aibă în vedere atît calitatea talentului sau a inteligenţii scriitorului, cît amestecul său social, dorinţa de a acţiona asupra mediului, de a crea proseliţi, de a-i remedia maladiile,—cum s'a spus foarte bine,—animaţi de „le désir de sauver".

Din prima categorie, din acea a voltairienilor pozitivişti, trebue menţionat în planul întâiu *Ch. Maurras*. Cu tot catolicismul său îndărătnic, şeful spiritual al lui „Action française" e înainte de toate un humanist în sensul strict al cuvîntului. Inteligenţa sa se inspiră şi vrea să continue civilizaţia greco-latină, mai mult pe cea elenă. Autorul lui „Anthinea" şi al lui „Chemin du Paradis" e duşmanul neîmpăcat al oricărui romantism, indiferent care ar fi el. Un dezgust profund îl îndepărtează dela visătoria stearpă caşi dela concepţia nebuloasă a infinitului ori a absolutului. Cu un sarcasm caustic ride de tot ce nu se exprimă clar, net, în idei distincte. Rousseau, Pascal, Bergson ori Christ sînt pentru el halucinaţi periculoşi, demenţi ridicoli, de care orice contagiune mentală trebue îndepărtată.

Un epicureism voluptuos îl alătură de concepţia păgină în contra oricărui ascetism. Uşor se poate deduce că un asemenea spirit va deveni în politică un realist brutal.

Machiavelismul fără scrupule va fi programul său. Urmează de aici că *realităţile imediate*, biologice îl vor atrage. Omul e o brută, el trebue ţinut în friu. Salvarea e în principiul monarhico-autoritar. Ideia naţională e o dată palpabilă, care trebue să treacă înaintea internaţionalismului vag. Inegalitatea socială se va păstra în caste bine distincte. Ordinea veche, cumintea şi fecunda ordine a vechiului regim va trebui restaurată.

Printr'o contradicţie inerentă acestui spirit sistematic de logician, Maurras va ajunge şi mare apărător al catolicismului, el, care dispreţueşte moliciunea imorală caşi sentimentalismul exagerat al creştinismului.

Trebue însă de făcut o distincţiune. Maurras nu e un creştin. Pe aceştia îi dispreţueşte. Nici un spirit religios, căci declară peste tot că e ateu. El e un catolic. Dece? Pentrucă catolicismul e înainte de toate o orînduială aristocratică bazată pe tagme hierarhice. Apoi catolicismul e prietinul şi aliatul secular al monarhiei şi al vechiului regim. Cum i s'a spus foarte bine, el e un „catolic ateu". Apreciază doar din religie utilitatea ei reacţionară şi atita tot.

Caşi Machiavel, descris de *Merejkowski*, prin urmare caşi oricare teoretician al brutalităţii autoritare, Maurras e un naiv şi un idealist. Fără posibilităţi de aderenţă în mediul republican de azi, sistemul său e inofensiv. Războaiele sale bătăioase nu reprezintă decît silogismul consecvent al unui spirit sistematic. Dar el rămine pe *hîrtie* şi Maurras, răutăciosul şi reacţionarul Maurras, rămine o foarte simpatică figură, chiar proectată pe humanitarismul celui de al XX-lea veac. Se zice tot aşa că brutalul Nietzsche, care vola în doctrină suprimarea bătrînilor şi a bolnavilor, era în viaţa sa intimă de o blîndeţe prea uşuratică. Mefiaţi-vă de eficacitatea politică a tuturor Machiavelilor. Ei vor rămîne izolaţi, departe de o mulţime care nu poate pricepe nici extreme reacţionare, nici extreme umanitare. Publicul nu iubeşte publicitatea machiavelismului, dar îl suportă, cînd e desfăşurat, cuminte, în secret. Astfel Maurras, care e stimat de o bună parte din opinia publică franceză, are ca discipoli numai o mînă de studenţi, şi nu din acela care obişnuesc să treacă la examene. Acest anahoret, aşa de singur în austeritatea lui, e ofensat din cînd în cînd

de bande de studenţi, care-l poartă pe mîni la sărbători naţionale. Ce trist trebue să fie, că atunci cînd cauţi *ecouri* să recoltezi *elogii*!

Se poate părea paradoxal ca imediat alături de Maurras să aşezăm pe divinul *Anatole France*. O rafinerie elenă a inteligenţii, un epicureism uşor îl leagă pe deasupra convingerilor contradictorii. Cu toate că sînt aşezaţi la cei doi poli extremi ai atitudinii politice, Maurras, care în tinereţe a fost secretarul lui Anatole France, nu are pentru fostul său maestru decît cuvinte de laudă şi de admiraţie. In tot cazul nu e vorba aici de calităţile literare ale celui mai mare scriitor al civilizaţiei neo-latine, care sînt acelea ale unui demiurg coborît printre oameni ca să le suggereze poate simbolul supra-omului intelectual, ci de situaţia sa politico-socială. Se ştie foarte bine rolul său în afacerea Dreyfus, caşi în mişcarea socialistă de mai tîrziu. Timp de treizeci de ani a prezidat congrese socialiste, a prefaţiat cărţi comuniste. Adesea s'a coborît în mulţime ca să deschidă plebei suferinde orizonturi largi de fericire şi confort. Bunăvoinţa pentru partea militantă, pentru datoria socială care-i incumbă oricărui cetăţean, n'a lipsit niciodată acestui literat. Cu toate acestea între el şi masele populare n'a fost niciodată o strînsă legătură. Profunda sa inteligenţă, prin excelenţă critică şi analitică, nu radia comunicativitatea, se detaşa în loc să se dee, se închidea în loc să se împrăştie cu delirul sacru al unui apostol. Intelectualitatea sa nimitoare îngheţa. Astfel nu putea să inspire decît respect şi admiraţie, în nici un caz dragoste. Caşi Voltaire, care oricît de democrat *era*, rămînea deasupra maselor, Anatole France nu poate fi un focar de viaţă, un izvor de ardoare fanatică. Pe urmă, cum remarcă un critic contemporan, Anatole France caşi un seigneur din sec. XVIII, „ne concevait aucune limite au luxe, aucun frein au plaisir, aucune atténuation à la délectable volupté. Or c'est un problème qui n'est pas encore résolu, de savoir comment on pourra faire vivre une societé democratique et socialiste en ne lui donnant pas d'autre loi que la recherche du plaisir".

Mai mult decît atît, figura marelui scriitor nu are nimic uman, fiindcă nu conţine în ea ridicolul. Ori, nimic nu leagă mai mult pe oameni decît conştiinţa ridicularilor respective. La dînsul, nici urmă din toate acestea. Perfect până la absurditate, nu s'a lăsat înţeles niciodată de comunul muritorilor. Caşi *Moise* a lui *Vigny*, el e admirat, temut şi singur. Poate încă că o uşoară rancună pluteşte în jurul său, ca în jurul zeilor lui Homer, nutrită de acei pe care i-a ofensat prin perfecţiunea sa. Căci ceiace numim de obiceiu om simpatic e un om care lasă să i se remarce ceva inferior nouă. Nu s'a zis: „pour disposer quelqu'un en ta faveur aie l'air embarrassé devant lui".

Figură rece, tăiată în marmură, France rămîne *deasupra* Societăţii, lipsindu-i vulgaritatea umană, care face pe oameni înţeleşi şi iubiţi.

In faţa acestor doi neoeleni, nepoţi ai lui Voltaire ori Diderot, se ridică alte personalităţi care excelează tocmai prin virtuţi contrare. De pildă un *Romain Rolland*. Barbar plin de disproporţie, ridicul, om ca toţi oamenii, el desfăşură în faţa sensibilităţii exagerat de rafinate a sec. XIX, seva plebeiană, mentalitatea brutală a vieţii sănătoase. Alături de scriitorii ruşi, de un Gorki sau Dostoievski, cel mai uman dintre scriitorii timpului, el se transpune cu o putere de simpatie necondiţionată în sufletele cele mai străine şi cele mai umile. European înainte de toate, se inspiră din Tolstoi, Beethoven şi, din

scriitorii naţionali, doar din Rousseau. Nimic din Voltaire ori Renan. Prin urmare nimic sceptic ori pesimist. Inainte de orice, o sete de viaţă, o căldură inimoasă, un lirism torenţial, un elan mistic. Nimic intelectual; nimic cerebral. Puţine idei, puţine sisteme. Ceiace făcea un inconvenient la Anatole France, adică doza prea mare de intelectualitate la el, prin absenţa ei totală, se transformă într'o lacună. „Anatole France est une inteligence sans flamme, R. Rolland est une flamme sans direction". In adevăr, dacă sentimentul e creator de energie, de simpatie, el e orb, rătăcit şi fără luminile raţiunii, oscilează fără scop pe cărări contradictorii. La R. Rolland nu găsim disciplină, nici sistemă intelectuală, mai mult nici soluţie la crizele pe care le descrie, căci situaţia e operă de raţionament. Ne recomandă să muncim, să sperăm dar nu ne spune în ce anume. Din cauza varietăţii modelurilor pe care le stimează, modeluri luate din toate colţurile Europei, din toate sensibilităţile şi dela toate popoarele, fatal mentalitatea sa e desorientată. Nu cunoaşte nici scop, nici mijloc precis. N'are nici-o filozofie, nici-un sistem de credinţe politico-sociale.—Nu face decît să preconizeze aspiraţii ori veleităţi,—după cum s'a remarcat foarte bine. Incolo rămîne în afară de partide, în afară de patrie, caşi în afară de religie. Ideia naţională caşi ideia socialistă rămîn vagi, scăldate în cuvîntul prea larg de umanitate şi nejustificat de nici-o atitudine socialistă precisă. Maximum de ce indică mai precis, e un fel de *Internaţionalism cultural*. Dar aceasta e insuficient. Legăturile internaţionale se bazează pe criterii mai adînci: pe interese politice ori morale, niciodată pe idei ori sentimente.

Cu drept cuvînt generaţia tînără, plină de dor de acţiune, rămîne decepţionată de această personalitate, care o îndeamnă la muncă, fără să-i spue ce trebue să facă.

Din acelaşi aluat moral caşi R. Rolland, cu aceiaşi ardoare de a salva omenirea suferindă, *Ch. Peguy*, fost elev al şcoalei normale superioare, duşman neîmpacat al spiritului sorbonian, a rămas oarecum departe de viitoarea ultimului secol, redus ca activitate la apariţia bilunară a unei distinse, dar prea puţin răspîndite reviste: „Les cahiers de la quinzaine". Cu toate acestea, printre intelectuali şi literaţi, un mare număr nutreau un cult fervent acestui spirit bătăios şi personal. Calul său de bătae era ceiace numea el „le monde moderne". Inţelegea prin aceasta americanizarea treptată a vieţii prin technică, prin industrie, prin democraţie, bănci, şcoli, laboratoare, înţelegea mai ales victoria spiritului de *cantitate*, de măsurătoare asupra celui de calitate, de nuanţă. Splendorile reci ale unui confort care-l desgusta, mecanizarea oarbă a unei lumi industrializate, îi stîrnea accese de ură şi poftă de distrugere. Poziţia sa faţă de civilizaţia penibil cîştigată a sec. XX, e tot aceia a unui Diogene faţă de sfîrşiturile culturii elene sau a unui Rousseau faţă de sec. XVIII. Ţăran ca origină, inadaptabil la atracţiile unui urbanism, care-l obosea prin mediocritatea şi platitudinea lui, Peguy e înainte de toate un cinic, care urăşte civilizaţia şi cere întoarcerea la simplicitate, la eroism, la sacrificiu şi la natură. El vrea curajul în luptă şi cavalerismul în acte.

Toate sfîrşiturile de secol produc spirite analoage, cînd oboseala faţă de technică, de spiritul de măsură şi egalizare devine insuportabil.

Puritan şi simplist, virtuos şi exaltat, el păstrează sinceritatea originii sale ţărăneşti de a lungul maimuţărelilor, pe care societatea îl sileşte să le adopte. O sinceritate rurală, pe care se altoeşte filozofia lui Bergson, dispreţuitoare a ştiinţei şi a industriei,—iată personalitatea lui Peguy într'o primă fază.

Către sfîrșitul vieții sale, acest agitat se calmează într'o nouă credință : catolicismul și patriotismul.

Inadaptat și obosit, se svîrli în brațele religiei și ideii de patrie. Suflet extrem de veridic, voește să ilustreze cu acte revoltele ca și credințele.—Curaj rar, căci rare sînt acordurile doctrinei gratuite cu practica vieții, care jertfește fericirea. In primele zile ale războiului cade cavalerește printre primii, mulțumit că poate jertfi umilul dar al vieții sale, din care nu făcuse niciodată un scop în sine.

Un R. Rolland cași un Ch. Peguy reprezintă concret aceiace o mare viziune filozofică a secolului, *H. Bergson*, reprezintă abstract și metafizic. Filozofia acestuia din urmă e profund inspirată de aceiași cinism anti-cultural și antimetafizic. Și ea e o filozofie de sfîrșit de secol, de revoltă contra artificialității și grandomaniei științei, o puternică revenire la activism pe deoparte, la preamărirea forțelor inconștiente și sentimentale pe de alta. Odată principiile fundate, aplicațiile bergsonismului pot fi numeroase: neo-creștinism, neo-spiritualism, pragmatism, chiar și sindicalism. Se știe că *Georges Sorel* cași *Charles Peguy* se reclamă ca discipoli ai lui Bergson.

Galeria figurilor reprezentative a Franței contemporane ar părea incomplectă, dacă n'am pomeni aici și de *Maurice Barrès*. Figură interesantă, amestec în același timp de senzualitate meridională și de metafizică nordică, mi se pare mai puțin interesant ca activitate socială, în care naționalismul său, plin de concesii republicane, în ultimul timp, conține ceva monden și snob în el. Mai mult elegant decît eficace, naționalismul baresist aduce cu el ceva din atmosfera saloanelor.

* * *

Iată cele două tabere față'n față. Tradiția franceză reprezentată prin Maurras și Anatole France, în fața lor Peguy, Romain Rolland și Bergson, sensibilități romantice, încearcă să cutremure banalitatea contemporană, indicîndu-i alte valori.

Cei dintăiu, lucizi, luminați de concepții clare, ne apar reci, lipsiți de entuziasm și de delirul profetic al novatorilor; ceilalți nebuloși, agitînd modele vagi, fără să se precizeze prin sisteme coerente și expresive.

Și unii și alții înconjurați de coterii restrînse de cafenea literară sau de cenacluri mondene. Și unii și alții rezumați la inspirația unui urbanism extrem, fără contact profund cu masele mari ale adevăratului popor.

Ceiace ar trebui Franței ar fi o doctrină care să concilieze cele două tendinți. Un sistem lucid, dar entuziast. Un curent ideologic clar, dar animat de căldură și forță.

Celace i-ar trebui mai ales ar fi îndepărtarea de urbanismul artificial prin contactul cu viața rurală și integral națională. Un sistem care să se inspire și să se adreseze poporului păstrînd tradiția consequentă a unui Rousseau, a unui Proudhon, a unui Jaurès. Atunci ideile ar înceta de a fi apanajul saloanelor, pentru a deveni directiva fecundă a transformărilor viitoare ale acestui popor.

Mihai D. Ralea

Miscellanea

Morții noștri

Dela apariția ei și până azi, „Viața Romînească" a pierdut pe mulți din colaboratorii săi, căci cea mai sigură operă a timpului este moartea. A îmbătrîni, este a vedea murind mereu în jurul tău pe ai tăi. Iar „Viața Romînească" nu mai este tînără.

In lunile din urmă am avut durerea să pierdem pe Ana Conta-Kernbach și pe Ernest Triandafil.

Ana Conta-Kernbach a fost o eminentă profesoară și o talentată scriitoare,—o femee de o inteligență deosebită, forte și disciplinată ca a unui bărbat și, în același timp, subtilă și ascuțită ca orice inteligență adevărat feminină.

In pronumele ei, ea purta un nume celebru și un nume scump nouă. Ea era sora filozofului Vasile Conta, a cărui memorie o păstra și o cultiva cu o duioasă pietate și cu o îndreptățită mîndrie,—și nevasta lui George Kernbach (Gheorghe din Moldova), căruia i-a inspirat, în strălucita lor tinerețǎ, unele din cele mai gingașe versuri ale lui. Cu moartea ei, cultura romînă sufere o pierdere simțitoare.

Ernest Triandafil!... „Toute la jeunesse s'appelle Ernest", glumeam adesea cînd îl vedeam, schimbînd niște vorbe cunoscute ale lui François Coppée. Și 'n adevăr, Ernest Triandafil era însăși tinerețea, cu candoarea ei, cu visurile și cu planurile ei, cu puterea ei de muncă. Și Dumnezeu a voit parcă să nu-l cunoaștem decît tînăr!

Ernest Triandafil a fost podoaba generației lui, dar împrejurările nu i-au îngăduit să dea marelui public decît foarte puțin din ceiace era în stare să producă.

Aceste împrejurări au fost diverse, și unele din ele neobișnuite. Studiul dreptului la Facultatea din Iași, apoi la cea din Paris, unde a luat doctoratul cu elogii și cu premii, în urmă ocupațiile profesionale ca docent și conferențiar la Iași (în care calitate a scris un mare tratat de drept roman, încredințat unui editor și care ar fi apărut de mult, dacă boala nu l-ar fi împiedecat pe Triandafil să se ocupe cu tipărirea lui), războiul, în care a luat parte pe front, însfîrșit un șir de nenorociri ne mai pomenite în familie, îngrămădite ca într'o tragedie antică și, la urmă, trei ani de boală teribilă, isprăvită cu moartea.

...Dar schimbarea asta de roluri, cînd bătrînii trebue să facă necrologul tinerilor, are ceva sinistru!

Cenzura

In timpul războiului, odată cu alte libertăți, s'a suprimat și libertatea de a exprima gîndirea. Măsura era „anticonstituțională" (termen deja caragialesc), dar în timp de războiu, constituțiile devin peteci de hîrtie.

Această libertate, desființată pe vremea războiului, a rămas nesigură până astăzi.

De-atunci încoace nu mai există deplină libertate de gîndire și nici garanție că regimul presei de azi va mai fi cel de mîine (dela 1 Decembrie și până la 1 Fevruarie am avut trei regimuri).

Care este cauza acestei stări de lucruri? Să vedem.

Libertățile de care ne bucuram înainte de războiu, cei puțin noi cei un milion de tîrgoveți (la dreptul vorbind nu toți; periferiile orașelor se confundau cu satele) nu erau rezultatul propriei noastre desvoltări istorice, ca în Anglia sau Franța. Această importare a unor „forme" într'o țară nepregătită, a găsit mulți critici. Necorespondența formei cu fondul a fost tema de predilecție a Junimii.

Junimii i s'a răspuns că această premenire cu haine croite pe alte trupuri, dacă s'a întîmplat, a fost fatală, și lamentația e inutilă. I s'a mai răspuns că acele forme, odată introduse, vor crea și fondul, provocîndu-l. In „Viața Romînească", noi am desvoltat pe larg aceste considerații.

Dar pentruca adaptarea fondului la formă să devină fapt, trebuiau mai multe condiții, dintre care cea mai principală era timpul.

Iar timpul începuse să-și îndeplinească această misiune.

Așa de pildă, înainte de războiu nu-i venea nimănui prin gînd să atenteze la libera exprimare a gîndirii, oricît nu i-ar fi convenit această libertate, iar dacă atentatul s'ar fi întîmplat, ar fi stîrnit o altfel de stupoare sau reacțiune decît acum.

Dar pentruca nevoia libertății de gîndire să devină organică publicului, așa încît suprimarea acestei libertăți să fie o durere și o ofensă, mai trebuia încă un timp.

Și prin public nu înțelegem pe cetățenii comuni, ci pe intelectualii de toate felurile, adică pe acei oameni pentru care gîndirea este un lucru prețios.

Războiul a desființat libertatea de gîndire, și nimănui nu i-a venit în cap să scoată un „L'homme enchaîné". După războiu, libera exprimare a gîndirii n'a fost restabilită în trecuta ei majestate, și lucrul s'a părut foarte natural, parcă așa am fi trăit de cînd lumea. Deprinderea cu libertatea complectă de dinainte de războiu, se pierduse. Forma nu provocase în destul fondul.

Cînd în Decembrie trecut s'a introdus, în plină pace, cenzura din ziua mobilizării noastre din 1916, n'au protestat decît corporațiile de ziariști profesional interesate, cîteva ziare și un arhiinfim număr de scriitori.

Un guvern care întîmpină o asemenea aprobare, poate el renunța la niște măsuri, de care crede că are nevoe?

Cei care prețuesc libertatea de a exprima gîndirea, să fie mulțumiți cu cît li se dă, căci, judecînd fără pasiune, oferta întrece cererea.

Să fim bine înțeleși. Nu voim să spunem că intelectualii, care nu și-au manifestat opinia, au aprobat cu toții reînvierea cenzurii de războiu, nici măcar că au primit'o indiferenți. Acest lucru e imposibil pentru mulți din ei. Dar starea lor sufletească n'a fost atît de puternică, încît să „ceară vestmintele vorbirii".

Dar acest accident ni s'a întîmplat și nouă. Nu ne exceptăm din cei definiți mai sus. Afară de doi-trei, încolo nimene dintre noi n'a luat parte la vre-o mișcare de protestare (nu-i vorbă, cele cîteva veleități de „agitație", s'au stins răpede).—Și, cum vedeți, nu protestăm nici acum. Facem teorii...

Dar la urma urmelor, împotriva cui ar trebui de protestat? Impotriva celor care adaptează forma la fond, sau a celor care nu-și adaptează fondul la formă?

Opera lui C. Hogaș

Calistrat Hogaș și-a tipărit primele sale impresii de călătorie în „Arhiva" din Iași pela sfîrșitul veacului trecut. Dar, pierdut într'o *arhivă*, printre studii de geologie, petrografie, chimie și filologie, el a rămas necunoscut.

A doua serie de impresii a tipărit'o în „Viața Romînească", în vreme de cițiva ani, începînd din 1906. Atunci a început să iasă din totala-i obscuritate. Dar Hogaș, nu avea pe toți cetitorii revistei, pentrucă era un necunoscut și scria bucăți „lungi". (Numai în țările de mare cultură cetitorul suportă astfel de bucăți. Revistele franceze, engleze, germane de cîte 200 pagini au adesea în sumar cinci-șase titluri).

Dar cei care s'au hotărît să-l cetească, au rămas, mai toți, încîntați.

In 1912 ne-am hotărît să-i scoatem opera în volum. El a cerut să facă singur corectura ultimă. A făcut'o așa, că volumul nu s'a putut pune în vînzare.

In 1914 am tipărit a doua oară volumul, dar a apărut în librărie exact în ziua deslănțuirii războiului mondial. Lumea avea alte griji.

Insfîrșit în 1915, cînd a ars redacția noastră s'a nimicit și tot depozitul de volume ale lui Hogaș, și n'au mai rămas decît exemplarele depe la librari.

Pe de altă parte, cît a trăit, „critica" a fost mută în privința lui. Nici măcar nu l'a înjurat.

Natura,—nu a înzestrat pe nimene cu mai multe daruri strălucite. Dar oamenii nu l'au alintat.

Acum, opera lui se tipărește din nou. Un volum a apărut. Altul apare încurînd. Va urma apoi al treilea, ultimul. Credem că facem un însemnat serviciu iubitorilor de artă din această țară.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Tudor Pamfile, *Noaptea Sfîntului Andrei*, Iași, „Viața Romînească", 234 pag., 14 lei.

Tudor Pamfile n'a început a tipări demult povestiri. Unele din bucățile acestui volum au apărut întâiu în *Florile Dalbe*, simpatica revistă bîrlădeană pe care cîțiva scriitori au pornit-o îndată după războiu. Pamfile avea acolo buni tovarăși și harnici colaboratori, ca totdeauna cînd era chemat să lucreze și să facă bine. Il știam culegător de povești, datini și cîntece populare. „Dela Țepu, și din preajmă, am strîns tot, îmi spunea el, într'un rînd, a rămas pustiu..." Și zîmbea potolit și serios. Academia a tipărit multe lucrări de folklor ale lui Pamfile, și pe urma lui au rămas destule. Era un muncitor neobosit, de fiecare clipă.

Acuma, în urmă, destul de tîrziu, a început a da la lumină aceste povestiri simple, aproape fără subiect. Din trecut, din viața care s'a zbătut, a tremurat și s'a scurs în juru-i i-a rămas o întîmplare măruntă, o figură deosebită, un gest, o privire adîncă, o mlădiere de glas. Oamenii lui, cei mai interesanți, sînt dintr'o lume deosebită, care încă n'a avut povestitorul ei. Oamenii lui cei mai mulți și mai interesanți sînt răzășii din Țara de jos. Cine nu-i cunoaște pe oamenii aceștia și nu i-a văzut măcar odată, nu-l poate prețui 'ndeajuns pe Tudor Pamfile.

Acolo, în Țara de jos, în Vaslui, Tecuci și Tutova mai trăesc încă urmașii răzășilor celor bogați și tari de odinioară. Moșiile lor au fost întinse, holdele erau binecuvîntate de Dumnezeu și podgoriile îmbelșugate. Le plăceau caii și petrecerile. Erau făloși și dîrji și gata îndată de harță, ca vechi oșteni ai voevozilor. „Neamuri", adică nobili, se socoteau din alt aluat decît țăranii de rînd; învățau carte și trăiau o viață mai subțire cu datini sfinte și obiceiuri respectate. Femeile, cruțate, erau frumoase și prețuite. Dragostea, cîntecul și petrecerile erau lucruri slăvite care îndulceau inima și viața săracului muritor.

Răzășii s'au împuținat, s'au stins și s'au amestecat cu clăcașii în alte părți ale țării. Aici au rămas încă. Sînt sărăciți și năcăjiți acum, dar își zic tot „cucoane"; le-a mai rămas dîrjia și fala, calitățile și cusururile „nobleței". Se cunoaște slăbiciunea lor de a se duce la prășit cu sapa învălită în basma ca un lucru de preț și purtînd coada sapei ca pe un ciastiț și nobil toiag. Cucoanele înfățișează musafirilor dulceți și cafea. Vizitele și întrunirile lor au ceva cu totul deosebit, cu totul depărtat de năravurile „prostimii". Fiind „neamuri", răzeșii și mazilii și în chestiile politice au atitudini anumite. Pe cei din Basarabia i-am auzit rostindu-se hotărît împotriva revoluției și exproprierii și jălind vremurile cînd lucrau „boerii" pămîntul. Acela era gospodărie, nu mișelia de acum!

In lumea aceasta, mai umilită și mai nevolașă decît odinioară, dar totuși lume răzășească, și-a trăit anii copilăriei și tinereții Tudor Pamfile. Și aspecte ale lumii acestia ne înfățișează el în povestirile lui.

Delicateța și discreția părinților față de copila lor ajunsă în anii dragostei și obligată oarecum, după datină, să lasă noaptea, în taină la întîlnire cu alesul ei *(Noaptea sfîntului Andrei)*, violența vrajbei bătrînului pentru „hotarul" moșiei, pusă în față cu violența dragostei tinerilor, care rezolvă procesul printr'o altă veche datină: flăcăul furînd pe fată *(Hotarul)*; minunate povești la o orîndă; dedemult din vremea sburdalnicilor tinereți *(Era atunci)*; o potolită și ironică povestire despre *Dumnealui deputatul Ioniță*, care a fost să fie deputat,

dar n'a fost, din ascunse și tainice pricini; o dramatică și năprasnică *Intîmplarea dela Han*, în care se vădesc patimile supt liniște aparentă, ca pojarul supt spuza focului adormit:—într'o mulțime de împrejurări, Tudor Pamfile găsește prilej să ne înfățișeze acei oameni ai lui, din sat dela el, vorbind potolit și blînd și totuși îndrăzneț și ascuțit, zîmbind cînd sufăr, murind după o rînduială a legii și datinilor străvechi, prietinoși și buni, înțepători și filozofi,—răzășii lui, care—după cum spune el singur—„ar fi niște oameni cum se cade, dacă s'ar lepăda măcar unul din năravurile cu care s'au născut și cu care trag nădejde să trăiască până'n sfîrșitul veacului..."

Tudor Panfilie era el însuși un răzeș, din cap până'n picioare. Și caracterul povestirii lui este specific răzășesc. Vorbește într'o limbă simplă, curată ca șipotul de supt sălcii, — liniștit și senin și totuși viclean și *pîșin*. Vorba aceasta arată pe omul care rîde *în lăuntru*: înțeapă și rîde cu seriozitate.

Prin aceasta, regretatul Pamfile și-a creat un loc particular, cu totul propriu, în literatura noastră.

M. SADOVEANU

* * *

Natalia Negru, *Helianta*, Două vieți stinse, Mărturisiri, 1921.

„Helianta" e un mic roman, compus în partea primă stîngaciu *și fără merite deosebite de stil*, iar în partea a doua (care, de *altfel, e un simplu material neprelucrat*) fără nici o compoziție și fără nici o pretenție de artă. „Helianta" însă este interesantă *prin* cîteva documente omenești. Paginile în care se zugrăvește viața dintr'un pensionat de fete deschid o mică ferestră asupra unei lumi puțin cunoscută, iar scenele din viața dela țară, cam copioase și redate prea sistematic —parcă anume spre a procura documente—conțin fapte caracteristice pentru ilustrarea mizeriei materiale și morale din satele noastre.

Dar mai interesante, poate, cel puțin pentru unii cetitori, sînt cele „două vieți stinse", Steluța și Fulga.

Din „mărturisiri", dar mai ales din scrisorile lor, se degajează suficient și distinct firea acestor doi oameni, Steluța, tip de sentimental lipsit de voință, Fulga tip de impresionabil și de pasionat, lipsit de puterea de a-și înfrîna impulsiile.

Scrisorile lui Steluța, cu tot aparatul lor de rechizite poetice, sau tocmai din cauza lor, dovedesc, cași faptele relatate de autoare, că el o iubește pe Helianta cu inima: Cînd ea îl părăsește, cu toată îndurerarea lui, el găsește vreme să se intereseze de soarta ei viitoare. Fulga, mai în vîrstă decît Steluța, mai lucid, lipsit de sentimentalism, dar vibrant de senzibilitate și senzualitate—deși zice, desigur sincer, că iubește pe Helianta „cu toate iubirile"—în realitate nu o iubește decît cu simțurile și cu imaginația.

Iubirea lui Fulga e o frenezie a simțurilor, fatală și ucigătoare. *Scrisorile* și toată purtarea lui ilustrează perfect acea opinie pesimistă a unor mizantropi că viața omului, în ultima analiză, e dominată, *condiționată*, motivată de viața sexuală. Fulga, om inteligent, artist fin, nu face o mișcare, un gest, care să nu aibă în vedere posesiunea Heliantei. E, zice el, singurul lui motiv de a acționa, de a face literatură, polemică, și *trebue* să-l credem.

Eroii romanului d-nei Negru sînt literați. Literatura lor se vede în scrisorile lor, stilizate anume pentru ocazie (mai ales ale lui *Fulga*), căci Helianta trebue cucerită ori păstrată. Iar literatura lor e, după definiție, expresia temperamentului lor. Scrisorile lui Steluța sînt sentimentale, pline de aspirații, de curățire sufletească, de naivitate și scrise într'un stil inspirat, cam amorf, culant, general. Stilul sentimentalilor. Fulga are stilul precis, vibrant de vervă, încrustat cu „juvaeruri". Stilul artist.

In cîteva pagini, ni se vorbește de colaborarea literară a celor
doi eroi ai romanului.
Colaborarea trebuia să dea rezultate fericite. Sentimentul unuia
și aria celuilalt trebuia să se îmbine într'o sinteză superioară părților
și chiar sumei aritmetice a părților. Autoarea mai spune că partea
de colaborare a lui Fulga era covîrșitoare.
Lucrul e natural. Fulga era cu deosebire interesat la colaborare
și, în același timp, din cauza acestui interes imperios, era dezintere-
sat ca un împarat de gloria pe care o împărțea cu Steluța. Insfîrșit
Fulga era în împrejurări cînd cineva e în toată verva de care este ca-
pabil. (Vezi... „Geneza lirismului" de Lucia Mantu din No. precedent
al „Vieței Romînești".)
Partea de colaborare a lui Fulga fiind mult mai însemnată decît
a lui Steluța, opera lor comună trebuia să fie, judecînd după scriso-
rile lor din roman, mai mult artă decît creație.
„Hellania" conține un material interesant pentru psichologie.

C. VRAJA

* * *

Dr. George Pascu, *Miron Costin.—De neamul Moldovenilor
– Letopisățul Țării Moldovei*, Iași, 1921.
Vechea noastră literatură este un teren pe care s'a lucrat foarte
puțin. Nici până astăzi nu avem un studiu asupra limbii lui Coresi sau
a cronicarilor moldoveni, iar o Istorie a limbii romîne scrise, cu stu-
diile de până acum, ne va lipsi multă vreme. *Atenția care se dă acum*
textelor vechi nu poate fi decît îmbucurătoare: *mai multe istorii lite-*
rare vechi și moderne sînt în curs de publicație. Rămîne totuși să
constatăm cu cîtă greutate apar și cît de rare sînt monografiile lite-
rare, acele cercetări conștiincioase care pot să rectifice erorile și să
îndepărteze prejudițiile.
In această broșură se studiază în mod rezumativ cele două o-
pere ale lui Miron Costin: De neamul Moldovenilor și Letopisățul
Țării Moldovei care constituesc întreaga lui activitate istorică.
1. *De neamul Moldovenilor* cuprinde 6 capitole. Totuși textul
păstrat se referă încă la două capitole: despre religie și despre limba
moldovenească (existente în chronika ziem moldawskich y multanskich),
din care s'au păstrat niște neînsemnate fragmente. In prefață Miron
Costin vorbește despre Romîni ca de un popor unitar și odată descă-
lecați, trăgîndu-se din coloniștii aduși de Traian și combate interpe-
larea lui Simion Dascalul „De ijderenia Moldovenilor". Pentru com-
punerea acestei opere, Miron Costin a avut ca izvoare pe: *Toppeltin*,
Origines et occasus Transsylvanorum, Lugduni (Lyon) 1667, după care
citează pe istoricii Dion, Eutropius, Quintus Curtius, Aeneas Sylvius,
Carion, Cavalie și Zamoyski. Direct Miron Costin utilizează pe Cro-
mer, Episcopul Paul Pisecki, Guagninus și Bonfiu. Opera aceasta a
fost scrisă după anul 1670. Ediția dată de Giurescu (București, 1914)
deși defectuoasă mai ales în privința limbii, e superioară celor pre-
cedente (Kogălniceanu, V. A. Urechia).
Această operă a fost rezumată de Miron Costin în polonește în:
a) Chronika ziem moldawskich y multanskich (I. Bogdan, Cronici ine-
dite atingătoare de istoria Romînilor, București 1895, pag. 139—204) și
b) Mirona Kostyna Kaucierza moldawskie Opisanie ziemie moldaw-
skiej wierzem (Kogălniceanu, Litop. ² III, 1874 pag. 487 524). Chro-
nika este importantă pentrucă din cuvintele romînești citate în ea se
poate determina fonetismul limbii moldovenești din secolul XVII. Ea
are imperfecțiuni și naivități.
2. *Letopisățul Țării Moldovei* este păstrat într'o copie din De-
cembrie 1675. La elaborarea acestei cronici Miron Costin a utilizat
izvoare externe și interne: a) *Izvoare externe*: 1) Istoricii: Bonfiu,

Dion, Talpentin (Toppeltin); 2) Istoricii leșești: Cromer, Dlugoș,
Stricovski și Piasecki; 3) Istoricii urmați de Ureche: Bielskie, Marțin
Pascovskie. b) *Izvoare interne*: 1) Tradiția: 2) Propriile sale cunoș-
tinți. Afară de limbile polonă și latină, Miron Costin pare să fi cu-
noscut și slavona,ruseasca și turceasca; probabil că el nu știa ungu-
rește. Din cele două pasaje rutenești din Opisanie, deducem că știa
și limba ruteană.
Miron Costin a tradus acest letopiseț în latinește (Barwinski,
Chronicon Terrae Moldavicae ab Aarone principe, București, 1912). El
„este cel dintâi Romîn care a căutat să aducă la cunoștința străinătății
știri despre istoria poporului romîn". Cu ajutorul acestei traduceri se
poate preciza înțelesul unor cuvinte neclare sau puțin cunoscute. In
textul lui Miron Costin se observă pătrunderea neologismelor, prin tăl-
măcirea care urmează imediat cuvîntului introdus. Influențat de cul-
tura sa latină, Miron Costin întrebuințează foarte des participiul ab-
solut.
Broșura d-lui Pascu se distinge prin același sistem riguros și a-
ceiași metodă științifică întrebuințată în operele sale filologice. Ea
este încă o călăuză generațiilor care vor fi în măsură să dee croni-
cele moldovenești, cu mai puține emendațiuni ridicole și cu limba ne-
falșificată.

I. ȘIADBEI

* * *

Guido de Ruggiero, *Modern philosophy.* London, 1921.
A apărut în traducere engleză volumul italianului de Ruggiero
asupra filozofiei moderne, și ne oprește în el considerațiile interesante
relative la istoricul și filozoful nostru A. D. Xenopol.
Desigur că de Ruggiero, ca orice istoric cum se cade al filo-
zofiei, face clasificații, celace va întruni aprobarea tuturor oamenilor
de ordine; îl aranjează pe Xenopol la rubrica „pozitivism și platonism",
de care faptă nu știu dacă ar protesta mulți; și-l cuprinde în filozofia
franceză, celace este cu totul excelent, dupăcum deasemenea, am pu-
tea adăuga noi, că Romînia este cu capitala Paris. Cu totul adevărat
și admirabil.
De Ruggiero recunoaște că problema metodologiei istoriei a fost
studiată de Xenopol mai serios decît de oricare altul, mai exact în
multe descrieri de metode istorice și mai adînc în multe observații.
Celace ne bucură. Și mai recunoaște că deosebirea ce făcea Xeno-
pol între cauzalitatea în faptele de repetiție și între cauzalitatea în
faptele de succesiune, este o fină deosebire. Celace ne bucură
din nou.
Dar de Ruggiero este și puțin spiritual și, ca oamenii spirituali,
și puțin răutăcios. In Xenopol ca filozof, el nu se exprimă să vadă
decît un amator. De altfel ne spune, că e de presupus, că Xenopol
însuși n'a avut mai mari pretenții... Celace ne face să ne pară rău.
Dece Xenopol n'ar fi avut pretenția de a fi și un filozof, mai ales
cînd e dovedit și știut de toți, că a fi filozof nu e mare lucru? Do-
vada cea mai bună e că și de Ruggiero este un filozof, și încă unul
idealist și spiritual. Pentrucă în teoria cunoașterii Xenopol era parti-
zanul unui realism, care măcar nu era „critic"? Asta e. Iată prin
urmare dovada, care ar fi și mai convingătoare dacă ni s'ar lămuri în-
tr'o viitoare ediție a acestei istorii a filozofiei moderne, dece depildă
așa zisa școală, recentă, dela Manchester în teoria cunoașterii, cu par-
tizani ai unui realism care nici el nu e „critic", s'a ivit la oameni cu pre-
tenția de a fi și filozofi? Până la noua ediție, noi vom continua să
credem că Xenopol a fost o personalitate cu înclinații naturale pentru
gîndirea generală și că, cu toată cultura lui filozofică așa de grăbită
și așa de incompletă, a avut dreptul să se pretindă un filozof și să

fie unul. Și de asta noi iarăși ne bucurăm, fiindcă ni se pare drept, și fiindcă ne simțim întrucîtva aproape de dînsul. E adevărat că Xenopol avea altă direcție și alte idei decît acele către care ne simțim chemați. Gîndirea lui a fost copleșită de occidentalism, și nu e mult de mirat că de Ruggiero l-a trecut la capitolul francez. Viața spirituală înconjurătoare lui a neglijat-o, ca material de interpretare filozofică care să complecteze pe acela dat de Apus, ca centru subiectiv de colaborare și concurență, ca produs de foarte multe ori anterior produsului filozofic apusean, ori ca mai înclinată decît Apusul spre meditare filozofică. Depildă filozofia veche tracă și filozofia romînească populară nu prezentau pentru dînsul o valoare actuală, ci una de oarecare curiozitate istorică. Filozofia romînească veche n'avea pentru el valoare actuală ca atare sau pentru a produce o reacțiune în gîndirea lui, ci numai o oarecare curiozitate istorică, sau i se prezenta ca o evoluție culturală, unde se pot desprinde anumite influențe istorice.

Filozofia orientală * nu l-a interesat nici cît pe arheologul Teohari Antonescu măcar, nici măcar ca pe scriitorii apuseni în atmosfera îndepărtată a cărora el trăia spiritual, și întors cu privirea spre Apus, nu căuta în Orient o gîndire de valoare actuală. Ne simțim deosebiți de dînsul în individualitate, romînism, orientalism, internaționalism, dar întrucîtva ne simțim și aproape de dînsul. Prin oarecare originalitate de concepție; prin unele exemple din istoria Romînilor citate spre a-și ilustra ideile; prin citarea cîteodată a vreunei autorități romînești culturale, fie în bine, fie pentru a o combate; prin încercarea, fie și nereușită uneori, de a se exprima filozoficește în termeni romînești, ca: neconștiut, străpuriat, știrbăturile care poate că nu-s mai nimerite decît aronpumnismele gîtlegău și nasulete; *prin activitatea de expanziune romînească în străinătate, chiar dacă întrebuința cîteodată* curioase mijloace de reclamă;—Xenopol este unul din precursorii gîndirii romînești a generației noi. Cei mai tineri decît dînsul, a căror pași se întretăiau duios cu pașii lui bătrîni, mărunți și punctați, pe aleile Copoului, unde poate că s'a zemislit mai multă cugetare decît în sălile de curs universitar, se mai întîlnesc cu dînsul, ca urmași întîmplători sau procedînd direct din operele lui, în mișcarea care începe odată cu neamul romînesc și va sfîrși odată cu dînsul: în mișcarea de autonomie a spiritului romînesc. De aceia generația mai nouă se poate simți și aproape de Xenopol filozoful. La Arabi era obiceiul ca tinerii să primească, la absolvirea studiilor o diplomă, „idjiza", unde erau scrise numele profesorilor dela care tinerii au primit cunoștințele, numele profesorilor dela care acei profesori au învățat la rîndul lor, și așa până se împlinea tot arborul genealogic al tradiției culturale Era un așa de frumos obiceiu. Arborele genealogic al generației mai noi are în el și numele nobil al lui Xenopol din Iași, cașicum am spune al lui Anaxagoras din Klazomenai sau al lui Leukippos din Miletos.

GH. SAVUL

* Dacă Xenopol s'ar fi ocupat și cu filozofia orientală, ar fi găsit multe surprize. Cine vrea să cunoască un exemplu, să citească: *T. Hussein—La philosophie sociale d'Ibn-Khaldoun*, 1918, Paris. E un studiu amănunțit, asupra filozofiei istoriei cu disciplină aparte la Arabi, încă din secolul al XIV-lea. O sumedenie de teorii pe care Apusul s'a trudit tîrziu să le construiască (Machiavel, Taine, Tarde, Cournot), le înjghebase deja demult Ibn-Khaldoun. Este interesantă această lucrare și pentru oamenii politici cu responzabilitate, ca să vadă cum s'au descompus statele și dinastiile orientale, din cauza risipei banului public și a birurilor prea grele. E interesantă și pentru oamenii de școală, Ibn-Khaldoun ridicîndu-se încontra supraabundenții programelor, ce opresc desvoltarea intelectuală a elevilor și îi descurajează.

* * *

Giustino Renato Orsini, *I filosofo cinici*, Torino, Prețul 18 lire.

Dintre studiile asupra filozofiei cinice la Grecii vechi, acesta mi se pare a fi cel mai precis și mai bogat informat. El este o dovadă, din sumedenia ce se pot aduce, că cultura italiană ne este necesară; și de aceia, dacă în epoca de renaștere pregătitoare, dedinainte de încheerea păcii, Apusul însemna pentru noi aproape exclusiv cultura franco-germană, trebue să socotim ca un progres schimbarea înțelesului de Apus, în noua epocă de după pace, nu numai prin luarea unui spirit mai critic, mai creator și mai expansiv față de dînsul, dar și prin lărgirea conținutului de Apus cu cultura engleză și italiană. Ne bucurăm mult că datorită unor cauze economice (valuta), politice (antanta), publicistice (Roma, Viața Romînească, Neamul Romînesc, Ideea europeană) și de propagandă orală (d. Ramiro Ortiz și d. N. Iorga), cultura italiană a început să aibă un rol însemnat la noi. Lărgirea ideii de Apus o privim ca o tendință spre cultura universală, cu care să colaborăm și să concurăm.

Se știe, că în ceiace în mod curent se numește cultură elenă, este pe lîngă propria cultură elenă, și un amestec de o mulțime de elemente străine. E firesc ca pentru noi, popoare neotrace, să aibă interes cunoașterea elementelor pur trace în cultura elenă, fie pentru această curioasă distincțiune, fie mai ales ca un mijloc de aprofundare a vechii vieți. Este de presupus că elemente pur trace să se fi infuzat și în *filozofia cinică a vechilor Greci*. Pentru aceasta e deajuns a atrage atenția că întemeetorul *filozofiei cinice*, Antistene, era Trac *după mamă*, și că *Traci au fost și cinicii* Metrocles și Hipparchia. Chestiunea aceasta Orsini mai că nu o atinge, deși despre elementele „barbare" ale culturii elene s'a discutat în diferite ocazii, ca de pildă asupra orfismului sau a religiunii elene. Un complect proces de proprietate trebue să spunem că revine desigur simpaticilor noștri clasiciști, ca d-nii Tafrali, Murnu, Pîrvan, Bănescu, Russo, Andrieșescu, Dascălul, T. Naum, A. Naum, Papacostea, Simenschi, ale căror pledoarii le întrevedem cu recunoștință și cu nu știu ce teamă. Cultura elenă însă, ai cărei moștenitori de sînge și de suflet, sîntem întrucîtva și noi, are destule elemente proprii ca să nu sufere prea mult. Cine știe poate că studiile clasice, la noi, fără a părăsi cu totul viața romană, își vor lua punctul de plecare în antichitatea tracă?

Orsini se mulțumește a trata filozofia cinică numai ca istorie, nu și ca proprietarul unui sistem filozofic, ori ca un chiriaș care se face stăpîn pe casă, și în cazul lui, dacă nu mă înșel, procedează foarte cuminte. Un istoric literar, fie și un geniu, se mulțumește a fi un pur istoric, și nu pretinde a fi de loc poet, deși ar fi de presupus, că dacă ar voi, s'ar putea arăta și poet; printre istoricii filozofiei însă este mai adeseaori o jenă de-a fi numai istorici ai filozofiei, deși pentru problemele ei așa de complicate nu va exista un geniu atît de mare, încît să prisosească. Istoricii filozofiei vor să fie și filozofi, ceiace nu e de loc drăguț din partea lor. Cele mai inutile concepții filozofice sînt produsul unor astfel de jene. Excepțiile de valoare sînt cu totul rare. Dar Orsini voește să fie numai istoric, și cine ar putea să nu-i fie recunoscător de lipsa lui de jenă? Este un admirabil cinic.

Notă istorică.—Un articol de o înaltă gîndire și forță de expresie, unul dintre puținele frumoase pela noi: „Epistolie către Evagoras, pentru cinste", se ascunde între paginele uitate ale Arhivei Romînești (1840) a lui M. Cogălniceanu. Despre cinici, „chiulceștii filozofi", se zice acolo: „Dumnezeule sfinte! cîtă mîndrie! și cîtă obrăznicie!", care ca să-și facă glorie „atîtea necuvioase lucruri făcea". Și despre stoici, în legătură cu cinicii, se zice „kinici îmbrăcați se pot numi".

GH. SAVUL

* * *

Eug. Bleuler, *Naturgeschichte der Seele und ihres Bewusstwerdens. Eine Elementarpsychologie,* Berlin. Springer. 1921.

Cunoscutul psihiatru dela Zürich îşi adună într'un volum vederile sale în materie de psihologie, publicate în mare parte anterior în diferite reviste de specialitate din Germania şi Elveţia între 1894—1920.

La fel cu majoritatea contemporanilor săi (Ribot, Hartmann, Janet, Lipps, Freud, Morton Prince, Durckheim, Höffding, etc.), Bleuler nu mărgineşte *psihicul* la *conştient* şi crede că „funcţiunile neobservate", de care vorbeşte Wundt, sînt funcţiuni psihice inconştiente: „Was eben das Bewusstsein in seiner Psyche nicht bemerkt, ist unbewusst".

Funcţiunile psihice sînt şi ele funcţiuni cerebrale şi caşi acestea ascultă de aceleaşi legi. „Materialitatea" psihismului este dovedită pe lîngă numeroasele influenţe chemotoxice şi biochimice asupra manifestaţiunilor sufleteşti (alcool, tuberculină, tiroidină, hormone sexuale, etc.), prin acţiunea mecanică asupra creerului: comprimarea cerebrală făcută prin lipsa de substanţă osoasă la un trepanat în plin discurs, întrerupe brusc vorbirea care continuă imediat după încetarea compresiunii, urmînd şirul de idei început ca şi cum nimic nu s'ar fi întîmplat: „se pare că în interval toate au stat pe loc, ca la un ceasornic blocat".

Lucrarea lui Bleuler este pătrunsă de teoriile lui Richard Semon după care toate fenomenele din lumea vieţuitoare în care are loc o reproducţiune, de orice fel ar fi, sînt de aceiaşi natură şi sînt datorite unei proprietăţi a substanţei organizate care poartă numele de *Mneme*; funcţiunile psihice sînt funcţiunile unui „organism mnemic, pe care deocamdată îl cunoaştem mai bine numai *subt forma* unui sistem nervos central".

Caşi Exner, şi în acelaşi timp cu acesta (1894), *Bleuler* a exprimat ideia că fenomenele fiziologice din creer alcătuesc, din imagini mnezice şi din procese actuale, un *Eu* şi că tot ce prezintă asociaţiuni cu acest *Eu*, devine *conştient*.

Devenirea conştientă a unui fenomen, a unei funcţiuni, este explicată deci prin contractarea de asociaţiuni între acel fenomen şi nucleul deja conştient al Eului; după cum asociaţiunile în chestiune vor fi numeroase sau puţine, fenomenul va fi perfect conştient sau la „marginea" conştiinţei. *Inconştient* pentru Bleuler nu este decît ceiace nu prezintă asociaţiuni cu Eul. Ipoteza aceasta s'a arătat fecundă mai ales în aplicaţiunile ei în domeniul psihopatologic.

Eul este conştient. Cum?

Eul, „complexul fiziologic al personalităţii", la naştere şi prezintă durată prin repeţita producere a aceloraşi fenomene, care grupîndu-se neîncetat în nenumărate combinaţiuni formează un tot, o unitate. Ori o asemenea unitate posedă,—după Bleuler, conştiinţă. Conştiinţa se produce atunci cînd funcţiunile memoriei se unesc într'un tot, prezintă continuitate: „cred că într'o asemenea funcţiune care asimilează mereu situaţii noi fără a renunţa la cele precedente, se găseşte baza percepţiei. Pentru o astfel de funcţiune există subiectiv o mişcare, o modificare, care pentru mine este in germene percepţie (interioară), conştiinţă".

Conştiinţa este înfăţişată astfel ca o proprietate „nouă", datorită numai „complicaţiunii", după cum tusea este o funcţiune „nouă" rezultată din conlucrarea diferitelor organe necesare producerii acestui fenomen fiziologic, sau după cum „locomotiva" este rezultatul unirii bucăţilor de fier care o compun într'un singur tot cu proprietăţi noi care n'au preexistat în vre-unul din elementele componente.

„Nu fiinţa, nu creerul posedă conştiinţă, ci un complex de funcţiuni ale sistemului nervos central, pe care la mamifere le localizăm în scoarţa cerebrală. Nu există res cogitans, există numai functio cogitans". Fără a atinge „barocul" (Höffding) din concepţiile lui Karl Vogt, materialismul se oglindeşte în concepţiile lui Bleuler.

În descrierea diferitelor funcţiuni ale „aparatului psihic" se găsesc, pe lîngă datele în deobşte cunoscute, numeroase idei şi observaţiuni interesante.

Rînd pe rînd se perindă subt ochii cetitorului a cărui atenţie—funcţie a afectivităţii şi după Bleuler—este captivată, obişnuitele capitole ale cărţilor de psihologie: *Memoria*,—aci privită ca o „modificare engrafică ireversibilă a coloidului cerebral"; *Percepţiile*,—care sînt inseparabile de „formarea concepţelor" şi care se constituesc treptat mai ales prin repeţire din *senzaţia* chaotică primitivă *unică* a noului născut; *Reprezentaţiunile*, pe care le deosebeşte de percepţii, ca şi şcoala lui G. F. Lipps, pe baza mediului psihic în care se produc, a relaţiunilor asociative; *Halucinaţiile*, în producţiunea psihogenă a cărora admite intervenţia afectelor şi a inconştientului (generator al proprietăţii „străin de Eu"); *Asociaţiile* a căror legi sînt legile gîndirei; *Inteligenţa*,—condiţionată de numărul şi uşurinţa asociaţiilor posibile şi de afecte; apoi consideraţiuni asupra „cauzalităţii" în gîndire, asupra spaţiului şi timpului.

În capitolul „Ergiei" se găseşte o descriere magistrală a *afectivităţii* care stăpîneşte întreaga fiinţă vieţuitoare, care-i dictează „atitudinile, luate faţă de mediu, care asigură existenţa individului şi a speciei, aceasta din urmă prin instinctele (Triebe) sexuale şi sentimentele (Gefühle) etice. Astfel sexualitatea şi etica au multe puncte comune, sau chiar se confundă uneori, ca în *iubire*. Fără a împărtăşi pansexualismul lui Freud,—însă fără a căuta să ştirbească meritele acestui autor, pe care le recunoaşte,—Bleuler are curajul să discute chestiunea pe care o discută „oamenii cei mai vrednici şi cu cea mai înaltă cultură" (Shaw).

În *Voinţă* „nu se găseşte nimic ce n'ar fi fost deja descris, odată cu afectivitatea" şi „ne-am putea lipsi de acest concept în psihologie".

Printr'o extenziune ipotetică a sinapselor,—pe care pentru acest scop le gîndeşte „funcţionale, nu anatomice" (?)—autorul caută să explice funcţionarea aparatului psihic pe care o compară cu funcţionarea unui aparat electric (Schaltungsvorgänge). Curentul de energie psihică îl numeşte *Psychokym* şi îl consideră ca „porţiunea din Neurokym care îndeplineşte funcţiunile mnemice ale corticalităţii"... Să nu uităm că Bleuler este,—după cum singur spune în altă parte,—„copil al timpului" în care „gîndirea autistică" n'a fost încă înlocuită pe deplin prin „gîndirea disciplinată realistă", singura ştiinţifică.

Lucrarea se încheie cu cîteva reflexiuni asupra localizării funcţiunilor psihice şi cu consideraţiuni materialiste asupra vieţii şi universului.

În general cartea este plăcut scrisă—cu toată nota puţin agresivă faţă de idealism, şi lasă impresia plăcută că treptat, treptat ne apropiem de cunoaşterea tot mai amănunţită a fenomenelor biologice: prin optimismul pe care-l respiră mai alungă puţin din mintea noastră obsesia că „aflarea ultimelor taine ale vieţii ne este interzisă nouă, oamenilor miopi" (L. R. Müller).

DR. A. STOCKER

Revista Revistelor

Reflexiile unui critic bătrîn asupra literaturii noi

Cu tot aspectul chaotic al literaturii franceze actuale, cîteva din condiţiile producţiei literare pot fi determinate şi unele direcţii întrezărite.

Una din trăsăturile caracteristice ale acestei literaturi e abundenţa şi sinceritatea ocaţiunilor literare. In ultimii zece ani s'au manifestat multe talente diverse şi distinse. E destul să cităm din cei morţi scriitori ca: Chateaubriant, Clermont, Fournier, Nolly, Despax, Charles Müller, Bertrand, Cassagnac, Psichari. O altă trăsătură e că în literatura actuală nu mai există şcoli, adică doctrine sau technice literare, care să ralieze pe toţi scriitorii.

Dar dacă nu sînt şcoli, sînt coterii, capele literare, poate prea multe. După decadenţi, simbolişti şi şcoala romană a lui Moréas, a venit humanismul, integralismul, naturismul, paroxismul, neoclasicismul, impulsionismul, intimismul, primitivismul, futurismul, regionalismul, cubismul şi dadaismul. E mai uşor de făcut un manifest decît un poem sau un roman, dar nu trebue să uităm că în Franţa adesea critica a precedat creaţia literară. E de observat apoi, că redactorii manifestelor caută, mai mult decît să lămurească propriile lor idei, să se deosebească de alţii.

Multiplicitatea grupărilor şi a programelor, rezultat natural a dispariţiei dogmatismului, dă literaturii actuale un caracter de anarhie pe care unii critici îl deploră.

Dar cu toată diversitatea programelor se observă unele *tendinţi comune*. In *capelele literare* domină un *spirit de admiraţie* mutuală care înlătură critica sinceră. Scriitorii capătă inclinaţie spre excepţional şi se îndepărtează de adevărul universal şi de frumuseţa simplă. Ei pierd legătura cu publicul şi devin nişte profesionali ai scrisului. Specializarea literară dusă prea departe îngustează însă spiritul şi la mulţi scriitori abili, convinşi că arta e numai *formă*, se observă o sărăcie de idei şi de experienţă, care face ca opera *lor să fie lipsită de umanitate*.

Doctrina artei pentru artă nu e în deobşte contestată, decît doar de cîţiva scriitori catolici şi monarhişti, sau socialişti şi revoluţionari, care nu practică religia artei şi pun talentul lor în serviciul doctrinelor lor, mistice sau sociale.

Insufleţiţi de cultul sălbatic al artei, unii scriitori cred, chiar că fiindcă arta morală e ceva odios în sine, imoralitatea conferă prin ea însăşi unei opere un caracter de artă.

Lupta între principiul clasic şi cel romantic continuă şi în literatura de azi. Romantismul, deşi în genere combătut, are încă reprezentanţi. Fără a vorbi de excentricii ce împing la extrem principiul subiectiv al lirismului, sînt poeţi ce cultivă frenezia şi paroxismul.

Criticii clasici, un Maurras sau un Benda, proclamă dimpotrivă principiul raţiunii în literatură şi artă, denunţind nevoia romantică a emoţiei, ca un principiu de corupţie al literaturii. Ei nu admit emoţia într'o operă, decît intelectualizată, purificată de orice violenţă şi transformată în idee. Eforturile de sinteză sau de fuziune între cele două principii nu lipsesc însă, chiar în domeniul doctrinei. Un Rémy de Gourmont şi un André Gide au respectul tradiţiei.

In genere sistemele sînt excomunicate. Ideia care-şi face tot mai mult loc e că literatura trebue să exprime individualitatea şi eul creatorului, dar prin această *individualitate şi în acest eu, cît mai mult posibil din viaţa individuală şi colectivă.*

In multe grupuri se observă deasemeni o reacţiune contra obscurităţii, incoherenţii, excesivităţii. Calităţile clasice de claritate, ordine, măsură, equilibru sînt din ce în ce mai apreciate şi elenismul e considerat ca un ideal.

In ceiace priveşte influenţa pe care războiul a avut-o asupra literaturii e de observat că reinvierea sensibilităţii şi a ideilor nu se poate face imediat după sfîrşitul lui. Războiul a exaltat în senzuri diverse scriitori care erau în forţa vîrstei, dar nu i-a transformat. Numai generaţiile care vor intra în scenă, după zece sau douăzeci de ani, ne vor arăta dacă anii 1914—1918 au avut o repercuţie decisivă asupra literaturii franceze în ceiace priveşte inspiraţia şi forma.

Războiul va intări însă, prin direcţia care o va da educaţiei naţionale. In această privinţă există două tendinţi. Unii considerind victoria ca triumful spiritului latin asupra celui germanic, condamnă orice contact cu străinul, considerind Franţa de altă dată şi cea de azi ca un model suficient. „Trebue să ne concentrăm în noi înşine", spun aceştia.

Alţii consideră ca necesară cunoştinţa lumii actuale, a literaturilor şi a mentalităţilor străine. Realizarea tradiţiei, după ei, trebue să aibă loc după o normă modernă şi adaptată la nevoile vremilor nouă.

Pe cînd unii sînt chinuiţi de teama că tradiţia franceză se va pierde şi substanţele străine vor altera puritatea naţiunii, ceilalţi cred că în tradiţie e ceva mai profund decît ideile conştiente şi doctrinele, că ea nu e un canon de observat sau ceva fix, că spiritul francez e viu şi poate absorbi mereu noi elemente.

După aceştia, un gînditor sau un artist, chiar dacă a suferit o influenţă străină, poate crea o varietate nouă de gîndire sau cugetare franceză, căci puterea de asimilare a naţiei franceze nu e încă sfîrşită.

(Gustave Lanson. *Revue des Deux Mondes*, Decembre).

Centenarul lui G. Flaubert

Această aniversare a suscitat un desinteresat entuziasm în publicistica italiană. Revista florentină „Marzocco" îi consacră în număr dublu în care Sorani publică un articol asupra temperamentului artistic al romancierului francez, iar *C. Levi* un altul asupra lui Flaubert şi teatrul. Cel mai consistent însă ni se pare articolul lui *A. Faggi* asupra romanului flaubertian.

Personalitatea lui Gustave Flaubert, ca artist şi ca romancier, este una din cele mai interesante de studiat.

Cum se face că dintr'un *temperament romantic*, în mod romantic educat, a eşit *un realist* ori un naturalist?

Iată o primă problemă care capătă un deosebit relief prin faptul că şi opera lui se poate împărţi în două grupe: pe de-oparte *Madame Bovary* (1857), *l'Education sentimentale* (1869). *Un coeur simple*, unul din cele trei *Contes* (1877) şi romanul postum *Bouvard et Pécuchet* (1881); iar pe de altă parte *Salambô* (1862), *Tentation de Saint-Antoine* (1874) şi celelalte

două *Contes*. Primul grup (tablou al vieţii burgheze contemporane scriitorului) se opune secundului (tablou al străvechilor civilizaţii orientale).

Astfel că avem de-a face cu un suflet cît se poate de complex.

„Flaubert aparţine, după mine, acelei clase de indivizi ce s'ar putea numi dramatici, *pentrucă aduc cu ei o întreagă zîzanie ori un întreg dualism de care nu se pot lecui"*. Trăind într'o epocă de criză şi de transformare, Flaubert trebuia să se resimtă de ceiace era vechiu şi de ceiace era nou, de romantism şi de naturalism: aşa se înjghebă şi se delimită *drama conştiinţei sale*.

Madame Bovary este, în sens relativ şi absolut, o capodoperă. *Acest roman reproduce în adevăr drama conştiinţei lui Flaubert*, al cărui suflet este în fond romantic caşi al Emmei Rouault. Educaţia ei romantică—descrisă cu atîta precisie şi simţire artistică—fu educaţia romantică a autorului.

Unda albastră şi năvalnică a acestui romantism se sparge de stîncile colţuroase ale realităţii: realitatea monotonă şi enervantă a unui tîrguşor de ţară.

In *Madame Bovary*, spre mare deosebire de *Education Sentimentale*, interesul e toideauna concentrat în personagiul protagonist. Tragedia romanului este tragedia sufletului său: în *Education*, ca să întrerupă monotonia povestirii şi să-i dee un ton mai agitat, autorul a trebuit în schimb să introducă episodul evenimentelor din Paris din 1848.

„Ciocnirea cu realitatea, dacă n'a frînt sufletul lui Flaubert ca pe acela a Emmei sale, ba chiar dacă el a voit să se agaţe de ea cu ancora artei şi s'o curăţe în puritatea de diamant a unei viziuni estetice, i-a lăsat totuşi în trup săgeata otrăvită a Pesimismului". N'am văzut niciodată un copil fără să mă gîndesc că are să îmbătrînească, nici un leagăn fără să mă gîndesc la un mormînt. — Contemplarea unei femei în splendoarea formelor sale mă face toideauna să mă gîndesc la scheletul ei. „Fraze de acest soiu se găsesc în Flaubert, şi ele ne fac să ne gîndim la *Leopardi* al nostru".

(A. Faggi. *Marzocco*, No. 50, 1921).

Fenomene literare

Viteza în spaţiu a creat cosmopolitismul şi a răspîndit cunoştinţa limbilor străine. Cu ajutorul acestora şi cu toate protestările gramaticilor, se face în fiecare clipă o transplantare de metafore străine şi de idiotisme, se simplifică fraza, se desvoltă coordonatele şi se împuţinează propoziţiile subordonate.

In felul acesta expresia devine maleabilă, susceptibilă de inversiuni. Şi odată cu fraza se mlădie şi cugetarea. Dar limba străină te influenţează şi fără s'o vorbeşti. Deaceia numai cînd citeşti autorii moderni, sintaxa devine aşa de mobilă, morfologia atît de liberă, încît capeţi impresia că nu mai există gramatică. Pentru un gramatic aceasta este un defect, pentru un scriitor este o calitate, căci poate să-şi exprime cugetarea mai propriu şi mai precis.

Spiritul cosmopolit a introdus însă în literatură sentimentul umanităţii. Pămîntul nu mai este o abstracţie astronomică. Rotunzimea lui, viaţa de pe el datează, din punct de vedere sentimental, din ziua cînd omul a absorbit spaţiul. Şcoala filozofică, literară şi socială, al cărei şef este Jules Romains, a botezat sistemul acesta emotiv „unanimism". Este o concepţie de solidarizare omenească şi de unitate în cugetare, capabilă de a transforma în fraţi pe toţi indivizii unei mase. Unanimismul insistă asupra individualităţii mulţimii, recunoscîndu-i acesteia însuşiri diferite de acelea, care se constată la fiecare individ luat în parte. Gustave Le Bon a studiat fenomenul de conştiinţă colectivă subt numele de „suflet al mulţimilor". O mie de oameni vor avea, adică, trăsături comune, aproape la fel în fiecare din cei o mie de indivizi—şi trăsături diferite, proprii fiecăruia din ei, dar care se combat şi se anihilează reciproc. Cu toate acestea interesant şi activ în om nu e partea comună şi banală, ci tocmai însuşirea rară şi excepţională, care nu se găseşte la ceilalţi. Artistul trebue să fie personal, scriitorul să fie original, savantul să umble pe căi noi.

Formele, subt care se prezintă „masa": armata, cortegiile, sălile pline, bisericile—toate au viaţa lor proprie, capabilă de poezie. Şi pe toate le îndrăgeşte Jules Romains. Cine simte viaţa ca el este unanimist.

Insă pentru literatura aceasta (Cocteau, Aragon, Cendrars, Rimbaud) e nevoe de o viteză de gîndire. N'o înţelegi dela prima lectură:

Vers une dame des antipodes le fil à plomb devint ma locomotion favorite. (Cocteau)

Le premier arrivé au fond du corridor.
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10. Mort. (Aragon)

Je fus au pied du baldaquin supportant ses bijoux adorés et ses chefs-d'oeuvre physiques, un gros ours aux gencives violettes et au poil chenu de chagrin, les yeux aux cristaux et aux argents des consoles. (Rimbaud)

Cetitorul trebue să posedă imaginaţie. Sporul de viteză mintală adus de civilizaţie este una din legile importante, pe care se întemeiază şi literatura unanimistă. După cum calculatorul se deprinde să calculeze repede calculînd mult, tot aşa omul a ajuns să gîndească repede gîndind mult.

(Jean Epstein. *L'Esprit Nouveau*, No. 10, 1921).

Jérome şi Jean Tharaud

Puţini scriitori francezi au ca ei simţul formei, îmbrăţişînd toate tonurile de elocuţie—până la elocuenţă şi lirism. Fraţii Tharaud sînt o *forţă* stilistică. Exceptînd pe Anatole France, niciun alt scriitor nu face ca ei impresia de autor clasic, dacă prin aceasta se înţelege certitudine, stabilitate, puritate şi proprietate. Forma lor e rezultanta frumoasei tradiţii naţionale—dela Pleiadă şi până la impresioniştii secolului XIX-lea trecînd, bineînţeles, prin secolul cel mare al lui Voltaire şi pela romantism. Stilul e fluid, armonios şi muzical.

In lucrările lor, fraţii Tharaud sînt preocupaţi de curentele de idei dominante (frumuseţea, religia, naţia...), care pregătesc indivizii pentru marile nebunii colective, cum e omorul în masă, războiul. Prima jumătate din „Bataille à Scutari d'Albanie" e consacrată studiului oamenilor „care se bat, care cred în ceva şi-şi dau viaţa pentru ceiace cred". Tot războiul este şi fondul din „Une Relève" ori din numeroasele pasagii din „Marrakech ou les Seigneurs de l'Atlas". Ca să înţeleagă tainele omenirii, fraţii Tharaud au studiat rasele şi religiile în starea lor de criză latentă. In „Fête Arabe" e islamismul în luptă cu creştinismul, cu creştinătatea franceză. „Marrakech ou les Seigneurs de l'Atlas" evoacă civilizaţia din nordul Africei musulmane, vechea civilizaţie a Maurilor din Spania.. Iudaismul e expus în „Bar-Cochebas", în „L'Ombre de la croix"—capodopera fraţilor Tharaud.

Fraţii Tharaud sînt cei mai buni romancieri sociali. Ca să scrie, n'au nevoe nici de uzine, nici de greve—subiectele lor sînt luate din istoria raselor, a civilizaţiilor trecute, din natură şi din cărţi. Dintr'un peisagiu, un gest sau o vorbă, ei extrag un sentiment, pe care-l meditează, îl compară cu altele şi-l utilizează după nevoe. Principiile artei lor poetice le găsim în chip fragmentar în însăşi opera, ce ne-o oferă. O pildă din „Une Relève": „Singurul adevăr este visul întruchipat deasupra împrejurărilor accidentale: este lumina, irizaţia dintre cutele atitor minute fără strălucire, etc.... Este destul de mizerabilă arta, care nu face altceva decît să reproducă în mod servil... Subt etichete realiste găseşti de obiceiu minciuni". Tot aşa în „Dingley": „...Alege un obiect de lîngă el, îl observă mult şi caută cuvîntul, imagina care sensibilizează impresia".

Opera fraţilor Tharaud are un cadru foarte variat: Transvaalul,

Algeria, Sahara, Dalmația, Muntele Athos, Coasta de Azur, Galiția, Flandra, Marocul, Ucraina, Ungaria. Frații Tharaud o nimeresc mai rău, cînd vor să scrie istorie. De pildă în „Déroulède" sau în „Quand Israël est roi". Panegricul la adresa lui Déroulède nu cerea atîta dispreț pentru Ferry, Clemenceau și Jaurès, iar simpatia pentru Evrei (vezi „Ombre de la Croix", „Royaume de Dieu") se schimbă din antisemitismul categoric din „Quand Israël est roi". Diatriba sau interpretarea lipsită de metodă a cîtorva fapte este înfățișată ca o demonstrație riguroasă, deși concluziile sînt trase numai din studiul fragmentar și local al vieții evreești din Ungaria, în cîteva luni după războiu. Atunci parcă citești pe Barrès. Căci acesta a avut oarecare influență asupra lor, frații Tharaud fiind secretarii lui Barrès, pe vremea cînd scriau „Dingley".

Insă forma nu se contopește intim cu fondul. De aici o piedică pentru frații Tharaud, ca să devie scriitori de mîna întăi. Intre ei și între cetitor, stilul ridică un zid cu ghirlande frumoase, care te silesc să le contempli și să stai în fața lor, uitînd să mai sari dincolo. Frații Tharaud trebuesc „situați" între Gide și Larbaud.

(Benjamin Cremieux. *La Nouvelle Revue Française*, 9e Année, No. 98).

Moralitatea estetică

Religia și Morala nu mai sînt capabile de a realiza astăzi în societate o stare de moralitate. Mai degrabă există între principiile morale și religioase și între moralitate o antinomie: prezența frecventă a unora indică o lipsă a celeilalte.

Cum s'a ajuns la acest paradox? In chipul următor: Religia și morala au avut în societate rolul de a reprima în indivizi lăcomia născută în ei din excesul sentimentelor de stăpînire. Toate au făcut virtuți din temperanță, cumpătare, abnegație; au inventat imagini grandioase capabile să exercite asupra spiritului oamenilor, prin teama și speranța ce o produc, o acțiune eficace; au enunțat imperative, subt forma de prohibiții și pedepse pentru călcarea acestor imperative, – pedepse, unele cu scadența postumă de ordine pură imaginativă, altele sprijinite de forța executorie pe care legea civilă o acordă doctrinelor magice sau religioase. Intr'un cuvînt religiile și morala au întrebuințat puterea de imaginație a omului pentru adaptarea lui la condițiile de existență în comun; la imaginile prea vii ale plăcerilor au opus imagini amenințătoare.

Insă eficacitatea unui asemenea frîu e condiționată de starea de sensibilitate a imaginilor, de puterea de viață a acestor imagini, care face ca omul primitiv să le deosebească cu greu de percepțiile sale și îl supune astfel puterii imaginilor inventate de morale și religii.

Dar cu vremea imaginile au pălit, s'au diferențiat de tonurile vii ale percepțiilor și nu se mai ridică în spiritul omului cu caracterul lor spăimîntător de realități interioare; și astfel imaginile create de religii și morale nu mai provoacă gradul necesar de credulitate, nu mai influențează hotărîrile și conduita oamenilor. Iată cum perceptul moral descoperă existența unui viciu fără a-l putea lecui.

Ce vom pune în locul religiilor și moralei? Căci viața socială nu poate fi condiționată de existența efemeră a unor credințe iluzorii pe care evoluarea inteligenței trebuia fatal să le facă să dispară. Le vom înlocui prin instinctul estetic care reușește, în virtutea propriei sale dezvoltări, să înfrîneze excesele sentimentelor de stăpînire și să înlăture primejdiile la care expun civilizația aceste excese.

Acest instinct prezintă și un alt avantaj asupra moralei și religiilor:

Acestea nu evocă imaginile decît ca amenințări și făgădueli care nu au putere decît prin realizarea lor în domeniul senzației și trebuinței; ele constitue o încercare de organizare a lumii necesităților, dar nu se ridică mai sus. Prin instinctul estetic însă omul devine capabil de a se bucura nu de înseși lucrurile și de senzațiile pe care le determină posesiunea lor, ci numai de imaginea acestor lucruri; el are privilegiul de a te face să te bucuri, prin simpla contemplare, de frumusețea lucrurilor. In instinctul estetic forța imaginativă își realizează propria sa tendință și își atinge propriul său scop, pentrucă acest instinct opune trebuinței, care crește dincolo de scopul ei biologic și determină creșterea infinită a simțului de posesiune, un scop nou, omenesc, al său propriu, bucuria estetică.

Toate invențiile, toate schimbările de decor, toate conflictele, întregul ansamblu de evenimente economice și morale ce nu-și puteau găsi în ele înseși un scop care să le satisfacă, găsesc în plăcerea estetică justificarea lor; devin mijloace într'o realitate și concură la realizarea menirii sale. *Simțul estetic*, îndată ce apare, arată tuturor *frumusețea* universului și dovedește oamenilor că fericirea, căutată în stîmpărarea dorinței ce nu se poate niciodată potoli, se găsește în orice moment realizată integral și absolut în senzația frumuseții.

Și tocmai această facultate specifică, această putere de a te bucura de lucruri fără a fi nevoit să le posezi, diferențiază instinctul estetic de celelalte instincte și dă caracterul de moralitate. Bazat, ca și ele, pe egoismul omenesc, nu împinge pe oameni să se lupte pentru obiectele ce produc plăcerea estetică. In loc de a enunța prohibiri, ca morala și religia, simțul estetic, îndată ce s'a născut, prin jocul natural al propriei sale tendințe, prin urmărirea egoistă a propriului său scop, produce o stare de fapt care se confundă cu moralitatea, întrucît aceasta e o condiție de existență pentru societate.

Căci arta prezintă spiritului realitatea nu pe planul unde ea este un obiect de dorință sau teamă și, ca atare, provoacă acte, hotărîri, reacțiuni apropiate, ci o prezintă pe planul reprezentațiilor, ca un spectacol.

Din considerațiile expuse se vede însemnătatea socială a artiștilor și scriitorilor. Ei sînt inițiatorii, excitatorii, propagatorii simțului estetic, sînt deci agenții păcii, creatorii unei stări de moralitate, pe care religia și morala nu o pot da.

(Jules de Gaultier. *Mercure de France*, Decembre 1921.

Privire asupra Psihanalizei

Cu prilejul primei traduceri franceze a cărții lui Freud „Introducere la Psihanaliză", Jules Romains încearcă o expunere și insinuează cîteva explicații.

Psihanaliza, sau „analiza conținutului psihic al ființei umane", cuprinde astăzi patru lucruri solidare, dar distincte: o metodă de cercetare bună pentru a descoperi conținutul sufletesc; o teorie etiologică a nevrozelor; o terapeutică a nevrozelor; în sfîrșit o teorie psihologică generală.

Eu-l e *compus*; compus în sensul în care se spune că un corp chimic e compus, dar și în sensul în care se spune că o fizionomie e compusă. Analiza tradițională acceptă eu-l așa cum *se prezintă*. Nu atinge adîncurile ascunse, pentrucă în majoritatea cazurilor „se mulțumește să scormonească amănuntele aparențelor. Vede amănunții, dar nu adînc".

Psihanaliza, înainte de a considera primul senz, în care eu-l e compus ca un corp chimic, consideră al doilea senz, în care eu-l e compus ca o fizionomie.

După Freud, eu-l în raporturile lui cu exteriorul *minte totdeauna*. Sînt însă momente în care supravegherea eu-lui asupra lui e mai slabă; momente în care eu-l *a uitat să mintă*. Asta se întîmplă în *actele neizbutite* și în *visuri*. Tipul de act neizbutit e lapsus-ul.

Psihologia tradițională consideră lapsus-ul ca un accident, lipsit de semnificație psihologică; psihanaliza dimpotrivă spune că *lapsus-ul e un act psihic complect avîndu-și scopul lui propriu, o manifestare avîndu-și conținutul și semnificația sa proprie*. Actul neiz-

bulit e deci un act care *scapă* eu-lui.

Până acum visurile nu erau considerate decît ca activitatea unor *rămășițe de conștiință* (activité de résidus). Psihanaliza pune ipoteza că visurile constituesc o activitate psihică completă, sau mai bine zis *suficientă*. Visul ar fi pentru tendințele noastre și pentru forțele care se dezvoltă în ele un fel de *ieșire complimentară*. Visul înșeală dorințele noastre dîndu-le iluzia că s'au îndestulat, și le domolește.

In privința etiologiei nevrozelor: Nu toate tendințele și dorințele noastre își găsesc eșire în viață. Sînt unele pe care eu-l trebue să le înăbușe pentru a putea trăi; înăbușire care pentru natura lui e *anormală*, normală însă pentru societatea actuală și morala ei. Atît timp cît visul și actele neizbutite sînt suficiente pentru domolirea acestor tendințe, omul se găsește în stare obișnuită. Dar cînd înăbușirea aceasta întrece puterile omului, tendința își dă o eșire anormală care constitue *simptomul*, un fel de *anevrism psihic*. In simptom eu-l nevrozat *joacă*, simulează, subt forme mai mult sau mai puțin alegorice, satisfacerea dorinței. „Boala devine un *refugiu* în care eu-l se ascunde de ispită, făcîndu-se că-i cedează".

Terapeutica nevrozelor ar sta deci în suprimarea cauzei simptomelor, în suprimarea acestei *înăbușiri*, nu în mascarea și derivarea ei, cum fac psihiatrii. Dar asta numai cînd suprimarea ar fi de acord cu morala actuală. In toate celelalte cazuri tratamentul se sprijină pe virtutea curativă a „ideilor clare și distincte". Bolnavul va fi vindecat cînd va lua treptat cunoștință de originea și semnificația simptomului, va fi vindecat cînd *va ști*.

Ca teorie psihologică generală psihanaliza se reduce la o teză simplă: Toată activitatea noastră psihică normală sau anormală se reduce la jocul tendințelor; și toate aceste tendințe se reduc în ultimă analiză la tendința sexuală, sau *libido*.

Totuși, în cît privește funcțiunile superioare ale vieții umane, Freud admite și el o *sublimare* a tendințelor. La omul social *libido* se transformă, nutrind cu flacăra animală munca sufletului.

(Jules Romains. *Nouvelle Revue Française*, Ianuar.

Problema monetară (inflație sau deflație)

Urgența acestei chestiuni e recunoscută de toți, cum sînt cunoscute și învinuirile aduse inflației monetare provocate de războiu: că a scumpit viața și a dezechilibrat schimbul. Dacă însă inflația voită, căutată, este o adevărată despoere față de creditorii statului, pentrucă micșorează din zi în zi valoarea reală a semnului monetar cu ajutorul căruia statul își achită datoriile sale și-l pune în stare de faliment, deflația are tot atîtea primejdii: îl ruinează și-l duce tot acolo. Căci una din două: sau *statul*, care este *mai* ales debitor, nu va *plăti* surplusul de cheltueli provocate de revenirea monedei la al pari și atunci va fi bancrută, sau va încerca să plătească copleșind țara cu impozite. Dar atunci va distruge izvoarele de producție, va reduce materia impozabilă și va ajunge, deci, tot așa de sigur la bancrută.

Astfel primejdia este mare în ambele soluții: inflaționiști, ruinăm pe creditorii statului, mărim criza de scumpete a *vieții*, creăm dezordinea și nemulțumirea socială, dăm *faliment* pentru a evita să *fim* constrînși; pe de altă parte, deflația este ruina statului cu falimentul la capăt.

Nici una nici alta nu poate fi, așadar, soluția crizei monetare. Adevărata soluție o vede d. *Régis de Vibraye* în stabilizarea pe cît e cu putință a valorii actuale a monedei hîrtie. Căci dacă această stabilizare consolidează pierderea actualilor deținători de monedă și actualilor creditori ai statului, ea îi garantează în acelaș timp contra viitoarelor pierderi, totdeauna posibile.

Pentrucă trebue să ne degajăm de vorbe, de prejudecăți și principii și să privim realitățile imediate care ne arată că o finanță rea indică o rea economie și nu putem vindeca finanța dacă economia rămîne proastă. Pentru aceasta soluția crizei stă *în a produce mult și a vinde mult*; numai astfel țara își va plăti impozitele și va amortiza datoriile; deoarece criza monetară e un efect al deficitului în producție, nu o cauză. Circulația fiduciară exagerată e numai un simptom al boalei; nu indică nici sărăcie nici bogăție. Presupuneți că se rarefiază, prin orice mijloc, această circulație până la jumătate; a crescut prin asta bogăția intrinsecă a țării, reprezentată prin agricultură, industrie și comerț?

Iată pentruce soluția problemei financiare trebue căutată în legătură cu substratul său economic și să adoptăm acea soluție care va intensifica la maximum producția și schimbul.

Or dacă studiem condițiile producției vedem că, dacă o deflație bruscă ar fi un dezastru pentru finanțele statului și deciminirelea ar fi și imposibilă în împrejurările de azi, una progresivă ar duce la stagnarea producției și la marasm, din pricina scăderii prețurilor și a suprimării primei întîmplătoare la export pe care o constitue schimbul.

Inflația, dimpotrivă: favorizează producția prin ridicarea prețurilor și exportul prin scăderea schimbului; ea vine în ajutorul statului dîndu-i mijloace de tezaurizare fără a recurge la impozit sau la împrumut. Ar fi minunată dacă la capătul drumului nu s'ar ridica spectrul bancrutei și al ruinii.

Pentru a ne feri de ambele stînci, trebue să stabilizăm cursul hîrtiei monede, să lovim în comerțul detailist care umflă exagerat prețurile și reduce capacitatea de cumpărare a consumatorului, dar în acelaș timp să luăm toate măsurile pentru refacerea: reînoirea și complectarea utilajului industrial — căi ferate, porturi, canaluri, etc... și să desființăm, ori cel puțin să reducem la minimum, barierile vamale, pentrucă taxele vamale sînt un bir deghizat pus pe consumator în folosul producătorului; ele încurajează rutina și lenea, protejează mediocritatea și, prin represaliile pe care le provoacă din partea celorlalte țări, prejudiciază industriei și comerțului național.

(Régis de Vibraye. *Mercure de France*).

Relațiile intelectuale între Franța și Germania

Multe spirite de elită din Franța — afirmă autorul — simt trebuința de a relua legăturile intelectuale cu Germania. A le relua și a le relua îndată, nu poate fi decît un avantaj pentru Franța. „Ignoranța este întotdeauna o cauză de rătăcire și, dintre toate ignoranțele, aceia despre inamic este cea mai rea". Izolarea în care caută să fie ținută Germania se poate întoarce, la urma urmei, împotriva Franței. A nu privi nu însamnă că nu ești văzut și jocul de struț este numai în avantajul Germaniei. A întoarce ochii dela vecin, chipul că-i pedepsești, — a refuza să-i apreciezi descoperirile și progresele, este opera vanității franceze — zice autorul. „Este pentru popoare cași pentru indivizi, o îngîmfare, un fel de suficiență care nu e lipsită de nerozie și pe care în mod fatal o întovărășește o oprire în dezvoltare, adecă decadența." Trebuia spus cu glas tare, fără teamă de lătrături — continuă autorul — că Franța dela sfîrșitul războiului n'a încetat de a perde teren — moral și intelectual... Mărginindu-ne la lumea literelor și artelor — și lăsînd greșelile politicei — trebue recunoscut că nici în această lume, de cele mai multe ori, n'a precumpănit dreapta rațiune. Nu mai vorbim de așa zisa „propagandă" franceză unde se întîlnește atîta incompetență și stîngăcie.

Sistemul acesta de boicotaj și de voită orbire prezintă un alt pericol: întoarcerea progresivă a privirilor celeilalte țări în altă parte. Și se aduc în sprijinul acestei temeri reflexiile unui scriitor german, care spune, între altele: „Tinerimea intelectuală a Germa-

niei din 1921 nu aduce pentru problema relațiilor sufletești cu Franța interesul viu dinainte de războiu... Germania tînără privește spre Răsărit, întorcînd spatele Occidentului. Aceasta indică o schimbare hotărîtoare. In tot timpul, *a ieși din sine* a fost o trebuință a spiritului german, care nu ajunge la forma sa decît după o fecundație venind de-aiurea. Dar atunci,—cînd această tendință de fecundare rămîne vie (adecă nu este impedecată de un naționalism de cultură pedant și învechit). – Deci spiritele se întorc acu spre Rusia și, mai departe, spre Indii și hina... Simpatiile ce bolșevismul le întîlnește la tinerimea noastră, nu sînt decît aspectul exterior al acestei schimbări. Iluziunea față de bolșevism nu comptează. Ceiace interesează este că el este expresia unei schimbări de direcție a inteligenței occidentale"... „Germania a încetat de a privi spre Franța cu interesul celui care așteaptă ceva. Ca să-și întoarcă din nou ochii, ar trebui să apară o personalitate strălucitoare, dovedind că vechile tradiții ale Franței, cași vitalitatea ei nesecată, au de unde să procure nouă hrană lumii, că ea poate să dea altceva decît variațiuni picante de analiză psihologică și de rafinării literare; că este capabilă să depășească granița auto-disecției artistice și a contracției naționaliste, pentru a purta un cuvînt de viață spirituală în concertul european întrerupt".

Dar relațiile intelectuale dintre cele două țări dacă au fost și sînt împiedecate de naționalismul francez orb și primejdios—nu însemnează că ele nu pot fi reluate decît pe drumul indicat de cei din grupul *Clarté*. Ei tot așa de puțin cași ceilalți sînt îndreptățiți a vorbi în numele Franței. Legăturile intelectuale dintre cele două popoare sînt de dorit, dar nu cu prealabila deznaționalizare a inteligenței.

In introducerea articolului este un pasaj care putea sluji și de încheere: „zilele de după victorie sînt deosebit de primejdioase". Nietzsche o știa bine, și aceasta îl făcea să scrie după 1870: „Natura omenească suportă mai greu victoria decît înfrîngerea" și încă și cele cîteva pagini care comentează această frază la începutul „*Considerațiunilor inactuale*" — „pagini atît de elocvente și de înțelepte și a căror meditare ar fi pentru noi de așa mare profit, că le-aș dori afișate pe monumentele noastre publice alături de discursurile Camerei".

(André Gide. *La Nouvelle Revue Française*, Noembre).

Rusia Țarilor în timpul marelui războiu

La 6 Ianuar 1916, se știa la ambasada franceză, prin intermediarul unui agent în legătură cu Ochrana, că șefii diverselor grupări socialiste s'au întrunit la Petrograd, cum făcuseră și în Iulie trecut. Conciliabulul era prezidat de deputatul *travaillist* Kerensky. Obiectul principal al reuniunii era examinarea programului de acțiune revoluționară pe care maximalistul Lenin, refugiat în Elveția, l-a dezvoltat de curînd la congresul socialist internațional din Zimmerwald. Deliberarea deschisă de Kerensky s'a sfîrșit printr'un acord unanim în ceiace privește punctele următoare: 1) Infrîngerile neîntrerupte ale armatei ruse, dezordinea și incuria administrației publice, legendele teribile asupra împărătesei, scandalurile lui Rasputin au discreditat țarismul în spiritul maselor; 2) Poporul e obosit de un războiu în care nu înțelege nici motivele nici scopul, rezerviștilor din depozite le repugnă să meargă pe front, așa încît valoarea militară a armatei combatante scade. In același timp dificultățile economice se agravează neconteniț; 3) E foarte probabil că într'un viitor apropiat Rusia va fi obligată să-și repudieze alianțele și să facă pace separat. Cu atît mai rău pentru aliați! 4) Dar dacă această pace e negociată de guvernul imperial, ea va fi o pace reacționară și monarhică. Trebue însă cu orice preț ca pacea care se va încheia să fie democratică și socialistă. Și Kerensky a închis dezbaterile prin această concluzie practică: „Indată ce vom vedea venind criza finală a războiului, să răsturnăm țarismul, să luăm puterea și să instalăm o dictatură socialistă".

Urmează interesante destăinuiri asupra tratativelor diplomatice ruso-romîne. „Veșnicele șovăiri ale lui Brătianu pun Romînia într'o situație primejdioasă. Iată că puterile germanice încep a lua, față de ea, un ton ridicat. Ministrul Rusiei la București, Poklewski, a cerut lui Brătianu să se explice în ceiace privește intențiile lui. Primul ministru a răspuns: Există două păreri. Sau limbajul agenților germani și austriaci nu trădează din partea guvernelor lor decît o stare de nemulțumire provocată de chestia grîului romînesc și în acest caz aș putea să acord Germaniei și Austro-Ungariei oarecare satisfacții, sau acest limbaj e preludiu unui ultimatum care ar pretinde, de exemplu, demobilizarea imediată a armatei noastre. In acest caz, sper să rămîn stăpîn pe opinia publică și să resping ultimatul. In vederea acestei eventualități, a răspuns Poklewski, statul major romîn ar trebui să conlucreze cu al nostru. Nu este o zi de pierdut."

Brătianu a convenit, adăogînd: „Sosirea repede a unei armate ruse la gurile Dunării ne este indispensabilă pentru a ne acoperi de atacul Bulgarilor în Dobrogea".

Sazonov, dela care am aceste detalii, a rugat pe generalul Alexiev să studieze chestia fără întîrziere. Gîndul lui Brătianu mi se pare acesta. El vrea să lase Rusiei sarcina de a opri pe Bulgari, pentruca el să poată îndrepta toată sforțarea armatei romîne spre Transilvania, obiectul ambițiilor naționale. Statul-major rus va putea să concentreze din nou o armată în Basarabia?

E îndoelnic, după o conversație telefonică pe care Sazonov a avut-o înaintea mea, cu ministrul de războiu. Generalul Polivanov nu crede că va fi posibil să se ridice de pe front o armată de 150.000 sau 200.000 pentru a o expedia spre Moldova, căci armatele din Bucovina și Galiția sînt angajate în operații grele și nu pot fi deplasate îndărăt, la 600 km. de baza lor actuală.

„Am rugat la 25 Ianuar pe ministrul Romîniei, Diamandy, să vină să dejuneze cu mine și i-am arătat încă odată pericolele atitudinei echivoce în care se complace amicul său Brătianu.

— Oare nu vede d. Brătianu la ce se expune prin atitudinea lui? Mai ales cînd tratează cu Rușii, cineva trebue să fie cu deosebire pozitiv, prevăzător și precis. Cînd mă gîndesc că în momentul de față, subt amenințarea unui ultimatum german, n'ați încheiat încă o convenție militară cu statul major rus, toată politica Dv. mi se pare o nebunie.

— Știți că d. Brătianu nu are încredere în Ruși. El nu vrea să se angajeze decît în ultimul moment. Și acest moment vrea să-l fixeze el singur.

Dar într'o criză atît de colosală, nimeni nu e stăpîn pe moment! Apoi vă imaginați că se poate improviza în ultima clipă un plan de campanie, o bază de aprovizionare, un sistem de transporturi?"

„In ziua de 4 Martie, lungă conversație cu Filipescu, șeful partidului francofil din București.

Am pus lui Filipescu această chestie precisă: De ce Brătianu evită orice negociere? Cu un gest de minie el mi-a răspuns:

Pentrucă politica lui e meschină! El nu găsește niciodată tîrgul destul de avantajos! El lasă astfel să treacă cele mai bune ocazii! Intîrziind mereu decizia pe care toată Romînia o reclamă, el va face din noi vasalii Germaniei!"

(Maurice Paléologue. *Revue des Deux Mondes*, Ianuar).

Mișcarea revoluționară în Spania

Până în anul 1914 și chiar la începutul războiului, socialismul spaniol s'a dezvoltat normal cași în restul Europei și orientarea lui nu a fost diferită de a acea a partidelor socialiste din alte țări. A cîștiga cît mai multe locuri posi-

bile în parlament cași în adunările regionale și municipale pentru apărarea intereselor proletariatului și a dobîndi pentru el ameliorări progresive,—acesta era scopul conducătorilor socialiști subt impulsiunea lui Pablo Iglesias. Sindicalismul nu putuse fi încă puternic organizat, căci într'o țară cu tendințe reacționare, asociațiile erau considerate ca o atingere adusă drepturilor imprescriptibile ale claselor burgheze.

Dar cu începerea anului 1915, mișcarea sindicalistă ia o extenziune uimitoare.

Primul sindicat puternic, acel al lucrătorilor în lemn din Barcelona, se formează de către Narciso Vidal, adoptînd ca program acțiunea directă. Din Catalonia virusul revoluției se răspîndește în Andaluzia și în regiunile Levantului unde din cauza mizeriei și a insuficienții salariilor pătrunde și în clasa țărănească, apoi în regiunea minieră dela Bilbao și în cele mai multe porturi. Azi, sindicalismul spaniol are mai bine de un milion de aderenți, dar forța confederației generale a muncii rezidă mai ales în puternica ei organizație.

După unele organe ale partidului conservator, mișcarea revoluționară ar avea origini pur internaționale: dictatura proletariatului realizată în Rusia a devenit și pentru muncitorii spanioli un ideal, agitația anarhistă și revoluționară e un rezultat al războiului și al contagiunii bolșevice.

Mirajul sovietist a contribuit desigur la agitația din Spania, dar cauza principală trebue căutată în condițiile interne ale țării. Din motive de ordin economic, social și politic, Spania era coaptă pentru fermentul revoluționar. In cei cinci ani de războiu industria și comerțul ei au luat un avînt considerabil. Aprovizionarea națiunilor beligerante a deșteptat energiile și apetiturile. Producția articolelor a crescut în proporții mari aducînd unora mari beneficii. Dar exportul a absorbit nu numai toate disponibilitățile dar încă o parte din produsele indispensabile nevoilor interne. Rezultatul a fost scumpetea traiului și creșterea mizeriei. Pe cînd clasa burgheză făcea averi scandaloase, condițiile de existență ale muncitorului, departe de a se ameliora, deveneau tot mai grele iar salariile nu creșteau în raport cu scumpetea traiului. In acelaș timp, la țară, producția scădea din lipsă de brațe, căci muncitorii agricoli părăseau pămîntul pentru uzină, care-i retribuia mai bine decît proprietarii de pămînt. După sfîrșitul ostilităților, situația a devenit mai rea, criza alimentară tot mai acută, dezordine pretutindeni. Foametea a obligat pe mulți lucrători să se expatrieze. Dar mizeria e un teren excelent pentru propaganda revoluționară și, printr'o orbire de neînțăles, burghezia spaniolă pare a nu-și da samă de gravitatea crizei. Organizația socială actuală i se pare de drept divin și ea o consideră ca un sistem admirabil, care nu trebue schimbat, nici ameliorat. Politica a contribuit și ea la agravarea situației, căci *intervenția statului în conflictele dintre capital și muncă a fost aproape* întotdeauna nefastă. In timpul grevelor, guvernul spaniol sau obliga pe patroni la concesii uneori injuste, sau reprima în mod violent agitațiile, în vederea unor reclamații drepte. Celace urmărea era numai restabilirea grabnică a ordinei cu ajutorul armatei sau a poliției și niciodată prevenirea conflictelor sau cercetarea remediilor.

O țară ajunsă în asemenea stare de dezagregare politică, economică și socială era un cîmp admirabil pentru propagarea ideilor comuniste și de aceia ideile sămănate de delegațiile bolșevice, conduse de Turuskof și Borodin, care au vizitat Spania în 1918 și 1919, au avut o incontestabilă influență, orientînd spre comunism partidul socialiștilor tineri.

Spania și Rusia prezintă analogii multiple. De sus până jos, acelaș fatalism oriental, masele inerte și inculte, paralizia acțiunii, reunită cu înclinația spre vis și verbologie. Aristocrația spaniolă cași cea rusă e egoistă, inconștientă, neprevăzătoare. In ambele țări sentimentul național e slăbit prin cercele regionaliste.

Cu drept cuvînt Trotzky, într'un meeting la Moscova, spune că Spania e țara cea mai preparată pentru succesul regimului bolșevic.

Lupta angajată de guvern și de clasa patronală împotriva revoluției, închiderea centrelor sindicaliste, deportările, teroarea albă, n'au avut rezultate decisive, ci au mărit ura între clase și sentimentul de răzbunare.

Față de ultimele evenimente survenite în Maroc, partidul comunist predică acțiunea revoluționară, contra unui războiu de colonizare și de cucerire. El îndeamnă la acțiuni violente pentru împiedicarea transporturilor de arme și de material. E îndoelnic dacă guvernul de concentrare națională format de Maura va putea face față dificultăților, și momentul e cît se poate de critic.

(François Denjean. *Revue de Paris, Noembrie*).

Războiu din mila Domnului

(Vorbind de celace s'a scris în presa germană pentru aniversarea luptei dela Gross-Beeren, 1813, unde s'au luptat între ei Prusacii cu Saxonii, autorul se ridică împotriva nefericitei inspirații, ce au avut unii, de a mai pomeni și azi de lupte rușinoase, care n'au nici măcar meritul unității neamului, ci au fost purtate numai pentru hegemonia nesățioasă și lăcomia de putere a unui popor de rasă străină, cum sînt Prusacii. „Aceasta e adevărată sălbătăcie, zice autorul, sălbătăcie proprie numai Prusacilor, acelor Prusaci, care au căpătat noțiunea de cultură și civilizație în curțile cazărmilor ori pe cîmpul de bătae, spre marea cinste a casei lor domnitoare"... Articolul de față ne dă o idee despre dispoziția de spirit a Saxonului față de Prusac):

Ca niciun alt popor, Saxonii au avut să sufere sălbătăcia prusacă vreme de secole și s'au chinuit și mai teribil în anul 1813, ori pe vremea lui Friedrich cel Mare, acest despot neomenos, vlăstar de al Zollernilor-hoți, la al cărui activ nu sînt decît crime și tîlhării și care a pus pe Saxoni la strașnice contribuții de războiu, recrutîndu-i pentru soldatesca prusacă.

Cu foarte mici excepții, Friedrich cel Mare a repurtat victorii numai împotriva Germanilor. Ele nu pot deci trezi sentimentul de mîndrie națională. Treitschke și toți istoricii prusaci calomniază istoria națională saxonă, atribuind regilor saxoni păcate, pe care nu le-au avut niciodată, și făcînd din ei simbolul răului și al trădării în fața cauzei germane (adică prusace).

Anexarea Saxoniei și detronarea regelui ei a fost din partea Prusiei o chestiune de ambiție și egoism (vezi corespondența între Hardenberg și Metternich). Mai tîrziu, Friedrich Wilhelm III a fost și el lacom și nesăturat. Militarismul prusac, mai primejdios decît cel napoleonean, a pregătit terenul socialismului doctrinar al lui Marx și Engel.

Celace a înstrăinat pe Prusaci de Saxoni a fost și faptul că dezvoltarea culturală germană s'a pus la cale prin metode militare. Intreg continentul era amenințat, căci avea să vie vremea, cînd Germania prusacă era să se simtă gata pentru a lua în stăpînire lumea.

„Păcat că familia domnitoare în Saxonia n'a putut să-și păstreze întâietatea în Germania. Niciodată n'am fi ajuns la o ruptură cu restul Europei, nici nu ne-am fi indușmănit cu Rusia, al căreia monarh entuziast, Alexandru I, devenise, subt influența unui preceptor elvețian, elevul lui Rousseau; nu ne-am fi certat nici cu Anglia. Impotriva egoismului prusac, se ridică instinctul de cultură al Saxonilor, sociabili și desinteresați. Lucrul acesta nu-l va pricepe poporul german, cîtă vreme Prusia pretinde întâietatea în imperiu"...

(Werner-Kautzsch. *Natur u. Gesellschaft*, Bd. IX, 9 Jahrg.).

Brazilia

Brazilia este aproape cît Europa și are numai 29 milioane de locuitori, deși ar putea hrăni și o

sută. Nu în destul de preţuită de Europeni, Brazilia e totuşi o ţară de frunte. Superioară Statelor Unite, posedînd terenuri şi plantaţii mai multe decît America de Nord, se bucură de o comoară încă şi mai rară: pădurile cu gumă. In Brazilia s'au descoperit nu demult întinse izvoare cu mineral şi petrol. Insă exploatarea lor şi aducerea pe pieţele străine e îngreuiată de lipsa căilor ferate.

E vorba acum să se facă proba cu nişte cazane noi. Dacă izbuteşte, folosinţa cărbunelui indigen —prea bogat în suit şi prin urmare neplăcut din pricina fumului—este asigurată. Inginerii germani au şi făcut socoteala că Brazilia ar putea singură aproviziona, pe un lung şir de ani, toată industria nemţească.

Avuţia ei cea mai de seamă rămîne totuşi cafeaua şi bumbacul. De aceia plantaţiile dela *St. Paulo*, criza muncitorească, au dat mult de lucru politicianilor din Brazilia. Cînd în *1889* *Dona Izotel*, fiica ultimului împărat, a obţinut liberarea sclavilor, cultivatorii Braziliei se socotiră ruinaţi. Un an după aceia izbucni şi revoluţia.

In rîndul statelor de azi, aşezate pe noi temelii, ea şi-a cucerit un loc de cinste. La conferinţele de pace ale popoarelor, Brazilia a spus cuvîntul ei îndrăzneţ şi hotărît. Are însă milă de „marile puteri" de odinioară, sărăcite şi scăpătate. Prin Crucea roşie le-a împărţit deseori ofrande, căci Brazilia are de unde. Cultivatorii de cafea din *St. Paulo* au trimes numai într'o singură zi 276 de saci. Asta nu-i nimic faţă de cifra, la care s'a urcat vînzarea generală a ţării pe ziua de 13 Iulie 1921: 87.874 saci, din totalul rămas neîncărcat în portul din Santos: 2.804.815 saci...

Brazilia stă bine şi cu sănătatea: doctorii ei au lecuit-o de frigurile galbene. Stă bine şi ca strălucire: în ce priveşte luxul şi modele, nici-o altă ţară n'o întrece. Străzile ei largi —„Avenidas"— sînt Lunea şi Joia pline de lume. In Rio de Janeiro umblă de două ori pe atîta automobile ca în Berlin.

(Fred. Westphal. *Die Woche*, Nr. 37, 23 Jahrg., 1921).

Pentruce este trebuinţă de universitate maghiară?

Ideia unei universităţi maghiare în Romînia trebue să fie considerată independent de orice preocupare de politică—din orice parte. O universitate se naşte din dezvoltarea culturală în care se găseşte un popor într'un moment dat. Ea nu se poate *face* în chip meşteşugit, ci reese ca o necesitate firească, atunci cînd un popor simte că se poate *face* şi el părtaş, potrivit geniului său, la înalta muncă culturală a omenirii la înaintarea ştiinţei în genere. Acordarea de diplome este preocupare secundară în universitate—şi chiar ca preocupare secundară, ea nu s'a ivit la începutul primelor universităţi, care s'au alcătuit prin întrunirea liberă a învăţatului cu învăţăceii.

Poporul Maghiar din Romînia se găseşte pe o asemenea treaptă, ca să reclame o universitate. *Il îndreptăţeşte şi trecutul, căci chiar numai vorbind de Ardeal, el şi-a* avut odinioară şcoala înaltă ce exista în timpul lui Gabriel Bethlen la Alba-Iulia, din care s'a născut apoi, la 1872, universitatea din Cluj. Universitatea este deci reclamată de năzuinţa Maghiarilor din Romînia de a colabora la munca înaltă culturală în rînd cu alte neamuri, deci pentru ştiinţă şi foarte puţin pentru diplome. Căci minoritatea maghiară n'ar avea trebuinţă decît de un număr destul de restrîns de candidaţi de profesori şi de medici şi mai puţin încă de avocaţi. Dar mai este reclamată şi de trebuinţele sufleteşti ale păturii mai cultivate a poporului.

Universitatea maghiară în nici un chip nu poate fi dăunătoare Romîniei. In propriul său interes, orice tînăr maghiar va învăţa româneşte şi, însuşi mai mult, îşi va iubi patria, dacă poate să-şi aibă aici şi învăţămîntul superior în limba maternă. Altfel ar trebui să se ducă la studii în Ungaria, cîţiva ani de zile numai în Ungaria—din cauza valutei.

Dacă, însă, statul s'ar teme că o asemenea universitate ar putea fi un cuib de iredentism, statul însuşi va putea să-l împiedice cu mijloacele de control şi represiune ce-i stau la îndemînă. Dar n'ar fi un serios învăţat maghiar acela care şi-ar folosi catedra pentru asemenea scopuri.

(Varga Béla. *Pasztortüz*. Noembre. 1921).

Reamintire despre tratativele mele purtate la Arad cu comitetul naţional romîn

Spre a risipi tot felul de nedumeriri din sufletul publicului maghiar din Romînia cu privire la acţiunea sa din Arad, nedumeriri pricinuite de svonuri false, de interpretări rău intenţionate şi de denaturările vremii — sociologul maghiar trăitor în afară de hotarele Ungariei, la Viena, publică subt acest titlu o lungă dare de samă în revista clujană. Mai mult din aduceri aminte.

La începutul lunei Noembre (1918) orice factor politic din Budapesta era sigur că soarta Ungariei ajunsese la un desnodămînt fatal. Contele Karolyi a zugrăvit Consiliului naţional din Budapesta situaţia în toată realitatea ei tragică—şi de hotărîrea lui a condiţionat iscălirea convenţiunii dela Belgrad. In aceiaşi şedinţă, unde premierul vorbea astfel Sfatului maghiar (10 Noem.) circulau svonuri despre pretenţiile teritoriale ale Comitetului naţional romîn şi chiar despre înaintări de trupe fie dinspre Carpaţi, fie din sud, fie din miază-noapte (Cehii). Fiecare auzea atunci clopotul de înmormîntare al Ungariei istorice şi „mai mulţi au isbucnit în plîns". In cuvinte sguduitoare, preşedintele *Hock* János a dat expresie tragicului situaţiei şi a cerut ca guvernul nou Karolyi să fie lăsat să salveze ce se mai poate salva.

Peste trei zile, la Arad, Comitetul naţional cerea ca să fie trecute în puterea unei guvern romînesc din Sibiu, Ardealul, Caraş-Severinul, Aradul, Bihorul, Sălagiul, Sătmarul, Ugocea, Maramureşul şi parte din comitatele Bichiş şi Cenad. Nu spunea dacă era vorba şi de alipirea lor la Romînia, ale cărei trupe însă trecuseră Carpaţii. Guvernul Karolyi era sigur că forţele politice şi militare din Romînia ca şi din Ardeal mergeau spre alcătuirea unei Romînii mari. Totuşi s'au întreprins tratativele dela Arad: mai întăiu fiind speranţă că s'ar putea stabili un provizorat până la tratativele de pace—căci armistiţiul de la Belgrad asigura integritatea teritorială a Ungariei istorice; *apoi*, fiindcă mai era speranţă că proectul pentru organizarea federativă-cantonală a Ungariei va putea cîştiga pe Romîni; şi, în sfîrşit, era necesar să se dovedească Europei civilizate că vechea Ungarie feudală dispăruse şi că cea nouă era dispusă să asigure libertăţile tuturor neamurilor într'o federaţie cantonală, după modelul elveţian.

Venit la Arad, în tovărăşia altor delegaţi ai guvernului şi a cîtorva *fruntaşi* maghiari ardeleni aflători în Budapesta (Apathy, etc.), a înfiinţat în sînul delegaţiei romîneşti o dispoziţie enervantă, provocată de diferite ştiri despre atrocităţi săvîrşite împotriva populaţiei romîneşti; iar, la deschiderea desbaterilor, *Vasile Goldiş*, ca preşedinte al Comitetului naţional a protestat împotriva prezenţei reprezentanţilor Consiliului naţional maghiar din Ardeal, declarînd că înţelege să trateze numai cu reprezentanţii noului guvern. Le era neplăcută Romînilor îndeosebi prezenţa lui Apathy, cunoscut lor ca şovinist.

După ce totuşi s'a admis ca reprezentanţii maghiari ardeleni, un reprezentant al Saşilor şi unul al Şvabilor să participe numai ca ascultători şi ca bărbaţi de încredere, au fost expuse delegaţiei romîneşti propunerile guvernului Karolyi. Acesta vrea un aranjament provizoriu, până ce conferinţa de pace va fixa hotarele statului maghiar. Pe urmă fieştecare parte îşi relua libertatea de acţiune. Până atunci Ardealul va fi scutit de un războiu civil. Guvernul nou din Budapesta stă pe baza principiilor wilsoniene. El acceptă prin-

cipiul sinedeterminării oriunde Romînii se găsesc în mase compacte ori în majoritate; dar cere totodată respectarea aceluiaşi drept şi pe sama celorlalte neamuri, ca să nu fie înlocuită o asuprire prin alta. Comitetul romîn pretinde un teritoriu pe care, faţă de 2.900.000 Romîni, se găsesc (după statistica oficială) 3.900 000 Neromîni. Aranjamentul provizoriu, propus de guvernul maghiar, dă fiecărui popor putinţa de a-şi exercita dreptul de sinedeterminare. Va schimba hotarele meşteşugite ale unor comitate spre a hotărnici firesc blocurile naţionale, cărora le-ar da puterea de guvernare. Dar aceste blocuri, cu autonomia lor ca şi în Elveţia, vor recunoaşte totuşi guvernului central din Budapesta, unde vor trebui să fie reprezentate, exerciţiul unor atribuţiuni comune de stat. Romînii vor păstra dintre funcţionari pe aceia care îşi vor fi făcut în mod conştiincios şi corect datoria. De asemenea citā vreme rămîn actualele instituţiuni, cele două sau trei limbi vor fi folosite în toate ramurile administraţiei. Guvernul maghiar n'are niciun gînd ascuns; dar Romînii chiar dacă nu-s deplin mulţumiţi cu proectul, să-l primească în chip provizoriu spre a evita sguduiri sociale şi chiar o deslănţuire a bolşevismului în hotarele Ungariei.

Vorbitorii romîni au arătat neîncredere în posibilitatea de realizare a proectului şi mai cu samă în oamenii care ar veni după cabinetul Karolyi la cîrmă. Sosind adouazi şi Iuliu Maniu din Viena, atitudinea Comitetului romîn a fost şi mai hotărîtă şi mai clar înfăţişată. Intr'înşii vorbeşte sentimentul unităţii naţionale. Suveranitatea se găseşte în posesiunea Poporului Romîn şi el va hotărî în adunarea lui naţională. Romînii însă nu urmăresc asuprirea altor neamuri şi ceiace le oferă guvernul maghiar vor acorda ei minorităţilor.

Drumurile fiind deci cu totul deosebite tratativele nu mai puteau avea loc, Romînii au rămas mai departe hotărîţi să asigure ordinea şi administraţia cu ajutorul gărzilor lor naţionale.

Mulţumindu-i pentru osteneală, Vasile Goldiş a declarat că refuzul nu se adresează personal împuternicitului guvernului Karolyi, (adică lui Jàszi Oszkar).

Era de aşteptat ca Romînii să nu poată fi cîştigaţi pentru vre-un compromis pe baza unităţii vechiului stat maghiar. Erau apoi şi relaţiile de putere nefavorabile Ungariei, care propriu zis nu mai avea o armată.

De încheere, spre a se arăta ideile de libertate care dominau în lumea intelectuală maghiară cea mai aleasă, se reproduce manifestul a vre-o 100 intelectuali, în majoritate scriitori, către Poporul Maghiar, în vederea alcătuirii unei *asociaţii libere de state* pe baze naţionale în centrul Europei şi nesocotind graniţele istorice.

(Intre semnături locul întâiu îl ocupă numele lui *Ady Endre*—şi e o depărtare respectabilă dela lacrimile celor din Consiliul naţional din Budapesta care *plîngeau Ungaria istorică şi de care* probabil Comitetul naţional romîn se temea, până la acest manifest străbătut de cele mai umanitare sentimente şi care începe cu constatarea îmbucurătoare că prin căderea Monarhiei Poporul Maghiar a rămas şi el singur stăpîn pe destinele sale).

(Jàszi Oszkàr. *Napkelet*, Decembre, 1921).

Coloidele şi fiinţele vieţuitoare

„Humorile" fiinţelor vieţuitoare sînt coloide. Un coloid este un sistem în echilibru în compoziţia căruia intră un lichid şi particule solide suspendate în acesta: micelele. La rîndul lor micelele sînt alcătuite dintr'un nucleu sau granul învelit de o pătură foarte aderentă de substanţă luată din lichid. Micela are sarcină electrică.

Prin distrugerea păturii aderente superficiale se rupe echilibrul coloidului şi se produce *floculaţiunea*. Fenomenul acesta poate fi provocat, dar se prod[illegible] dela sine, cu timpul: coloidul devine matur, îmbătrîneşte şi moare.

Viaţa unei fiinţi este redusă în ultimă analiză la proprietăţile coloidelor care o compun. A influenţa coloidele însamnă a influenţa viaţa.

Boliile sînt datorite turburărilor produse de agenţii toxici şi infecţioşi în echilibrul coloidelor, microbii provoacă o maturaţiune care merge crescînd treptat, timp de cîteva zile,—perioada de incubaţiune,—spre a ajunge la floculaţiunea coloidului: declaraţia maladiei.

In unele cazuri substanţa vătămătoare nu e suficientă pentru a determina o maturaţiune complectă,—pănăla floculaţiune,—a coloidului: acesta, schimbat în parte, rămîne *sensibilizat*. O a doua acţiune a aceluiaş agent nociv va produce floculaţiunea care în acest caz poartă numele de dezlănţuirea *shokului anafilactic*. Shokul anafilactic poate fi produs de orice coloid (*A. Lumière şi colaboratorii săi*) atît la *animale* cît şi la *plante*.

Găsirea substanţelor care să împiedice floculaţiunea devine o importantă ţintă urmărită de cercetările biologice şi medicale.

Cunoştinţa intimă a fenomenelor coloidale deschide largi perspective în biologie. Technica de laborator permiţînd prepararea artificială a coloidelor, posibilitatea reproducerii şi observarea *in vitro* a fenomenelor elementare ale vieţii este dată.

„*Starea* coloidală condiţionează viaţa. Floculaţiunea determină maladia şi moartea. Impiedicarea ei ar menţine omul mereu sănătos".

(A. Koehler. *La Nature*, Decembre, 1921).

Un nou om fosil

„The Times" anunţă în prima săptămînă a lui Noembre 1921 descoperirea unui nou om fosil, dezgropat în nordul Rhodesiei (Africa de sud) la 130 km. spre nord de rîul Kafu, afluent stîng al Zambezului, din movila *Broken Hill* exploatată de compania Rhodesia Broken Hill Mine.

Craniul lipsit de maxilarul inferior, este perfect conservat, nemineralizat (nefosilizat) însă lipsit de substanţe organice.

Nu seamănă cu nici un craniu cunoscut din Africa actuală, însă mult cu craniul omului din ultima epocă glaciară *(Homo Neanderthalensis)*, avînd totuşi o aparenţă mai simiană.

Fruntea foarte fugindă; arcade sprincenare proeminente „omeneşti". Bolta craniană asemănătoare cu aceia a Pitecantropului, însă mai vastă. Faţa şi dentura omeneşti. Caninii bine conformaţi. Toţi dinţii cariaţi, fenomen patologic neobservat până în prezent pe craniile fosile europene.

Gaura occipitală în poziţie mai avansată decît la H. Neanderthalensis: staţiunea în două picioare deci mai perfectă.

Osemintele şi instrumentele găsite odată cu craniul aparţin unor specii care există încă prin acele ţinuturi: craniul nu poate proveni din altă epocă geologică decît acea actuală.

Probabil că *H. Neanderthalensis* şi *H. Rhodesiensis* (astfel a fost botezat noul „fosil" de Smith Woodward) au o origine comună.

Primul a pierit destul de brusc după perioada glaciară. Celalt poate a continuat să trăiască în alte regiuni. Poate că H. Rhodesiensis ne indică persistenţa în Africa a unui om de mult fosil în Europa. Poate că într'o bună zi într'un colţ ascuns al Africei misterioase se va descoperi un exemplar viu din specia noului om fosil.

(Marcellin Boule. *La Nature*, Decembre, 1921).

Originea „chestiei ucrainiene" şi d. N. Iorga

D. N. Iorga a ţinut în 1916 o conferinţă la Academia Romînă (apărută mai tîrziu în broşură), despre „Legăturile Romînilor cu Ruşii apuseni şi cu teritoriul zis ucrainian". D. Iorga susţine că Ucraina nu există, „că ea n'a constituit niciodată o *unitate* geografică, nici un „teritoriu naţional" propriu, *deosebite* de cele velicoruse" şi nici n'a căutat „să se afirme, în certa-

ţele ei politice, ca individualitate proprie".

„Dacă e vorba,—susţine d. Iorga,—de un teritoriu naţional, cu trecut şi viitor, întrebarea s'ar fi pus în zadar unui scriitor dinaintea jumătăţii a doua a secolului XIX".

Dovada: istoricii ruşi şi străini n'au scris nicăeri că poporul ucrainian s'ar fi manifestat ca o individualitate aparte. Ucraina a fost una cu Velicorusia.

Şi care-s anume istoricii, care au scris despre Malorusia? Schlözer, Schérer, Engel, Rambaud, Karamzin, etc. Pentru aceştia n'a existat o naţiune ucrainiană, cu vre-o tendinţă naţională. „Chestia Ucrainei" este o „invenţie nemţească", născocită de Austria — pentru a slăbi coheziunea rusească — între 1860—1870 prin istoricul Mihail Hrusevsky, fost profesor la universitatea lui Lemberg.

D. Iorga, tot în 1916, în „Neamul Romînesc", rectifică doar data originei rutenismului: el ar fi inventat de „guvernul Mariei Terezei şi al lui Iosef II", „pentru a combate aspiraţiile naţionale *polone*".

Dar să ne ocupăm puţin de scriitorii, pe studiile cărora d. Iorga îşi bazează părerile d-sale asupra Ucrainei.

Despre Engel, care a trăit pela sfîrşitul veacului al XVIII, d. Iorga spune că acestuia - „nici nu i-a trecut prin cap" vre-o chestie ucraineană. D-sa trece însă prea uşor chiar peste titlul cărţii lui Engel: „Geschichte der Ukraine", tipărită în 1796, în compoziţia căruia intră şi cuvîntul „Ucraina". Dar Engel, în această „Istorie a Ucrainei", găseşte chiar o deosebire între Ucrainieni şi Ruşi: „Ucrainianul are în firea sa *sînge polon*, pecînd Moscovitul n'are".

Engel afirmă totuşi că „poporul ucrainean al Cazacilor a dispărut acum în gigantica masă a imperiului rus",— dar nu înţelege prin aceasta o contopire etnică, ci una politică, determinată de Ecaterina II, care spre sfîrşitul veacului al XVIII a desfiinţat toate instituţiile autonome ucrainiene.

Engel nu insistă mai mult asupra acestei chestiuni, fiindcă el se alimentează din operele lui Schlözer şi Schérer, „scriitorii oficialităţii ruseşti".

D. Iorga greşeşte scoţînd argumente din tăcerea istoricilor. „Argumentum e silentio" e dificil de mînuit.

Francezul Schérer, care a scris despre Malorusia în 1788, a fost „consilier al curţii ruseşti dela Petersburg sub Ecaterina II". În anul apariţiei cărţii chiar, Schérer avea legături cu curtea imperială rusă, în sensul căre a şi-a şi scris opera. Totuşi Schérer, caşi Engel, susţine că limba ucrainiană este un dialect al celei poloneze. Acest lucru a scăpat însă d-lui Iorga.

Schlözer, deasemeni a fost un reprezentant al oficialităţii ruseşti. El fusese adus din Germania în 1761 de către oficialitatea rusă şi numit profesor la Academia din Petersburg, — fiind deci plătit de stat. Schlözer, pe de altă parte, era şi profesorul copiilor lui *Kiril Razumovsky, hatmanul Ucrainei, pus de ţarină preşedinte al Academiei*, şi care susţine năzuinţele ţarismului, înăbuşind tendinţele iredentiste ucrainiene.

Karamzin este, şi el, istoricul oficialităţii ruseşti. La 1803 a căpătat dela ţarul Alexandru I titlul de „istoriograf al ţării" şi o pensie de 2000 ruble anual. Karamzin avea dreptul să cerceteze, oriunde, toate izvoarele istorice. Oficialitatea i-a dat drept ajutor pe Muravyev, secretarul Ministerului de Instrucţie. Iar împăratul i-a scutit opera de cenzura obligatorie.

Rambaud şi-a tipărit la 18 4 „L'Histoire de la Russie" cu banii Rusiei oficiale, care—în înţelegere cu Academia de Ştiinţi—l-a numit „membru corespondent" al acelei Academii.—Rambaud la 1884 nu spune nici un cuvînt despre tendinţele ucrainiene într'o operă, tipărită cu bani ruseşti. La 1876 *însă*, acelaşi Rambaud spune, în „La Russie épique", că „naţiunea malorusă are limba sa, istoricii săi, publiciştii săi, poeţii săi, romancierii săi". „Ucraina a existat mult timp între Polonia şi Moscovia. Totuşi nu s'a dat Moscalului fără condiţiuni. Înainte de a o putea asimila cu Rusia Mare, Petru Alexeevici şi Ecaterina II au întîmpinat, nu numai odată, rezistenţa ei". (Este vorba, desigur, de-o asimilare politică).

Dacă trecem peste izvoarele oficialităţii ruseşti, toate celelalte izvoare ruseşti prezintă „chestia ucrainiană" în tot veacul XVIII şi în întâia jumătate a veacului XIX, — adică înainte şi de Mihail Hrusevsky şi de guvernul Mariei Terezei. Şi „chestia ucrainiană" nu se naşte în Austria, ci în Rusia — de unde vin Ucrainienii prigoniţi pentru convingerile lor - şi o continuă pe teritoriul austriac.

D. Iorga îl cunoaşte numai pe Mihail Hrusevsky,—şi nici măcar toate operele acestuia; chiar cele mai interesante îi sînt străine. *Dar mai există o mulţime de istorici, pe care d. Iorga nu-i cunoaşte. Au scris, astfel, despre Ucraina, în ruseşte sau în ucrainiană, următorii scriitori:* Alexandru Hrusevsky, Lizarevsky, Suijgin, Dzidzora, Vasiljcikov, Efimenco, D. Miller, Mjkotin, Dragomanov, Kostomorov, Maksimovic, Sreznevsky, etc...

Din studiile acestor istorici şi filologi rezultă, că a existat şi există o „viaţă proprie ucrainiană, deosebită de cea velicorusă şi în luptă naţională cu aceasta" — ale cărei peripeţii au fost consemnate şi'n Cronici.

Documentele arată că Petru cel Mare, la 1711, admite ca Ucraina să-şi aleagă pe hatmanii ei; instituie totuşi, pe lîngă dînşii, un „Colegiu" de şase ofiţeri velicoruşi — pentru siguranţă. Doi hatmani consecutivi, Skoropadsky şi Polubotok, protestează la Curte împotriva încălcărilor de drepturi, pe care le sufereau pămîntenii lor, manifestîndu-se astfel — caşi în alte dăţi — personalitatea ucrainiană, socotită ca atare chiar de guvernul velicorus.

Ecaterina II desfiinţează la 1764 hatmanatul, lăsînd însă „Colegiul" într'o altă formaţie: 4 Velicoruşi şi 4 Maloruşi. La 1775 sînt desfiinţaţi însă „Cazacii zaporojeni", iar la 1783 însuşi „Colegiul", „cele două manifestări ale individualităţii ucrainiene". Dar, viaţa ucrainiană continuă, „împotriva oficialităţii velicoruse şi dedesubtul ei", în tot restul veacului XVIII şi XIX până la 1860-1870 - deci înainte de profesorul Mihai Hrusevsky.

În tot acest timp Ucrainienii au dat o luptă dîrză pentru limba, literatura şi drepturile lor politice.

Mişcările naţionaliste ucrainiene luînd proporţii mai mari pe la 1860, oficialitatea rusească a început o violentă prigoană împotriva Ucrainienilor. Atunci centrul mişcării ucrainiene s'a mutat peste graniţă, în Galiţia.

Din acestea rezultă cu prisosinţă că „chestia ucrainiană" şi „teritoriul zis ucrainian", nu-s „invenţii nemţeşti", ci realităţi pure.

(Ilie Bărbulescu, *Arhiva*, No. 1).

Mişcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

Jean Epstein, *La Poésie d'aujourd'hui un nouvel état de l'intelligence*, éd. la Sirène, Paris, 1921.

Este poate inițiul studiu care încearcă să dea poeziei noi o explicare ştiinţifică şi filozofică.

Poezia nouă, botezată greşit „cubistă", prezintă totuşi o analogie cu efortul de creaţie al pictorilor cubişti: poeţii cei noi, caşi cubiştii, urmează același curent antiintelectualist datorit filozofiei lui Bergson. Ei vor să se cufunde în adîncurile instinctului şi ale sensibilităţii. „Să simtă înainte de a înţelege", cum spune Cocteau.

Inteligenţa este duşmanul care strică totul. Ea dărîmă plăsmuirile visărilor noastre, clasîndu-le şi disciplinîndu-le.

Dar cuvintele sînt senzaţii cristalizate prin inteligenţă. O poezie de senzaţie pură ar fi o simplă succesiune de ţipete şi gemete.

Jean Epstein vede, în alcătuirea destinată a poeziei moderne, urmele unei moliciuni cerebrale. Această moliciune „este poate voită, cu scopul de a produce o amorţire intelectuală, cîteodată delicioasă". Deci un fel de refugiu în Nirvana pentru a scăpa de supărătoarele tighioane: raţiunea, inteligenţa, logica. Dorind să alunge logica, poeţii au încercat să fugă de gramatică, altfel „fraza odată pornită, inteligenţa se prinde în angrenajul sintaxei, care, orice-am face noi, este totdeauna logică".

Capitolele care complectează studiul d-lui Epstein duc la concluzia că poeţii noi au voit să scape de tirania compoziţiei şi a gramaticei, mori îmbătrînite care macină mereu aceeaşi făină.

Abel Chevalley, *Le roman anglais de notre temps*, Humphrey Milford.

Cartea, afară de introducere şi concluziune, are unsprezece capitole care cuprind, pe scurt şi foarte limpede, întreaga evoluţie a romanului englez. Este scrisă pentru cetitorii francezi, dar va fi utilă şi cetitorilor englezi: în ţara lor nu există un expozeu istoric şi critic aşa de complect în conciziunea sa.

Primele capitole tratează despre romanul englez dela Daniel Defoe până în sec. al XIX-lea cuprinzînd pe Dickens, Tchackeray, G. Eliot, G. Meredith şi Thomas Hardy. Apoi autorul schiţează celace el numeşte „veacul" reginei Victoria şi al regelui Eduard. Cele şase capitole din urmă sînt consacrate romanului englez din vremea noastră.

După d. A. Chevalley, romanul este o ficţiune în proză de o anumită întindere. Definiţie foarte largă şi din unele privinţe prea îngustă.

Recunoaştem însă că este clară şi elastică aşa încît se adaptează uşor la clasificaţiile necesare în cursul unei asemenea lucrări.

Romanul este inspirat de o revoltă împotriva convenţiilor sociale, împotriva sentimentului tiranic al majorităţilor, împotriva abuzurilor celor puternici şi a nedreptăţilor existenţei sociale. Romanul care nu-i decît o poveste ca să ne distreze, nu rămîne; numai opera care este un atac — indirect bineînţeles — poate să trăiască şi să aibă o repercusiune asupra ideilor şi obiceiurilor. Să mai adăugăm însă că operă durabilă este aceia care atacă nu numai piedicile şi obiceiurile sociale, ci şi viciile oamenilor şi lipsurile naturii omeneşti.

Sophocles, *The Oedipus Tyranus translated and explained by J. T. Shephard* M. A. Cambridge of the University Press, 1921. 1 vol. 8°.

D. Shephard oferă literaţilor englezi un text bine stabilit, o traducere în versuri a părţilor lirice, o prefaţă şi un comentar care fac cu putinţă înţelegerea unei opere atît de frumoase. O singură lipsă mai serioasă prezintă această ediţie: nu se găseşte în text o analiză metrică complectă, aşa că înţelegerea structurii părţilor lirice prezintă dificultăţi.

Georges Duhamel, *Les hommes abandonnés*, éd. „Mercure de France", Paris, 1921.

Este romanul acelora care nu par nici destul de interesanţi, nici destul de criminali pentru a captiva publicul. Din istorisirea pe care o face *căruţaşul*, se desprinde fabula populară, eroarea judiciară şi conştienţa sau inconştienţa umilului erou. Acest om tae gîtul unui cioban care castra animalele puse subt paza lui. Căruţaşul e împins de ceva mai tare decît el: purtarea ciobanului i se pare dezgustătoare şi uciderea lui înseamnă revolta naturii în faţa bestialităţii omeneşti.

În stil se simte cîteodată cruzimea cuţitului chirurgical, ca un avertisment al autorului pentru lumea prea nepăsătoare în faţa adevărului.

Credincios programului său filozofic, Duhamel se ocupă de cei desmoşteniţi. El îi ridică în picioare, îi face să trăiască logic, cu toată nebunia lor aparentă, îi explică, le luminează ascunzişurile întunecate, proectînd asupra lor lumina unei minţi superioare.

Amy Lowel, *Legends*, Houghton Mifflin Company.

Pentru Amy Lowel, cunoscuta poetă americană, „legenda" nu este decît un pretext pentru ritmuri neaşteptate şi pentru bogate floricluri de imagini. Punctul de plecare al legendelor sale este cîteodată un rînd cetit din întîmplare, mai adesea una din amintirile pe care le-a cules în călătoriile ei prin toate ţările lumii.

Cetim pe rînd „Cîntecul funebru al şefului indian", îngropat împreună cu calul său; epopeia „Many Swans" — un luptător care se urcă până la cer pe o scară de săgeţi şi, uitînd pe oameni, rămîne acolo până la vremea pescuitului de somoni care-l readuce la realităţile lumii lui de altădată. Darul adus din cer este focul distrugător; ori pe unde trece, totul arde — copaci, vietăţi, oameni.

„Legenda de porţelan" e povestea unei tinere fete chineze care din dragoste uită riturile sacre.

Toate ţinuturile planetei noastre au inspirat verva şi lirismul poetesei din lumea nouă.

Poezia ei este prea îmbelşugată în imagini şi prea diversă în ritmuri: cîteodată pierzi răsuflarea ca să o urmăreşti şi ochii sînt orbiţi de jocul tuturor luminilor cerului.

Soarele cădea după piscurile nalte.
Răcoarea umbrelor era aşa de plăcută
Încît veveriţele şi epuraşii şi porcii şi ţopîrlele
Mişcau din coadă;
Şi bîtlanii din lacul Titicaca îşi umflau guşa
Şi se cufundau în apa roşie în care se oglindeau culmile de carmin ale munţilor
Şi papagalii ţipau şi scînteiau între mimoze.

Amy Lowel înoeşte meşteşugul imaginei romantic şi simbolist şi găseşte ritmuri îndrăzneţe care n'au fost niciodată încercate în limba engleză.

Conrad Aiken, *The house of dust*, ed. The four seas Company.

Tot un poet american, care însă locueşte o altă lume decît universul de imagini şi de muzică a lui A. Lowel. Aiken locueşte o *casă de praf*:

Sămănăm cu cei ce caută într'o casă de neguri
O casă de praf.

Din acest praf Conrad Aiken îşi face poezia. În ea se ascunde o taină pe care poetul cearcă să o adîncească:

Pămîntul are vine; în seara asta bat,
Pămîntul se umflă subt picioarele mele;
O sevă roşie umple copacii negri
Şi frunzele s'aprind;
Le simt cum bat...

Pe cînd liliacul trece în lumina lunii şi vrăjitoarele călăresc pe vînt.

Adeseori Conrad luminează ascunzişurile sufletului cu candela mică pe care o poartă veşnic cu el:

Îmi voiu ridica lumina deasupra lor
şi le voiu cerceta feţele.

Omenirea pe care o zugrăveşte el este aceia din Sgirie-Nourii

New-Yorkului, aferată, teribilă, roasă de amor și de egoism. Conrad Aiken lărgește în mase nelămurite, cîteodată sunătoare, cîteodată greoae, „simfonia" poetică inovată de John Gould Fletcher.

Versul păstrează totdeauna o mlădiere admirabilă; din rimă el scoate efecte de muzică îndepărtată și monotonă.

ELOCVENȚĂ

Al. Millerand, *Choix de plaidoyers*, éd. Fasquelle, Paris, 1921.

Toată lumea cunoaște în d. Millerand pe omul politic. Volumul de față apărut în timpul președenției de Republică a d-sale ne arată pe oratorul juridic. Comparînd discursurile politice publicate mai înainte (Travail et travailleurs, —Politique de réalisation, Pour la défense nationale,—La guerre libératrice) cu piedoariile din acest nou volum se poate prinde fizionomia, una în deversitatea sa, a omului politic și a avocatului.

ARHEOLOGIE

Panchman Mitra, *Prehistoric arts and crafts of India*, Calcuta, University Press.

Un volumaș în care textul și mai ales ilustrațiunile dau o idee despre puținul cît se știe până în prezent din preistoria Indiei.

Prin identificarea urnelor funerarii, a semnelor imprimate pe vasele neolitice, prin asămănarea unor cranii hyperdolichos, precum și prin afinitatea limbajelor, autorul vrea să pună în evidență tainica legătură etnică și culturală dintre India și Egipt.

ETNOGRAFIE

Mustodixi, *Qu'est ce que la mode?*, éd. Picart, Paris, 1921.

Moda este nestabilă, nelogică: nu evoluiază, ci se schimbă — e tiranică. In momentul cînd e lansată, moda nu-i niciodată ridicolă; este însă întotdeauna dacă i-a trecut domnia. Durata ei este cu neputință de prevăzut. Moda nu consistă în schimbări individuale, ci într'o schimbare generală, de ordin social. In mare parte este creată prin influența negustorilor.

D. Mustodixi crede că clasele inițiale sînt cele care conduc, celace nu pare destul de exact (moda balcanică în Occident, de ex.).

Cauza fundamentală a modei ar fi sexualitatea, nevoia de a plăcea altui sex; proba este că preocuparea de mode descrește cu slăbirea facultăților sexuale (cîteodată, însă, dimpotrivă).

Astăzi veșmîntul nu este făcut pentru a acoperi corpul, ci pentru a-l împodobi. Sentimentul conservării individului, igiena, nu joacă niciun rol.

Lipsa de ocupație, rivalitatea dintre oameni, excitarea pe care o provoacă portul unei toalete frumoase, sugestia pe care o dă o haină aleasă celui ce-o poartă, sînt atîtea cauze eficiente ale modei.

Moda, fiind o transformare, se apropie de artele frumoase, *totuși nu poate fi clasată printre ele*, căci nu dă emoții dezinteresate.

Acest studiu clar și bine ordonat, are astăzi, pe lingă altele, meritul de a fi foarte de actualitate.

EDUCAȚIE

J. Demoor et T. Jomkheera, *La science de l'éducation*, éd. Lemertin, Bruxelles.

Biologia este temelia pe care trebue așezat întregul complex de regule care formează știința educației. Numai cunoașterea suficientă a fiziologiei copilului va face cu putință ca educatorul să evite atîtea stîngăcii și greșeli. Astfel, de pildă, știind că diferența între cele două sexe nu este localizată, ci se întinde asupra întregului fiziologic al fiecărui individ, vom înțelege că sistemul învățămîntului mixt trebue condamnat. Nu pentru motive de timiditate, ci avînd în vedere necesități adînci bio-pedagogice.

Autorii aplică criteriile biologice la toate chestiunile de psichologie infantilă și izbutesc să preconizeze un respect mai mare pentru desvoltarea spontană a copilului.

GEOGRAFIE

Jean Brunhes et Camille Vallaux, *La Géographie de l'histoire*, ed. Alcan, Paris.

Lucrarea aceasta este o adevărată filozofie geografică a nenumăratelor evenimente care se grupează în jurul marelui război. Tulburînd timp de cinci ani viața materială a planetei, cataclismul acesta a revelat tuturor complexitatea organizării economice a lumii. Se știe acum în ce strînsă dependență stă Europa de piețele celorlalte continente. Puterile centrale și Rusia, lipsite de legătura cu aceste piețe, au fost distruse. In mare parte, succesul aliaților se datorește faptului că au avut controlul căilor maritime mondiale.

Inăuntru continentului, războiul ne-a dat lecții și mai importante. S'a constatat că statele nu pot trăi *ca organisme vii*, dacă le lipsesc *anumite organe esențiale*: o *regiune minieră* pentru unele, *un port pentru altele, artera principală a unei căi ferate sau a unui fluviu*. S'a văzut apoi că țările încercuite, în actualele împrejurări, nu pot să respire nici să trăiască, dacă nu le este asigurat accesul liber către oceane.

Astfel fluviile internaționale, porturile, tranzitul, au căpătat o importanță primordială în noua organizare economică a Europei.

Autorii, savanți, desăvîrșiți au studiat cu imparțialitate toate problemele de mai sus, punîndu-le în legătură cu problemele mai generale ale alimentării omenești, ale grupării populațiilor, migrațiilor și colonizărilor, luptelor de rasă, formării statelor, în fine cu problemele pe care le ridică marea chestiune a comunicațiilor mondiale.

CHESTIUNI SOCIALE

Maurice Delafosse, *Les noirs de l'Afrique*, éd. Payot.

O scurtă privire de ansamblu asupra istoriei, *civilizației*, caracterelor fizice, morale și intelectuale ale populațiilor de rasă neagră care locuesc continentul african.

Lucrarea are un deosebit interes pentrucă întîia oară, după veacuri de politică colonială, ea combate teoria mercantilă de exploatare a coloniilor care trebue să „aducă un cîștig metropolei".

Pentru d. Delafosse problema economică a coloniilor trebue să se confunde cu problema de politică indigenă. Trebue să se altoiască pe materia brută—spiritul, care să o învie și să o fecundeze. Opera de colonizare să se sintetizeze subt forma unei vaste întreprinderi de *cultură* în cel mai larg înțeles al cuvîntului.

S'a spus că Negrii sînt inferiori, subt raportul dezvoltării intelectuale, tuturor celorlalte tipuri ale omenirii. S'a confundat însă *ignoranța* cu *inteligența*. Negrii n'au avut norocul să poată evolua, ca celelalte rase omenești. Și aceasta nu din incapacitate, ci din cauza izolării lor aproape absolute în mijlocul Africei, fără nici o legătură cu restul lumii. *„Sînt întîrziați; au perdut mult timp care nu se poate cîștiga într'o zi, nici chiar într'un secol. Dar ei nu și-au spus cel din urmă cuvînt și istoria lor nu s'a sfîrșit"*.

Autorul ajunge la o formulă în ceiace privește modul de colonizare: „Nu trebue să fabricăm contrafaceri grăbite de democrație, creînd în masă cetățeni cu aceleași drepturi politice ca noi. Negrii trebue să evolueze în cadrul propriilor lor instituții și obiceiuri, cîrmuite și îmbunătățite cu prudență înțelepciune".

O formulă, care dacă nu-i nouă, este foarte nimerită.

H. Barbusse, *Le couteau entre les dents*. Paris éd. Clarté.

Această carte este un apel „către intelectuali pentru a-i chema să-și îndeplinească adevărata lor menire care este de a ajuta poporul să facă Revoluția" și deci să sfîrșească cu tristul lor rol de până acum, „de a escunde adevărul și de a contribui la răspîndirea minciunii sociale". Un șir de blesteme împotriva literaților și mai ales împotriva atitudinei lor în timpul războiului. Pentru Barbusse „talentul și geniul au fost de obiceiu aservite puterii sau prejudecăților, ceiace este același lucru".

Intelectualii vor cîștiga cetind cărticica aceasta: este inspirată de un suflu generos, dar și de o spăimîntătoare convingere de infailibilitate care nu poate fi gustată de mulți dintre ei.

Această convingere trebue să fie în adevăr foarte puternică. Ea determină pe autor să strige: „Singurul mijloc de a face să domnească ordinea este de a o impune".

Programul comunist pe care Barbusse îl schițează în cursul lucrării este blînd, foarte asemănător cu al școalei solidariste și cooperatiste și ar putea fi acceptat fără să fie nevoe de cuțit.

ȘTIINȚĂ

Dr. A. von Borosini, *Verjüngt kunst von Zarathustra bis Steinach für die Gebildeten aller Stände*, Emil Pahl, Dresden.

Dr. A. von Borosini vrea să arate cu trimiteri la Zarathustra, că ideile pe care lucrările lui Steinach le sugerează, nu sînt nouă în marea lor majoritate.

Faptul însă—și în carte se accentuează aceasta—nu ia nimic din valoarea descoperirii lui Steinach.

Autorul are dreptate cînd se ferește de optimismul exagerat și în volumul său se găsesc, pentru aceia care nu vor să se lase a fi operați, multe sfaturi de higienă, ce împreună cu o dietetică rațională, duc și ele la scopul dorit.

Stanislas Meunier, *Histoire géologique de la pluie*, éd. Vuibert, Paris.

Autorul descrie ciclul apei în natură. Subt influența temperaturii și a vînturilor, apa din atmosferă se condensează în nouri și cade subt formă de ploae pe pămînt. Aici, sau se scurge formînd șuvoae sau se infiltrează atacînd rocile, modificîndu-le pe nesimțite și transformînd astfel înfățișarea terenului.

Regăsim apoi apa din ploi subt formă de pîrae, rîuri, fluvii, determinînd basinurile hidrografice; în sfîrșit ajunge în mare, unde se va evapora pentru o nouă călătorie, un nou ciclu.

Ploaia a colaborat la aproape toate marile funcțiuni geologice: la ridicarea munților, la eruperea vulcanilor, la metamorfismul și așezarea zăcămintelor minerale, la depozitele marine, la existența ghețarilor, a vînturilor, însfîrșit la repartiția vieții pe glob.

Ploaia apare deci ca unul din cei mai importanți factori geologici, geografici și biologici.

O bogată documentare personală adunată în călătoriile d-lui S. Meunier—din punctele cele mai variate ale globului fac ca această carte să fie o lectură plină de farmec.

P. Eversheim, *Die Electrizität als Licht und Kraftquelle*. Leipzig, Quelle & Meyer, 2.50 M.

Ni se dă într'un spațiu restrîns o privire cuprinzătoare asupra întregului domeniu al Electrotechnicei. Forma este atrăgătoare așa că din ea orice profan poate să se instruiască asupra fenomenelor electrice care se petrec în viața obișnuită. In această ediție, capitolul asupra telegrafiei fără fir, este în special dezvoltat pe larg.

BIBLIOGRAFIE

D. D. Patrașcanu, *Candidat fără noroc* și alte povestiri folositoare, Ediția III, Edit. „Viața Romînească", 1922, București, Prețul 17 lei.

Mihail Sadoveanu, *La noi, în Vilșoara*. Edit. „Viața Romînească", 1922, București, Prețul 22 lei.

Jean Bart (Eugeniu P. Botez), *Jurnal de bord*, Ediția III, Edit. „Viața Romînească", 1922, Iași, Prețul 28 lei.

Goethe, *Campania în Franța*, în romînește de Pompiliu Pîrvescu, Edit. „Viața Romînească", 1922, Iași, Prețul 15 lei.

L. Rebreanu, *Ion* (Roman), Ediția II, Edit. „Viața Romînească", 1922, București, 2 vol., Prețul 40 lei.

Hector Berlioz, *Simfoniile lui Beethoven*, Trad. de Maximilian Costin, Edit. „Viața Romînească" (Biblioteca muzicală), 1922, București, Prețul 8 lei.

Jul. Giurgea, *Iedera*, Edit. „Viața Romînească", 1922, București, Prețul 20 lei.

Virgiliu Ștef. Serdaru, *Apocalipsul* (Roman), Edit. „Viața Romînească", 1922, București, Prețul 18 lei.

N. Batzaria, *Romînia văzută de departe*, Edit. „Viața Romînească", 1922, București, Prețul 18 lei.

N. Gane, *Novele* (vol. I), Edit. „Viața Romînească" (Biblioteca pentru toți, No. 305–306), 1922, București, Prețul 6 lei.

Radu D. Rosetti, *Din sala pașilor pierduți* (schițe), Edit. „Viața Romînească", 1922, București, Prețul 18 lei.

Frances Hodgson Burnett. *Micul lord*, Prelucrare de Iosif Nădejde, Edit. „Viața Romînească", 1922, București, Prețul 20 lei.

A. T., *„Zi de vară, pînă'n sară—"*, Versuri adaptate și originale Edit, „Viața Romînească", 1922, București.

Const. C. Georgescu, *Reforma impozitelor directe* (Expunerea și analiza critică a legilor pentru reforma contribuțiunilor directe, a impozitului progresiv asupra averii și îmbogățirii de războiu, a impozitului pe lux și cifra afacerilor, indicînd modificările și suprimările de adus legilor), cu o introducere asupra impozitului pe venit în doctrină și legislațiune comparată și o prefață de M. Săulescu, Edit. „Viața Romînească", 1922, București, Prețul 40 lei.

P. Andrei, *Sociologia revoluției*, Tip. „Lumina Moldovei", 1921, Prețul 15 lei.

Sarina Cassvan, *Carnavalul vieții* (Schițe și Nuvele), 1921, București, Prețul 5 lei.

Sarina Cassvan, *Intre artă și iubire* (Roman), 1921, București, Prețul 10 lei.

Alexe Procopovici, *Introducere în studiul literaturii vechi*, 1921, Cernăuți, Prețul 25 lei.

Alexe Procopovici, *Extras din Dacoromania* (buletinul muzeului limbii romîne), 1920, Cluj.

Florian Cristescu, *Nepoții Roademultuiesei*, Edit. „Cartea Romînească", 1921, București, Prețul 9 lei.

Cîntece de copii, Edit. „Cartea Romînească", 1921, București, Prețul 7 lei.

Darea de Seamă a Comitetului de direcțiune asupra activității Institutului economic romînesc, „Cartea Romînească" S. A., 1921, București.

Adrian Pascu, *Veșnicul Idol* (Piesă într'un act), Tip. „Viața Romînească" S. A., 1922, Iași, Prețul 5 lei.

Prof. Dr. N. Leon, *Cursul de parazitologie*, Tip. H. Goldner, 1921, Iași.

Alex. Lepedatu, Ioan Lupaș, Sextil Pușcaru, *La centenarul morții lui Petru Maior*, Inst. „Ardealul", 1921, Cluj.

L. Florin, *Victor Anestin*, cu o prefață de prof. dr. C. I. Parhon, Tip. H. Goldner, 1921, Iași. Prețul 5 lei.

Hortensia P.-Bengescu, *Femeia în fața oglinzii*, Edit. Alcalay et Calafateanu, 1921, București, Prețul 18 lei.
E. Lovinescu, *Critice* (volumul VI), Edit. Alcalay et Calafateanu, 1921, București, Prețul 15 lei.
Darea de seamă a Societății Culturale „V. A. Urechia" (Galați), Tip. „Moldova", 1921, Galați.
Calendarul Asociațiunii pe anul comun 1922, Edit. „Asociațiunii", 1921, Sibiu, Prețul 5 lei.
Stavri C. Cunescu, Industria și Comerțul față de școala Muncitorească, Tip. „Reforma socială", 1921, București, Prețul 5 lei.
Sextil Pușcariu, *Daco-Romania* (Buletinul „Muzeului limbii romîne"), Anul I (1920–1921), 1921, Edit. „Ardealul", Prețul 150 lei.
Doctor C. Gheorghiu, *Contribuțiuni la studiul răspîndirii sifilisului în mediul rural*, Tip. Leopold Steinberg, 1921, Piatra-N..
George Gregorian, *Poezii*, Edit. „Casa Școalelor", 1921, București.
N. Șerban, *Précis de prononciation française*, Collection „Lutetia", No. 1, 1922, Iassy, Prix 3 lei.
Leca Morariu, *Un nou manuscris vechiu* (Isopia voronețeană), Edit. „Glasul Bucovinei", 1922, Cernăuți.
Em. Ciomac, *Mistica roză* (Poeme), Inst. „Luceafărul" S. A., 1921, București, Prețul 15 lei.
Félix Klein, *Cum se instruește copilul*, traducere de Laura Roiu, Victoria Constantinescu și Stelian Constantinescu, Edit. H. Steinberg, București, Prețul 15 lei.
George Georgian, *Biruințe și înfrîngeri*, Edit. H. Steinberg, București, Prețul 15 lei.
Smara, Spade Sirămoșești, proză și poezii patriotice, Edit. H. Steinberg, București, Prețul 12 lei.
Virgiliu Ștef. Serdaru, Lupta dela Mărășești – Oituz, Edit. H. Steinberg, București, Prețul 10 lei.
N. Dunăreanu și Liviu Marian, *Prozatorii noștri*, crestomație, Sec. XIX, Chișinău, Prețul 20 lei.
N. Dunăreanu și Liviu Marian, *Prozatorii noștri*, crestomație, Sec. XX, Chișinău, Prețul 20 lei.
N. Drăgan, *G. Coșbuc, poetul liceului grănițăresc din Năsăud*, extras din „Transilvania".
B. Fundoianu, *Imagini și cărți din Franța* (Morții de André Rouveyre), Edit. Socec et Co., 1922, București, Prețul 14 lei.
Ion Pas, *In seara de Crăciun* (Piesă într'un act), Edit. Socec et Co., 1922, București, Prețul 4 lei.
Ion Pas, *Pentru zilele de vacanță* (Istorioare pentru copii), Edit. Socec et Co., 1922, București, Prețul 7 lei.
Calendarul catolic „Presa bună" pe anul 1922, Edit. „Presa bună", 1922, Iași, Prețul 8 lei.
Dr. Od. Apostol, *Tuberculoza*, Tip. „Frăția Romînească", 1922, Orhei.

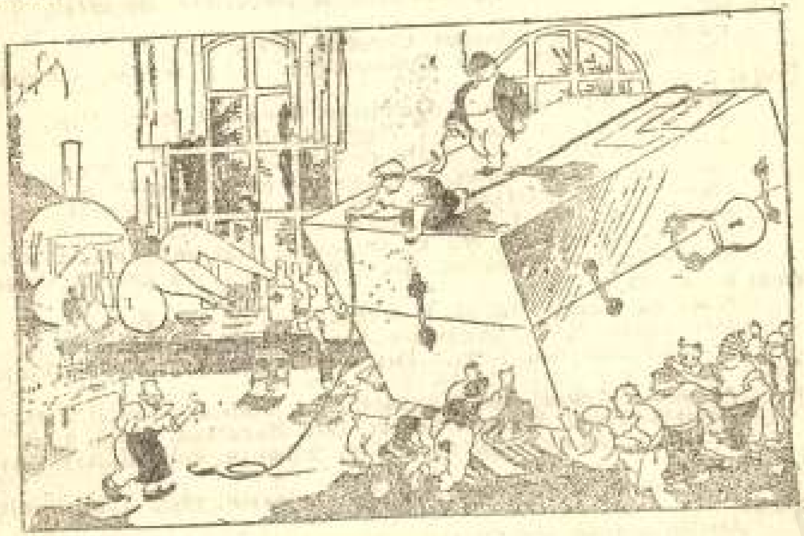
La Nouvelle Revue Française, No. 100, 1 Janvier, Paris, Prix 4 fr. 50.
Mercure de France, No. 566, 15 Janvier, Paris, Prix 4 fr..
Résumé mensuel des travaux de la Société des Nations, No. 8, Décembre, Genève.
Annales des Mines de Roumanie, No. 10–11, Octobre–Novembre, București, Prețul 30 lei.
Bulletin de la Section Scientifique, No. 4–6, Bucarest.
Napkelet, N-rele 23–25, Decembrie 1921.
Pásztortüz, N-rele 34–35, Decembrie 1921.
Buletinul Industriei, număr festiv, Septembre, București.
Curierul cooperației sătești, No. 10–12, Oct.—Noembre, București, Abonament anual 35 lei.

Revista Științifică „V. Adamachi", No. 1, Noembre, Iași, Prețul 8 lei.
Craiu Nou, No. 11, Decembre, Sibiu, Prețul 2 lei.
Muzica, No. 11, Noembre, București, Abonament anual 50 lei.
Cele 3 Crișuri, No. 21, 15 Decembre, Oradea-Mare, Prețul 3.50 lei.
Satirul, No. 3, 15 Decembre, Roșiori-de-Vede, Prețul 2 lei.
Lamura, No. 1 și 2, Octombre-Noembre, București, Prețul 10 lei.
Gîndul nostru, No. 2, 25 Decembre, Iași, Prețul 3 lei.
Citiți-mă, No. 1, Decembrie, București, Prețul 10 lei.
Educația, No. 9–10, Noembre și Decembre, București, Prețul 6 lei.
Călăuza, No. 1, 1 Ianuar, Cernăuți, Prețul 3 lei.
Biblioteca Copiilor și a Tinerimii, No. 1, 1 Ianuar, Chișinău, Prețul 2 lei.
Buletinul Muncii, No. 7, Octombre, București, Prețul 3 lei.
Muguri, No. 2, 1 Ianuar, T.-Măgurele, Prețul 2 lei.
Revista Sănătății, No. 9, Decembre, Cluj, Prețul 5 lei.
Romania, No. 23, Roma, Abonamento annuali lire dieci.
Ideea, No. 6–7, Decembre-Ianuar, București, Prețul 3 lei.
Deșteptarea, No. 1, Ianuar, Cernăuți, Prețul 2 lei.
Economia Națională, No. 12, Decembre, București, Prețul 10 lei.
Biserica ortodoxă romînă, No. 3, Decembre, București, Abonament anual 100 lei.
Ideea europeană, No. 83, 1–8 Ianuar, București, Prețul 1 leu.
Hasmonaea, No. 7, Decembre, București, Prețul 5 lei.
Transilvania, No. 9–12, Oct.—Decembre 1921, Sibiu, Prețul 10 lei.
Revista Moldovei, No. 9, Ianuar, 1922, Botoșani, Prețul 5 lei.
Revista Vremii, No. 6, 8 Ianuar, 1922, București, Prețul 4 lei.
Buletinul de Informații al grădinii botanice dela Universitatea din Cluj.
Cosînzeana, revistă ilustrată, No. 1, Ianuar, 1922, Cluj, Prețul 3.50 lei.
Arhiva, organul soc. istorico-filologice din Iași, No. 1, Ianur 1922.
Cooperația romînă, No. 10–12, Decembre, 1921, Craiova, Prețul 40 lei.
Lupta economică, No. 11, Ianuar 1922, București, Abonament anual 300 lei.
Sămănătorul, No. 1, Ianuar 1922, Brașov, Prețul 4 lei.
Analele Dobrogei, No. 4, Octombre-Noembre, Constanța, Abonament anual 40 lei.
Bibliografia economică romînă, Ianuar-Iunie, București.
Buletinul Institutului economic romînesc, No. 1, Ianuar, București.
Economia Forestieră, No. 6–9, Iunie-Septembre, București, Prețul 20 lei.
Duminica Poporului, No. 3, 22 Ianuar, București, Abonament anual 30 lei.
Orizontul, No. 3, 19 Ianuar, București, Prețul 2 lei.
Foaia Plugarilor, No. 1, 1 Ianuar, Chișinău, Prețul 1 leu.
Datoria Noastră, No. 2, Decembre, Pitești, Prețul 3.50 lei.
Brazde adînci, No. 7, Ianuar, București, Prețul 3 lei.
Sburătorul literar, No. 19, 21 Ianuar, București, Prețul 2 lei.
Flacăra, No. 7, 21 Ianuar, București, Prețul 2 lei.
Convorbiri literare, No. 12, Decembre, București, Prețul 8 lei.
Gîndirea, No. 18, 15 Ianuar, Cluj, Prețul 2.50 lei.
Ramuri, No 4, 22 Ianuar, Craiova, Prețul 2.50 lei.

Revista Caricaturii

Caricaturile reproduse, fără să angajeze direcția revistei, au scopul să dea cetitorului, sub o formă distractivă, ecoul preocupărilor care agită astăzi lumea.

Micile cadouri

— Ce-mi aduceți acolo ?
— Un gram de radium...

(Le Rire)

Dansurile moderne

Mr. Fantol, cunoscutul profesor de dans, stă pe marginea mării și iscodește o figură de dans cu totul nouă ajutat de neîntrecutul său partener.

(Punch)

— Soacră-mea-i un înger !...
— A mea trăește încă...

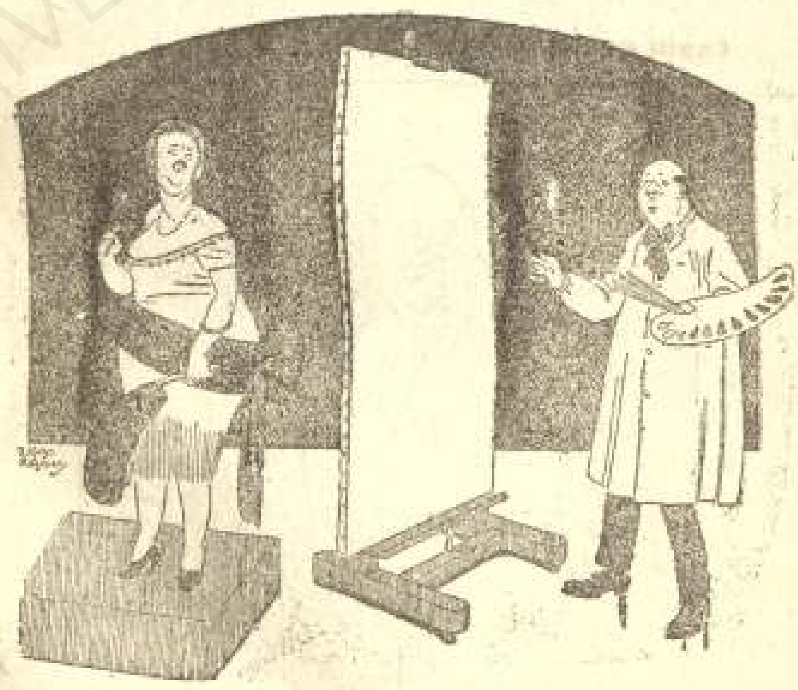
(Simplicissimus)

Scăderea populației

— Vi se spune : faceți copii ! Nu e destul. Eu vă zic : Fiecare dintre d-voastră să se angajeze că n'o să facă decît gemeni...

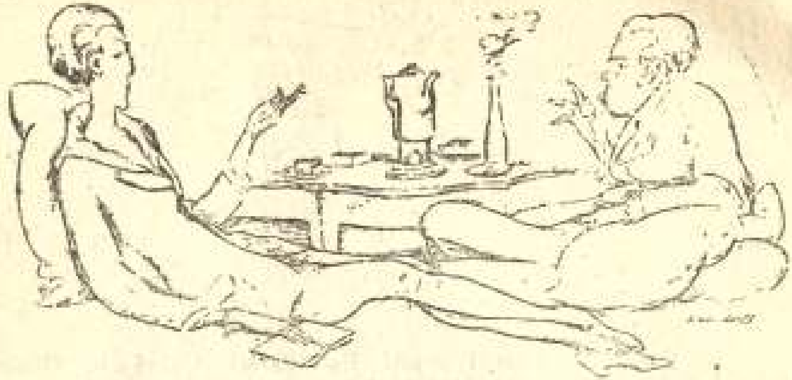
(Le Rire)

Doamna. — O să fie asemănător portretul pe care mi-l faci ?
...ul. — Dacă țineți numaidecît...

(Le Rire)

Vremuri grele

— Insurătoarea a devenit tot mai scumpă! Cît te costă numai un divors!...

(Simplicissimus)

Copiii de azi

— Mai tîrziu să nu îndrăzneşti să-mi spui că m'a adus o barză...

(Simplicissimus)

Scrisori către Simforoza
(după douăzeci de ani)

Am văzut dăunăzi pe Moissi, în *Cadavrul viu.* Tolstoi şi Moissi laolaltă!... Nici azi nu pot să gonesc pe Fedia din faţa cugetului meu; nici azi nu pot să sting, din amintirea mea, melodia vocii lui Moissi. Iubita mea prietenă, nu o cronică dramatică voesc să-ţi scriu... Moissi dezarmează şi vrăjeşte pe criticul teatral. Bietul critic ajunge să semene cu un pescar, care, pornind pe mare cu năvodul, în loc să dee peste vînatul obişnuit, se pomeneşte, în năvod cu o sirenă! Descurce-se pescarul nostru cum o şti! Eu notez întîlnirea mea cu Fedia-Moissi drept un eveniment de o rară plinătate sufletească. Dar cu sfîrşitul lui Fedia nu mă împac. In *Cadavrul viu* (nu ştiu la ce epocă a fost scrisă piesa) nu găsesc pe proorocul dela Iasnaia-Poliana, ci pe Tolstoi din zilele Anei Karenina. Mă doare că Tolstoi n'a găsit un alt mijloc ca să descurce nodul acestei drame. Mă jigneşte sinuciderea lui Fedia şi nu pot să admit că un om atît de bun a putut să săvîrşească o crimă împotriva lui însuşi.

Aceasta însemnează că, după ce m'am ferit să judec jocul lui Moissi, sînt destul de ageamiu ca să dau buzna în actul din urmă al piesei şi să zmulg din mîna lui Fedia pistolul şi desnodămîntul voit de autor... Nu vreau ca Fedia să se sinucidă! Sînt împotriva suicidului, fie el chiar la teatru, ori în roman.

*

Iubită Simforoză, vezi în această protestare, cu prilejul unui eveniment din lumea închipuirii şi a frumosului, semnul statorniciei convingerilor mele. Vor fi — nu prea tîrziu — douăzeci de ani, de cînd am încununat numele d-tale în primele mele scrisori creştine. Dar pe-atunci mi se păruse nimerit să pun, între noi amîndoi, oarecare fabulaţie şi oarecare atmosferă de roman. Azi nu mai simt nevoia acestor deghizări juvenile, ci numai nevoia unei largi mărturisiri de credinţă. Am rămas creştin. Al

rămas incredulă și cercetătoare. Nu-ți mai cer nici o lămurire; nu te mai oblig la nici un răspuns. Iți voiu scrie azi, cînd încep să nu mai fiu tînăr, lunga spovedanie, lungul soliloc al certitudinilor mele in Iisus Christos, adică ceiace împrejurările protivnice nu m'au iertat să fac timp de două decenii.

Am visat odinioară cucerirea d-tale sufletească... Aşi fi voit să te desrădăcinez din lumea d-tale—palidă și sceptică—și să te răsădesc în pămînt evangelic. Dar a fost un vis al anilor entuziaști și tineri. Totuși, mi-ai cerut de multe ori să nu las neisprăvită pînza acestui vis frumos... Iubită Simforoză, am rîvnit neîncetat să-ți înfățișez, adunate la o laltă, temeiurile credinții mele în Iisus Christos. Astăzi iau, încă odată, totul dela început, cu deosebirea că, de data aceasta, desbrac apologia mea de toate podoabele la care țineam pe vremuri.

*

Ne-au despărțit, ne-au depărtat împrejurările vieții, greutățile ei, deziluziile ei. Nu mai cunosc, ca altădată, tot ce cugeți, tot ce simți, dar din cele din urmă convorbiri ale noastre am înțeles că mintea d-tale a rămas același Ahasverus al căilor înțelepciunii omenești. N'ai găsit nici azi împăcarea și *statornicia* după care umbli de atîta timp. Eu am rămas lîngă același țărm pe care îl cunoști—al Genisaretului și al Evangheliei.

Ce-am văzut, ce-am gîndit, ce-am adunat de atunci încoace m'a întărit și mai adînc în încredințarea că stau lîngă țărmul adevărului. Ce-am văzut de-atunci încoace!... însemnează cea mai zguduitoare și mai demonstrativă lecțiune, pe care poate să i-o dee unui cuget creștin priveliștea fragilității noastre pămîntești.

Am văzut idealul claselor muncitoare din Europa pus deodată subt obroc. L-am văzut apunînd în pădurea de baionete pe care socialiștii din țările cele mai înaintate ale lumii le-au ridicat în vara anului 1914. Am văzut cîțiva ani dearîndul—vînîndu-se și exterminîndu-se, cu miile și sutele de mii—oameni în floarea vîrstei, oameni din cea mai aleasă promoțiune a rasei noastre: profesori, ingineri, scriitori, artiști, inventatori, la olaltă cu exaltații vechei noastre eredități războinice. Am văzut cu evidența cea din urmă că omul civilizat, în ale cărui aparențe și pretenții voim mai toți să credem, este aceeași biată ființă imperfectă și neputincioasă—amăgită de miragiile și de vicleniile antagonismelor economice—pe care o cunoaștem încă din vremea războiului troian.

Pentru Elena, soția lui Menelau, cea răpită de Paris, pentru răzbunarea soțului greu țignit, s'a ridicat toată Aheimea și s'a dus să răstoarne zidurile Troei, în capul detestatului popor troian! Pentru dezrobirea, autoprocopseala și fericirea popoarelor mărunte, s'a întîmplat toată tragedia europeană, din decenîul al doilea al veacului al douăzecelea!

Am văzut gol și hid, infirm pentru vecie și cu stigmatele păcatului indelebil, pe omul din care visurile poeților umanitari vor să facă semi-zeul de mîne. Am iubit, iubesc și eu pe acești poeți și visurile lor. Eu însumi durez aceleași visuri... Dacă, însă, ne potrivim ca temperament și ne întîlnim, adeseori, la răspîntia acelorași revolte, asupra principiilor nu putem să ne înțelegem. Ei spun: Omul va ajunge să biruiască, singur, bestia din sînu-i și să-și așeze viața pe temelii de dreptate, de egalitate și de pace. Eu spun: Omul nu poate să biruiască bestia din sînu-i decît dacă o vinde roabă lui Iisus Christos. Vom ajunge să fim mai buni, să nu ne mai urîm, să nu ne mai războim—individual, în clase și în popoare—atunci cînd fiecare dintre noi va înțelege și va iubi pe Iisus Christos.

Mi-a fost dat să trăesc în această oră a isteriei omenirii, cînd adevărul intimei și incurabilei noastre ticăloșii s'a arătat nimicitor de evident. Mai trebuia încă un lucru: Să văd pe inimicii măcelului universal, pe umanitarii, pe idealiștii prigoniți, pe martirii, pe sfinții, pe proorocii Bibliei maximaliste, revenind din Babilon și, subt conducerea unor noi Esra și Zorobabel, începînd clădirea *templului sovietic*. Am văzut și acest spectacol, nou *pentru omenire*. Ce mai rămîne din tot ceiace cugetarea, *credința și toate sistemele filantropiei independente* de Creștinism au grămădit până *azi* pe capul sărmanei omeniri?

Am avut, în timpul din urmă o neuitată convorbire cu unul din prea puținii idealiști adevărați pe care îi găsim azi pe suprafața pămîntului romînesc. E un om rar, crescut într'un mediu străin; are o vastă erudiție, e democrat și evoluționist. Ii mărturiseam toată decepțiunea, toată întristarea pe care experiențele sociale dela noi și dimprejurul nostru le cășunează celor ce iubesc poporul. Nu e sfîșietor să vezi că ultimele rezerve de speranță și de iluzie umanitară sînt cheltuite atît de nebunește? Ce să mai credem, ce să mai așteptăm? Omul e slab din cale afară; omul e rău; omul e veșnic frînt în două de povara păcatelor. Din această hordă omenească nu vom putea niciodată să scoatem un falanster de îngeri! Teoriile sociale pot fi admirabile. Construcția pe hîrtie a viitoarei societăți omenești poate să fie genială. Dar ce ne facem cu toate aceste palate de cristal, cînd soții noștri, care trebue să locuiască în ele, seamănă atît de jalnic cu tovarășii lui Ulisse, după ce-i vrăjise zeița Circeia!

Și-i mai spuneam marelui democrat, amicul meu: N'am eu tot *dreptul* să scot din această priveliște deplina îndreptățire a convingerilor mele creștine și să cred, cu înzecită putere, că numai prin Evanghelie domolim egoismul omenesc și asigurăm solidaritatea conștiințelor? Amicul evoluționist mi-a răspuns: „Sînt sute de mii de ani decînd omenirea merge cu pași de furnică pe calea infinită a desbestializării... Dacă uriașul vis al îmbunătățirii sociale se va îneca în mocirla realității, avem timp, în cazul

cel mai rău, o mie, două, de ani, să urzim un altul, mai apropiat de adevăr".

Iubită Simforoză, eu unul n'am atita răbdare. Eu rămîn lîngă Iisus Christos. Prin Evanghelie, acest drum de mii de ani pe care ar trebui să-l mai facem, ca să stîrpim bestia din inimile noastre, se scurtează cu totul. Urmînd învăţăturii şi pildei lui Iisus Christos, fiecare dintre noi ajunge cetăţeanul ideal, postulat de societatea viitoare. Dar cum s'ar deslega, cum s'ar canaliza pricinile sociale şi economice, într'o societate omenească, adînc devotată Evangheliei şi deplin supusă Mîntuitorului—e o problemă care stă mai presus de intenţiile şi de puterile mele. Vreau ceva mai puţin şi mai precis: *Care sînt cuvintele care pot îndupleca un cuget omenesc să primească împărăţia lui Iisus Christos?*

*

Scumpă amică, ştiu prea bine că această a doua a mea încercare, deşi după ani de zile de cugetare şi de experienţă, e tot atît de anevoioasă caşi cea dintâiu. Dar mă supun unei porunci superioare. Nu voiu avea linişte până ce nu voiu îndeplini acest proect apologetic făcut odinioară. Vin azi în ajutorul meu cîteva împrejurări mai prielnice.

Mai întâiu, în urma acestui amestec de oameni, de limbi, de idei şi de ţeluri, născut în timpul războiului şi după războiu, am ajuns să vedem mai de aproape semeni din alte ţări (unele foarte depărtate), şi din mediuri sociale mult deosebite de al nostru. Cu multă mirare am constatat că aceşti oameni trăesc sufleteşte în Evanghelie şi îşi dau serioasă osteneală să-şi potrivească viaţa după învăţătura Mîntuitorului, ba încă se nevoesc să determine şi pe alţii la viaţă creştinească. Îţi închipueşti ce impresie îmi fac atari oameni, care, din ţările lor cu străveche cultură, vin să predice pe Iisus Christos nepoţilor—ţăranului dela Dunăre. Ei care au, la ei acasă, organizaţie, viaţă superioară, ştiinţă creatoare de minuni, trec oceanul, cu Sfînta Scriptură la subţioară, şi se străduesc să ne convingă că ne-au adus tot ce au mai de preţ, mai folositor şi mai venerabil, la ei acasă! Avem şi noi Sfînta Scriptură... Dar doarme în colb şi în slovă cirilică, de vre-o sută de ani. Doarme în podul bisericilor şi în subsolurile bibliotecilor.

Al doilea, lărgindu-se hotarul ţării noastre, mai cu seamă spre miazănoapte, îmi dau seama că peste descreştinatul vechi Regat, au început să curgă răcoroasele izvoare ai creştinismului de dincolo. În Ardeal mai sînt creştini. Am văzut avocaţi, medici, profesori... luînd parte, cu simplitate şi cu pătrundere, la slujba sfintei liturghii.

În al treilea loc... eu însumi am făcut treburi bune şi am vîndut cu cîştig multe din planurile, din ambiţiile şi din deşertăciunile mele literare. Le-am vîndut pe încredinţarea că în aceste zile pe care le-a ajuns neamul nostru nu poate să fie mai nimerită rîvnă pentru mine—atita cit m'a lăsat Dumnezeu şi aşa cum m'a lăsat, decît să scot din praful vetustăţii Sfînta Evanghelie şi s'o înşir—mărgăritar nou şi viu!—pe firul limbii romîneşti, cel răsucit de Hasdeu, de Eminescu, de Coşbuc şi de ceilalţi.

Să aducem încăodată, în inima şi în viaţa poporului romînesc, Sfînta Scriptură şi eterna auroră care înconjoară chipul lui Iisus Christos—: iată, după credinţa mea, cea mai necesară şi cea mai grabnică muncă sufletească, pe care trebue s'o îndeplinim şi la care trebue să ajute toţi cîţi poftesc, cu adevărat, mai multă omenie, mai multă dreptate şi mai multă tihnă, în viitorul nostru.

G. Galaction

Statul Continental-Mercantilist

Momentul istoric din 1915

Anul 1915 închide o eră şi deschide o alta. In locul balanţei compturilor, pe care erau fundate statele dela 1815 încolo, vine din nou balanţa mărfurilor, cu toate consecinţele pe care le-am analizat în partea I-a a acestui articol.*

Războiul dela 1914 a curmat o epocă unde statele, cu suflarea puţin încetinită, trăiau subt egida Păcii Britanice.

In cîteva cuvinte, vom începe prin a schiţa această situaţiune.

I

Dealungul veacului al XIX-lea, cu o viteză inegală, bătrînele state naţionale imitaseră pe statul-şef. Astfel reuşeau să astupe lacunele unei balanţe veşnic deficitare printr'o balanţă a compturilor favorabilă. Se simţea însă în mod inconştient că acest procedeu era prea delicat pentruca echilibrul să ţină multă vreme. Se vedea cu cîtă anevoe se împreunau capetele cercului în care naţiunile persistau să se încue ermetic.

Dar era o cauză mai adîncă pentru care procedeul fragil al balanţei compturilor ameninţa să nu mai fie suficient. Am arătat aiurea că generalizarea acestui procedeu în Europa era datorit prosperităţii, adusă de invenţiunile dela sfîrşitul secolului al 18-lea. Echilibrul instabil al ţărilor europene se păstră graţie acestui parazitism în marginea unei abundenţe pe care unii o credeau indestructibilă; alţii dimpotrivă, văzînd epidemia de pregătire militară, aveau parcă presimţirea că cea mai mică pierdere improductivă va deslănţui o criză cum nu mai fusese până atunci.

Războiul, cu deperdiţiunea sa uriaşă şi definitivă de energie şi materie, a pus capăt soluţiunii particulariste din 1815. Anul 1915 deschide o criză unde din nou balanţa mărfurilor va fi charta constitutivă a statelor.

* Vezi „Viaţa Romînească" No. 12 (1921).

Erau însă şi înainte de 1915 ţări care se apropiau mai mult ca altele de o asemenea soluţie. Astfel erau America de Nord, Rusia şi, până la un punct, Germania.

Statele-Unite erau totdeodată o naţiune şi un continent întreg. Condiţiunile cu totul excepţionale care au prezidat la apariţia lor în istorie, le dispensau să treacă prin toată filiera evoluţiunii europene. Dar greutatea moartă a tradiţiei vechiului continent le stînjenea mişcările. Istoria pusese în 1815 toate mizele pe cartea Regatului-Unit. Ca în nişte cângi, ţinea Anglia în mîna sa amîndouă Americile, zădărnicindu-le ori şi ce încercare de a se dezvolta „conformément à leur propre génie". In tot decursul secolului al XIX-lea, procedeul balanţei compturilor a fost eficace. Graţie monopolului preţului şi al creanţelor, robirea reuşea. Tutela europeană asupra Lumei-Noi se realizase prin arma albă a Finanţei.

Rusia, de asemeni, constituia un stat naţional, dar mare cît un continent. Dintr'un anumit punct de vedere, statul rusesc era mai adaptat progresului. Dar acuitatea cu care se punea problema socială copleşea orice altă calitate. Cît de mare să fi fost prosperitatea, totul se afla la discreţia unui războiu civil foarte probabil şi fără sfîrşit supputabil.

In ceiace priveşte ţările care se aflau la capătul de jos al erarchiei, aveam spectacolul unui faliment uneori realizat (Egiptul, Serbia, Grecia), în tot cazul iminent (Romînia, Bulgaria, Italia, Spania). Nu trebue să înţelegem acest cuvînt în mod pejorativ. Este vorba numai de tendinţa generală, cerută de logica principiului erarhiei, ca statele mai slabe să intre economiceşte în orbita altora mai puternice.

O fizionomie foarte personală o avea, în concertul de ţări, Impărăţia germană. Stat ciudat, care prezinta caracterele comune a trei forme deosebite de state. Reichul lui Wilhelm era totdeodată un stat 1) naţional, ca vechile naţiuni mercantiliste, 2) continental, ca Republica Americană, şi 3) mondial ca Marea-Britanie.

Naţional, pentrucă Unirea din 1870 fuzionase o sumedenie pulverizată de corporaţiuni teritoriale, regate, ducate, principate, oraşe şi tot felul de stătuleţe microscopice.

Mondial, pentrucă cineva spusese odată că viitorul acestei ţări e pe apă, făcînd, astfel, ca monopolul britanic să înceapă să se clatine.

In sfîrşit, *Continental*, graţie unei instituţiuni care permitea o expansiune teritorială bazată pe consideraţiuni de proximitate geografică şi de vecinătate inter-naţională. Este Liga faimoasă, şi în mod simplist criticată, a Europei Centrale. Nu-i lipsea decît un singur lucru, care nu poate fi considerat ca un cusur: *Timpul* necesar pentru a se întinde asupra întregu-

lui continent european. Din punctul de vedere însă al scopului pentru care fusese creată, era o instituțiune progresistă, perfect de acord cu pasul timpului.

Pentru toate aceste motive, Germania era un stat sui generis, de o varietate și de o supleță neînchipuită, care ajunge să justifice splendoarea pe care o atinsese în 1914. Reichul își pompa seva dela trei instituțiuni deosebite. Pentru alții, acestea reprezentau una trecutul, alta viitorul și numai cea de a treia prezentul. Pentru Germania însă tustrele constituiau realități prezente.

Era firesc ca un astfel de stat ciudat, și de o vitalitate întreită față de vecinii săi, să pricinuiască, prin apariția sa, adînci turburări. Existența sa, dacă era compatibilă cu un regim de erarchie începîndă, nu se mai putea împăca cu una deja terminată. Incă din 1870, cînd esorul Germaniei abia începea, situația respectivă a statelor era osificată într'un sistem de inegalitate aproape oficială. Prezența, pură și simplă, a Germaniei era un fapt revoluționar. De pe la 1870 încoace, la cea mai mică mișcare a ei, toate construcțiunile diplomatice se prăbușeau ca niște castele de cărți de joc. In afară de ori și ce considerațiune de responsabilități, trebue să recunoaștem că simplul fapt al existenții, între Vistula, *Rin* și *Mare*, a unui stat ciudat ca acel al *kaizerului Wilhelm, era deajuns pentruca pacea europeană să fie imposibilă*, și *panica cronică*.

Mai presus de gîlcevile particulare dintre oameni și de animozitățile de clasă, mai presus chiar de urile de rasă, catastrofa din 1914 trebuia, cu o rigoare matematică, să ia ființă. Dacă autoritățile germane nu s'ar fi grăbit să facă ele cele dintâiu formalitățile juridice (sau mai bine anti-juridice) ale declarației de războiu, s'ar fi găsit în Franța sau în Anglia clase dominante care să o facă.

Era un nour prea încărcat, care trebuia să izbucnească în ploae. Firește, pentru spectatorul de azi, ploaia de sînge din 1914—1918 nu poate deștepta decît oroare. Dar pentru istoricul obiectiv al secolelor viitoare, această orgie va fi considerată ca o întîmplare salutară, care a descongestionat viața politică și economică a globului întreg.

Intr'adevăr, niciodată lumea nu a cunoscut o situațiune mai paradoxală, mai anormală, mai absurdă ca în deceniile care au precedat declarațiunile de războiu: un dezechilibru mondial, peste care trona, hipertrofiată, o soluțiune englezească, care, cu mijloace de o neînchipuită fragilitate, încătușa energiile tinere și viabile ale unei Americi, Japonii, Germanii.

In sfîrșit, din nefericire pentru contemporani, din fericire pentru generațiunile de mine, 1914 redeschide o criză, bătrînă de o sută de ani, și face ca din nou soluția generală a balanței comerciale să se substitue celei particulariste a hipertrofiei circulației.

Azi, în 1921, trăim în plin perioada statului continental-mercantilist. Deja două treimi din glob aderă la această nouă formă a societăților omenești. Europa va trebui să sfîrșească și ea prin a i se supune.

In fugă, după cum comportă un studiu de popularizare ca acesta, vom da cîteva indicațiuni care ni s'au părut mai semnificative, asupra felului cum se înjghează, subt ochii noștri, primele două state continental-mercantiliste.

II

A. America. Am spus mai sus cum statele europene își asigurau existența, periclitată de o balanță comercială din ce în ce mai negativă, printr'o serie de măsuri delicate și relativ artificiale, în tot cazul susceptibile într'o bună zi să dispară. Toate aceste dispozitive fragile se pot grupa împrejurul expresiunii: *Balanța compturilor*.

Știm că aceasta constă din următoarele elemente:

1) Valorile expediate de emigrați în țara de origină.

2) *Venitul capitalurilor plasate în țările noi*.

3) *Comisioanele percepute de bancheri pentru compensații, acceptații, puneri de efecte în pensiune, sconturi de hîrtie comercială, etc.*

4) *Venitul fretului marinei comerciale*.

5) Comerțul de antrepozit.

Până în 1915, Americele, departe de a cunoaște avantagiile acestor instituțiuni, plăteau adevărate tributuri acelora care le aveau. Dar efectele normalizatoare ale războiului au consistat din căderea, unul cîte unul, a tuturor acestor privilegii europene. Invers, una după alta, aceste instituțiuni trec în folosul Americei.

a) In primul rînd emigrația în Statele-Unite a scăzut între 1914 și 1918 dela 1.403.681 la 200.000. Această descreștere formidabilă este ușor de explicat.[1] Dar printr'o curioasă intervertire de situațiuni, îi vedem acum pe Americani trimițînd în Europa pionieri care, înarmați cu capital și cu știință de organizație, se stabilesc în țările vechiului continent pentru a

---

1 O primă cauză este protestarea, dinăuntru, împotriva afluxului de emigranți. Dar motivul principal, adus de războiu, este acordarea de drepturi minorității etnice și confesionale și, în general, o legislație publică mai generoasă. Aceasta acționează în trei direcții: asupra Europenilor plecați în metropolele respective din cauza mobilizării, asupra Europenilor din Statele-Unite care, ispitiți de o nouă stare de lucruri, își reamintesc că sînt Europeni;—în fine asupra emigranților posibili care acum nu mai pleacă (se știe că majoritatea acestora aparține tocmai „minorităților etnice și confesionale" de care vorbeam). La toate acestea se mai adaogă și diferitele reforme agrare care le asigură pămînt.

propovăduI, ca nişte noi cruciaţi, civilizaţia industrială americană.

b) Intre 1915 şi 1918 Statele-Unite din debitoare devin creditoare, ba chiar marele stat creditor al lumii. Actualmente deţin cel mai formidabil stoc de aur (peste 15 miliarde), o treime din stocul mondial. Scăpată de tutela banilor, America devine, ea, bancherul atitrat al Europei.

c) Inainte de războiu Clearing House-ul lumii e la Londra. Dela războiu încoace marele centru de transacţiuni financiare şi monetare este în New-York. In 11 luni ale anului 1918 compensaţiunile efectuate se ridică la suma fabuloasă de 130 de miliarde. Iată cum un alt capitol din balanţa compturilor este anulat în Europa, şi un altul, de data aceasta american, îi ia locul.

d) In sfîrşit în ceiace priveşte sclavia fretului de altădată, rezultatele ultimilor cîţiva ani sînt uimitoare. In 1916 flota de comerţ a Statelor-Unite se ridica la 1/10 din cea a Marei Britanii. In 1918 ajunsese la 1/2 din marina Engleză. O asemenea creştere va duce cu certitudine, peste cîţiva ani, la posesiunea celei dintăiu flote din lume (azi deja ocupă rangul al doilea după Regatul-Unit). Şi trebue să atragem atenţia că construcţia mai intensivă de vase a început abia în 1916, cînd, la 7 Septembrie, a fost creat un departament intitulat „Scheeping board". Acesta în 1917 construia o societate „A Emergency Fleet Corporation" cu un capital social de 250 milioane (lei aur, bine înţeles). Vapoarele care ies din şantierele-model presărate pe adînciturile dela Chesapeake (Baltimore Newportnews), dela Newmark, dela Delaware River (Filadelfia), sînt standardizate.

Construcţia de vapoare se ridică (în milioane de tone):

	Pentru Statele-Unite	p. Anglia	p. Franţa
în 1914	la 0,?00	1,600	?,114
în 1918	„ 2,033	1,300	0,013

e) Dar curentul de inversare al situaţiunilor de dinainte de războiu nu se opreşte aici. El pătrunde şi în monopolul inviolabil al Europei: Comerţul de antrepozit, al cărui stăpînitori principali erau Londra şi într'o măsură mai mică Hamburg. Odinioară toate produsele Indiei, Extremului Orient, Australaziei, Americilor, Africei, Australiei, trebuiau să treacă în mod obligatoriu prin pieţele europeene înainte de a fi expediate cumpărătorilor.

Prin intermediul Londrei şi a Hamburgului, Statele-Unite primeau din Indiile neerledandeze chinina, chinchina, tutunul, cauciucul. O bună parte din lîna australiană o primeau după un formidabil înconjur în Europa, deşi existau servicii de navigaţie între Statele-Unite şi Australia.

Efectul războiului a fost şi aici normalizarea. Drumurile întortochiate cedează drumurilor directe. Astfel monopolului reexportului european i se substitue un altul, mai în concordanţă cu natura lucrurilor. Porturile americane devin şi ele locuri de antrepozit. Traficul între Extremul-Orient şi porturile pacifice ale Americei tinde să predomine, după cum spune „Demangeon".

Pacificul, multă vreme considerat ca un ocean de sfîrşituri de drum şi de Antipozi, devine azi una din răspîntiile cele mai frecventate. Numai între Hong-Kong şi America Occidentală găsim 32 de vase colosale care circulă regulat, pe cînd între aceiaşi localitate şi Europa nu găsim decît vre-o 20 de pacheboturi şi cargoboturi mici şi foarte puţin regulate.

Dar toate acestea sînt cîştiguri, dacă se poate spune, *negative*. Ele sînt mai cu samă *pierderile* Angliei. Să vedem însă progresele *pozitive, constructive*, ale Republicei transatlante.

Inarmate cu toate aceste avantagii, plus acela al unui excedent anual de exportaţiune asupra importaţiunilor, necunoscut până acuma în buletinele statistice (15 miliarde), Statele-Unite nu se mulţumesc să scruteze propria lor tutelă faţă de Europa. *Doctrina lui Monroe, odinioară măsură defensivă, ia din ce în ce mai mult aspectul constructiv al „Panamericanismului".* Congresele panamericane dinainte de războiu, [1] care proectau înjghebarea unui stat continental, din fuziunea republicelor dela nord şi a acelora dela sud, dăduseră rezultate destul de mediocre. Poziţiunea Europei, în special a Angliei, era prea solidă; deaceia mişcarea nu a izbutit decît la cucerirea Americei centrale, şi la stăpînirea necontestată a „Mediteranei Americane".

Cu totul alta este situaţia de după războiu. Congresele ţinute [2] au la spatele lor aşezăminte puternice, realităţi de ordin economic, financiar, naval şi industrial.

a) In primul rînd Statele-Unite se substitue Angliei în rolul de bancher al Republicei latine. De unde înainte de războiu, lira sterlingă era instrumentul aproape exclusiv pentru transacţiunile internaţionale, azi 70 la sută din hîrtia comercială a ţărilor sud-americane este trasă asupra New-York-ului. „National City Bank", de unde până acum nu avea nici o sucursală în Republicele latine, acum are peste tot, la Buenos-Aires, la Rio, Santos, San Paulo, Montevideo, Santiago, Caracas, Havana, etc.. Tot aşa cu „First National Bank".

b) In al doilea rînd, vedem ţesîndu-se de jur împrejurul continentelor americane o reţea compactă pe drumuri maritime,

1 Cel dintăiu la Washington, în 1889, cel de al 4-lea la Buenos-Aires în 1910.

2 Conferinţa financiară dela Washington (1915), Congresul panamerican dela Buenos-Aires (1916); în 1916 se mai fundează Federaţia panamericană a Muncii, la Baltimore; un congres comercial panamerican are loc la Washington în 1919, şi unul financiar în 1920.

inexistente în 1914. Companiile de navigație apar ca vechile orașe-ciuperci, ca noile șantiere-ciuperci. Compania din Filadelfia și South-America își îndreaptă vasele spre Montevideo, Buenos-Aires, Rio-de Janeiro. O altă companie leagă Baltimore cu Rio-de-la-Plata; o alta (1917) New-York cu Santos și Rio de Janeiro; o alta Boston cu Argentina; o alta (1919) spre coasta pacifică și atlantică a Americei de Sud; Compania „Grace" unește New-York cu Chili, etc., etc..

c) La această apropiere de mărfuri se adaogă și o vastă întreprindere în vederea comunicațiunilor care să asigure transmisiunea veștilor, ordinelor, comandelor, etc.. Până acum monopolul exclusiv al cablurilor care legau cele două Americi îl aveau Englejii; azi, pe mare ca și pe uscat, instalații telegrafice, grație companiilor gigantice ca „American Telegraph Co.", Mexican T. C-ie și altele, unesc între ele principalele piețe ale dublului continent.

d) Mișcarea comerțului exterior al Statelor-Unite ne arată cum aprovizionarea cu mărfuri din Europa scade considerabil, în beneficiul importanțiunilor făcute in America de Sud. Pe cînd, înainte de războiu, importațiunile din Europa, se ridicau la 50 la sută din totalul importului, în 1918 ajunge abia la 14 la sută. Invers: cele din Republicele latine cresc dela 20 la sută la 31 la sută, și trebue să remarcăm că ambele aceste mișcări sint în realitate mai accentuate decît ne-o indică cifrele de mai sus, pentrucă în ultimii patru ani comerțul exterior al Statelor-Unite a triplat, așa că atît scăderea cît și scoborîrea se ridică la cifre absolute foarte mari.

e) Republicele latine, mai tinere decît sora lor dela Nord, cu o populație pe jumătate cît a acesteia (50 milioane), ești te de foarte curînd din perioada „anarchiei militare", a „pronunciamentelor" și a „caudillilor"—Diaz, Bolivar, Rozas—au încă nevoe de tutelă. Fac parte din acele state despre care Hartley Withers spune că nu se pot dispensa de a importa capitalul străin. In momentul declarării războiului, tăerea creditelor alimentate anual de actualii beligeranți europeni lua proporțiile unui cataclism. In aceste împrejurări critice, orice concurs financiar ori de unde ar fi venit era bine venit. Statele-Unite profită de o ocaziune atît de favorabilă. Finanțarea economiei braziliene, argentine, chiliene, etc.. este dusă cu amploarea caracteristică întreprinderilor americane. Așa dar nu numai ca bancheri, ca „Clearing House" (v. a.), dar mai ales ca dispensatori de credite, America de Nord pune piciorul pe un continent unde circulația împrumuturilor străine este mai indispensabilă decît aerul care se respiră.

f) Dar toate acestea nu sint decît manifestări parțiale ale unei admirabile solidarități între cele două continente. Una din cele mai ciudate absurdități de dinainte de războiu era izolarea forțată și artificială în care Europa ținea două ținuturi care se întregeau reciproc într'un chip ideal.

Iată ce ne spune despre această solidaritate fără păreche, d. Demangeon, profesor de Geografie economică la Sorbona:

„Incă dela începuturile existenței lor, coloniile din cele două Americi au avut între ele raporturi economice, izvorîte din însăși deosebirea resurselor fiecăreia; astfel în timp ce *coloniile de plantațiune* lucrau la obținerea de produse comerciale ca bumbacul, zăhărul, tutunul, *coloniile de populare* obțineau produse alimentare, cereale și carne".

Azi diferențele de evoluție între cele două ținuturi americane au adus motive de solidaritate nouă. In timp ce Statele-Unite au devenit o putere industrială „à la moderne", națiunile latine rămîn încă, aproape toate, la faza agricolă. Statelor-Unite industrializate le trebuesc piețe externe pentru produsele lor manufacturate. America de Sud le oferă un asemenea debușeu. Cît despre produsele alimentare, producția Statelor-Unite acoperă, e drept, nevoile interne. Dar Statele-Unite nu vor să-și piardă clienții depe celelalte continente. Cum creșterea populației și industrializarea crescîndă nu mai permite *excedente de export de materii alimentare, America de Nord își păstrează clientela de altădată grație cumpărăturilor făcute în Republicele latine, cărora, totodată, le servesc de debușeu sigur.*

Dela nord la sud pornesc vapoare întregi încărcate cu ciment, culori, produse chimice, [1] șine de oțel, sîrmă, grinzi de oțel, unt, lapte condensat, cărbune, etc., etc.. La întoarcere vasele transportă cafeaua din Brazilia, din Venezuella, din Columbia, lînă din Argentina și Uruguai; aramă din Chili, piele de peste tot. Iankeii azi exploatează aurul și petrolul din Costa Rico, petrolul din Mexic, petrolul dela Rio Magdalena (Columbia). O societate californiană extrage cuprul din Chili, nitratul din Toco, potasiul și boraxul din Tokopilla, nikelul din Bolivia. Standardoil C-ie scoate petrol din Peru. Din Brazilia scot fier (Minas Geraes) și kaolin, din Argentina arama de Coldero, și petrolul de Magalianes; etc., etc..

Mai elocvente decît toate acestea sînt cifrele comerțului exterior cu Statele-Unite ale principalelor republici latine din America. Astfel:

Comerțul Statelor-Unite cu America latină în comparație cu cel al Angliei
(în milioane de dolari)

	Vînzări Statelor-Unite	Vînzări Angliei
1913	426	370
1917	1036	518

1 Azi produsele chimice și materiile colorante nu mai sînt un monopol al Germaniei. Statele-Unite au găsit procedee noi pentru a

	Cumpărări dela Statele-Unite	Cumpărări dela Anglia
1913	316	214
1917	690	183

Cu Mexicul

	Vînzări Statelor-Unite	Vînzări Angliei
1913	81	9
1917	130	11

	Cumpărări dela Statele-Unite	Cumpărări dela Anglia
1913	48	13
1917	111	4

Din toate acestea rezultă clar că cele două Americi alcătuesc azi o vastă comunitate, unde interesele se împletesc şi se întrepătrund într'o reţea inextricabilă. Subt egida celui mai capabil dintre popoarele americane, se înjgheabă un impunător stat continental.

Nimic nu ne poate da o dovadă mai bună de trăinicia unui asemenea organism decît exiguitatea rezistenţelor care i se opun. Acestea sînt următoarele trei:

1) Mefienţa faţă de Iankei. Dar aceasta poate fi o piedică pentru o complectă fuziune politică. Comunităţile economice nu se împovărează cu elemente de ordin moral ca acestea.

2) Oarecare curente naţionaliste, şi

3) Un început de reluare a faimosului A B C (Argentina, Brazilia şi Chili prezidînd o ligă pansudistă).

Dar aceste două ultime mişcări sînt de o importanţă nulă. In primul rînd din pricina ineficacităţii şi chiar a imposibilităţii materiale ale unui particularism economic naţional. In fond aceste pretenţii sînt accidente de războiu. Nu au nimic permanent. Faptul că în 1914 aprovizionarea Americei latine cu capital şi articole manufacturate încetează brusc, producînd o mare turburare, toate soluţiile capabile să remedieze în tot sau în parte criza, au răsărit automat. Unele, care aveau un fundament serios, vor continua să dureze. Altele, mai puţin eficace, se vor stinge încetul cu încetul. Din categoria celor dintâiu face parte multiplicarea relaţiunilor financiare şi comerciale cu Statele-Unite. Din categoria celor din urmă fac parte ambiţiile de autonomie naţională şi sud-americană. Remarcăm în treacăt că o mai intimă legătură economică a republicelor latine între ele, dacă e neputincioasă pentru a asigura autonomia Americei de Sud, în schimb nu este lipsită de avantagii. Printre acestea, lucru paradoxal, se poate număra şi acela de a constitui o operaţie de pregătire prealabilă a terenului în vederea unei apropieri mai organice, mai sistematice către America de Nord. Iată cum un pretins obstacol al panamericanis-

mului nu este în realitate decît o etapă preliminară spre o înfăptuire mai organică a însuşi idealurilor acestea.

In sfîrşit, nu trebue să uităm că toate încercările particulariste se întorc în folosul Statelor-Unite pentru un motiv de ordin general. Instrumente de luptă pentru scuturarea tutelei europene,—ele au ca principal (dacă nu unic) rezultat să uşureze sarcina adversarilor vechiului continent.

Un fapt mic dar semnificativ ne va dovedi că azi panamericanismul este o realitate. Dintre toate ţările Americei latine, singura care mai are azi ataşe cu Europa este Argentina. Or, vedem cum pe pămîntul acestei aliate a imperiului britanic, singurii agenţi comerciali străini care sînt scutiţi de feluritele taxe în legătură cu meseria (asupra cataloagelor, eşantilioanelor, etc.) sînt... cetăţenii Statelor-Unite. [1]

Steaua Engliterei a apus definitiv în aceste locuri.

Azi noua concepţiune stăpîneşte acolo toate spiritele. Insuşi preşedintele Wilson, şef al partidului democrat, liber schimbist şi plin de respect pentru principiul naţionalităţilor, în discursul său anual în faţa congresului, în 7 Decembre 1915, vorbea despre: *„acel ţesut fin, făcut din simpatie, înţelegere, încredere şi dependenţă mutuală cu care vom împodobi opera rezumată în formula: America Americanilor"*.

Noul stat continental mercantilist există. Există, în primul loc de fapt. Dar mai există şi de drept. El a fost recunoscut în mod oficial la Congresul din Versailles: In chestiunile americane se acordă o personalitate morală şi suveranitate politică Americii întregi luată ca un tot omogen. Niciodată Europa nu recunoscuse în mod explicit doctrina lui Monroe. Pentru prima oară aceasta intră în Dreptul Ginţilor.

* * *

B. *Japonia.*—Dacă ne îndreptăm acum privirea către Extremul Orient vom regăsi o situaţiune foarte puţin diferită de aceia a Indiilor Occidentale.

Naţiunea dominantă a Statului continental asiatic este Japonia. Ea are misiunea să unească într'un tot popoarele „civilizaţiei orezului". Dela războiu încoace această întreprindere este aproape dusă la sfîrşit, şi la bun sfîrşit.

Pe deoparte Japonia scutură tutela Europei şi a Statelor-Unite prin aceleaşi mijloace pe care le descriam mai sus cu ocazia Americei.

Apoi scăpată de cătuşe, la un avînt industrial, comercial şi financiar proporţional mai mare chiar decît al Statelor-Unite.

[1] Acelaşi lucru în Panama şi Uruguay. De altfel toată economia americană nu este protecţionistă decît faţă de celelalte continente. De altfel aceasta este implicat în formula Stat continental mercantilist.

In sfîrșit, tot cu vechile mijloace europeene, pun în valoare bogățiile ținuturilor vecine. In mîinile lor, procedeele europeene de infiltrațiune sînt mai justificate. Popoarele la care se aplică, sînt la un nivel economic compatibil numai cu asemenea procedee. Anormal era felul cum europeenii continuau să le întrebuințeze în țări înaintate ca Statele-Unite, America latină și chiar Japonia.

Din punct de vedere financiar, Japonia din debitoare devine creditoare. Depozitele în bănci cresc cu 110 la sută. Creștere reală, nu nominală, căci yenul, departe a fi depreciat, face primă. Azi cotează 5,50 (2,58 înainte de războiu). In trei ani Japonezii fac, guvernelor străine, credite de aproape 3 miliarde.

Din punct de vedere naval, flota niponă a ajuns să ție al 3-lea rang, de unde în 1914 deținea rangul al 6-lea. Pe Oceanul Pacific era, în timpul războiului, suverană absolută și exclusivă. Azi, deși are de luptat cu concurența americană și britanică, totuși și-a păstrat supremația pacifică.

Din punct de vedere industrial, asistăm la o adevărată revoluție. In primul rînd acapararea industriei bumbacului constitue cel mai important eveniment economic din istoria Extremului-Orient. Exportul acestui articol crește cu 250 la sută.

Toate instituțiunile, publice și private, colaborează la succesul întreprinderilor metalurgice[1]. Extracția huilei trece dela 12 milioane yeni, la 118; exportul cimentului se dublează. Aproape tot ce mai înainte importa, acum fabrică la ea, ba chiar exportează. Astfel vagoane de drum de fier, motoare, mașini electrice (ajung dela 7 la 50 milioane de yeni), tot așa produsele chimice, sticla, chibrituri, bere, săpun, coloranți, jucării, zahăr, etc., etc.

Și întreg acest avînt industrial nu reprezintă decît o slabă parte din ce poate da Japonia cînd va avea o armată de lucrători mai perfecționați și o direcțiune technică mai disciplinată. In sfîrșit, din punct de vedere comercial, de unde înainte de războiu avea o balanță defavorabilă, în 1917 exportul întrece importul cu o treime (35 la sută). Exportațiunile cresc în India cu 400 la sută, cu 700 la sută în Indiile neerlandeze, cu 300 la sută în Australia, cu 1000 la sută în Africa de Sud, cu 300 la sută în Filipine.

Astfel înarmată, cași concurentul său dela Est, Imperiul Soarelui care răsare, pornește cruciada împotriva pericolului alb, și începe, cu mijloacele inaugurate de Albi, dezrobirea și ridicarea la propriul lor nivel a tuturor populațiilor prezintînd

1) O lege din 1917 dă voe uzinelor metalurgice să exproprieze terenurile și casele care li pot fi utile pentru extensiunea întreprinderii dacă justifică o producție de 35.000 de tone anual. Cele de 5.000 sînt scutite de orice impozit sau vamă.

afinități extrem-orientale de vegetație, de climă, de faună, de alimentație, de culoare.

In Rusia, Japonia stăpînește ținuturile siberiene până la lacul Baical. Basinul Amurului, Vladivostocul, Cita, Blagoveștensk, sînt ale ei. In marea Bering, așa de bogată în pește, singurii pescari sînt Niponii. Partea rusească a insulei Sakalin a devenit colonie de exploatare.

In India vin să zdruncine economia britanică. In 1902, exportul în această țară se ridica la 9 milioane de yeni. In 1917 ajunge la 101. Importul crește dela 68 la 223. In 1917 concesiile de cultură a cauciucului se întindeau pe o suprafață de 50.000 hectare.

Comerțul cu Siamul s'a dublat. Cel cu Filipinele crește de la 6 mil. la 16 milioane pentru importațiuni, dela 7 la 15 mil. pentru exportațiuni; cel cu Java dela 5 la 49.

In Australia ajunge dela 475 la 1612 milioane de yeni pentru țesături și veștminte, dela 7 la 172 pentru metalele manufacturate, dela 129 la 366 pentru produsele chimice, dela 21 la 263 pentru faianță și sticlărie, dela 19 la 128 pentru articolele de fantezie și bijuterie. De asemeni, cumpăraturile făcute de Noua-Zelandă în Japonia cresc în trei ani dela 35 la 126 pentru țesăturile de mătase, dela 14 la 63 pentru cele de bumbac, dela 0 la 12 pentru mașini electrice, dela 8 la 38 pentru articolele de fantezie.

Astfel vedem cum, grație Japoniei, civilizația extrem-orientală, într'o îmbrățișare strînsă, înjghează un tot organic de nevoi și de schimburi. Dar activitatea de căpetenie a Angliei Orientale este în China, adevărată „țară făgăduită", cu bogății nebănuite și în mare parte neexploatate încă.

Procedeul fundamental este, cum toată lumea ghicește, „arma albă a finanței". Japonia este azi marele bancher al republicei celeste. In schimbul împrumuturilor acordate, China cedează o bună parte din bogăția națională: venitul rezultînd din vînzarea tutunului, din exploatarea telegrafului și a telefonului, a drumurilor de fer; ipotecă asupra pădurilor, asupra liniilor de fier din Tung-Huang-San, din Kuang-Tung.

Banca de Stat de emisiune a republicei chinezești este constituită exclusiv din capital japonez (Creditul Mobiliar Japonez, Banca Coreană, și Banca din Formoza).

In 1915 China cedează[1] unui ultimatum al Japoniei și semnează cererile acesteia, printre care semnalăm: angajamentul de a lua consilieri japonezi în guvern; concesia dreptului de a poseda terenuri în favoarea bisericilor, școlilor și spitalelor japoneze; introducerea în poliția chinezească a unui număr de

1 E drept că pe urmă japonezii au trebuit să renunțe la ceiace cereau. Dar principalul este că au putut-o face și că deci o vor mai face-o.

agenţi japonezi; cumpărarea, dela Japonia, de muniţii în valoare egală cu cel puţin jumătate din suma totală; prioritatea capitalurilor japoneze pentru construcţia drumurilor de fer şi porturilor de exploatare ale minelor de fer din Fukien, — etc..

Graţie obţinerii dela Ruşi a fragmentului de cale ferată trans-manciurian dintre Kuang-Ciang-Toc şi Karbin, — Manciuria este „coreanizată" şi tot hinterlandul golfului Pecili colonie niponă.

Prin luarea Chiao-Ceului dela Germani, Şantungul, cheia Chinei cade în mîna Japonezilor.

Toate aceste cuceriri materiale sînt fuzionate şi sistematizate într'o ideologie de rasă, ideologie cu rădăcini solide în realitate. Intr'adevăr, o serie de cauze etnice, intelectuale, fizice şi morale fac ca un Siamez, Anamit, Malaez, Hindus (nu mai vorbesc de Chineji) să fie mult mai aproape sufleteşte de o confederaţie de interese în capul căreia să stea Japonia, decît vre-un stat de civilizaţie albă. Apoi toate aceste popoare sînt ofensate, de multă vreme, pentru dispreţul compătimitor al Europenilor şi Americanilor. Din ce în ce mefienţa faţă de formula: „Asia Asiaticilor" slăbeşte. Azi, politiceşte în parte, economiceşte aproape cu totul, asistăm la înjghebarea, împrejurul inteligenţei nipone, a *unui al doilea stat continental-mercantilist*.

*

C. Cît despre *Anglia*, putem spune, fără exageraţie, că asistăm la prologul dislocării sale. Ne rămîne prea puţin timp şi loc pentru a intra în amănuntele acestei palpitante chestiuni, de care, de altfel, nădăjduim să ne ocupăm cîndva separat.

1. Pentru moment ne mărginim să reamintim că dacă Anglia a putut constitui în 1815 acel organism antigeografic şi hibrid care este Imperiul Naţional-Colonial-Mondial Britanic, şi dacă acest paradox geografic, economic şi politic a reuşit să aibă oarecare vitalitate, — aceasta se datoreşte unui singur fapt: Anglia, în 1815, s'a grăbit să fie *cea dintâiu* care să-şi construiască o balanţă a compturilor favorabilă. Chiar după ce şi alţii au imitat-o, întîietatea sa *în timp* a rămas şi întîietate *în rang*. Am văzut însă cum, unul cîte unul, fiecare din posturile talmoasei balanţe trec în favoarea altora.

2. Afară de aceasta, viabilitatea Imperiului britanic *începe* să decline pentru simplul fapt că această balanţă a compturilor, ca însăşi, nu mai constitue o soluţiune. Soluţiunei *particulariste*, individual-englezeşti, i se substitue necesitatea uneia *generale* pentru toate statele. Balanţa fragilă a compturilor trebue, încăodată în istorie, să cedeze pasul balanţei solide a mărfurilor.

3. In plus, rivalitatea celor doi coloşi descrişi mai sus nu-i dau răgaz o clipă; emanciparea lor epuizează izvoarele de unde Regatul-Unit a pompat, timp de un secol, forţă ca să impue lumii acele aşezăminte îmbătrînite care sînt Statele naţionale. In lucrurile mari ca şi în lucrurile mici, pierderile războiului sînt definitive.

4. In sfîrşit, însăşi existenţa statului englez sfîrşeşte în dilema: *home-rule general, — şi atunci: disoluţie; exclusivism de bisericuţă, — şi atunci reacţiune invincibilă, deci din nou: disoluţie.*

Canada, într'un timp cînd consideraţiunile de proximaţie geografică îşi reiau legitima lor importanţă, este pe punctul de a intra în orbita Statelor-Unite. Egiptul se revoltă. Irlanda ameninţă ca Anglia să nu mai fie insulă, ca Anglia să nu mai fie Anglia. India se răscoală. Intr'un cuvînt, toate Dominiunile îşi au înscrisă în legea lor de viaţă, o emancipare indefinită. In schimb, Imperiul britanic are mai mult ca oricînd nevoia progresivă de a restrînge politica şi liberalismul clasic. Aceste două raţiuni incompatibile de existenţă nu fac azi decît să se *ciocnească*. Separaţiunea lor logică, însă, nu mai este *decît o chestiune de timp*.

*

Ne-am întins mai mult asupra tuturor acestor consideraţiuni ne-europene, pentrucă momentul istoric din 1915 aparţine în primul rînd Americei, tot aşa cum cel din 1815 era mai cu samă al Angliei. Afară de aceasta am vrut să arătăm cît de departe este azi mentalitatea europeană de actualităţile economice şi de semnificaţia lor. Adevărurile de azi sînt grele de înţeles pentru un creer european. La prima vedere acestea apar ca paradoxuri.

Dar să lăsăm la o parte continentele unde există bunul obiceiu de a nu se nega realitatea, şi să vedem cum în Europa avem necesităţi identice, care pot fi încadrate între aceste două adjective: *mercantilism* şi *continental*.

Intreaga criză de azi, criza complexă şi multilaterală, se află închisă şi caracterizată în aceste două cuvinte.

Intr'adevăr, toate preocupările de căpetenie ale politicii şi doctrinei mercantile, le regăsim şi acum.

1) In primul rînd acel „Renchérisement en toutes choses" de care vorbea Le Sieur de Malestroit în veacul al XVI-lea.

2) Apoi o depreciere foarte sensibilă şi bruscă a monezii care, spre deosebire de cea din 1815, şi la fel cu cea din secolul al XVI-lea, este *definitivă*. Moneda, în cursul secolului al XIX-lea, şi-a recuperat puterea de cumpărare pierdută în timpul războaelor napoleoniene. Dimpotrivă, leul, coroanele, mărcile, francii, rubla, chiar dacă se mai urcă faţă de celace

sînt azi, nu vor mai atinge niciodată un nivel apropiat de cel de dinainte de războiu. Prin aceasta se apropie de fenomenul care a avut loc în secolul al XV. Vechea Livră a rămas deapururi în starea depreciată pe care o deplîngeau Oresme şi Bodin.

3) O a treia analogie o găsim în ceiace priveşte *criza capitalului mobiliar*,— „la *disette du numeraire*", cum se pune în Franţa: „*money famine*" cum zic Englejii. Intr'adevăr, se ştie că, în momentul înjghebării statelor naţionale, în momentul cînd economia capitalistă se substituia vechilor exploataţiuni corporative, obiectul cel mai căutat era banul. Cu toată invazia de metale preţioase adusă de descoperirea Lumii-Noi, pe măsură ce aurul devenea mai numeros, pe aceiaşi măsură lipsa lui se simţea mai mult. Această aviditate după numerar a făcut să li se adreseze Bullioniştilor calomnia de a fi confundat aurul cu bogăţia.

Astăzi asistăm la un fenomen identic. O goană neînfrînată după ban, în ciuda pretinsei sale supra-abundenţe. Cu cît inflaţiunea creşte, cu atît nevoia de numerar devine şi ea mai mare. [1]

4) O a patra analogie este *referitoare la politica comercială*. Secolul al XIX-lea, avînd ca dascal pe Anglia, ajunsese, *în* ajunul războiului, la o adevărată federalizare economică a Europei, şi la un început de liberalism generalizat, graţie unei Englitere liberschimbiste şi unei ligi a Europei Centrale. Astăzi, dimpotrivă, după cum spune Rist, „protecţionismul cel mai mărginit, pretutindeni, subt forme sincere sau hipocrite, domneşte ca stăpîn peste politica economică". Iată deci o altă revenire la timpurile lui Colbert.

5) Dar analogia cea mai izbitoare stă în noua strălucire a balanţei comerciale. In secolul al XIX-lea, toate statele civilizate, acelea care se aflau în fruntea economiei lumii, aveau o balanţă a mărfurilor deficitară. Astăzi dimpotrivă. Excedentul Statelor-Unite este de jumătate din suma totală, al Japoniei de mai mult de o treime.

6) In sfîrşit chiar în simptome mai mici găsim asămănări cu 1600 şi deosebiri faţă de 1815. Conform unei metode care ni se pare foarte fecundă, metoda *argumentului-om* pe care am întrebuinţat-o aiurea, dacă comparăm oamenii reprezentativi ai acestor trei date, vom găsi între un Colbert şi un Rathenau multe asemănări, iar între aceştia din urmă şi un Ricardo, aproape numai contraste.

7) Dar analogia fundamentală, asupra căreia trebue să insistăm, este identitatea în ce priveşte concepţiunea economică

1 De astfel, nimic mai natural. Inflaţiunea nu însamnă abundenţa de monedă, ci dimpotrivă penurie; o emisiune nouă este tocmai remediul acestei penurii.

în general. Atît mercantilismul actual cît şi cel clasic se caracterizează printr'o *predominanţă a problemei producţiunii*.

In 1815, toate aparatele circulaţiunii erau găsite, în special Banca şi Aburul. Nu lipsea decît ştiinţa de a te servi de ele. In 1600, dimpotrivă. Instrumentele de circulaţie funcţionau perfect. Trebuia însă ca dezvoltarea înzecită a producţiunii să ofere procedeelor de circulaţie, ocaziuni ca să funcţioneze.

Astăzi avem acelaşi lucru. Nu avem nevoe de invenţii nouă în materie de transport, de monedă, de comunicaţie. Toată problema circulaţiei este azi o problemă de producţie.

Vom lua două cazuri tipice.

Se vorbeşte mereu de două mari crize: aceia a transportului, şi aceia a valutei.—Dar, lucru ciudat, ambele aceste chestiuni se rezolvă printr'o chestiune de producţiune.

Intr'adevăr. Restabilirea cursului schimbului nu atîrnă de încetarea speculaţiunii sau a altor cauze şi mai puerile. Acestea funcţionează *în marginea* unui curent, unei situaţiuni preexistente. Scăderea puterii de cumpărare a monedelor se datoreşte faptului că nu se exportă, că nu se produce, că nu se munceşte.

De asemeni, criza transporturilor nu este rezultatul lipsei *de procedee moderne de transport*. Ea se traduce într'o criză de materie primă şi o criză a mînii de lucru.

Iată dar cum două probleme prin excelenţă de circulaţie, nu sînt în ultimă analiză, decît probleme de producţiune. La sfîrşit, dacă ne gîndim la sistemele de intensificare ale producţiunii preconizate de un Taylor, de un Rathenau, de un Sidney Webb; dacă ne gîndim că expresiuni ca: Standardizare, regionalism, etatizare, economie „mixtă", naţionalizare, inmixtiune a sindicatelor competente în toate ramurile industriei, „capital omenesc", „val de lene", şi mai cu seamă: „reconstrucţie", le întîlnim în toate ziarele, în toate revistele, în toate gurile, ba chiar ca firmă de noi Ministere,—ne vom convinge că atenţia publică este în întregime monopolizată de chestiunea producţiunii. Prin aceasta anul 1921 se identifică preocupărilor din 1600 şi justifică termenul de *mercantilism* pe care l-am ales pentru a caracteriza timpurile actuale.

Ceiace, însă, deosebeşte mercantilismul clasic de cel actual, este că cel dintâiu avea drept cîmp de operaţie *Naţiunea*, pe pe cînd cel de-al doilea *Continentul*. Cele două formule: „America Americanilor" şi „Asia Asiaticilor" pe deoparte, dislocarea iminentă a Imperiului Britanic pe de alta, ne arată de pe acum calea pe care în chip necesar o va lua-o şi bătrînul continent. Europa, împreună cu anexa sa istorică, Africa, va trebui, mai curînd sau mai tîrziu (probabil mai curînd), să imite pe colosul dela dreapta şi pe uriaşul de peste Atlantic. Subt formula „Europa Europeilor" se va constitui *cel de al treilea Stat Con-*

tinental şi între aceste trei organizaţiuni se va da o luptă, făcută din rivalităţi şi concesiuni, care va reaminti, în mai mare, animozităţile din faza clasică a statelor naţionale.

Totuşi ar fi o exagerare să spunem că naţiunea nu mai e azi decît un cuvînt şi că a încetat de a mai fi un fapt. Dimpotrivă. Din punctul de vedere moral, linguistic, literar, artistic, ideia de naţiune atinge în timpurile noastre apogeul existenţei sale. Chiar din punctul de vedere pur politic nu este nici-un anachronism în existenţa mai departe a grupărilor naţionale. Tot aşa cum în lăuntrul statelor europene se vorbeşte de descentralizare regională şi municipală, se poate imagina un continent mai fărămăţit chiar ca al nostru (De pildă statele particulare din republica yankee).

Există o operaţiune care va trebui deapururi interzisă naţiunii, şi aceasta se numeşte *politica comercială*.

După cum o spuneam într'un alt articol din această revistă, vechile clişee: protecţionism şi liber-schimb nu mai sînt decît nişte gîlcevi scolastice. Organizaţia viitorului european, care este deja acea a Prezentului American, este alta.

Nu vreau să înşiru în amănuntele acestei organizaţiuni de mîne, mai întăiu pentrucă ar fi neştiinţific, în al doilea rînd pentrucă ar fi complect inutil.

In adevăr, oricît de ingenioase şi de adequate realităţii iar fi proectele de organizare practică pe care le-ar putea cineva propune azi, sînt apriori inaplicabile. Totul depinde de o chestiune prejudicială în legătură cu inteligenţa publică. In perioadele de sdruncinare adîncă a întregii societăţi, cum a fost în 1815, cum este astăzi, soluţiunea crizei nu poate fi decît *abstractă*. Ea constă dintr'o apreciere *de ansamblu exactă asupra situaţiunii în general, din partea unei mari majorităţi de oameni*.

Dacă concepţiunea pe care fiecare cetăţean o are asupra timpului critic în care trăeşte *în sensul adevărului*, chiar dacă nu ajunge să o formuleze sistematic,—atunci mai mult de trei pătrimi de soluţiune sînt găsite. Restul va veni dela sine, ca un corolar obligat.

Am avut ocazia să constatăm aceasta în perioada care a urmat criza europeană din 1815.

Dacă concepţiunea, chiar inconştientă, a cetăţenilor liberei Englitere în loc să fie în sensul *ideilor abstracte* ale lui Ricardo, ar fi fost analoage cu cele concrete ale unui Sismondi sau Malthus, atunci nu am fi asistat la acest spectacol grandios: al unei crize uriaşe care se rezolva aproape dela *sine*.

Ideile lui Ricardo erau puizate, după cum am arătat-o altă dată, din realitatea cea mai inedită într'o vreme cînd Malthus cerea să se rămînă pe loc, iar Sismondi să se întoarcă înapoi la procedee moarte demult. Opinia publică a ştiut să le prefere pe cele dintăiu. Prin aceasta el devine cel mai mare a-

liat al Angliei dela 1815, autorul adevărat al ridicării strălucite a Imperiului Britanic.

De aceia credem că zdrobirea barierelor geografice este un lucru secundar, consecinţa automată a dărîmării barierelor mentale ale cetăţeanului european de azi.

Iată pentru ce am socotit util să aducem cîteva argumente în favoarea afirmaţiunii că statul naţional îşi dă sfîrşitul, şi că din cenuşa lui se naşte *statul continental mercantilist*.

* * *

Fireşte, acest organism politico-economic este la începutul carierei sale. Totuşi, avem motive să credem că maturitatea sa va fi repede atinsă, şi tot atît de iute *depăşită*. Două forme noi de state şi-au pus deja candidatura.

Primul va fi statul mondial-capitalist. Cînd continentele la rîndul lor nu-şi vor mai putea fi suficiente lor înşilor; cînd pe de altă parte clasele proletare, prin tendinţa lor naturală de a fraterniza cu camarazii din străinătate, vor face din ce în ce mai imperioasă necesitatea unei fuzionări inter-continentale,—atunci *din nou* balanţa compturilor va interveni pentru a-şi juca *rolul său secular*. Istoria i-a decernat din timpurile cele mai întunecate misiunea de a menaja tranziţiunile. Tot aşa cum, graţie ei, în 1815 s'a ales o naţiune-şef, tot astfel, atunci, unul din continente va centraliza toată activitatea funcţiunilor economice de circulaţie. La Berlin, la Tokio, la New-York sau aiurea vom găsi răspîntia tuturor curentelor de valori.

Intr'una din aceste citadele vom găsi un grup de magnaţi mondiali care vor da, pentru a nu ştiu cita oară, dreptate construcţiunilor lui Marx. Statul mondial-capitalist va coincide cu apogeul procesului de concentrare pe care l-a schiţat autorul Capitalului.

Insfîrşit, acest moment de culminaţie al balanţei compturilor va dura, probabil, foarte puţin. Balanţa mărfurilor, elementul progresist al Istoriei, va aşeza, conform unei expresiuni clasice, piramida de pe vîrf pe bază. Din nou consideraţiunile de proximitate geografică vor avea rolul preponderent. Din nou preocupările producţiunii vor copleşi pe celelalte. Statului socialist îi încumbă frumoasa datorie de a realiza aceasta.

Conform unei metode de prudenţă ştiinţifică inaugurată în sociologie de Karl Marx, nu vom încerca să ne întrebăm care va fi alcătuirea acestor două organisme sociale de mîne.

Este probabil însă că, în linii generale, Istoria nu va rupe cu obiceiurile sale seculare. Istoria a avut până acum, ca un fir roşu, următorul proces fundamental: *o alternanţă ritmică între cele două balanţe*. Nu este nici-un motiv ca şi pe viitor această succesiune de state bazate pe o predominanţă a

Circulațiunii și state fundate pe o preponderență a funcțiunilor de Producțiune, să nu se continue.

De aceia credem că, tot așa cum mercantilismul clasic a cedat balanței compturilor care devine charta constitutivă a statelor europene din Secolul XIX ;— tot astfel strălucirea prezentă a balanței mărfurilor încarnată, în neo-mercantilismul inter-continental, i se va substitui din nou balanța compturilor prin apariția statului capitalist mondial. Insfirșit, statul socialist va reveni la balanța mărfurilor, pentru a o schimba din nou pe balanța compturilor în statul post-socialist. Dar aci orice imaginație se oprește, și realitatea prezentă refuză să ne mai dea simptome sau indicațiuni.

In tot cazul, dacă ne-am permis, într'un moment cînd mercantilismul inter-continental el însuși nu este peste tot înțeles și adoptat, să vorbim de alte forme care privesc viitorul,— am făcut aceasta pentru două motive.

In primul rînd pentrucă atît Capitalismul mondial cît și Socialismul corespund azi unei părți din realitate. In al doilea rînd pentrucă totul ne face să credem că etapele intermediare care duc la Statul Socialist vor fi străbătute cu o iuțeală vertiginoasă.

Intr'adevăr, niciodată Istoria nu a văzut coexistînd, într'o stare de fierbere și de rivalitate, elemente care țin de *cinci* etape deosebite ale Istoriei, de cinci forme distincte de organizare ale societăților omenești. Pe de altă parte, toate manifestările socialiste sînt de o impaciență simptomatică pentru durata în care înțeleg să fie realizate.

Dar toate acestea ne-au dus cam departe. Nu trebue să uităm că momentul pe care îl trăim aparține în principal *Statului Continental Mercantilist.*

D. I. Suchianu

Paris, 1919.

Fără graiu

(Roman)

V

In ziua a douăsprezecea lumea începu a se aduna pe proră, ca niște furnici pe o surcea inotătoare, cînd o impinge vîntul către malul unui pîrău revărsat. De aici Lozîștenii noștri au înțeles, că acum nu mai e departe pămîntul american. Și în adevăr, Mateiu, care avea ochi ageri, zări cel dintăiu cum se ridică din dreapta, pe marea albastră, ceva ca un ac alb. Apoi acul crescu, și acuma se vedea lămurit, că e un far alb. Pe valuri într'una alunecau bărci cu pînza aplecată, vapoare albe cu ferești, întocmai ca cele dela case, vaporașe mici, cu cobiliță pe deasupra, cum Lozîștenii noștri încă nu văzuseră niciodată. Iar din ceața albăstrie începu să răsară ceva, ceva începu să scînteie, se arăta ceva alb, se întindea ceva și se împestrița. Incepură niște insule cu copaci, începu o limbă lungă de nisip alb. Pe limbă ceva bubuia și bocănea, și un fum negru năvălea dintr'un coș înalt.

Dima atinse pe Lozinschi cu cotul.

— Vezi ? Cehul a spus adevărat.

Mateiu se uită înainte. Iar acolo, înălțîndu-se deasupra catargurilor celor mai înalte dela corăbiile cele mai mari, stătea un chip uriaș de femee, cu o mînă în sus. In mînă ținea o torță, pe care o întindea în calea acelora, care vin din Europa și se apropie, prin golf, de marele pămînt american.

Vaporul mergea încet, printre alte vapoare, care furnicau, ca niște gîndaci de apă, prin golf. Soarele apuse, iar orașul răsărea și răsărea din apă în calea lor ; casele creșteau ; niște focuri mici se aprindeau în șir și tremurau în apă, în neorînduială, se mișcau și se încrucișau jos : altele atîrnau sus tocmai în cer. Cerul se întuneca, dar pe el se zugrăvea încă lămurit, sus în văzduh, rețeaua subțire a unui pod uriaș, nemaipomenit...

Casele uriașe de cîte șase și șapte caturi, se aciuau jos, subt pod, dealungul țărmului. Coșurile fabricilor nu puteau ajunge cu fumul lor până la dînsul, iar el stătea atîrnat deasu-

pra, dela un ţărm până la altul; şi vapoare uriaşe treceau pe dedesubt, ca nişte luntrişoare micuţe, căci acesta e podul cel mai mare din toată lumea lui Dumnezeu... Astea erau la dreapta, iar la stînga, aproape de tot, se ridica chipul inalt al femeii,— şi pe fruntea ei, întrecîndu-se încă cu cele din urmă luciri ale amurgului se aprindea diadema aurită; şi un colan de mici focuri se lumină în mîna ridicată în sus.

Iar inima lui Lozinschi tremura şi se stringea de groază. Abia acuma a înţeles el ce e America asta pe al cărei mal, credea el, că va intîlni pe Lozinscaia. Işi închipuia, că ea are să stea aici, undeva, cu bocceluţa ei. „Doamne, Doamne,—se gîndea Mateiu. D'apoi aici omul e ca un ac în nişte iarbă, sau ca o picătură de apă, căzută în mare"... Vaporul mergea deja de vr'o două ceasuri pedinaintea uscatului, pedinaintea clădirilor şi debarcaderelor, iar oraşul desfăşura mereu deasupra golfului alte şiruri de străzi, de case şi de lumini... Şi depe mal, prin zgomotul de maşini, venea răcnet şi vuet. Parcă gifiia cineva uriaş şi obosit; ba parcă se plîngea şi se supăra cineva, ba se întorcea cineva şi gemea... Şi din nou vueşte într'una şi durue, ca vîntul în stepă; ba iar vorbeşte cu glasuri amestecate...

Lozinschi căută pe Ana,—tînăra fată, cu care făcuse cunoştinţă,—şi-i spuse:

— Ţine-te, fetişoară, de mine şi de *Dima. Vez!, cum ii* în America asta. Ferească Dumnezeu!

Fata îl prinse de mînă, şi n'apucă Mateiu, ruşinosul Mateiu, să prinză de veste, cînd ea îi sărută mîna. Căci sărmana se speriase de America, se vede treaba, mai rău încă decît Lozinschii.

Vaporul se opri pentru noapte în golf, şi nu dădură drumul nimănui până în dimineaţa următoare. Călătorii stătură multă vreme pe covertă; apoi cea mai mare parte se împrăştie şi adormi. Nu dormeau numai aceia pe care, caşi pe Lozinştenii noştri, îi îngrozea soarta necunoscută în ţară străină. Dima dealtfel adormi cel dintăiu pe o bancă. Ana şezu mult timp lîngă Mateiu, şi din cînd în cînd se auzea vocea ei înceată şi sfioasă. Lozinschi tăcea. Apoi adormi şi Ana răzămîndu-şi capul obosit pe boccea.

Şi Mateiu veghie singur toată această noapte călduroasă, până ce se stinse lumina depe fruntea statuii, şi până cînd începură a juca oglindirile zorilor pe valurile lăsate de brazdele vapoarelor, care se întorceau dela îndelungata muncă de noapte...

In dimineaţa următoare sosiră pe vapor slujbaşii americani dela vamă, care dădeau o hîrtie de iscălit; iar în vreamea asta începură a trage cu încetul corabia spre debarcader. Şi parcă-ţi era chiar milă să vezi, cum acest uriaş al mării zace acuma pe apă, fără să se poată mişca singur, parcă ar fi fost mort; iar un fleac de vaporaş se învîrteşte în jurul lui întocmai ca o furnică lîngă un gîndac mort. Cînd îl trage de coadă, cînd se întoarce dela botul lui; şi şueră, şi sfîrîe, şi se învîrteşte... Iar debar-

caderul era o şură uriaşă, cum mai erau multe pe mal. Stăteau în şiruri, urîte, uriaşe şi posomorîte. Numai pe unul se îngrămădiseră Americanii, chelălăiau, şuerau şi strigau „ura". Mateiu se uită într'acolo cu o umbră de nădejde de a găsi pe soră-sa, dar făcu cu deznădejde din mînă. Atîta rău!...

In sfîrşit vaporul fu tras. Un matelot sprinten ca un diavol se urcă sus, tocmai subt acoperişul şurii, apoi se legănă în văzduh împreună cu o punte, care fu lăsată pe corabie. Şi mulţimea începu să se coboare pe pămîntul american...

Greu le era la ai noştri... Au plecat şi ei, n'aveau doar să rămie veşnic pe corabie. La drept vorbind, lui Mateiu îi trecuse prin minte, că pe corabie era mai bine. Mergi şi mergi într'una... Cer, nouri şi marea, şi vîntul neoprit de nimeni; iar înainte, dincolo de marginea acestei mări—ce-o da Dumnezeu... Acuma... iată şi pămîntul, dar ce folos?... Pe toţi îi întîmpină cineva, îi sărută, se îmbrăţişează, pling. Numai pe Lozinschii noştri nu-i întîmpină nimeni, şi trebue să-şi caute acum singuri soarta întunecoasă. Dar unde-i ea, unde trebue să mergi, încotro s'apuci, unde să pui piciorul, în care parte să te întorci,— de unde să ştii?... Se opriră ai noştri, cu saricile lor albe, cu ciobote mari, cu căciuli înalte de oae, cu beţe lungi, tăiate din răchita pămînteană, depe rîuleţul pămîntean,—şi stau, parcă-s pierduţi; şi fata, cu legăturica ei, se ghemueşte între dînşii...

VI

— Un jidan! Zău, să mă trăsnească din sănin, dacă nu-i jidan,—zise Dima deodată,—arătînd spre un domn cu pălărie rotundă şi o haină scurtuţă, cam ponosită. Deşi alături de dînsul stătea un cuconaş tînăr, gătit, ca scos din cutie, şi care deloc nu sămăna a jidănaş, însă cînd domnul se întoarse, atunci şi Mateiu se încredinţă dela cea dintăiu căutătură, că numaidecît trebue să fie jidan, ba încă de-ai lor, de pe la Moghiliov, ori Jitomir, Minsc, ori dela Smolensc, sosit parcă chiar acum dela tîrg; numai că s'a îmbrăcat în haine nemţeşti.

Se bucurară la vederea acestui om, parcă le-ar fi fost rudă. Dar şi jidanul, băgînd de samă saricile lor albe şi căciulile de oae, îndată se apropie şi salută.

— Bine aţi venit, domnilor, sînteţi sănătoşi? Eu îndată am văzut că sînteţi de-ai noştri.

— Nu v'am spus eu?—zise Dima cu aer triumfător.—Ce oameni detreabă! Cînd ai nevoe,—iată-l ici! Bună ziua, jupîne,—nu ştiu cum te cheamă.

— Ei, îmi ziceau odată Burăh, dar acuma îmi zic Bork, mister Bork; la ce vă pot fi de folos?—zise evreul, şi-şi netezi bărbuţa nu fără mîndrie.

— E e, naiba să te ia! Ian' ascultă, Bercule...

— Mister Bork, — îl îndreptă evreul cu o mîndrie şi mai mare.

— Fie și așa; dacă ești mister, fii și mister, apuca-te-ar junghiurile. Dar unde-i pe aici vro *stanție* bună de stat, ca să nu fie, - știi,—nici prea scump, nici prea rău. Fiindcă, vezi tu... Noi, măcar că sîntem în sarici de rînd, dar nu sîntem chiar țărani de rînd.., odnodvoreți... * Apoi cu noi, cum vezi și singur, e și o fată...

— D'apoi nu văd eu singur, cu cine am a face?—răspunse mister Bork cu multă politică.—Ce credeți dumneavoastră despre mine?... Hm, mister Bork e un prost, mister Bork nu cunoaște lumea... Decît, am să vă spun: aveți mare noroc, că ați dat de mister Bork. Că eu nu vin în fiecare zi la debarcader,—ce aș căuta eu să viu în fiecare zi la debarcader?... Da' la mine dumnevoastră îndată găsiți o bună încăpere; și pentru domnișoara vom găsi o odae deosebită, împreună cu fiică-mea.

— Ei, vedeți, cît de bine ese,—zise Dima,—și se uită în juru-i, parcă l-ar fi născocit el pe acest mister Bork.—Atunci, dacă-i așa, dă-ne la stanția ta un loc de găzduit.

— Poate, trebue să vă luați vr'un bagaj?

— Ce bagaj! Iți spun drept, totu-i cu noi...

— Hm, nu-i tocmai mult zise mister Bork.—Iohn!—strigă el tînărului, care se arătă că-i fiu-său. Ei, ce stai ca un gogoman? Take tu beghedj of miss (*ia bagajul dela domnișoara*).

Tînărul nu se arătă deloc mîndru; își ridică cuviincios pălăria, apucă bagajul din mîna Anei, și plecară cu toții dela debarcader.

Trecură pe o stradă și eșiră în alta, care celor sosiți li se păru o peșteră. Casele—întunecoase, înalte; eșirile înguste; pelîngă toate, la jumătatea caselor, pe deasupra străzii, se afla așezat pe niște stîlpi un pod, care ascundea cerul...

— Doamne! Maică sfîntă!—țipă deodată Ana cu spaimă, și se agăță de brațul lui Mateiu.

— Toată suflarea să laude pre Domnul, își zise Mateiu,—dar ce-o mai fi și asta?

— A—ce? Dar ce v'ați speriat?—zise jidanul. E numai trenul. Hai, înainte; mare treabă?... Las' să meargă el în drumul lui, noi—în drumul nostru. El ne lasă în pace pe noi, noi—pe el. Așa-i pe-aici; să vă spun eu: pe aici n'ai cînd căsca gura...

Și mister Bork păși înainte. Pășiră și ai noștri, cu inima în dinți, căci stîlpii de jur împrejur se cutremurau, strada vuia, iar sus zăngănea fierul, căci pedeasupra Loziștenilor, pe pod, zbura cu toată puterea aburului, un tren. Se uitară cu gurile căscate, cum se îndoi el ca un șarpe în văzduh, cum apucă apoi pe după un colț,—cît pe-aci să atingă ferestrele caselor,—și zbură iar prin văzduh, cînd drept, cînd șerpuind...

La ai noștri, deprinși numai cu vuetul codrului din țara lor, cu șoapta stufului din liniștitul rîuleț al Lozonei și scîrțîitul roatelor în stepă, li se păru că au nimerit în adevăratul foc al

* Aproximativ - mazili. N. Tr.

iadului. Casele,—îți cade căciula, cînd te uiți. Te-ai uitat îndărăt, catargurile corăbiilor stau—adevărată pădure; ridici ochii spre cer, cerul e afumat, ba mai e acoperit și de podul acesta al drumului de fier, din pricina căruia pe stradă e un veșnic amurg. Iar înainte vezi iarăși, cum prin văzduh, deacurmezișul, zboară deja alt tren, și văzduhul e sfîșiat de sforăit, de vaet, de zăngănit, de șuer de mașini.

— Doamne Isuse,—șoptea Ana cu buzele-i palide. Mateiu numai își mușca musteața, iar Dima plecă capul posomorît și pășea, îndoindu-se subt bocceaua sa. Iar în urma lor—pîlcuri întregi de diavolași de stradă,—unii dintr'înșii negri, ca o cizmă bine văcsuită,—îi priveau drept în față, săreau și rîdeau, și un netrebnic aruncă în Dima cu o rămășiță de fruct.

— E-e, d'apoi aici omul își poate pierde răbdarea,—zise Dima, punîndu-și bocceaua jos.—Ascultă, Bercule...

— Mister Bork,—îl îndreptă Evreul.

— Dar ce face, mister Bork, poliția de aici, dela voi?

— Dar ce treabă ai dumneata cu poliția?—răspunse Evreul cam plictisit. Dece să sîcîi dumneata poliția cu asemenea fleacuri? Aici nimeni nu chiamă poliția, așa degeaba.

— Asta trebue să fie... libertatea,—zise foarte veninos Dima.

— Îi aruncă omului cu cotorul, și asta-i libertate! Apoi, dacă așa-i libertatea depe aici, apoi,—ascultă Mateiu,—ia dă-i spînzuratului ăstuia una bună; poate că atunci ne-or mai lăsa în pace.

— Ba mă rog, să nu faceți asta,—se rugă Bercu, la numele căruia trebuia adăugat mereu cuvîntul „mister".—Acuș ajungem, acum e aproape de tot. Fac ei așa, fiindcă, vezi... cum să vă spun... Nu le place să vază oameni așa de pletoși, așa de păroși, așa de nerași, ca dumneavoastră. Dar las' că am eu aici în apropiere un bărbier... Cel mai eftin bărbier din tot New-Yorkul. Are să vă pună el *în starea cuvenită* pentru un preț de nimic.

— D'apoi așa hai de libertate... s'o ia dracu,—zise Dima, aruncîndu-și cu mînie sacul în spate.

In timpul ăsta o coajă de banan nimeri din nou pe Dima. A trebuit să tacă și să meargă înainte. De altfel nu mai merseră mult, și mister Bork se opri.

— Ei, acuma poftim, să mergem pe scara asta...

— Dar unde mergem noi, mă rog, ași vrea să știu?—zise Dima. In adevăr, scara ducea din stradă în sus, tocmai către podul, care era deasupra capetelor lor.

— D'apoi trebue să ne suim în vagon.

— Nu merg,—zise Dima cu hotărîre. Dumnezeu a făcut pe om, ca să meargă pe pămînt. Destul că am mers pe afurisita asta de mare, de era să ne scoață sufletul. Acuma mai zboară: prin văzduh, ca o coțofană. Du-ne pe jos!

— Va-ai!—zise mister Bork nerăbdător. Dar ce să fac eu cu dumneavoastră? Haideți, mă rog!

— Nu merg! — zise Dima cu hotărire; şi întorcîndu-se cătră Mateiu şi Ana, adăugă:

— Nu mergeţi nici voi!

Evreul schimbă cîteva vorbe în grabă cu fiu-său, care numai zîmbea; apoi, întorcîndu-se cătră Dima, mister Bork zise foarte hotărît:

— Apoi, dacă dumneata eşti om aşa de încăpăţînat, de vrei să meargă totul după gustul dumitale... atunci du-te unde ştii. Eu mă duc în vagon, dumneavoastră, cum ştiţi.—John, dă domnişoarei bagajul. Fiecare poate să meargă în drumul lui.

John rîse, dar nu se grăbi să dea Anei bagajul. Matei luă pe Dima de braţ şi zise:

— Ei, ce atîta vorbă, hai să mergem.

— Hai, te rog, — zise şi Ana cu sfială.

— De, n'ai ce să-i faci. Aici trebue să te deprinzi cu toate,—se vede treaba,—răspunse Dima şi, urcîndu-şi sacul pe umeri, păşi mînios pe scară.

La întăia cotitură, în dosul unui ghişeu şedea nepăsător un American, căruia Evreul îi dădu o monedă, iar acela îi dădu cinci bilete. Biletele acestea Bork le aruncă într'o cutie de sticlă, şi cu toţii se urcară încă mai sus, şi eşiră pe o *platformă*.

Tren încă nu era. Platforma se *afla la înălţimea catului* al treilea al caselor. Pe dedesubt umbla lume, mergeau furgoane mari, treceau, sunînd mereu, tramvaele cu cai; sus, pe cerul albastru pluteau nouri albi, luminoşi, întocmai ca ai noştri. „Iaca,—se gîndi Mateiu,—nourul ăsta are să zboare pedeasupra pămîntului, pedeasupra mării, are să treacă pedeasupra Lozîştilor, are să se uite în apa limpede a rîuleţului Lozova, are să vază carele lozîştene, şi cîmpul, şi oamenii, care merg la cîmp şi dela cîmp, — cum a lăsat Dumnezeu, — în căruţi de cîte doi cai, şi cu loitre... Se va gîndi oare cineva la Lozîşti, că doi Lozinschi se află în clipa asta într'un oraş străin, unde mai adineaori îşi băteau joc de ei, parcă n'ar fi creştini, şi ar fi venit pe aici pentru batjocoră?.. Stau, nici pe pămînt, nici pe deal şi-s gata să zboare prin văzduh într'o maşină"... — Doamne, se gîndea în acelaşi timp şi Ana,—dar dacă toate astea se răstoarnă, dar dacă ne prăbuşim cu maşină cu tot, pe caldarîmul de piatră? Doamne Isuse, Fecioară Marie, Sfinte Iosif! Toată suflarea laudă pre Domnul. Dima se uita şi-şi muşca lunga sa musteaţă.

Pe şini, în depărtare, se arătă un fel de cerc, care se dădu deadura, începu a creşte şi a se apropia; fierul zîngăni şi zurui subt picioare, şi în curînd pe dinaintea platformei zbură un tren întreg... Ţipă, se opri, se deschiseră eşirile, şi cîteva zecimi de oameni trecură grăbiţi pe lîngă Lozîştenii noştri. Apoi intrară şi ei în vagon, se aşezară pe locurile goale, şi trenul o luă deodată la fugă şi zbură, de se perindau în zbor numai ferestele caselor...

Mateiu închise ochii, Ana îşi făcea cruce subt şal şi şoptea rugăciuni. Dima se uita jur-împrejur cu privirea provocătoare, îşi închipuia, că Americanii din vagon au să se uite şi ei la căciulele şi saricele lor,—şi te pomeneşti, că-ţi aruncă şi ei cotoare de banan. Dar Americanii ăştia erau, pe cît se vede, oameni aşezaţi, nimeni nu zgîia ochii, nimeni nu rîdea de ei... Îi plăcu lui Dima treaba asta, şi cu încetul se linişti.

Încolo, trenul iar se opri, şi ai noştri eşiră în bună stare şi se coborîră pe o scară din stradă.

VII

Homul lui mister Bork nu sămăna deloc cu ale noastre. Ale noastre, adică cele din Volinia, sau de lîngă Moghiliov, sau din Polesia, sînt mult mai bune: o casă lungă, şi nu prea înaltă; în păretele alb se vede înegrind aşa de primitor şi de plăcut poarta cea largă, încît caii întorc singuri, dela ei. Drept în dosul intrării — o curte acoperită, cu streşina înaltă de pae. Printre grinzi zboară stoluri întregi de vrăbii, şi porumbeii gînguresc aşa de plăcut, dar unde, nici nu vezi... Apoi—fîntîna cu roată, o esle cu loitră pentru cai, vr'o capră, vr'o vacă, miros de sudoare de cai, *miros îmbătător* de păcură şi de fîn... Să mori de plăcere, *numai cînd îţi aduci aminte!*...

Trebue să spunem, că Mateiu şi Dima erau socotiţi prin meleagurile lor drept oameni aşezaţi, care ştiu să se poarte în lume. Nu odată li s'a întîmplat pela bîlciuri, ori la vr'o sărbătoare, în trecere prin tîrguşoare, sau în vr'o cîrciumă, la drumul mare, să întîlnească lume peste lume, dar nu se sinchiseau cituşi de puţin. Se înţelege: fiecare cu treaba lui. Omul şi-a aşezat calul la locul lui, i-a aruncat puţin fîn din căruţă, sau i-a legat traista cu grăunţe, apoi şi-a pus biciuşca în brîu, cu aşa socoteală, ca să vază lumea că nu-i vr'un om de nimic, ori vr'un cerşetor, care rătăceşte pe jos, aşa, prin lume, ci un gospodar cu rost, cu vita şi căruţa lui; apoi a trecut în casă şi s'a aşezat pe laiţă, să aştepte, până cînd s'o goli un loc din jurul mesei. Iar deocamdată i-a privit pe toţi şi a înţeles dindată, cu cine are a face; şi îndată ştie cum să înceapă o vorbă potrivită: una-i vorba cu un ţăran de rînd, alta cu unul de sama ta, cu un odnodvoreţ, alta cu un vechil dela vr'o moşie, sau ajutor. Se înţelege, îţi ştii locul: dacă s'a întîmplat la masă vr'un boer trecător, atunci, — se înţelege, — mai aştepţi, chiar dacă loc e destul. Într'un cuvînt ştiau cum să calce prin lume, se ştiau pe dînşii, ştiau lumea; deci dela cei de o samă vedeau inima deschisă şi primire, dela cei mîndri se dădeau la o parte, şi dacă aveau de întîmpinat cumva vr'o neplăcere dela domni, apoi nu aşa de des.

Acuma, dintr'odată parcă ar fi orbit; n'au venit aici, cum era odată, cînd mergeau la vr'o închinare, pe jos, şi nici cu căruţa, ci — prin văzduh! Şi nici curtea lui mister Bork nu sămăna a curte. Era o casă mare — şi atîta, dar destul de întunecoasă şi neplăcută. Bork deschise uşa cu o chee, şi urcară în

sus pe o scară. Aici era un mic coridoraş, în care eşeau citeva uşi. Intrînd pe una din ele, Lozîştenii, după un semn al lui Bork, se opriră lîngă prag, puseră boccelele pe duşamea, îşi luară căciulile şi se uitară jurîmprejur.

Odaia era încăpătoare. Erau cîteva paturi largi, cu perne albe. Intr'un loc numai era o mesuţă lîngă un pat, şi ici colo cîteva scaune. Pe un părete atîrna un cadru mare, unde chipul Libertăţii îşi ridica torţa, iar alături — nişte litografii, în care se vedeau nişte sfeşnice cu cîte cinci lumini şi tablele lui Moise. Asemenea cadre Mateiu mai văzuse la ei în Volinia, şi crezu că Bork le-a adus cu el în America.

Prin fereastra deschisă se vedea, dealungul străzii, linia căii ferate aeriene, pe care sosiseră şi ei... Şi în depărtare se arăta din nou scutul rotund al locomotivei, care începu mereu să crească, şi pe care Lozîştenii îl priviră nu fără frică. Zăngănitul şi duduitul se tot apropiau, şi Lozîştenilor li se păru că trenul are să năvălească în odae. Dar în timpul acesta un şivoiu puternic de aer izbi deodată în fereastră, iar din cealaltă parte, trecu, cu totul pe-aproape, un fel de părete cu nişte ferestri... Era trenul, care venea din altă parte; prin ferestre se arătară în zbor, capete, pălării, feţe, între care unele negre ca funingenea... Şi peste cîteva clipe, cirni, *dispăru totul, şi trenul* zbură în depărtare, micşurîndu-se, pe cînd cel dintăiu creştea, iar peste o minută trecu şi el pe lîngă fereastră. Un sul de abur şi de fum, întocmai ca o cordea fluturată în vînt, lovi deodată în fereastră, şi cîteva bucăţi din ea năvăliră chiar în odae...

„Toată suflarea să laude pre Domnul", — zise Mateiu, făcîndu-şi cruce cu spaimă. Şi numai dupăce amîndouă trenurile dispărură, se hotărî să se uite bine, unde se află el.

Erau în odae vr'o zece paturi, dar dintre locatari se afla numai un domn, a cărui profesie Lozîştenii n'o puteau presupune. Avea port orăşenesc, caşi Bork, pantaloni scurţi de culoare vărgată deschisă, ghete mari şi grele, cu şireturi, cămaşă crohmolită şi o vestă de culoare deschisă. Era culcat pe un pat, acoperindu-se pe jumătate cu o mare foae de gazetă, pe care, dînd-o puţin la o parte, privea cu băgare de samă pe noii sosiţi. După chip, era „boer" adevărat, şi acasă, la ei, Dima chiar i s'ar fi închinat adînc şi ar fi spus:

„Cerem ertare... Poate că jidovul Bercu ne-a adus *aici* din greşală".

Oricum, Lozîştenii crezură că văd în faţa lor pe un boer american, sau vr'un *nacialnic*. Dar mister Bork se coborî îndată pe o scară în spirală, de sus, unde dusese pe Ana, şi acuma conduse pe Lozîşteni la paturi, chiar lîngă boerul acesta, aşa de mare.

— Iaca patul ăsta, — zise el, — vă costă doi dolari pe săptămînă.

— Dar vroiam să-ţi spun ceva mister Bork, — îi şopti cu sfială Dima. Oare să fie bine aşa?...

— D'apoi, — răspunse Bork supărat, — ce mai vreţi pentru doi dolari pe săptămînă? Dumneata, poate, crezi că pentru unul? Nu, pentru amîndoi. Şi pentru masă deosebit...

— Pentru asta nici o supărare, — răspunse Dima tot în şoaptă, — dacă nu poţi lăsa mai eftin. Dar... numai dacă nu s'ar supăra domnul... Oricum, noi sîntem nişte oameni de rînd.

Drept răspuns, Bork şueră numai şi zise, uitîndu-se la boerul american cu o vădită lipsă de consideraţie:

— Fiu-u! Despre partea asta puteţi fi cu totul liniştiţi. Aici treaba merge cu totul altfel, de cum vă închipuiţi dumneavoastră. Aici e libertate: toţi, cîţi plătesc, sînt deopotrivă. Şi ştiţi ce-am să vă mai spun eu? Iaca, dumneavoastră sînteţi nişte oameni de rînd, dar eu vă preţuesc mai mult... Pentrucă văd: dumneavoastră la noi acolo, eraţi gospodari. Doar asta se vede îndată; pe cînd şarlatanul ăsta, poate nici nu l-aşi ţinea aici dacă n'ar plăti pentru el cei dela Tamani-hall. He-e, ce-mi pasă mie? „Bossa" are destui bani. Eu, ce mi se cuvine, primesc în fiecare săptămînă la ţanc!

Dima prindea în zbor tot ce observa în acest loc, nou *pentru el; de aceia chibzuind asupra vorbelor lui Bork, pe care nu le prea înţelesese, privi chiondorîş pe domnul, care stătea culcat şi zise:*

— Eu, mister Bork, — pe cît înţeleg eu vorbele tale, — ăsta nu-i boer, ci vr'un potlogar, depildă caşi la noi, pela bîlciuri... Şi pălărie pe el, şi camaşa albă, şi legătoare la gît... cînd colo — careva a rămas fără pungă...

Bork zîmbi.

— Apoi dumneata te cam pricepi să... nimereşti cu oiştea în gard, — zise el, netezindu-şi bărbuţa. Nu, despre pungă, să n'ai grijă. Nu ăsta e meşteşugul lui. Eu numai zic, că orice om trebue să-şi caute o treabă serioasă şi cinstită. Iar cine-şi vinde glasul... fie şi glas adevărat... Dar cine-i vinde lui Tamani-hall pentru bani, asemenea om, — eu nu-l socot om aşezat.

Şi, oftînd, adăugă:

— Aveam eu aici un stabiliment solid. Ei, dar ce să-i faci?... Stabilimentul s'a prăpădit, şi a rămas locuinţa până la soroc. Eşti nevoit să te chinueşti cu tot felul de adunătură.

Dima nu prea înţelegea cum se poate vinde un vot, chiar şi „adevărat", şi cui e el de trebuinţă, dar simţindu-se jignit că a „*nimerit cu oiştea în gard*", se făcu că înţelege totul, şi zise de *astădată tare*:

— *Dacă-i* aşa, bine. Mateiu, pune bocceaua aici. Ce? Banii noştri, nu-s bani? Aici — puţin îmi pasă: doar îi libertate!

Şi se aşeză pe patul lui, în faţa domnului american, ba îşi mai întinse şi picioarele. Mateiu se cam temea, că Americanul ar putea totuşi să se supere. Dar acesta se dovedi om simplu şi de înţeles. Auzind că-i vorba despre Tamani-hall, dădu gazeta la o parte, se ridică pe pat, zîmbi prieteneşte, şi un răstimp amîndoi cu Dima stătură cu ochii ţintă unul la altul.

— Good by (bună ziua),—zise Americanul, cel dintâiu, şi lovi pe Dima peste genunchiu.

Dima îl lovi şi el din parte-i, şi fără a se gindi mult, răspunse:

— Yes (da).

— Tamani-hall,—zise din nou Americanul, zimbindu-i amabil,—very-well.

— Very-well!—făcu din cap Dima. Va să zică, foarte bine... E-he, boerule! Mai bine invaţă-mă, cum să-mi vind şi eu votul dracului ăstuia de Tamani-hall, ca să-mi dea şi mie mincare şi băutură pedegeaba.

— Well!—răspunse Americanul, incepind să rîză cu hohot.

— Yes,—rise şi Dima.

Irlandezul inchise şiret din ochiu şi lovi pe Dima peste genunchiu. Se cunoştea, că dintr'odată au ajuns cei mai buni prietini.

VIII

Iar Mateiu se mira de Dima („ia priveşte, ce dar are omul ăsta“,—işi zise el); apoi se aşeză şi el pe pat, lăsindu-şi capul in jos a se gîndi:

„Iată-ne şi in America... dar acum ce ne facem?“

La drept vorbind, lui Mateiu nu i-a plăcut in America asta nimic. Lui Dima deasemenea nu i-a plăcut şi pe cind venea dela port, era foarte nemulţumit. Dar Mateiu ştia, că Dima e de un caracter uşuratic: azi nu poate suferi pe cineva, iar mine e cel mai bun prietin cu el. Iată-l şi acuma, cum işi invirteşte musteaţa, născoceşte cuvinte şi priveşte pe American cu cea mai mare prietinie! Mateiu era foarte ofilit.

Da, iată şi America! Incă eri noapte ea era dinaintea lui, ca un fel de nour, şi nu ştia ce are să se arate, cind se va da la o parte nourul... Dar tot se aştepta la ceva neobişnuit şi frumos... „La drept vorbind, omul,—se gindea el,—chibzueşte intr'un fel; cind colo, ese intr'altfel; şi dacă ar şti omul ce are să iasă, poate că toată viaţa şi-ar fi petrecut-o in Lozişti, cu sărăcia lui moştenită“. Iată că s'a dat la o parte şi nourul, iată şi America; şi sora lui—nicăeri; şi nu-i nici America aceia, la care se gindeau ei lingă apa liniştită a Lozovei, şi apoi pe marea, pe cind plutea corabia, legănindu-se pe valuri, iar oceanul cinta cintecul său neinţeles, şi norii treceau cu vintul pe cerul inalt, cind din America in Europa, cind din Europa in America... Iar prin suflet treceau gînduri tot aşa de intunecoase despre ceiace s'o fi petrecind acolo, in patria indepărtată, şi ce va fi mine, dincolo de ocean, unde va trebui căutat norocul cel nou...

Caută acuma norocul in iadul acesta, unde oamenii aleargă, ca nişte turbaţi, pe pămint şi pe subt pămint, şi

chiar,—Dumnezeu să-i erte—prin văzduh... unde nimic, nu numai nu-i ca la noi, ci nu-i chip să deosebeşti un om de ce breaslă ar putea să fie, unde nu-i chip să prinzi un cuvint din vorbirea omenească, unde de un creştin se ţin copiii, cum pe la noi s'ar ţine doar numai de vr'un Turc...

— Iată ce, Dima,—zise Mateiu, lăsind la o parte amărăciunea gindurilor sale.—Trebue scris lui Osip mai degrabă. El acuma e aici om deprins; să ne sfătuiască, cum să găsim pe soră-mea, dacă ea încă n'a ajuns la dinsul,—şi ce ne facem şi noi.

— Nici vorbă,—răspunse Dima.

Cerură lui Bork cerneală şi hirtie, se aşezeră lingă fereastră şi scriseră. Scrisoarea o scria Dima, dar, fiindcă nici mina lui nu prea era deprinsă să ţie un lucru aşa de mic, ca condeiul,—scrisoarea ceru mult timp.

Sfirşiră de scris. Dima incepu să-şi şteargă sudoarea de pe frunte şi deodată se opri cu gura cascată. Mateiu se uită şi el in juru-i, şi inima i se opri ca de o mare bucurie.

In odae se afla o cucoană bătrină, intr'o mantilă ponosită, dar care fusese odată de mătasă, cu o pălărie veche, cu flori galbene, şi cu o gentuliţă pe mină. Ţinea, legat la o panglicuţă, un mic căţeluş alb, care se intorcea in toate părţile şi mirosea aerul.

— E dela noi,—şopti Dima lui Mateiu.

Inadevăr, cucoana se aşeză lingă uşă, pe un scaun, respiră puţin şi dela intăia vorbă zise:

— Blăstămată ţară, blăstămat oraş, blăstămaţi oameni. Ia spuneţi-mi, mă rog, dece aţi venit voi aici?

Ai noştri se bucurară grozav, auzind limba lor, alergară la cocoană şi mai nu se izbiră cu capetele, sărutindu-i mina.

Cucoanei, pe cit se vede, îi plăcu. Ea şedea pe scaun şi, fără a-şi trage mina, se uită la Lozişteni, dind cu milă din cap.

— Podolieni, sau Volinieni?

— Din Lozişti,—milostivă Doamnă.

— Din Lozişti! Foarte bine. Şi unde mergeţi?

— La Minnezota sint de-ai noştri.

— Minnezota! Cunosc, cunosc. Bălţi, păduri, musculiţi, păduri care ard şi, mi se pare, indieni... Ce oameni, ce oameni! Şi ce v'a trebuit vouă America? Să fi stat acolo, la Loziştiul vostru...

„De, poate să fie şi adevărat“,—se gindi Mateiu. Dar Dima răspunse:

— Peştele caută unde-i mai adinc, omu—unde-i mai bine.

— Aşa-i... de aceia peştele nimereşte in mreje, iar oamenii—in America. Foarte prost. Dealtfel nu-i treaba mea. Dar unde-i oare stăpinul casei?... A-a, iată-l şi pe Bercu.

— Mister Bork,—îndreptă Evreul, intrind în odae.

— A-a, mister Bercu,—zise cucoana; şi Loziştenii băgară de samă, că ea s'a cam supărat.—Mă rog, eu şi uitasem! De altfel aveţi dreptate, prea nobile mister Bork. In blastămata asta

de țară toți sînt misteri, și nu mai poți deosebi care-i jidan, care-i rob, care-i boier... Iată chiar ăștia (ea arăta pe Loziștenii), ca mine au să părăsească sariciile lor, au să uite de Dumnezeu și au să ceară și ei, să li se zică domni...

— Treaba lor, aici fiecare se așează cum îi place,—zise Bork cu sînge rece, și adăogă netezindu-și bărbuța: cu ce vă pot servi?

— Ai dreptate. In America asta nimeni nu trebue să se gîndească la aproapele lui... Fiecare știe numai de el, iar ceilalți pot să piară: și în viața asta, și în cea viitoare. Apoi, iată de ce am venit eu: mi s'a spus, că aici, la tine se află o fată de ale noastre. Sau,—iartă-mă, mister Bork... Nu veți binevoi cumva să chemați aici pe tînăra lady,—una dintre țărancele noastre sosite aici?

— Dar la ce vă trebue miss Eni?...

— Tu, mi se pare, singur începi să te amesteci în afacerile altora, mister Bercu.

Bork strînse din umeri, și peste o minută, de sus, se cobori Ana. Bătrîna cucoană își puse geamurile pe nas și privi pe fată din cap până în picioare. Loziștenii o priveau și ei, și li se păru că cucoana a rămas mulțumită, și de fața speriată a Anei, și de ochii în care tremurau lacrimile, și de trupul ei zdravăn, și de felul cum își mototolea ea cu mîna un colț al șorțului.

— Știi să faci odăile? întrebă cucoana.

— Știu,—răspunse Ana,

— Și să faci mîncare?

— Am făcut.

— Și să speli rufe, să calci o camașă, și să curăți o lampă —fiindcă eu nu pot suferi gazul deaici,—și să pui samovarul, sau să pregătești o cafea?

— Așa, milostivirea voastră. Știu.

— Tu ai venit aici, ca să muncești?

— Altfel cum?—răpunse fata, abia șoptind.

— De unde știu eu, cum altfel? Poate tu te gîndeai să te măriți cu președintele?.. Decît el, draga mea, e deja însurat.

Două lacrimi mari lunecară depe genele lungi ale Anei și căzură pe șorțul alb, pe care ea îl netezea mereu cu mînile. Lui Mateiu i se făcu grozav de milă de fată și zise:

— Ea, milostivirea voastră, e fără părinți...

Iar Dima adăogă:

— Tatăl ei a murit pe corabie.

— Nu putea să facă nimic mai cuminte!—zise cucoana cu nepăsare.—Mulți proști au alergat aici, ca muștele la miere... Dar iată ce e. Eu n'am vreme. Dacă tu ai venit ca să muncești, eu te iau chiar de mine. Iaca, acest mister Bork iți va arăta, unde-i casa mea. Dar ăștia iți sînt rude?

— Nu, milostivă pani, dar...

Și Mateiu băgă de seamă, cum ochii speriați ai fetei se opriră asupra lui, cu un fel de frică și întrebare.

— Nici un „dar". Eu nu-ți dau voie să umbli nici cu amanți, nici cu veri. Iți spun dinainte: eu sînt aspră. De aceia te și iau, căci nu vreau să am o cucoană americană drept bucătăreasă. Și Suedezele s'au stricat... Auzi? Ei, și deocamdată— la revedere. Dar pașaport ai?

— Am.

— Caută bine.

Cucoana se sculă, își ridică trufaș capul și eși din odae.

— Se cunoaște că-i dela noi,—zise Mateiu, și oftă adînc.

— D'apoi, se vede și aici îi cași pretutindeni pe lume,— adăogă Dima.

Ana își șterse încetișor o lacrimă cu colțul șorțului.

Evreul se uită la ea cu milă și spuse:

— D'apoi ce mai plîngi, miss Eni? Eu iți spun drept: treaba asta n'are să meargă, și n'ai dece plînge...

— Dar dece să nu meargă?—întrebă Mateiu gînditor și i se părea și lui, că nu face să vii în America și să nemerești la o cucoană așa de aspră. Poate s'ar cădea și ceva milă pentru o orfană. Dealtfel în inima Lozișteanului se adăuga la acest sentiment și altceva. „Cucoana asta e dela noi,—își zicea el,—măcar că-i *aspră; în schimb una dela noi nu va lăsa fata, nici să se prăpădească, nici să se ticăloșească*".

— Dar dece nu merge?—repetă el întrebarea.

— He-e! Dacă miss Eni a venit aici ca să-și caute norocul—apoi, să-ți spun eu, trebuia să-l caute în alt loc. Eu cunosc pe cucoana asta: îi place să plătească foarte puțin, dar să-i muncești foarte mult.

— E-e, mister Bork,—dar cui nu-i place asta,—zise Mateiu oftînd.

— Apoi așa-i; numai că aici fiecare umblă să capete mai mult și să lucreze mai puțin. Dar poate dumneta socoți altfel, atunci mister Bork are să tacă... atunci nu-i treaba mea...

Și Bork se sculă depe locul lui și, îmbrăcîndu-se, eși încurînd în stradă.

Era un Evreu serios, dar fără noroc, și afacerile îi mergeau destul de rău. Incăperea era ocupată rar, și băetul din odaia vecină lucra puțin. Fata lui mai înainte se ducea la fabrică, iar fiu-său învăța într'un colegiu; dar fabrica se opri, însuși mister Bork schimbă deja a treia oară ocupația sa și acuma se gîndea la o a patra. Afară de aceasta, în America lumea de bună seamă n'are obiceiu să se amestece în afacerile altora, de aceia nici mister Bork nu spuse Loziștenilor nimic mai mult, decît că miss Eni ar putea ajuta pe fiică-sa în gospodărie, iar el nu-i va lua pentru locuință nimic.

— Să mai așteptăm, fetișoară,—zise Mateiu. Poate o veni încurînd răspuns dela Lozinschi: atunci se poate să se găsească de lucru la țară și pentru tine.

— Să dea Dumnezeu!—răspunseră într'un glas fata și Dima.

— Iar acuma,—adăogă Mateiu,—scrie, Dima, adresa.

Dar aici se descoperi deodată o împrejurare, din pricina căreia Lozişteniior le îngheţă singele în vine: hirtiuţa cu adresa se păstra la Mateiu, în punga cu tutun. Şi, pe cit se vede, se tot frecase, se tot frecase, până cind scrisul plumbului se şterse cu totul. Cuvintul dintăiu se vedea: era gubernia Minnezota, dar mai încolo—nici un pas. Se uită la hirtiuţă întăiu Mateiu, apoi Dima, apoi chemară fata, pe fiica lui Bork,—poate că ar ghici ea,—apoi se amestecă noua cunoştinţă a lui Dima,—Irzlandezul,—dar nu putea ceti pe hirtie nici el nimic.

— D'apoi acuma ce are să fie?—zise Mateiu mihnit.

Dima îl privi cu o mustrare nespusă, apoi se lovi cu degetul peste frunte. Mateiu înţelese, că Dima nu vrea să-l batjocorească faţă de lume şi că arată numai prin semne ce crede el despre capul lui Mateiu. Altă dată Mateiu ar fi răspuns poate, dar acuma simţea şi el, că din vina lui se duc la fund toţi-trei, şi tăcu.

— Eh,—zise Dima şi se scărpină în cap. Se scărpină în cap şi Mateiu, dar Irlandezul, om,—se vede treaba,—hotărît, înhăţă plumbul şi scrise cu el: „Minnezota, lucrător de fermă, din Rusia, Iosif Lozinschi", şi zise:

— All right.

— Zice alt-rait.—Se bucură Dima,—va se zică, dalghiot (va ajunge).

— Dare-ar Dumnezeu! Ar fi o minune a lui Dumnezeu,—zise Mateiu.

Irlandezul propuse apoi lui Dima să meargă împreună, ca să ducă scrisoarea şi, pecînd eşeau,—Irlandezul, cu pălărie tare şi bastonaş de trestie, iar Dima, în sarică şi căciulă de oaie,—lui Mateiu i se părură aşa de ciudaţi, de parcă i-ar fi văzut în vis. Mai ales cind, în prag, Irlandezul, aplecîndu-se nu ştiu cum, propuse lui Dima să treacă întăiu el; iar Dima, aplecîndu-se cu totul la fel, propunea Irlandezului, să treacă el întăiu. După asta porniră amindoi deodată, şi acuma Dima căută să iasă totuşi întăiu el. Irlandezul îl lovi zdravăn pe umăr şi rise cu hohot... Dima se uită la Mateiu cu mindrie.

IX

Treaba asta se petrecea într'o Vinere după masă.

Mateiu aştepta pe Dima, dar Dima cu Irlandezul nu veniră mult timp. Mateiu se aşeză lingă fereastră, privind, cum trecea mereu mulţimea, cum se tirăsc furgoane uriaşe cit casele, zboară trenurile. Pe cer, ridicîndu-se deasupra caselor, se arătă o stea. Tînăra Roza, fiica lui Bork, acoperi masa din odaia vecină cu o faţă albă, aşeză pe ea două sfeşnice curate cu luminări şi acoperi două pini cu nişte şervete curate.

Din pricina acestor pregătiri Mateiu se simţi parcă deodată atins la inimă; îşi aduse aminte că e Vineri şi că aşa se pregătesc totdeauna Evreii şi în ţara lui, ca să întîmpine Sîmbăta.

Inadevăr, încurînd se întoarse din sinagogă mister Bork, grav, tăcut şi, după cit i se păru lui Mateiu, foarte trist. Bork se aplecă deasupra mesei, începu a se clătina şi a-şi bombăni rugăciunile cu ochii închişi, pecînd prin fereastră năvălea vuetul şi huruitul străzii, iar din a treia odaie se auzeau risetele tînărului Iohn, întors dela colegiu şi povestind surorei sale şi Anei ceva vesel. La chemarea tatălui său fata alergă în odae şi-i dete apă pe mîni. Spălîndu-şi mînile, apoi vîrfurile degetelor, Bork stropea cu apă, şi mormăia vorbele rugăciunii; iar fata, pe cît se vede, îşi amintea ceva de haz, şi se uita la frate-său, care se apropia de masă şi aştepta, legănîndu-se, pe vîrful degetelor. Apoi se aşezară pe scaune. Cei tineri continuau să vorbească vesel. Numai Bork şoptea singur din cînd în cînd, tăind o ceapă, sau pînea albă, şi ofta des şi adînc.

Lozişteanul privea pe Evreu şi-şi aducea aminte de ţara lui. Iată că nici Sabaşul aici nu-i aşa,—se gîndea el; şi tîrguşorul lui îi răsări în amintire, ca viu. Iată că s'a aprins luceafărul de seară deasupra pădurii întunecate, şi orăşelul se linişteşte, încetează chiar de a scoate fum coşurile caselor evreeşti. Iată că s'a luminat de focuri sinagoga, s'au aprins luminările galbene de prin ferestrele cocioabelor; Evrei se îndreaptă domol şi tacticos către casele lor; se potoleşte pe străzi vorba şi tropotul paşilor; în schimb, în fiecare fereastră, se poate vedea cum stăpînul casei binecuvintează trapeza, înconjurat de familia lui. În vremea asta uşile sînt pretutindeni deschise, pentruca Avraam, Iacov şi alţi patriarchi să poată umbla nevăzuţi dela o căsuţă la alta, şi să intre înlăuntru. Evreii cunoscuţi îi spuneau lui Mateiu, că în timpul acesta îngerii umblă împreună cu Avraam, iar dracii ca corbii zboară pedeasupra acoperişurilor, neîndrăznind a se apropia de prag.

Se înţelege, pe atunci Mateiu ridea de fleacurile astea; mare zor are Avraam, pe care îl cinstesc şi creştinii, să intre prin cocioabele murdare ale unor jidani nebotezaţi! Dar acuma suferea pentru Bork, era mihnit că până şi Evreii,—un neam de oameni aşa de tari în credinţa lor,—şi-au uitat aici obiceiurile... Cei tineri cinară în fugă şi plecară îndată în cealaltă odae, iar Bork rămase singur. Şi lui Mateiu i se strînse inima, văzînd înfăţişarea părăsită şi tristă a Evreului.

Mister Bork ghicise parcă gîndurile lui Lozinschi, se sculă dela masă şi se aşeză lîngă el.

— Văd, domnule Bork,—i se adresă Mateiu,—că copiii tăi nu prea cinstesc sărbătorile?

Bork îşi netezi barba gînditor şi zise:

— Ah, ştii ce am să-ţi spun eu? America e o ţară, o ţară... Ea macină pe oameni, ca o moară bună.

— Ce, credința voastră nu prea e suferită nici pe aici ?— zise Mateiu povățuitor.

— E-e, ce spui dumneta.. Dacă ai vrea, eu te-aşi duce la sinagoga noastră... Ei, ai vedea ce sinagogă frumoasă avem noi. Şi rabinul nostru aici e în cinste, caşi oricare preot. Şi cînd îl chemară la judecată, a stat împreună cu episcopul lor, şi vorbeau unul cu altul... Mă rog, întocmai ca niște veri.

— Dar tot o să vă lăsați voi de credința voastră ?—zise Lozişteanul. Tot nu-i venea lui să crează, că s'ar putea potrivi un rabin cu un preot, chiar şi aici.

— De, greu te-aşi putea eu lămuri pe dumneata. Vezi ce e: America e aşa fel de țară iscusită, că ea nu se leagă de credința nimănuia. Ferească Dumnezeu! Ea îl ia pe om! Şi cînd omul va fi altul, atunci şi credința lui va fi alta. Nu înțelegi? Ei bine, să te lămuresc şi altfel. Fiica mea a *isprăvit şcoala*, iar în timpul ăsta afacerile mele merseseră rău. Atunci mi se spune: fiica dumitale să meargă la fabrică. Plata ei va fi de 10 dolari pe săptămînă, iar după ce va învăța, atunci plata va fi de 12 dolari pe săptămînă. Ei, ce ai fi zis: Sînt 24 de ruble pe săptămînă,—parale bune ?

— Parale foarte bune,—zise Mateiu. Asemenea parale la noi se plătesc unui lucrător dela Procoave până la Paşti... Ce-i drept, cu mîncarea stăpînului.

— Ei, vezi. S'a dus ea la *fabrică, la mister Berschi*. Şi mister Berschi a zis: „Bine, Evreicile nu lucrează mai rău decît alții. Pot primi o Evreică. Dar numai că nu pot îngădui să stea o stativă slobodă Sîmbăta. Asta nu face parale. Tu trebue să vii şi Sîmbăta".

— Ei, şi ?

— Ei... I-am spus: „Mai bine am să mor, ori am să es în stradă, să vînd chibrituri, dar n'am să-mi las fata să calce sfînta Sîmbătă. Bun. Dar în timpul ăsta a venit la noi mister Moses. Dumneta nu ştii, se înțelege, cine-i mister Moses. E un Evreu din Louisville... Are o minte ca focul, şi o *limbă* ca ciocanul. Ei, bine a prelucrat cu ciocanul pe toți Evreii din Louisville şi a plecat şi în alte oraşe. Ne-am adunat noi în Sinagogă, să ascultăm pe acest Moses, iar el a zis: „Am aflat eu că mulți din voi sufăr şi mor de sărăcie, dar nu vor să calce Sîmbăta". Noi am spus: „Da, aşa-i. Sîmbăta e sfîntă. Sîmbăta e regina, e lumina lui Izrael!" Iar el a zis: „Voi sămănați ca omul care s'a pregătit să plece, s'a suit pe un măgar cu fața îndărăt şi se ține de coadă. Voi vă uitați îndărăt, nu înainte, de aceia toți o să cădeți în groapă. Dar dacă voi v'ați uita bine în trecut, atunci voi v'ați putea pricepe unde trebue să mergeți. Căci atunci, cînd păgînii au început să bată pe fiii lui Izrael,—iar acest lucru s'a petrecut pe timpul Macabeilor,—părinții voştri piereau ca oile, fiindcă Sîmbăta nu puneau mîna pe sabie. Şi atunci ce a zis Dumnezeu ? Dumnezeu a zis: „Dacă are să fie tot aşa, apoi din pricina Sîmbetei toți oamenii mei au să fie ucişi, ca o turmă, şi n'are să aibă cine sărbători nici Sîmbăta... Ias mai bine să ia sabia şi Sîmbăta, ca să-mi rămînă oameni. Acuma gîndiți-vă singuri: dacă e voe să pui mîna pe sabie, ca să omori oameni Sîmbăta, apoi de ce să nu puteți pune mîna pe stativă, ca să nu muriți de foame în țară străină?" A-a! Iți spun eu doar: e foarte cuminte om, acest Moses.

Mateiu privi pe Evreu, căruia îi străluceau ochii ciudat şi zise:

— Pecît se vede, şi pe tine începe să te tragă într'acolo. Şi eu te socoteam om vrednic de laudă.

— Da,—răspunse Bork, oftînd,—noi, cei bătrîni tot ne mai ținem, dar tineretul... Dar ce să mai vorbim ? Chiar fata mea a venit la mine şi a zis: „Cum vrei, tată, dar dece ne-am lăsa să perim ? Eu am să mă duc la fabrică şi Sîmbăta. Las' să fie Sîmbăta noastră Duminica".

Bork îşi cuprinse barba cu mînile, privi lung pe Mateiu şi adăogă:

— Dumnevoastră încă nu ştiți ce țară e America! Iaca, aveți s'o vedeți şi singuri. Mister Moses a făcut din sinagoga sa un adevărat *congregeşen*, ca la Americani. Şi ştiți ce face? Cunună pe creştini cu evreice, şi pe evrei cu creştine!

— *Ascultă, Bercule, zise Mateiu, începînd a se supăra. Tu, mi se pare, glumeşti cu mine.*

Dar Bork se uită la el tot aşa de serios şi, după ochii lui trişti, Mateiu înțelese că nu glumeşte.

— Da,—zise el oftînd.—Aveți să vedeți dumnevoastră singuri. Dumneta eşti încă om tînăr,—adăogă el cu un ton de enigmă. Şi oamenii noştri tineri deja toți sînt *reformați*, ba şi mai rău—*epicurieni*... Iohn, Iohn, ia vino încoace o clipă!—strigă el către fiu-său.

Rîsul şi vorba din odaia vecină se liniştiră, şi tînărul Iohn eşi, jucîndu-se cu un lănțuşor. Roza privea curioasă de după uşă.

— Ascultă, Iohn,—zise Bork.—Iaca domnul Lozinschi vă învinueşte, că nu îndepliniți credința părinților.

Iohn, care,—pecît se vede,—nu prea simțea plăcerea de a discuta despre aceste lucruri,—continua a se juca cu lănțuşorul, apoi zise:

— Dar parcă domnul e tot Evreu ?

Mateiu se ridică în picioare. La el acasă, poate că-l învața el pe acest mucos, pentru o vorbă atît de jignitoare, dar acuma răspunse numai atîta:

— Eu sînt creştin, şi străbunii şi părinții mei au fost creştini—grecouniați.

— *Oi rait*,—zise tînărul Iohn. Dar ce zici dumneta: un Evreu poate căpăta mîntuirea ?

Mateiu se gîndi şi zise cam încurcîndu-se.

— *Iți spun cu mîna pe suflet: nu cred...*

— Well! Atunci de ce vrei dumneata, să țin eu la o credință, prin care sufletul meu trebue să se piarză ?

Şi, văzînd că Mateiu întîrzie cu răspunsul, se întoarse şi se duse din nou la soră-sa.

— Ei, ce zici dumneta?—întrebă Bork, uitîndu-se la Lozişteau cu o privire ascuţită. Iată cum ştiu ei aici să vorbească. Crede-mă, la fiecare vorbă a dumitale, el are să-ţi răspunză aşa fel că dumitale are să-ţi sece limba. După noi credinţa cea mai bună e aceia, în care omul s'a născut,—credinţa părinţilor şi străbunilor noştri. Aşa credem noi, bătrînii cei proşti.

— Se înţelege,—răspunse Mateiu cu bucurie.

— Ei, dar ştii ce are să-ţi răspunză el la asta?

— Ce?

— H-e, el zice aşa: va să zică sînt multe credinţi mai bune, fiindcă străbunii noştri credeau ca noi... Aşa? Bine. Iar străbunii voştri—ca voi. Ei, şi mai încolo? Mai încolo—iată ce ese: credinţa cea mai bună e aceia, pe care omul îşi va alege-o după judecata lui... Iaca ce spun ei, cei tineri...

— Să le fie de cap,—zise Mateiu. Dar va să zică atunci: cîte capete, atîtea credinţi.

— D'apoi ce crezi dumneta,—parcă-s puţine aici? Aici fiecare stradă—cu congregheşul ei. Iaca, du-te dumneta inadins Duminică la Bruklin... Ai să rîzi chiar...

— Să rîd? În biserică?

— D'apoi ei şi se roagă, şi rîd, şi vorbesc despre afacerile lor, şi iar se roagă... Îţi spun, America e o ţară... Iaca, ai să vezi şi singur.

Şi mult timp încă aceşti doi oameni: bătrînul Evreu şi tînărul lozişteau şezură în seara aceia şi vorbiră despre credinţele din America. Iar în odaia vecină cei tineri mereu rîdeau şi fiecăreau, pecînd dindosul păreţilor clocotea surd tîrgul uriaş...

Traducere de A. Frunză

(Va urma)

Vladimir Corolenco

Singurătate de iarnă

Veniţi prietini, m'am întors acum
De prin deşertul cîmpurilor solitare;
Am ochii plini de 'ntinderi largi, şi-un drum
Pe care-s numai urmele de fiare
Din nopţi în care luna-i ca un fum.

Şi cîmpul era singur
Aşa cum sînt de singuri cei care-au murit.
Şi am trecut
Prin liniştea sonoră ca un scut,
Ca printr'o catedrală 'n care-i
Un mort părăsit.

Pe dealuri îngheţate subt zăpadă,
Am stat s'ascult
De se mai aude vre-o suflare pe pămînt,
Aşa cum va fi stat întâiul om, demult...
Şi am simţit că nici eu nu mai sînt.

Veniţi prietini, sînt aşa de singur
Ca şi cîmpurile pustii şi îngheţate
Subt promoroacă,
Peste care-atîrnă din cer tăcerea ca o toacă
În care nimeni nu mai bate.

Demostene Botez

Capitole de istorie contimporană *

Pentru lămurirea atît a celor ce preced cît şi a celor ce au să urmeze, trebuie să arăt aici cine era acel Holstein care, împreună cu imparatul şi cu Bülow, împărtăşeşte toată greutatea răspunderii în această chestiune. Consilierul intim von Holstein era privit ca cel mai bun cunoscător al tuturor iţelor politicii europene din tot ministerul dela Wilhelmstrasse şi în curent cu toate chestiunile mari. Ca atare fusese un colaborator preţios al lui Bismarck care avea mare încredere în cunoştinţile şi în discreţiunea lui, dar niciodată nu văzuse în el altăceva decît un instrument preţios şi întru nimica nu se lasa influenţat de el. Dealtmintrelea este probabil că Holstein nici n'a cutezat vr'odată să influenţeze pe „cancelarul de fier". Caprivi, Hohenlohe şi Bülow însă erau barbaţi de o talie cu mult inferioară acelei a întemeietorului „Reichului"; nu aveau nici geniul, nici urieşa experienţă a marelui lor predecesor, nici mai ales cunoştinţa lui de oameni; apoi Holstein, care de ani studiase toate chestiunile, în toate amăruntele lor, le cunoştea mult mai bine decît ei. Cîştigase astfeliu o foarte mare influenţă, putem chiar zice o influenţă predomnitoare asupra lor şi prin urmare asupra întregii politici germane. Niciodată nu s'a adeverit mai bine proverbul: *Tel brille au second rang qui s'éclipse au premier.*

Holstein era un lucrător conştiinţios şi neobosit, dar un spirit mediocru, tonatec, îndărătnic la culme, complicat şi bănuitor în cel mai înalt grad, în chip aproape bolnăvicios, plin de apucături bizare, misantrop, fugind cu afectaţiune de societatea sămenilor săi, chiar de contactul multora cu care interesul serviciului îi cerea să fie în contact frecuent. Dacă îşi închipuise vrodată că are temeiuri de bănuială asupra vreunui jurnalist sau

* Vezi „Viaţa Romînească" No. 1 (1922).

a unui barbat de stat, foarte cu greu şi numai cu repeţite silinţi puteai să-l faci să-şi schimbe părerea, oricît de greşită ar fi fost acea părere.

„Pe cît de neîntemeiată pe atît de mare era iritarea lui în contra marchizului de Salisbury. Ca un fir roşu se urmăreşte, prin toate scrisorile şi actele emanînd dela el, o judecată nedreaptă şi falşă a acestui barbat de stat englez. Mai întâiu el n'a putut înţelege niciodată că Salisbury a ajuns în conflict personal cu Wilhelm al II-lea numai după ce acesta l-a provocat de repeţite ori în cel mai înalt grad.

„Dar era curat absurd să priveşti, cum făcea Holstein, orice rostire sau orice propunere venind dela lord Salisbury, ca o încercare diabolică şi premeditată, urmărind scopul de a duce Germania în încurcături politice sau de a o păgubi în orice alt chip. Fapt este că la început lord Salisbury era animat de sentimentele cele mai prieteneşti către Germania şi, precum s'a exprimat odată către mine, numai în urma purtării isterice şi de neînţeles a imparatului şi a sfetnicilor săi către el, a fost adus la o stare de iritare. (Aici Eckardstein repetă cuvintele zise de Salisbury la Cowes, apoi urmează:)[1] *Mi-a mai repetat în diferite rînduri că: nu permite să i se prescrie dela Berlin o politică cu ceasornicul în mînă.* Din partea lui Wilhelm al II-lea şi a sfetnicilor săi s'a făcut în cursul anilor tot ceiace s'a putut face spre a stîrni bănuieli în conducătorul politicii engleze şi în colegii săi de cabinet şi a-i indispune în contra Germaniei".

Tot în vara anului 1898 un nou act necugetat al imparatului, făcut cu ştirea şi cu aprobarea cancelarului, principele de Hohenlohe şi a secretarului de stat la afacerile străine, Bülow, a adus Germania la doi paşi de un războiu cu Statele Unite. Din ordinul său o escadră germană, sub povăţuirea amiralului Diderichs a fost trimesă la Manilla, unde flota americană a amiralului Dewey distrusese flota spaniolă. Nu s'a putut şti până astăzi care a fost scopul acestei expediţii şi chiar dacă a avut vre un scop, dar sigur este că între pace şi războiu nu mai rămăsese decît un fir de păr. Eckardstein povesteşte cum un ofiţer american de marină care, la 1898, făcea parte din statul-major al comandantului forţelor navale americane în apele Cubei, i-a aratat copia unei telegrame a preşedintelui Mac Kinley către acel amiral, în care îi zicea: „Nu risca macar un singur vas, războiul cu Germania este iminent"[2].

Totuşi, cu toată respingerea propunerilor de alianţă engleză de *către guvernul* german, mai urmară încă, în cursul verii 1898, între Chamberlain şi contele Hatzfeldt, schimburi confidenţiale de păreri privitoare la toate chestiunile mondiale acute. Eckardstein, în casa căruia se ţineau de obiceiu aceste convorbiri, ni zice că au ramas fără rezultat fiindcă: „Ministerul dela Wilhelmstrasse nu ştia nici ce voieşte nici ce nu voieşte".

1) Eckardstein, Op. cit., II, p. 13 sq.

1) Eckardstein, Op. cit., I, p. [illegible]

Singurul rezultat obținut a fost înțelegerea încheietă între Germania și, Anglia relativ la eventuala împărțire a coloniilor portugheze care însă nu a fost adusă la îndeplinire deoarece Portughejii, la urmă, au renunțat la alienarea lor.

În cursul verii și a toamnei anului următor, 1899, tulburările ivite în insulele Samoa au dat loc la neînțelegeri care, mulțămită „purtării isterice" 1 a lui Holstein au fost pe punctul de a aduce ruperea relațiilor diplomatice și poate chiar un războiu între Germania de o parte, Anglia și Statele Unite de alta (Procedarea necugetată a Kaiserului cînd a trimes în Filipine escadra lui Diderichs, pe lîngă că iritase cumplit opinia publică americană, mai avuse efectul să opereze o adevarată contopire între simțimintele americane și acele engleze, care a contribuit mult la slăbirea antagonismului tradițional între cele două țări anglo-saxone. Amîndouă avînd interese în arhipelul Samoa, ele priviră Germania ca adversarul comun.

Ceiace iritase mai cu samă pe Salisbury fură oareșicari amenințări ce-i venise din Berlin prin canaluri inoficiale. Holstein, prin niște intermediari care își luase foarte în serios însărcinarea, făcuse cunoscut lordului Salisbury că imparatul se poartă cu gîndul de a rupe relațiile diplomatice cu Anglia dacă asupra arhipelului Samoa nu se încheie o ințelegere favorabilă Germaniei. Holstein și acei intrebuințați de el ca intermediari, își închipuiau că, prin această amenințare, dăduse o lovitură de mari barbați de stat. Rezultatul acestei lovituri a fost însă că Salisbury refuză să mai trateze cu Germania. Ducele de Devonshire povestea mai tîrziu lui Eckardstein că Salisbury îi zisese atunci cu un zîmbet: „Aștept zilnic ultimatul cu care Berlinul m'a amenințat din cauza chestiunii Samoa. Din nenorocire tot nu a sosit. Germania, dacă nu ni-ar adresa acest ultimatum, ar pierde o ocaziune minunată de a pierde în chip cuviincios nu numai partea ei din Samoa, dar și toate coloniile sale care au costat-o așa de mulți bani".

Ar fi prea lung să arăt în acest studiu fazele prin care au trecut negociațiunile în chestiunea Samoa. Mă voiu mulțămi să zic că silințele lui Hatzfeldt și ale lui Eckardstein izbutise să pue la cale o ințelegere prin care Germania renunța la Samoa în schimbul altor concesiuni coloniale din cele mai folositoare pentru ea, dar cînd se credea că totul era terminat, ministerul afacerilor străine dela Berlin a găsit că nu mai putea consimți la acea transacțiune, „fiindcă opinia publică germană nu se putea impaca cu gîndul ca împărăția să nu mai aibă nici o parte în acel arhipel". Negocierile trebuiră începute din nou pentru a conchide un nou aranjament prin care Germania conserva o parte din acele insule, dar renunța la celelalte concesiuni, neasamanat mai folositoare 1.

2) Id. ibid. II, p. 14 sq.

Cu prilejul acelor negocieri Eckardstein a mers la Berlin spre a se ințelege direct cu Holstein și, cu acest prilej, a fost chiemat de împarat la Potsdam spre a-i raporta asupra chestiunii. In camera adjutanților a fost primit de adjutantul general von Plessen care, intr'o stare de mare agitație, a cerut lui Eckardstein să convingă pe împarat să renunțe la proiectata lui vizită în Anglia, în Noemvre. Acuma, zicea generalul, cînd Anglia era încurcată cu Burii, Germania trebuia să se folosască de ocaziune pentru a declara și ea războiu Angliei. Eckardstein i-ar fi răspuns că va sfătui pe imparat să facă ceiace crede că este de folos pentru țară, dar trebuie să refuze a lasa să i se prescrie cele ce le are de zis Majestății Sale. Ieșind atunci dela imparat amiralul Bendemann, șeful statului major al marinei, generalul von Plessen s'a intors către acesta zicîndu-i: „Acuma este vreme să pornim războiu în contra Angliei". Iar amiralul răspunzînd: „Nu înțeleg cum își închipuie Excelența Voastră asemene lucru. Nu avem vase". Iar generalul von Plessen a răspuns: „Asta nu face nimica, avem nevoie să transportăm numai o singură divizie dincolo și Anglia este gata (erledigt)". Cînd amiralul Bendemann i-a obiectat că nu înțelege ce voiește generalul să zică prin aceste cuvinte, Plessen a răspuns: „Ei, dacă aceasta n'ar merge, atunci pornim împreună cu Rusia spre Egipt și spre Indii". Cum observă foarte bine Eckardstein, orice comentar la cuvintele generalului de curte făcînd politică ar fi de prisos. Dar aceste cuvinte ni arată cît de deplorabil era nivelul intelectual al anturajului împărătesc!

In cursul verii anului 1899, imparatul Wilhelm se făcuse vinovat de o nouă lipsă de tact care suparase rău mai ales unele cercuri engleze.

Dela 1895, în urma celor petrecute la Cowes, Kaiserul nu mai fusese poftit să iee parte la regatele anuale ce aveau loc acolo; se săturase de dînsul toți acei care venise în contact cu el. La aceste nemulțămiri adăugîndu-se mînia și indignarea stîrnite de telegrama către Krüger, Wilhelm al II-lea nu mai putuse

1) Iaca ce scria, la 1889, Bismarck ambasadorului german în Washington, contelui Arco-Valley: „Eu, personal, aș fi de părere ca, pe căi cuviincioase, să ieșim dacă se poate din Samoa cu desăvîrșire, căci aceste insule nu vor avea niciodată vr'o valoare tangibilă pentru noi, ci vor servi cel mult să primejduiască... să pericliteze relațiunile noastre cu America, poate chiar mai tîrziu acele cu Australia și astfeliu cu Anglia".

Acel care a combătut cu mai multă inverșunare orice idee de a renunța cu desăvîrșire la Samoa, chiar în schimbul unor concesiuni folositoare, a fost amiralul von Tirpitz, care pe cînd Eckardstein venise la Berlin spre a convinge guvernul german de marile avantagii ale ințelegerii ce Hatzfeldt o pusese la cale cu Anglia, a prezentat un memoriu: „din care curgeau lacrimi de sînge și calculat a lucra cu toată puterea asupra stării psihice a imparatului" (Eckardstein, Op. cit., II, p. 33 sq.).

să se gîndească la o vizită în Anglia; ramase deci patru ani fără a trece Canalul. Se vede că natura lui neastîmparată simți din nou trebuința să viziteze pe bunică-sa, căci însărcină pe Hatzfeldt să sondeze în chip discret dacă regina Victoria nu ar fi dispusă să-i trimită o invitație oficială de a veni în Anglia. Ambasadorul comunică lucrul lui Eckardstein și, dupăce amîndoi se stricară de rîs împreună, acel depe urmă se însărcină să sondeze pe principele de Wales. Incepu prin a-i arata cît de bucuros era văzînd că, în ultimii ani, principele păruse să fi fost atît de mulțămit de petrecerea la Cowes în timpul regatelor. Principele răspunse: „Da, în anii din urmă șăderea la Cowes a fost iar de suferit, cel puțin nu a mai fost tragere necontenită de saluturi, strigăte de hurrah și multe alte motive de iritație și mai neplăcute". Apoi cînd Eckardstein a adăugit rizînd că au trecut patru ani de cînd nu a mai fost dat Kaiserului să treacă peste Canal, a pufnit de rîs și principele. Eckardstein observînd atunci că opinia publică engleză a avut vreme să uite cu desăvîrșire telegrama către Krüger și că ar fi poate acuma posibil ca împaratul, chiar dacă nu ar mai merge la Cowes, să facă o vizită reginei, principele a răspuns: „Despre mine poate să vie, numai trebue să se păzască de a mai ține *discursuri bombastice*, ceiace opinia publică engleză nu ar suferi nici într'un caz".

In urma acestei sondări a principelui de Wales de către Eckardstein, Hatzfeldt s'a pus în relațiuni directe cu moștenitorul tronului englez care, după cîteva zile, printr'o scrisoare a secretarului său, i-a făcut cunoscut că regina, în urma mijlocirii principelui va adresa împaratului o invitație pentruca să vie să viziteze Anglia pe la mijlocul lui Noemvre. „Iaca că are invitația lui", zise atunci Hatzfeld rizînd, „dar până la mijlocul lui Noemvre mai este încă multă vreme și până atunci se pot întîmpla multe!"

Ambasadorul nu-și închipuia că vorbește într'un cias rău!

La 1 August se țineau regatele la Cowes. Cași în alți ani, deși împaratul nu era de față, yachtul său, *Meteor*, luă parte la cursă și cîștigă cupa oferită de regină. El fu imediat înștiințat telegrafic despre izbînda repurtată și, sara, la banchetul obișnuit, Principele de Wales ridică un toast în sanatatea nepotului său, adăugînd părerea sa de rău că acesta nu a putut să fie de față, reținut fiind de alte angajamente.

Care nu a fost adouazi stupoarea tuturor membrilor clubului cînd au văzut afișat răspunsul împaratului, prin care critica în chipul cel mai necuviincios procedeurile clubului și declara că „*handicapurile* clubului erau pur și simplu spăimîntătoare". Indignarea resimțită de membrii clubului ar fi cîștigat fără îndoială toată opinia publică engleză, dacă mesajul lipsit de tact al Kaiserului ar fi pătruns în public înveninînd astfeliu relațiile între cele două țări pentru un nou termen. Prințul de Wales, foarte iritat, chemă pe Eckardstein și-i zise: „Este de desesperat. Imi dau toată osteneala, ca după toate cele ce s'au

petrecut în ultimii ani, să reabilitez iar până la oareșcare grad pe împarat în opinia publică engleză, și iaca că el iar s'apucă să ne împroaște cu noroiu. Știi prea bine ce efect niște învinovățiri ca acele ce împaratul le aduce comitetului oficial de curse al Escadrei Regale de Yachturi trebuie să-l aibă asupra opiniei publice dela noi, atît de simțitoare asupra tuturor materiilor de sport și atît de mîndre de lealitatea care domnește aici în toate afacerile de asemene natură. Mărturisesc că nu pricep de loc ce voiește împaratul. Cea mai bună dovadă despre lealitatea handicapurilor noastre este doară faptul că el a cîștigat ieri cupa reginei cu *Meteorul* lui".

Cu toată iritarea de care era stăpînit principele, Eckardstein îl convinse fără greutate să facă tot posibilul pentruca telegrama Kaiserului să nu fie comunicată presei în chip oficial. Necuviința lui Wilhelm al II-lea ramase deci cunoscută numai unui cerc relativ mic. De ar fi fost dată în vileag, cu greu ar fi putut el să mai vie în aceiași toamnă în Anglia. 1

Trebuie însă să lămuresc că, dacă vizita împaratului la Noemvre era datorită inițiativei luate de el, această vizită era *foarte binevenită guvernului englez*. Faptul că Wilhelm al II-lea *venea în Anglia în vizită oficială, însoțit de ministrul său al afacerilor străine, Bülow, după izbucnirea răsboiului sudafrican*, arata clar lumii întregi că nici vorbă nu putea să fie despre pretinsa coaliție europeană în favorul Burilor atît de des pomenită de presa burofilă a întregului continent. Și, cînd a sosit cu împărăteasa, la 19 Noemvre 1899, primirea cordială de care a avut parte atît din partea familiei regale și a lumii politice cît și din acea a marelui public, au dovedit că poporul englez știa să aprecieze pe deplin semnificarea acelei vizite în împrejurările de față și uitase telegrama către Krüger cași celelalte deraiări ale suveranului german. Din partea lui, el a avut de astădată grijă să nu mai tulbure prin nici o lipsă de tact bunele relațiuni restabilite cu familia regală engleză și cu opinia publică din Regatul Unit.

Negocierile dintre Hatzfeldt și Eckardstein cu Chamberlain în chestiunea insulilor Samoa, dăduse loc la reinnoite schimbări de vedere asupra viitorului relațiunilor anglo-germane și „cu acest prilej firul convorbirilor asupra unei alianțe între cele două state, rupt la April (?) 1898, a fost reinnodat și tors mai departe". Aceste negocieri ramaseră deocamdată necunoscute de Wilhelmstrasse, ambasadorul fiind de părere ca, înainte de toate, tratatul privitor la Samoa să devie perfect. 2

In timpul vizitei împaratului în Anglia, la Noemvre 1899, Chamberlain a avut la Winsor două întrevederi cu el și cu Bülow, în cursul cărora ministrul englez a adus vorba și despre chestiunea alianței, cîștigînd impresia că și împaratul și Bülow

1) Id. ibid. ibid., p. 22–30.
2) Id. ibid. ibid., p. 33.

priveau această ideie cu deosebită simpatie. Dintr'o scrisoare posterioară (dela 1 Decemvre) a lui Chamberlain către Eckardstein reiesă că, în cursul acelor convorbiri, Bülow a exprimat către Chamberlain dorința ca el să se rostească în public asupra intereselor comune care unesc, în strînsă înțelegere, Statele Unite cu Germania și cu Anglia, ceiace l-a făcut să pronunțe cunoscuta lui cuvîntare din ajun la Leicester, în care zicea: „Oricare barbat de stat prevăzător a dorit de mult ca să nu rămînem izolați pe continent și cred că cea mai firească din toate alianțele este acea dintre noi și Impărăția Germană" (Făcea astfeliu vederat aluzie la încercarea lui Beaconsfield despre care îl pusese Eckardstein în cunoștință și apoi se convinsese însuș, controlînd actele ramase în posesiunea lui lord Rowton).

Insă, spre dureroasa lui surprindere, împărtășită de Hatzfeldt și de Eckardstein, Bülow, în Reichstag, departe de a vorbi în acelaș sens, arătă cea mai mare răceală față de aceastǎ „invită" (care fusese solicitată de el) și declină aproape hotărît orice legătură cu ministrul englez. 1

Era tocmai în toiul furioasei campanii burofile duse în Germania de mai toată presa, campanie la care luau parte și un mare număr din membrii Reichstagului și despre care șeful pressei, la ministerul afacerilor străine, Hammann zicea lui Eckardstein: „O mare parte din presa și din deputații noștri nu fac altăceva decît să poarte grijă în chip măiestru de interesele dușmanilor noștri, rușii și francezii".

Iaca cum s'a exprimat Chamberlain despre procedeul lui Bülow intr'o scrisoare către Eckardstein:

„...S'înțelege că m'a interesat foarte mult să cetesc ceiace ziceți în scrisoarea domnieivoastre despre chestia marocană și despre Orientul Departat, asemene despre afacerea alianței. Dar știți ce s'a întîmplat! Nu vreau să mă exprim aici mai deaproape despre modul în care am fost tratat de Bülow. In orice caz cred de cuviință a lasa să cadă orice mai departe tratări în chestia alianței pusă pe tapet de noi. Nu mă pronunț dacă, după terminarea răsboiului din Africa de Sud, care pare a fi ridicat atîta colb, se va mai ivi un prilej permițînd a reîncepe negocierile.

„Regret sincer că toate silințele domnieivoastre atît de lungi și de serioase apar acuma zadarnice. Dar îmi pare rău și de mine însumi. Totul mergea atît de bine, chiar și lord Salisbury arata acuma dispozițiile cele mai prietenești și era cu totul de acord cu noi în privința chipului în care aveau să se înfățoșeze viitoarele relații anglo-germane. Dar vai! se vede că nu era scris să fie!" 2

Din partea Germaniei s'a făcut tot posibilul spre a risipi nemulțămirea stîrnită în Anglia de acest incident. Bülow s'a silit să arăte guvernului englez că atitudinea lui îi fusese imperios impusă, în contra convingerilor sale, de către opiniunea publică germană, susținută de către unele din partidele politice. Arma de căpetenie, de care se serveau adversarii săi, era insinuarea persistentă că el urmează puneri la cale politice cu Anglia în care interesele germane sînt jertfite. Aceste încercări au avut dealtmintrelea prea puțin succes.

1) Id. ibid. ibid., p. 105–107.
2) Id. ibid., ibid., p. 123 sq.

*

O nouă furtună amenința să strice cu desăvîrșire relațiile anglo-germane la începutul anului următor 1899. In urma informațiilor dobîndite de agenții guvernului englez la Hamburg, vapoarele de poștă germane ale liniei Woermann, *Bundesrath*, *General* și *Herzog* au fost oprite de către vase de răsboiu englese și vizitate spre a se vedea dacă nu transportau contrabandă de răsboiu. Cele două de pe urmă vapoare fură lasate libere să-și urmeze calea după o vizitare foarte superficială, iar *Bundesrath* fu condus la portul sudafrican Durban spre a fi judecat acolo de un tribunal de prize. 1

Guvernul german a protestat în contra acestui act printr'o notă concepută în niște termeni de o asprime cum nu se mai văzuse mai înainte în corespondența diplomatică și care „erau unice în ce privește lipsa de curtenie, expresiunile ofensătoare și tonul agresiv". In răspunsul său, lord Salisbury și-a exprimat în cuvinte aspre mirarea asupra acestui document atît de lipsit de orice formă diplomatică. El, după obiceiul său în cazuri de asemene natură, cînd se simțea jignit de tonul dictatorial și necuviincios al lui Wilhelm al II-lea și al diplomației sale, deveni cu totul rezervat și aproape cu neputință de a putea fi apropiat. Foarte cu greu parvenit-a Eckardstein, care înlocuia în acel moment pe Hatzfeldt greu bolnav, să ajungă la un schimb de păreri asupra chestiunii. Și deabia începuse negocierile să urmeze un curs regulat cînd modul de procedare a Berlinului veni din nou să ridice nouri din ce în ce mai groși pe orizont. Tirpitz se folosise de incident pentru a pune la cale prin *Flottenverein* (Uniunea germană pentru mărirea flotei) cunoscuta asociație alcătuită pentru grăbirea sporirii forțelor maritime germane, o sgomotoasă propagandă pentru îndoirea construcțiunilor navale stabilite de legea dela 1898. Agitația în urma „actului arbitrar al guvernului englez" luase proporțiuni îngrijitoare atît în presă și în Reichstag cît și în public, iar guvernul părea a fi pierdut orice stăpînire asupra nervilor săi. Imparatul hotărîse să trimată la Londra un amiral însărcinat să ducă Angliei un ultimatum cu termen de 48 de ore și numai faptului că nu se putuse cădea rapede de acord asupra persoanei însărcinate cu asemene misiune

2) Id., ibid., p. 144 sq.

se datorește că s'a evitat ruperea relațiilor diplomatice între amîndouă statele. A avut astfeliu timp să sosască dela Durban vestea că pe bordul lui *Bundesrath*, negăsindu-se nici o contrabandă, guvernul englez a dat ordin ca vasului să i se dee drumul.

Picant este că oprirea acestor vapoare germane era datorită unei intrigi foarte dibace a cunoscutului agent al burilor în Europa, doctorul Leyds. Burii avînd mare interes să strice bunele raporturi dintre Germania și Anglia, Leyds a pus la cale denunțări scrise către agenții secreți dela Hamburg ai guvernului britanic, arătînd cum că vasele în chestiune duceau contrabandă de răsboiu pentru Buri, mai în special vasul *Bundesrath*. Cînd acest vas fu adus la Durban, pentru a face ca el să fie reținut în acel port timp cît mai îndelungat spre a spori nemulțămirea opiniei publice germane și a dispune de mai multă vreme pentru a ațița acea opinie publică, s'au trimes tribunalului de prize dela Durban scrisori anonime arătînd că contrabanda de răsboiu se află depusă sub cărbunele ce se găsește pe vas. Firește că descarcarea acestei proviziuni destul de mari de cărbuni a cerut timp prelungit, dînd agenților buri și partidelor politice germane antiengleze bogat prilej de ațîțare. 1

Ruperea relațiunilor diplomatice între amîndouă puterile ar fi atîrnat atunci numai dela un fir prea subțire de ață: ele ar fi fost fapt îndeplinit dacă știrea liberării vasului *Bundesrath* ar fi sosit la Berlin numai cu douăzeci și patru de ceasuri mai tirziu.

Iaca cum se exprima în vara următoare lordul Salibury asupra acestui incident: „Dacă în Ianuar al acestui an ar fi ajuns lucrurile la o rupere a relațiunilor diplomatice cu Germania, faptul ni-ar fi fost desigur foarte neplăcut în acel moment. Ne-am fi văzut atunci siliți să plătim atît Franței cît și Rusiei, care numai așteptau o ruptură între noi și Germania, un preț destul de ridicat pe terenul politicei coloniale (Persia, Marocul, etc.). Dar nici într'un caz nu ar fi fost afacerea spre folosul Germaniei". 2

Folos din toată împrejurarea a tras numai amiralul Tirpitz, căci prin sgomotoasa propagandă în favoarea îndoirii numărului vaselor avînd a fi construite în virtutea legii dela 1898, izbutise să aducă multe elemente până atunci prudente și liniștite sub puterea ipnozei sale.

Relațiunile anglo-germane s'au îmbunătățit dealtmintrelea în chip simțitor după terminarea acestui incident. O intrigă rusască menită să învenineze din nou acele relațiuni a fost dejucată de guvernul german, și acel englez a putut să se convingă că, de astădată, Wilhelmstrasse fusese cu desăvîrșire coreată.

Guvernul rusesc trimesese acelui german, la sfîrșitul lui Fevruar 1900, o notă prin care îi propunea să intervie împreună cu Franța și cu Rusia pentruca Anglia să pue capăt răsboiului

1) Id., ibid., ibid., p. 147.
2) Id., ibid., ibid, p. 158.

din Africa de Sud. Guvernul german, cu toată ostilitatea care domnea în acel moment în opinia publică germană împotriva Angliei și a simpatiilor poporului pentru cauza burilor, cu toate simpatiile rusești ale elementelor vechi conservatoare, ale cercurilor militare și maritime, fu destul de cuminte pentru a răspinge propunerea rusască. Atunci Peterburgul găsi cu cale să comunice, prin curtea daneză, la care principele de Wales se afla tocmai atunci în vizită, că Germania îi făcuse ei o asemene propunere. Însă ambasada germană din Londra izbuti să arăte starea adevarată a faptelor și în curînd principele de Wales declara unor membri ai Parlamentului englez că vizitei din toamna anului 1899 a Kaiserului în Anglia și atitudinii generale a guvernului german se datoria faptul că Anglia fusese cruțată de o încercare de intervenție străină. 1

4. Ultima fază a negocierilor

În iarna anului 1899—1900 izbucnise în China răscoala zisă a boxerilor, o mișcare ostilă străinilor, provocată în ultimul rînd de cotropirile săvîrșite de ruși în Manciuria îndată după ce ei ocupase Port Arthurul. Mișcarea rasculaților se lăți răpede încurajată *fiind de împărăteasa văduvă care pusese pe împarat la opreală și își însușise toată puterea.* În curînd cetele rebelilor ajungeau la porțile Pekingului, amenințînd viața personalului legațiunilor străine. Toate puterile avînd interese de aparat în China trimeseră de urgență contingente de soldați și de marinari. Se alcătui o trupă de aparare alcătuită din europeeni, americani și japonezi, contingentul cel mai puternic dîndu-l rușii. La o somație a acestor forțe către comandanții forturilor dela Taku, chinezii răspunseră deschizînd focul în contra vaselor de răsboiu europeene, celace fu urmat de luarea cu asalt a ziselor forturi. Se decise ca un corp de debarcare să apere Tientsinul, iar grosul forțelor, sub comanda amiralului englez Seymour, să înainteze asupra Pekingului spre a libera legațiunile amenințate de chinezi. Această de pe urmă expediție a fost însă oprită în cale de trupe chineze neasamanat superioare în număr, încunjurată și, numai cu greu, putu fi degajată de alte trupe europeene, sosite în urmă. În acest timp ministrul german din Peking, baronul von Ketteler, era asasinat pe stradă de un soldat chinez, iar legațiunile au ramas asediate în cartierul lor și, vreme îndelungată, nu s'a știut dacă personalul lor trăiește sau a fost măcelărit.

La sfîrșitul lui Iulie 1900 totalul forțelor străine trimise de deosebitele state în China se ridica la 115.000 de oameni și 300 de tunuri. Imparatul Wilhelm ținea ca aceste trupe să fie comandate de un general german deși, dacă se lua în considerație

1) Id., ibid., p. 167 sq. Conf. Hammann, Der missverstandene Bismarck p. 75 sq.

numărul fiecărei trupe expediţionare, comanda s'ar fi cuvenit ruşilor. A pus deci să roage pe primul ministru englez să ice iniţiativa propunerii unui comandant suprem german şi, lord Salisbury întîrziind să răspundă, s'a adresat, prin ambasadorul său la Peterburg, ţarului în acelaş scop. Răspunsul acestuia, fără a fi absolut negativ, nu a fost satisfăcător. Totuş Wilhelm al II-lea nu a stat la îndoială pentru a propune favoritului său, feldmareşalului de Waldersee, comanda tuturor forţelor din China şi a comunica guvernului englez, în chip oficial, cum că ţarul s'a declarat gata să pue trupele sale din Cili sub comanda feldmareşalului german. 1 Puterile nu s'au mai pus de pricină şi Waldersee din „Feldmarschall" a devenit „Weltmarschall" (mareşal al lumii) cum a fost poreclit în mod ironic. Dar glorie nu a cules de loc, căci mai mult sau mai puţin, campania a fost condusă de concertul puterilor, deşi nu fără neînţelegeri. Apoi, îndată după luarea Pekingului şi liberarea legaţiunilor, Rusia a propus evacuarea capitalei şi a provinciilor chineze ocupate, căci dorea să rămie cît mai răpede singură faţă de guvernul chinez slăbit spre a putea prelungi cît mai mult ocuparea teritoriilor manciuriane ce le cotropise.

Insistenţa ruşilor a fost atît de mare, deşi guvernul englez răspinsese dela început propunerile de evacuare, în cît cabinetul englez fu cuprins de cele mai vii îngrijiri asupra viitoarei desvoltări a situaţiunii în Extremul Orient.

Contele Hatzfeldt se folosi de starea de enervare a guvernului englez, mai ales a unora din membrii săi, spre a provoca o nouă încercare de apropiere între Anglia şi Germania. În urma unor negociaţiuni între el şi Salisbury, s'a încheiat, la 16 Octomvre 1900, aşa numita convenţiune a Yangtsekiangului, a cărei idee primordială era conservarea integrităţii teritoriale a Chinei, integritate ameninţată de năzuinţele de expansiune ale Rusiei. Se făcuse însă, în urma insistenţei lui Bülow, grava greşală de a excepta din garantarea acestei integrităţi, tocmai Manciuria, adică provincia chineză cea mai expusă cotropirii ruseşti.

Prin tratatul dela 16 Octomvre 1900 Anglia, care până atunci era privită ca putere mai interesată şi prin urmare avînd mai multe drepturi, în regiunea Yangtsekiandului, renunţa la orice situaţiune privilegiată: amîndouă puterile se îndatoriau deopotrivă ca, în basenul Yangtsekiangului, comerţul şi orice activitate economică să rămie liberă şi deschisă pentru supuşii tuturor naţiunilor. Amîndouă guvernele voiau să observe principiul porţii deschise nu numai în basenul Yangtseului, ci şi în „toate acele teritorii ale Imperiului Chinez în care şi-ar putea exercita autoritatea". Acest tratat a fost viu criticat de grupările conservatoare şi de toate acele influenţate de teoriile „alldeutsch", iar Bülow fu silit în Reichsrath să facă declaraţii liniştitoare spre a calma aprehensiunile lor.

1) Eckardstein, Op. cit., II, p. 186 sq.

În curînd după nouele alegeri pentru Camera Comunelor, în Octombrie 1900, lordul Salisbury a cedat portofoliul afacerilor străine lordului Lansdowne, rezervîndu-şi numai direcţiunea generală politică. Chamberlain care, cu ducele de Devonshire, fusese totdeauna favorabil unei apropieri de Germania, izbuti să cîştige pentru această idee pe Lansdowne.

În mijlocul lunii Ianuar 1901 Eckardstein fiind în chip cu totul special invitat de ducesa de Devonshire la Chatsworth, aşazarea de ţară a ducelui, se întîlnea acolo cu Chamberlain care, împreună cu ducele, îi făcea următoarea declaraţie:

„Timpul *Splendidei Izolări* a trecut pentru Anglia. Ea voieşte să rezolve toate chestiunile din politica mondială ramase încă deschise, înainte de toate acea marocană şi acea estaziatică, în înţelegere cu una sau cu alta din cele două grupări de naţiuni în fiinţă. În cabinet se ivesc într'adevăr glasuri favorabile unei alipiri a Angliei către Indoita alianţă (Franţa şi Rusia). Noi însă aparţinem acelor care ar prefera o alipire a Angliei către Germania, respectiv către Întreita Alianţă. Dacă însă ar reieşi că alipirea către Germania nu este cu putinţă, am avea în vedere şi o mergere împreună cu Franţa şi cu Rusia, chiar cu preţul sacrificiilor celor mai grele, ca s. e. a Marocului şi a Persiei, Chinei, etc."

Totodată Chamberlain i-a mai făcut unele propuneri *confidenţiale* despre tratarea unora din chestiunile de rezolvat, mai cu samă despre acea marocană, precum şi a modului începerii şi a urmării negocierilor de alianţă.

Contele Hatzfeldt a fost cît se poate de bucuros cînd Eckardstein l-a pus în curentul acestei declaraţii a celor doi miniştri englezi şi s'a grăbit s'o comunice îndată în chip confidenţial lui Holstein. 1

Moartea reginei Victoria, întîmplată la 22 Ianuar următor a întîrziet începerea negocierilor. Dar sosirea la patul de moarte al bunicii sale a lui Wilhelm al II-lea şi faptul că, la acest prilej, s'a păzit de orice lipsă de tact mai strigătoare, i-a conciliat pentru moment simpatiile Englejilor şi a făcut mult pentru uşurarea începerii tratativelor. În timpul acestei vizite, împaratul a primit într'o lungă audienţă pe lordul Lansdowne, vorbind cu el despre toate chestiunile mari pendinte, mai cu samă de acele de natură a influenţa asupra relaţiunilor anglo-germane. Lordul Lansdowne s'a exprimat către Eckardstein în chip foarte satisfăcut despre convorbirea sa cu împaratul, dar cu cîteva săptămîni mai tîrziu i-a zis că nu înţelege ce a voit Kaiserul să zică prin cuvintele că: „nu flota engleză, ci cele douăzeci şi două de corpuri de armată ale sale alcătuiesc *Cumpăna Puterii*". 2 Wilhelm al II-lea nu putea deci

1) Id., ibid., ibid., p. 236 sq.
2) Id., ibid., ibid., p. 257.

veni în Anglia fără a comite vr'o lipsă de tact macar cît de mică!

Despre proectele de alianţă n'a vorbit împaratul cu miniştrii englezi, în urma sfatului lui Bülow, care se temea ca ei să nu se angajeze.

*

Numeroasele scrisori şi telegrame reproduse, parte în facsimile, de către Eckardstein în cartea lui, ni arată cît de mult îngreuiat-au negocierile de alianţă lipsa de hotărîre a ministerului dela Wilhelmstrasse şi firea bănuitoare şi tonatecă a lui Holstein. Ambasada din Londra era necontenit silită să ţie cont de particularităţile acestui înalt funcţionar, a cărui părere era precumpănitoare în aceste negocieri, să întrebuinţeze locuţiuni şi expresiuni adaptate mentalităţii sale atît de complicate. S. e. era silită să întrebuinţeze expresiunea: *Punere la cale defensivă* în loc de cuvîntul: *alianţă* care l-ar fi spăriet şi a arata negocierile ca fiind încă în stare embrionară deşi erau aproape de încheiere, căci altfeliu devenea bănuitor şi îndată ce vedea că cealaltă parte este dispusă să intre Germanilor în voie, îşi închipuia că la *mijloc* este *vr'un vicleşug*.

De abie s'întorsese *Wilhelm II la Berlin* şi „anglofobii din anturajul său, în unire cu acei care doreau să-şi umple buzunările prin manifestaţii de anglofobie domnind atunci în Germania", găsiră mijloace pentru a indispune din nou pe împarat în contra cabinetului englez. Printre cei aparţinînd celei de a doua categorii erau persoane care, în urma războiului sud-african, suferise pagube adevărate sau închipuite şi cereau, pentru a fi indemnizaţi de ele, despăgubiri enorme dela guvernul englez.

Aceşti indivizi izbutiră să convingă împaratul despre dreptatea reclamaţiunilor lor şi a-l ademeni să ceară ca guvernul englez să-i despăgubească pentru daunele suferite de ei în urma războiului sudafrican, fără a lua în consideraţie că războiul era încă în toiul său şi că guvernul englez nu dispunea de mijloace pentru a constata nici adevărul nici întinderea pagubelor pretinse. De acelaşi mentalitate se împărtăşea şi ministerul din Wilhelmstrasse: îndată ce reclama cineva pentru vr'o pagubă suferită în Africa de Sud, ambasada germană din Londra primea însărcinare să reguleze afacerea definitiv şi imediat cu guvernul britanic. Dacă multe din pretenţiile de asemene natură erau poate exagerate, dar în deobşte drepte, un număr nu mic alcătuiau nişte simple şi vederate manifestaţii ale unui dor cinic de îmbogăţire.

Ca exemplu ni se citează cazul unei firme berlineze care poseda majoritatea acţiunilor unei instalaţii electrice aflate la Johannesburg, în Transvaal. Această instalaţie fusese daunată

de focul de artilerie al Burilor în cursul unei lupte. În urma reclamaţiei zisei firme, ambasada din Londra a primit instrucţie să reclame dela guvernul englez o însemnată despăgubire, *pentrucă trupele engleze nu aparase îndestul instalaţia de focul Burilor*. Se povestea în cercurile financiare berlineze că Burii îşi mai procurase, prin mijlocirea aceleiaşi firme, un număr nu mic de tunuri şi cantităţi însamnate de muniţiuni, bineînţeles ca contrabandă de războiu. [1]

Nemulţămirea împaratului în contra cabinetului englez din cauza afacerilor chineze era necontenit aţîţată de mareşalul von Waldersee, nu fără conivenţa lui Bülow şi a lui Holstein, şi aceasta fără absolut nici un temeiu. El dorea să vadă cît mai curînd regulată chestiunea despăgubirii de răsboiu ce avea să fie plătită de China spre a putea retrage cît mai degrabă cele 24 000 de oameni ce Germania îi avea în China. Atît imparatul cît şi cancelarul se temeau de atacuri violente în Reichstag dacă s'ar mai întîrzie retragerea trupelor şi dacă împărăţia nu obţinea o mare indemnitate de răsboiu. Fără a se consulta cu celelalte puteri, ei hotărîse ca taxele vamale maritime să fie îndoite şi apoi arendate de către guvernul chinez, iar preţul arendei afectat plăţii indemnităţii. Se cerea cabinetului englez să se unească cu această propunere. Deoarece *miniştrilor englezi nici prin gînd nu îi trecea să se submită impunerii de către* Germania a unei măsuri atît de absurde, căci ca ar fi ruinat atît importul englez în China cît şi acel german.

Tot atît de ridicolă şi de neîntemeiată au fost supararea lui Wilhelm al II-lea şi a lui Holstein în contra cabinetului englez, fiindcă nu s'a opus cu toată brusacheţa dorită în acel moment de Berlin cotropirilor încercate de Ruşi, cînd aceştia, din propria lor autoritate, voise să fortifice Tientsinul. Kaiserul şi sfetnicii lui uitau că Anglia era încă în răsboiu şi mai avea în Africa de Sud mult peste 200 000 de soldaţi. Şi în acest timp, în care împaratul şi cu Holstein îşi făceau de cap, diplomaţia franco-rusă lucra cu mare presiune pentru a desbina din nou Anglia şi Germania şi a o atrage definitiv alături de Îndoita Alianţă.

Intr'adevăr, se păru un moment că lordul Salisbury se unise cu o nouă propunere făcută de Rusia şi care se formula prin fraza: „China de Nord a Rusiei, China de Sud a Angliei". [2]

Totodată agenţii ruseşti din Londra, în cap cu cunoscuta doamnă Novikov, sfătuiau pe Chamberlain să nu intre în convorbiri şi explicaţiuni cu Germania, deoarece tot ce se zice la Berlin este raportat îndată Peterburgului. Iar Bülov parcă ar fi făcut-o înadins pentru a stîrni bănuielile Angliei, declara la

1) Id., ibid., ibid., p. 271. sq.
2) Id., ibid., ibid., p. 276 sq.

15 Marte 1901 în Reichstag că: „nu știe ce poate fi Germaniei mai indiferent decît soarta Manciuriei și că el: nu apără în China decît interese germane și lasă pe Englejí să-și apere singuri interesele lor". Iar peste cîteva zile a mai arătat, tot în Reichstag, că ministrul afacerilor străine al Rusiei aratase ambasadorului german satisfacerea sa pentru cele de pe urmă declarații făcute de el (Bülow) despre China.

Totuși Chamberlain și ceilalți partizani ai alianței cu Germania nu se discurajau față de stăruitoarele contraziceri ale politicii germane și a necontenitelor temeneli față de Rusia. Ei parvenirá să cîștige chiar cu desăvîrșire pe lord Salisbury pentru o alianță defensivă în caz de îndoit atac. In urma acestui succes lordul Lansdowne întrebă, în sara de 17 Marte pe Eckardstein, la o masă la care îl invitase, dacă crede că mai sînt oareșcari șanse pentru o acțiune comună anglo-germană menită să localizeze un eventual răsboiu ruso-japonez printr'o influențare asupra Franței. Eckardstein răspunse că nu vede nici o probabilitate pentru acceptarea unei asemenea propuneri, prin care Germania s'ar lega, fără a avea pentru viitor siguranța unei acoperiri a spetelor sale de către Anglia.

Adouazi lord Lansdowne, aducînd din nou convorbirea asupra acestei chestiuni, zise că se întreabă dacă ar fi cu putință încheierea între Anglia și Germania, a unei puneri la cale defensive, stabilită pe timp mai îndelungat. *El crede că mai mulți din colegii săi cei mai influenți ar lua o atitudine favorabilă acestei idei.* Anglia se găsește la o răspintie și trebuie să se hotărască în chip lămurit asupra politicii ce are de gînd s'o adopte pentru viitor. Insă în cazul cînd o asemene hotărîre s'ar lua de către cabinetul englez, nu s'ar face guvernului german o propunere oficială în acest sens înainte de a fi sigur că acesta este dispus, în principiu, s'o primească. 1

In răspunsul său la telegrama prin care i se aducea la cunoștință cuvintele lui Lansdowne, Holstein răspundea că partidul rusofil, în cap cu Herbert Bismarck, este pentru o înțelegere cu Rusia, subt condițiunea recunoașterii fluviului Hoangho ca fruntarie a zonei de interese în China și a abandonării pe sama Germaniei a „Orientului Turcesc" până la Oceanul Indian. Apoi, după ce declara că între Anglia și Germania există motive de bănuială reciprocă, care îngreuiază o încercare de înțelegere, oricît el (Holstein) o dorește și revine cu deosebite învinovățiri nedrepte împotriva lui Salisbury, emite ideia, pentru ușurarea tratativelor, ca această apropiere să nu fie privită ca alianță anglo-germană, ci ca o alipire a Angliei către Intreita Alianță. De oarece Rusia amenință atît granița Galiției cît și acea a Indiei, contele Goluchowski nu va putea vedea decît cu ochi buni întărirea alianței defensive împotriva Rusiei. In cazul cînd lord Salisbury se hotărăște a face propuneri pozitive de alianță, atunci se va putea ajunge la ceva durabil și util *numai printr'un încunjur prin Viena.* Holstein mai adăgia că nu înțelege pentruce nu s'ar atrage și Japonia în această alianță defensivă. O asemene combinație ar ușura lucrurile, Japonia fiind bine văzută în Germania. Contele Goluchowski va fi foarte măgulit și se va pune fără îndoială la lucru cu mult zel. 1

Holstein rezuma în chipul următor scopul și modul de negociere al alianței: 1. *Casus foederis* se produce numai în cazul cînd aliatul—fie el Anglia, fie el Intreita Alianță—este atacat de doi sau mai mulți adversari. 2. Rolul de intermediar îl ie asupra sa Austria; acest chip de a trata chestiunea are *nota bene* foloase însemnate în privința influenței asupra opiniunii publice în Austria cași în Germania—lucru de care trebuie să ținem samă.

Eckardstein nu pomeni deocamdată nici un cuvînt către Lansdowne despre încunjurul prin Viena, dar făcu ambasadorului austriac, contelui Deym, comunicări confidențiale asupra negociațiunilor de alianță, care comunicări fiind transmise lui Goluchowski, acesta după ce mulțămi pentru comunicare, răspunse că nu ar saluta nimica mai bucuros decît încheierea unei *alianțe anglo-germane,* la care Austria are doară indirect *cel mai mare interes și care singură poate să asigure pacea mondială.*

De oarece Holstein reveni din nou, cu insistență, asupra ideii ca Austria să fie cît mai curînd invitată a lua parte la negocieri, Eckardstein nu putu decît să încunoștiințeze pe Lansdowne despre dorința ce o avea ministerul dela Wilhelmstrasse ca negocierile să fie mutate la Viena. Ministrul englez dădu atunci a înțelege, în cuvinte seci, că cabinetul englez dorește înainte de toate să ajungă la înțelegere cu Germania; încît privește Austria, ar fi mulțumit dacă i s'ar comunica cuprinsul tratatului germano-austriac dela 1879 precum și adăugirile introduse într'însul posterior. Despre o transferare a sediului negocierilor la Viena însă nu poate fi nici vorbă. 2

Incă înainte de a fi primit telegrama prin care Holstein se pronunța pentru atragerea Japoniei în alianța proectată, Eckardstein sondase pe reprezentantul japonez, contele Hayashi, în privința unei alianțe anglo-germano-japoneze. Atît ministrul cît și guvernul japonez s'au grăbit să adopte ideia acestei alianțe și au urmat dese convorbiri între Lansdowne, Hayashi și Eckardstein. Negocierile erau pe calea cea mai bună cînd nervozitatea Kaiserului unită cu nehotărîrea și bănuielile nejustificate ale lui Holstein veniră din nou să le încurce.

Impins din nou de Waldersee care insista pentru reîntoarcerea cît mai grabnică a trupelor expediționare germane din

1) Id., ibid., ibid., p. 279 sq.

1) Id., ibid., ibid., p. 282–283.
2) Id., ibid., ibid., p. 288.

China și găsind că Anglia prea amînă rezolvarea chestiunii indemnităţii de războiu chineze neconsimţind la ridicarea drepturilor de vamă propuse de Germania, împaratul și Wilhelmstrasse hotărîse trimeterea unui funcţionar special, specialist pentru afacerile chineze, la Londra, spre a trata atît această chestiune cît și acea a despăgubirilor sudafricane. Această măsură nemulţămi guvernul englez, iar trimesul dela Berlin, directorul Stübel, un barbat cuminte și competent, se convinse îndată că punctul de privire al guvernului său era cu desăvîrșire greșit. Trimeterea sa ramase fără nici un rezultat, dar raportul lui clar și înţelept avu darul să mai calmeze nervozitatea împaratului și „pînzile de painjăn ale lui Holstein". [1]

Negocierile din nou puse în mers pe lîngă că erau greu stînjenite de intrigi franceze și rusești, nu întîrzieră să fie iarăși tulburate prin intemperenţa de vorbă a împaratului care indispuse greu pe miniștrii englezi și așa destul de nemulţămiţi de necontenitele neînţelegeri și greutăţi ce le aveau cu Berlinul.

Se raportase lui Eckardstein că Balfour și alţi colegi de ai săi zisese că nu se poate pune nici un temeiu pe politica Kaiserului și a lui Bülow căci, la urma urmei, și unul și altul iar se întorc la vechea lui dragoste cu Rusia. El repetînd la rîndul lui aceste cuvinte lui Holstein, primi dela acesta instrucţie să raporteze faptul într'o telegramă oficială, menită să fie pusă sub ochii împaratului. Holstein era de părere că aceste cuvinte ale unor miniștri englezi erau pricinuite de cuvinte rostite de Wilhelm II cu prilejul unei serbări la unul din regimentele gardei. După ce luă cunoștinţă de telegrama lui Eckardstein, împaratul, la o serbare la curte, avu asupra acestei chestiuni un schimb de cuvinte destul de viu cu ambasadorul englez, dar la sfîrșitul căruia asigură pe ambasador de prietenia lui pentru Anglia. Însă nemulţămindu-se cu atîta, el mai scrisese și regelui Eduard.

Acesta puse să cheme telefonic la dînsul pe Eckardstein, care-l găsi șăzînd la biuroul său, avînd două hîrtii dinaintea lui: una era scrisoarea împaratului, cealaltă un raport al ambasadorului englez la Berlin, Lascelles.

Într'un ton pe jumătate serios, pe jumătate glumeţ, regele zise: „Ce v'aţi mai apucat să faceţi aici?" Apoi începu să citească tare, întâiu unele locuri din raportul ambasadorului și pe urmă o mare parte din scrisoarea împaratului. La un loc în care era vorba de Germania și de Rusia, observă: „*Qui s'excuse s'accuse*". La protestări de prietenie de ale împaratului pentru Anglia, zise în ton sarcastic: „Sper că așa este". Cînd în sfîrșit ajunse la un loc în care împaratul poreclea pe miniștrii englezi: „unmitigated noodles" ceiace însamnă: „ne-

1) Id., ibid., ibid., p. 290.

rozi de frunte", puse iar scrisoarea pe masă și întrebă: „Ei, ce zici?"

Eckardstein răspunzînd după un moment de gîndire: „Oare nu ar fi mai bine dacă Majestatea Voastră ar privi toată afacerea ca o glumă?" Regele a început să rîdă și a zis: „Da, ai dreptate, voiu privi toată afacerea ca o glumă, dar din nenorocire am avut parte de glume multe și încă mult mai răle, iar multe altele cu bună samă că vor urma. Ce ar zice oare împaratul dacă eu mi-aș permite să titulez pe miniștrii lui cu astfeliu de expresii amicale? Precum știi nutresc de ani cele mai mari simpatii pentru Germania și încă astăzi sînt de părere că Anglia și Germania ar fi aliaţii cei mai firești. Amîndoi împreună ar putea exercita poliţia asupra lumii și pastra pacea obștească în chip statornic. Cu bună samă că Germania are trebuinţă de colonii și de întindere economică. Ar putea să aibă cu îndestulare amîndouă, căci pe lume este loc destul și pentru Anglia și pentru Germania. Dar nu putem însoţi pe împarat în „săriturile sale de ţap". Afară de aceasta există, cum însuș știi, cea mai mare bănuială faţă de împaratul și de Bülow *la unii din miniștrii mei*, mai cu samă la lord Salisbury. *Eu însumi mi-am dat* toată osteneala pentru a împrăștie această *bănuială, dar toate au un sfîrșit.* Însă și toate batjocurile și ameninţările cu care ne împroașcă necontenit *Uniunea Flotei Germane* și organele sale, nu tocmai contribue să înlăture aceste bănuieli ale noastre".

Regele se afla, în cursul acestei convorbiri, într'o stare de iritaţie în care Eckardstein îl văzuse foarte rar, ceiace-l face să-și exprime convingerea că, pe lîngă epitetul cu care Wilhelm al II-lea gratificase pe miniștrii englezi, împaratul trebue să se fi făcut culpabil și de altă „deraiare", pe teren personal, probabil privitor la chestiuni de familie [1].

Iritarea produsă prin această nenorocită scrisoare nu a întîrziat să dispară în aparenţă, dar Eckardstein a pastrat impresia cum că de atunci regele Eduard și miniștrii lui au început să s'întrebe dacă Germania, subt regimul existent, este capabilă de alianţă. Și totuși negocierile fură din nou puse în mișcare luînd chiar un curs care, în aparenţă, părea cît se poate de favorabil.

La fiecare pas care-l făceau negocirile în Londra, spiritul bănuitor și îndărătnic al lui Holstein știa să stîrnească o nouă greutate. El era mai cu samă stăpînit de teama ca, la urmă, Germaniei să nu-i revie decît rolul de a scoate din foc castanele pentru Anglia. Bănuelile lui împotriva mai cu samă a lui Lord Salisbury și teama să nu fie jucat se citesc printre liniile numeroaselor scrisori și telegrame ale sale către Eckardstein reproduse de acesta în cartea lui.

1) Id., ibid., ibid., p. 294 sq.

Apoi Holstein insistînd din nou cu încăpăţinare pentruca negocierile să fie transferate la Viena, această insistenţă avu drept rezultat să stîrnească din nou bănuielile cabinetului englez, făcîndu-l să creadă că guvernul german nu ţine în chip serios la o alianţă cu Anglia.

Intr'o scrisoare către Eckardstein dela 14 Iunie 1901, Alfred Rothschild caracterizază negocierile din Martie şi April ca lucru serios, iar ceiace se făcea acum drept fleacuri, mai adăogînd: „Nime în Anglia nu se mai lasă prins de frumoasele fraze ale lui Bülow. Frank Lascelles rîde de neîndămînarea cu care se tratează chestiunea la Berlin. Afară de asta guvernul vostru nu pare a şti ce voeşte... Joe (Chamberlain) care a stat la masă la mine, a pierdut cu desăvîrşire curajul, nu voieşte să mai aibă nimic a face cu Berlinul". 1

Intr'o scrisoare, din 20 Iunie 1901, tot către Eckardstein, ducesa de Devonshire (născută contesă Alten din Hanovra) îi zicea:... „Frank Lascelles a povestit ducelui că Bülow l-a rugat dela început să nu vorbească nimic împăratului despre negocieri, ceiace nici n'a făcut Lascelles. Se pare deci că împaratul nu a ştiut nimic despre toată afacerea. Ce înseamnă oare toate aceste? Este mai mult decît ridicol. Ducele este de părere că din aceste reiesă cum că dela început Bülow nu a voit alianţa în chip serios. Ducele m'a însărcinat să vă aduc aceste la cunoştinţă". 2

„Astfel", zice Eckardstein, „s'au înăsipit negocierile la început atît de promiţătoare. Dar eşuarea lor a însemnat începutul încercuirii şi urmarea încercuirii a fost războiul mondial". 3

Şi totuşi o nouă ocazie favorabilă pentru o apropiere între Germania şi Anglia avea să se ofere în curînd. Năzuinţile franceze de întindere în Maroc, ademeniră, în luna Iulie 1901, cabinetul englez să se gîndească din nou la o alipire mai intimă cu Germania.

Odată cu ambasada marocană care a plecat atunci la Paris, spre a stabili fruntariile împărăţiei şerifiane după cele de pe urmă cotropriri franceze, mersese alta la Londra, iar deacolo la Berlin. Puţin timp după sosirea acelei ambasade în Londra, Sir Arthur Nicholson, ministrul Angliei la Tanger, veni să viziteze pe Eckardstein la ambasada germană. Îi povesti despre năzuinţa Francejilor de a stabili un protectorat formal şi efectiv asupra Marocului şi, în numele lui Lord Lansdowne, propuse o mergere mînă în mînă a Germaniei cu Anglia spre conservarea *statu'ui quo* în Maroc. Acest proiect avea să înceapă a fi pus în lucrare printr'un tratat de comerţ avînd a fi încheiat de Anglia şi de Germania cu sultanul Marocului. Intre

1) Id., ibid., ibid., p. 300.
2) Id., ibid., ibid., p. 301
3) Id., ibid., ibid., ibid.

guvernele englez şi german avea să fie încheiată o înţelegere în care s'ar stipula exact care ar fi concesiunile ce ar avea să le obţie Anglia şi care acele revenind Germaniei. Printre multe altele, Germania avea să capete furniturile pentru materialul necesar căilor ferate precum şi instalarea oricăror telegrafe sau telefoane şi alte exploatări electrice. Orice măsură pe terenul politic sau economic avea să fie luată numai de comun acord între cele două ţări.

In zadar Eckardstein s'a grăbit să raporteze la Berlin propunerea engleză şi insistînd asupra importanţei sale deosebite şi a prilejului de a reîncepe astfeliu cursul negocierilor pentru alianţă: nu obţinu nici măcar un cuvînt de răspuns 1.

Eckardstein arată că, în cursul convorbirilor avute la 1899 cu Chamberlain şi cu Cecil Rhodes, ca şi cu prilejul celor cu ducele de Devonshire şi cu Chamberlain în Ianuar 1901, la Chatsworth, se stabilise trăsăturile mari ale unui plan pentru deslegarea *problemei* Marocului 2.

In cursul unei treceri a lui Eckardstein prin Berlin, în Noemvre 1901, secretarul de stat von Richthofen a caracterizat faţă de el perspectivele unei alianţe germano-anglo-japoneze în chipul următor: „Imparatul nu ştie nimica despre întreaga chestiune. Ceiace însă noi ştim, este că el are acuma mai mult decît oricînd o repulsiune caracterizată în contra rasei galbene şi în nici într'o împrejurare nu ar intra într'o alianţă cu Japonia. In ceiace priveşte sorţii unei alianţe cu Anglia, le putem arunca acuma şi pe ele în ogeag, căci Holstein nu mai ştie însuşi ce voeşte, iar cancelarul, în fundul inimii, a fost dela început contra acestei alianţe" 3.

Şi astfel din cauza incapacităţii împaratului şi a mediocrităţii barbaţilor care, după congediarea lui Bismarck, au avut în mînă conducerea politicii sale, Germania—dispreţuind alianţa engleză şi stăpînită de rătăcirea, pe de o parte că se poate bizui pe prietenia Rusiei, iar pe de alta că va avea vreme să-şi construiască o flotă egală, dacă nu superioară acelei engleze, în fine tradată de norocul războiului,—a fost aruncată în groaznica catastrofă din care se va putea ridica numai după curgere de generaţii.

Radu Rosetti

1) Id., ibid., ibid., p. 337. sq.
2) Id., ibid., ibid., p. 339.
3) Id., ibid., ibie., p. 361.

Singurătatea

Amurgul tace jalnic şi stingher
Şi'nchide 'ncet pleoapele învinse,
Copacii stau cu crengile întinse
Cerşind sfios o rază dela cer.

Doar ciorile în negrul lor veşmînt
Trist croncănesc, zburînd în depărtare
Să prohodească-un nour alb ce moare,
Şi iar se 'ntinde pacea de mormînt.

Şi toarnă 'ncet suspinu-i otrăvit,
In inima-mi deschisă ca o rană,
Intreaga asta linişte sărmană
Şi cerul stins, bolnav şi neclintit.

Atunci te chem c 'un dor fără sfîrşit,
Să-ţi plîng tăcut durerea ce mă leagă,
Tu să-mi aduci iubirea ta întreagă
Şi lin să-mi legeni sufletul trudit.

Să-mi spui poveşti cu prinţul Viorel,
Cu flori de cîmp, c 'un sătucean din vale,
Şi sufletu-mi s 'adoarmă fără jale
Ştiind c 'al tău veghează lîngă el.

Dar nu m 'auzi... Cu umbrele ce curg
Singurătatea vine de departe,
Ducînd atîtea gînduri vechi şi moarte;
Mă caută în pacea de amurg,

S 'apropie de mine... a ajuns...
Ca ceaţa grea asupra mea se lasă;
Tot mai puternic sufletu-mi apasă,
Il birue... şi rîde pe ascuns.

Olga Vrabie

Dumbrava minunată

I.

Se vede ce soiu rău
e duduia Lizuca.

Doamna Vasilian lămureşte prietinelor sale mai multe chestii foarte importante. Acum douăzeci şi doi de ani, cînd a adus-o o barză în casa iubiţilor săi părinţi, după lungi şi furtunoase discuţii, i-a rămas numele Maria. Un nume destul de frumos. Cum a început însă a frămînta cele dintăiu cuvinte, dumneaei şi l-a schimbat singură. C'o voce muzicală, ţuguindu-şi buzişoarele, răspundea totdeauna: —Pe mine mă chiamă Mia! Şi Mia i-a rămas numele. Cineva făcea, altădată, demult, observaţia că asta dovedeşte la copilă simţul muzicei. Intr'adevăr, doamna Vasilian poate mărturisi fără sfială că e o muzicantă desăvîrşită. Foarte multă lume recunoaşte că are o voce fermecătoare. Dealminteri a şi urmat patru ani la conservator. Celebra Teodorini o iubea mult şi-i prezicea un mare viitor. Era vorba, în familie, să fie trimisă la Milano. Părinţii săi erau bogaţi, aveau o foarte frumoasă moşie în Buzău, lîngă Leonteşti. Echipaje, servitori în livrele, guvernante... Cu asta s'a născut, ş'a crescut doamna Vasilian. Adesea tatăl său, boer Anastase, o lua pe genunchi şi-i arăta portretele strămoşilor în rame ovale aurite. Din strălucirea de altădată i-a rămas cel puţin atîta: o creştere în adevăr nobilă. In condiţiunile de odinioară, căsătoria cu Vasilian ar fi apărut ca o mezalianţă, căci domniasa e născută Papazoglu. Avînd însă în vedere atîtea şi atîtea lucruri, a trebuit să se resemneze. Totuşi nu se poate spune că Vasilian nu-i din familie bună. E dintr'o foarte bună familie, dimpotrivă,—boeri moldoveni,—însă oricine va recunoaşte că Papazoglu e altceva: e un nume celebru. Insfîrşit, principalul e că se simte bine şi fericită. Şi Jorj îi îndeplineşte cu sfinţenie toate voile. Altfel nici nu se

putea. El e cu cincisprezece ani mai mare decît ea şi a mai fost însurat odată. I-a rămas ş'un copil, o fetiţă, care,—cum să spun?—care e un fel de ghimpe între ei... un copil, vai! destul de rău crescut. Asta aduce puţină umbră vieţii lor; dar foarte, foarte puţină umbră. Căci Vasilian a luat-o din dragoste. Văzînd împotrivirea dela început, bietul Jorj căzuse bolnav. A trebuit să cedeze; şi la nuntă avea o toaletă aşa de frumoasă, aşa de elegantă, încît o invidiau toate prietinele.

„Eu sînt cam capriţioasă, încheie c'un zîmbet dulce doamna Mia Vasilian, şi am gusturi deosebite... Imi place mai cu samă eleganţa şi fineţa... Nu înţeleg de ce nu mai aduce cafeaua! urmă ea, săltînd din jiîţ sprintenă şi subţirică.

— Lasă mata, madam Vasilian, o potoli cucoana Emilia,— nu te deranja. Trebue să vie. Până atuncea îmi răsucesc ţigara..."

Madam Vasilian tropăi mărunţel până la sonerie şi apăsă prelung pe buton, încruntînd frumoasele-i sprîncene negre. Iar cucoana Emilia, aruncînd o privire fugară şi cu felurite înţelesuri către fiica sa, madam Neicu, deschise poşeta şi începu a cotrobăi prin ea, căutînd o mică tabachere de argint în care ţinea tutunul.

Doamna Mia Vasilian, soţia cunoscutu'ui avocat din tîrgul nostru, observase privirea cucoanei Emilia şi zîmbi. I se părea foarte ciudat cum o mamă aşa de înaltă şi de groasă, care ţine acuma o tabachere mică într'o mînă cît o pîne, cum poate o mamă aşa de groasă să aibă o fată aşa de uscată şi de subţire,—ca o aţă... Las' că amîndouă sînt urîte şi fără gust îmbrăcate. Şi au nişte pălării... Cum pot nişte femei de condiţie să poarte asemenea pălării?

Servitoarea, o fetică vie cu mutrişoară de veveriţă, intră păturîndu-şi şorţul alb.

„Aţi sunat, cuconiţă?

— *Ma chère*, îi răspunse blînd doamna Mia Vasilian, aşteptăm nişte cafele care nu mai sosesc...

—Indată, cuconiţă..." şi servitoarea dispăru îndărăt.

Doamna Mia Vasilian făcu doi paşi spre fereastra deschisă.

„Frumoasă zi, vorbi ea, totuşi mi se pare prea caldă... Ne-aduce şi şerbetul de portocale îndată. Fetiţa asta e foarte inteligentă şi-mi cunoaşte toate gusturile. Şi cu servitorii, dragă cucoană Emilie, trebue să ştii cum să te porţi.

— In ziua de azi nu mai sînt servitori ca altădată", observă cucoana Emilia.

Doamna Vasilian răspunse zîmbind prietineşte:

„Cu ai mei, eu sînt foarte mulţumită. La mine servitorii se tem de un singur lucru: să nu-i concediez..."

Madam Neicu îşi strînse buzele subţiri şi palide, apoi răspunse puţintel înţepat:

„Cu toate acestea şi mata, dragă madam Vasilian, schimbi servitorii destul de des.

— Ce să fac? se tîngui nevinovat doamna Vasilian. De unii trebue să mă despart. Mai cu samă pe cei rău crescuţi nu-i pot suporta... La mine, dragă madam Neicu, şi dragă cucoană Emilie, năcazurile sînt cu totul de altă natură. Prea mult n'am a mă plinge, dar totuşi, trebue să ştiţi că, la marginea tîrgului acestuia nenorocit, trăesc nişte bătrîni ridicoli, părinţii «predecesoarei» mele. Nu trecea o zi şi cereau lui Jorj să le trimită copila, că vor numaidecît să vadă pe Lizuca lor, că fără Lizuca lor nu pot trăi! Dacă bietul copil nu a avut parte de o creştere îngrijită, numai bătrînii sînt de vină. De-acolo a venit cu nişte mutre şi cu nişte obiceiuri de ţărancă, dragele mele, încît, drept să vă spun, mie mi-i şi groază. Vă închipuiţi dumneavoastră că nu pot pune pe ea o broderie ori o panglică? Se poate admite ca la vîrsta ei — are şase ani!—să nu poată face o reverenţă în faţa unor persoane mai în vîrstă? Eu am fost crescută altfel. Lucrurile acestea pe mine mă «horipilează»".

Slujnica cu mutrişoară de veveriţă se ivi în umbra uşii, purtînd tablaua cu dulceaţă şi cafele.

„Cuconiţă, vorbi ea delicat şi cu respect, domnu' locotenent Micuş Lazăr întreabă dacă binevoiţi a-l primi.

— Cum nu? să poftească; astăzi e ziua mea de primire; dumnealui e totdeauna binevenit", răspunse doamna Vasilian cu o voce puţintel mai înaltă.

Şi ridicîndu-se graţios, în rochia-i foşnitoare, făcu doi paşi spre uşă. Cînd zări uniforma verzuie, capul blond şi lins şi obrazul ras şi uşor pudrat al ofiţerului, făcu un gest de poftire cu mînile şi zîmbi dulce.

„Domnule Micuş, nu te-am văzut de-un secol", cîntă ea. Şi tînărul se opri uimit la doi paşi, întorcînd puţin capul şi ascultînd muzica glasului ei.

„Doamnă, răspunse el ceremonios, sînt foarte fericit că nu m'aţi uitat..."

Cu călcăile lipite, inclinîndu-se adînc, apucă uşor mînuţa întinsă a doamnei Vasilian şi-i sărută vîrfurile degetelor. Slujnicuţa aşezase pe măsuţa dintre cucoane tablaua şi se întorsese, privind cu admiraţie. Cucoana Emilia şi madam Neicu stăteau cu linguriţele în mînă şi nu ştiau dacă trebue ori nu să absoarbă şerbetul. Insfîrşit, îl înghiţiră, şi, pe cînd adăogeau apa trebuitoare, ofiţerul se înfăţişă şi 'naintea lor, elegant şi solemn.

Schimbul de complimente care urmă, mişcările rotunde, zîmbirile şi poftirile împrăştiară în salonaşul grenat ca un abur de nobilă uitare şi voie-bună. Nimeni nu băgă de samă cînd se strecurase din umbra canaturilor, spre tablaua cu şerbet, Lizuca, năcazul doamnei Vasilian.

Era o fetiţă măruntică, însă voinică şi plinuţă. Rochiţa de doc albastru stătea strîmbă şi în chip cu totul nepermis pe trupuşorul ei. Botinuţele îi erau pline de colb şi de glod şi cu şireturile desfăcute. Colţunii căzuseră şi arătau nişte picioruşe pîrlite de soare, cu genunchii nu tocmai curaţi. Capu-i era foarte scurt tuns, băeţeşte, şi arăta în rotunzimea lui felurite bulbucături neregulate. Năsuşoru-i mititel ar fi avut nevoe de batistă, lucru pe care-l dovedeau şi mînicile rochiţei. Gura-i era cam mare şi obrajii prea roşii. Nu era de loc frumuşică şi delicată duduia Lizuca. Numai ochii căprii, umbriţi de gene negre, aveau în ei cîte-o mică floare de lumină.

Fără să stea de loc în cumpănă şi fără să-i pese de nobila adunare, Lizuca păşi uşor însă hotărît spre măsuţa cu dulceaţă şi, înfingîndu-şi două degete în chisea, le scoase împodobite c'o bucată nestatornică de şerbet. Tocmai cînd se îndeletnicea s'o prindă cu gura şi cu limba fără a pierde nimic, slujnicuţa o zări şi dădu un ţipet.

„Ce-i, *machère?*" se întoarse cu mirare doamna Vasilian.

Dar cînd văzu despre ce era vorba, cînd înţelese ce contrast şi ce sacrilegiu s'a produs în salonaşul său grenat, sîngele i se ridică brusc în obraji şi-i fulgeră în ochi.

„Ce inseamnă asta, Eleno? vorbi ea apăsat, c'o voce scăzută, *însă teribilă*. De cîte ori te-am făcut atentă asupra acestor *lucruri*? De ce-ai inlemnit? Ia-o!... Nu 'nţelegi că, dacă o mai văd o clipă, trebue să chemaţi doctorul? Ah! e ceva îngrozitor! oftă ea cu desnădejde, întorcîndu-se spre musafiri. E zădarnic orice; zădarnic! Nu ştiu ce să mai fac cu copilul acesta. Uitaţi-vă dumneavoastră cu ce obiceiuri mi-a venit dela bunicii ei. Eu i-am spus de multe ori lui Jorjică: copilul acesta e o ruşine ş'o nenorocire... Chiar de aceia Jorj nici n'o mai trimite la bătrîni... E o hotărîre pe care nu pot decît s'o aprob!"

Cucoanele dădeau din cap c'o adîncă înţelegere a lucrului; şi oftară. Domnul Micuş părea nedumerit. El ar fi dorit să rîdă. Şi-i părea rău că de pe faţa doamnei Vasilian a pierit lumina.

Dar stăpîna casei era o fiinţă fină şi înţelegătoare. Cum văzu că Elena s'a năpustit şi a apucat pe copilă în ghiare ca uliul, trecînd-o în salturi violente şi neregulate spre întunericul antretului, — se întoarse spre domnul Micuş cu acel suav zîmbet, pe care, oricît s'ar sili, nu-l poate avea nici-o femee din tîrgul nostru.

„Domnule Micuş, zise ea, după acest *intermezzo*, trebue să aştepţi puţin până ce ţi-oiu aduce dulceaţă de smeură, pe care am făcut-o eu singură eri.

— Cu această mînuţă..." răspunse ofiţerul, înclinîndu-se iar şi sărutînd unghiile trandafirii.

Caşicum această galanterie ar fi fost un semnal, cucoana Emilia şi madam Neicu se priviră şi se ridicară deodată. Impotrivirile, protestările, explicaţiile, zîmbetele şi sărutările nu ţinură prea mult, şi, după eşirea celor două cucoane, în salon se făcu un răstimp linişte, apoi răsună un uşor rîs cristalin, semn că orice supărare se uită destul de lesne pe lumea asta.

II.

Duduia Lizuca plănuește o expediție îndrăzneață.

„Vină 'ncoace, gîngania dracului! icnea cu obidă slujnicuța, trăgînd de o aripă și zmuncind după ea pe Lizuca. Din pricina ta să 'ndur eu observații și ocări!"

Fetița începu a scînci subțire, înțepenindu-se în picioare și trăgîndu-se într'o parte:

„Lasă-mă!" dă-mi drumu'! Tu ești o servitoare... Am să te spun la tata.

— Da? ai să mă spui? Și slujnica îi făcu vînt înainte, ajutîndu-se puțin și cu piciorul. *Domnu'* nu vine degrabă acasă; și până ce s'a întoarce el, îți spînzurăm noi *chelea* 'n băț!"

Lizuca făcu bot și întoarse o privire de ură pe subt sprincenele încruntate.

„Așa? strigă slujnicuța; te uiți ca hoții? Are dreptate cuconița. Dihanie și soiu rău ce ești!"

Prinzînd iar pe copil de-o pală a rochiței, îi făcu ceiace se cheamă un *șurub*, răsucindu-i în moalele capului unghia cea mare și monturile degetelor. Văzînd că Lizuca se stăpînește încă, îi mai făcu unul și mai îndesat, și mai în răspăr, până ce simți subt degetele mînii celeilalte carnea tremurînd și auzi lacrimile forfotind în năsușorul cel neînsemnat.

„Mai na și dobîndă! vorbi ea rîzînd, ș'o plesni cu palma peste capul tuns. Să te duci și să te 'ntorci cînd te-oiu chema eu!"

Lizuca se poticni și se izbi cu capul de părete. Apoi, smircînd, își înghiți și-și stăpîni lacrimile și întoarse iar pieziș spre slujnică privirea de hoț.

Dar Ileana intrase în cuhne și vorbea subțire și năvalnic cu bucătăreasa. Duduia Lizuca putu să-și usuce în voie lacrimile cu acea parte a mînicilor cu care își ștergea și nasul. Apoi observă, aproape, pe prietinul ei Patrocle, și-i zîmbi.

Patrocle era un cățel roșcat, cu picioarele scurte și strîmbe și cu capul mare. Intre ochii omenești, sprincenați negru, avea adînci crețuri perpendiculare, și anii și experiențele vieții îi încărunțiseră perii din jurul botului.

Indată ce văzu surîsul duduii Lizuca, se apropie și începu a-i linge mîna, plină încă de șerbet de portocale.

„M'au bătut și eri, oftă Lizuca; m'au bătut și azi; mă bat în fiecare zi!..."

Patrocle o înțelese, ca totdeauna. După ce-i curăți mîna, se întoarse pe labele de dinapoi, se înălță și se sprijini ușor de pieptul fetiței și o mîngîie, ștergîndu-i de pe obraz urma lacrimilor sărate.

„Patrocle, îi zise Lizuca; tata nu mai vine dela București, și pe bunici nu i-am văzut de multă vreme. Nici nu ne lasă

să ne mai ducem acolo. De cînd a murit mama, noi aici o ducem tare rău".

Patrocle scheună ușor ș'o privi blînd cu ochii lui frumoși, cercuiți cu aur.

„Intr'adevăr, răspunse el, o ducem foarte rău!

— Pst! i-auzi! vorbi iar Lizuca înălțînd un deget. Mămica rîde. Mămica rîde totdeauna. Mama noastră nu rîdea așa..."

Fetița rămase cu urechea ațintită, apoi căzu pe gînduri. Și șopti ușor—către o umbră vagă, care-i apăruse deodată:

„Tată, eu am auzit pe mămica rîzînd în salon cu domnu' Micuș..."

Cucoana Emilia și madam' Neicu tocmai ieșeau dela vizită și se îndreptau spre portița dela stradă. In trecere, bătrîna își puse mîna în creștetul copilului:

„Ce ai, fetițo? întrebă ea; ai plîns?.."

Lizuca respinse mîna care-o mîngîia și privi pieziș și fără prietinie spre cele două cucoane. Nu răspunse și se trase la o parte, urmată de tovarășul ei.

„Copil rău!" declară cucoana Emilia,—pecînd madam' Neicu asculta atentă rîsul cristalin din salonaș. Deplin înțelese și făcîndu-și semne cu ochii, amîndouă trecură domol în strada singuratică, subt copleșitoarea căldură a verii.

In urma lor, în fața casei cu jaluzelele lăsate, Lizuca rămase gînditoare, cu ochii ațintiți și cu sprincenele ușor încruntate. In preajmă-i se desfășurau cîteva răzoare uscate, cu flori sărace și ofilite. Globuri de sticlă colorată, înălțate în bețe, răsfrîngeau imaginile diformate ale copilului și cățelului.

Duduia Lizuca nu stătu mult în cumpănă.

„Patrocle, vorbi ea înălțînd lîngă nas arătătorul mînii stîngi, eu nu mai stau aici. Mă duc la bunicii mei".

Cînele o privea țintă.

Fetița se strecură spre cerdacul de dindos, pe unde o scosese slujnicuța, și trase dintr'un cotlon al ei o hăinuță ș'o beretă de lînă roșie. Se plecă și-și ridică colțunii căzuți. Apoi iar rămase gînditoare.

Stînd cuminte pe coadă, Patrocle îi urmărea toate mișcările. Indemnat de prevederea stăpînei lui, se strecură nesimțit și cu urechile clăpăuge, spre bucătărie, și se întoarse în scurt, purtînd delicat în gură, numai de-o margine, o felie mare de pîne albă. Un glas răgușit răsună în urma lui:

„Țibă! turba naibii! bată-te Dumnezeu să te bată și n'ai mai ajunge!" O bucată de lemn sună cu zgomot în cerdac și săltă de cîteva ori în capete pe urmele cățelului. Patrocle întoarse capul, înțelese că urmărirea încetează și veni cu pînea la tovarășa lui.

„Patrocle, de ce duci pînea în gură? îi întrebă rîzînd Lizuca.

— Pentrucă n'am buzunar! îi răspunse cu ochii cățelul, foarte vesel.

— Atuncea s'o stringem la mine, s'avem la vreme de nevoie, hotărî duduia Lizuca; şi primind dela Patrocle pînea, o aşeză cu grijă într'un buzunar al hăinuţei roşii.—Ne mai trebuie ceva, urmă apoi fetiţa,—şi pe urmă fugim. Ne ducem în lume, la bunicii noştri..."

Lizuca cunoştea toate cotloanele casei. Găsi îndată cenuşa de care avea mare nevoe, umplu cu ochi celălalt buzunar al hăinuţei şi se întoarse spre portiţa dela stradă.

„Tărîţele, ori făina, nu sint bune, explică ea. Este o poveste cu copiii rătăciţi pe care mi-o spunea bunicuţa—ş'acolo se vede că epurii şi vulpile lingeau dîra de făină şi de tărîţă şi copiii n'au mai putut cunoaşte drumul înapoi. Ca să se cunoască semnele, trebue să presuri cenuşă. Hai să mergem, Patrocle!

— Hai!" răspunse căţelul. Şi ieşiră amindoi pe portiţă, pornind pe-un drum lung şi plin de peripeţii.

III.

Sfat cu Sora-Soarelui.

Vremea era pe la toacă, dar căldura era încă în toi şi juca rotind ca răsfrîngerile unei ape tainice pe deasupra caselor adormite. Uliţa ridica, pustie şi singuratică, spre strălucirea asfinţitului. Clopote începură a bate dulce şi trist, dela bisericile tîrgului. Fetiţa se opri o vreme în loc, ascultind.

„Aşa sunau clopotele şi *atunci*..." şopti ea, cu ochii duşi.

Cei doi tovarăşi trecură domol pe cărarea din marginea uliţii, până sus în deal, la plopii lui Mihalcea. Acolo Lizuca se opri şi băgă de seamă că s'a isprăvit cenuşa.

„Patrocle, ce facem noi acum?" întrebă ea pe căţel.

Patrocle îşi scutură urechile mari ş'o privi ţintă:

„Nu ştiu, stăpînă".

Prin plopii tremurători străbătu un freamăt prelung. Duduia Lizuca zise:

„De aicea trebue să apucăm pe drumuşorul dela stînga. Chiar şi frunzele plopilor se 'ntorc într'acolo. Pe urmă, trebue să trecem printre livezi şi prin dumbrava Buciumenilor, şi îndată dăm de căsuţa bunicilor. Dacă am isprăvit cenuşa, mergem până acolo şi înapoi nu ne mai întoarcem. Acolo nu ne bate nimeni şi bunicuţa are să plîngă şi are să se bucure că am venit. Pe tine te dor picioarele, Patrocle?

— Nu.

— Nici pe mine. Hai să mergem. Uite, Patrocle, pe aicea drumul e mititel şi îngust, da 'i mai frumos decît în tîrg. Şi la dreapta şi la stînga s'au adunat popuşoi. Se mişcă şi sună ca nişte săbii. Dar eu nu mă tem. Ei ne îndeamnă înainte şi ne pot apăra de multe jivine rele. Vezi tu? popuşoii au şi împărăteasă, Patrocle. O floare mare şi mîndră: bunica zice că o

chiamă sora-soarelui. Să ne oprim aici, lîngă ea. Ce mai faci mata, sora-soarelui?"

Floarea cu coroană aurie se clătină uşor spre copilă, la adierea vîntului.

„Imi pare bine că te găsesc înaltă şi frumoasă, urmă Lizuca. Noi ne ducem la bunicuţa şi la bunicu'.

— Foarte bine, aprobă floarea-soarelui.

— Căci acasă nu mai putem sta. Tata a bătut din picior la bunici şi nu mă mai lasă la dînşii. Şi cînd era tata acasă, mămica se sfădea cu dînsul; ţipa subţire şi cerea să vîndă livezile şi pădurea. Tata nu voia şi zicea că sint ale mele, rămase dela mama. Iar mămica tropăia mărunţel şi se uita holbat, şi a căzut pe scaun leşinată; şi tata a sărit şi a stropit-o cu apă. Pe urmă tata s'a dus; iar mamica mă tot bătea, dar eu nu plîngeam. Mă strecuram la Patrocle, în cuşca lui, şi stam acolo ascunsă şi mă gîndeam la mama, care s'a dus şi nu s'a mai întors. Mama mea a murit, sora-soarelui!"

Floarea lăsă să cadă deasupra copilei două petale ca nişte fluturei de lumină şi clătină întristată din cap.

„Aşa-i că pe aici e drumu' la bunicii mei? Atunci hai să mergem, Patrocle, că altfel intîrziem."

La doi paşi de duduia Lizuca, căţelul scurma uşurel cu o labă un muşuroi de furnici, apoi îşi vîrî botul în el, mirosind. Indată începu să scuture din cap şi să pufnească, ţopăind la dreapta şi la stînga.

Lizuca începu a rîde:

„Vezi, Patrocle? dacă nu le dai pace, ele te muşcă. Stai cuminte, să ţi le iau de pe bot şi să le dau drumul în iarbă. Nu ştii mata că aici este şi împărăteasa furnicilor? şi dacă o scăpăm de primejdii, ea ne dă un fir de pai; şi cînd avem nevoe de dînsa, îndată vine să ne ajute, cu toate furnicile ei. Aşa. Uite paiul. Hai să mergem. Rămîi sănătoasă, sora-soarelui".

IV.

Unde s'arată Sfînta Miercuri.

Coborîră printre livezi, unde adiau mirezme calde de cimbrişor şi ceară. Garduri foarte înalte de nuele, cu streşină de spini, se ridicau la dreapta şi la stînga. Şi sălcii bătrîne, cu forme ciudate, îşi mişcau domol pletele argintii. Lizuca ştia că sălciile acelea sint oameni şi dihănii, înţeleniţi din vremuri vechi de-o *vrajă*. Le privea cu sfială şi le asculta cum oftează şi cum şoptesc.

Drumul celor doi tovarăşi mai întîrzie o vreme lîngă o adunare liniştită de gîngănii mărunte şi roşii, punctate cu negru.

„Patrocle, acestea-s vacile Domnului, zise fetiţa.

— Ştiu, dar trebue să mergem, căci acuşi asfinţeşte soarele, răspunse căţelul.

— Mergem, Patrocle, nu te supăra. Uite, pe coasta de dincoio, se vede dumbrava. Acuşi ajungem".

Era în juru-le tăcere şi adîncă singurătate; ş'o lumină dulce se cernea prin crengile sălciilor. Nu se auzea nici lătrat de cîne, nici chemare de pasere. Parcă intraseră în ţinutul unui basm. Deasupra, departe, se pleca cerul albastru spre dumbravă, curgînd ca o apă; ş'o împărăteasă pajură plutea pe talazul acela, cu aripile neclintite.

Dar deodată, la o cotitură, răsări ca din pămînt o babă mărunţică şi mohorîtă, cu ochii mititei şi cu nasul coroiat. Venea încet spre cei doi tovarăşi, sprijinindu-se într'un toegel alb. Patrocle ciuli o clipă urechile, mîrîi uşor, apoi rămase cuminte lîngă Lizuca.

La doi paşi de copil, bătrînica se opri şi deschise o gură fără dinţi, cu buzele uscate şi supte. Întrebă clătinînd din cap:

„Aşa-i că te duci la bunicuţa?"

Lizuca o privi uimită. De unde ştia bătrîna că ea şi cu Patrocle se duc la bunicuţa? Apoi înţelese şi zîmbi:

„Aşa-i că mata eşti sfînta Miercuri? vorbi ea fericită. Până acuma nu te-am văzut niciodată, dar acuma te cunosc. Unde ţi-i căţeluşa cea cu dinţii de fier şi cu măselele de oţel?"

Sfînta Miercuri răspunse, zîmbind:

„Am lăsat-o acasă, să-mi păzească gospodăria.

— Da? îi răspunse Lizuca. Noi nu ne temem de dînsa, că sîntem oameni buni. Sărut mîna, Sfîntă Miercuri; acuşi asfinţeşte soarele şi Patrocle se teme să nu întîrziem.

— Du-te, puiu babei, îi răspunse bătrîna punîndu-i mîna în creştet. Mata eşti o copiliţă orfană şi năcăjită".

Cei doi tovarăşi trecură înainte. Sfînta Miercuri rămase o clipă uitîndu-se după ei. Parcă stătea în cumpănă, nehotărîtă. Apoi apucă la deal şi, cu destulă greutate, trecu pîrlazul unei grădini. Lizuca şi Patrocle grăbiră paşii. Livezile rămaseră în urmă, şi ei ajunseră în fundul văii, la o punte de lemn şi la un pîrău care clipea şi gîlgîia prin erburi şi printre maluri înalte de humă.

Broaştele care stăteau de pază la punte săriră în apă, una după alta. Lizuca se opri, cu inima bătînd; apoi, văzînd că Patrocle rămîne nepăsător, înţelese că nu-i nici-o primejdie.

„Eu, cu Patrocle, nu mă tem de nimica", murmură Lizuca şi trecu puntea.

Văzu o clipă în apă o fetiţă fantastică şi un căţel ciudat. Şi fără să se mire prea mult, intră în iarba dumbrăvii.

Mesteceni, plopi şi ulmi se ridicau la deal pe costişe, cu ramurile încurcate şi neclintite în vîlvoarea asfinţitului. De acolo, de sus, curgea parcă pe subt arcurile ramurilor un painjeniş de ape trandafirii. Şi în tăcerea poeniţelor, pe un gheb de păduret bătrîn, o ciocănitoare vesti sosirea drumeţilor.

Caşicum erau aşteptaţi, păsărele mărunte apărură, legănîndu-se pe vîrfuri mlădioase de sînger. Priveau pe Lizuca cu ochişori ca vîrfuri de ace, ş'o întrebară toate odată ce caută în împărăţia lor.

Însă Patrocle era acolo. Ridicîndu-se pe picioarele de dinapoi, hămăi la ele de două ori şi le ameninţă cu laba.

Rîzînd mărunţel, păsărelele se făcură nevăzute. Dar în furca unui mesteacăn, apăru alt stăpîn al locului: un mierloiu mirat, care se uita la Lizuca cînd cu ochiul drept, cînd cu cel sting. Era negru şi cu ciocul galbăn. Şi cu mare îndrăzneală strigă înspre Lizuca cu glăsuşoru-i de fluer:

„Chiorchioşeto hăi!"

„E cam obrăznicuţ dumnealui..." gîndi Lizuca. Şi-l întrebă cu blîndeţe:

„Ce ţi-am făcut eu matale, de spui că-s urîtă şi încrucişată? Eu sînt o fetiţă năcăjită şi mă duc la bunicii mei".

Mierloiul sări pe o crenguţă mai apropiată, privi blînd pe Lizuca şi ciripi moale în guşă:

„Lizucă... Lizucă..."

Fetiţa începu a rîde. Patrocle se năpusti asupra mesteacănului, şi mierloiul săgetă prin painjenişul de aur, spre tainiţele dumbrăvii...

V.

Duduia Lizuca găseşte gazdă bună în dumbravă.

Îndată ce soarele scăpătă după culme, luna, alungată de pe tărîmul celălalt, eşi la răsărit la marginea dumbrăvii.

Niciodată Lizuca nu văzuse luna aşa de aproape şi aşa de mare. O neliniştе i se furişă în suflet. Spre asfinţit, în fundul pădurii, clipeau încă fire de jar subt spuză; într'acolo se strecurau nesimţit cele din urmă păsărele, dîndu-i buna-sara. Şi cu toate că spre răsărit se 'nroşa luna şi creştea lumina peste pîcla ogoarelor, în pădure o umbră deasă şi tainică se'ntindea, izvorînd din văi şi cotloane necunoscute.

Lizuca se simţi puţintel înfricoşată.

„Ce ne facem noi, Patrocle? întrebă ea pe căţel. Drumul nu se mai cunoaşte".

Prin uşoara întunecime viorie, căţelul îi atinse mînile cu botul ş'o privi blînd. Cu Patrocle lîngă dînsa, n'avea de ce se teme. Asta o ştia foarte bine duduia Lizuca.

„Patrocle, îi zise ea, eu ştiu că tu eşti căţel vrednic şi viteaz; dar ce ne facem dacă ne-am rătăcit în pădure? Acu ar fi bine să cioplim o toacă din lemn de teiu şi s'o aninăm într'un vîrf de copac. Cînd bate vîntul, toaca sună şi bunicii ne caută şi ne găsesc. Dar nu putem face toacă, pentrucă n'am luat cuţit de-acasă.

— Se 'nțelege, răspunse Patrocle, fără cuțit nu facem nici-o ispravă.

— Atuncea ce-i de făcut? Iaca, în cer, Dumnezeu a aprins luminărelele, dar cararea tot nu se zărește. Așa nu putem sta. Trebue să căutăm un culcuș.

— Asta-i lucru prea ușor, răspunse Patrocle.

— Bine; atuncea hai să mergem. Dar cui putem cere noi găzduire într'o noapte ca asta și 'n așa singurătăți?"

Cățelul porni înainte, adulmecînd prin iarbă. Copilița băgă de samă că deoparte și de alta a cărării florile își plecaseră capetele și dormeau. Intr'un colț de umbră, îi apăru o luminiță verzue.

„Acolo trebue să fie o căsuță pentru noi", murmură duduia Lizuca.

Apropiindu-se de lumina licuriciului, cunoscu că se află lîngă o scorbură de răchită bătrînă. Pletele lungi ale ramurilor cădeau cătră ea și se clătinau alene.

„Asta-i o casă foarte bună", mormăi Patrocle.

Atunci Lizuca își ceru voe dela răchită:

„Mătușă răchită, șopti ea cu sfială; ne dai voe să intrăm în casă la mata?"

Răchita o *mîngie ușor și îi dădu drumul în scorbură.*

„Aicea-i foarte bine, *Patrocle, grăi fetița, cuibărindu-se.* Văd că este saltea și pernuță de mușchi. Ș'avem lîngă fereastră o luminărică. Mă învălesc cu paltonașul și-mi pun bereta 'n cap și pot dormi împărătește. Uite, este loc și pentru tine".

Cățelul intră și el în scorbură, pe fereastră, și se ghemui lîngă copilă.

Lizuca începu iar a vorbi încet:

„Patrocle, eu cred că nu trebue să ne temem de mama pădurii. Aici îs locuri curate. Sfînta Miercuri stă aproape. Știi de ce mă tem eu?

— De ce te temi?

— De bursuc. Am auzit că bursucu-i foarte rău.

— N'are de cît să vie, mormăi cu dispreț Patrocle; am eu ac de cojocul lui!"

Chiar în clipa aceia, Lizuca dădu un țipăt ușor. O umbră neagră răsărise într'o dîră de raze, țupăind către scorbură. Din cînd în cînd se oprea, se 'nălța și mișca două coarne lungi și drepte.

Lizuca abia putu să îngîne, cu spaimă:

„Iaca bursucu, Patrocle!"

C'un lătrat scurt, Patrocle se și repezise. Cornițele fantazmei căzură. Lizuca o mai văzu numai o clipă, prăbușindu-se năprasnic spre tufărișuri.

„Știu eu că Patrocle nu se teme de nimica!" zîmbi ea.

Se auzi glasul cățelului țihnind răsunător în pădure.

„Patrocle! strigă fetița; nu mă lăsa singură". Și scoțînd capul din scorbură, duduia Lizuca aștepta, în tăcerea cuprinsului, întoarcerea tovarășului ei. Il auzi într'un tîrziu venind: tip-tip. Intră gîfîind și se culbări lîngă ea. Apoi mormăi nemulțămit:

„N'a fost decît un biet iepure!

— Grozav se temea de mata!" îi zise Lizuca cu admirație, mîngîindu-l.

In dumbravă se făcuse deplină tăcere, ș'un întuneric tainic, prin care totuși ochii vedeau cu ușurință. In tăcerea aceasta, un grieruș începu să țirie melancolic, aproape. Lizuca îl asculta atentă.

„Cîntă frumușel, șopti ea.

— Da, dar nu prea mă lasă să dorm, mormăi Patrocle.

— Nu știu de ce, mie nu mi-i somn de loc. Așa-i de frumos și de bine... Eu n'am cunoscut niciodată dumbrava asta. Acuma văd că-i o pădure ca'n poveștile pe care mi le spunea mama... Nu mai sună greerul. A tăcut.

— A făcut foarte bine", mormăi somnoros Patrocle.

Tăcu greerușul. După el o privighitoare își umflă de cîteva ori glasul, pe un vîrf de smicea, într'o rază de lună.

„*Asta ce-i?*" întrebă cu mirare fetița. Patrocle nu-i răspunse.

Dumbrava rămase iar tăcută în fumul ei de lumină, ca într'un vis. Și duduia Lizuca înțelegea că în farmecul acela are să se 'ntîmple ceva deosebit. Și aștepta cu inima bătînd și cu ochii ațintiți.

Și deodată clipiră candele verzi de licurici în două șiraguri, și văzu pajiștea de flori deschisă către un părete de stîncă, între doi mesteceni bătrîni. In lumina verzue, fără zgomot, o ușă de cremene se mișcă și se dădu la o parte, și din întuneric de peșteră apăru minunată arătare. Erau niște omușori mititei, numai de două palme dela pămînt. Le luceau fețele și ochii de zîmbet.

Fetița voi să-i numere.

„Nu se cade să ne numeri! se auzi o voce subțirică; să știi că sîntem șapte!"

Și duduia Lizuca nu-i numără; și știa că sînt șapte prichindei. Și veneau încet către ea prin dumbrava fermecată, printre candelele licuricilor; și parcă ei singuri străluceau de lumină.

In frunte pășeau un bătrînel ș'o bătrînică, cu pletele albe și cu obrazurile rumene, îmbrăcați în strae verzi de mușchiu. După ei, patru prichindei cu bărbi cărunte purtau un pătuț de mlajă împodobit cu cicori și sulcină. Și pe pătuțul acela, pe un tronișor de piatră, sta o domniță mai mititică decît toți și balae ca grîul. Avea pe cap cunună de maci salbatici și era îmbrăcată într'o haină lungă de culoarea pietrei de rubin.

Inima duduii Lizuca bătea tot mai tare.

„Vă cunosc, șopti ea cu nespusă fericire; v'am văzut la bunici acasă, într'o carte veche, pe care o citea mama cînd era ca mine".

VI.

Aici s'arată cine sînt prichindeii.

Bătrineii se opriră şi bărboşii lăsară încet pe pămînt pătuţul de mlajă. Domniţa sări sprintenă dela locul ei şi eşi înainte. Apoi, fără niciun zgomot, cu toţii se aşezară pe iarbă în faţa scorburii. Domniţa sta între bătrînei; şi cei patru cu bărbi cărunte îndărăt. Işi ridicară cu toţii odată capetele şi priviră ţintă la fetiţă, cu ochii lucind ca nişte nestimate.

Intâiu începu a vorbi Domniţa, cu un glăsuşor de păsărică:

„Dudue Lizucă, aşa-i că-ţi plac sfaturile şi poveştile?

— A, da, răspunse copila, învăluită de o căldură plăcută. Spunea mama că fără poveşti viaţa omului ar fi tristă şi sarbădă...

— Noi ştiam că ai să vii la noi, vorbi iar Domniţa. Am pus de pîndă, la marginea pădurii, pe ţincul pămîntului; şi cînd te-a primit răchita în căsuţa ei, el s'a coborît în peşterile noastre şi ne-a dat ştire. Noi eşim de multe ori, noaptea, şi petrecem cu vietăţile care fug de om. Mie îmi pare foarte bine că ai venit în noaptea asta. Am trimes un iepure să deie de veste în toate părţile că eşim în lumina lunei. *Noaptea, dumbrava asta* este o împărăţie fermecată pe care oamenii de rînd n'o pot nicicodată cunoaşte".

Luînd în degetele-i fine o vărguţă albă, subţirică ca o ingliţă, Domniţa prichindeilor făcu un semn de ameninţare spre pîrău. Şi deodată Lizuca văzu în locul punţii de lemn arcuindu-se peste malurile negre un podişor de argint cu parmaclîc în filigrană. Şi şopotul apei începu a s'auzi ca un cîntec moale subt răchita.

Domniţa făcu alt semn şi lumina lunei începu a curge în poeni ca o ploiţă. Iar pe cărări, printre ierburi şi flori, începură a sosi jivinile dumbrăvii. Erau epuri mari care-şi mişcau urechile şi mustăţile, şi guzgani roşi cu priviri viclene, şi popîndoci care făceau semne cu lăbuţele. Şi peste podişorul de argint trecu greoiu bursucul. Şi ridicînd cuminte cărărula până în faţa adunării, se ridică în două labe, se ploconi, apoi începu să joace ca un ursuleţ. Duduia Lizuca se minuna cum o fiinţă aşa de închisă şi de hursuză ca bursucul poate să joace şi să fie veselă. Pe deasupra tufişurilor prinseră a tilfii cu aripi de puf pasări necunoscute. Şi prin lumină treceau gîngănii negre, caradaşte mari şi fluturi de noapte. Şi privighitoarea începu iar să cînte nevăzută.

„Aşa venim noi aici şi petrecem, zise iară Domniţa. Oamenii dorm şi nu ştiu nimica".

Ceilalţi prichindei începură a rîde.

„Noi, vorbi bătrînelul, demult am despărţit viaţa noastră de-a muritorilor. Demult, foarte demult, trăiam şi noi la lumina zilei;

şi cînd au început a se înmulţi oamenii şi-au pătruns în locurile noastre, a fost un bătrîn al nostru carele a vrut să trăiască în pace cu ei. Il chema Statu-Palmă şi era morar. Avea o moară mititică la apa Moldovei şi măcina foarte bine şi frumos grîul oamenilor. Dar muritorii fiind proşti şi răi, n'au lăsat să trăiască lîngă ei asemenea meşter fără păreche. Cînd stăteau la foc lîngă moară şi beau o băutură galbenă din sticle verzui, năcăjeau pe bătrînul nostru Statu-Palmă, îl trăgeau de barbă şi-l rîdeau că are un trup aşa de mărunţel.

Intr'o zi moraraşul s'a suparat foarte. A sfărmat pietrele cu ciocanul şi a ridicat pentru totdeauna stavilele dela opust. Şi lăsînd moara moartă şi pustie, a încălicat pe iepurele lui cel bătrîn ş'a fugit departe de oameni, în locuri singuratice. Deacela bătrînului aceluia de-atunci nu i-au mai fost deloc dragi oamenii. Din singurătatea lui eşea adesea la drumul mare, la vaduri de ape, ori la hanuri vechi şi, la înserat, apropiindu-se de focurile pămîntenilor şi de sfaturile lor, făcea felurite pozne vrednice de mirare. Au oamenii despre isprăvile lui multe poveşti ciudate. Atunci, după ce s'a lăsat de morărie, bătrînul ne-a îndemnat pe o samă dintre noi să venim aici, în dumbrava dela Buciumeni".

Bătrînelul tăcu o clipă. Duduia Lizuca băgă de samă că *toate jivinile*, gîngăniile şi păsările stăteau ca de marmoră în lumină, ascultînd.

„Şi unde-i el acuma? întrebă ea cu sfială.

— Cine? Statu-Palmă? El demult s'a tras pe tărîmul celălalt şi nu-i mai place să vie în lume. Acu-i bătrîn şi slab. Şi s'adună din cînd în cînd acolo şi stă de vorbă cu Strîmbă-Lemne, Sfarmă-Piatră şi alţi uriaşi din străvechi timpuri. Prea mult nu petrece cu ei, căci urieşii sînt cam greoi la minte, destul de uriţi, nepoliticoşi şi lacomi. Totuşi trebue să-şi petreacă cu dînşii ceasurile de singurătate. De altmintrelea mult nu mai au de trăit. Urieşii, după ce-au ajutat cîndva pe Făt-frumos să omoare pe balauri şi pe zmei, nu mai au ce face şi trebue să treacă în întunericul cel veşnic. Statu-Palmă îşi aşteaptă şi el din veac în veac sfîrşitul. Cîte odată e trist, gîndindu-se la moarte. Deşi viaţa noastră-i lungă şi ne numărăm anii cu miile, şi am putea fi fără sfîrşit, văd că ne vine şi nouă vremea. Aşa într'o zi are să moară bătrînul. Şi cum oamenii iubesc tot mai puţin poveştile şi-şi uită lesne prietinii, nu va trece mult şi avem să închidem şi noi ochii. Şi peşterile au să rămie deapururi închise".

Duduia Lizuca simţi lacrămi în ochi:

„Asta nu se poate! şopti ea. Dacă vă duceţi şi dumneavoastră, ce fac eu?"

Bătrînica începu deodată a lăcrăma şi a suspina.

„Intocmai ca bunicuţa", se gîndi Lizuca. Ceilalţi prichindei zîmbiră. Bătrînul se aplecă şi puse mîna pe fruntea copilei.

„Fii liniştită, Lizucă, pentrucă noi nu te lăsăm. Numai astă primăvară a fost în primejdie dumbrava. Mulţămesc lui Dumnezeu c'am scăpat.

— Ce-a fost astă-primăvară ? întrebă copila.

— Nu-ţi aduci aminte ? Tatăl tău a venit la bunic ş'a cerut să vîndă dumbrava căci are mare nevoe de bani.

— Da-da-da! îşi aduse aminte Lizuca. Multă vreme l-a necăjit şi l-a îndemnat mămica să vîndă dumbrava. Da' nici eu, nici Patrocle nu voim. Şi nu vrea nici bunicu.

— Apoi da; bătrînul n'a vrut cu niciun preţ şi se supărase grozav şi striga că asta nu se poate. Că asta-i pădurea fetiţei...

— Ş'a noastră! adăugi subţirel Domniţa.

— Iar dacă răzăşul ar fi fost slab, urmă prichindelul, ş'ar fi lăsat să omoare pădurea, atunci izvoarele ar fi secat, iarba s'ar fi ofilit, s'ar fi dărîmat stîncile şi noi ar fi trebuit să pribegim în cine ştie ce pustietăţi!

— Aşa-i că aici e mai bine decît în alte părţi ?

— Da. Noi ne-am deprins cu dumbrava aceasta de cînd ne-a adus aici Statu-Palmă. Avem tainice peşteri subt deal şi trăim în ele o viaţă liniştită. Vara, eşim adesea, ca acuma, şi petrecem. Şi cînd începe a cădea frunza ş'a se pustii pădurea, ne închidem în tainiţe ş'aşteptăm să treacă iarna. Din cînd în cînd ajunge pănă la noi glasul vijeliilor, depărtat şi stins ca o plîngere. Noi dormităm pe paturi de cetină şi muşchi, ori stăm treji în capul oaselor şi şoptim poveşti; ori ne aducem aminte de întîmplările verii trecute. Din bagdadia peşterii coboară lumina sidefie a stalactitelor, şi'n funduri se văd licărind izvoarele fără moarte. Odată pe zi, în tălgeraşe de scoici, ospătăm alune, căline şi merişoare de măcieş. Şi bem apă curată din degetare de ghindă. Noi nu sîntem lacomi şi ne mulţămim cu foarte puţin. Ş'aşa aşteptăm cu bucurie vremea cînd pocneşte ghiaţa pîrăului şi sună şivoaele ca o muzică a primăverii. Atunci, în cea dintăiu noapte blîndă cu lună plină, deschidem peştera şi eşim să vedem în poeni viorelele, toporaşii şi ciuboţica-cucului".

VII.

Povestea cu zîna închipuirii.

Bătrînelul se opri şi duduia Lizuca privi în juru-i. Văzu cum toate jivinele şi păsările s'au întors cu ochii lucind către Domniţă şi înţelese că toate aşteptau şi dela dînsa o poveste. Şi se bucură nespus. Observă apoi că bursucul se aşezase cu botul pe labe, cuminte şi blînd, clipind din cînd în cînd din ochii lui de jaratic. Patrocle scosese şi el capul afară din scorbură şi se uita la toate; însă, fiind căţel năzdrăvan, nu se mira de nimic.

„Ştiu şi eu o poveste, cîntă Domniţa cea mititică şi bălae; da-i veche tare, de pe cînd dumbrava Buciumenilor ţinea una cu alte multe dumbrăvi, până la munţii cei mari. Pe atuncea satele erau puţine şi cetăţile unde şi unde cîte una. Şi prin codri umblau zimbri şi pe ape păsări mari care acuma s'au dus la mările de ghiaţă. Şi'n sate sălăşluiau oameni buni care credeau în împărăţia noastră a minunilor. Iar în cetăţi trăiau, ca ş'acuma, învăţaţi mari, care nu credeau.

Ş'aşa, în această dumbravă frumoasă şi veche, s'a zvonit cum că s'ar fi aflînd o zînă cum n'a mai fost, subţire şi albă, cu ochii albaştri şi cu părul de aur până în pămînt; şi frumuseţea ei astfel era încît veneau şi urşii cei bătrîni din munte, şi mistreţii, ca să'ngenuncheze înaintea ei. Şi cînd eşea ea în întunericul poenilor, se făcea în juru-i soare şi izvoarele susurau mai dulce.

Şi la şezători, în sate, băeţii şi fetele vorbeau despre dînsa ca despre minunea minunilor. Aflaseră ei veste dela codri, dela vînt şi dela ape: că de văzut încă n'o văzuseră.

S'a dus faima acelei zîne cu părul de aur peste nouă mări şi nouă ţări. S'a auzit şi prin cetăţi despre dînsa. Şi s'au găsit feciori de crai care au luat armele şi au încălicat, ş'au venit cu oşteni să cuprindă pădurile şi să găsească pe zînă. La venirea lor s'au împrăştiat căprioarele, s'au ridicat la cer păsările; dar zadarnic au căutat ş'au răscolit sihlele, căci n'au găsit nici pe zînă, nici palatul.

Dar vorbele şi poveştile tot umblau prin lume. Şi s'a găsit un Făt-Frumos dintr'o cetate de departe, care auzind despre zînă şi despre frumuseţea ei, s'a ridicat şi el ş'a venit aici cu toţi ai lui.

Iar el credea în zîna aceia. Şi cum a intrat singur în poeni, la vreme de sară, ş'a prins a cînta dulce dintr'un fluieraş de os, zîna i s'a înfăţişat îndată lîngă izvoare, i-a zîmbit şi i-a vorbit astfel:

„Făt-Frumos, tu ai crezut în mine şi m'ai avut în sufletul tău; deaceia, cînd m'ai chemat, eu am venit. Şi de acum dragostea mea are să-ţi încălzească viaţa, şi năcazurile tale vor avea răscumpărare, şi-ţi voiu aduce florile mîngîierii în ceasul morţii".

Făt-Frumos o asculta fermecat. Glasul ei era pătrunzător şi suna ca o strună de aur.

Cînd a făcut un pas spre dînsa, ea a ridicat degetul şi l-a oprit:

„Să vii şi mîne sară", i-a zis ea zîmbindu-i.

Şi el a venit şi'n alte dăţi, cînd amurgul umple poenile de taină. Şi era fericit cum n'a fost nimeni altul pe pămînt.

Iar curtenii lui şi vracii, călcîndu-i pe urme şi voind să vadă şi ei pe zîna cu părul de aur, nu vedeau la izvor decît pe Făt-Frumos singur. Şi ei nu credeau în împărăţia minunilor ş'au început a vorbi că nu este nicio zînă în dumbravă. Şi i-a auzit Făt-Frumos şi s'a mirat de cuvintele lor.

„Făt-Frumos! i-a vorbit atunci, cu îndrăzneală, un vraci cărturar, vroim să cunoaştem şi noi adevărul. Cere-i zînei inelul, şi adă-ni-l dovadă despre fiinţa ei".

Şi sara, la izvor, Făt-Frumos i-a cerut zînei inelul.

„Acesta-i lucru pămîntesc, i-a răspuns ea zîmbind; eu nu port podoabe deşarte; dragostea mea preţueşte mai mult decît nimicurile muritorilor".

Aducînd Făt-Frumos acest răspuns, vracii i-au dat un foarfece şi l-au sfătuit să tae în ascuns o şuviţă din părul de aur.

Şi'n altă sară, găsind vreme potrivită, Făt-Frumos a tăiat o şuviţă de aur ş'a ascuns-o în sin. Apoi după ce s'a întors şi s'au strîns învăţaţii, cînd a vrut să scoată dovada, n'a mai aflat nimic lîngă inimă.

Adunîndu-se mare sobor de învăţaţi şi vraci în jurul lui Făt-Frumos, au deschis cărţi, au întins pergamente, au ţinut cuvîntări lungi şi au dovedit deplin că'n dumbrava noastră nu este nici o zînă şi totul nu-i decît o bolnavă închipuire.

Atunci Făt-Frumos, crezîndu-i, a încălecat şi s'a întors cu alai la împărăţia lui. Dar era înegurat şi cu inima mîhnită. Şi multă vreme după aceia stătea şi se gîndea ca la ceva pe veci pierdut; dar icoana cea minunată de altădată nu-i mai lumina negura ceasurilor. Ş'a murit cu sufetul uscat şi bătrîn ca al tuturor oamenilor. Şi în clipa morţii nu i-a adus nimeni floarea mîngîierii.

Ci oamenii cei saraci şi proşti care au *rămas în ţinuturile* noastre au urmat să creadă în zîna cu părul de aur. *Din* cînd în cînd o vedeau în amurg, lîngă izvoară".

VIII.

La hotarul Împărăţiei minunilor.

Bătrînica începu iar a plînge, şi suspină uşurel:

„Domniţa noastră a spus o poveste foarte frumoasă, pe care eu demult o uitasem".

Duduia Lizuca îşi întoarse privirile spre bărboşii cei cărunţi şi-i văzu stînd neclintiţi, ca nişte stane.

Întrebă pe bătrînel, arătîndu-i cu degetul:

„Da' ei nu spun nicio poveste ?"

Ochii bărboşilor sclipiră toţi odată spre ea, ca nişte frunze de plop. Buzele lor rumene zîmbiră în bărbi.

„Nu, răspunse bătrînelul, ei nu prea au vreme să se gîndească la poveşti, căci sînt meşteri fauri. Ei es rar în poeni. De obiceiu, ziua şi noaptea, bat cu ciocanele pe nicovale, în cotloanele lor, unde arde foc nestîns. Acolo bat aur şi argint şi făuresc scule. Şi scot, din tainiţile numai de ei ştiute, pietrele nestimate. Şi adună comorile pe care le-au îngropat în pămînt oameni de demult. Şi odată pe an, în noaptea lui Sfîntu' Ion de vară, scot din peşteri pulberile de aur şi le împrăştie pe vînt. Ş'atuncea se deschid sînzienile, primesc pulberile şi înfloresc aşa de frumos. Tot în noaptea aceia se văd arzînd comori şi ei le caută, scurmînd pămîntul cu căzmăluţele. Dar lucrează aşa de tainic şi de iute, încît oamenii nu-i văd niciodată".

Bătrînica începu iar a plînge.

„De ce plîngi iar mata, bunicuţă ? o întrebă Domniţa.

— Mi-am adus aminte şi vreau să spun şi eu o poveste, răspunse cu glăsuşor moale băbuţa. Este aici în vale, nu departe de dumbravă, o căsuţă albă de răzăş. Şi trăesc în căsuţa aceia oamenii de multă vreme. Sînt întâiu tineri, pe urmă îmbătrînesc şi se duc pe o neîntoarsă cale. Şi se ridică cei tineri şi'mbătrînesc şi ei. Şi mie mi-s dragi şi mă duc de multe ori la dînşii, sara, de mă uit pe fereastră în casă. Dar într'un rînd, am văzut subt icoane şi subt candelă o femeie tînără şi albă, cu ochii mari. Şi lîngă ea sta o copiliţă, şi femeia o mîngîia încet şi vorbea aşa:

„Draga măicuţii, tatăl tău mă uită şi mă lasă, şi eu mult n'am să mai trăesc. Cînd eu n'oiu mai fi, tu să nu plîngi mult şi să nu-ţi uiţi jocurile. Ci cînd vei vrea să mă vezi, să fii singură. Atunci să te gîndeşti la mine, şi eu voiu veni. N'am să fiu decît o umbră, totuşi te voiu mîngîia şi te voiu îmbrăţişa".

Inima Lizucăi izbucni pripit în piept.

„Aşa a vorbit mama cu mine într'o seară! gîndi ea închizînd ochii. Bătrînica asta era atunci la fereastră şi se uita la noi..."

În inimă, parcă-i picurau lacrimi.

Prichindeii o crezură adormită.

„Copila adoarme, zise bătrînelul; ce facem noi acuma? Aici n'o putem lasa, căci în zori de ziuă vine vînt rece pe văgăuna pîrăului: îi inţapă obrajii şi îi ofileşte ochişorii. La noi în peşteri n'o putem duce. Cînd s'a trezi, poate să-i fie frică; şi, ziua, ţara noastră a minunilor n'are eşire la lume.

— Atuncea, vorbi cu sfială băbuţa, s'o ducem la pămîntenii de pe coastă, în căsuţa de care am vorbit.

— Gîndul tău e bun şi cuminte, bunicuţă..." încheie zîmbind Domniţa.

Duduia Lizuca deschise ochii. Acuma vedea soborul de lîngă scorbură mai depărtat, ca printr'o sticlă fumurie. Domniţa făcu semn cu vărguţa-i subţirică. Unul din prichindeii cărunţi se ridică şi trase dela brîu un ciocănel de-argint. Apoi alese cu grabă un clopoţel cu pai înalt şi, aşezînd în cupa florii un licurici, porni repede cu făclioara aceia spre rîpa pîrăului. Luminiţa luci în negura văii, apoi sui coasta dimpotrivă. Apărea şi dispărea printre tufişuri. Dumbrava parcă îngheţase în tăcere, ca'ntr'un cristal.

Peste pîrău se auzi deodată limpede ciocănelul de argint, bătînd de trei ori în fereastra pămîntenilor.

Făclioara se arătă iar în negura pîrăului. Şi prichindeii ramaşi, ridicînd soborul de subt răchită, zîmbiră cu prietinie duduei Lizuca şi se traseră spre peştera lor fermecată. Uşa tainică se deschise la apropierea lor, apoi se'nchise nesimţită în urmă-le. Licuricii se stinseră. Jivinele se traseră în întunecimea

sihiei. Pasările filfîiră spre stele. Și Lizuca, cu ochii închiși, auzi lîngă ea pe Patrocle lătrînd cu minie de trei ori. Glasul lui umplea de răsunet noaptea și dumbrava.

Alt glas de cățel, mai subțire și mai depărtat, îi răspunse. Și Patrocle hămăi iar de trei ori.

Ca trezită dintr'un somn, duduia Lizuca vedea din scorbura ei o lumină tremurătoare mișcindu-se'n negura văii. Auzi glasuri. Cățelul, zvicnind de lîngă dinsa, se repezi cu larmă spre lumina străină.

Infricoșată și totuși cu credință în prietinul său, Lizuca aștepta și tremura ușor de răceala nopții.

In zvonul celor două glasuri de cățel, umbre viorii se apropiară. La lumina roșcată a unui felinar, fetița văzu nelămurit doi bătrînei care semanau cu cei din peșteră. Și se miră, căci semănau și cu bunicuții ei.

Se simți purtată pe brațe. Ecourile lătrăturilor căzură rotindu-se în văgăuni. Și somnul miezului-nopții îi amorți deplin trupușorul obosit.

IX.

Bunicii aveau livadă și albine.

Cînd deschise duduia Lizuca ochii, se văzu într'o chilioară albă și'ntr'un pătișor curat, subt poclăzi. Pe fereastra deschisă, năvălea soarele. Perdeluțele de borangic filfîiau ușor și boarea dimineții mina până la copilă murmurul prisăcii și mirezme de mătăcină și isop.

Icoanele și candela luceau sus în colțul răsăritului. Lizuca le cunoscu. Era în căsuța bunicilor ei. Și odihnise în pătișorul în care crescuse și dormise odinioară și măicuța ei, care acuma nu mai este.

Și deodată chemă în gînd pe moartă. Și închizînd ochii, o văzu ca totdeauna, zîmbindu-i blînd, cu obrazul alb și cu ochii mari. Ii primi până în inimă mîngîierea. Și oftă încet. Deschizînd iar ochii, îi păru bine că a ajuns la bătrîneii ei.

Pe o scoarță vrîstată, jos, pe dușamea, dormea încovrigat Patrocle. Fetița voi să-i strige bucuroasă. Apoi se răzgîndi și tăcu.

Și deodată, cum sta așa, auzi glasuri în livadă. Erau glasuri de sfadă. Urechea ei ațintită deosebi îndată tălușul cristalin al mămicăi. Și, tot așa de ascuțită, bataia de țarcă a slujnicuței. Și liniștit și blajin, răspunsul bunicului.

„Mă rog dumneavoastră, zicea mămica, puteți fi așa de buni să-mi dați o lămurire. Asară, cînd am trimis pe Elena, să vadă dacă n'a venit aici copila, dumneavoastră ați răspuns că nu știți nimic despre așaceva și ați avut aerul că vă spăimîntați..."

Iar Elena își sumuța glăsușorul într'adaos:

„Și chiar ne cerea cont, că Lizuca s'ar fi rătăcit și s'a pierdut !

— Ș'acuma, urmă cuconița, după cît pricep din ce spuneți dumneavoastră, copila-i aici.

— Da, răspundea cu liniște bunicul. Am înțeles dela o vecină unde s'o caut. Ș'am găsit-o tirziu, rătăcită în pădure.

— Asta este ceva inadmisibil, observă c'o intorsătură ironică mămica. Credeți dumneavoastră că mă pot mișca pe mine asemenea povești pentru copii ?"

Slujnicuța se repezi iar:

„Eu chiar de-asară am înțeles totul !"

Urmă o clipă de tăcere. Apoi vocea bunicului se ridică puțintel întărîtată, cu accent rar și îndesat:

„Ce vorbe sînt acestea. mă rog ? Care povești pentru copii ? Ce-ați înțeles de-asară ? Ce nu voiți să înțelegeți acuma ? Și la urma urmei, ce voiți dela mine ?

— Am venit să luăm copila ! Ca s'o las aici, e cu neputință !"

Lizuca se făcu mititică, subt poclăzi.

Bătrînul rîdea cu amărăciune:

„Cum se poate, frate dragă ? Curios lucru ! Dumneata ai venit s'o iei,—dar eu nu vrau s'o dau. Destul am răbdat pân'acuma. Știu că n'ai vreme mata și trebue să pleci, dar ași putea să-ți spun o istorie lungă din care se vede că este o cuconiță ce grozav s'ar bucura să se isprăvească cu fetița cum s'a isprăvit cu mama. Și, cu duhul blîndeței, să se bucure în tihnă de munca răzeșului Dar asta, draga moșului, nu se poate; căci răzășul cunoaște demult drumul judecăților. Și la judecători acu avem să spunem mai multe, după cum se cuvine, și fără nici-o rușine, ca oameni proști ce ne aflăm. Așa încît fă mata bine și du-te acasă și lasă aici în pace pe fetiță și pe cățel".

Lizuca întinse capul și șopti tremurat:

„Auzi, Patrocle ?

— Aud", mormăi cățelul cu nepăsare. Se vedea că de'acuma nu-i mai păsa de nimica.

Dar vocea mămicăi se ridică iar, aprigă. Și într'o vreme bunicul o întrerupse, serios:

„Cucoană, bine-ar fi să te potolești. Nu da așa de iute din mîni, să nu ți se întîmple vre-un năcaz !"

Dar mămica nu voia să știe și-și mlădia glasu-i înalt și cristalin. Cînd deodată slobozi un țipăt, un țipăt așa de sfîșietor, încît Lizuca tresări din culcușul ei și zvicni în capul oaselor. Și după țipătul cucoanei, izbucni răcnetul de moarte al Elenei.

Aproape în aceiași clipă o ușă scundă se deschise și din odăița de-alături se strecură spre pătucul fetiței, bunicuța, măruntă și firavă, cu ochii ca două cicori șterse.

Părea spăimîntată. Intindea mînile-i uscate spre copilă.

„Draga bunicuței ! Așa-i că te-au trezit din somn ? șopti ea. S'a întîmplat chiar așa cum a spus dumnealui (*dumnealui* era bunicul) ! S'au apropiat prea tare de știubee și albinele s'au răpezit la ochi ! Acuma ies fugind, pe portiță. Bat cu mînile

în toate părțile, și nu pot scăpa. După-amiază, cuconița n'are să se mai poată uita la musafiri decît c'un ochiu.

— Cum ? strigă Lizuca. Au săgetat-o albinele?

— Da, drăguță, închipuie-ți!

— Și pe servitoare ?

— Și.

— Tare bine-mi pare! răspunse cu răutate Lizuca. Și lui Patrocle-i pare bine. Și cînd oiu vedea pe tata, am să-i hotărăsc că eu mai bine mor și nu mă duc de-aicea. Ș'am să-i spun că am auzit pe mămica cum rîdea în salon cu domnu' Micuș.

— Draga bunicuței dragă !" suspină bătrîna trăgînd spre pieptul ei căpșorul tuns al fetiței. Și începu a plînge încet ș'a-și trage lacrimile din nas. Iar duduia Lizuca, legănată domol, închise ochii. Și'n miros de busuioc, la pieptul bătrînei, cu mirare nouă, începu a-și aduce aminte de întîmplările nopții, la hotarul împărăției minunilor.

Mihail Sadoveanu

Note pe marginea cărților

„O noapte furtunoasă"

„O noapte furtunoasă" a fost jucată în 1879, cași „Conu Leonida față cu Reacțiunea". Caragiale avea atunci douăzeci și șapte de ani, sau, poate, numai douăzeci și șase. Ținînd samă de faptul că el lucra încet, chinuit de setea de a face tot mai bine, ținînd samă că trebuia să lucreze și mai încet la începutul carierii, în momentul hotărîrilor al debutului, credem că nu greșim, dacă admitem că el a conceput și poate chiar a început să execute această comedie înainte de douăzeci și cinci de ani.

Așa dar, genul dramatic însfîrșit matur și critica socială modernă în forme de artă au răsărit în mintea unui om care abia avusese timpul să deschidă bine ochii asupra lumii și care nu învățase la școală mai multă carte decît un copist. Dar acest om avea o inteligență spăimîntătoare (căci acesta este cuvîntul). Cei care l-au cunoscut personal, își dau și mai bine samă de puterea acestei inteligenți. Noi credem că el era dintre acei oameni, pe care condeiul îi paralizează și că ceiace a scris e pe de o parte foarte puțin din ceiace avea complect imaginat și pe de alta inferior imaginii din minte.

•

„O noapte furtunoasă" e inferioară „Scrisorii pierdute", de mai tîrziu, ceiace e natural, dar, ceiace nu mai e deloc natural, ea e cu totul superioară piesei „D'ale carnavalului", ultima comedie a lui Caragiale. E, „D'ale carnavalului" concepută, ori măcar scrisă după „O noapte furtunoasă" ? Ori îi este anterioară ca concepție și, poate, ca plan de execuție? Intrebarea e legitimă, deoarece Caragiale a fost în continuu progres până la vîrsta de peste cincizeci de ani. Se va obiecta că tocmai progresul în conștiința artistică și în autocritică trebuia

să-l împiedice să mai realizeze o concepție slabă, ori să mai scoată din cartoane începuturile de realizare a acelei concepții,—dar tăria de a renunța la atîta observație, la atîtea tipuri, la atîtea glume, cîte sînt, totuși, în „D'ale carnavalului", putea lipsi chiar unui Caragiale, mai ales că exploatarea ridiculelor unei astfel de umanități începuse să-i aducă glorie.

Comparată cu „Conu Leonida" din același an, „O noapte furtunoasă" e superioară ca semnificație și bogăție de viață, dar inferioară ca obiectivitate. Din acest din urmă punct de vedere „Conu Leonida" stă în fruntea comediilor lui Caragiale. Să se observe, că pe lîngă o satiră socială, „Conu Leonida" e, mai mult decît celelalte piese, și o comedie de caracter.

*

„O noapte furtunoasă" formează, împreună cu celelalte trei comedii, o perioadă bine distinctă în cariera literară a lui Caragiale. Ele sînt opera lui de debut (încercările lui anterioare în versuri nu pot fi puse la socoteală). In cei șase ani cît ține această perioadă, el rămîne consacrat exclusiv genului dramatic. In aceste comedii, afară de „D'ale carnavalului", unde abia apare acest caracter, Caragiale critică *același lucru, politica liberală (mai tîrziu, în „Momente", va critica produsele liberalismului)*. In toate, mai mult în „O noapte furtunoasă" și mai puțin în „Conu Leonida", el împrumută unor personagii idei și expresii care nu pot fi ale lor (oricît am acorda autorului dreptul legitim al satiricului de a exagera) și care falsifică realitatea zugrăvită și, indiferent de această realitate, distrug consequența tipului cu sine însuși (în „Momente" această greșală nu mai există).

Aceste falsificări—care, de altfel, nu sînt numeroase—se datoresc în cea mai mare parte *inverșunării politice* a lui Caragiale. Așa, pe Mița Baston din „D'ale carnavalului" el o pune, fără voia și fără știrea ei, să se laude cu republica dela Ploești. Pe Rică Venturiano, ziaristul liberal din „O noapte furtunoasă", îl pune să spună vorbe care nu corespund nici cu realitatea istorică (e prea incult și incoherent chiar pentru un student în drept de atunci), nici cu posibilitățile sufletești umane (ia atitudini teatrale și face tirade împrumutate din demagogia timpului, cînd moare de frică să nu-l ucidă Jupîn Dumitrache și nu știe pe unde să scape).

*

„O noapte furtunoasă" este singura operă, în care marele critic al introducerii formelor nouă a zugrăvit substratul liberalismului, clasa care a dat un corp mișcării liberale dela mijlocul veacului trecut. Jupîn Dumitrache nu este,—ca celelalte tipuri din comediile lui Caragiale și din „Momente",—un parazit, sau măcar un beneficiant al formelor nouă, ori cel puțin o apariție de după și din cauza acelor forme. El este un mic burghez care trăește din negoțul lui, nu din și prin formele nouă. El este, cu tot „constituționalismul" lui, negustorul de altădată. Probabil că a moștenit cherestegia dela tatăl său ori dela stăpînul său, care, la un moment, l'a asociat la afacere, cum are și el de gînd să facă cu Chiriac. Jupîn Dumitrache este clasa, care s'a ridicat la cuvîntul lui Bălcescu și C. A. Rosetti și a ars Regulamentul Organic. El are orgoliul clasei lui și știe să-i ție prestigiul.

Cînd vorbește de popor, el nu e farsor și demagog ca Nae Cațavencu și ceilalți. El e sincer. Poporul este el. Pe vremea aceia nu era alt popor. De țărani nu putea fi vorba. Liberalismul, prin popor înțelegea mica burghezie, și aceasta în chipul cel mai natural și cu toată sinceritatea. „Poporul" dela 1848 n'a fost altceva. Iată pentruce cînd Jupîn Dumitrache zice că „dicorățiile sînt tot din sudoarea poporului", nu e o șarjă a lui Caragiale și nici, afară de formă, o pură idioție a lui Jupîn Dumitrache. Jupîn Dumitrache așa trebuia să gîndească și să vorbească. El știe că statul liberal de atunci, cu decorații cu tot, e creat și susținut de clasa lui, adică de „popor".

*

Pe Jupîn Dumitrache îl chiamă și Titircă-inimă-rea. O fi fost rău, dacă așa-i zicea lumea. Dar din piesă nu se prea justifică această poreclă. E drept, îl bate pe Spiridon; dar, afară de execuția din noaptea cînd Jupîn Dumitrache crede că a surprins în flagrant delict pe Veta și e gata să facă fapte care să-l bage la „cremenal", noi nu cunoaștem decît răstiturile lui, cînd vine dela „Iunion" turbat de gelozie din cauza „bagabontului", și cînd reușesc să-l „scape" pe Spiridon Veta sau Chiriac, ceiace reduce simțitor din răutatea lui Jupîn Dumitrache. Afară de asta, maltratarea ucenicului era în ordinea lucrurilor în clasa aceia și pe vremea aceia—și poate și azi.

Desigur, Jupîn Dumitrache nu e un model de blîndeță. E primitiv, e aprig, e cam hărțăgos. Are, însfîrșit, fizionomia obișnuită, am zice clasică, a micului burghez din mahala.

Dar el are și calități. Și mai cu samă are sentimentul de familie. „Onoarea de familist", care formează „hazul" principal al piesei, el o înțelege mai complicat. Țircădău, care își insultă și-și bate nevasta, este un „mitocan" pentru Jupîn Dumitrache, fiindcă Țircădău nu ține la „onoarea de familist". Căci în „onoarea de familist" nu intră, pentru Jupîn Dumitrache, numai credința femeii, ci și purtarea bună a bărbatului

față cu dînsa.—Mai departe. El nu-și dă pe față gelozia dela „Iunion", ca să nu „rușineze pe cucoane", pe Veta și pe Zița.— El are atenții pentru nevasta sa. Cînd ea răstoarnă candela și se sperie de acest „semn rău", el o îmbărbătează, spunîndu-i că dacă arde cherestigia, lasă, face el alta. — Cu Zița, cumnata lui, se poartă ca „un frate mai mare". Dacă vede că bărbatul ei o bate, el o „desvorțează".— Cînd ea îl roagă să meargă la „Iunion", cu toată oroarea lui de acest local, cedează la vorbele Ziței: „să n'ai parte de mine și de Veta".— Cînd „amorul" dintre Rică și Zița se dă pe față, Jupîn Dumitrache are menajamente delicate pentru „rușinea" Ziței.—Vrednicia lui Chiriac ca slujbaș în cherestegie o apreciază cu recunoștință și se pregătește s'o răsplătească, făcînd din Chiriac tovarăș la afacere.

Dar pentru caracterizarea lui Jupîn Dumitrache vom insista asupra purtării lui după ce descopere pe „bagabont" în odaia femeii sale la miezul nopții și cînd el nu mai are nici o îndoială că ea îl înșală.

Ce trebuia să facă un Titircă-Inimă-rea? Desigur, să-și stilcească mai întâiu femeia. Jupîn Dumitrache însă o invită inzistent să „treacă în altă odae", ca să nu-i „isplice" cauza furoarei și actelor lui, pentruca să n'o „rușineze".

Dar se va zice: Caragiale a imaginat această scenă pentru a ridiculiza încă odată pe *Jupîn Dumitrache, pentru a-l* face să spună că Veta e „rușinoasă", chiar cînd a *prins'o* în flagrant delict (cum crede el). Se poate, dar atunci ce greșală profundă — să acorzi atîta delicatețǎ unei brute, numai pentru hazul unei glume! Fără a discuta mai mult pentruce a scris Caragiale această scenă, noi nu putem face abstracție de ea. Nu putem să trecem peste faptul din scena aceasta, pentrucă, de pildă, nu se împacă cu porecla Titircă Inimă-rea, între poreclă, dată nu știm de cine și nu știm cum justificată, și între faptul din piesă, nu putem opta decît pentru faptul din piesă, cu atît mai mult cu cît toată purtarea lui Jupîn Dumitrache cu Veta—și cu Zița,—și opinia lui despre „mitocănismul" celor care-și insultă și-și bat femeile, ne silesc să acceptăm faptul.

*

Pe acest om, care nu e lipsit de oarecare virtuți, fie și banale, Caragiale îl pune într'o situație—după el—din cele mai ridicole.

Mai întâiu, e un *cocu*, și încă un *cocu* care are încredere oarbă în amantul femeii sale. Evident, dacă vrei să scoți efecte comice din situația aceasta, ai o mînă nesfîrșită, și Caragiale le-a scos. Situația aceasta i s'a părut lui cu deosebire comică, pentrucă a utilizat'o de două ori, aici și în „O scrisoare pierdută". Pentruce însă situația e comică prin ea însăși? (Comicitatea aceasta e mai mult o concepție latină). Ar putea cădea în ea și un om eminent, și mai degrabă un om eminent decît un ticălos.

Dar Jupîn Dumitrache nu e numai un *cocu*, care s'a întîmplat să aibă o mare afecțiune pentru autorul *cocuajului* său. Caragiale dă lui Jupîn Dumitrache ultima lovitură: Jupîn Dumitrache însărcinează pe Chiriac cu paza „onoarei lui de familist". E comic, dar e și odios, pentrucă amestecă pe Chiriac, și încă în acest chip, în gelozia sa.

Și aceasta nu se mai împacă nici cu stima, pe care o poartă Jupîn Dumitrache femeii sale. Un lucru e curios (și chiar suspect) în afacerea asta. Jupîn Dumitrache tremură pentru „onoarea lui de familist", roagă cu insistență pe Chiriac să i-o păzească și totuși nu-i vine în gînd un moment procedeul universal și clasic, lucrul cel mai simplu din lume, adică să caute să-și surprindă femeia în nopțile cînd face inspecția gardei civice și cînd Veta e sigură de absența lui îndelungată. Misiunea lui Chiriac de a „păzi onoarea", nu e cumva o invenție a lui Caragiale în dezacord cu realitatea psichologică umană și chiar cu psichologia lui Jupîn Dumitrache?

Dar, această misiune a lui Chiriac este un fapt din piesă peste care nu putem trece. Și, ori trebue să reproșăm lui Caragiale o neverosimilitate, ori trebue să mai reducem din omenia lui Jupîn Dumitrache. Dar dacă *e adevărat* că Jupîn Dumitrache a însărcinat pe Chiriac să-i păzească „onoarea", atunci trebue să constatăm la Jupîn Dumitrache o idee fixă, o manie, o fobie, pentrucă, încă odată, implicarea lui Chiriac nu rimează cu stima lui Jupîn Dumitrache pentru Veta, cu atît mai mult că nu avea nevoe de Chiriac, căci putea el singur să se asigure, căutînd s'o surprindă.

Oricum am întoarce lucrurile, e ceva falș în piesă.

*

In Rică Venturiano sînt, în germene, o mulțime de tipuri, de care și-a bătut joc mai tîrziu Caragiale. Toate urile și disprețurile lui pentru „studintele" gălăgios, pentru ziaristul incult și demagog, pentru poetul lipsit de talent, pentru Lachii și Machii din cancelariile bucureștene (Rică e și „arhivar")—toate sînt concentrate în Rică. Dar o atît de mare înverșunare l'a făcut pe Caragiale să șarjeze fără măsură. Abia dacă mai trăește Rică, abia dacă se mai zărește subt grămada de *invenții* puse în spinarea lui de autor.

Curățit de această funingine abătută asupra lui, Rică apare ca un produs caraghioz al ecoului pe care l'a avut în mahala acea semicultură repede și greșit introdusă la noi în veacul trecut. *Beția de cuvinte*, pe care Maiorescu a constatat'o la oamenii așa ziși de cultură din vremea lui, la proporții uriașe

la mahalagiul „cult" Rică Venturiano. (Caragiale însă, cum am spus, mai pune şi dela dînsul. Dar orice cetitor poate observa cu uşurinţă ce aparţine lui Rică şi ce i-a împrumutat, neverosimil, Caragiale).

„Beţia de cuvinte" e frazeologia pretenţioasă şi dezordonată, e o invenţie verbală pricinuită de asociaţii incoherente de cuvinte, e fraza care *merge* fără nici un substrat de gîndire, într'un fel de ameţeală care ucide orice putere de inhibiţie. Această stare se produce mai ales atunci cînd un temperament intelectual-falş vine în atingere cu idei şi probleme mai presus de interesul real şi de înţelegerea individului. Pe lingă Rică, tipurile cele mai caracteristice din comediile lui Caragiale, în această privinţă, sînt Farfuride şi Caţavencu. Un Conu Leonida e mai degrabă un „palavragiu". „Palavra" e altceva decît beţia de cuvinte. E plăcerea unui om mediocru şi lipsit de seriozitate de a spune tot ce-i trece prin cap.

*

Pendantul feminin al lui Rică, dar numai în anumite privinţi şi în anumită măsură, este Ziţa. Dacă Rică e intelectualul, civilizatul, franţuzitul din piesă, Ziţa e şi ea ceva *din toate acestea*. Ea a învăţat la pension, a auzit acolo cîteva cuvinte franţuzeşti, vorbeşte, şi ea împestriţat cu cuvinte nouă, pe care le stîlceşte mai rău decît Rică (pentrucă ea nu e „studinte" şi publicistă), are lectură: „Dramele Parisului cîte au ieşit, toate le-am citit de trei ori", zice ea „ambetată".

Tipul Ziţei este redat admirabil, mai ales în dialogul ei cu Veta, cînd aceasta refuză să se mai ducă la „lunion". Ziţa e tînăra noastră mahalagioaică de totdeauna, dar cu o nuanţă specifică vremii de-atunci, adică mai „romanţioasă", mai „modistă", mai naivă, mai cinstită, mai „proastă" decît în zilele noastre lucide şi realiste. Ziţa visează amoruri celeste, şi nici vorbă de vre-o apucătură venală sau cel puţin calculată.

Ideile şi limbajul, pe care i le împrumută Caragiale, nu au nimic exagerat, afară de rare expresii ca „poliţiune", în loc de poliţie, care nu putea fi rostit de Ziţa, căci ea nu e eleva ziarelor liberale ale vremii, ci a „pensionului", a romanţelor din „Dorul inimii" şi a „Dramelor Parisului".

In construirea tipului Ziţei, Caragiale nu este un satiric, un polemist, nu atacă, nu combate nimic, ca în Rică, în Caţavencu şi chiar în Conu Leonida. In construirea tipului Ziţei, Caragiale este un pur observator, se supune obiectului, ca un romancier, şi acest tip ar putea fi mutat foarte bine într'o operă de observaţie pură, lipsită de orice intenţie de critică socială.

*

In „O noapte furtunoasă" este o parte deadreptul „serioasă". E amorul dintre Veta şi Chiriac. Chiriac în ipostasul lui de sergent în garda civică e ridicol, pentrucă e un ruaj al nouăi maşinării sociale. Semnul vădit al ridicolului său e limbajul. In ipostasul de amorez, Chiriac e un om normal şi de aceia vorbeşte ca toată lumea. In crearea lui, Caragiale a pus mai mult decît simple note care să-l caracterizeze numai social. Chiriac e şi un tip sufletesc (Toate personagiile lui Caragiale sînt şi tipuri psihice şi tipuri sociale). Chiriac e un om antipatic, singurul personaj în adevăr antipatic din piesă (Rică e prea comic şi prea puţin real, ca să fie antipatic; Nae Ipingescu e şi prea comic şi prea imbecil, cu toate aerele lui marţiale, ca să stîrnească aversiune). Fără a mai face caz de punctul de vedere moral (Chiriac îşi arată rău recunoştinţa către Jupîn Dumitrache), el e sec, uscat, chircit sufleteşte, lipsit de jovialitatea lui Jupîn Dumitrache şi chiar a lui Nae Ipingescu. Şi e, mai ales, egoist şi rău. Cînd Veta îi aminteşte că Tache Pantofarul pe care ei vrea să-l scoată cu de-asila la „izirciţ", e bolnav de lungoare, Chiriac îi răspunde cu vorbele infame: „Ce, eu sînt bolnav?"

De sigur, un erou care e tejghetar la o cherestegie şi sergent în garda civică, care schimonoseşte cuvintele nouă, care e păzitorul „onoarei de familist" a stăpînului său, pe care îl înşală, desigur, acest „amorez" dintr'o comedie luată din viaţa de mahala, nu poate să nu aibă ceva comic în arta caşi în natură. Dar rămîne faptul că „intriga" aceasta formează o parte serioasă din comedie.

In chipul însă cum se joacă „O noapte furtunoasă" (cel puţin cum am văzut-o noi cu mai multe rînduri de actori), intriga dintre Chiriac şi Veta devine, în adevăr, ridicolă. Şi aceasta pentrucă Veta e reprezentată întotdeauna ca o femee prea în vîrstă. Şi atunci efuziunile ei sentimentale, patosul lui Chiriac, cîntarea romanţelor dinainte de apariţia lui Rică sînt deadreptul hilariante.

Dar Veta nu este o femee în vîrstă. Ziţa îi zice „ţaţo", dar Ziţa trebue să fie foarte tînără, altfel nu se înamora de ea Rică, care are douăzeci şi cinci de ani. Că Ziţa e vădană, nu face nimic. La mahala (caşi în popor) şi pe vremea aceia mai ales, fetele de douăzeci de ani erau „bătrîne". Vîrsta măritişului era între cincisprezece şi optsprezece ani. Apoi este clar că pricina divorsului ei (Ţircădău „o trata cu insulte şi bătăi") e din acele care se produc dela început într'o căsătorie şi ori o desfac repede ori, de regulă, niciodată. Şi dacă între Ziţa şi Veta era o deosebire de vîrstă de şapte-opt ani, ea, ca mahalagioaică, trebuia să-i zică surorei sale „ţaţo". Mai departe, Jupîn Dumitrache îşi teme pe Veta, şi acest lucru nu i se pare nimănui din piesă nelalocul lui, ceiace n'ar fi cazul, dacă Veta

ar fi o femee în vîrstă.—Jupîn Dumitrache crede, şi crede şi Chiriac, că Rică o „curtează" pe Veta. Şi amîndurora lucrul li se pare natural.—Chiriac iubeşte pe Veta, aşa dar el nu e un *alphonse* al stăpînei sale.—Dar Veta zice într'un loc lui Chiriac că aşa i se cuvine, dacă „şi-a pus mintea cu un copil". Aceasta nu răstoarnă cele spuse până aici? Nu. Că Veta e mai în vîrstă decît Chiriac, nici vorbă. Dar ajunge ca o femee să aibă cîţiva ani mai mult decît bărbatul (uneori să fie de-o vîrstă cu el), ca să aibă un ghimpe în inimă. Femeia e liniştită, cînd e mai tînără decît amantul, căci aşa e în natura lucrurilor. Numai în anumite sfere sociale şi mai ales la intelectuali, unde legăturile morale şi intelectuale au un rol mai mare în atracţia dintre sexe, raportul de vîrstă nu are atîta însemnătate. In straturile de jos, mai aproape de natură, acest raport este hotărîtor. Şi dacă Chiriac are între douăzeci şi cinci şi treizeci de ani, şi Veta între treizeci şi treizeci şi cinci de ani, el e un copil pentru ea, cu atît mai mult cu cît, în popor, după treizeci de ani, şi chiar la treizeci de ani, o femee începe a se socoti bătrînă. Şi femeia ţine să apuce ea întâiu a vorbi de acest lucru, pentru ca *el* să vadă că ea e lipsită cel puţin de ridicolul de a nu-şi da samă de *această situaţie* anormală.

Cînd Veta e reprezentată ca o femee între patruzeci şi cincizeci de ani (am văzut-o şi de cincizeci-şasezeci de ani), nu numai ea, dar întreaga intrigă, produce un efect ridicol care nu se justifică prin piesă. Ba toată afacerea are ceva odios şi respingător.

In piesă însă, Veta fiind o femee încă tînără, furoarea amoroasă a lui Chiriac, sentimentalismul Vetei, romanţele pe care le cîntă ea sînt la locul lor. Dacă publicul ar vedea pe scenă o femee care poate simţi şi inspira pasiune, n'ar rîde cînd ea cîntă vechea romanţă „Cînd ore de 'ntristare...", care a încîntat pe mamele şi bunicele noastre.

Intriga dintre ea şi Chiriac e un amor de mahala, care aşa cum e zugrăvit de autor, ar putea sta foarte bine în cea mai serioasă nuvelă cu subiectul din suburbia bucureşteană. Să se observe că Veta nu numai că nu e ridicolă, dar nu e nici comică măcar, ca Ziţa. (Şi să se observe că în întreaga sa operă Caragiale zugrăveşte pe femei fără intenţii satirice, fără şarje. Femeile sale sînt tipuri serioase, ca Zoe, Didina, chiar Coana Efimiţa şi, afară de republicanismul ei şi cîteva uşoare note, chiar Miţa Baston. Comică nu e decît Ziţa, fiindcă aşa e şi în natură şi fiindcă e corespondenta feminină a lui Rică, care însă e, în deosebire de Ziţa, ridicol şi odios. Caragiale n'a ridiculizat decît pe bărbaţi, şi anume pe cei care se ocupă de lucrul public ori vin în atingere cu el—Farfuride, Caţavencu, etc. şi atîtea tipuri din „Momente". Iar printre aceştia, cei care poartă o răspundere, care sînt „stîlpi", aceia sînt odioşi, pe cînd cei mici, instrumentele, ca Ghiţă Pristanda, sînt comici, cel mult ridicoli).

Seriozitatea intrigei reese şi din faptul că Chiriac, *aci*, vorbeşte ca toată lumea. Şi tot aşa şi Veta. Şi cum ea nu face nici politică, nici n'a fost la pension şi cum ea nu are alt rol decît în intriga de amor şi alt ipostas decît de „amoreză", ea vorbeşte în toată piesa normal şi e dela început până la sfîrşit serioasă. Cîteva cuvinte schimonosite nu însamnă nimic. Aşa le-a auzit dela cei din jurul ei.

In construirea ei, Caragiale a pus multă observaţie psichologică, şi dialogul ei amărît cu Chiriac, înainte de împăcarea lor—cu toată vulgaritatea inerentă umanităţii inferioare din piesă—redă eternul manej feminin din asemenea situaţii, care contrastează cu lipsa de stăpînire a masculului, incapabil de a-şi ţinea cărţile ca să nu le vadă partenerul.

Veta, deşi vinovată (dacă Jupîn Dumitrache ar fi, în adevăr, un odios Titircă Inimă-rea, ea ar fi mai puţin vinovată), e simpatică prin seriozitatea ei în mijlocul tipurilor „carageaiiene" care o înconjoară, e simpatică prin bunătatea ei cu Spiridon şi cu Rică de care, cu toată preocuparea pentru propria-i primejdie, are grijă să-l scape şi milă că nu va putea scăpa, e simpatică chiar şi prin romanţele ei...

*

Pentruce această lungă pledoarie în favoarea omeniei lui Jupîn Dumitrache şi a tinereţii Vetei?

Pentrucă omenia lui Jupîn Dumitrache (însuşire mai probabilă decît neomenia, la un om dintr'o clasă pozitivă, cum ar fi zis Eminescu, serioasă şi muncitoare), ofuscată de tendinţa spre glumă a autorului, trebuia relevată. Trebuia relevat că Caragiale, ca orice mare scriitor, nu a putut să nu se supună obiectului, chiar fără voia sa şi chiar împotriva voinţei sale. A rîs de Jupîn Dumitrache, ne-a spus că e Inimă-rea, dar nu a putut să-l arate necinstit, imoral şi secătură, cum sînt mai toate tipurile sale, nici să-i nege virtuţile familiare, de obiceiu legate de viaţa micii burghezii. După cum pentru a recolta tipuri comice, Caragiale nu s'a adresat niciodată la ţărănime, clasă muncitoare, nedreptăţită, pozitivă, ci numai la orăşeni, tot aşa pentru galeria tipurilor sale pur odioase el nu *s'a putut* adresa la neguţătorime, clasă care trăeşte „din săul ei", şi nu din budgetul tipărit ori secret al ţării.

Iar restabilind vîrsta Vetei, piesa pe lîngă că e, s'ar putea zice, reconstituită conform intenţiei autorului, pe lîngă că devine mult mai *bună*, căci e curăţită de o mulţime de neverosimilităţi, —dar mai cîştigă şi dintr'un alt punct de vedere.

„O noapte furtunoasă" este destul de întunecată, destul de „pesimistă", prin mizeriile şi ridicolele de tot felul zugrăvite dealungul ei, şi nu mai are nevoe de un amor senil cu un subaltern pervers.

Caragiale a fost învinuit că acumulează mizantropic infamii peste infamii. Mai e nevoe să accentuăm acest caracter al pieselor lui, falşificîndu-l?

*

Ce sentiment are Caragiale pentru personagiile din această comedie? Intrebare nelalocul ei pentru unii, pentru acei care cred că artistul e o placă fotografică, indiferentă cu realitatea.

Este, ni se pare, evident, că pentru Rică, Caragiale are alt sentiment decît pentru Spiridon. Sentiment exprimat în piesă. Șarjarea lui Rică este expresia sentimentului de dispreț al lui Caragiale pentru personagiul său.

Caragiale ura prostia. Dar acest sentiment nu devine la el acea „indignatio" care produce satira, decît atunci cînd prostia e și pretențioasă („Prostul, dacă nu-i fudul, n'are haz" este o vorbă a lui). Iar prostia devine pretențioasă mai ales cînd e ajutată de cultură. Cultura însăși, dă prostiei posibilități de manifestare, o diversifică, o multiplică, dar încă pseudo-cultura, ori simili-cultura, ori semi-cultura—adică toate felurile de „culturi", care hrănesc și dau aripi prostiei tipurilor lui Caragiale!

Să se observe că aproape toate dușmăniile lui Caragiale se reduc la profunda lui aversiune pentru prostia pretențioasă, potențată și exhibată cu ajutorul unei spoeli de cultură.

Ca orice intelectual adevărat, Caragiale iubește simplicitatea, naturalul,—natura. Intre el și *ciobanul de pe Ceahlău*, e o întreagă erarhie de umanitate, năucită de idei, de cunoștinți, de prejudecăți, de mode, de pretenții. El și ciobanul sînt oameni simpli, ciobanul ca produs nealterat al naturii (prejudecățile lui sînt tot *natură*), el ca ultim produs al culturii și reflexiunii, cu ajutorul cărora și-a păstrat ori recăpătat simplicitatea naturală. Pentru acest cioban el are o simpatie nedesmințită, căci cu el se poate înțelege. (In iubirea și admirația intelectualilor adevărați pentru Creangă, acest sentiment e factorul de căpetenie).

Cu cît cineva se îndepărtează de această simplicitate, cu atîta lui Caragiale îi devine mai străin și mai odios. Cu atît mai mult, cu cît acești proști ridicoli sînt și primejdioși, căci au un rol în societate.

Pe Zița, care nu e primejdioasă, căci nu are nici nu rol social, el o tolerează. Cred că-i face chiar oarecare plăcere această inofensivă și amuzantă femeiușcă. Ș'apoi Zița nu e proastă; e numai „cultă". Rică însă, prost, „cult", orator, ziarist, om politic—îi este odios, mult mai odios decît Nae Ipingescu, mai puțin „cult" și al cărui rol în societate e mai neînsemnat. Veta, cred că-i e indiferentă.

Jupîn Dumitrache, dacă ar fi numai un negustor de mahala, ar avea toată simpatia lui Caragiale. Jupîn Dumitrache însă a început și el să fie „cult". Dar a început numai. Și apoi nu e pretențios. El mărturisește că nu pricepe teoriile din gazeta lui Rică, ori din „comèdiile" dela „Iunion". Desigur, Caragiale îi e recunoscător pentru această modestie și-și plătește recunoștința

printr'o oarecare simpatie acordată eroului său, simpatie manifestă nouă prin lipsa de șarjare, și prin recunoașterea celor cîteva calități ale cherestegiului, pe care le-am relevat.

Rică scrie gazeta, Nae o înțelege în felul său, Jupîn Dumitrache nu o înțelege de loc. E tocmai gradația simpatiei acordată de Caragiale acestor trei creațiuni ale imaginației sale.

Așa cum îl simțim din opera lui și cum îl știm pe Caragiale din viața lui particulară, putem admite (ba sîntem chiar siguri) că el ar fi petrecut ceasuri plăcute în tovărășia lui Jupîn Dumitrache la un pahar de vin, ori la o sindrofie, cu el, cu Veta și cu Zița,—pentru ceiace mai rămăsese în ei natural și inocent. Dar e clar că societatea lui Rică, produs social absolut falșificat și primejdios, i-ar fi repugnat, cași a lui Farfuride, Cațavencu, Mache și Lache, și nu i-ar fi suportat decît din interesul de a-i observa, ca să-și satisfacă mizantropia și ca să-i eternizeze în comedii și schițe. („Ii urăsc, mă!" mi-a spus odată cu o privire aspră, după ce susținuse un moment că-i zugrăvește obiectiv, fără nici o pasiune). Iar dacă Jupîn Dumitrache și Veta, ar fi fost cum trebue să fi fost ei cu treizeci de ani mai înainte, pe vremea lui Anton Pan, el ar fi fost fericit de societatea lor,—mai fericit, desigur, decît de societatea lui Maiorescu și a lui Pogor.

L'am văzut la Varatic, stînd ceasuri întregi de vorbă cu o călugăriță bătrînă, despre cel mai bun chip de a construi o chilie de bîrne și despre stupărit. L'am văzut altădată entuziasmat de un birjar deștept și făcînd splendid teoria ușurinții de a trăi, cînd ai de-a face cu oameni simpli inteligenți.

Iubirea de simplicitate și natural e singurul lucru, care l'a făcut să-i scape accente sentimentale și care a dat operei sale cîteva tonuri de nostalgie a trecutului. Vezi în „Momente" unde vorbește de casa lui Hagi Ilie din Ploești. Și-mi aduc aminte de o dare de samă a lui despre niște amintiri ale unui maior Pruncu în care spune că nu poate concepe o fericire mai mare decît aceia de a sta într'un vechiu arhondaric, într'o noapte de iarnă, cu pastramă și vin pe masă, în tovărășia unui călugăr, care spune lucruri de altădată.

Respectul lui pentru țărani (absenți din literatura lui comică; prezenți numai în cea tragică), pe lîngă simpatia pentru cei obijduiți, are, desigur, ca pricină și simplicitatea *naturală* a vieții țărănești în opoziție cu „cultura" din orașe.

*

In această primă operă a lui Caragiale stau, în front, toate însușirile lui de mare creator și artist.

Chiar de aici apare talentul lui, incomparabil în literatura noastră, de a construi tipul numai din însușiri caracteristice. Se poate spune fără exagerare că tipurile lui Caragiale se definesc în fiecare vorbă a lor, căci fiecare vorbă conține o trăsătură ca-

racteristică. E o quintesenţiare care face ca personagiile lui să fie mai vii, mai de neuitat decît corespondenţii lor din lumea reală. Şi totuşi, cu toată această condensare, care are parcă ceva savant, tipul este viu, natural, spontan, ca în viaţă, ca într'o viaţă mai intensă şi mai spontană. — In naraţiune, selecţionarea şi concentrarea aceasta a lui Caragiale nu reuşesc să se facă nesimţite tot atît de bine ca în comedii. Caragiale în adevăr e mai forte cînd prezintă personagiul ca atare, decît cînd il expune. (Şi în converzaţii, prefera să înfăţişeze pe oameni, decît să-i povestească. El era dramaturg născut. In „Momente" e un minimum de expunere. Incolo totul e dialogat). In celelalte comedii, avem creaţii admirabile—din punctul de vedere din care vorbim acum—pe Conu Leonida, pe Caţavencu, pe Ghiţă Pristanda. In „O noapte furtunoasă", tipul cel mai frapant este Ziţa, în care Caragiale, numai într'o pagină şi jumătate, a dat toată psichologia şi tot *stilul* mahalagioaicei romanţioase, fără ca să se bage de samă procesul de intensă condensare.

Şi tot din această primă operă, apare şi cealaltă însuşire eminentă a talentului lui Caragiale, coloratura armonică a tipurilor. Seriozitatea şi concentrarea Vetei; romantismul şi expansivitatea Ziţei. *Masivitatea şi naivitatea lui Jupîn Dumitrache; dezinvoltura şi falşitatea intelectuală a lui Rică. Spontaneitatea* lui Jupîn Dumitrache; formalismul papagalicesc al lui Nae Ipingescu. Eleganţa lui Rică; mitocănismul lui Chiriac. Pitorescul mahalagesc al limbajului lui Jupîn Dumitrache; jargonul artificial al lui Rică. Tipurile se reliefează unul pe altul, culoarea unuia dă o savoare deosebită şi celuilalt. Acest caracter este mai evident în „Conu Leonida faţă cu reacţiunea": megalomania bărbatului complectată cu natura admirativă a femeii; duetul mahalagioaicei („soro", adus din lumea ei de cumetre) şi al tipului care pune ţara la cale („domnule" adus din lumea *lui* de cafenea) etc.

Efecte încă şi mai puternice, căci rezultă din reciprocitatea atîtor tipuri, are coloratura din „O scrisoare pierdută", care dă acestei comedii un farmec asămănător cu acela al unei picturi strălucitoare de culori vii şi variate, combinate (cu o expresie vulgară s'ar zice: asortate) ca să încinte ochiul.

Insfîrşit („insfîrşit" se rapoartă la consideraţiile noastre, nu la calităţile scriitorului), în crearea tipurilor, Caragiale dă dovadă, iarăşi din chiar această primă operă, de cunoaşterea *lui* perfectă a limbajului de mahala şi de siguranţa de a *gici* cum ar estropia mahalagiul un cuvînt nou.

El avea în grad înalt simţul limbii şi al posibilităţilor ei. Pe baza analogiei şi a ceiace numesc linguiştii etimologie populară, el putea să spună fără greş cum ar schimonosi mahalagiul de cutare grad cutare cuvînt nou.

Ne este imposibil să mai ştim azi ce anume cuvinte din comediile sale sînt datorite divinaţiei lui, dar de sigur că dacă nu ar fi auzit cuvîntul „pamplezir", el ar fi ştiut că în mahala „par plaisir" aşa trebuia să devină.

*

„O noapte furtunoasă" s'a învechit, fireşte. Jupîn Dumitrache, cel din piesă, a dispărut. Azi nu mai are nici o credinţă şi se închiriază pe rînd partidelor. Nae Ipingescu nu mai e prost. E deştept, are şcoală şi e crud cu deplină conştiinţă şi cu rafinament. Rică Venturiano scrie poezii corecte şi nu mai e romantic. Se însoară din calcul şi ia zestre bună şi, dacă debitează fraze goale, nu mai debitează fraza generoasă. Ziţa ştie mai multe cuvinte franţuzeşti, s'a civilizat complect şi nu mai face romane sentimentale. Chiriac, s'o fi civilizat poate şi el şi e probabil amicul unei Vete în adevăr mature. Iar Spiridon — e de totdeauna, căci cei mici au mai multă eternitate.

Rămîne însă din această comedie pictura prostiei, a pretenţiei infinite în suflete prea finite, a egoismului tot atît de mare la calfele de cherestigii caşi la cuceritorii lumii—întrupate în tipuri devenite istorice şi interesante de-acum înainte prin acest caracter nou.

G. Ibrăileanu

Cronica artistică

Posibilităţi de artă în Rominia.—O sărbătoare: Expoziţia d-nei N. Delavrancea-Dona.

Nimic mai greu decît să pricepi o producţiune artistică romînească. Iţi trebue o sforţare mentală nespus de anevoioasă. Pricina e simplă. Tablele de valori ale judecăţii trebuesc întotdeauna schimbate, după cum este vorba de producţia unui popor tînăr sau bătrîn. Totuşi foarte puţină lume o face. Nici chiar după ce Bernard Shaw scrisese profunda sa comedie: „Arms and The Man", unde se arată prăpastia sufletească dintre două vîrste naţionale diferite, tot nu ne-am obişnuit încă să judecăm anumite lucruri cu calapoadele altora.

Etatea unei societăţi face ca, în orişice întreprindere artistică, sarcina cetăţeanului unei ţări recente să fie îngreuiată sau înlesnită după cu totul alte norme şi potrivit unor cauze radical diferite de felul cum acelaşi lucru este uşor sau greu într'o ţară mai veche.

De pildă, criticul estetic din Occident dă verdictele cu Istoria artelor în mînă. Şi are dreptate. Cînd este vorba, de exemplu, de sensibilitatea franceză, ai dreptul să o pui în legătură cu alte manifestări ale aceleiaşi sensibilităţi franceze. In schimb, un manual de Istorie Universală nu are ce căta în mînile unui apreciator romîn. Dacă artistul studiat oferă analogii cu un altul străin, asemenea apropieri sînt datorite fie imitaţiunii (în care caz încetează de a ne mai interesa), fie simplei imaginaţii a criticului, care vede filiaţiuni acolo unde nu sînt. Şi nu sînt. Sensibilitatea romînească îşi are individualitatea ei ireductibilă. Pentru a putea judeca o operă făcută la noi, nu ne trebuesc erudiţi, ci numai *ochi ca să vadă*.

De asemenea să ne gîndim că o Franţă, o Anglie, o Olandă au dat picturii capod'opere atît de mari încît artistul prezent trăeşte într'o umbră ingrată de statui. El are de ales între o impersonalitate corectă şi o singularizare trasă de păr. Unui pictor, bunăoară, care nu s'ar resemna şi nu ar renunţa de bună voe la originalitate, nu-i rămîne decît să cadă în cubism, dadaism, expresionism, etc., întrebuinţînd cu solemnitate faimosul adjectiv: „pompier" pentru tot ce

este pictură normală. La noi, acea umbră de statui nu există. Pentru a ajunge la originalitate nu este nevoe de excentricităţi şi extravaganţe. Cu sinceritate şi simţire îţi poţi, mult mai uşor ca în Apus, înscrie numele în Istorie.

Acestea sînt avantagiile unei ţări tinere. Dimpotrivă, dificultăţi mari se ivesc din punctul de vedere moral.

Artistul romîn are „l'embarras du choix" între două excrocherii deosebite.

Una consistă în a pastişa servil pe vre-un maestru oarecare. E totdeodată şi cea mai uşoară, căci nici măcar talent nu cere. Simpla dexteritate ajunge. Din nenorocire, fiindcă e mai lesne aşa, această excrocherie este şi cea mai frequentă. O întîlnim la 80 la sută din expoziţiile noastre.

Cea de a doua constă din *a nu te ţine de cuvînt*. Este cazul cînd un artist are oarecare talent, dar înţelege să renunţe la toate belelile pe care acesta le aduce pe capul proprietarului. Nu trebue să uităm că inconvenientele talentului nu sînt nici puţine nici uşoare. Ursita, ori de cîte ori îl hărăzeşte, leagă pe ursit cu lanţuri grele. Există o sclavie a geniului cu mult mai tiranică decît altele. Să ne gîndim numai la obligaţia de a zvîrli, fără milă, la coş nu numai tot ce este mediocru, dar tot ce nu este foarte bun; apoi acea datorie aprigă de a merge mereu, tot mereu înainte, de a căuta dificultatea cu lumînarea, de a considera orice oprire pe loc ca o ipocrizie datorită comodităţii lenii, de a te sui pe treptele evoluţiei tot mai sus, fără speranţa ajungerii, de a fi azi celace nu ai fost eri, celace mîne deja nu vei mai avea dreptul să fii! Legile talentului poruncesc o căţare necurmată, o ascensiune dureroasă şi necontenită, fără nădejde de oprire. Geniul se naşte debitor faţă de el însuşi cu toate necazurile unei evoluţiuni complecte, obligatorii şi niciodată sfîrşite.

Artistul romîn însă nu recunoaşte de obiceiu asemenea îndatoriri. El înţelege să se servească de talent numai ca de-o trambulină. Se va mărgini, cu ajutorul lui să-şi construiască o: „manieră"—cum se spune. Este vorba aci numai de dibăcie profesională, de acea abilitate asemănătoare *flerului* unui om de afaceri care presimte încotro se vor îndrepta în curînd preferinţele clientelii.

Odată *maniera* înjghebată, artistul nostru renunţă cu bucurie la talent. Mentalitatea sa este acela de capitalist confortabil, duşman al complicaţiunilor gratuite şi scrupulelor naive pe care le suportă acel veşnic desamăgit care este omul de geniu.

Intr'un cuvînt, artistul romîn sau nu are talent, şi atunci copiază pe alţii,—sau are, în schimb atunci *nu se ţine de cuvînt*. Gîndirea sa cu adevărat artistică se va opri pe dată ce o manieră rentabilă va fi găsită. Numaidecît după aceasta va trăi, parazit al lui însuşi, din venitul unei „lovituri" dată în bursa valorilor estetice. Iată de ce spectacolul unui artist mai înzestrat este încă şi mai melancolic decît acel al unui simplu mîzgălitor.

Talentul în Rominia (s'a mai spus) secătueşte pe dată, într'atîta este de adevărat că în societate categoria morală este prealabilă atît celei ştiinţifice cît şi celei estetice. După cum savantul la noi nu se poate împotrivi ispitei unei Fumisterii solemne, eftine şi remuneratorii, tot astfel artistul nu poate scăpa de dilema celor două excrocherii de mai sus.

•

In această atmosferă pesimistă, din mijlocul acestor făgădueli întunecate şi desnădăjduitoare, se înalţă, deodată, o voce care pare a grăi altfel, un suflet pe care, cu uimire, îl descoperim adevărat.

Este fiica aceluia care scria pe vremea cînd talentele secătuiau mai încet, pe vremea cînd între artă şi morală prăpastia nu se surpase aşa de adîncă. Este fiica marelui Barbu Delavrancea, d-na Niculina Delavrancea-Dona, care ne-a dat, zilele acestea, o sărbătoare: expoziţia sa de pictură dela Ateneu.

Artista are sufletul meşterilor din timpul Renaşterii. Legea vieţii sale este căutarea, căutarea necontenită, pentruca atunci cînd va fi găsit,—să caute încă. Fiecare tablou este ofranda lirică a persoanei sale întregi, fără tocmeală, fără acele rezerve de provizii pe care alţii le păstrează în vederea unei bucăţi viitoare. Fiecare pînză este o golire, o deşertare deplină a sufletului. Aşa se explică pentru ce d-na Delavrancea-Dona nu se repetă niciodată. In fiecare bucată este parcă altă mînă, altă inimă. La expoziţia d-sale scăpăm de acea impresie nesuferită pe care o ai cînd constaţi că artistul şi-a distribuit cu cumpătare şi precauţiune un anumit stock de idei dealungul unui număr oarecare de tablouri. Impresie nesuferită, impresie de jenă în faţa unui calcul nedemn, de monotonie, în ciuda unei preocupări de variaţie prea transparentă a autorului.

La d-na Delavrancea-Dona fiecare pînză este o confesiune, alta decît cea de mai înainte, *alta decît cea de apoi; şi ceiace leagă toate* aceste crîmpee de *viaţă*, este... d-na *Delavrancea-Dona—ea însăşi*, pe care o avem *reconstituită în* acel *laborator unde a spus tuturora*, rînd pe rînd, clipele sufletului său; este într'un cuvînt, o neîntrecută *sinceritate*, cuvînt care circulă mult prin guri şi se opreşte atît de rar în suflete.

Dacă ne rotim o primă dată ochii dealungul celor şase pereţi ai expoziţiei, sîntem ispitiţi a spune că cele două caracteristici ale artistei sînt: *originalitatea culorii* şi *graţia atitudinilor*. Dar cînd privim mai bine, vedem că aceste două calităţi se confundă şi se topesc într'o a treia. Pare greu de priceput cum, de pildă, delicateţa mişcărilor dintr'un portret poate fi unul şi acelaşi lucru cu cutare roş aprins dintr'o toamnă. Totuşi, explicaţia mi se *pare clară*.

Toată lumea cunoaşte acea veche coţofeneală pictoricească potrivit căreia un artist declară solemn că lumea văzută de el este verde, sau roz, sau stacojie, caky în felul peisagiilor lui Millet, ou de raţă ca nudurile lui Prudon, sau ca acele tablouri unde razele soarelui amintesc drageelele ouălor de Paşte, cum este natura pictată de un Césanes. etc..

Această pretenţiune izvorăşte dintr'o proprietate fizică a luminii. Deşi la carte spune că e incoloră, în natură însă lumina este perfect perceptibilă ochiului nostru. Dar numai în natură. In artă, ea nu poate fi redată decît prin *culoare*. E uşor de spus de ce. Pricina este conflictul luminos dintre realitatea ce voim a picta şi bucata de pînză pe care pictăm.

O bucată materială de pînză îşi are, la un moment dat, o lumină a ei particulară. In afară de aceasta însă, mai există şi lumina specifică a colţului de natură zugrăvit pe ea. Or, cea dintâiu, fiind singura reală în tablou, tinde să falşifice pe cealaltă. De aci,

pictorul, pentru a împedica acest efect, trebue să introducă o serie de schimbări în tablou, schimbări care nu cunosc alt instrument decît *culoarea*. Există, dacă ni se iartă asemenea expresiuni, o culoare-culoare şi o culoare-lumină; şi aceasta din urmă poate tot atît de bine, sau mai degrabă poate fi uneori roşă, alteori albastră, după *împrejurări*. Dar, o repet, după *împrejurări*, exterioare omului, iar nici decum potrivit pretinsei subiectivităţi colorate de care vorbeam mai sus. Ceva mai mult. Pictorul are absoluta datorie să ne redee, cu mijloacele al căror secret îl priveşte pe el, realitatea aşa cum este, indiferent de piedicile instrumentelor meşteşugului. In natură, lumina este albă; pictorul va fi deci obligat să ne-o arate şi nouă tot aşa. Cum se poate atunci ieşi din impasă?

Foarte simplu. Albul în pictură este, dacă se poate spune, cînd roş aprins, cînd de pildă albastru sclipitor, sau verde puternic, etc., după timpul, locul şi natura obiectului. Fiecare clipă îşi are albul său. Acest alb îşi va găsi, pentru fiecare tablou, locul de reşedinţă într'un anumit obiect de predilecţie, cîteodată foarte neînsemnat faţă de tema generală zugrăvită. A ghici care este acel loc este foarte greu, căci pe lîngă neînsemnătatea sa faţă de subiectul tratat, poate de asemeni foarte bine să nu coincidă cu partea tocmai din natură unde razele luminoase cad mai tare.

Lumina unui colţ de Univers pictat se propagă după legi proprii, şi anume: o serie de obiecte (şi cele mai multe) nu sînt decît deţinătoare de culori particulare. Dintre ele, unul singur are beneficiul reprezentanţei generale a luminii. Acesta şi numai acesta va trebui, nu luminat, ci *colorat* aşa fel încît să stabilească o erarhie izbitoare între celelalte şi el, erarchie care este pentru viziune ceiace abstracţia este pentru gîndire; o sistematizare care poartă un nume bine cunoscut: *lumina* unui tablou.

Caracteristica fundamentală a d-nei Delavrancea-Dona este tocmai stăpînirea reţetei după care poţi ghici care anume este scaunul de domnie al luminii. Deaceia tablourile sale au ceiace critica oficială numeşte „aer"; de aceia, însfîrşit, în fiecare pînză găsim, ca un certificat de stare civilă, un anumit obiect, de multe ori minuscul, a cărui *culoare* ne desvăluie cum *lumina* se juca printre lucruri în locul îndepărtat de unde a fost culeasă, în clipa, deja trecută, căreia i-a fost smulsă. D-na Delavrancea-Dona ştie să boteze fiecare colţişor cu un strop de culoare natală.

Cît despre cea de a doua caracteristică a d-nei Delavrancea-Dona, graţia atitudinilor, vedem că se confundă cu cea dintâiu. Personagiile din tablourile sale sînt un fel de complici ai luminii, un fel de fiinţe supranaturale ce singure cunosc care este drumul razelor; şi atunci, mişcările fiinţelor sînt, parcă, pricinuite de vroinţa de a se da la oparte pentru a lăsa lumina să treacă. O nobleţă şi o eleganţă nesfîrşită se desprinde din acest duel amical dintre rază şi materie.

Dacă trecem acum la partea de inspiraţie morală a autorului, găsim o anumită duioşie puţin cam aspră, cam barbară, într'un cuvînt ceiace în franţuzeşte s'ar spune: „une mâle tendresse", identică aceleia pe care ne-a trezit-o jocul surorei sale, Cella Delavrancea. Dar nu este nevoe să cătăm atît de departe. Calitatea sufletească de care vorbim este oarecum naţională; ea reprezintă felul în care duioşia este o duioşie romînească. Prin aceasta, pictura d-nei Delavrancea-Dona gă-

seşte ecouri intime în sufletul oricărui locuitor de aci; în fiecare din noi, ea face să sbirnie o coardă care ne este comună.

Aşa dar *sinceritate* şi *duioşie pămînteană*, ca însuşiri sufleteşti. Din punct de vedere technic, se poate spune că, lăsînd desenul şi preocupările decorative pe planul al doilea, d-na Delavrancea-Dona este, mai presus de toate, o ucenică neîntrecută a luminii.

Insfîrşit, dacă ar fi să intrăm în amănunte încă şi mai technice, sau mai bine zis profesionale, vom aminti că preţurile ridicol de mici ale tablourilor sînt susceptibile să trezească oarecare ostilitate printre confraţi. Dar cu atît mai bine. Depreciind marfa, se ridică arta.

D. I. Suchianu

Cronica teatrală

BUCUREŞTI

Bilanţul d-lui Victor Eftimiu.—Pottasch & Perlmutter.—Luna reluărilor.

Direcţia Teatrului Naţional a rămas şi în Romînia-Mare un post politic. Şi astfel d. Victor Eftimiu a trebuit să plece, ca să vie d. *Mavrodi*. Ar fi zadarnică orice pledoarie împotriva obiceiului. Toată lumea ştie, chiar şi cei ce aplică sistemul, că schimbarea directorilor împreună cu guvernele nu poate fi folositoare mersului teatrului; dar, cum fiecare partid are în mod obligator şi specialişti dramatici, şi cum fiecare specialist se crede dator să reformeze negreşit teatrul,—slabă nădejde să apucăm vre-un director inamovibil. Doar printr'un acord special între partide, urmat de un plebiscit al autorilor şi actorilor interesaţi, s'ar putea întîmpla vre-o minune...

D. Victor Eftimiu a stat cam un an şi jumătate în fruntea Teatrului Naţional. Răstimpul e prea scurt pentru a realiza un program de activitate, cînd ai program, şi e mult prea lung cînd nu eşti tocmai sigur de ce vrei să faci. D. Eftimiu a avut bunăvoinţă, chiar oarecare entuziasm, dar un an şi jumătate a fost prea mult pentru programul d-sale.

A venit la Teatrul Naţional cu gînduri de regizor, şi încă de regizor cam de a doua mînă care se pierde în amănunte. Deaceia a lăsat puţine urme şi trecătoare, căci arta regizorului, caşi a actorului, nu poate înfrunta vremea. D. Eftimiu a plănuit într'una să „monteze" cutare piesă cu reflectoare din sală, cutare tragedie cu perdele cenuşii, uitînd că era director general şi că directorul general are la dispoziţie o armată de regizori, decoratori, tapiţeri, garderobieri care n'au altă chemare decît să se ocupe de „montări". Desigur că în domeniul acesta a realizat lucruri bune. *Electra* şi *Glauco*, ca punere în scenă, au fost interesante, deşi cu oarecare rezerve. In general însă patima regizorală a d-lui Eftimiu s'a resimţit în bine la mai toate spectacolele date subt controlul d-sale. S'au înoit multe decoruri, costume, rechizite... Insfîrşit s'a văzut că este cineva între culise care veghează. Mai puţină grijă pare a se fi pus întru îmbunătăţirea ansamblurilor. Nici d. Eftimiu n'a izbutit să obţină o unitate de stil în jocul actorilor şi nici să-i adapteze ritmului intern al diferitelor opere.

Dacă d. Victor Eftimiu s'ar fi ocupat cu acelaşi rîvnă şi înțelegere de repertoriu, plecarea sa dela Teatrul Național ar fi mai regretată. Dintre piesele romîneşti cele mai dragi i-au fost ale d-sale, cum e şi natural; a avut însă bunul simț—care altor înaintaşi le-a lipsit—de-a nu le juca. Pentru celelalte a manifestat în surdină o aversiune explicabilă din partea autorului dramatic, dar neîngăduită azi unui director al Teatrului Național. A jucat multe lucrări originale, poate chiar prea multe, dar le-a reprezentat într'o atmosferă de silă răspîndită din dosul decorurilor noui cu o abilitate într'adevăr artistică. Poate că nici noroc n'a avut să-i pice o piesă romînească puternică, dar poate că nici n'a căutat norocul. A sprijini producția originală nu înseamnă a spori neapărat numărul premierelor romîneşti dînd drumul tuturor încercărilor. Adevăratul sprijin e dragostea pentru cele bune sau mult făgăduitoare, o dragoste sinceră, entuziastă, dragostea cu care a îmbrățişat, de pildă, Pompiliu Eliade pe un tînăr autor cînd a venit cu *Inşiră-te Mărgărite*...

Repertoriul străin nu mai depinde de împrejurări, ca acel romînesc, cel puțin pentru Teatrul Național. Ultimele noutăți pariziene sau de aiurea nu pot să influențeze decît „casele actorilor" fără subvenții. Prin urmare un director național nu trebue să-şi bată mult capul cu întocmirea listei capo-d'operelor dramatice, mai ales că are la îndămînă şi un comitet de specialişti. Datoria lui este doar să aleagă, după mijloacele materiale şi artistice de care dispune, un anume număr de piese clasice pe care să le pregătească şi să le joace la date stabilite la începutul fiecărei stagiuni. D. Eftimiu n'a avut nici o idee conducătoare în alcătuirea repertoriului străin. A reprezentat ce i-a căzut în mînă: azi *Banii*, mîne *Electra*, poimîne *Casa de lut*... In schimb a plănuit într'una pe *Macbeth*, pe *Cyrano* şi foarte multe altele. Din nenorocire planurile cele mai strălucite sînt menite să cadă în baltă...

Mîndria şi forța unui director de teatru e repertoriul. D. Eftimiu tocmai aici s'a arătat mai puțin rezistent.

O bună parte din activitatea d-sale directorială s'a irosit în reglementări de poliție internă, fiindcă a găsit o anarhie considerabilă în teatru. Insuflețirea directorului a restabilit disciplina şi a redeşteptat dragostea de-a munci a actorilor leneviți.

Un titlu de glorie al directoratului d-lui Eftimiu va rămîne chemarea artiştilor plastici de a colabora cu Teatrul Național. Busturile marilor scriitori şi portretele diverşilor actori fac din teatru, şi ca conținut material, un templu de artă. Obiecțiuni de amănunt se pot aduce: portretele unor viitoare stele şi ale unor actori mediocri ar fi fost mai nemerit să fie înlocuite cu ale celor morți şi mari; unele busturi şi portrete trădează multă pripă şi puține aptitudini... Dar inițiativa e vrednică de laude şi, în interesul prestigiului artistic al Teatrului Național, colaborarea pictorilor şi a sculptorilor trebue să continue mai sistematic şi cu mai mult discernămînt...

* * *

Compania dramatică Bulandra a jucat o comedie americană curioasă: *Pottasch & Perlmutter*. N'a avut mare succes de public, dar aceasta nu împiedică să fie interesantă. Piesa nu străluceşte prin meşteşug sau abondență de spirit. Ca înjghebare dramatică e chiar săracută. Autorii—sînt doi caşi eroii comediei—au născocit o fabulă de o naivitate teatrală cu adevărat americană. Ceiace e prețios în importația transatlantică e zugrăvirea mediului şi desenul cîtorva caractere, în deosebi a celor doi eroi.

Acțiunea se petrece în lumea evreiască din New-York. In biroul firmei de rochii şi confecțiuni Pottasch & Perlmutter defilează o serie de tipuri specifice americano-evreeşti, începînd cu proprietarii casei şi sfîrşind cu emigrantul din Rusia care e pricina sau pretextul întregei piese. Comicul țişneşte din accentuarea unor amănunte foarte obişnuite dar care, puse în lumina mediului, iau proporții excesive, apoi din sublinierea dispozițiilor fireşti ale personagiilor de-a despica în patru firul de păr dînd naştere prin aceasta unui umor straniu şi întru cîtva talmudic. Cei doi eroi ai comediei, în felul cum sînt zugrăviți, au ceva din aluatul lui Zeilg Şor.

* * *

Luna Ianuarie a început să devie, pentru teatre, epoca reluărilor, a popasurilor sau a consolidării succeselor de cassă. Astfel tocmai inima stagiunii îşi micşorează interesul. *Strigoii, Hamlet, Ruy-Blas, Prostul* reapar pe afişe vremelnic.

Tricentenarul lui Molière a dat prilej d-lui Iorga să producă o nouă operă dramatică: *Molière se răzbună*... Oricît de bune păreri ar avea autorul asupra improvizației sale, sărbătorirea celui mai mare creator de caractere comice s'ar fi cuvenit să iee proporții mai solemne. Molière s'ar fi sărbătorit mai măreț prin propriile-i opere...

L. Rebreanu

IAŞI

Aspecte.—Piese de succes.—Crimă şi Pedeapsă.—Azilul de Noapte.—Despre actori.

La teatru,—public mult: „Profitori" de războiu, care în timpul reprezentației fac reflexii asupra prețului articolelor de toaletă sau aplaudă brutal,—mai ales cînd nu trebue...—Membri ai elitei de odinioară, înfipți parcă în bolduri ici-colo pe fondul roş al lojelor.—Intelectuali, în stalul al treilea, alături de soțiile lor puțin indignate.—Studenți gălăgioşi şi simpatici, într'o permanentă luptă cu controlorii şi jandarmii.—Insfîrşit muncitori modeşti,—în locurile înalte...

Cînd se lasă cortina, spectatorii rămîn în poze nenaturale, ca 'n fața unui aparat fotografic. Lojele samănă cu nişte vitrine de păpuşi. Cîte-un spectator trece stîngaciu printre cele două rînduri de staluri... Tualetele din stalul al doilea şi al treilea inundă stalul întăiu, fiecare căutîndu-şi un amic sau o amică în primele rînduri: spectatorii vor pesemne—măcar cîteva momente—să fie considerați de-un „rang" mai înalt.

Unii parcă nu vin la teatru, ci la o expoziție de figuri şi tualete. Liniştea, desigur, îi alungă de-acasă. Sufletul lor gol umblă după fast, lampioane, decolteuri. Ei nu trăesc înăuntru-le, ci în afară.

Domnișoara de colo,—cînd își razemă bărbia rotundă în podul palmei, într'o lojă, împlîntindu-și cotul fin în plușul balustradei,—domnișoara aceia, într'un moment de distracție, nu-și aruncă desigur undițe de aur în propriu-i suflet, după un vis tineresc, ci zvîrle în afară dorințe, ca niște șerpi însetați, spre voluptăți brutale.

Dintr'un aristocratic egoism, ai vrea uneori să fii singur în sala de spectacol, tolănit pe un divan turcesc—sau în mijlocul unei mulțimi, fără maniere și pretenții, venită la teatru numai să-și amăgească viața, uitîndu-și, cîteva clipe, suferințele.—Astfel însă, ai prefera adesea să cetești singur piesa, acasă. Cetind-o,—ai de-aface numai cu autorul, fără intermediar... care de multe ori te indispune. Cînd întîlnești un pasagiu, care îți place cu deosebire,—te oprești, închizi ochii, meditezi. Pe cînd la teatru nu poți pune mîna la gura actorului, cînd vreai. Apoi acasă n'auzi șoapta demonică a sufleurului care, răsturnînd legile fizicei, face ecoul mai puternic decît vorba inițială... de-ți vine, cîteodată, să dai cu piciorul în cușcă.

Piesele parcă ar trebui cetite, nu jucate...

*

Publicul inundă teatrul, aproape la toate piesele. Zalele, fantomele, omorurile atrag însă mai mulți spectatori. Iar piesele frivole, a căror acțiune se petrece,—cum s'a spus,—mai mult în pat, stîrnesc o adevărată revoluție în vestibulul teatrului. Aceste piese, *cînd sînt* jucate și de trupe bucureștene, provoacă chiar *devastări:* geamuri sparte, tualete rupte fășii-fășii,—controlori pălmuiți...

In astfel de condiții, trupa d-nei Voiculescu a jucat, de exemplu, „Copilul din flori". Autorul pune o problemă, care pasionează: X își va părăsi, sau nu, amanta? Urmărim într'un suflet intriga, de-alungul cîtorva acte palpitante. Amanta nu-și întinde singură cursele, ci cu ajutorul fiului său. Confidențele pe care mama le face copilului, expunîndu-și, chiar în amănunte, aventurile; cooperația acestuia, împinsă până la șantaj, pentru readucerea amantului la căminul concubinal,—o permanentă poftă de posesiune plutind enervant în aer,—ne dau impresia că personagiile nu-s indivizi, ci părți de individ, cum s'a exprimat, odată, un mare critic rus. Atmosfera aceasta ne repugnă. Talentul furios al d-nei Voiculescu și tualetele dela București, tăiate ca de un croitor zgîrcit și beat, au pompat în sală un public imens și febril. Spectatorii au urmărit, ținîndu-și respirația, peripețiile amantei pasionate—până cînd ea își recapătă, în cele din urmă, amantul și își expediază copilul în America. Publicul, după ce-a aflat însfîrșit cu cine va dormi eroina în noaptea aceia, s'a împrăștiat în liniște...

Dar scena n'a fost ocupată numai de piese de acest fel. Autorii parizieni s'au retras puțin între culise să cocheteze cu actrițele,—și Ibsen, cu figura combativă, a apărut pe scenă, subt aureola pletelor lui albe.

Ibsen a fost fluerat aproape pretutindeni. Publicul nostru ar fi trebuit să-l sfîșie,—căci, în afară de Ibsen, puțini au dat lovituri atît de puternice religiei, familiei, societății... Și nicăeri acestea n'au mai profunde temelii de minciună, decît la noi. Publicul totuși a aplaudat „Strigoii". Poate mulțumită talentului extraordinar al lui Moissi. Sau, poate, datorită faptului, că trupa a jucat în nemțește...

Multe săptămîni au trecut de-atunci. Și azi încă, din mijlocul prejudecăților care, ca niște fantome, o înconjoară pe d-na Alving,—îl vedem parcă pe Oswald, cu ochii duși, cu mînile întinse spre cerul cenușiu de Nord, cerînd Soarele, în timpul acelei ploi nesfîrșite și monotone.

După Ibsen, un alt distrugător uriaș a făcut irupție pe scena ieșană: Tolstoi („Invierea"). Din înălțimea unor principii morale, care se schimbă după fiecare expediție a sa în subteranele sufletului omenesc,—Tolstoi aruncă priviri de vultur asupra vieții.

Dar mai aproape de sufletul nostru este Dostoevski, care nu-i urcat pe nici un piedestal, ci-și duce viața printre noi, pe care ne cunoaște ca nimeni altul. Operele lui nu se cetesc,—ci se trăesc, în adevăr.

Am văzut de curînd „Crimă și Pedeapsă". Rascolnicov săvîrșește un fapt criminal pentr'o idee. Ucide o cămătăreasă rea, vrînd să salveze—cu banii ei—oameni buni și mizeri. Crimă matematecă. Dar Rascolnicov face o mică greșală de calcul. Crima lui rămîne inutilă. Rascolnicov își închipuia că bătrîna cămătăreasă nu-i om, ci o insectă—pe care poți s'o ucizi în voe. Suprimînd-o, el descopere însă mii de fire sîngerînde, care-o legau pe victimă cu viața. Poate instinctul: să nu ucizi!—are dreptate, și nu teoria... Rascolnicov începe să se îndoiască: aceasta-i pricina căderii lui. El e un fanatic al ideii, dar n'are tăria marilor fanatici: pentru idealul lor, să ucidă,—*însă* cu sînge rece. Și Rascolnicov a ucis, dar el nu-i sigur de dreptatea cauzei sale.

Sufletul eroilor lui Dostoevski e o fuziune de bine și de rău. Noi îl recunoaștem cu ușurință: așa-i doar și al nostru. Și nu numai că intrăm în cursul acțiunii,—dar comitem chiar crima alături de Rascolnicov. Un critic rus, din care luăm aceste considerații, ne dă un exemplu: Cînd Rascolnicov iesă cu barda plină de sînge din odaia cămătăresei,—noi dorim să nu-l surprindă nimeni. Vrem să scape. Sîntem și noi criminali. Dostoevski ne supune astfel unei experiențe psihologice.

In fața operei lui Dostoevski n'avem curajul să-i condamnăm pe oameni. Cine-i bun? Cine-i într'adevăr rău? Cel bun poate are defecte care trebue să înlăture dela dînsul orice cuvînt de laudă. Cel rău posedă, poate, calități—incompatibile c'o sentință de condamnare.

Trupa ieșană a jucat și „Azilul de Noapte" (în rusește: „La fund") de Maxim Gorki, într'o bună traducere a d-lui C. Săteanu. Drept vorbind, „Azilul de Noapte" nu-i o piesă de teatru, ci cîteva „tablouri" din viața celor fără căpătăiu. Gorki îndeobște, nu-și idealizează vagabonzii: el îi prezintă așa cum sînt—ignobili și nefericiți. Opera lui Gorki cuprinde și vagabonzi simpatici: Bătrînul Luca, de pildă. Dar aceștia nu-s mulți. Vagabonzii lui Gorki beau, își bat nevasta, trișează la cărți, duc o viață mizerabilă „la fundul" societății,—însă toți visează o altă viață, o viață nouă.—Actorul vrea să plece undeva la un spital pentru alcoolici...—Natașa, o prostituată de rînd, cetește plîngînd „Iubirea fatală", în care-i vorba de-un Raul sau Gaston. Natașa se transpune în roman. Trăește o iubire imaginară. Unii o rîd. Bătrînul Luca însă o mîngîie, prefăcîndu-se c'o și crede. Fiecărui om îi trebue o credință, o speranță,—ca suport moral sau imbold. Poate totul nu-i decît o minciună. Nu-i nimic. Crede și speră.

Intr'o minunată nuvelă a lui Gorki, Bătrîna Izerghil, la malul mării, își povestește—pe-o noapte calmă—viața de aventuri furtunoase de altădată. In depărtare un snop de scîntei se risipește în văzduh. Bătrîna, cu ochii într'acolo, începe să spună o poveste:

A fost odată un neam de oameni necăjiți, care trăiau într'o pădure fără fund, pe malurile unor mlaștini mari. Printre dînșii era unul Danco. Acesta îndemnă poporul să iasă din pădure, la luminiș, spre o viață nouă. Danco zvîrlea în mulțime cuvinte de foc. Poporul se hotărî, în cele din urmă, să plece după dînsul,—și merse, merse prin pădure: copaci deși și mlaștini pretutindeni. Poporul începu să murmure. Strigăte de revoltă. Îndemnuri la răzbunare.

„Danco, deodată, își sfîșie cu mînile pieptul și, scoțîndu-și dintr'însul inima, o ridică în sus, de-asupra capului.

„Inima-i ardea în flăcări, ca soarele, ba mai luminoasă încă. Și toată pădurea tăcu luminată de făclia aceasta a marei iubiri de oameni. Negura se împrăștie dinaintea luminii și acolo, în fundul pădurii, se prăbuși pîlpîind în gura infectă a mlaștinei. Iar oamenii, mirați, încremeniră ca pietrele.

— „Haidem", răcni Danco, și se aruncă în frunte, la locul lui, ținînd în sus inima-i aprinsă, care lumina drumul oamenilor".

Cași Danco, Gorki—ținîndu-și parcă deasupra capului inima aprinsă—arată oamenilor, rătăciți în întuneric, o cale plină de lumină.

*
* *

Am vorbit numai despre cîteva piese, luate *la întîmplare dintre* acele—puține—pe care le-am văzut. *Altele au fost, desigur, mai bune* și fără îndoială—mai bine jucate. Omisiunea nu trebue deci socotită ca o desconsiderare.

Dacă autorii străini și romîni (cei mai mulți morți,—deci înfîrșit lipsiți de vanitate) nu protestează cînd recenzenții le trec subt tăcere operele,—actorii însă nu pot erta pentru nimic în lume uitarea lor.

Actorii...

Ei au avut o mare neșansă. Pe aceiași scenă a jucat și Moissi. Șoaptele lui trecute acopăr și acum,—după atîtea reprezentații,—strigătele furioase ale unor artiști prezenți. Cînd ne uităm la aceștia, cu trăsăturile feței boțite de-o supremă disperare,—masca delicată a lui Moissi parcă se suprapune, c'o liniște dureroasă, pe figura lor. Fantoma lui Moissi reține cu mîna ici gestul prea violent al unui actor și îndreaptă colo umerii de manechin ai unei artiste. Moissi e un *trouble-fête*.

Dar nu numai Moissi, ci și artiștii eșeni—pe care i-am văzut mai demult—își poartă siluetele fumurii îndărătul interpreților actuali. Parcă joacă doi actori: unul în spatele celuilalt. Uneori ambii joacă în acelaș tact. Alteori însă mîna unuia trece, într'un gest, mai înainte. Mîneca fantomei se vede atunci subt brațul actorului în carne și oase. Dictatura trecutului...

Actorii eșeni își fac, cu prisosință, datoria. Aproape fiecare-i rînduit la locul lui. Iar Direcția știe să scoată din aceste elemente teatrale,—în actualele condiții,—maximul de rendement artistic.

Publicul urmărește reprezentațiile cu interes și plăcere.

Dacă însă poza și declamatoria ar fi izgonite de pe scenă, dacă naturaleța lui Moissi ar fi luată de actori ca îndreptar,—Teatrul din Iași ar putea satisface și pe spectatorii mai exigenți. Naturaleța d-lui Vernescu-Vîlcea ne vine, în primul rînd, în minte.

D-ra Sorana Țopa și d. Ghițescu și-au fortificat, în această stagiune, locurile lor de artiști buni.

Dar despre actori, poate,—altădată...

M. Sevastos

Scrisori din Praga

Praha! Wilsonovi Nádraji!*

Era și timpul. Două zile și trei nopți a tăiat trenul, curmeziș, țara care admiră încă pe Wilson și pe Take Ionescu. Cînd înainte, cînd înapoi, din dreapta în stînga, din stînga în dreapta, din granița Romîniei în granița Ungariei, din granița Ungariei în granița Poloniei, din granița Poloniei în granița Austriei, din granița Austriei în granița Germaniei,—trenul te plimbă să-ți arăte, parcă cu sila, toată frumusețea și bogăția țării. Republica democrată Ceskoslovenska.

Praha! Wilsonovi Nadragi! cîntă conductorul. Am ajuns. În fața monumentalei gări, fostă a lui Franț Iosef, trei trăsuri și patru taxiuri, pentru folosința străinilor. Autohtonii n'au nevoe. Cu bagajele în mînă, cînd nu le duc în spate, merg pe jos sau cu tramvaiul, *electrițky drahy!*

Cele o sută de turnuri, mai mult sau mai puțin gotice, sînt în ceață. Fumul coșurilor din jurul cetății le-au înegrit demult și umbra lor perdută în negura umedă, întărește misterul legendelor vechi, istoria poporului ceh, dela bărbata principesă Libușa până astăzi.

Pe stradă lume puțină. E zi de lucru și de dimineață. Puținii provinciali în trecere prin Praga, privesc cu poftă vitrinele încărcate sau dau capul pe spate, în fața zidurilor negre.

Localnicii, obișnuiți cu minunile orașului, au pricini noi de mirare. În colțul pieței lui Venceslas (Václavské námesti) cu Prikopy (foastă Graben), un bulgar, văcsuitor de ghete, și-a așezat scăunelul și cutia cu borcănașe. Cînd un Ceh mai umblat sau vreun străin își pune piciorul pe scaunul bulgarului, îmbulzeala curioșilor atrași de noutatea lucrului înfundă trotuarul destul de larg. Nici sacaua-tramvaiu, o curiozitate a Pragei, cînd trece în fugă împroșcînd apa dintr'un zid în altul al străzii, nu-i face să se desilpească de necunoscutul exotic, care își exagerează meseria cu gesturile lui largi, mașinale.

Ce oameni pașnici sînt Cehii! Trece sacaua, stropind trăsurile, tramvaele, oamenii depe trotuare sau în pragul prăvăliilor (și străzile orașului nou sînt largi), dar nimeni nu protestează. Subt pînza de apă împroșcată cu putere, femeile își țin fustele să nu le fie ridicate

* Gara lui Wilson.

in sus, bărbaţii se scutură rizind, aşteaptă să treacă tramvaiul şi-şi
văd de drum!
La răspintii, sergenţii de stradă, gravi, inmănuşaţi, impart tram-
vaele şi căruţele trase de cai mari. Cu oamenii n'au niciodată de
furcă. Certuri nu se pomenesc. Rar, după miezul nopţii, prea iubi-
torii de bere işi mai aduc aminte de necazuri, ridică puţin glasul, dar
cad repede la impăcare, fără amestecul sergentului. Cinii, cei puţin,
degeaba sint ţinuţi de sgardă, cu botniţă de sirmă la gură: nu-s o-
bişnuiţi nici să latre, dar să mai muşte.
Praga se arată ca oraş curat ceh; botezate ceheşte, numirile
nemţeşti au dispărut cu totul din capitală şi din restul ţării. Karls-
bad e *Karlovy Vary*, Marienbad—*Marianske Lazne*. Ion dacă-i ceh,
se numeşte Ian, dacă-i Neamţ, ca să se cunoască, scrie pe firmă Iohann.
Cehii toţi au firme ceheşti; la fel, Nemţii au firme nemţeşti.
Evreii, însă, şi-au şi comandat firme cu numele scris după noua or-
tografie: Moric.
Cum Praga tinde să ajungă oraş cosmopolit, doar firme franţu-
zeşti ii mai lipseau. Dornici să facă pe plac „surorii mai mari"
(probabil sint rude intru republică democratică), s'au şi grăbit să
implinească lipsa. Dacă asupra lipsei sau rubedeniei mai poate fi
vorbă,—cu siguranţă, in privinţa grabei, nu încape.
„Nouvautés de Confection pour Dames" şi-a scris cu litere groase
de aur o mare croitorie. Un negustor patriot vrea să facă tuturor
cunoscut „La vieile ville tour"."* Un bărbier—„Friseur pour hommes",
iar nevastă-sa—„Coifeure pour dames". Probabil însă că nici unul, nici
altul nu ţineau de „Premier Atelier de Beauté à la Paris", magazin
care-şi intinde firma, in centrul oraşului, pe vreo douăzeci de metri.
Firme ca acestea, la tot pasul; până şi un „cabaret" şi-a pus subt
firmă: „Restaurant française".
Nu trebue luat in nume de rău o greşală de ortografie, cind de
cind se grăbesc oamenii, ortografia a căutat să facă pozne mărturi-
sirilor de dragoste!
Pe Franţuji, ii iubesc Cehii; mi se pare că le dă, din cind in cind,
bani cu camătă. De iubit adevărat insă, ii iubesc pe Americani. Ii
iubesc de nici nu se gindesc la nota de plată. Cum stă portretul re-
ginei Maria, lingă prea fericitul rege Ferdinand I, aşa stă portretul
lui Wilson, lingă al lui Massaryk, in toate biurourile publice sau
private
Şi pe noi ne iubesc Cehii. Oameni bătrini, tineri, fete mai ales,
au prins deodată gust să înveţe chiar romineşte. Nu e vorbă au şi
de ce să ne iubească; numai la uzinele Scoda avem comenzi pentru
o sumă cam de 10 ori capitalul acţionarilor. Chestiunea însă e, că
ne iubesc şi pe noi, in deosebi pe d. Take Ionescu. Incă o antantă,
mică, mare, sau mijlocie, şi Wilson va avea de ce să fie gelos; lo-
cul pe părete lingă portretul lui Massaryk ii e in pericol, şi poate
intr'un viitor apropiat trenul din Romînia se va opri in Ionescovi
Nadragi!
Dacă foştii aliaţi sint încă iubiţi, toţi Slavii curaţi sau ameste-
caţi, cu excluderea Polonejilor, se socotesc concetăţeni, fraţi de singe.
„Mica antantă", de fapt legătura intre Cehi şi Jugoslavi, e foarte
naturală; numai intimplarea plină de consecinţe pentru noi, că intre

* Turnul vechiului oraş.

cele două ţări stă interpusă Ungaria, i-a impiedecat să formeze un singur stat, după cum Polonia ii va impiedeca să se unească cu Rusia, cind bolşevismul va face loc unui guvern democratic in sensul vechiu al cuvintului. Bulgarii, Sirbii, Croaţii, Slovacii, Ruşii sint fraţi, şi viitorul o va dovedi celor de alte neamuri!

Limba oficială e cehă, slavă. Până la inceputul secolului al XVI prin ştiinţă, artă şi literatură, poporul ceh sta in fruntea popoarelor din mijlocul Europei. După bătălia dela Muntele Alb, până la revoluţiunea franceză, orice incercare culturală a fost înăbuşită de stăpinirea străină, care-şi făcuse o puternică armă de subjugare din ţinerea subt oboroc a luminii. Limba cehă, singura avuţie rămasă poporului infrint de Wallenstein, isgonită din manifestările publice, s'a refugiat la ţară. Deaceia, cu toată vechimea ei, din cauza necultivării a rămas şi astăzi aspră, înecată, lipsită de mlădierile unei limbi mult vorbite. Gramatică grea, sintaxă nehotărită, vocale puţine, grupuri de 3—4 şi 5 consoane pronunţate una după alta, cuvinte intregi, ba chiar fraze fără nici o vocală.

Ca să-şi facă limba mai armonioasă, Cehul a trebuit să pună pe note puţinele vocale rămase, încit vorbind, işi cintă intrebarea sau răspunsul. Cu toată armonia, compatrioţii lui Dvorak sau Smetana greu pronunţă in limba lor o frază ca aceasta: „Strc prst skrz krk".*

In sudul republicei se vorbeşte slovaceşte, o altă ramură din familia slavă. Ţinutul a fost subt stăpinirea Ungurilor, şi nevoile luptelor politice i-au făcut pe Slovaci să inlocuiască limba literară cehă, cu dialectul slovac, in care au scris multe şi valoroase opere.

Bine înţeles, in toată ţara, nu numai in regiunile locuite de Germani, s'a vorbit până in 1919, nemţeşte (in Boemia sint 29 la sută Germani, in Moravia 27 la sută; in Silezia doar 39 la sută, sint Cehi). Astăzi cind te adresezi însă, unui Ceh, in nemţeşte, rămii cu siguranţă, fără răspuns. Trebue să-i convingi, că eşti străin şi numai atunci i se dezleagă limba.

— Bitte, habe ich die Ehre, Herrn X. zu sprechen?
— !
— Pardon! Parlez-vous français?
— En pé.... dann.... bitte.... sprechen sie deutsch!

Trebue să stai in Ceho-Slovacia, să vezi cit pot fi uriţi Germanii. Cele două neamuri, deşi convieţuesc împreună, n'au nici o aspiraţiune comună. Germanii, crescuţi in mindria stăpinitorului, au fost potoliţi doar in primele timpuri ale noii republici, cind execuţiile din Praga erau încă proaspete in minţile Cehilor.

Astăzi cind legile le garantează drepturi egale, sfidează inteaga organizaţiune de stat. Ura de moarte intre Cehi şi Nemţi e fără margini; trecutul e viu şi viitorul il va ţine treaz la nesfirşit.

Dacă ura celor care au pierdut puterea se înţelege, ura Cehilor nu e mai puţin firească. Popor cu instrucţiunea inaintată (după statistici, in Boemia, Moravia şi Silezia 2, 1—3 la sută, in Slovacia 28 la sută analfabeţi) au suferit jugul stăpinirii străine, cu mult mai greu decit ţăranii noştri din Transilvania sau Basarabia. Grelele lupte politice pentru recunoaşterea independenţii le-au nutrit ura pentru tot ce e German, şi astăzi democratismul republicei e foarte incurcat in faţa problemei germane. Duşmănia e pe faţă. Nemţii nu se tem, Boemii sint siliţi să lupte.

* Bagă degetul pe git.

Duşmănia pare cu atit mai curioasă unui străin, cu cit multi-seculara penetraţiune germană pare să fi înriurit puternic asupra ca-racterului ceh.

Ce scenă mai tipic nemţească decit aceasta: Mă urc în tramvai, pe platforma din faţă, ca să pot fuma o ţigară. Inăuntru, ştiam că fumatul e oprit („zacazan" înlocueşte verboten). Pe platformă, nu supăram pe nimeni şi, ca să fiu sigur că fumatul e îngăduit, lungesc cit mai mult operaţiunea, să aibă timp cei îndreptăţiţi sau binevoitorii să-mi a-tragă atenţiunea. Răsucesc ţigara încet, o pun în ţigaret; watmanul, călătorii, toţi Cehii, mă privesc intins, dar nu-mi spun nimic. Nu gă-sesc chibrituri. Foarte gentili, repede îşi caută buzunarele, până şi conductorul şi-a săltat geanta, ca să mă îndatoreze. Imi aprind ţigara. Zarva de o clipă încetează, şi toţi se îndreaptă atenţi, cu ochii mari, cind la mine cind la watman, să vadă ce se intimplă. Ce s'a intim-plat? Watmanul care pină atunci zimbea îngăduitor, mă lasă să trag un fum, şi tocmai acum îşi ia mutra de paradă să-mi declame sen-tenţios—pe nemţeşte, vedea că sint străin—„Rauchen verboten".—In general obiceiurile ţării sint simple, lipsa totală de pretenţioşi ridicoli. Desigur şi rustica lor simplitate atinge de multe ori ridicolul, dacă nu-ţi dai osteneala să-i înţelegi, lucru care se impune într'un nou mediu, într'o nouă viaţă.

Intr'o dimineaţă, intru într'o mare instituţie cehă, mindria în-tregului popor. Portarul, îngrijit îmbrăcat, îmi deschide cu o mină uşa; în cealaltă ţinea un cirnaţ. Mă urc cu ascensorul în primul e-taj; omul cu grija liftului minca şi el liniştit, cirnaţi. Uşierul direc-torului general înghite un ultim rest şi mă pofteşte să şed. Direc-torul general, tot Ceh, foarte primitor, lasă să se răcească cafeaua cu lapte—*bylo cava* * şi vorbim. Chiamă prin telefon directorul de care ţinea chestiunea de rezolvat; acesta intră mestecind. Trec cu subdi-rectorul într'un birou în care lucrau cel puţin 20 de ingineri: jumă-tate din ei, mestecau de zor cirnaţi de diferite mărimi!

La ora cind stradele Iaşului sint pline de copii şi copile cu gen-ţile în mină sau pe spate, în Praga forfotă mulţimea funcţionarilor şi lucrătorilor de ambele sexe, cu coşurile pline în mină. Nici nu vin, nici nu se duc după tirguit. Işi poartă cu ei mincarea pentru toată dimineaţa. Mininca acasă, mininca pe stradă, mininca la şcoală, mi-nincă în birouri, mininca la teatru. La teatru, fumatul e cu totul o-prit; cine are poftă, iese afară, în stradă. Mincatul fiind încetăţenit, e îngăduit pe săli, în foyeuri, în sala spectacolului, ba chiar şi după ridicarea cortinei. In secundele de linişte pe scenă, se aud zgomotele înfundate ale fălcilor care mestecă, fişiitul jurnalului intins pe genunchi, cocoloşirea pungilor de provizii golite, ba chiar, în loja vreunui nou îmbogăţit, gilgăitul berei sau sunetul sticlei izbite de dinţi.

Incă un obiceiu, lăudabil în fond, dar foarte exagerat manifes-tat, e sportul pe apă.

Din Praga la Zbraslav, un ceas cu vaporaşul pe riul Vltava (Moldau), cit ţine drumul, pe amindoi ţărmii, subt stinci, pe prund, pe iarbă, pe dig, în bărci, în apă, sint Cehii de ambele sexe, de toate virstele, la un loc, mici cu mari, fetele cu bărbaţii, femeile cu copiii, înoată, fac bae, se plimbă pe mal, în costumul de rigoare: foaia de viţă. E toată populaţiunea validă a Pragei, plecată cu merinde de acasă să-şi facă după-masa în apă.

Mii de corpuri prăjite de soare se înveselesc cu seninătate săl-

* Cafea albă.

batică. Ici un tată învaţă fetiţa să înoate, dincolo doi tineri flirtează; citeva prietine la umbra unei stinci stau în pielea goală şi lucrează cu andreaua. Un galant dezbrăcat îmbie la plimbare cu barca o elegantă desbrăcată, doi tineri dornici de dans renunţă la frac şi dansează în costum de bae, pe mal. Pe apă, lopătarii vislesc cu grijă, să nu afunde cu o lovitură greşită, rotundele dosuri care plu-tesc pe unde, să nu spargă cu botul bărcii pintecul vreunui berar din naştere, rătăcit în mijlocul apei!

Duminica toată ziua, satele din jurul oraşului sint inundate de citadini dornici de aer curat, grădinile din Praga şi imensele parcuri sint pline. Băutura de predilecţie e berea. Faţă de producţiunea ţării 13.307.322 hectolitri, la 13.594.973 locuitori (statistica 1919), se bea relativ puţin, 7—8 halbe, într'o şedinţă, încit republica Ceho-Slo-vacă mai poate exporta bere.

Muzeele, bisericile, monumentele vechi sau noi, sint cercetate de sute de Cehi dornici să cunoască minunile moştenite din secolele trecute, căci Praga îşi merită cu prisosinţă faima de Romă a Slavilor.

Din lipsa urmelor vechi, şi berăriilor noi, doar coastele împă-durite ale dealurilor Letna şi Petrijiu, rămin refugiul neiubitorilor de sgomot. Rezemaţi de grilajurile care mărginesc potecile şerpuinde ale Petrjinului, îndrăgostiţii de culoare privesc ceasuri întregi fră-mintarea oraşului din vale. Depe creştetul dealului, zarea se întinde departe, departe, peste grădinile în terasă, deasupra olanelor roşii-înegrite, peste clopotniţe şi turnuri, peste Vltava care şerpueşte mo-latic deasupra oraşului care-şi joacă culorile în soare şi umbră.

Străjuită de deal şi apărată de Vltava stă Mala Strana, mica cetate. In stinga e mănăstirea Strahov, renumită prin bogăţia biblio-tecii şi valoarea pinzelor lui Dürer, Corregio, Van Dyk, Holbein, etc. Au strins călugării, tablouri de valoare, şi nu s'au ilustrat în face-rea ţuicei ca prea sfinţii noştri egumeni şi monahi!

Puţin mai departe, răsare svelta capelă St. Loretta, cu arca-dele ei în jurul curţii patrate. Sărbătoarea, sute de Cehi, după ce ascultă în tăcere „Carillon"-ul care din 1690 cintă acelaşi imn sfintei Fecioare, privesc în fugă sanctuarul Lorettei, împodobit de Canevale cu basreliefuri, ca să viseze în voe, în faţa bijuteriilor adunate de capucini.

Dintre turnurile şi clopotniţele în stiluri romane sau gotice, ale renaşterii sau contrareformei, se ridică impunătoare prin masă, bise-rica St. Nicolae. Clopotniţa înverzită de ploae se desface din mij-locul surorilor ţepene, răsfringind ca o imensă stincă de turcoază ra-zele reci ale soarelui de toamnă. Graţia italienească a monumentu-lui, visurile calde ale lui Dienzenhofer contrastează dramatic, cu at-mosfera slavă greoae.

Pe dealul din faţă, pe dealul Hrădciany, orizontul e închis de imensul palat regal, început de Carol IV-a pe locul unde Principesa Libuşa, întemeetoarea statului ceh, îşi mutase reşedinţa după fuga din Vişehrad.

In criza de locuinţe, clădirea avind mai mult de 700 de camere, a fost o adevărată mană cerească pentru administraţia de astăzi, pu-tind adăposti pe lingă preşedintele republicei şi garda sa, încă vre-o citeva ministere.

Salele mari ale palatului sint în reparaţie. Subt cea mai veche, construită de arhitectul Beneş de Lun în 1494, se găseşte biroul re-gal, pe ferestrele căruia au fost svirliţi în 1618 locotenenţii regali, faptă cu care s'a început războiul de 30 de ani. Mult mai frumoasă

este sala spaniolă isprăvită de Dienzenhofer, servind ca galerie de pictură lui Rudolf al II-lea.

In mijlocul patratului ocupat de palatul regal, se înalță măreața catedrală a Sf. Vitus. Prima piatră a fost pusă în 1344 de Carol al IV. Din cauza deselor războae biserica a fost terminată în secolul al XVII, lucru care explică îndepărtarea dela primele planuri ale arhitectului Matei din Arras. Fața dinspre răsărit e mărginită de două turnuri în cel mai curat stil ogival, iar înspre miazăzi al treilea turn e construit până la jumătate în stil gotic, iar restul dela 60 de metri în sus a fost continuat în stilul renașterii din secolul al XVII. Cupola înverzită stă stingace printre bogatele ornamente ale stilului ogival, furînd din curățenia liniilor gotice.

Cehii moștenind prețiosul monument au avut grija să scoată hrăpareța pajură habsburgică. Un singur vultur cu aurul înegrit a mai rămas, cine știe cum, până cînd ochiul vreunui patriot îl va denunța stăpînirii !

In spatele catedralei, e basilica St. George, biserica romană, construită în 912. Pe stradela care desparte basilica de parcul castelului—Aleia cerbilor,—sînt căsuțele alchimiștilor, compuse dintr'o singură odăiță, iar deasupra, în tot lungul străzii, un pod comun le leagă cu castelul. Rudolf al II-lea, care căuta mai degrabă piatra filozofală decît elixirul vieții, îi găzduise lîngă el și prin pod putea să-i viziteze sau să le înlesnească audiențele. *Din splendoarea de odinioară a parcului n'a rămas decît fîntîna lui Iaroș din Brünn și* amintirea curții leilor, unde lui Schiller i-a plăcut să se petreacă acțiunea din „Mănușa".

Depe coasta dealului, orașul vechiu—Stare Mesto, și orașul evreesc—Josevof, se văd strînse la un loc ; clopotnițele bisericilor și masivele clădite în vremile noastre ascund urmele din vechi. In vremile eroice, cotul Vitavei care îmbrățișează marginea dinspre apus și miază-noapte a celor două orașe, era legat printr'o coardă de șanțuri, care închideau orașul vechiu în partea neapărată dinspre răsărit și miazăzi. Intre Hradiciany — Acropole al Pragei—și orașul vechiu, a fost svîrlit primul pod încă din anul 1100. Intărit prin secolul al XIV, la capete, au fost construite cele două turnuri—porți în stil gotic cu fețele împodobite cu armele țării, ornamente și statui. După atîtea războae, ele au rămas încă întregi—dovadă că arhitecții de atunci erau meșteri buni și tunurile nemțești nu erau cu renume. Ciudățenia podului o fac cele 30 de statui puse în tot lungul, prin secolul al XVIII. Unele au mai căzut în apă, dar locurile ocupate odată n'au rămas goale ; și astăzi mii de credincioși vin să se roage sfîntului național Nepomuc, cu reședința pe pod.

Orașul evreesc ghemuit pe malul Vitavei, pe lîngă construcțiile moderne ale îmbogățiților în vremurile de libertate, păstrează un colț interesant din vechiul ghetto. In sinagoga cea mai veche din Europa, construită pe la 1260 în stil gotic, înegrită și înfundată în trotuarul caselor noi, intri prin ușa în stil gotic curat, coborînd din stradă cîteva trepte. Intunericul din năuntru și negreala zidurilor necurățite de secole, nu mai atrage mulți credincioși. Lîngă sinagogă este primăria fostului oraș evreesc, cu ceasul adaptat, cifre evreești, limbile învîrtindu-se dela stînga la dreapta. Mai vechiu decît sinagoga e cimitirul, pierdut într'o vegetație sălbatică de liliaci. Morminte de toate felul și din toate timpurile. Cele mai vechi au doar însignele tribului din care a făcut parte mortul, în viață. Tribul lui Aaron, două

mîni, al lui Levi o ulcică, al lui Israel un strugure. Pe mormîntul unei evreice lîngă numele Sara stă scris anul 606. Cifra fatidică ! * Totuși e bănuiala că cimitirul, este numai din secolul al VIII-a.

In orașul vechiu ceh—Stare mesto, lîngă monumentala biserică a Sf. Nicolae e primăria veche. Toată istoria Cehilor s'a petrecut în Vyșehrad, Hradciany și la Primărie. In fața Primăriei a fost ars Ion Huss, pe locul unde i se ridică astăzi impresionanta statue. Tot în fața primăriei, pe locurile însemnate cu cruci albe, au fost ridicate spînzurătorile pentru nobilii cehi care au luat parte la nenorocita bătălie dela Muntele alb.

Vechia primărie, în stil gotic, e construită din secolul XIV-a. Turnul care o mărginește într'un colț, poartă celebrul orologiu, pe care nici un vizitator al Pragei nu uită să-l vadă. Ceasul arată pe lîngă ore, minute, secunde și ziua, luna, poziția soarelui, fazele lunii, zodiile, revoluția pămîntului, sărbătorile, etc. Cînd sună ora, după timpul vechiu, prin cele două ferestre ale cadranului defilează cei doisprezece apostoli cu Isus Cristos, și binecuvîntează pe privitori. La ultima lovitură, cucul cîntă de trei ori, și gură cască se împrăștie.

Poartă, orașului vechiu, înspre Nove Mesto (orașul nou) este vestitul turn al pulberii (Prașna brana), o bijuterie a artei gotice, unul din cele mai frumoase monumente ale Pragei.

Strada care trece prin fața turnului, numită de Nemți—Graben, de Cehi—Prjicopi, strada principală a orașului a fost construită deasupra vechilor tranșee astupate. Dincolo de această stradă e orașul modern. Străzi largi, bine pavate și întreținute, clădiri moderne în stiluri amestecate, teatre, muzee, care singure spun străinilor despre munca fără preget, cultura și dragostea de țară a locuitorilor.

Singuri stăpîni pe soarta lor, după trei secole de luptă vie cu stăpînirea străină, Cehii vor să-și cîștige din nou locul de frunte, avut odinioară printre statele din mijlocul Europei. Meșteri în alegerea prietenilor, convinși că singura cale de ajungere e munca, n'au stat să aștepte pe Dumnezeul strămoșilor, să săvîrșească închegarea statului pe noile baze. Moștenind foastei împărății aproape întreaga industrie, toată nădejdea li e pusă numai în produsul muncii lor. De jur împrejurul orașului, din celelalte o sută de turnuri fumul se înalță, se pierde, întunecînd albastrul cerului, mărturie că zeul atotputernic, primește jertfa credincioșilor harnici.

— Noi nu sîntem bogați, îmi spunea un Ceh, „trebue să muncim de dimineață până în noapte, ca să nu pierdem libertatea cîștigată cu atît amar !... Dumneavoastră, Romînii, sînteți bogați, cheltuiți mult, așteptați ca timpuri bune să vă vindece rănile războiului !"

Da, sîntem bogați, cheltuim mult, așteptăm timpuri bune ca să începem lucrul, numai dacă până atunci, nu vom fi siliți să muncim pentru... alții !

P. Drocan

* *Sara, nevasta lui Abraham, ar fi îmbolnăvit de sifilis pe Faraonul Egiptului și pe generalii dela curte, în timpul șederii ei, în țara Nilului. Una din plăgile Egiptului a fost, după cum se știe, și această boală cumplită.*

Cronica fantezistă

PASTEL DE IARNĂ

D-lui Ionel Teodoreanu

Cîmpul, alb ca un cerşaf,
Până 'n zări se desfăşoară...
Sus, pe-un stîlp de telegraf,
S'a oprit din sbor o cioară

Neagră ca un as de pică,
Subt nemărginitul cer
Singuratică şi mică
Ca o boabă de piper ;

Nemişcată 'n vîrf de par
Ca o àcvilă pe-un soclu,
Oacheşă ca un hornar
Şi macabră ca un cioclu ;

Gîrbovă ca o feştilă
Intr-un cap de lumînare,
Ca o mutră imobilă
De harap cu nasul mare,—

Dar sinistră şi pîrlită
De la coadă până 'n plisc,
Ca o pajură trăznită
Intr'un vîrf de obelisc ;

Incrustată 'n atmosferă
Ca un ou de ciocolată ;
Amărîtă şi stingheră
Ca o prună afumată ;

Cu alura interlopă
Ca un muzicant în frac,
Cuvioasă ca un popă
Şi smolită ca un drac ;

Demnă, ca un om celebru ;
Mistică şi fără chef
Ca un baso-relief
De pe-un monument funebru ;

Incomodă 'n soare, ca
Un gunoi în ochi ; nefastă
Ca un *chibiţ* ce-ţi stă 'n coastă
La un joc de bacară ;

Suspendată ca o notă
Pe un portativ gigant ;
Slută, ca o Hotentotă
Părăsită de amant ;

Mică 'n mijlocul naturii
Ca un fir de praf de puşcă; -
Neagră cum e cerul gurii
La un cine care muşcă;

Cruntă ca o vinătae
Cauzată 'n *match* de box;
Ca un bulgăre de coks
Care-a stat o noapte 'n ploae;

Resemnată, ca 'n vitrină
O reclamă pentru vulg,
Şi bizară ca un fulg
De funingine 'n lumină;

Tristă ca un crep de doliu
In văzduhul diafan,—
Ca un punct aerian
Pe-al zăpezii alb orgoliu;

Stranie ca un ponos
Al priveliştei de cretă;
Solitară şi cochetă
Ca un cuc de abanos;

Bleagă, ca o muscă 'n lapte,
Şi fantastică 'n contur
Ca un miez adînc de noapte
Cu lumină împrejur;

Fină ca o acadea
De ţiţei topit la soare;
Prinsă 'n falduri de ninsoare
Ca un fiong de catifea;

Necurată ca un duh
Cu penajul ei feeric,
Ca o cupă de 'ntuneric
Răsturnată în văzduh;

Gravă ca o rugăciune
Şi posomorită ca o
Figurină de cărbune
Cu nuanţe de cacao;

Jalnică, ca o emblemă
A obştescului sfirşit,
Sumbră ca o anatemă
Aruncată 'n infinit;

Mută 'n liniştea cîmpiei
Ca un bloc de piatră arsă,
Ca un ghem de beznă toarsă
Din fuiorul veşniciei,—

Atîrnînd de bolta goală,
Ca un uger de catran
Unde pruncii lui Satan
Vin plîngînd să sugă smoală;

Piază-rea, ca un blestem
Asvîrlit aşa 'ntr-o doară
Creatorului suprem —
Şi banală... ca o cioară.

(Va urma)

G. Topîrceanu

Recenzii

Artur Gorovei, *Cruzimi*, „Viața Romînească", Iași, 1921. Prețul 15 lei.

D. Gorovei a umblat mult prin țară și mai ales prin Țara de Sus. A consemnat în această carte dureroasă multe lucruri văzute. Pe d-sa l-au interesat mai mult stările de lucruri din acele părți de lume depărtate ca America, de București și de orașe; și deși pe ici pe colo îi simțim sufletul înduioșat de veșnicile frumuseți ale naturii, cartea e stăpînită mai mult de durerile și năcazurile oamenilor.

Lumea, la noi, știe în chip vag că n'avem o administrație bună, că se fac silnicii și nedreptăți, că banul statului zilnic trece spre destinații strîmbe și spre buzunare necinstite,—dar n'are cunoștința crudă și directă a adevărului, nici puterea de a reacționa,—și trăește așa într'un fel de negură de nesimțire și orientală indulgență. Sîntem încă foarte departe de civilizație, acesta e adevărul. Foarte mulți dintre oamenii dela noi, care aud de samavolnicii și nedreptăți, zîmbesc: „Poate n'o fi tocmai așa! Afară de asta, ce mă privește? Nu sufăr eu. Fiecare cu necazurile lui". Cînd se face zvoană despre jaful banului public, urmează un simulacru de indignare, însă îndărăt, în umbră, stăruește o drojdie de părere de rău că asemenea îndrăzneală și pleașcă a fost partea altuia.

In *Cruzimi* sînt adunate „documente omenești" de către un om care a suferit crunt văzînd nedreptatea, arbitrarul, jaful, indolența,—și care n'a găsit în parte alinare decît denunțîndu-le. E o încercare de a trezi în lumea noastră, de care vorbesc mai sus, o conștiință, de a o face să iasă din comoda lene și din clișeele patriotice, de a o face să vadă cît sîntem de barbari și cît drum mai avem de străbătut ca să fim vrednici de minunatul *pămînt pe care-l locuim și de daru*rile pe care cu îmbelșugare le-a *hărăzit* soarta *sufletului* neamului nostru.

Și *Cruzimile* d-lui Gorovei sînt o dovadă că în țara noastră trăesc două neamuri cu totul deosebite: tîrgoveții, cu mentalitate și interese de castă parazitară, și țăranii, mulțime încă înapoiată, element de speculă. D. Gorovei ne vorbește despre administratori de plasă, care-și fac, în văzul lumii, venituri din așa zisele „zile de prestație"; despre primari care-și bat joc de oameni și de legi; despre perceptori care încasează de mai multe ori banii birului; despre grăniceri care își bat joc de libertatea, avutul și onoarea oamenilor; despre o școală de agricultură care stă zădarnic, ca o glumă sinistră, *lîngă* un spital de pelagroși; despre judecători la care vin *împricinații* cu plocoane; despre incuria generală dela sate, despre barbaria nenorociților săteni, despre toată tristeța care stăpînește această frumoasă, iubită și nefericită Patrie a noastră, din pricină că „poporul suprapus" a ținut în întuneric pe celalt, pentrucă i-a luat tot și nu i-a dat nimic. Am ajuns astfel, în al douăzecilea veac, țară de analfabeți și de pelagroși, fără libertăți, fără conștiință cetățenească,—într'o epocă de aspră criză morală și economică, în ajunul celui mai aprig examen pe care-l vor da neamurile.

Mulți vor îngălbeni, cetind *Cruzimile* d-lui Gorovei, și se vor întreba cum se poate ca un patriot și om de bine să ne prezinte astfel în fața străinilor. Ceiace spune d. Gorovei pot fi numai niște excepții; și d-sa păcătuește generalizînd.

Mai întâiu d. Gorovei nu generalizează, ci ne pune subt ochi fapte. Al doilea, am fi mai de rîs și mai de rușine dacă am face contrariul. Durerea și rușinea unor asemenea stări de lucruri să fie un ghimpe neadormit, care să ne hotărască a lovi răul, dorind cu putere dreptatea și cinstea.

Libertate, dreptate și cinste,—aceasta-i lozinca zilelor teribile prin care trecem. D. Gorovei nu strigă, nu dă rețete și nu declamă—dar din toate paginile cărții sale această lozincă răsare ca vorbele de foc de care pomenește biblia.

M. SADOVEANU

* * *

D. Caracostea, *Poetul Brătescu-Voinești*, „Viața Romînească", București, 1921.

Deși opera literară a d-lui Brătescu-Voinești, în curs de treizeci de ani de activitate nu cuprinde mai mult de trei volume de nuvele și schițe și o piesă de teatru, prin adîncimea sufletească a conținutului, cași prin perfecția rară a formei, ea a avut darul să atragă mai mult decît acea a altor scriitori, atenția criticei.

După regretatul Nestor al literaturii noastre, Maiorescu, care a recunoscut cel dintâiu valoarea scriitorului și a veghiat primii lui pași, rînd pe rînd,—d. Sanielevici cu dogmatismul lui filozofic, d. Ibrăileanu cu pătrunderea și subtilitatea lui deosebită, au analizat, fiecare dintr'un anumit punct de vedere, opera d-lui Brătescu.

Iar azi d. Caracostea, considerînd-o în totalitatea ei, îi consacră o întinsă monografie.

Insuflețit de onorabila ambiție de a ridica istoria literaturii la rangul unei științi, scoțînd-o din apele diletantismului, d-sa începe printr'o lungă și doctă discuție a metodei.

Combătînd pe acei care reduc critica la o simplă analiză estetică, d-sa recunoaște legitimitatea punctului de vedere sociologic, introdus la noi de Dobrogeanu Gherea.

El ne ajută să pătrundem atmosfera din care a purces opera și ne dă un mijloc de control al impresiilor. Dacă însă, punctul de vedere sociologic ne lămurește materialul de experiență umană a scriitorului, el nu poate fi centrul de greutate al înțelegerii.

Acesta, *trebue căutat* în acea vibrație estetică „care singură ne dă *legătura cauzală* dintre personalitatea poetului, exactă intuiție a individualității lui creatoare și operă". „Problema genetică, scrie d-sa, trebue urmărită în personalitatea scriitorului, în felul lui statornic de a oglindi lumea și vibrația lui specială față de valorile omenești".

Călăuzit de aceste *principii*, d. Caracostea caută să lămurească motivele dominante, care apar chiar în primele schițe ale d-lui Brătescu: căderea neamului și ciocnirea scriitorului cu mediul, un antagonism între tabla valorilor, așa cum o simte el și valorile impuse de jocul sorții și al societății. Eroii săi vor fi niște inadaptabili pentru a întrebuința termenii d-lui Ibrăileanu, dar nu activi (asemenea exemplare nu prea oferă societatea noastră), ci totdeauna niște voințe slabe.

Simpatia pentru o suferință nedreaptă care stă în discordanță cu valoarea celui care o îndură, iată ceiace e primordial după părerea d-lui Caracostea, în procesul de creație al d-lui Brătescu. Și d-sa găsește confirmarea acestei intuiții, analizînd succesiv povestirile înduioșătoare în care e vorba de ființi care sufăr, de copii sau de animale, cași pe cele de humor pur, care se razemă și ele, pe un efect de contrast, discordanța între ceiace au hotărît și aceiace fac eroii. In povestirile cu orizon mai larg: „Două surori", „Neamul Udreștilor", „Pană Trăsnea", nu întîlnim însă numai duioșie, ci în cele două din urmă, un înalt sentiment tragic.

La temelia acestor bucăți cași în „Lumea Dreptății" se găsește, după d. Caracostea, o antiteză morală, un contrast menit să pună în chip felurit în lumină, o valoare omenească. Dar pe cînd în cele dintâiu, personajele principale, înfățișînd valori omenești, ne apar ca ceva dat, identice cu ele însile, d. Brătescu a încercat în figura lui Rizescu zugrăvirea unei evoluții sufletești, dînd în acelaș timp o mai mare importanță și evocării mediului. Cu toată perfecția technică a compoziției, d. Caracostea consideră această încercare de roman ca neizbutită, deși din alte motive decît acele indicate odinioară de Maiorescu. Finalul ei i se pare mai ales extern și întîmplător, iar nebunia lui Rizescu nu îndeajuns motivată.

Capod'opera d-lui Brătescu, nuvela care reprezintă după d-sa punctul culminant al creaţiei scriitorului, e „Neculăiţă minciună". Asupra ei insistă aproape cincizeci de pagini, analizînd c'o minuţiozitate uneori excesivă, fondul bucăţii caşi procedeele artistice ale scriitorului.

Faptul că eroul nuvelei e de data aceasta un ţăran, tradează după d-sa o influenţă poporanistă, iar în nota de înduioşare, de milă, de tragic, de care întreaga bucată e însufleţită, d-sa recunoaşte ceva înrudit cu sufletul slav. Ceiace însă, la scriitorii ruşi e în deobşte obscur sau vag, e supus în opera d-lui Brătescu „unei archilectonici lămurit conturate, corespunzînd unei luminoase discipline, semnul caracteristic al spiritului latin". Asupra acestor idei pe care d. Caracostea le dezvoltă uneori cam pretenţios şi pe alocuri, cu o gravitate pedantă, îmi voiu permite cîteva observaţii.

D-sa are o mare încredere în posibilitatea de a ridica critica literară (şi implicit istoria literaturii) la rangul unei ştiinţi pozitive. Un scepticism temperat mi se pare mai corespunzător realităţii. Criticul sau istoricul literar, poate desigur utiliza şi e nevoit să utilizeze date psichologice sau sociologice, dacă vrea să explice o operă şi să caute legătura dintre ea şi personalitatea artistului, ridicîndu-se mai presus de impresionism sau de nu ştiu ce îngust crez dogmatic.

Dar şi în acest caz, punctul de plecare şi de razăm nu rămîne tot acel „esprit de finesse" de care vorbea Pascal, darul înăscut şi misterios de a pătrunde sufletele, aptitudine înrudită cu acea a artistului şi, fără de ajutorul căreia, cele mai savante metode, fiice ale raţionalismului geometric, nu duc niciodată departe?

Insuşi d. Caracostea vorbeşte de altfel într'un loc de „exacta intuiţie a individualităţii creatoare a scriitorului". (Protestez asupra întrebuinţării termenului *exact* cînd e vorba de ceva atît de subiectiv, de neprecis şi fluid cum e intuiţia; el nu mi se pare la locul lui, decît în ştiinţele pozitive).

Intrucît corespunde realităţii intuiţia d-lui Caracostea asupra personalităţii scriitorului nostru?

Am văzut că d-sa caută să reducă toate însuşirile d-lui Brătescu la un contrast de valori, raportînd la el concepţiile, imaginile caşi procedeele stilistice ale scriitorului.

Contrastul, antiteza, efectul de lumină şi umbră (întrebuinţînd aceste cuvinte în sens figurat) joacă desigur un rol important în opera d-lui Brătescu, caşi în acea a unui Victor Hugo, şi acest aspect al operei sale merita desigur să fie relevat. Dar explică el oare în chip complect şi satisfăcător laturile variate şi atît de caracteristice ale personalităţii d-lui Brătescu: pătrunderea psihologică, elementul tragic, umorul, duioşia, lirismul?

In orice caz, punctul de vedere al d-lui Caracostea, mi se pare prea sistematic şi artificial. Realitatea psihică e ceva atît de complex şi de viu, ceva care nu poate fi simplificat decît în chip arbitrar de logica noastră, ceva care nu se lasă niciodată cu totul prins în cleştele unei formule abstracte.

D. Caracostea reproşează într'un loc d-lui Ibrăileanu, că în studiul său, găsind în inadaptabilitate trăsătura esenţială a personalităţii d-lui Brătescu, nu a încercat sau nu a reuşit să reducă la ea, pe toate celelalte. Eu aşi vedea mai degrabă în aceasta o dovadă de pătrundere şi de fineţă.

Sainte Beuve era de părere, că un critic are mai multe şanse să izbutească a da portretul fidel al unei personalităţi, cînd caută să-i prindă înfăţişarea în variatele ei aspecte, decît atunci cînd încearcă să le reducă cu orice preţ la unitate, deducîndu-le pe toate, dintr'o însuşire dominantă, în felul faimoasei „qualité maitresse" a lui Taine.

Nu sînt tot aşa de sigur ca d. Caracostea că Neculăiţă Minciună e capod'opera d-lui Brătescu. Argumentul că în ea a pus mai mult din experienţa lui personală, nu mi se pare hotăritor şi în această materie e bine să evităm afirmaţiile absolute. Dacă cineva m'ar sili

să aleg între toate nuvelele d-lui Brătescu, aşi sta mult la îndoială, căci dintre toţi scriitorii noştri, acesta (exceptînd „In lumea dreptăţii") e desigur cel mai egal cu el însuşi, dar aşi înclina parcă pentru „Pană Trăsnea". De citeori o cetesc, regăsesc în ea un parfum poetic de o esenţă rară în proza noastră şi pentru a întrebuinţa o frază fericită a d-lui Caracostea „o operă de limpede armonie totală, asemeni unui fir cristal din care nu ai putea clinti sau modifica nimic fără a-l strica". Dar mi-ar fi imposibil să renunţ şi la una din bucăţile de pur umor, pe care o preţuesc între toate „Călătorului îi şade bine cu drumul". E în această schiţă atîta naturaleţă, simplicitate, bonhomie dar şi adîncime în acelaşi timp, căci una din trăsăturile esenţiele ale temperamentului nostru naţional şi sud-est european e prinsă în ea cu o neîntrecută măestrie.

Aceste obiecţii şi rezerve nu mă pot face însă să trec cu vederea multe observaţii de detaliu, interesante şi juste, ale d-lui Caracostea. Latura umoristică a operei d-lui Brătescu caşi deosebirea dintre ea şi nota de ironie şi de satiră a lui Caragiale e bine scoasă în relief. Limitele creaţiei sale artistice sînt deasemeni just indicate (d. Brătescu nu a reuşit în teatru fiindcă viziunea voinţelor în conflict, necesară autorului dramatic, nu intră în felul său de a privi viaţa şi în roman fiindcă concepe caracterele mai totdeauna static) deşi asupra acestei chestii ar fi putut insista mai mult, analizînd „Sorana" a cărei valoare literară (nu dramatică) a fost, după părerea mea, depreciată. Interesante sînt şi unele consideraţii de literatură comparată: apropierea dintre „Blana lui Isaia" şi „Mantaua" lui Gogol sau acea dintre „Niculăiţă minciună„ şi „Ianko muzicantul" a lui Senkiewicz.

Mai profitabile însă decît aceste asămănări de subiect între doi scriitori aparţinînd unor literaturi deosebite mi se par însă acele de concepţie şi de atitudine în faţa vieţii şi aici poate s'ar fi putut găsi analogii cu unii scriitori occidentali: Daudet cu care d. Brătescu e înrudit prin duioşie şi umor sau George Eliot de care e uneori aproape prin seriozitatea, înclinaţia lui speculativă şi suflul etic.

Asupra locului d-lui Brătescu în evoluţia noastră literară caşi a relaţiilor sale cu alţi scriitori romîni, d. Caracostea nu ne spune nimic, ne făgăduieşte însă o altă lucrare în această privinţă.

Complectînd în mod fericit unele puncte din remarcabilul studiu al d-lui Ibrăileanu, fără a răsturna aproape nimic din cele stabilite de d-sa, monografia d-lui Caracostea rămîne o contribuţie serioasă, conştiincioasă şi utilă cercetătorului literar.

OCTAV BOTEZ

* * *

Em. Ciomac, *Mistica roză*, „Luceafărul", Bucureşti, 15 lei.

D. Ciomac şi-a adunat în volum poemele scrise în vre-o 10–15 ani. Volumul cuprinde prin urmare o activitate literară a tinereţii sale, plină de lirism, de romantism, de sincerităţi spuse cu căldură. Volumul e o manifestare de superbă tinereţă, pasionată pentru „Poezie". D. Ciomac e un fanatic al lirismului. Pentru el poezia creiază o lume nouă, *este* o lume nouă, plină de irealităţi delicate şi fermecătoare. Şi, d-sa este un propăvăduitor al acestei lumi.

Dacă poeţii ar fi organizaţi milităreşte, d. Ciomac ar fi un admirabil stegar; are tot misticismul, tot entuziasmul, toată credinţa, tare până la jertfă. El e înamorat de poezie ca de ceva real, ca de o femee care ar exista în afară de lumea aceasta, dar ar exista.

Din acest avînt liric, d. Ciomac creiază o atmosferă fluidă de vis diafan şi delicat.

De frica de-a se atinge de realitate, de lumea *aceasta* care e cu totul alta decît „*poezia*" d-sale, d. Ciomac lucrează aproape exclu-

siv numai cu noţiuni abstracte. Astfel titlul volumului *Mistica roză* este o sinteză perfectă. In lumea aceasta o roză „mistică" nu se poate imagina. O roză poate fi galbenă sau roşie, parfumată sau nu, o roză „mistică" nu poate reprezenta decît un simbol romantic, şi nu poate face parte decît dintr'o lume de irealităţi.

Din acest punct de vedere d. Ciomac nu face parte din generaţia poeţilor „moderni". Poezia de astăzi, de după războiu mai ales, nu mai are atita entuziasm. E mai mult o poezie a senzaţiilor, din care sentimentul reiesă manifestat mai natural deşi mai indirect, aşa cum frica se manifestă prin tremurături, nu prin exclamaţia: „O, ce frică mă cuprinde!"

Fastul ţinutei poetice a început să cadă în epoca aceasta de democraţie. Poezia de azi în mijloacele ei de realizare este mult mai simplă, mai puţin bombastică. Este mai interiorizată, mai tragică.

Din pricina acestui material de noţiuni abstracte, şi expresiile, şi imaginile d-lui Ciomac, au ceva ireal, imposibil de precizat, şi fac parte din vechile şi comunele formuli de poezie.:

„De-asupra lui tăcută, nemişcată
Veghea iubita, îngerul de pază".

sau:

„Icoana ei aevea 'ncremenise
In nimbul de albastru şi de aur..."

sau:

„Un vis, o arătare de lumină".

sau:

Ce dulce e să sbori
In alte lumi cu dorul, al visurilor faur".

Cu noţiuni abstracte d. Ciomac dă de multe ori versuri frumoase:

„Cunoşti tu casa neagră a umbrelor tăcute",—

sau versurile luminoase din „Farmec de lună", în care e vorba de „Hero şi Leandru":

„Inmărmurindu-şi veşnic duioasa sărutare,
Pe soclu reînvie fantastica pereche
Şi marmora scăldată de razele lunare
Imi aminteşte iarăşi povestea lor străveche".

Izolarea de lumea reală nu poate fi însă complectă, cu toate năzuinţele. D. Ciomac are versuri frumoase din acest contact cu realitatea şi din modelarea imaginilor din acest material:

„Furiş se 'nalţă umbrele deşarte;
Din ape creşte neguroasa noapte.
Doar creştetele munţilor, departe,
Sînt rumene ca piersicile coapte".

sau...

„Un suflu rece străbătu pe mare
Scurmînd-o toată ca pe-o arătură".
(Furtună).

„Trec nouri departe cu trupuri destrămate
Prin asfinţitul palid ce-i aureşte 'n cale,
Cu frunze mari de paltini sburînd înpurpurate".

In „Istrati-Vodă" găsim apoi o limpezime parnasiană de vers şi o factură impecabilă.

De altfel d. Ciomac are o preocupare deosebită pentru forma poeziilor sale. Pentru d-sa poezia trebue îmbracată în haină de paradă, cizelarea versului şi efortul de a da o formă nouă, sau un ritm nou, sau o nouă încucişare de versuri sînt din ocupaţiile artistice ale domnului Ciomac. Cele şapte stanţe Venerei Adormite sînt o bună dovadă de rezultatele acestei preocupări. Pentru o formă nouă şi artistică d. Ciomac îşi chinueşte versul, aşa cum îşi chinuesc chinezoaicele picioarele pentruca să fie cît mai mici.

De-aici şi o luptă pentru căutare de rime noi. Dela Eminescu încoace, rimele sînt împerechiate în deobşte la fel. Le ghiceşti cum nasc una din alta, cu fatalitate.

D. Ciomac caută cu un ochi artistic neobişnuit rime noi, şi a izbutit să dea perechi care vor rămînea multă vreme împreună, ca în roman: Paul ei Virginie. Iată de exemplu o mică enumerare: auzi-i, călăuzii; trandafiri-s, iris; Indii, cuprindi-i; du-mă, spumă; svon-e, Giorgione; aezii, vezi-i; în putere-s, Ceres.. etc.

Volumul domnului Ciomac este ca un imn sentimental, mistic adus „Poeziei". El cuprinde în el însuşi o religioasă închinare „Muzei", aşa cum prin el însuşi fumul de tămîie este o pioasă închinare.

D. RAZU

* * *

Ştefan Meteş, *Relaţiile comerciale ale Ţării Romîneşti cu Ardealul*, 1921, Sighişoara.

Lucrarea d-lui Ştefan Meteş asupra legăturilor comerciale ale Ţării Romîneşti cu Ardealul până în veacul XVIII ne prezintă un material abundent de date şi informaţiuni cu privire la această chestiune. Acest material însă are nevoe de coordonare şi sistematizare complectă căci aceasta lipseşte lucrării de mai sus

Intr'adevăr în afară de primul capitol în care autorul cercetează împrejurările favorabile naturale şi politice care au promovat legăturile comerciale între cele două ţări, cartea d-lui Meteş nu ne prezintă altceva decît o listă cronologică a domnilor ce s'au succedat pe tronul Munteniei precum şi o catalogare a documentelor ce aceşti domni au dat cu privire la această chestiune. Dar această listă de domni este de multe ori greşită, autorul nefiind după cum se pare la curent cu cele mai noi studii de istoriografie romînească care au modificat esenţial mai ales în partea ei veche (sec. XIV şi XV) această cronologie; acest lucru se vede dealtminteri şi din greşita interpretare ce autorul dă multora din documentele pe care le citează *(am putea aminti interpretarea ce-o dă versurilor bizantinului Prodan cu privire la brînza şi stofa valahă, autorul crezîndu-le din Muntenia pe cîtă vreme ele erau din Balcani; sau documentul lui Mircea cel Bătrîn cu privire la favorizarea negustorilor poloni şi litvani)*.

Că autorul legăturilor comerciale ale Ţării Romîneşti cu Ardealul până în sec. XVIII n'a ţinut de loc samă în alcătuirea lucrării sale de metoda de cercetare şi disciplină istorică reesă foarte limpede din studiul izvoarelor care sînt la baza lucrării şi din însuşi modul cum aceste izvoare ne sînt indicate. Autorul ni le arată după întîmplare; probabil atunci cînd îşi aduce aminte. Multe din ele sînt fapte cunoscute, aşa că numai datorită acestui lucru ele ar putea trece neobservate. O carte ştiinţifică însă, trebue să-şi sprijine afirmaţiunile pe documente oricînd, chiar atunci cînd lucrul despre care ni se vorbeşte este foarte cunoscut (ex. originile Brăilei, etc.); iar de multe ori cînd aceste izvoare ne sînt indicate, sînt greşit indicate. Este posibil, de exemplu ca un om de ştiinţă să citeze Istoria Ţării Romîneşti, ediţia fraţilor Tunusli subt titlul: *„Banul Mihai Cantacuzino, Ist. Ţării Rom."* etc., cînd nu există o operă tipărită cu acest titlu aşa precum voeşte să ne-o dea autorul?

Am mai avea de adăogat și faptul că unui autor de lucrări știin-
țifice, cînd face studii de documente, cea dintâiu datorie ce-i incumbă
aceasta este de a merge la izvorul originar al știrii fără a-l lua din
interpretarea altuia; d. Meteș nu totdeauna observă acest lucru.
Autorul are cîteva observări *(ex.: pag. 45 nota 5, unde ne spune
că Alexandru-Vodă ajunsese stăpîn asupra Dunării de jos înainte de
1359)*, cîteva identificări *(Florești*, sat în Prahova, pag. 21) care au
fost făcute de alții mai înainte de apariția acestei lucrări și care, de-
sigur, n'au fost cunoscute deoarece nu ni se spune; aceasta dovedește
că autorul n'a întrebuințat, în alcătuirea operei sale, tot materialul care
privește această chestiune. Interpretări greșite a documentelor, afir-
mări inexacte, dintre care unele privesc chestiuni definitiv rezolvite
*(cum e capitala Țării Muntenești subt Seneslav pe care d. Meteș o
socoate „cetatea Argeșului în munte" sau, afirmarea că Giurgiul l-au
cucerit Turcii după moartea lui Mircea)* și care ar fi lipsit dacă d.
Meteș ar fi cunoscut ultimele date ale Istoriografiei romînești, – sînt
destul de numeroase în lucrarea aceasta; la care se mai adaogă și
exagerările pe care le face cu privire la influențele Sașilor asupra or-
ganizării orașelor noastre și asupra aportului de cultură ce ni-l dă a-
cest popor.
Pe lîngă acestea mai găsim și neajunsul că nu ni se precizează
exact totdeauna aceiace autorul voește să spună. *Ce însemnează de
ex. că „veacul al XV e timpul cînd vecinii noștri dela nord și sud,
Ungurii și Turcii, se întrec ca să cîștige subt suveranitatea lor Țara
Romînească"*, sau despre care Aron e vorba la pag. 132 despre care
ne spune că era susținut la candidatura tronului Moldovei de oamenii
lui Ferdinand din Ardeal?
Ceiace ni se prezintă într'o oarecare ordine, ca parte deci mai
însemnată din lucrarea d-lui Meteș, ar fi „împrejurările favorabile na-
turale și politice care au favorizat legăturile comerciale între cele
două țări"; firește că și aici ar fi nevoe de o revizuire și complectare
a materialului întrebuințat. Cum însă poate fi o cauză prielnică aces-
tui negoț petrecerea pretendenților la tronul Munteniei în Ardealul ve-
cin, acolo unde aceștia totdeauna își organizau cucerirea acestui scaun
domnesc, aceasta nu se poate pricepe; din contra, această împreju-
rare politică vine ca un obstacol peste împrejurările naturale care o-
bligau acel schimb între ambele țări și de sigur că atunci cînd ar fi
fost înțelegere neîntreruptă pe ambele laturi ale Carpaților, continui-
tatea acestor legături comerciale ar fi adus foloase mult mai mari de-
cît acele intermedii de dușmănie între o țară și alta în care orice viață
comercială mai intensă era întreruptă.
Împărțirea mai departe a lucrării, așa cum e făcută ni se pare
că este mai mult o fragmentare a materiei pentru ușurință de tratare,
decît o împărțire după vre-un criteriu științific oarecare (Caracteris-
tice speciale unei vremi anumite, etc.). Cele patru capitole urmă-
toare cuprind fiecare aproximativ cîte o sută de ani; iar ultimul este
o reprivire generală a celor spuse mai înainte precum și foloasele
care s'au tras din acest negoț și care desigur că au fost atît pentru
noi cît și pentru Ardealul nostru.
Aceste observațiuni sumare ce-am făcut aici precum și aceia că
lucrarea se prezintă dela început până la sfîrșit într'un stil cu totul
greoiu, confuz, cîteodată neînțeles chiar, fac să rămînem la convinge-
rea că tot lucrarea d-lui N. Iorga va fi și de acum înainte cea mai
bună lucrare de Istorie a Comerțului Romînesc până în veacul XVIII-lea;
rămînînd firește ca Desvoltarea comercială a Țării Romînești în ra-
port cu celelalte țări înconjurătoare să fie o operă a viitorului.

N. C. BEJENARU

* * *

W. Morgenthaler, *Ein Geisteskranker als Künstler* (Arbeiten zur angewandten Psychiatrie. Bd. I). Ernst Bircher. Bern u. Leipzig. 1921. 1 volum, 126 pg. și 20 tabele.

Cu ajutorul studiilor psihopatologice și psihoanalitice din timpurile din urmă, creațiunea artistică a putut fi cercetată cu succes în mecanismele sale generatoare. Lucrările lui Freud (Leonardo da Vinci), Abraham (Giovanni Segantini), Rank (Inzest-motiv in Dichtung u. Sage), Jones (Hamlet und Oedipus- Komplex), C. G. Jung (Wandlungen und Symbole der Libido) etc. au deschis calea în această direcțiune.

Recent de tot, Schilder (Wahn u. Erkenntniss), Storch (Ueber archaische Erlebnisformen u. Denkweisen im Schizophrenen Seelenleben), Reiss (Zur Theorie der schizophrenen Denkstörung) etc., au arătat pentru „Expresionism" înrudirea acestuia cu gîndirea demenților precoci și gîndirea mitologică, cu viața sufletească primitivă. Caracterul schizothym (Kretschmer), – pentru care toate actele sînt determinate de porniri afective inconștiente,—este condiția esențială, fundamentală cerută unui expresionist original, neimitator, care lucrează din proprie chemare și nu după prescripțiile artificial ticluite în regule de „școală" de către admiratorii „geniului creator". Mai mult decît ori unde, se aplică aci un *quod licet...* și cunoscătorii în materie au putut constata cum ceiace la genialul schizofren van Gogh este măreț, devine *ridicol* și „nebunie" la un pastișor. Cel dintâiu își zugrăvește sufletul său așa cum este pe cînd acesta din urmă vrea să fie „la modă".

Morgenthaler aduce o *contribuțiune frumoasă* în acest senz prin studiul său amănunțit asupra unui artist, așezat de data aceasta în lăuntrul zidurilor azilului de alienați.

Este vorba de un țăran, de 57 de ani, bolnav dela 1891 și internat din 1895 în azilul Waldau de lîngă Berna.

În azil, bolnavul scrie de ani de zile „opere în proză" între care se găsește și o autobiografie. În toate aceste producțiuni, Morgenthaler pune în evidență cunoscutele mecanisme freudiene atît de frequente în „cugetările" bolnavilor atinși de demență precoce.

Ceiace însă constitue interesul special al cazului sînt numeroasele picturi pe care acest fiu al pămîntului, lipsit de orice „pregătire" care să-i deformeze pornirile, le fabrică necontenit.

Autorul studiului caută să discute „teoriile" artistice existente și încearcă, – poate partea slabă a publicațiunii, – să împace cu ele cazul său care este un original. Cu deosebită naivitate constată că „W. (bolnavul) se deosebește de artistul normal prin aceia tocmai că e bolnav" (!), și nu discută chestiunea întrucît boala distruge valori sau dimpotrivă le creiază. Fără a accentua, Morgenthaler recunoaște că boala a făcut din W. un artist și nu că este vorba de un artist care s'a îmbolnăvit de demență precoce.

Publicațiunea este însoțită de reproducțiuni după originalele bolnavului dintre care, din nefericire, prea puține, — numai trei! – în culori.

Valoarea psihologică a unor astfel de opere este neprețuită, permițîndu-ne să asistăm la construcția de imagini pornite din inconștient și redate fără modelarea deseori dăunătoare, efectuată de „cenzura" conștiinței lucide. Punctul lor de plecare katathym și execuția lor asintactică garantează sinceritatea lor cînd sînt rezultatul pornirilor proprii, naturale,—cum este în cazul bolnavului lui Morgenthaler,— iar nu influențate de curentul modei și de o denaturare chibzuită.

Dr. A. STOCKER

* * *

A. Demangeon, *Le Déclin de l'Europe*, Payot, Paris.

Maestrul de conferinți de geografie la Sorbona publică, în „Biblioteca politică și economică", o lucrare conștiincioasă și interesantă, ale cărei concluzii ne ating și pe noi. Europa se găsește într'o criză de producție și într'o scădere a puterii financiare care o pune într'o mare inferioritate față de Statele-Unite și de Japonia. In Franța, de pildă, de unde în 1903—12 au fost cultivate 6.500.000 hectare de grîu care au dat 89.600.000 chintale, în 1918 s'au cultivat numai 4.300.000 h. cu 63.600.000 chintale.

Așa este în toate celelalte țări din Europa, încît pe cînd locuitorii vechiului continent nu-și pot satisface foamea, Statele-Unite, și America în general, produc cu mult mai presus de trebuințele lor, și numai în 1916 Statele-Unite au trimes în Europa făină pentru mai mult de două miliarde franci. Și să ținem samă care era atunci prețul grîului. Cu cît slăbește producția în Europa, cu atît se mărește în noul continent. Avîntul din America de Sud devine îngrijitor; enorme întinderi de pămînt, sămănate până acuma cu păpușoi în Argentina, produc acuma grîu pentru Europa; înainte de războiu, Brazilia importa grîu pentru consumul intern, astăzi exportează. In 1906 importa 24.973 tone de grîu, iar în 1917 exportează 24.047 tone osebit de mari cantități de alte produse, precum de pildă fasole, care toate iau drumul spre Europa. Același lucru cu vitele. Anglia se hrănea și înainte de războiu cu carne din Argentina, dar Franța era în altă situație, și în 1918 în comparație cu 1912 își vede numărul bovinelor micșorat cu aproape 4 milioane, oile cu o scădere de 7 milioane, porcii mai puțin cu 3 milioane; *astfel carnea s'a împuținat în Franța cași vacile cu lapte.* In schimb, *Argentina singură dela 200 mil. pesos în aur export* de carne în 1913, s'a urcat la 376 mil. în 1917. Dar și celelalte state, ca Uruguai, Brazilia, etc., fac același lucru. America latină a scăpat Europa de foamea zahărului; numai Brazilia ne-a trimes, în 1917, mai mult de 13.000 tone de zahar, de zece ori mai mult cît a produs în 1912. Rezultatul: datoria Europei a crescut în mod îngrozitor, și America și Japonia înoată în aurul stors de europeni cu jertfele atîtor veacuri de muncă. Perderile în oameni, îndurate de Europa, o pun mereu în inferioritate. In Franța au murit 3 la sută din populație, în Romînia 4, în Serbia 12, și aici sînt socotiți numai morții în războiu. Și autorul ne socotește pe noi numai cu 240.000 morți. In același timp excedentul morților asupra nașterilor merge crescînd. In Franța, între 1916 și 1918, este o creștere de 100.000 de morți; în Paris, din August 1913 până în August 1914, au fost 49.000 nașteri și 45.000 morți, iar în 1915—16 au fost 25.000 nașteri și 43.000 morți. Același lucru în toată Europa și chiar în Germania, unde pe cînd în 1916 era un excedent de morți de 227.700, în 1918 excedentul a fost de 885.000. Puterea capitalistă a Statelor-Unite crește vertiginos, pe cînd Europa se cufundă în sărăcie. O comparație, calculul fiind făcut în milioane de dolari:

	Export	Import	Excedentul importului
1912	2170	1653	517
1914	23[illegible]9	1893	435
1915	2716	1674	1042
1916	4272	2197	2074
1917	6227	2659	3567

Pentru cumpărăturile făcute în Statele-Unite, Europa nu numai că și-a secat rezervele de aur, dar a scos și valorile americane pe care le ținea în portofoliile sale, și astăzi Statele-Unite au devenit împrumutătoare de capitaluri și New-York a luat locul Londrei ca bancher al lumii. Pe de altă parte, Japonia a ajuns o mare putere financiară. In 1913 rezerva de aur a Japoniei era de 370 milioane de yen, și în 1918 de 1600 mil. (un yen e socotit, în valoare franceză, 2 franci 58), și pe cînd datoria ei exterioară era în 1913 de 1500 mil. yen, la finele lui Mart 1918 se scoborîse la 1320 mil.. Puterea maritimă a Statelor-Unite și a Japoniei crește în fiecare an, și aceste două state stăpînesc astăzi căile maritime. Materialele care mai înainte intrau în porturile Europei ca de aici apoi să fie îndreptate spre America, acuma sînt încărcate la origină pe vase americane. Despre puterea industrială a Statelor-Unite și a Japoniei se dovedesc aceleași lucruri, și expansiunea lor a devenit îngrijitoare. Alăturea cu aceste fenomene economice, care au pus Europa în așa mare inferioritate, vine și deșteptarea popoarelor indigene zise inferioare, pe care europenii le exploatau așa de neomenos, și prin a cărora muncă aveau o supremație. *Omul alb* nu le mai inspiră aceiași frică, și urgisiții se mișcă. *Negrii* aduși în Europa, în timpul războiului, pentru a umplea golurile, au văzut că în Franța sînt considerați și tratați cași albii, și pretutindeni, în America, în India, în Africa oamenii de coloare s'au deșteptat, cer independența, și europenii nu mai pot conta pe exploatarea muncii lor, ceiace constitue o mare primejdie, și o nouă cauză de inferioritate. Și acuma ce-i de făcut pentru a pune stavilă acestui declin vertiginos al Europei? Leacul consistă în o singură formulă: să renunțăm la gîndul că trebue să fim, noi europenii, cei mai tari și cei mai bogați. Putem să *trăim fără a fi cei întîiu în lume*, dar cu condiția ca această *nouă situație să nu fie indiciul unei crize de vitalitate.* A perde primul rang nu însemnează numaidecît că ești slab și sărac; a împărți exploatarea lumii cu cei nou veniți, nu însemnează o scădere, cu condiție de a conserva intacte voința de muncă și forța de producție. Datoria cea mare este să se intensifice munca pentru a produce mai mult și mai bine. Acesta este leacul. Și, în ce privește agricultura, parte care ne interesează în special pe noi Romînii, concluziile autorului trebue să ne pue pe gînduri, și să ne întrebăm dacă în urma reformelor ce am făcut, soarta noastră nu este de mai înainte hotărîtă. Vorbind despre Franța, Demangeon zice: „Pentru a mări producția cîmpiilor, va trebui să dezvoltăm rolul mașinei în munca pămîntului, și *să concentrăm pămîntul în ferme compacte în loc de a-l împrăștia în parcele*". Nivelul bogăției agricole este funcțiune de nivel al tehnicei. Nu e vorba numai de a întrebuința mașina pentru a economisi mîna de lucru, dar pentru a intensifica munca și a multiplica rendementul. Autorul reproduce cuvintele puse în gura unui soldat american: „La noi, în Kansas, este mai mult pămînt decît la voi și mult mai puțini oameni în proporție; atunci noi aninăm patru pluguri la un tractor automobil. Noi înlocuim caii vii prin cai-vapor; hrana lor costă mai puțin și merg mai repede. Un singur cultivator face într'o zi de șase ori mai multă muncă decît la voi. Vedeți, munca omului este scumpă: nu trebue să pui pe un om să facă ceiace poate face o vită, nici pe o vită să facă ceiace poate face o mașină".- Pentruca mașina să poată lucra și să-și scoată cheltuiala, trebue cîmpii întinse. „In lături cu șuvițile de pămînt, cu petecele împrăștiate în cele patru colțuri ale comunei. Trebue să le reunim, să le regrupăm, să constituim exploatări agricole într'un tot, ale căror cîmpii să nu fie despărțite unele de altele prin cîmpiile unei alte exploatări". Concluziunea aceasta pe noi trebue să ne îngrijască, pentrucă în ea se cuprinde un mare adevăr, și pentrucă prin expropriere și împroprietărirea în modul cum am făcut-o, am ajuns la un rezultat diametral opus.

A. GOROVEI

Revista Revistelor

Europa și Rusia

Antagonismul între misticismul scoborît din stepele Asiei și între felul greco-latin de a concepe viața al apusului nu e numai de ordin politic ci mai ales de ordin intelectual.

Pe cînd popoarele Occidentului au cultul dialecticei logice și al formei perfecte, slavul care a scăpat de suggestia spiritului elen, nu-și razămă viața pe principiul contradicțiunii sau pe acel al rațiunii suficiente. Facultățile lui de cunoaștere sînt sentimentul ori credința mistico-religioasă. Actele cele mai opuse, ideile cele mai contradictorii coexistă perfect în mentalitatea lui.

Fiecare din Europeni, conține în el atîta contradicție cît e firesc să aibă orice suflet. Contradicția lor e însă succesivă, ea se observă în timp, dela un moment la altul. La Ruși contradicția e simultană și acolo unde rațiunea se oprește fiindcă nu mai poate stabili raporturi, sentimentul întrevede posibilități infinite, nuanțe fragile, momente delicate și fugare. Cunoștința mistică depășește pacea logică și nu cunoaște critica ori analiza dizolvantă. Prin aceasta, entuziasmul nelimitat de critică urcă vertiginos culmile adorației, lăsînd departe în urmă calculele meschine ale cîntărelii logice. Iubirea, adorația infinită, iată ce nu cunoaște individualismul european. Rușii n'au critici literari și filozofici, au în schimb apostoli. Astfel ei nu cunosc epicureismul situațiilor comode. Nici o țară din lume nu cunoaște uriașa hecatombă de sacrificii benevole a Rusiei, de o sută de ani încoace. Singurul epicureism al rusului superior e voluptatea sacrificiului. Ceia ce pentru noi e o corvadă, pentru el e o fericire și o onoare.

(Mihai Ralea. *Gîndirea*, Februar).

Despre romanul englez

Francezii n'au o istorie despre romanul francez, a scris-o însă un Englez, Saintsbury („History of the french novel"), după cum un Francez, Abel Chevalley, a dat și el o istorie despre romanul englez: „Le Roman anglais de notre temps", înfățișînd fiecare cu optica sa străină lucruri destul de interesante.

Din punct de vedere al calității, invenției și vieții, romanul englez întrece pe cel francez. Literatura franceză e o continuitate de patru secole cu o plenitudine aproape egală, dînd împreună impresia unei opere de artă. Dimpotrivă, literatura engleză reprezintă trei masive incomparabile, *dintre care primele două n'au durat mai mult de o generație*: teatrul din secolul XVI-lea, poezia din prima jumătate și romanul din a doua jumătate a secolului XIX-lea. Iar dela Walter Scott încoace (*Wavesley* este din 1815) romanul englez reprezintă, calitativ și cantitativ, o continuitate și o vigoare de o durată aproape unică în istoria literară. Apoi după cum într'o privință tragedia franceză, dintre 1636 și 1830, se găsește *en raccourci*, cu culmile și scăderile ei, în opera lui Corneille, tot așa în Walter Scott putem întrezări direcțiile și problemele generale ridicate de romanul englez.

Originea romanului. Literatura o formează înainte de toate poezia și teatrul. În sec. XVII-lea romanul francez face figură săracă. Cînd în avînt, o face pe spinarea comediei și tragediei. Romanul englez are altă evoluție: apariția lui, în sec. XVIII-lea, înseamnă decăderea nu numai a *teatrului*, dar și a poeziei. Walter Scott, bunăoară, este un mare poet epic, care simțind că-i slab în poezie și-a luat revanșa în proză. Walter Scott a înobilat romanul, infiltrîndu-i strălucirea genurilor așa zise nobile. Dar romanul avînd fire imperialistă, celelalte genuri s'au văzut cu timpul înlăturate. Azi în Franța și Anglia a face literatură înseamnă a face romane.

Între roman și democrație este oarecare legătură. Romanul se adresează unui public din ce în ce mai întins. Tot așa a fost și cu teatrul. Misterele au fost mijlocul de a arăta biblia mulțimii neștiutoare de carte. Teatrul lui Shakespeare a fost la fel: a arătat analfabetului, în chip intuitiv, pe Plutarh, cronicele italiene sau Belleforest. Dar romanul în genere este un gen feminin (Poeta e o excepție; de asemenea teatrul feminin). În sec. XVII-lea la Francezi sînt mai multe romanciere decît romancieri. În secolul lui Walter Scott ele au loc de clasie. Două din marile romanciere ale secolului sînt femei: G. Sand și G. Eliot. Francezii au însă mai puține femei autoare decît Englezii. În Anglia *femeia* introduce pictura *fervență* și autentică a amorului *complect* (altădată surorile Brontë, azi Miss May Sinclair). Romanul englez se interesează însă și de alte realități omenești decît amorul. Doi din cei mai iluștri romancieri englezi din generația penultimă (Kipling și Wells) au rămas aproape străini de el. În afară de G. Eliot, romancierele engleze sînt firi combative. Luptă pentru o cauză. Ele au fost precursoarele mișcărilor pentru reforma mariajului, a divorțului, a legilor sanitare și sociale.

Acum și o chestie tehnică. Chevalley zice că romancierii englezi compun rău. Walter Scott face excepție cu „Fiancée de Lammermoor". Însă „Foire aux Vanités" e „rău compusă". Ce vra să zică deci un roman „bine compus"? Adevărul e că „compoziția" are sens diferit, cînd e vorba de teatru și roman. În teatru, exigențele compunerii se traduc prin nevoia de a face scena. Bourget n'a izbutit în teatru, pentrucă aducea deprinderea de romancier, deși cu meșteșugul teatrului compune el romane. Însă marele roman este viață, nu-i compus, pentrucă compoziție este numai acolo unde e concentrare și simultaneitate în spațiu—ca în teatru. Romanul e „depus". A reproșa „Anei Carenin", „Fraților Karamazov" că nu sînt „compuse", înseamnă să le reproșezi că *sînt*. Există însă și lucrări bune, pentru care noțiunea „compoziție" are un sens: se poate spune că Galsworthy, Johann Bojer, Boylesve și frații Tharaud compun, fără să recurgă la estetica dramatică. Aceasta înseamnă însă că ei știu să povestească, sînt inteligenți și că romanul lor realizează ideia, pe care au avut-o.

(Albert Thibaudet, *La Nouvelle Revue Française*, 9 Année, No. 98).

Arta în Letonia

Pictura letonă n'are trecut, n'are tradiții. Independentă, pe cale de a se libera de influențele popoarelor vecine, ea este contemporană cu reinvierea sentimentului național, grație luptei împotriva expansiunii germane și ruse.

Generația veche, academică, nu-i așa strălucit reprezentată. Valdemars Matvejs, pictor și critic de artă, cu concepție romantică, dovedește o personalitate puternică. Iosef Orosvald, venit din Paris cu puțin înaintea războiului, a format împreună cu alți cîțiva tineri pictori „Grupul artiștilor din Riga". Inspirat de anii războiului, Orosvald a sintetizat pe pînză ceasurile tragice, prin care a trecut poporul său martir.

Toți au murit tineri - Jekabs Kazaks abia de 20 de ani. Gederis Elias a suferit influența lui Matisse. Janis Leepins s'a dezvoltat în felul lui Cézanne și în felul primei maniere a lui Picasso. Altis Skulme este pictor. Marthe Skulme, sculptor. Cu planurile sale geometrice, Niklavs Strunke realizează un desăvîrșit colorit oriental. Romans Suta, Konrads Ubans, Voldemars Tone, Teodors Zalkalus, Alexandru Drevins, Alexandru Belcovs, Emils Millers, Ottomars Noemme, Erasts Sveics - sînt alte nume de artiști, ale căror lucrări n'ar putea să ne dea în reproduceri decît o slabă idee despre ce sînt ei în stare. Luînd ca punct de plecare formele artei franceze, artiștii letoni tind către

o artă originală, eşită din armonizarea spiritului nou cu aspiraţiile intime şi cu ritmul specific al naţiei lor.

(R. Sulla, *L'Esprit Nouveau*).

Perioadele activităţii poetice a lui Petöfi

Intrucît se apropie 100 de ani dela naşterea marelui poet maghiar — ori poate independent de aceasta — numărul de sărbători al revistei clujane e închinat memoriei lui aproape în întregime.

In studiul cu titlul de mai sus se caută să se lămurească momentele distincte în evoluţia acestui scriitor, care, socotind după vîrstă, şi-a încheiat viaţa cînd abia începea să fie bărbat (26 de ani). Căci Petöfi, se ştie a sfîrşit la 1849 subt năvala căzăcimii, pe cîmpul de luptă dela Sighişoara. Totuşi, în sufletul lui, în cursul celor 7 ani de activitate poetică, s'au produs prefaceri şi s'au putut plămădi opere de o aşa înălţime şi maturitate, caşi cum am avea de a face cu o viaţă trăită. Incepînd cu vîrsta de 19 ani, cînd personalitatea poetică începe să se lămurească, toată opera s'ar putea împărţi în cinci perioade (*şase* dacă ar fi să se socotească şi cele scrise pînă la vîrsta de 19 ani). Prima perioadă începe cu anul 1842 şi sfîrşeşte cu vara anului 1843; în această perioadă se dovedeşte un observator obiectiv al evenimentelor din afară de el şi un artist creator în această lume. In chiar această perioadă se afirmă individualitatea lui distinctă şi multe din poeziile acestor ani au ajuns cîntece popularizate. Cu vara anului 1845 năzuinţele artistice ale poetului trec dincolo de intuiţia strictă, obiectivă, a lumii din afară, căutînd sufletul acestei lumi şi prinzînd o nuanţă nouă în creaţiunea poetică. Intervine în mare măsură comparaţia, personificarea — însufleţirea lucrurilor. Această a doua perioadă ar dura pînă în primăvara anului 1846, cînd muza poetului se întristează, se întunecă. Această primăvară a vieţii lui constitue singură o perioadă, unul dintre momentele distincte din evoluţia poetului. Este ilustrată de ciclul de poezii *Norii*, în care se distinge prin gîndire adîncă, observaţii luminoase şi un stil poetic îndrăzneţ. Un nou Petöfi se vădeşte aici: o perioadă independentă.

O altă perioadă înfăţişează cele ce a scris din primăvara anului 1846 pînă în toamna lui 1847 şi îmbrăţişează în genere subiecte în care predomină ideia de fatalitate în soarta omenească. Şi în sfîrşit ultima perioadă (Sept. 1847 pînă în vara anului 1849) — perioada artistului desăvîrşit, în care e cîntată fericirea caşi necazurile vieţii de familie.

Ce calităţi poetice dau operei lui Petöfi valoarea veşnică, universală? Cea mai evidentă însuşire în poezia lui este naturaleţa stilului. In versul lui Petöfi nu este sărbătorescul elegant al înaintaşilor săi, ci un stil liber, curgător, simplu, *cum vorbeşte lumea*. La el nu anumite *forme de versificaţie preferate au căutat să îmbrace* inspiraţia (ca la mulţi înaintaşi), ci dimpotrivă: inspiraţia, simţirea, ritmul sufletului său — *subiectul* şi-a găsit întotdeauna forma preferată de liberă exprimare. In năzuinţa către simplitate, tablourile lui niciodată nu sînt încărcate. Despre lucruri şi despre oameni nu spune totul odată — ci spune *necesarul* — iar aceasta dă scrisului său *caracter*.

Ca mijloc în descripţiile şi tablourile sale, Petöfi se serveşte de asemănare. Şi anume comparaţia propriu zisă şi personificarea.

(Borbély István, *Pásztortűz*, No. 35).

Masaryk

Preşedintele statului ceho-slovac reprezintă spiritul ultimelor două generaţiuni, întrupează munca, tinta şi suferinţele intelectualilor ceho-slovaci şi simbolizează năzuinţa spre libertate a naţiunii, în decursul războiului.

In demnitatea sa a ajuns graţie activităţii de o viaţă întreagă şi graţie concepţiilor sale filozofice. Aprofundînd concepţia platoniciană a ideii creatoare, Masaryk a căpătat o vedere clară şi realistă şi în chestiunile naţionale cehoslovace. A lămurit poporului său situaţia actuală a lumii, întemeiată pe formarea unei conştiinţe comune, şi l-a făcut să priceapă că, pentru a se ţine la nivelul năzuinţelor omenirii, trebue să contribue şi el în mod independent la soluţia problemei panhumaniste, făcînd din ea o bază a propriei sale existenţe. Astfel naţiunea cehoslovacă a devenit colaboratoarea efectivă a humanităţii şi cu aceasta a trezit interesul celorlalte ţări.

Luînd poziţie împotriva arbitrarului şi absolutismului politic, Masaryk a făcut să reiasă importanţa teoriei dreptului natural, care vede în raţiune originea dreptului scris. De aici marele interes al lui Masaryk pentru chestiunile politice şi eclesiastice. Lupta sa împotriva clericalismului catolic a *pornit din* convingerea că nu se *poate* organizaţie politică *fără* organizaţie religioasă; şi viaţa politică liberă nu poate *fiinţa* acolo unde populaţia este, din punct de vedere religios, supusă la norme absolutiste. In aceste chestiuni Masaryk a luat de model formele anglo-americane.

Revendicările sociale sînt necesare evoluţiei morale a naţiunii, pentru care socialismul este şi el un mijloc de a ajunge la o viaţă superioară din punct de vedere spiritual. Dreptatea socială este o consecinţă a acestei stări. In muncă Masaryk a văzut marea problemă de educaţie a naţiunii. Conştiinţa morală a păturilor sociale mai largi este pentru Masaryk o formă a problemei sociale. Masaryk a văzut nevoia unei vieţi ordonate pentru familie, nevoia emancipării femeii, a suprimării prostituţiei, a sobrietăţii, a instrucţiei populare — nu numai intelectuală, dar înainte de toate morală. Masaryk este în Boemia adevăratul restaurator al muncii. El i-a dat o bază filozofică şi un ferm caracter etic.

Masaryk a voit să dea muncii un solid fundament ştiinţific. De aceia pretinde dela oricine o instrucţie specială. Şi aceasta presupune existenţa unei adevărate mişcări ştiinţifice, unui centru ştiinţific, unor tradiţii, unei organizaţii ştiinţifice a muncii.

Masaryk este cel mai mare cugetător, cel mai de samă om politic şi organizator al Boemiei, conform tradiţiilor secolului al XVIII-lea.

(Emmanuel Siblik, *L'Esprit Nouveau*).

Emile Boutroux

Cu Emile Boutroux s'a stins un mare filozof. Gîndirea lui profundă şi clară a exercitat o influenţă decisivă asupra filozofiei contemporane. El a îndepărtat-o dela scientismul epocii noastre, în care cea mai rudimentară mentalitate are pretenţia să facă legi, reamintindu-i originile sale psichologice. El a readus filozofia la studiul lumii sufleteşti, dela considerarea exclusivă a lumii exterioare. A luptat în contra determinismului, care avea ambiţia să explice tot prin mecanică şi să închidă viaţa şi gîndirea în formule matematice. In cursurile sale dela Sorbona din 1892—1893, el a arătat convenţiunea ce intră în ideia de lege ştiinţifică, care nu face altceva decît să exprime constanţa într'un mod aproximativ. Natura îşi urmează drumul său: noi, subt numele de lege, rezumăm experienţa noastră. Ceva din noi intră în înţelesul preciziunii şi fixităţii. Nu există nimic necesar. Departe de a explica viaţa prin număr, el consideră spiritul ca izvor al tuturor faptelor materiale pe care le studiază ştiinţa. Mai presus de determinism, Boutroux a pus libertatea, spiritul deasupra materiei. El a reînoit tradiţia spiritualistă în timpul, în care supusă pe jumătate de o ştiinţă trufaşă, risca să fie absorbită de ea. El a readus filozofia la studiul sufletului; dar nu a restabilit filozofia numai ca disciplină distinctă bazată pe observaţia interioară, ci a pus-o în centrul tuturor cunoştinţelor.

Boutroux n'a dispreţuit ştiinţa. Spiritualismul lui se deosebea mult de acel al lui Victor Cousin, in-

chis numai în eul său. El socotea că ştiinţele pot şi trebue să fie cel mai mare ajutor al filozofului în cercetările sale şi s'a folosit de învăţămintele date de ştiinţele fizice şi naturale, asupra problemelor puse de filozofie. Erudiţia sa era universală.

Filozoful ar trebui, după el, să vadă în istoria filozofiei o urmare de eforturi pentru a ridica vălul după care se ascunde enigma Universului. Boutroux considera opera marilor gînditori ca una din cele mai înalte manifestaţii ale spiritului. El ne lasă să întrevedem că o gîndire însufleţeşte universul.

Influenţa lui Boutroux asupra gîndirii contemporane a fost mare. Pela 1874 cînd a apărut teza lui *Contingence des lois de la nature*, determinismul domina cu toate eforturile lui Renouvier şi Lachelier. Taine era maistrul. Libertatea şi responsabilitatea erau excluse dintre actele omului; virtutea şi viţiul erau asimilate cu produse ca vitriolul şi zahărul. Ştiinţa nu admitea vre-o altă lume de cunoştinţă, decît observaţia şi experienţa, ajutate de raţionament. Literele şi arta chiar, cu Zola, Manet şi alţii, erau supuse materiei.

Emile Boutroux este printre cei mai de samă autori ai reacţiei în favoarea libertăţii, spiritului şi a filozofiei. Renaşterea filozofică începe cu dînsul. A contribuit după 1870 la reînvierea morală a Franţei. Dimpreună cu Fouillée, a făcut să se dee studiilor filozofice o mare importanţă în învăţămînt. Era convins că nu există o formaţiune adevărat omenească, fie ştiinţifică sau literară, fără filozofie. Henri Bergson, cel mai mare metafizician al timpului nostru, pleacă direct dela Boutroux. Henri Poincaré, de altă parte, îi datoreşte concepţia relativistă a ştiinţei, de care, cu siguranţă, Einstein nu e străin.

Insă influenţa lui Boutroux nu se mărgineşte la filozofia pură. El a reînoit spiritul cercetărilor ştiinţifice desrobindu-le de precugetarea materialistă, care nu putea să le întrevadă. Influenţa lui a contribuit să imprime literaturii franceze o orientare psichologică, a cărei dovadă ilustră este Paul Bourget. Insăşi arta unui Maurice Donay datoreşte mult grijei religioase, inspirată de ultimele lui cărţi. El este unul dintre maeştrii care au contribuit să formeze elita tinerimii franceze, unul din spiritele cele mai limpezi şi mai comprehensive pe care le-a produs Franţa.

(Paul Gaultier. *Revue Bleue*).

Literatura romînă în programul unei reviste italiene

Sîntem bucuroşi că putem oferi cetitorilor italieni, mai ales în numerele viitoare, ecourile vieţii literare romîneşti, spre care mulţi studioşi italieni şi întregul public cult se îndreaptă ca spre acela care, printre cele mai tinere neamuri din Europa, prezintă aspecte de înnăscută distincţiune şi de-o abundentă exuberanţă. Noi ne dăm sama cu cîtă drăgăstoasă simpatie ne dăruesc *Romînii, simpatie arătată în toate împrejurările şi pretutindeni*, şi de aceia voim s'o răsplătim într'un chip oarecare. Nu uităm nici devotamentul filial pe care Romînii îl nutresc — mai ales în cîntecile lor populare — faţă de Roma, ca simbol al celei mai înalte puteri şi autorităţi. Pe de altă parte, ocupîndu-ne de manifestaţiile spirituale romîneşti, studiindu-le şi ilustrîndu-le, noi mergem pe calea demult arătată de alţi Italieni fruntaşi prin opere meritoase şi care lăsară un renume destul de trainic despre ei şi ţara lor în amintirea depărtatului popor romînesc.

(Aperusen. *Perugia*, No. 1).

Istoria Romană

Istoricul italian Ferrero obişnueşte să-şi traducă singur cărţile în franţuzeşte. Ne-a dat întîiu „Grandeur et décadence de Rome" şi acum în urmă „Fin de la Civilisation Antique". Versiunile lui lasă însă de dorit nu numai ca limbă, dar şi în ce priveşte conţinutul, Ferrero oferind în franţuzeşte numai un scurt rezumat.

In ciuda criticelor aduse, dacă în opera lui nu găsim aşa multă psihologie — ca la Mommsen — în schimb căpătăm istorie vie, scrisă cu măsură, fineţă şi bun simţ, acesta eclipsat uneori de retorism şi o oarecare emfază italiană. Sînt portrete în istoria romană, pe care se pare că numai un Italian le poate face. Dacă Grecia va avea vreodată o cultură europeană, vom căpăta atunci şi dela Greci o istorie greacă, şi desigur că în ea vom întîlni profunzimi de adevăr neatinse azi de Curtius şi Beloch.

Ferrero a ajuns cu istoria până la August. Poate că „Fin de la Civilisation Antique" înseamnă garanţia că vom avea şi o istorie a imperiului, dar aşa ceva e greu de înfăptuit. Lucrarea asta n'a făcut-o nici Mommsen — şi doar el era Mommsen — pentrucă informaţiile despre viaţa şi oamenii de stat nu le dau documentele rămase. Apoi „Römische Geschichte" a lui Mommsen, „Grandeur et décadence" a lui *Ferrero* — sînt opere de tinereţe şi le scriu numai oamenii amorezaţi de istorie. Mommsen, de pildă, a trecut îndată după aceia la faza de erudit şi critic. Pe de altă parte istoria Romei este un subiect interesant şi atrăgător. Perioada până la August e din cele mai curioase, mai originale şi mai fecunde. Occidentul a cunoscut trei forme politice: cetatea, statul medieval şi imperial. Pe cîteşi trele le găsim în epoca de declin sau de formaţie a republicei romane. Istoria Romei abundă apoi în personalităţi de seamă, reflectate în opere cu reputaţie ca ale lui Polibiu, Salustiu, Cicero, etc.

Până la Tiberiu, punctul de perspectivă al istoricului se confundă cu perspectiva centrală a statului. După Tiberiu, punctul de perspectivă devine acela al provinciei sau *religiei*; înainte de a fi Romani, indivizii sînt Galli, Italieni, creştini. Ceiace face istoricul nu se mai chiamă istorie romană, ci istoria Spaniei, Italiei, Franţei — sau se chiamă istoria creştinismului. Dacă Mommsen şi *Ferrero* n'au mai continuat după *planul*, cum a fost concepută istoria republicei, dacă deci pentru istoria imperială s'au mulţumit să dea numai fragmente — pricina e c'au simţit că istoria imperială prezintă faţă cu istoria republicei numai o continuitate de durată, nu şi de subiect.

Cartea lui Ferrero dovedeşte că nu se poate studia imperiul roman din punctul de vedere al Romei vechi. Urcarea pe tron a lui Septimius Severus — deci victoria candidatului armatei asupra candidatului senatului — reprezintă o criză, în care prestigiul senatului — deci reprezentantul puterii centrale tradiţionale — sucombă. Ferrero arată că în Europa actuală, slavă şi germanică, s'a petrecut, odată cu căderea monarhiei, o schimbare de autoritate analoagă, şi pronosticul său e foarte sombru. Insă Ferrero cam exagerează autoritatea senatului până la S. Severus. Deşi nici un împărat n'a conceput o normă de stat fără senat, ştim totuşi că senatorii erau demult la discreţia împăraţilor şi, neavînd armată proprie, senatul semăna cu o moluscă *fără scoică* — în mijlocul unor raci. Apoi în vremea asta soldaţii nu mai sînt Italieni, ci se recrutează dintre provinciali şi barbari. Stratocraţia se confundă deci cu invazia în Roma a elementelor neromane. Dacă istoria veche se sfîrşeşte cu romanizarea lumii mediteraneene, evul mediu începe cu deromanizarea ei. Prin recrutare se deromanizează armata, prin creştinism se deromanizează religia şi lucrul acesta aduce slăbirea imperiului roman. Un al treilea factor de descompunere ar mai fi oligantropia, de care au suferit şi cetăţile greceşti, cu această deosebire că în Grecia oligantropia era mecanică — din pricina războaelor necurmate — pe cînd la Romani oligantropia era organică: fizică şi morală. Mister nedescifrabil niciodată.

(Albert Thibaudet, *La Nouvelle Revue Française*, 8 Année, No. 97).

Critica spiritului german

Nici-un popor, nici chiar Francezii nu şi-au făcut atîtea laude. Totuşi am face rău să ne îndoim

acuma de noi înșine. Până acum aveam nevoe de modestie, azi trebue să adoptăm o atitudine viguroasă și conștientă.

In general, nu ne-am întrebat serios ce înseamnă caracter național. De obiceiu a fost confundat cu produsele culturii, cu însușirile individuale. Se spunea totdeauna că rasele blonde sînt geniale. Puțin importa că printre cele cîteva zeci de genii universale abia s'a găsit un exemplar blond, că mai toți erau oameni cu părul negru și că Englezii, a căror influență civilizatoare n'a fost întrecută de nici-o națiune, sînt complect lipsiți de genii. Așa și Evreii: cu tot numărul lor mic, au produs cel mai mare număr de genii universale și etica transcendentă a Occidentului o avem dela ei.

Se poate spune că poporul, care produce muzicanți, poeți și filozofi, are „viziune și sentiment"; dimpotrivă, poporul „formelor și normelor", cum e grupul latin, încarnează voința și e lipsit de sentiment și viziune.

Cine creiază „forme", uzează însă de violență. Luîndu-se singur drept normă, nu se înțelege decît pe sine. Totuși fiind convins de calitatea creațiunii sale, nu cunoaște îndoiala și nu-i tiran. Celalt tip, dimpotrivă, nu poate să domine, căci ar însemna atunci să-și piardă echilibrul, necunoscînd în nedreptatea pe care o face el nici-o limită.

Deși Germanii lui Tacit iubeau libertatea, cei de azi dau puțină importanță liberului arbitru și responsabilităților proprii. Ei nu sînt o nație, ci o asociație de interese opuse. Nereprezentînd o idee națională, ei reacționează în afară nu ca propagandiști sau civilizatori, ci comercial. Așa se explică organizația birocratică, feudală și militară a Prusiei: ca putere extragermană aceasta cuceri jumătate din Germania și-și alipi fără coesiune tot restul. Lipsa de voință și de caracter național a fost înlocuită printr'o organizație rigidă, printr'o ligă de prinți și printr'o armată puternică. Sistemul semăna cu acela al unei națiuni, însă în realitate nu era decît o comunitate economică, autocratică, cuirasată. Ordinea militară era temelia edificiului. Tonul cazon, adoptat în interior, avea de corespondent în afară politica grosieră cu inimiciții și catastrofe politice.

Sistemul prusian, cu titlul medieval de imperiu german, nu era un edificiu național și popular, ci o asociație dinastică și militară cu fațadă constituțională. In consecință, naționalismul interesat adoptă formele antipatice și puțin demne, pe care le cunoaștem, deși cu însușirile acestea el avea pretenția să întemeeze fericirea lumii. Ar fi însă un mod de vedere simplist acela de a găsi acum, în urma dezastrului, că Germania nu trebuia să facă politică continentală ori mondială. Cauza nenorocirii a fost numai slăbiciunea noastră de voință. In mijlocul națiunilor autonome și suverane, Germania rămăsese o țară guvernată patriarhal, tutelată de clasele privilegiate ori de dinastiile divine. *Bismarck* zicea că cu o mînă de *țărani și de grenadiri poate să întrunie* întreg poporul acela educat în sentimente dinastice. Constituția lui Bismarck făcuse din imperiu un stat prusian autoritar; distrusese în toate generațiile năzuința către libertate; le imprimase pecetea dezonorantă a depravării sociale și morale. Incapacitatea politică atinse culmea în 1880, după care urmă epoca marelui capitalism patriotic și naval din 1900.

Dacă patru ani de foamete, războiu și revolte militare ne-au mîntuit de toate păcatele astea, nu înseamnă acum că Germania și-a schimbat firea. Bilanțul nostru e acesta: posedăm înalte calități de spirit și de suflet. Morala și mentalitatea sînt normale, dar sîntem teribil de slabi în ce privește voința autonomă. Idealurile i-au fost impuse poporului de către uzufructieri, de către îmbogățiții marii mașini a războiului. Nici Bismarck nu aproba asemenea idealuri.

Și cînd te gîndești, noi sîntem făcuți numai pentru misiuni culturale. Așa a fost și acum o sută de ani, dar am uitat. Lipsa noastră de energie politică ne-a dat în schimb

pretenții de putere — și am pățit ca Faust cel abătut dela calea lui, sînd a căzut între vrăjitori, spadasini și alchimiști.

Generația de azi are datoria să lămurească lucrul acesta unui popor capabil de o vastă activitate culturală, cum e știința, morala, religia, etc.. E nevoe de un ideal nou. Știm ce înseamnă „cultură", e vorba acum să voim și s'o impunem în viața publică și în legislație ca un prim și ultim cuvînt. Să ni se pară că intrăm ca într'o epocă nouă. Aceasta va fi cu putință, dacă lupta între clase va înceta să mai fie un scop în sine.

(Walter Rathenau, *L'Esprit Nouveau*).

Politica financiară a Franței

Parlamentul francez a votat bugetul pe 1922. Situația financiară a statului apusean însă e serioasă și se agravează pe zi ce trece. Cauza? *Intîiu faptul că Germania* nu plătește indemnitățile de războiu datorite conform tratatului și deci nu se poate acoperi bugetul special ale cărui sume sînt destinate restaurării regiunilor devastate, pensiunilor răniților, văduvelor și orfanilor de războiu. Urmarea este că Franța trebue să găsească mijloacele financiare pentru a face față acestor cheltueli.

Dar suma pe care Comisia de reparații a acordat-o Franței e cu mult inferioară evaluării pierderilor suferite de Francezi în războiu; astfel că, chiar dacă Germanii ar plăti regulat indemnitatea, tot trebue găsite mijloace financiare pentru acoperirea unei părți din cheltuelile prevăzute în bugetul special. Or sumele ce trebuesc acoperite se cifrează la 80 miliarde pe un period de 10 ani și acestea împreună cu pensiunile și dobînzile la împrumuturile deja făcute pentru restaurare, necesitează anual înscrierea în bugetul special a 12—14 miliarde.

Și cînd Germania nu plătește, întreg acest total cade asupra contribuabilului francez. Perspectiva e înspăimîntătoare, dacă ținem samă și de datoria publică franceză.

Această datorie, care la 15 Noembre 1921 era de 326 miliarde, la 31 Decembre 1921 era de 328 miliarde și, după evaluările d-lui Henry Chéron, va fi până în cîțiva ani de 450 miliarde; ceiace va reprezinta ca dobînzi și anuități 21 miliarde anual. Adică aproape întregul buget absorbit de plata dobînzilor. De aceia, cu drept cuvînt, scria raportorul proectului de buget pe 1922, d. Doumer:

„Am ajuns la această situație paradoxală că pe măsură ce bugetele noastre cresc, mijloacele disponibile pentru asigurarea mersului serviciilor publice se micșorează. Curînd, de nu luăm sama, Statul, după ce va fi ipotecat toate veniturile sale creditorilor, nu va mai putea trăi".

Pe 1922, Franța are două bugete: unul special, de care ne-am ocupat mai sus și unul ordinar. Acesta din urmă se cifrează la 25 miliarde, din care 14 miliarde anuități și 11.800 milioane, cheltueli civile și militare. Insă veniturile nu dau decît 23 miliarde; restul va fi acoperit, cași în cei doi ani precedenți, prin lichidarea stocurilor și contribuția cîștigurilor de războiu. Dar în 1923 situația nu va mai fi aceiași: disponibilitățile vor scădea și cheltuelile vor crește cu cel puțin 3 miliarde; în 1924 va fi și mai rău. D. Henry Chéron calculează la 6—7 miliarde veniturile normale și permanente ce vor trebui create în mai multe etape, pentru a se ajunge la echilibrarea sinceră a bugetului ordinar.

Acest deficit nu se poate acoperi decît prin trei căi: economii, un mai bun randament a impozitelor actuale și prin crearea de noi venituri.

Despre împrumuturi, nu poate fi vorba. Ele aduc ruina financieră și distrug activitatea economică a țării: Cînd statul împrumută cu 6 la sută, cele mai solide și mai interesante întreprinderi nu pot găsi bani decît cu o dobîndă foarte ridicată; pe lîngă alte consecinți, acest lucru, singur, provoacă și scumpirea necontenită a vieții.

impozite noui nu se pot crea, fără a nu avea o repercuție dezastruoasă asupra activității economice, mai ales cînd, cum e cazul actualelor impozite, rău și în grabă stabilite, ele lovesc cu asprime unele categorii de cetățeni, lăsînd pe alții cu totul indemni. S'ar putea apoi, poate, face față unor noi impozite; dar munca cetățeanului francez n'ar mai avea decît un scop: să plătească impozite.

Economii, de sigur, trebue să se facă. Însă ele au o limită: să nu stingherească mersul serviciilor publice. Cu toate acestea, numai prin economii, echilibrarea bugetului este cu neputință.

Ce este de făcut atunci pentru a salva țara în această gravă perioadă a existenții sale? Sînt diferite propuneri.

D. Gounouilhon cere perceperea unui impozit de 20 la sută asupra capitalului tuturor bunurilor mobile și imobile posedate de particulari.

D. Eduard Herriot are două propuneri: una tinde la o contribuție extraordinară pe avere, alta cere stabilirea unei dări prelevate asupra capitalului. Romanii au cunoscut și aplicat o dare asemănătoare: tributum ex censu, aplicat la 167 a. Chr.

Autorul se declară pentru aceasta de a doua soluție. Căci, zice el, „a lucra astfel e a ne duce să căutăm banii unde sînt și a face în același timp operă de justiție fiscală și socială. Dacă un sacrificiu de sînge a fost cu dărnicie și din belșug consimțit în vremea războiului, un sacrificiu de bani poate fi și trebue făcut, fără greutate, de acei ce au, pentru a permite țării să renască". Această preluare însă nu trebue să fie perpetuă și nici aplicată capitalului întrebuințat în industrie și comerț; ea trebue să lovească averea ce stă inactivă în lăzile de fier și ale cărei venituri îmbogățesc pe cei ce nu muncesc.

Trebue, în fine, impuse greu averile cîștigate în vremea războiului.

(S. Ferdinand-Lop. *Mercure de France*, Februar).

Chestia turcească. Angora

Pentru a înțelege evoluția mișcării naționaliste în Anatolia, trebue să-i cunoaștem originele. La sfîrșitul lui Ianuar 1919, Englezii respinseră spre Trebizonda cei 15000 Turci care erau încă în Caucaz. Această mică armată, în cursul retragerii, ridică și organiză pe musulmanii din Transcaucazia și Azerbaidjan. Scopul părea în același timp rezistența împotriva Angliei cași opoziția față de Armeni, care, susținuți de Englezi, căutau să dobîndească la Erivan, independența lor națională. Căci în acest oraș la sfîrșitul lui 1918, Armenii și Grecii încheiaseră între ei o alianță politică, după care teritoriile situate de-alungul Mării Negre trebuiau să fie împărțite între cele două popoare, formîndu-se ast el spre Est statul armean, iar spre West acel grec al Pontului. Turcii în sforțarea lor pentru a recuceri sau conserva domeniul care le aparținuse, aveau dar de luptat în același timp contra Englezilor ca și a creștinilor din Asia.

In acest moment comitetul „Uniune și progres" joacă un rol important în rezistența turcă, dar nu toți șefii mișcării sînt unioniștii.

Dintre adversarii de odinioară ai vechiului comitet era și Mustafa Kemal care comandase o armată la Dardanele, apoi după cererea aliaților fusese mutat puțin timp dela încheerea armistițiului, inspector de armată în Asia. El era la Erzerum, cînd în Mai 1919, Grecii debarcară la Smirna, subt protecția aliaților, ocupînd o parte din vilaet. Știrea instalării Grecilor la Smirna a produs o mare emoție printre musulmanii asiatici. Mustafa Kemal profită de acest fapt spre a convoca, la un congres, șefii civili și religioși pentru a delibera asupra situației. Congresul dela Erzerum a fost adevăratul punct de plecare al mișcării naționale. El a dat lui Mustafa Kemal depline puteri pentru a organiza rezistența țării și comitetul ales atunci a elaborat programul politic naționalist. Acest program cuprinde independența și integritatea imperiului, rezistența la cererile minorităților creștine, respingerea oricărui mandat străin implicînd tutela.

Congresul decidea în același timp să înlocuiască prin toate mijloacele sale guvernul din Constantinopol, considerat ca lipsit de orice independență. Adeziunile au crescut repede și adunarea dela Sivas în Octombre 1919, confirmînd deciziile luate la Erzerum, reclama imediată alegere a unui parlament național. Dar aici se simte deja lupta angajată între două tendinți, unii vechi unioniști, care vor fi în curînd numiți orientaliști și patrioții care avînd în frunte pe Mustafa Kemal vor să evite o ruptură. Tăcerea și inacțiunea guvernului din Constantinopol făcea tot mai grea situația lui Kemal și el fu nevoit să invite provinciile din Asia minoră să-și aleagă deputații. Tulburările provocate de agenții englezi la Sivas și între Kurzi nu făcură decît să întărească pe unioniști. La 23 Aprilie 1920, adunarea națională alese un consiliu de guvern care avea în frunte pe Mustafa Kemal și primul ei act politic fu declararea războiului împotriva Angliei.

Formînd o armată solidă și disciplinată, Mustafa Kemal nu a neglijat nici acțiunea diplomatică. În Februar 1921, el însărcină pe Bekir Sami Bey să apere în conferința dela Londra teza guvernului naționalist. Apoi, cînd Grecii refuzară să trimită în Asia minoră o comisie de anchetă, pe care Turcii o acceptase, ostilitățile începură. Deși Grecii au avut la început oarecare succese, susținuți de Englezi în ceeace privește mijloacele financiare, materiale și technice, ei au fost siliți să părăsească repede terenul cucerit. In același timp, în guvernul din Angora se manifesta tot mai mult antagonismul dintre acei care nu voiau să *rupă* complect cu *Constantinopolul* și cu puterile occidentale și *intransigenții* care dimpotrivă gata a sacrifica Turcia europeană declarau că viitorul țării lor e în Asia, deciși a lupta contra Occidentului, căutînd un sprijin la Est: în Persia și Afganistan, în Caucaz și în Rusia.

Mustafa Kemal fu obligat să cedeze celor din urmă în urma respingerii de către adunarea din Angora a acordurilor încheiate la Londra de Bekir Șamy și rupînd cu Constantinopolul, el simți nevoia unui sprijin exterior. Ajutorul oferit de guvernul din Moscova fu atunci acceptat, miniștrii din Angora luară titlul de comisari ai poporului, iar în 16 Martie 1921 se semnă la Moscova un tratat formal de alianță care încorona lungile sforțări ale diplomației bolșevice în Anatolia.

Rusia recunoștea integritatea teritorului turc, în limitele definite de pactul național din 28 Ianuarie 1920. Turcia ceda Georgiei, devenită bolșevică, orașul și portul Batum. In schimb, republica sovietelor se obliga, probabil printr'un angajament secret, să procure naționaliștilor mijloace financiare și materiale de războiu. Și de atunci, începură a se arăta în porturile turcești ale Mării Negre, transporturi de aur, de arme și de munițiuni.

(Maurice Pernot. *Revue des Deux Mondes*, Februar).

Senzul și însămnătatea chestiei orientale în secolul al XIX

Ceiace e important pentru cine urmărește evoluția chestiei orientale, e că la începutul secolului trecut atacurile împotriva imperiului otoman, care au ca scop micșorarea puterii lui, nu vin numai dinafară, ci chiar din structura edificiului său de stat se desfac elemente care sapă încet, dar sigur, însuși fundamentele existenței sale.

In sprijinul însă a popoarelor creștine apăsate, intervin marile puteri europene, uneori pe cale militară, mai des pe cea diplomatică. Dacă progresele ideii de naționalitate erau o afacere internă a imperiului turcesc între stăpînitori și supuși, intervenția marilor puteri împotriva voinței Turciei face din întreaga problemă un cîmp de rivalitate a statelor europene.

„Principiul naţionalităţilor şi politica marilor puteri sînt cei doi poli în jurul cărora are loc evoluţia chestiei orientale în secolul al XIX-lea".

Politica intervenţionistă se bazează pe vechea teorie, susţinută odinioară de papă, a solidarităţii statelor creştine în lupta contra semilunii, deşi principiile creştine nu prea sînt ţinute în samă de politica europeană în zilele noastre. Acestei politici i se opune însă o alta, bazată pe un principiu contrar, acel al integrităţii şi independenţii imperiului otoman, pentru evitarea unui războiu internaţional între puterile europene.

Pe cînd Rusia a fost totdeauna neobositul partizan al politicei de intervenţie, Anglia cel puţin în teorie a aparat principiul integrităţii. Scopurile ultime ale acestor două puteri erau însă acestea: Rusia aspira şi nu fără dreptate din punct de vedere economic şi comercial la stăpînirea Constantinopolului, a Bosforului şi a Dardanelelor pe cînd Anglia, pentru a avea totdeauna sigură legătura cu India, căuta să îndepărteze Rusia de golful Persic ca şi de ţărmurile Mediteranei. Politica indiană e aceia care a făcut totdeauna pe Englezi să caute a fi în Mediterana, stăpîni pe situaţie. Astfel se explică atitudinea lor prietinească faţă de Turci, în cursul secolului al XIX-lea, şi apărarea integrităţii imperiului otoman, devenită un principiu de drept public. La începutul secolului al XX-lea însă, Anglia şi Rusia pănă atunci rivale, din cauza opoziţiei lor comune împotriva Germaniei, se înţăleg în ceiace priveşte împărţirea Persiei şi a Turciei, iar Anglia e gata să cedeze Rusiei Constantinopolul, renunţînd la principiul integrităţii. Turcia devine astfel, după vorbele lui Erich Marcks, „un obiect şi o jertfă a politicei engleze de cucerire şi de compensaţie". Iar acest eveniment, după părerea publicistului şi bărbatului politic englez Wilfrid Scarven Blunt, e acel care a contribuit în primul rînd la izbucnirea războiului mondial. „Marele războiu care a devastat Europa în întregime, iar Anglia pe jumătate, scrie el, a fost în ceiace priveşte originea sa, un războiu oriental şi nu occidental, şi intrarea Turciei în acţiune caşi extinderea lui au fost un efect al necugetatei noastre politici, în ceiace priveşte Constantinopolul".

Cei doi factori ai evoluţiei problemei orientale în secolul al XIX, politica marilor puteri caşi principiul naţionalităţilor, au lucrat fără încetare la dizolvarea imperiului otoman. Marea chestie pănă la războiul mondial era dacă acest proces de descompunere se va opri la Bosfor şi la canalul de Suez, sau dacă nu se va întinde şi asupra domeniilor asiatice ale Padişahului. Căci principiul naţionalităţii nu găseşte o stavilă în credinţă şi chiar înainte de războiul mondial, existau conflicte între elementele turceşti şi cele arabe ale imperiului, care—susţinute de Englezi,—cereau autonomia, după cum Rusia sprijinea *pe Armeni şi creştini, iar puterile europene* împărţeau Turcia asiatică în sfere de interese economice.

Războiul mondial a adus la îndeplinire separaţia politică între Turci şi Arabi, un imperiu arab a fost creat, Siria şi o parte din Asia mică au fost împărţite în sfere de influenţă europeană, o Armenie independentă a luat fiinţă. Dar aceste creaţii politice nu au puterea de a se afirma decît cu sprijinul Europei şi în primul rînd al Angliei şi viaţa lor nu poate fi durabilă decît atît timp cît se vor afla în faţa unei Rusii slabe şi reduse la neputinţă înafară.

Indată ce un imperiu moscovit puternic, bolşevic sau ţarist, se va ridica iarăşi, cu o adevarată politică orientală statele create de Anglia în Orient vor fi ameninţate în existenţa lor, căci puterile centrale fiind înlăturate de aici, în urma războiului, nimeni nu va putea împiedeca politica de expansiune a Rusiei, faţă de nişte vecini direcţi, mici şi slabi.

Oricare va fi mîni soarta Constantinopolului, punctul de greutate al chestiei Orientului s'a strămutat azi dela Constantinopol spre Bagdad, dela Marea Neagră la

golful Persic; chestia Orientului ca problemă balcanică a fost rezolvată, ea a devenit în secolul al XIX-lea numai o problemă asiatică şi poate central asiatică.

(Adolf Hasenclever. *Preussische Iahrbücher*, Februar).

Ce trebue să facem noi Ardelenii, în 1922?

Subt acest titlu revista clujană a întreprins o anchetă printre o samă dintre personalităţile cu rost în viaţa politică, economică, literară, artistică, şcolară etc., a Maghiarilor din Romînia. Răspunsurile, foarte numeroase (şi cîteva romîneşti), s'au publicat în numărul de Crăciun al revistei. La cererea redacţiei, ele s'au formulat pe cît mai scurt şi cuprinzînd soluţii practice în orice domeniu. Tonul general este nemulţumirea *faţă de ziua de azi, faţă de patriotismul rău înţeles al cercurilor diriguitoare, faţă de spiritul de toleranţă către minorităţi* în genere şi către minoritatea *maghiară* în special. Cele mai multe răspunsuri sînt pătrunse de spiritul larg umanitarist şi pacific pe care războiul l-a lăsat moştenire omenirii.

Mulţi cer o organizaţie unică de partid, iniţiată de „Liga maghiară" ori în afară de ea, o organizaţie care să cuprindă pe toţi, în care să amuţească micile deosebiri de păreri şi micile ambiţii şi care să aibă în vedere interesele de azi şi de mine ale Maghiarilor. Apoi păşirea neîntîrziată în politica activă, în lupta politică parlamentară. Aceasta este cu atît mai necesar în Romînie, unde totul se rezolvă mai uşor prin intervenţie directă personală... Fiecare răspuns corespunde cu preocupările, cu îndeletnicirea de fiecare zi a autorului: foştii prefecţi caşi alţi funcţionari superiori administrativi sînt preocupaţi de politică şi administraţie şi de vindecarea relelor ce dăinuesc în aceste domenii; oamenii de bancă, industriaşii, comercianţii sînt preocupaţi de grija refacerii economice (industriale şi comerciale), de ideia de a pune în valoare bogăţiile Ardealului şi de a ocroti industria sa în *faţa* concurenţei străine. Profesori, scriitori şi artişti se gîndesc la cultură, la şcoală, literatură, artă şi fiecare dă reţeta pe care o socoteşte mai bună în domeniul său. Un profesor cere înfiinţarea universităţii maghiare, dar pănă atunci, din acelaşi fond, să se ajute cu stipendii un număr de tineri maghiari spre a cerceta universităţile Apusului. Preşedintele Societăţii artiştilor dramatici se plînge de refuzul guvernului la cererea de a se încuviinţa înfiinţarea unui conservator de artă dramatică, împotriva taxelor grele pe teatrele maghiare, care nu primesc în schimb nici un ajutor dela stat. „Cultura maghiară din Ardeal—spune acelaşi preşedinte trebue să-şi facă pod în două direcţii: o aripă a podului să ducă peste hotarele geografice spre centrul ştiinţific artistic şi literar maghiar. Cealaltă aripă însă, să ducă peste miaştinile politicei *de fiecare zi* la inimile acelora care sînt *preocupaţi, intoleranţi, bănuitori, stăpîniţi de ură*—la cei trufaşi, la naţionaliştii şovini..." „Ardealul al Ardelenilor", al tuturor Ardelenilor—cere un altul. Preşedintele societăţii scriitorilor ardeleni cere ca năzuinţa legăturii sociale cu Budapesta, întreruptă, să fie mutată spre centrele vieţii maghiare din Romînia. Dacă maghiarul şi-a schimbat patria, sufletul poate să rămînă tot maghiar. Insă pe lîngă exprimarea calităţii de maghiar, ca membru al societăţii ungureşti, el poate să acorde toată simpatia naţiunilor surori cu care trăeşte împreună caşi societăţii omeneşti născînde..." Căci unitatea societăţii omeneşti trebue să fie realizată în cursul vremii nu numai pentru zecile de mii de deasupra, ci, în locul acestora chiar, pentru milioanele popoarelor". Cea dintăiu problemă a anului trebue să fie restaurarea organelor autonome locale"—cere un altul. Altcineva cere reparaţia celor 30.000 vagoane de marfă ce zac prin gări; căci pentru un vagon cu medicamente, Romînia trebue să trimită în schimb 500 vagoane cu lemne în Germania, spre a păstra balanţa. Altul—un scriitor—cere autonomia comunală, de-

legeți ai minorităților în unele or-
gane administrative, condamnă si-
guranța și mișcările irendentiste
deopotrivă, starea de asediu, în-
armarea. Cere cuvînt liber, presă
liberă, școală liberă, ocrotirea u-
cenicilor; alegeri nouă. În politica
externă dezinfecție de francofilis-
mul bolnăvicios; orientație paci-
fistă, pace cu Rusia, înțelegere e-
conomică și căutare de piețe a-
colo... Dezarmarea gîndurilor de
revanșă... Fostul primar al orașu-
lui Tîrgul Mureșului recomandă ca
directivă în educația tinerimii ma-
ghiare cultul pentru muncă și în-
sufletirea pentru ideia păcii...

Spiritul de libertate și de tole-
ranță, care este în tradiția Ardea-
lului, accentuiază unii, trebue să
fie o realitate în viață, azi, cînd
se urmărește statornicirea unei
păci definitive între popoare.

Sînt de reprodus cîteva pasagii —
tocmai fiindcă se adresează pu-
blicului maghiar: „Dacă vrem să
ne mobilăm din nou casa, spune
medicul primar din Tîrgul Mure-
șului, trebue să începem aruncînd
afară toată mobila veche, oricît de
pioasă amintire ar fi legată de un
lucru vechiu... S'o rupem defini-
tiv cu vechile prejudecăți". „Toi
celace izolează pe oameni unii de
alții este rămășița unor timpuri
barbare, care trebue stîrpită din
rădăcină. *Izolarea* niciodată nu
poate să fie *splendidă*. Salutar
este numai acela ce promovează
legătura dintre oameni, cunoaște-
rea și înțelegerea reciprocă, cela-
ce găsește cît mai multe țeluri co-
mune pe sama cît mai multora, ce-
lace realizează legături intense în-
tre deosebite neamuri, între oa-
meni de știință, scriitori, artiști și
între tot felul de oameni cu înde-
letniciri comune..." „Trebue con-
vins omul că viteazul, eroul, este
un leu, o bestie care constitue o
primejdie comună, o fiară sînge-
roasă; că nu este altă glorie de-
cît bunătatea, altă victorie decît
iubirea de oameni, alt eroism de-
cît stăpînirea de sine și nu este
altă vitejie decît munca săvîrșită
spre folosul omenirii..." Să ne stră-
duim, deci, într'acolo ca acest
scump Ardeal al nostru „pămîntul
clasic al toleranței religioase" să
alăture cît mai curînd la numele
acesta frumos pe acel încă mai
frumos de „pămînt clasic al paci-
fismului". Directorul unei școli
comerciale superioare închee ast-
fel: „...Noi Ungurii din părțile ar-
delene, cînd vedem anul 1922 por-
nind la drum, îl primim cu acel
gînd, că nu păstrînd doctrine rele,
ci în scopul unei munci produc-
tive ne întoarcem în deplin acord
către frații noștri romîni accentu-
ind năzuința ca clădirea nouă a
statului s'o zidim împreună. Nu
dușmani, ci cetățeni cinstiți vrem
să-i fim statului. Nu sîntem stră-
ini pe pămîntul acesta, ci dintr'în-
sul ne-am prins rădăcini, lui vrem
să-i mărim puterea și cerem pu-
tința pentru aceasta. Dorim așa
tratament al cărui principiu este:
poartă-te față de alții, cum vrei să
se poarte alții față de tine. Cău-
tăm înțelegere, așteptăm bunăvo-
ință și dorim respectarea instituți-
unilor noastre. Să fie odată pace
pe pămîntul acesta binecuvîntat"...
(*Napkelet*, N-rele 24—25).

George Sand

Cele o sută și mai bine de vo-
lume ale lui G. Sand se cetesc azi
cu mare greutate, și în orice caz,
odată cetite, nu se mai iau în mînă.
Opera scriitoarei franceze a fost
scoasă din circulație de oarece
nu era clădită pe-o solidă temelie
cu adevărat artistică ci pe feluri-
tele tendințe filozofice, morale și
sociale care interesau cel mult e-
tunci cînd ea a fost scrisă. *De
romanele lui George Sand se poa-
te azi ocupa Istoria Culturii, dar
nu se poate ocupa Istoria Litera-
turii*: personagiile ce întîlnim în
ele nu sînt creațiuni poetice cu
viața eternă, ci numai ori simple
documente istorice.

Din punct de vedere practic,
Sand a fost fără îndoială printre
cei mai de samă reprezentanți ai
vieții morale europene în cei 20
ani ce precedară revoluția dela
1848. Și o reprezintă prin strania
utopie ce s'ar putea numi *religi-
unea dragostei*, corespunzînd noi-
lor vremuri lipsite de Dumnezeu
și totuși dornice de Dumnezeu.
Conform acestei religiuni, sensul

vieții stă în dragostea cu un vădit
caracter sensual, contopind pe E-
ros cu Dumnezeu. Se proclamă
astfel „*dreptul pasiunii*", care e
suverană și subjugă orice altă ac-
țiune. „Cine iubește fără a fi iu-
bit trebue să respecte pasiunea
creaturii iubite pentru un alt obi-
ect, și dragostea poruncește să se
sacrifice spre a face astfel ca a-
ceia să celebreze în plină liber-
tate și bucurie ritul cel sacru:
prin acest sacrificiu își împlinește
datoria și-și arată eroismul de ca-
re e în stare, îndrăgostitul cel de-
săvîrșit" (pg. 3). Aceasta și nu
alta a fost tragedia *Leliei* și a lui
Jacques. Întreagă această sceno-
grafie și coreografie a sublimului
— care azi nu mai înșală pe nimeni,
— formează baza *ideologiei erotice
a lui George Sand*.

Recunoscînd origina cu totul
sensuală și patologică a teoriilor
lui Sand, a *religiei ei pentru dra-
goste*, *însamnă* că se recunoaște
implicit și lipsa lor de *importanță*
doctrinală, filosofică ori, și mai
puțin, omenească. Sand nu era o
minte profundă, nu avea o intensă
viață lăuntrică, iar arta o socotea
ca simplu prilej de exprimare a
propriei sale sensibilități, netrans-
formată în contact cu viața. Dînsa
observă realitatea înconjurătoare
dar idealizînd o, în sensul că fă-
cea din orice element al naturii,
simboluri ale stărilor sale sufle-
tești, pe care căuta să le însufle-
țească cu așa zisul ei „lirism" —
simplă „*verbosa rettorica della
passione*".

Pe de altă parte defectuoasa
compoziție a romanelor sale, tre-
bue atribuită lipsei unei viguroase
cugetări, al unui motiv poetic ins-
pirator. „Artă de a doua mînă,
cași în *Lelia*, vom întîlni în *Indi-
ana*, care este tipul altor alte ro-
mane ale sale, în care precumpă-
nește meșteșugul. Desigur merite
secondare sclipesc în romanele lui
Sand, care este o scriitoare de-o
admirabilă abondență și fluiditate,
deși de-un redus relief, și știe să
povestească și să descrie în chip
viotu. Dar poate singurele puncte
în care scrisul său se înviorează
de oarecare poezie sînt „scenele
după natură", de toată lumea lău-
date, și care corespundeau unei
sincere porniri a spiritului său, u-
nei discrete muzici ce-i cînta în
fundul sufletului printre gălăgia
cea mare a pasiunilor iperbolizate
în mod artificial și a ideilor prost
gîndite, și în mijlocul convențio-
nalismelor și expedientelor dato-
rite meșteșugului.

Cît despre romanele din a doua
perioadă — cele cu tendințe socia-
liste, ele pot fi luate în samă cel
mult ca documente prin care să
se dovedească divulgarea concep-
țiilor socialiste în preajma lui 1848.
Și numai favorabil se poate apre-
cia, romanul idilic, (care se cla-
sează în a treia perioadă a acti-
vității lui G. Sand), deși se ob-
servă o mai îngrijită și mai inde-
minatică orînduire a compoziției,
pe care însă n'o mai regăsim în
ultima manieră și nici în *Le mar-
quis de Villemer*, în care se vede
reîntoarcerea romancierei la po-
veștile de dragoste întrețesute cu
prejudecăți filozofice și sociale.

(Benedetto Croce. *Critica*, fasc.
I, 1922).

Mişcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

René Maran, *Batouala*, éd. Albin Michel, Paris.

După multe şovăiri, Academia Goncourt a atribuit premiul din acest an d-lui Maran, negru, administrator colonial foarte priceput în chestiunea indigenilor africani supuşi dominaţiei franceze.

Batouala este un negru congolez cu obiceiurile şi mentalitatea rasei lui. Romanul desfăşoară o intrigă de dragoste între Yassiguindja, una din cele nouă soţii ale lui Batouala şi Bissibingui, un fel de don Juan al tribului, şi sfîrşeşte cu căsătoria acestora doi, după ce Batouala a fost ucis de o panteră în timpul unei vînători.

Intre subiectele de roman din viaţa negrilor: romanul raporturilor dintre Negri şi Albi, al clanului primitiv, al negrului instruit şi civilizat, etc. d. Maran a preferat să scrie romanul psihologic al negrului încă sălbatec, să noteze gîndurile, imaginile, poftele, sentimentele sufletului său primitiv. Dacă primele capitole, — adevărate monoloage ale eroului, — sînt reuşite, nu putem spune acelaşi lucru despre restul povestirii, care se reduce la o istorie de gelozie, sentiment cu totul excepţional la negrii congolezi. Logica sentimentală, jocul de idei al eroilor nu sînt tipic negre, cu toată grija autorului pentru exotism; — în acest roman, exotismul se mărgineşte aproape numai la întrebuinţarea de numiri negre. Şi aceasta este un defect. Căci se poate admite, de pildă, spune un cronicar parizian „ca un autor francez, situîndu-şi romanul în Germania să scrie": Un Kalb începu să mugească, o Fliege vîjîia, un Hund lătra, etc. ?... şi pentru stilul său, acelaşi cronicar crede că Batouala poate fi socotit „un véritable roman nègre"...

In general, presa se arată înverşunată împotriva noului consacrat al Academiei Goncourt.

Léon Lafage, *Les abeilles mortes*, éd. Bernard Grasset, Paris.

Romanul acesta s'ar putea spune mai bine că este un poem, deşi aventurile nu lipsesc. Este povestea unui boerinaş din Querci care s'a dus să caute în Asia urmele unui unchi străvechi plecat depe moşioara lui de cîteva veacuri, pentru a se face paşă sau vicerege în ţara turcească.

Ca să ajungă la Stambul, Antoine, eroul, ia drumul cel mai lung. El rătăceşte prin Mediterana, făcînd înconjoruri încîntătoare, care par alese ca să îngădue lenii să se desfăşoare.

La Marsilia, pe mare şi în Constantinopol, o lume ciudată se mişcă în jurul lui Antoine.

D. Lafage iubeşte senzual cuvintele şi-i plac frazele frumoase. Toată valoarea cărţii stă în stilul său minunat.

F. J. Bonjean, *Une histoire de douze heures* éd. Rieder, Paris.

Este un răspuns la o întrebare pe care mulţi dintre noi ne-am pus-o în timpul războiului: ce gîndesc prizonierii noştri la duşmani? E vorba bine înţeles de oamenii conştienţi asupra cărora obligaţiile vieţii de captivitate influenţează puternic. Autorul ne arată şase oameni care s'au regăsit în mulţime: un pictor, un filozof, un sportsman aristocrat, un inginer, un soldat de meserie şi la sfîrşit eroul central, — poetul şi ginunoerul Sevrier. Scena începe ziua, într'un colţ de baracă şi la miezul nopţii se sfîrşeşte. Douăsprezece ore, în care aceşti prizonieri discută, sufăr, — îşi desvălesc adîncul gîndurilor şi al sufletului; vorbele unor desnădăjduiţi, care dau fiecare o explicare deosebită răului de care sufăr ei şi întreaga omenire. Aceste diferite concepţii le cunoaştem din curentele care şi-au găsit expresia în publicaţiile şi grupările născute după războiu. Personagiile sînt mai repede tipuri, moduri de a gîndi şi a simţi decît indivizi. Toate îndreptăţirile la viaţă, la luptă, sau la renunţare, aduse în discuţie de războiu le vedem deodată desvăluite cu cruzime la aceşti oameni chinuiţi. Şi dacă raţionamentele lor nu ne răpesc întotdeauna în roata lor cu ghimpi, mai adesea ne prind şi ne sfîşie dureros.

Ch. A. Nomikos, *Arabika Istorimata*, ed. Kassimatis, Alexandria.

Aceste „Povestiri arabe" ilustrează activitatea helenismului egiptean. Autorul găseşte izbitoare asemănări de gîndire între cultura arabică şi cea helenă. Amîndouă se manifestă prin dragostea pentru Ştiinţă în deosebire de spiritul strîmt de organizare care a domnit la Romani. Influenţa celor două dintîiu civilizaţii a învins. Romanii s'au helenizat la Constantinopol; popoare întregi — Mongolii — se fac mahomedani. Viaţa întregii lumi s'a concentrat atunci în jurul Bizanţului şi a Califatului care începură o luptă aprigă. — Arabii au fost cei mai mari şi cei mai nobili duşmani ai helenismului.

D. Nomikos a ales şapte episoade semnificative din istoria arabilor în evul mediu. In *Călătoria binecuvîntată* povesteşte viaţa filozofului şi poetului ateu Nasser Khosraou, care a adîncit toate tainele ortodoxiei musulmane. *Sfîrşitul Barmakidelor* ne duce în epoca lui Harun al Raşid şi a celor O mie şi una de nopţi. *„Din Sultana Sagrarat ed Dour"* înţelegem că femeia mahomedană seamănă şi ea cîteodată cu celelalte femei.

O carte interesantă şi bine scrisă.

FILOZOFIE

Charles Andler, *Nietzsche, sa vie et sa pensée, I. Les précurseurs de Nietzsche*, éd. Boissard, Paris.

Este întâiul volum din marea lucrare pe care d. Andler o va consacra vieţii şi gîndirii lui Nietzsche.

Cetind pe Nietzsche, sîntem surprinşi de o mulţime scînteietoare, cîte odată orbitoare, de idei îndrăzneţe, profunde, paradoxale. Reflectînd mai mult ne dăm seama că aceste idei nu sînt cu totul nouă: se pot găsi antecedente la mulţi scriitori din diferite ţări.

Studiul d-lui Andler cuprinde pe acei gînditori a căror influenţă asupra filozofului german e necontestată, cu alte cuvinte, cuprinde izvoarele filozofiei lui Nietzsche. Aceste izvoare sînt: *moştenirea germană* (Goethe, Schiller, Hoelderlin, Kleist, Fichte, Schopenhauer); *influenţa moraliştilor francezi* cărora Nietzsche le datoreşte cea mai bună şi mai puternică parte din opera sa (Montaigne, Pascal, La Rochefoucauld, Fontenelle, Chamfort, Stendhal); *acţiunea cosmopolitismului contemporan* (Burckardt şi Emerson). Această clasificare după literaturi şi ordinea cronologică, deşi comodă, este cam artificială, nu face îndeajuns să găsim un răspuns la întrebările care ne vin în minte oridecîteori e vorba de Nietzsche: care sînt direcţiile esenţiale ale gîndirii sale? de unde vine concepţia sa asupra Greciei antice? de unde ideile unei morale nouă de opus moralelor tradiţionale? Pe lista precursorilor nu figurează evoluţioniştii dela care Nietzsche a folosit mult. *Supraomul* n'ar fi luat înţelesul şi caracterul pe care-l are în opera lui, fără Darwin şi Spencer.

Cartea prezintă totuşi un puternic interes: o cunoaştere precisă, nu numai a ideilor lui Nietzsche, dar a principalelor valuri succesive ale gîndirii morale şi filozofice din ultimele veacuri; o fami-

larilate remarcabilă cu gînditorii cei mai diverşi, o mare pătrundere în analiza psihologică şi un aflux de idei personale şi originale.

Este o carte sugestivă, care se citeşte cu plăcere şi se citeşte de mai multe ori, reluînd la întîmplare un capitol sau altul. Stilul amplu, rapid, colorat, fremătînd de viaţă face sensibile ideile abstracte ce sînt materia acestei lucrări.—Un stil de filozof care se lasă dus de entuziasmul pentru idei, un stil care aminteşte mult pe acel al lui Nietzsche.

Jules Payot, *La conquête du bonheur* ed. Félix Alcan, Paris.

D. J. Payot dă sfaturi preţioase tinerilor, sfaturi care se pot rezuma în unul singur: să dai locul de cinste vieţii sufleteşti. D-sa stabileşte cele nouă condiţii ale fericirii, dar este silit să constate că „firea omenească e imperfectă" şi atunci cum putem ajunge la fericire, care e o stare de perfecţiune? Arată apoi că munca umple mai bine golul zilelor decît plăcerile. Cu alte cuvinte, e mai bine să fii cumiate, decît nebun. Cu oarecare metodă şi higienă, poţi ajunge la puţină înţelepciune; dar aceasta e fericirea? Cartea d-lui Payot, totdeauna vie, este adeseori sugestivă şi uneori profundă.

René Worms, *La sociologie, sa nature, son contenu, ses attaches,* éd. Giard.

Privită intr'o perspectivă largă, sociologia este ştiinţa generală a societăţilor, cuprinzînd dreptul, economia politică, estetica, etica şi psihologia colectivă, istoria şi geografia întregului pămînt. In special ea studiază raporturile acestor ştiinţe cu progresul general al civilizaţiilor. Definiţia pe care o dă d. Worms condensează ideile de mai sus: sociologia este filozofia ştiinţelor sociale particulare.

Terenul sociologiei considerată ca ştiinţa evoluţiei civilizaţiilor omeneşti este aşa de vast, încît nu mai are nevoe să cuprindă domeniile altor activităţi, a psihologiei şi a moralei.—Comte şi-a dat seama de necesitatea unei limitări cînd a pus deasupra sociologiei, cunoaşterea binelui şi a răului.

Astfel mărginită, ştiinţa socială generală îşi păstrează felul său propriu, şi în sînul său toate ştiinţele sociale particulare rămîn cu autonomia şi înfăţişarea lor.

Această carte este o călăuză minunată pentru acela care vor să se lămurească ce este sociologia.

J. Wahl, *Les philosophies pluralistes en Angleterre et en Amérique,* éd. F. Alcan, Paris.

Anglia este astăzi în plină mişcare de reacţiune împotriva monismului, atît de puternic în veacul al XIX-lea. D. J. Wahl priveşte cu simpatie această nouă îndrumare a filozofiei engleze. Pluralismul, a cărui influenţă s'a unit cu acela a lui Bergson, a dat filozofiei aer, spaţiu, libertate.

Monismul presupune intelectualism şi spiritul anglo-saxon a repugnat întotdeauna intelectualismul marilor filozofi de pe continent. Din Bacon, Hume şi *Mill este uşor să desprindem teze şi mai ales spirit pluralist.* Şi ceiace James primeşte cu entuziasm din criticismul francez sînt tocmai elementele pe care acesta le-a împrumutat dela Hume. Lucrarea d-lui Wahl schiţează limpede mişcarea pragmatistă şi pluralistă la anglo-saxoni.

CHESTIUNI SOCIALE

Edmond Laskine, *Le socialisme suivant les peuples,* ed. E. Flammarion, Paris.

Studiul acesta reaminteşte impresia de turn al lui Babel pe care au făcut-o întotdeauna reuniunile internaţionale socialiste. Autorul arată caracterul naţional al socialismului francez, tendinţele reformiste, descentralizatoare şi antietatiste ale socialismului belgian, fondul democratic, solidarist şi antirevoluţionar al socialismului englez, naţionalismul socialismului irlandez, lipsa de spirit de clasă în socialismul american, în sfîrşit caracterul etatist, reformist, protecţionist, xenofob, al socialismului australian. La aceste feluri de socialism s'au adăugat germenii de marxism şi bolşevism.

Concluzia: Ca socialismul să aibă succes la un popor, trebue să fie în toate împrejurările adaptat la felul de a vedea al acestui popor.

Francisque Gay, *L'Irlande et la Société des Nations,* éd. Bloud et Gay, Paris.

Această lucrare bogată în idei, deşi ne dă un tablou limpede asupra stării Irlandei din ajunul războiului până astăzi, nu pretinde a îmbrăţişa întreaga chestie a Irlandei.

Autorul, înarmat cu o bogată documentare, examinează rolul pe care Societatea Naţiunilor l-ar putea juca în conflictul anglo-irlandez. Concluziile largi şi sugestive cu care d. Gay îşi sfîrşeşte cercetarea se ridică deasupra cazului particular al Irlandei.

FINANŢE ŞI ECONOMIE POLITICĂ

Prof. Dott. V. Tosi, *Economia industriale,* Ulrico Hoepli, Milano.

Economia industrială studiază aceleaşi fenomene ca economia politică, dar subt un unghiu special: intr'atîta cît ele au legături cu întreprinderile productive. Ea împrumută de la economia politică principiile, teoriile generale, metoda, terminologia. Nu este deci, decît o parte a economiei politice constituită în învăţămînt deosebit pentru motive didactice şi profesionale.

Scrisă mai cu seamă pentru studenţii institutelor maritime italiene, lucrarea aceasta cuprinde largi dezvoltări asupra industriei construcţiilor navale.

Kale Govind, *India's War Finance and post war problems.*

Autorul, profesor de economie politică în Indiile engleze, nu este un adept al mişcării de „ne-cooperare" cu Englezii, ci dimpotrivă declară că nici un sacrificiu cerut Indiei pentru apărarea Imperiului britanic nu e prea mare. Cartea cuprinde expunerea participării Indiei la războiu atît prin armată cît şi prin enorme furnituri de mărfuri şi contribuţii financiare. A trebuit să se ridice bugetul; totuşi cifra biletelor puse în circulaţie s'a dublat numai, ceiace este puţin. Pare că din punct de vedere financiar situaţia Indiei este favorabilă. Nu se poate spune însă acelaşi lucru din punct de vedere politic. Războiul, prin speranţele pe care le-a făcut să se nască în toată lumea, a trezit conştiinţa naţională a Indiei. Guvernul va trebui să înfăptuiască cît mai curînd reformele. Deocamdată ele vin „încet, prea încet... După spusele prezidentului Wilson, războiul a fost un războiu pentru popoare şi India are dreptul de a beneficia de el, *ca orice alt popor*".

Charles Rist, *Les finances de guerre de l'Allemagne,* éd. Payot, Paris.

D-l Charles Rist a fost însărcinat în cursul războiului să informeze guvernul francez asupra situaţiei financiare a Germaniei. Este deci un specialist şi unul dintre cei mai serioşi pe care-i posedă astăzi Franţa.

In această lucrare, d-l Rist tratează chestiunea în întregul său. Politica financiară germană e rezumată şi cercetată cu iscusinţă: preparativele dinaintea războiului, începînd cu criza Agadirului; măsurile luate la mobilizare; împrumuturile; bugetul şi impozitele; emisiunile de hîrtie; criza schimbului şi mijloacele încercate pentru a o uşura.

In cele două capitole cu care se închee cartea, studiază indemnitatea de războiu aşa cum o văd Germanii şi politica lor financiară dela armistiţiu.

Autorul atinge multe chestiuni economice generale, asupra cărora îşi dă părerea, arătînd în acelaşi timp învăţămintele ce se pot trage din experienţa Germaniei.

Studiind chestiunea indemnităţii, d-l Rist cercetează diferitele forme pe care pot să le ia plăţile Germaniei. Dar oricare ar fi aceste forme, trebue să admitem „vechiul adevăr formulat de fiziocraţi că o ţară departe de a sărăci, se îmbogăţeşte prin bogăţia vecinilor", că trebue să renunţăm la erorile mercantiliste „cu care Europa s'a

nutrit de patruzeci de ani, în mare parte subt influența germană." Economistul francez „trebue să aibă curajul să privească în față" acest adevăr, dureros „paradox al îndemnității"...

Un studiu precis, lucid, documentat, operă a unui economist care știe să se ridice la ideile generale și să afirme fără șovăire principiile care i se par îndreptățite.

IGIENĂ

D-rs Edgar L. Collis and Major Greenwood. *The Health of the Industrial Worker.*

„Sănătatea lucrătorului industrial" nu este o carte compusă din texte, articole de legi sau proecte zădarnice. Este mai degrabă o filozofie a muncii în sensul cel mai larg al cuvîntului, o filozofie medicală practică dar cu vederi originale care interesează pe toți cei ce se ocupă cu problemele vieții sociale.

Capitolele de interpretări statistice sînt scrise pe înțelesul tuturor, așa ca analiza critică a datelor statistice să poată fi făcută de oricine.

ȘTIINȚĂ

Marcelin Boule, *Les hommes fossiles ; éléments de paléontologie humaine*, Paris, éd. Masson.

D-l M. Boule studiază omul fosil cum ar studia orice fosilă, cu aceleași procedee și fără nici o preocupare filozofică.

Lucrarea începe cu un studiu comparativ al Primatelor actuale (Maimuțe și Om) cu maimuțele fosile. Nu se cunoaște maimuța fosilă care să micșoreze mai simțitor intervalul între maimuță și om. Examenul critic al Pithecantropului nu conduce la concluzia că această ființă ar fi veriga mult căutată. D. Boule crede că acest fosil aparține unei ramuri terminale. Totuși legăturile între om și maimuțe sînt evidente ; chiar dacă a fost maimuță, Pithecantropul se apropie deajuns de forma omenească pentru a putea spune că prin el trecerea a fost făcută.

Care e data în care a apărut omul propriu zis ? În era terțiară, existența sa e *posibilă* în miocen, cu totul *probabilă* în pliocen. Încă dela începutul quaternarului omul ocupa o mare parte a pămîntului și aceasta implică o stare anterioară terțiară.

Autorul urmărește, cu ajutorul documentelor a căror valoare o supune unei critici riguroase, istoria omenirii din timpurile cele mai depărtate ; în același timp arată și legătura cu Antropomorfele. La sfîrșitul lecturii avem în față un impresionant tablou de ansamblu, unde fiecare amănunt se găsește la locul său indicat cu precizune.

Cartea aceasta va deveni desigur una din cele mai necesare pentru studiile antropologice.

Norman Robert Campbell. *Physics, The Elements*, Cambridge at the University Press.

Critica principiilor științei este făcută în deobște de *matematicieni* sau de *filozofi*. Cei dintăiu socotesc indiferentă existența lumii sensibile ; pentru cei de-al doilea, problema însăși a existenței este problema fundamentală.

Pentru fizicieni, aceastǎ existență nu poate fi nici cel puțin obiectul unei discuțiuni, căci tocmai pe ea se sprijinește știința lor. Ei n'au a se preocupa ce este știința și ce-ar putea fi, căci ar însemna să admită că știința lor depinde de o doctrină mai fundamentală decît ea însăși ; pentru scopul actual al fizicei, trebue să negăm existența unei astfel de doctrine. „Știința este ce este ; ea este propria sa lege și nu primește să fie întrebată pentru ce este ceiace este". Plecînd dela acest punct care pare atît de anti-filozofic, autorul ajunge să filozofeze asupra celor mai subtile teorii. Reflecțiile sale asupra fizicei moderne dovedesc că posedă cunoștințe întinse din cele mai variate domenii : filozofie, literatură, matematici.

Prin originalitate și îndrăzneală lucrarea d-lui Campbell interesează atît pe *fizicieni* cît și pe filozofi și matematicieni.

COMPILATOR

BIBLIOGRAFIE

A. Contă Kernbach, *Boabe de mărgean*, Edit. „Viața Romînească", 1922, Iași, Prețul 12 lei.

D. D. Patrașcanu, *Timoteiu Muceniciul*, (Ediția III), Edit. „Viața Romînească", 1922, București, Prețul 20 lei

Dr. C. I. Parhon, *Epilepsia*, „Biblioteca medicală romînă", No. 1, Edit. „Viața Romînească", 1922, Iași, Prețul 4 lei.

Dr. D. Tatușescu, *Tusea*, „Biblioteca medicală romînă", No. 2, Edit. „Viața Romînească", 1922, Iași, Prețul 5 lei.

Proectul de program al partidului țărănist din Romînia, Edit. „Viața Romînească", 1921, București, Prețul 3 lei.

Tudor Răzeșu, *Șezători de seară*, (Povești, Hazuri, Glume, Ghicitori, Zicători, Socoteli de petrecere, Cîntece, Umbre pe pereți), Edit. „Viața Romînească", 1922, București, Prețul 16 lei.

Noul regulament pentru controlul alimentelor și băuturilor și represiunea fraudelor: cu adnotațiuni și jurisprudență de Al. Al. Pretorian, Edit. „Viața Romînească", 1922, București, Prețul 15 lei.

Victor Costin, *La corruption légale et l'esclavage international*, Jassy Typ. „Viața Romînească".

Victor Lazăr, *Legende istorice de pe pămîntul Romîniei*, Cluj, Inst. de arte grafice, „Ardealul", Pr. 7 lei.

Ion Agîrbiceanu, *Robirea sufletului*, Edit. „Ardealul", Cluj, Prețul 15 lei.

Lucian Blaga, *Zamolxe*, Edit. „Ardealul", Cluj, Prețul 12 lei.

Emille Pauvillon, *Poeme în proză*, Traducere de Dim. C. Zavalide, 1922, București.

Const. A. Siminei, *Volbura*, (poezii), Edit. „Cartea Romînească", 1921, București, Prețul 14 lei.

C. Frunză, *De-ale lui Păcală*, (Comedie populară în 4 acte), Edit. „Cartea Romînească", 1922, București, Prețul 6 lei.

Trădarea Rusiei Țariste (Documente oficiale asupra războiului Romîniei), Edit. „Cartea Romînească", 1922, Prețul 6 lei.

George Coșbuc, *Balade și Idile*, (1883–1890), „Biblioteca Scriitorilor Romîni", Edit. „Cartea Romînească", 1922, București, Prețul 15 lei.

M. Eminescu, *Poezii*, „Biblioteca Scriitorilor Romîni", Edit. „Cartea Romînească", 1922, București, Prețul 12 lei.

Ernest Coeurderoi, *Wilhelm Tell* romînește de P. Mușoiu, Bibl. rev. „Ideia", București, 1922.

Dr. Aurel Dobrescu, *Boalele nervoase și mentale*, Edit. „Cartea Romînească", 1922, București, Prețul 10 lei.

F. Aderca, *Personalitatea*, Edit. Socec, 1922, București, Prețul 10 lei.

Anuarul coperației orășenești pe anul 1923, Tip. Dimitrie C. Io-
nescu, 1922, București, Prețul 15 lei.
Al. Cazaban, *Intre frac și cojoc.* Edit. „Cartea Romînească”,
1922, București, Prețul 14 lei.
C. Ionescu-Olt, „*Tanti Cetta*” (Piesă in versuri intr'un act),
Tip. Maramarosi Fiiggetlen Ujsac, 1922, Sighetul. Marmației, Prețul 5 lei.
Sextil Pușcariu, *Din perspectiva dicționarului*, Tip. „Ardea-
lul”, 1922, Cluj.
Mihail Manoilescu, *Fapte și Orientări în politica industrială*.
Atelierele „Poporului”, 1922, București.
Ștefan Chicoș, *Ante-Proect de lege asupra Burselor de Co-
merț*, „Cartea Romînească, 1921, București.
Situația mișcării cooperative de credit la sate în Romînia, Tip.
„Lupta”, 1921, București.
C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Insemnări asupra agriculturii
preistorice depe pămîntul romînesc* (cu o planșă), Tip. „Gutenberg”,
1922, București.
N. Batzaria, *Turcia Junilor Turci*, (*Din lumea Islamului*), E-
ditura „Alcalay și Calafeteanu”, 1922, București, Prețul 24 lei.

La Nouvelle Revue Française, No. 101; *Mercure de France*, No.
567—568; *Choses de Théâtre*, No. 4; *Napkelet*, No. 1; *Pásztortüz*, No.
3; *Sburătorul Literar*, No. 20—24; *Buletinul Institutului economic ro-
mînesc*, No. 2; *Bibliografia economică romînă*, No. 2; *Flacăra*, No.
8—12; *Biserica ortodoxă romînă*, No. 4; *Săgetătorul*, No. 20; *Indepen-
dența economică*, No. 1; *Foaia Plugarilor*, No. 2; *Biblioteca Copiilor
și a Tinerimii*, No. 2—3; *Invățătorul romîn*, No. 1; *Orizontul*, No. 4—
8; *Lupta economică*, No. 12—15; *Hasmonaea*, No. 8—9; *Revista Sănă-
tății*, No. 1—2; *Ideea europeană*, No. 84—86; *Ramuri*, No. 5—8; *Gîn-
direa*, No. 19—20; *Cosînzeana*, No. 2—3; *Revista Vremii*, No. 7—8;
Revista Infanteriei, No. 243; *Paza*, No. 4—5; *Revista Moldovei*, No.
10; *Roma*, No. 1; *Romînia Militară* No. 1; *Școala Muncei*, No. 1;
Călăuza agricultorilor și Viticultorilor Moldoveni, No. 2—3; *Vre-
muri noi*, No. 1; *Cooperația romînă*, No. 1; *Buletinul Industriei*, No.
10—12; *Buletinul Agriculturii* No. 7—9; *Șezătoarea*, No. 1; *Duminica
Poporului*, No. 4—6; *Cele trei Crișuri*, No. 1—2; *Mugurii*, No. 3;
Viața Studențească, No. 15—16; *Romania*, No. 1; *Deșteptarea*, No. 2;
Lumea copiilor, No. 1; *Educația*, No. 1; *Școala*, No. 1; *Cuvîntul*, No. 1;
Cîmpul, No. 24; *Calendarul Cultural pe anul 1922*.

---

nr. 3

Relativitatea lui Einstein

Eterul și Relativitatea

Natura luminii și electricității a interesat totdeauna pe oamenii de știință și acum cîteva zeci de ani s'ar fi și jurat că se cunoaște natura luminii, care ar fi provocată de vibrațiile unui fluid fin, numit eter.

Fresnel, la începutul secolului al 19-lea, pentru a explica diferite fenomene de propagare, de interferență și de polarizare a luminii, a conceput că ele-s datorite vibrațiilor acelui fluid subțire numit eter, și care umple tot spațiul și pătrunde toate corpurile. Cincizeci de ani mai tîrziu, Maxwell ajunge să dovedească că și fenomenele electrice și magnetice sînt de aceiași natură cu cele luminoase și că deci provin dela vibrarea aceluiași eter. Rămîne dar un eter unic, în care se petrec fenomenele luminoase, electrice și magnetice.

Ca să explice aceste fenomene, eterul era înzestrat cu multe calități, uneori contradictorii; bunăoară el trebuia să posede elasticitatea oțelului și să fie în același timp mai subțire decît gazul cel mai fin. Aceste calități absolut opuse, făceau din eter un monstru. Nevoile ulterioare ale Fizicei au făcut să se renunțe la calitățile eterului, și să nu i se mențină decît două, eterul să fie în nemișcare absolută și el să fie locul în care se petrec fenomenele luminoase și electro-magnetice. Eterul este dar absolut fix și nu poate fi antrenat în mișcarea corpurilor.

Ori noi trăim pe pămînt, care se mișcă prin spațiu, cu iuțeala de 30 km. pe secundă față cu soarele. Pămîntul însă trăește în eter, care nu ia parte la mișcarea lui; așa că noi trăim intr'un vînt de eter. Iuțeala pămîntului, față cu eterul fix, poartă numele de mișcare absolută. Noi nu o cunoaștem, dar experiențe, în care ar intra fenomene luminoase sau elec-

trice, ar putea să ne reveleze această mişcare absolută. Şi într'adevăr s'au încercat o serie de experienţe, care de care mai sensibile, şi care cu necesitate trebuiau să ducă la măsura iuţelii absolute a pămîntului. Numai că rezultatul a fost totdeauna negativ. S'au repetat experienţele, s'a mărit sensibilitatea aparatelor, s'au luat precauţii ca să nu se introducă erori, dar rezultatul a rămas necontenit negativ. Explicaţiile care s'au dat acestui rezultat au fost nemulţumitoare, cum sînt totdeauna nemulţumitoare explicaţiile rezultatelor negative. Să ne amintim ce s'a întîmplat cu mişcarea perpetuă. Nici o încercare n'a izbutit. Eşirea din greutate a fost numai atunci cînd Carnot şi Meyer au spus că aşa e lumea făcută ca noi să nu putem realiza perpetuum mobile. Această imposibilitate a fost pusă ca *principiu*, şi greutatea a fost ocolită.

La fel s'a repetat istoria cu mişcarea absolută. Mişcarea absolută a pămîntului nu s'a putut măsura prin nici o metodă şi nici o ipoteză explicătoare nu a fost mulţumitoare. De aici, pănă la a afirma că aşa este lumea făcută, ca să nu putem măsura mişcarea absolută a pămîntului faţă cu eterul cosmic, nu mai este decît un pas. Şi acest pas l-a făcut, în 1905, *Einstein*, fizician necunoscut pe atunci. El afirmă că nu putem cunoaşte decît mişcările *relative*, adică mişcările corpurilor unora faţă cu altele şi nu faţă cu un eter fix absolut.

Principiul acesta, că lumea este aşa făcută ca să nu cunoaştem decît mişcările relative ale corpurilor, poartă numele de principiul relativităţii. Afirmîndu-l, eterul nu mai are nici o raţiune de a exista, eterul este deci sacrificat. Cu acest principiu, şi cu o serie de hipoteze, care decurg din renunţarea la noţiunea noastră curentă a timpului şi spaţiului, în urma unei analize profunde a acestor noţiuni, Einstein ajunge să clădească o teorie matematică a fenomenelor optice şi electromagnetice care să dee socoteală de toate fenomenele din Fizică, într'o admirabilă unitate. Construcţia aceasta poartă numele de *Teoria Relativităţii Restrînse*, a fost clădită de Einstein între anii 1905 şi 1914, se întinde la toată Optica şi Electromagnetismul şi sacrifică noţiunile noastre obişnuite de timp şi spaţiu, şi independenţa lor. Însă unele din rezultatele acestei teorii par bizare şi paradoxale, şi aceasta provine din cauza unor ipoteze curioase, ce sînt adăugate la principiul relativităţii, care în sine este ceiace e mai logic, prin urmare mai banal de constatat. Ici, colo voiu încerca în acest articol să arăt cum se introduc aceste ipoteze curioase.

Dar teoria lui Einstein avea o lipsă, nu se putea aplica fenomenelor ce se petrec subt influenţa unui corp care atrage, cum ar fi soarele; adică în teoria Relativităţii intrau Optica, Electricitatea, Magnetismul, dar nu intra *Gravitaţia*. Subt influenţa gravitaţiei, corpii suferă o mişcare accelerată; ori pentru mişcările accelerate, relativitatea legilor, cum vom vedea în

cuprinsul articolului acesta, nu se aplică. Totuşi Natura ne indică că nici o mişcare, fie ea accelerată, nu este în stare să ne dee o idee de mişcarea absolută faţă cu eterul cosmic imobil. Aşa dar principiul relativităţii trebue să se aplice şi pentru corpii, care-s într'o mişcare accelerată, ceiace înseamnă şi pentru fenomenele ce se petrec subt influenţa gravităţii. Cu acest principiu de relativitate generalizată, şi renunţînd nu numai la timp şi la spaţiu, aşa cum le concepem noi ca independente una de alta, dar renunţînd şi la spaţiul nostru Euclidian, Einstein clădeşte, în 1915 şi 1916, o *teorie a relativităţii generalizate*, construcţie grandioasă, care cuprinde interpretarea tuturor legilor Naturii, făcînd să intre gravitaţia, rebelă pănă azi oricărei legături cu celelalte fenomene ale naturii.

Dacă Relativitatea Restrînsă a surprins prin noţiunea de timp dependentă de spaţiu, apoi Relativitatea Generalizată a trecut cu mult putinţa noastră de primire a lucrurilor neobişnuite sau curioase, întrucît ea ne forţează să renunţăm la lumea euclidiană, în care ne credem că trăim. După această teorie, noi trăim într'o lume neeuclidiană.

Rostul acestui articol este de a arăta cum s'a ajuns evolutiv la aceste teorii; care este miezul lor logic, şi care sînt ipotezele care au dat naştere la aspectul bizar sau surprinzător al acestor teorii. La teoria Relativităţii Generalizate vom avea de reţinut şi expus trei însemnate prevederi, de influenţa gravitaţiei asupra fenomenelor luminoase.

La sfîrşit voiu încerca a expune cîteva din obiecţiunile ce s'au adus acestor teorii.

Relativitatea restrînsă

Relativitatea în Mecanică. — Pentru a studia fenomenele ce se petrec în natură, procedeul cel mai fecund este de a le considera ca provenind din mişcări de elemente sau de corpuri, căci în felul acesta aducem fenomenele la Mecanică, ştiinţa cea mai bine cunoscută. Ca să putem însă studia mişcarea unui corp, trebue să o comparăm cu starea unui corp fix. În cazurile obişnuite un astfel de reazem fix este subînţeles, pămîntul. Dar cînd ne depărtăm de pămînt, şi voim să definim mişcarea unui corp, trebue să spunem şi la cine raportăm mişcarea. Aşa cînd zicem că pămîntul are iuţeala de 30 km. pe secundă, nu spunem nimic, dacă nu adăugăm că această mişcare e raportată la soare, care e considerat fix. Ori şi soarele are o iuţeală de 19 km. pe secundă, către o stea din constelaţia Hercule (Canopus după unii astronomi), aşa că din compunerea acestor mişcări ar eşi o altă iuţeală pentru pămînt faţă cu steaua din Hercule.

Dacă acum am urmări mişcarea acelei stele faţă cu o alta,

şi am tot continua, am ajunge la un corp care să fie imobil, şi pe care să nu-l mai putem raporta la nimic altceva. Acest corp ar fi într'o imobilitate ideală şi absolută, el n'ar mai avea termen de comparaţie. Mişcarea pămîntului în comparaţie cu acest corp în nemişcare absolută ar purta numele de *mişcare absolută*. Filozofii de multă vreme au alungat din noţiunile lor, ideia de absolut. Pentru fizicieni însă, exista un corp, care îndeplinea calitatea de imobilitate absolută, era eterul luminos. Dac'am măsura iuţeala pămîntului faţă cu eterul luminos am avea *iuţeala absolută* a pămîntului.

Dacă fizicienii au nevoe de un eter, mecanicienii nu au această nevoe. Ei compară mişcările între ele, şi pentru dînşii nu există decît mişcări relative. Pentru studiul mişcărilor, este indiferent care este corpul considerat fix şi care este în mişcare; legile se petrec la fel şi sînt exprimate prin acelaşi relaţie, cu o condiţie însă, ca mişcarea unuia din corpi faţă cu altul să se facă uniform, adică să facă drumuri egale în timpuri egale. Această relativitate a legilor Mecanicei este uşor exemplificată de ceiace se întîmplă în drumul de fer. Dacă ne găsim într'un tren, în gară pe o linie, şi dacă pe o altă linie se află un alt tren, nu ştim dacă trenul nostru se mişcă sau dacă celălalt se mişcă. *Această iluzie a mişcării dispare*, numai cînd ne aruncăm privirea pe obiecte, care n'au nimic cu cele două trenuri, bunăoară la arborii dela şosea, ori la pietrele depe terasament. Dar numai cu puncte de reper depe cele două trenuri, ne-ar fi absolut imposibil de a şti care tren este în nemişcare şi care se mişcă; orice experienţă am face în tren, n'am putea afla care din trenuri se mişcă. Dar adaug, numai atîta vreme cît unul din trenuri are o iuţeală constantă, adică o mişcare uniformă; căci de îndată ce trenul îşi schimbă iuţeala, sguduirile pe care ni le transmite, ne fac să ne dăm samă că trenul nostru se mişcă.

Acesta este unul din aspectele relativităţii în *Mecanică*: adică că nu putem să ne dăm samă, dacă un corp este fix sau este în mişcare uniformă, prin experienţe făcute pe acel corp. Enunţarea aceasta a Relativităţii este de o banalitate zilnică.

Să mai luăm un fapt: în tren se întîmplă un fenomen, bunăoară cade o piatră. Legea de cădere ne spune că piatra cade în mişcare accelerată, adică iuţeala ei devine din ce în ce mai mare, pe măsură ce timpul trece; dar variaţia iuţelei, adică acceleraţia, rămîne constantă şi egală cu 981 cm./sec.^{2}. Acum, dacă trenul este în mişcare uniformă, şi dacă fac aceiaşi experienţă de cădere a unui corp, experienţa arată că mişcarea corpului este tot accelerată şi că acceleraţia este tot 981; aşa dar legea a rămas neschimbată, cu toate că sistemul pe care se petrece fenomenul este în mişcare uniformă.

Această observaţie constitue **principiul Relativităţii în Mecanică.**

Legile mişcării, fie că se petrec pe un corp în repaus, fie că se petrec pe un corp în mişcare uniformă, rămîn aceleaşi; sau, din experienţe pe care le facem pe un sistem în mişcare uniformă, nu putem să ne dăm samă de existenţa acelei mişcări.

Ori, cum exprimă matematicienii, această invarianţă a legilor mişcării? Legea mişcării se scrie, că massa unui corp înmulţită cu acceleraţia lui este egală cu forţa, care i-a dat mişcarea. Apoi, un corp este totdeauna raportat la un loc anumit, la un spaţiu anumit, cum e bunăoară la spaţiul ocupat de pămînt. Acest spaţiu poartă numele de sistem de coordonate, şi în el considerăm trei direcţiuni, lungimea, lăţimea şi înălţimea, sau cum zic matematicienii x-ul, y-ul şi z-ul.

Forţa şi acceleraţia corpului depind de coordonatele x, y, z ale punctului faţă cu pămîntul sau cu sistemul de coordonate fix; şi prin urmare şi legea de mişcare depinde de acele coordonate. Dacă acest corp împreună cu trenul capătă o mişcare uniformă, atunci punctul, care se mişcă, are alte coordonate x' y' z'; totuşi legea mişcării punctului trebue să rămie acelaşi. Dacă sistemul se mişcă după direcţia lungime (direcţia x-lor), atunci lăţimea punctului (y) şi cota lui (z) rămîn neschimbate şi numai x devine x'. Adică noile coordonate ale punctului în mişcare, x' y' z', sînt legate de x y z ale punctului fix, prin relaţiile

$$x'=x-vt \quad y'=y \quad z'=z$$

cînd v este iuţeala sistemului de coordonate şi t este timpul, cînd prind fenomenul. Aceste relaţii ne spun că punctul a fost antrenat şi a ajuns la o distanţă $v. t.$. Dacă într'o ecuaţie a mişcării, în Mecanică, o să înlocuesc coordonatele punctului x y z cu noile coordonate x' y' z' date de relaţiile de sus, ecuaţia rămîne identică, adică legea mişcării nu se schimbă. Relaţiile de sus poartă numele de *grupul de transformare al lui Galileu*, şi-i spunem numele pentrucă o să dăm de un alt grup de transformare, în Optică, şi care e fundamentul Relativităţii. Aşa dar, în mod savant, exprimăm relativitatea în Mecanică, spunînd că ecvaţiile mişcării nu se schimbă, dacă le transform prin grupul lui Galileu; la dreptul vorbind e ceiace am mai spus deja, că legile mişcării se petrec la fel, pe corpii în repaus sau în mişcare uniformă.

Dacă legile mişcării nu-şi schimbă forma pentru sistemele în mişcare uniformă, apoi nu tot aşa se întîmplă în mişcarea accelerată sau în rotaţie. Sînt fenomene noi, care intervin din forţa centrifugă, născută prin acceleraţie, şi care ne desvăluesc că corpul nostru se mişcă. Cititorii îşi amintesc poate, că pendulul lui Foucault cu schimbarea planului său de oscilare, abaterea dela verticală în căderea corpurilor, dau putinţa să se

măsura rotirea pămîntului. Aşa dar relativitatea nu se aplică pentru mişcările neuniforme.

Optica şi electrodinamica corpilor în mişcare.—Principiul de relativitate se aplică la Mecanică, dar nu este valabil pentru Optică şi pentru Electricitate. Adică dacă un fenomen luminos petrecut pe un corp fix, se exprimă printr'o lege optică, şi dacă vreau să cunosc legea care-l exprimă pentru un corp în mişcare, trebue să schimb necunoscutele x y z depe corpul fix, cu noile x' y' z' de pe corpul în mişcare, date prin grupul de transformare al lui Galileu. Insă prin această transformare, legea optică se schimbă, nu-şi mai conservă forma, cu toate că mişcarea corpului este uniformă. Aşa dar Relativitatea nu mai este valabilă în Optică şi Electricitate. Ori, dacă legile optice şi electrice îşi schimbă forma, asta însamnă că ele suferă influenţa mişcării şi că în exprimarea lor printr'o formulă, intră termeni, care pot arăta acea mişcare. Şi cum aceste fenomene electromagnetice se petrec în eter, ele pot permite să constat mişcarea corpilor faţă cu acest eter, bunăoară iuţeala pămîntului faţă cu eterul, adică mişcarea absolută. Şi aceasta din diferenţa dintre legea fenomenului luminos sau electromagnetic pe corpul fix şi pe corpul în mişcare.

De aceia o serie de fizicieni au încercat să dovedească mişcarea pămîntului faţă cu eterul, să găsească *„vîntul de eter"* în care trăim, fără să ne dăm samă; greutatea nu era decît a alegerii, căci orice fenomen luminos sau electric trebue să se schimbe după direcţia în care se face, adică în direcţia mişcării pămîntului sau într'o direcţie contrară; şi într'adevăr s'au încercat un număr imens de experienţe, care să pună în evidenţă mişcarea de translaţie a pămîntului. Toate au dat rezultate negative. Dar cea mai însemnată dintre ele, din cauza sensibilităţii ei enorme, este experienţa fizicienilor americani *Michelson* şi *Morley* (1887) al cărei rezultat negativ a condus şi a fost ca bază a teoriei de care ne ocupăm acum. Cum această experienţă, repetată din 1887, de zeci de ori şi cu dispozitive din ce în ce mai perfecţionate, este fundamentul teoriei Relativităţii, mă voiu întinde mai mult asupra ei.

Dacă avem o rază de lumină, care se propagă în direcţia translaţiei pămîntului sau în direcţie contrară, şi o rază care să se propage perpendicular pe această direcţie, atunci una din raze va fi mai privilegiată faţă cu cealaltă în ce priveşte iuţeala ei relativă. Intr'adevăr, dacă un observator trimite o rază de lumină în direcţia mişcării pămîntului la un punct A depe pămînt, la o distanţă l, timpul după care ajunge semnalul luminos în punctul A nu se află împărţind lungimea la iuţeala luminii, ci la iuţeala luminii micşorată cu iuţeala pămîntului adică cu iuţeala punctului A. Intr'adevăr punctul A fuge înaintea semnalului luminos aşa că semnalul trebue să pună mai multă vreme să-l ajungă, adică ca şi cînd iuţeala i-ar fi

scăzut cu o cantitate egală cu mişcarea punctului. Dacă observatorul trimite un semnal luminos, acel semnal ajunge într'un punct B în direcţie perpendiculară pe mişcarea pămîntului, într'un timp, care-i obţinut aproape exact din împărţirea lungimii prin iuţeala luminii.

Să ne închipuim acum că acel observator trimite două raze de lumină, una care se duce în direcţia mişcării pămîntului pănăla punctul A, la o distanţă l, aici se reflectă şi se întoarce din nou la observator; o altă rază, plecată dela observator, se duce în direcţie perpendiculară pe direcţia mişcării pămîntului până într'un punct B, la aceiaşi distanţă l, aici se reflectă şi se întoarce din nou la observator. Aici se întîlnesc cele două raze şi dau un fenomen frumos de Fizică, franjuri de interferinţă.

Dacă pămîntul nu s'ar mişca, drumurile celor două raze ar fi egale, şi deci n'am avea nici o diferenţă de drum între ele. Dar cum pămîntul se mişcă în direcţia punctului A, un calcul simplu ne conduce să găsim că între cele două raze există o diferenţă de drum în profitul unei raze, diferenţa proporţională cu patratul iuţelii pămîntului. Dacă una din raze merge *în* direcţie contrară pămîntului, atunci cealaltă rază este *în profit*. Putem dar face un aparat, care să ne constate acest fenomen. *Michelson* a şi făcut un aparat foarte sensibil, care poartă numele de *interferometru*, şi unde o sursă de lumină trimite două raze către două puncte A şi B în direcţiuni perpendiculare şi la distanţe de 11 metri, unde A şi B erau nişte oglinzi, care reflectau razele şi le trimiteau înapoi la observator; acesta le primea într'o lunetă, unde vedea interferenţa celor două raze, cu frumoase franje de interferenţă.

Dacă tot aparatul e întors de 90°, atunci oglinda B vine în locul lui A, şi franjele trebue să se deplaseze în luneta fixă. Aparatul este aşa de sensibil, că ar putea aprecia un efect de 100 ori mai mic decît cel calculat. Ori cu toată această sensibilitate enormă, şi deşi legile Opticei cerea existenţa fenomenului, Michelson şi Morley nu observară nici cea mai mică deplasare de franjă de interferenţă.

Faptul era prea grav şi fundamental, ca această experienţă să nu fie reluată cu dispozitive şi mai sensibile şi cu precauţiuni şi mai anevoioase; dar rezultatul a fost totdeauna negativ. Nu mai rămînea alta acum, decît a primi faptul şi a-i căuta o explicaţie. Despre această explicaţie vorbim acum.

Relativitatea lui Lorentz şi Poincaré.—Aşa dar în experienţa lui Michelson şi Morley avem un aparat, care e fixat de pămînt şi antrenat de dînsul într'o mişcare uniformă în spaţiu; şi în plus *razele de lumină* care parcurg eterul fix. Experienţa ne va face să constatăm „vîntul de eter" în care trăim, adică iuţeala pămîntului prin raport la eterul fix, mişcarea absolută. Experienţa însă arată, că mişcarea absolută nu poate fi atinsă.

Dece? Aici intervin felurite explicaţiuni. Pentru unii iuţeala luminii trebue să depindă de iuţeala isvorului de lumină, după cum iuţeala unui proectil depinde de iuţeala tunului care-l trimite, şi astfel s'ar explica rezultatul negativ al experienţei lui Michelson şi Morley (W. Ritz). Dar unele fenomene astronomice se opun acestei ipoteze.

O altă explicaţiune, au dat în aceiaşi vreme marele fizician olandez *Lorentz* şi fizicianul englez *Fitzgerald*, punînd ipoteza că *toţi corpii se scurtează în direcţia mişcării* cu aceiaşi cantitate, care depinde de iuţeala corpului în mişcare. Aşa bunăoară o sferă în mişcare devine un elipsoid turtit în direcţia mişcării. Acest caz este realizat de pămînt, care fiind o sferă în mişcare, se va turti devenind elipsoid. Dar această turtire este mică; socoteala dă 6,5 cm. în direcţia mişcării. Ce însemnă aceşti 6,5 cm. pe lîngă cei 636,600.000 cm. cît are raza pămîntului! Aşa dar noi nu ne putem da samă de contracţia aceasta, fiindcă este prea mică. Dar mai este un motiv. Pentru a măsura o lungime trebue să-i aplicăm o unitate de măsură, un etalon; ori etalonul sufere şi el aceiaşi contracţie, în aceiaşi proporţie, cînd îl îndreptăm în direcţia mişcării, fie că acel etalon este o bară metalică, fie că este o rază de lumină formată din unde sferice. Aşa că trebue să renunţăm pentru totdeauna de a mai controla, dacă această ipoteză este exactă.

Cu toate astea ipoteza explică destul de bine rezultatul experienţii lui Michelson şi Morley şi imposibilitatea de a măsura mişcarea absolută.

După Lorentz eterul există şi este în repaus absolut, dar noi nu putem şi nu vom putea să măsurăm niciodată iuţeala prin raport la eter, din cauza contracţiei pe care o sufăr corpurile în mişcare, şi care contracţie compensează exact diferenţa în fenomen, cînd fenomenul se petrece în direcţia mişcării sau în direcţiune contrară.

Dacă este aşa, atunci lucrurile se petrec *ca şi cînd* mişcarea absolută nu există, şi deci fenomenele luminoase şi electro-magnetice nu-şi vor schimba forma dacă se petrec pe un corp fix sau pe un corp în mişcare. Aşa îşi pune Lorentz problema în 1895 şi, într'un memoriu celebru, găseşte, cum trebue să fie grupul de transformare, pentru a trece dela un sistem de coordonate fix la un sistem în mişcare uniformă, fără ca forma relaţiilor fizice să se schimbe. Însă acel grup de transformare nu poate fi cela al lui Galileu, căci am spus că nu se potriveşte pentru fenomenele electro-magnetice (adică luminoase şi electrice). Ori Lorentz, punînd ipoteza că o lungime l se contractă în direcţia mişcării şi devine $\sqrt{1-\frac{v^2}{V^2}}$, unde v este iuţeala corpului şi V iuţeala luminii, ajunge la un

grup de transformare, care poartă acum numele de *grupul Lorentz* şi care este următorul:

$$x' = \frac{x - vt}{\sqrt{1-\frac{v^2}{V^2}}} \quad y' = y \quad z' = z \quad t' = \frac{t - \frac{vx}{V^2}}{\sqrt{1-\frac{v^2}{V^2}}}$$

Dacă cetitorul vrea să se întoarcă cîteva pagini în urmă o să vadă că acest grup de transformare este tocmai grupul lui Galileu, dar unde lungimea în direcţia mişcării s'a scurtat de cantitatea $\sqrt{1-\frac{v^2}{V^2}}$ ori.

Dar o să mai poată observa ceva nou; că intervine şi o a patra relaţiune, care arată că timpul cetit la un pendul pe corpul în mişcare (t') nu mai este egal cu timpul depe corpul fix (t); şi că anume timpul depinde de iuţeala corpului (v) şi de poziţia lui (x). Adică intervalul de timp între două evenimente, pe corpul în mişcare, nu este acelaşi ca intervalul aceluiaşi fenomen văzut depe corpul fix. Ceasurile depe *corpul fix* şi depe *corpul în mişcare* nu indică aceiaşi oră, iar simultaneitatea evenimentelor nu există decît pentru sisteme în aceiaşi stare de mişcare.

Cum intervalul de timp dintre două evenimente, depe un sistem în mişcare, depinde de iuţeală şi de poziţia evenimentelor, un rezultat pe care intuiţia noastră de timp ne face cu greu să-l primim, Lorentz nu se mai interesează de realitatea fizică a timpului dat de relaţiunea a patra, şi-l numeşte *timp local*, sau un timp necesitat de matematică şi nu de natură.

O consecinţă imediată din relaţiunile lui Lorentz este că dacă un corp atinge iuţeala luminii, atunci lungimea lui în direcţia mişcării devine zero, adică corpul devine perfect turtit; iar iuţeli mai mari decît a luminii nu sînt posibile, niciun corp nu poate atinge iuţeala luminii. Dacă iuţelile însă sînt mici, de ordinul cu care sîntem învăţaţi zilnic, atunci grupul lui Lorentz devine grupul lui Galileu, adică Mecanica Luminii devine Mecanica obişnuită. Ceiace însamnă că nu avem nevoe de relaţiile acestei mecanici noi, decît dacă corpii, care dau fenomenele, au mişcări enorm de mari, de ordinul luminii.

Am insistat aşa de mult asupra acestei mecanici a corpilor în mişcare, pentruca cetitorul să-şi dee samă că relativitatea restrînsă a lui Einstein nu este decît o interpretare nouă a unor rezultate cunoscute.

Lucrurile se petrec aşa, în lume, ca şi cînd mişcarea absolută n'ar exista. Contracţia lui Lorentz, este făcută intuitiv de Poincaré, prin ipoteza că particulele din care sînt alcătuiţi corpii, adică electronii, ar fi nişte peliţi încărcate cu electrici-

tale şi extensibile, aşa că în direcţia mişcării se contractă, dar că în interior se opun unele tenziuni. Forţele de coheziune între atomi ar suferi variaţiuni analoage.

Poincaré exprimă foarte clar cum trebue să privim relativitatea spaţiului în următoarele trei puncte:

1 Dacă mutăm corpii în altă regiune a spaţiului, fără ca distanţele mutuale dintre punctele corpului să varieze, atunci nu ne putem da samă de această mutare.

2 Dacă toţi corpii se măresc sau se micşorează în aceiaşi proporţie, rămînind asemenea cu ei insişi, această schimbare nu o putem aprecia.

3 Dacă toţi corpii se deformează după o lege oarecare, oricît de complicată, cu condiţia ca aparatele de măsură să fie afectate de aceiaşi deformare, ne este imposibil de a aprecia aceasta.

Aceasta este relativitatea spaţiului.

Rămînea a da o interpretare timpului local al lui Lorentz, şi a nu-l mai considera ca un artificiu de calcul al matematicianului. Această sarcină şi-a luat-o Einstein, care dînd o interpretare nouă, rezultatelor lui Lorentz, a putut să dee o teorie nouă, pe care o vom expune acum.

Principiul relativităţii restrînse şi principiul constanţei iuţelii luminii. In 1905, *Einstein*, fizician necunoscut până atunci,* analizînd amănunţit şi profund ideia de simultaneitate în timp şi spaţiu, pentru sistemele în repaus sau în mişcare, ajunge să dee o nouă interpretare teoriei şi formulelor lui Lorentz.

El se sprijină mai intâiu pe constatările următoare:

1 Toate fenomenele mecanice şi chiar cele cereşti arată că legile sînt aceleaşi, fie că sistemul pe care se întîmplă este fix fie că este în mişcare uniformă; adică relativitatea mecanicii.

2 Nu s'a găsit până acum nici o lege, optică sau electrică, în care să se arate influenţată de starea de mişcare. Bunăoară rezultatul experienţii lui Michelson şi Morley, care trebuia să arate starea de mişcare a fost negativ.

El afirmă atunci, că aşa trebue să fie, fără să dee o ex-

---

* Albert Einstein s'a născut la Ulm, în Germania, la 14 Martie 1879, din părinţi evrei. La 15 ani este în Elveţia unde urmează liceul. Studiază matematica şi fizica la Zürich şi trece doctoratul în 1905. Profesor la Universitatea din Zürich în 1909, la cea din Praga în 1911, la cea din Berlin în 1914.

In 1905 dă memoriul celebru asupra relativităţii. In acelaşi an are o teorie importantă asupra mişcării browniene, teorie verificată de experienţele lui J. Perrin (1908). In 1911 dă o teorie a fenomenelor foto-electrice. In 1915 dă teoria gravitaţiei. In acelaşi an găseşte un fenomen nou, care arată existenţa curenţilor electrici a lui Ampère pe moleculele magnetizabile.

In ultima vreme a luat parte la organizarea Mişcării Sioniste.

plicaţie, ca contracţia lui Lorentz, şi ridică afirmaţia la rangul de principiu. Cum bunăoară, încercările nereuşite de a găsi perpetuum mobile, au condus la enunţarea principiului conservării energiei şi la principiul lui Carnot, aşa aici nereuşita experienţelor ce voiau a pune în evidenţă mişcarea absolută prin raport la eter, au condus pe Einstein să pună principiul relativităţii:

Forma legilor fizice, mecanice sau optice şi electromagnetice, rămîne neschimbată, fie că corpul pe care se întîmplă, este fix, fie că este în mişcare uniformă. Sau altmintrelea: *Din experienţe mecanice, optice sau electromagnetice, făcute pe un corp în mişcare uniformă, nu ne putem da samă de mişcarea acelui corp, căci legile sînt aceleaşi.*

Acest principiu, care se raportă numai la mişcările uniforme, poartă numele de *principiul relativităţii restrînse.*

Totuşi experienţele făcute pe un sistem în mişcare accelerată, cum sînt toate mişcările în apropierea unei mase de gravitaţie, ar putea să conducă la găsirea mişcării absolute. Einstein va întinde principiul relativităţii şi la aceste mişcări, ceva mai tîrziu în 1915—1916.

La principiul relativităţii restrînse, care este generalizarea principiului relativităţii din Mecanică, Einstein adaugă al doilea principiu: *Iuţeala luminii de 300,000 km. pe sec. în vid, este constantă şi nu depinde nici de iuţeala isvorului de lumină şi nici de iuţeala observatorului.* Observaţiile astronomice par să îndreptăţească această afirmaţiune.

Cu aceste două principii şi cu o revizuire a noţiunilor de simultaneitate în timp şi în spaţiu, Einstein desvoltă *o teorie a relativităţii restrînse*, care dă o interpretare tuturor fenomenelor din fizică, mai puţin gravitaţia, fără să recurgă la nici o nouă ipoteză, cum bunăoară la ipoteza contracţiei, aşa de curioasă, a lui Lorentz—Fitzgerald.

Einstein, plecînd dela constanţa iuţelii luminii, găseşte că grupul de transformări care lasă iuţeala luminii constantă, este tocmai grupul lui Lorentz, deci el nu mai are nevoe de ipoteza contracţiunii. Iar timpul local al lui Lorentz nu mai este o necesitate matematică, pentruca ecvaţiile să se potrivească cu realitatea, ci acest timp local este o realitate fizică, cerută de relativitatea legilor fizice.

Simultaneitatea timpului şi spaţiului. Iată cum judecă Einstein, ca să arate că noţiunea de timp nu este absolută ci depinde de starea de mişcare a corpului, că noţiunea de timp fizic este relativă.

Definiţia timpului se face prin fenomene simultane. Un tren soseşte în gară la ora 7, sosirea trenului şi marcarea orei sînt două fenomene simultane. Aşa dar e uşor a defini simultaneitatea a două evenimente, care se petrec în acelaşi loc.

Fie acum ca cele două evenimente să se petreacă în două puncte diferite, Paris şi Iaşi de exemplu. Simultaneitatea lor va fi căutată prin semnale optice sau electrice, schimbate între Paris şi Iaşi, sau între aceste staţiuni şi o staţiune medie între cele două.

Dacă staţiunea medie va auzi sau va vedea semnalele trimise din cele două staţiuni în acelaşi moment, evenimentele petrecute în cele două puncte sînt simultane.

Îmi închipui acum că oraşele Paris şi Iaşi sînt într'o mişcare de translaţie, distanţa lor rămînînd neschimbată, lucru care se şi întîmplă în realitate, căci pămîntul îşi ia sarcina să le poarte în spaţiu cu iuţeala uniformă de 30 km. pe secundă. Cum experienţele arată că iuţeala luminii nu diferă, cînd corpul este în mişcare, atunci timpul pe care-l vor face semnalele luminoase până în punctul mediu vor fi aceleaşi. Simultaneitatea evenimentelor are un senz perfect definit şi în acest caz.

Să ne închipuim al treilea caz, evenimentele să se întîmple pe un corp în mişcare şi să fie apreciate depe un corp fix. Dacă punctele Paris şi Iaşi rămîn fixe, dar dacă depe ele se desprind două puncte, care rămîn la o distanţă invariabilă, dar care alunecă în spaţiu cu o iuţeală uniformă, atunci evenimente ce se petrec pe sistemul de mişcare, simultane pentru un observator pe acel sistem mobil, nu mai sînt simultane pentru un observator depe sistemul fix. Căci semnalele din cele două puncte nu mai parcurg aceleaşi distanţe până la observatorul depe pămînt. Diferenţa dintre timpul cunoscut pe corpul în mişcare şi timpul cetit pe corpul fix, a evenimentelor petrecute pe corpul în mişcare, este proporţionată cu distanţa celor două puncte şi cu iuţeala sistemului, este un *timp local*. Simultaneitatea nu poate avea dar un senz absolut. Timpul depinde de poziţia corpului, şi de iuţeala lui. Socoteli simple conduc a vedea că timpul depe corpul de mişcare este mai lung decît de pe corpul fix. O interpretare intuitivă ne-o dă ipoteza contracţiunii lui Lorentz; pendulul depe un corp în mişcare se scurtează, deci bate mai repede, adică arată un timp mai mare, decît pendulul nemodificat depe un corp fix.

Aşa dar Einstein, plecînd dela cele două principii, a relativităţii şi a constanţei iuţelii luminii, ajunge la concluzia că timpul depe un corp în mişcare este mai lung şi este un timp local; apoi că lungimile se scurtează pe corpii în mişcare, tocmai contracţia lui Lorentz.

Energia este materială. Teoria relativităţii pleacă dela un principiu banal, al relativităţii, şi dela un principiu curios şi paradoxal, al independenţei iuţelii luminii de iuţeala isvorului. Toate consecinţele paradoxale ale teoriei provin dar, din principiul al doilea.

Pentru a găsi toate aceie consecinţi, mijlocul este uşor; se iau legile opticei sau electricităţii şi se consideră ce devin

ele pe un corp în mişcare, însă văzute depe un corp fix. Aşa între altele explică experienţa lui *Fizeau* relativ la antrenarea razelor de lumină de către apa în mişcare; şi prevede creşterea masei unui corp, cînd corpul primeşte energie. Mă voiu ocupa de această ultimă afirmaţiune, că *energia are masă*, că energia este grea, că deci o rază de lumină are greutate. Un corp cald este mai greu decît acelaşi corp rece.

Calcule simple, din teoria relativităţii, conduc să ne dee pentru creşterea masei unui corp care primeşte energie, *cîtul dintre energia primită şi patratul iuţelii luminii*.

Ideia aceasta, că un corp îşi poate schimba masa prin cîştig sau pierdere de energie, sdruncină ideia cea mai solidă şi care părea mai perfect stabilită dela Newton încoace, că masa unui corp este invariabilă. E drept că în ultima vreme se mai modificase această idee: particulele mai mici ca atomii, electronii, care pot atinge două treimi din iuţeala luminii, la aceste iuţeli mari, îşi schimbă masa cu iuţeala. Dar afirmaţia lui Einstein este şi mai îndrăsneaţă; chiar corpurile în nemişcare îşi pot modifica masa, dacă primesc sau trimit energie. Bunăoară într'o reacţie chimică, unde avem o variaţie de energie, compusul nu va avea ca greutate suma greutăţilor componentelor, ci ceva mai puţin. Diferinţa reprezentînd pierderea de energie.

Aşa, relaţia de mai sus ne calculează că la formarea a 18 gr. apă din oxigen şi hidrogen şi cu desvoltare de căldură (69,000 calorii gram), variaţia de greutate va fi a trei suta milioana parte dintr'un gram, adică de o cantitate, cu mult inferioară celor mai mici cantităţi apreciate de noi cu balanţa.

Se ştie că balanţele de analize chimice dau zecimea de miligram, balanţele sensibile dau miimea de miligram; cu o balanţă de cvarţ, lucrînd în vid, Ramsay a ajuns să măsoare milionimea de miligram; dar aceste sensibilităţi sînt pentru mărimi de acelaşi ordin de măsurat. Pe cînd noi avem de măsurat cu sensibilităţi de milionimi de miligram, dar greutăţi relativ mari. Este limita apreciabilităţii noastre.

La fel, variaţiile de masă în transformările radioactive sînt de acelaşi ordin de mărime şi nu pot fi supuse unui control experimental. E interesantă însă ca concepţie. După această idee, dacă toată materia ar fi o acumulare de energie, atunci un gram de materie ar reprezenta 21 miliarde de calorii mari (cetitorul o poate calcula el însuşi din relaţia amintită. Energia obţinută este în ergi, 9.10^{20}), energie echivalentă cu căldura pe care ar produce-o arderea a 3 milioane de kilograme de huilă. Se vede dar ce provizii enorme ar fi acumulate în materie.

Nu e vorbă, noi sîntem deprinşi cu astfel de calcule. Aşa *G. Le Bon* calculase energia cuprinsă într'un gram de

materie, considerînd-o formată toată din electroni, care se desfac din atomi cu iuţeli mari, ca în transformările radioactive.

Numărul obţinut de Le Bon este de abia de 18 ori mai mic; adică 1 gr. de materie ar da numai un miliard de calorii mari, prin descompunere, număr de acelaşi ordin de mărime, dar calculat în mod mult mai neprecis ca după Einstein. Oricare ar fi acea provizie de energie, noi însă sîntem mult departe de a şti să folosim această energie conţinută în materie.

Această idee că energia este materială, a făcut pe *Langevin* să reîntinerească o veche ipóteză a lui *Prout*, că toate elementele din natură provin din condensarea unor elemente primitive cum ar fi hidrogenul şi heliumul. Intr'adevăr Prout a observat că greutăţile atomice ale elementelor simple sînt aproape numere întregi. Aşa Hidrogen 1,008; Heliu 4,002; Litiu 7; Beriliu 9,1; Bor 11,0; Carbon 12,0; Azot 14; Oxigen 16; Fluor 19 etc..

Ori nu se poate ca din întîmplare, aproape toate elementele să aibă greutate atomică, un multiplu al greutăţii hidrogenului, ci trebue să fie o cauză internă. Şi Prout presupune că Heliu provine din patru atomi de hidrogen, oxigenul din 16 atomi, etc.. Dar măsurile precise de *greutăţi atomice* arată, că de patru ori hidrogenul se obţine ceva *mai mult* decît greutatea atomică a heliumului; de aceia şi ipoteza a fost părăsită. Langevin însă o reia şi admite că prin condensarea atomilor de hidrogen se desvoltă energie, care se pierde, şi care după teoria relativităţii, reprezintă o greutate; deci aglomeratul heliu constituit va avea o greutate mai mică decît patru hidrogeni. Din diferenţa de greutate se poate uşor socoti energia desvoltată prin condensarea atomilor şi se găseşte o energie de ordinul celei desvoltate în transformările radioactive. Ipoteza lui Prout capătă soliditate. Ea mai capătă tărie şi din experienţele recente ale lui *Rutherford*, fizician englez, asupra emisiei de particule de hidrogen de către atomii de azot, bombardaţi cu raze α.

Aşa dar aceasta ne permite a concepe atomul, constituit în ultima analiză din particule de hidrogen, fie simple, fie grupe de cîte patru (atomul de heliu), în aranjări mai mult sau mai puţin complicate. Aceste construcţiuni sînt în legătură cu teoria atomului lui *Bohr*, dar de care nu pot vorbi aici.

Aşa dar teoria relativităţii restrînse plecînd dela două principii, a relativităţii legilor fizicei şi a constanţei iuţelii luminii, a ajuns să explice toate fenomenele fizicii, în mod unitar şi fără să recurgă la ipoteze noi.

Teoria relativităţii generalizate

Dificultăţile teoriei relativităţii restrînse cu ocazia Gravitaţiunii. Am spus dela început că există un grup de fenomene, care nu se împacă cu relativitatea restrînsă, sînt fenomenele de gravitaţiune. Toate corpurile sînt grele şi cad spre un centru atractiv. *Newton* a explicat toate fenomenele astronomice, aplicînd legea că forţa, cu care se atrag corpii, este proporţională cu produsul maselor şi invers proporţională cu patratul distanţei dintre corpi. Această lege a fost întinsă, în secolul al 19-lea, la elasticitate, capilaritate şi electricitate, în special de către matematicianí francezi [Navier, Poisson, Cauchy, Laplace, Gauss (german), Coulomb]; iar splendoarea acestei teorii este atinsă de astronomul francez *Le Verrier*, care descopere o planetă nouă, Neptun, stabilit pe legea atracţiunii şi pe unele neegalităţi în mersul planetelor. Totuşi această lege nu explică toate fenomenele cereşti şi introduce unele greutăţi de explicaţie:

1 Mai întâiu iregularitatea în mişcarea planetei Mercur, cea mai aproape de soare, cu deplasarea drumului său, deplasarea periheliei sale cu 43″ pe suta de ani, nu poate fi interpretată. Incercarea de a înlocui exponentul legei distanţei din —2 în —2+0,00.00.00.16, diferenţa fiind o cantitate extrem de mică, este prea arbitrară pentru a fi reţinută şi complică prea mult simplicitatea legii pentru a vedea în ea ceva adevăr. Alte încercări au rămas tot aşa de nereuşite. Dar voiu avea ocaziunea să revin asupra periheliei lui Mercur.

2 Iuţeala de propagare a gravitaţiunii ar fi, după *Laplace*, de vre-o 100 milioane de ori iuţeala luminii, pentru a putea împăca unele fenomene cereşti. Ori după teoria relativităţii a lui Einstein, nu pot exista în Natură iuţeli mai mari decît a luminii.

3 Dar o mare greutate pe care gravitaţia, dacă este exactă, o pune teoriei relativităţii, este că mişcările corpurilor în spaţiu, înspre un corp greu atractiv, se fac în mod accelerat. Şi cum teoria relativităţii mecanice sau electromagnetice nu se aplică decît la mişcările uniforme, înseamnă că teoria relativităţii nu poate cuprinde gravitaţia şi mişcările accelerate. O lege petrecută pe un sistem fix sau pe un sistem în mişcare uniformă, îşi schimbă forma, cînd legea sau mai bine fenomenul, se petrece pe un sistem în mişcare accelerată sau *cînd* se găseşte subt influenţa unei mase atractive, adică în un cîmp de gravitaţie. Aşa dar o mişcare accelerată, un cîmp de gravitaţie fac să se introducă în lege termeni noi, care cunoscuţi, ne pot permite să cunoaştem iuţeala absolută a unui corp faţă cu eterul fix.

Einstein dela început a văzut că mişcarea absolută şi deci existenţa eterului sînt posibile pentru un sistem în mişcare accelerată. Grupul de transformare a lui Galileu, în cazul iuţelilor mici, şi grupul lui Lorentz în cazul iuţelilor mari, schimbă forma legilor în acest caz.

Problema este dar, de a găsi un alt grup de transformare,

mai general decît cel a lui Galileu și al lui Lorentz, și care chiar în cazul mișcărilor accelerate, sau al mișcărilor de rotație, să lase neschimbată forma legilor. Și aceasta din pricină că Einstein e convins că fenomenele din natură, între care și gravitația, nu permit a găsi mișcarea absolută, adică în Natură nu există un sistem de coordonate, privilegiat, eterul. Rezolvind această problemă, Einstein va avea două rezultate: 1) va găsi pentru legi o formă generală, care să nu mai depindă de sistemul de coordonate, chiar dacă este în mișcare accelerată, sau în o mișcare oarecare; și 2) rezolvind chestiunea mișcării accelerate, rezolvă în acelaș timp problema gravitațiunii, care dă naștere mișcării accelerate, și care totdeauna a rămas la o parte de celelalte fenomene ale naturii.

Einstein întreprinde acest lucru, cu ajutorul cîtorva matematicieni, în anii 1915 și 1916. Reușita întreprinderii sale a cucerit admirația contimporanilor, care-l consideră un nou Copernic ce ne schimbă concepția noastră despre lume, iar în privința forței sale de muncă și ingeniosității sale este pus alăturea de Newton.

Einstein a ajuns la aceste rezultate strălucite, considerînd că *gravitația nu este o forță, în senzul fizic obișnuit, ci este o interpretare a faptului că spațiul nu este euclidian.* Voiu încerca, pecît îmi este posibil și pe cît se poate reda fără formule, mersul logic al teoriei, cu toate că mă văd în imposibilitate, ca în cadrul acestui articol, să pot arăta de unde vin atacurile contra bunului simț în rezultatele stranii ale teoriei. Voiu arăta mai întâiu principiile sau ipotezele, care stau la baza teoriei gravitațiunii, sau cum se mai spune, teoria relativității generalizate, deși poate mai exact ar fi teoria gravitațiunii, nume pe care unii fizicieni au și început să-l adopte.

Vom arăta cele trei ipoteze pe care le considerăm ca fundament al relativității generalizate.

Principiul relativității generalizate. Einstein pune întâiu ca principiu, că legile generale ale fizicii trebue să rămînă identice, fie că corpul pe care se întîmplă este fix, în mișcare uniformă, în mișcare accelerată sau în rotație, sau este într'o mișcare oarecare. Adică, *legile fizicii nu trebue să depindă de starea de mișcare a corpului pe care se întîmplă fenomenul, oricare ar fi acea mișcare.*

Acesta este principiul relativității întins la orice mișcare.

Matematicește el însamnă, că trebue să se găsască un grup de transformări, mai general decît al lui Lorentz, care să lase neschimbate legile fizicii chiar pentru mișcări accelerate.

Aceasta va fi sarcina lui Einstein, de a găsi grupul general de transformare.

Principiul echivalenții greutății și inerției. Masa-greutate este cantitatea unui corp ce se opune atracției pămîntului, iar masa-inerție este cantitatea cu care corpul se opune unei

forțe oarecare. Aceste două cantități sînt considerate egale de la Newton încoace, și nici o experiență n'a putut să găsească cea mai mică diferență între ele. Einstein ridică această constatare la rangul unui principiu și-l servește pentru a clarifica ideia de cîmp de gravitațiune.

Să ne închipuim o cutie cu un observator, care să se poată mișca în spațiu în afara oricărui corp atractiv. La partea superioară a cutiei să fie un croșet, de care este legată o funie, ce este trasă de un experimentator, dintr'un loc depărtat. Legile mecanicei ne spun că acea forță constantă care trage sfoara, va imprima cutiei o mișcare accelerată, mișcarea putînd ajunge fantastică. Ori, observatorul se simte legat de fundul cutiei și el își spune atunci că se găsește într'un cîmp de gravitație, care-l atrage spre fundul cutiei. Dar cum vede că cutia lui nu cade și cum vede croșetul de care e legată funia, el gîndește că funia îl ține ca să nu cadă. Din cauză că greutatea și inerția sînt egale, experiențe făcute în cutia lui nu-i pot spune dacă el se găsește într'un cîmp de gravitație sau dacă este supus la o forță constantă, care-i dă o mișcare accelerată.

Asta însamnă că gravitația are aceleași efecte ca un sistem în mișcare accelerată. Așa că de voim a studia efectul unui corp atractiv, asupra unei legi, e destul a considera acea lege petrecîndu-se pe un sistem în mișcare accelerată.

Asta nu însamnă, cum se apără Einstein, că gravitația este o forță fictivă, căci nu o putem face să dispară, cînd ea există, ci numai că efectele ei sînt identice cu acelea ale unui sistem în mișcare accelerată. Așa că *principiul echivalenții* se exprimă:

Un cîmp de forțe de gravitație este echivalent cu un cîmp de forțe, ce provin din introducerea unui sistem de coordonate în mișcare accelerată.

Lumea noastră nu este euclidiană. Ipoteza cea mai îndrăzneață din teoria lui Einstein, deși el se ferește de a o scoate în evidență ca ipoteză, este utilizarea geometriilor neeuclidiene pentru găsirea noului grup de transformări generale, și deci admiterea că lumea noastră nu este euclidiană.

Noi sîntem bunăoară obișnuiți să credem că dacă avem un triunghiu, și dacă-i măsurăm cele trei unghiuri, suma lor face 180°;—aceasta ne-o afirmă geometria euclidiană. Ori Relativitatea generalizată ne arată că un triunghiu, care are laturile până la stele, așa dar laturi constituite din raze de lumină, nu mai este un triunghiu euclidian căci suma celor trei unghiuri diferă de 180° cu una sau două secunde; adică în cazul triunghiurilor stelare geometria euclidiană este aproape de cea adevărată cu o aproximație de 1 supra 650.000 Acum, la fiece formulă și relație din geometria neeuclidiană, Einstein atribue nume și caractere din geometria euclidiană și deci nume

și caractere din lumea fizică a noastră. Fiecare din aceste e-
chivalări de titluri, reprezintă, cred, o ipoteză nouă. Așa că e
riscat de afirmat, cum afirmă mulți, că teoria relativității s'a
construit fără ipoteze. Fără ipoteze intuitive poate, probă ca-
racterul straniu al consecințelor teoriei, dar fără ipoteze de loc, nu.
Voiu încerca să analizez procedeul lui Einstein de a a-
junge să se folosească de geometriile neeuclidiene. Sarcina însă
este foarte grea de oarece simbolul matematic ar fi absolut
necesar.
In Mecanică se admite Relativitatea spațiului, am văzut-o.
Asta însamnă că distanța între două puncte din spațiu rămîne
necontenit aceiași, ori la ce sistem de referință ași raporta a-
cea distanță. Și dacă distanța intre cele două puncte ar fi dia-
gonala unui paralelipiped, apoi cele trei muchi ale lui ar fi
proecțiile pe axele de coordonate. O relație, ca in geometria
elementară, ne dă că patratul distanței este egal cu suma pa-
tratelor celor trei proecții (sau celor trei muchi ale paralelipi-
pedului). Această relație, care reprezintă distanța intre două
puncte, e natural să nu se schimbe dacă raportez proecțiile la
niște axe de coordonate ce se mișcă uniform.
Grupul de transformare al lui Galileu, ce l-am amintit deja,
va convinge pe *Matematician* că distanța rămîne neschimbată.
Noi eram convinși înainte de a efectua calculele.
Trecem la optică și electricitate. Einstein ne spune, că și
aici legile nu trebue să-și schimbe forma dacă sînt raportate
la axe în mișcare uniformă. Noile coordonate sînt legate de
cele vechi prin al doilea grup de transformare, al lui Lorentz,
pe care l-am văzut deja.
Minkowski, matematician german de frunte, mort tînăr în
1908, a observat că optica e reprezintată complect prin o rela-
ție care dă că iuțeala luminii este egală cu distanța parcursă îm-
părțită la timp. El a mai observat că, a afirma că relativita-
tea se aplică opticei, este a spune că iuțeala luminii este cons-
tantă. Sau în definitiv că spațiul parcurs de lumină mai puțin
iuțeala luminii înmulțită cu timpul, dă zero. Ceiace este evident.
Ori această relație cuprinde 4 coordonate, 3 ale spațiului
și 1 timp. Aceste 4 coordonate nu-s aceleași, ori la ce axe de
coordonate m'ași raporta, ci variază cu ele. O singură cantitate
rămîne constantă, este iuțeala luminii, care este aceiași pentru
un corp fix sau pentru unul în mișcare și chiar dacă izvorul de
lumină este în mișcare.
Aceasta constitue una din ipotezele cele mai stranii din
teoria relativității, și-i comunică acesteia acelaşi caracter.
Minkowski spune că o relație de forma: distanța minus
iuțeala luminii înmulțită cu un timp și egalată cu zero, repre-
zintă o *rază de lumină*, ce se propagă în linie dreaptă. A-
ceastă rază de lumină depinde de 4 dimensiuni, trei pentru
spațiu și una pentru timp. Dar relativitatea ne-a arătat că

cele patru dimensiuni se pot schimba între ele, adică că spa-
țiul și timpul nu sînt variabile independente, cum ne învăța
deprinderea noastră sau filozofia kantiană, ci depind una de
alta. Așa este lumea făcută; „este un dar de sus". Minkow-
ski crează o geometrie cu 4 dimensiuni pentru fizică. Geome-
tria aceasta este euclidiană, și are un mare avantaj pentru Re-
lativitatea lui Einstein, că îi ușurează exprimarea legilor opti-
cei și electricității, în felul vederilor lui Einstein. In geometrie,
de mult se lucra cu 4, 5, etc., n dimensiuni și geometrii erau
familiarizați cu ele, întrucît nu erau decît artificii de imaginație.
Pe cînd cu Minkowski, geometria euclidiană cu 4 dimensiuni
vroia să conțină realitatea spațiului și a timpului. Era eucli-
diană, fiindcă proprietățile figurilor sînt aceiea cu care sîntem
deprinși noi din școală.

Un punct, căruia i se scrie cele 4 dimensiuni, x, y, z, t,
poartă numele de *punct de univers*. Iar distanța dintre două
puncte de acestea, poartă numele de *linie de univers*. Ori *s'a
întîmplat*, că relația amintită mai sus, care reprezintă raza de
lumină, cuprinde cele patru dimensiuni, și este tocmai distanța
între două puncte de univers din geometria lui Minkowski.
Și cum acea relație este zero, însamnă că *o linie de univers,
care este zero, reprezintă o rază de lumină*.

Până aici nimic nou, decît doar că am mai rezumat rela-
tivitatea, și am expus un nou mod de reprezentare, prin geo-
metria cu patru dimensiuni.

Să trecem la Relativitatea generalizată.

Aici legile trebue să rămînă neschimbate, chiar dacă sis-
temul este în mișcare accelerată. Ori pe un astfel de sistem,
lungimile depind de poziția lor. Așa, pe un disc în rotație, un
metru așezat la centru și altul la periferie n'au aceiaşi lungime,
după relativitatea restrînsă. Așa dar, în acest caz, chiar pe
acelaşi sistem, lungimile variază și depind de poziția lor, fiindcă
noi le raportăm la geometria obișnuită, euclidiană. Trebue
dar căutat o geometrie, în care orice prefaceri ar suferi siste-
mul de coordonate, lungimile să nu depindă de poziția lor
față de sistem.

Ori, o astfel de geometrie este deja cunoscută, este geo-
metria neeuclidiană rectilinie, desvoltată de Gauss, Riemann,
Ricci, Levi Cività, etc.. Einstein n'avea decît să o folosească.

In această geometrie, distanța între două puncte de uni-
vers, adică între două puncte cu cîte 4 coordonate x, y, z, t,
se scrie ca și în geometria obișnuită, ca o sumă de patrate de
aceste coordonate, numai că aici se iau și alte combinațiuni de
cîte două coordonate, ceiace dă 10 termeni pentru distanța
între două puncte. Pe urmă coeficienții acestor termeni, nu-s
unitatea, ci diferă de ea. Acești coeficienți joacă un rol enorm
în teoria gravitației lui Einstein.

Odată scrisă distanța dintre două puncte, Einstein admite,

prin analogie cu cele admise în geometria euclidiană (a lui Minkowski) că o linie de lungime nulă, reprezintă drumul unei raze de lumină într'un sistem accelerat, sau într'un cîmp de gravitaţie.

Aşa dar două ipoteze pănă acum : 1 lumea care poate satisface cerinţa ca lungimile să nu difere pe un sistem în mişcare accelerată nu poate fi decît o lume neeuclidiană, şi 2. prin analogie cu o relaţie din geometria euclidiană cu patru dimensiuni, Einstein admite ipoteza, că şi în geometria neeuclidiană, o linie de univers de lungime nulă, reprezintă drumul unei raze de lumină ; şi că deci, implicit, o rază de lumină într'un cîmp de gravitaţie, adică într'un sistem accelerat, nu mai este o linie dreaptă, ci o linie curbă.

De aici la fiece analogie între geometria noastră euclidiană, şi geometria neeuclidiană, folosită în relativitatea generalizată, intervine o ipoteză nouă.

Aşa dar principiul al treilea este că lumea noastră a pămîntului, fiind într'un cîmp de gravitaţie, este o lume neeuclidiană, unde raza de lumină nu este dreaptă, ci curbă. Dar cum această incurbare a razei de lumină este tare mică, lumea în care trăim este tare aproape de o lume euclidiană, şi ne-ar fi extrem de dificil de a constata *dacă suma unghiurilor unui triunghiu diferă de două unghiuri drepte* (teorema ce este caracteristică pentru geometria euclidiană), numai de nu vom lua triunghiuri cu laturile cît dela pămînt la stele. In acest caz am putea găsi diferenţe de vre-o secundă la două unghiuri drepte, cum vom vedea imediat ; adică cantităţi care nu pot să atingă întrebuinţarea geometriei noastre obişnuite (cu o eroare de 1 pe 650.000 în cazul triunghiurilor mari, cu laturi până la stele).

Aşa dar geometria euclidiană nu este adevărată decît departe de orice masă atractivă, dar lipsurile ei nu se observă decît în apropierea de mase mari atractive, cum este masa soarelui. Pentru lumea noastră depe pămînt, şi într'o primă aproximaţie, pentru toate fenomenele cunoscute, vechea geometrie euclidiană rămîne încă exactă şi în orice caz cea mai comodă. E exclus ca în Fizica fenomenelor elementare să lucrăm cu geometriile neeuclidiene, nici chiar Mecanica cerească încă nu-i simte necesitatea. Totuşi *noi trăim într'o lume neeuclidiană, dar care se apropie tare mult de lumea euclidiană.*

Prevederi experimentale. Ipoteza, că lumea noastră este neeuclidiană, cu tot corectivul ei că se diferă extrem de puţin de o lume euclidiană, este aşa de stranie, că acest caracter apare şi în rezultatele teoriei relativităţii generalizate. Insă prevederile experimentale vor da soliditate acelor ipoteze curioase.

Iată şi rezultatele principale ale teoriei relativităţii generalizate :

1 Fără alte ipoteze, Einstein ajunge să regăsească legea lui Newton, şi fără să facă ca Newton ipoteza atracţiei. Rezultatul este minunat, gîndindu-ne dela ce principii generale a plecat Einstein, şi acest singur lucru i-ar constitui un merit, care ar consacra teoria.

2 O consecinţă imediată a formulelor la care ajunge Einstein, îi permite să explice una din anomaliile mişcărilor corpilor cereşti, care a exercitat mai mult sagacitatea marilor astronomi, este *anomalia mişcării planetei Mercur.*

O planetă se învîrte în jurul soarelui după o elipsă, în care soarele este în unul din focare. Planeta în drumul ei, vine totdeauna după o învîrtire de 360° la un punct cel mai aproape de soare, punct care se chiamă perihelia planetei. Punctul pe cer, unde se va afla planeta după o revoluţie, două, o mie, se poate calcula dinainte şi se verifică pentru mii de ani. *Le Verrier*, marele astronom francez, s'a amuzat să calculeze locul planetelor pe cer, la date anumite, pentru mii de ani, după şi înainte. Pentru planeta Mercur, el găseşte însă, că observaţiile astronomice şi cu calculele nu corespund, pentru apariţia planetei la perihelie, şi că planeta după fiece revoluţie vine într'un alt punct, şi anume perihelia lui Mercur înaintează cu 43'' într'o sută de ani. Cantitatea aceasta este prea mare pentru astronomi, şi deci nu poate fi lăsată neexplicată. Le Verrier a făcut ipoteza (1859) că ar fi o planetă între Mercur şi soare, care-ar schimba drumul lui Mercur, dar acea planetă nu s'a arătat niciodată. Alţi astronomi erau de părere să schimbe legea lui Newton şi să adopte în loc de exponentul — 2, exponentul modificat puţin, —2+0,00000016. S'au propus şi alte ipoteze, tot aşa de arbitrare şi netemeinice.

Einstein, aplicînd direct teoria sa, la cazul planetei Mercur, fără noi ipoteze, calculează numai din iuţeala planetei, distanţa la soare, excentricitatea orbitei şi masa soarelui, acest avans al periheliei lui Mercur. Calculul dă exact 43'' pe 100 ani. Este adevărat prodigios acest rezultat!

3 Am spus deja, că în teoria relativităţii generalizată, drumul unei raze de lumină, care era o linie dreaptă, devine o linie curbă din cauza maselor de atracţie, sau din cauză că lumea este neeuclidiană. Calculînd deviaţia razei de lumină dela o linie dreaptă, Einstein găseşte că o rază de lumină, care vine dela o stea şi care trece pe lîngă marginea discului solar, sufere o deviaţie de 1'',74 (aproape 2 secunde de arc). Să observi raza cînd trece pe lîngă soare e greu, căci soarele este luminos, iar a constata 2 secunde deviaţie, nu e uşor lucru, este chiar la limita delicateţei metodelor fotografice-astronomice. Totuşi controlul s'a putut face. La 29 Mai 1919 a fost o eclipsă totală de soare. Două expediţii astronomice engleze, prevăzute cu cei mai de seamă astronomi englezi, *Eddington* şi *Crommelin*, au plecat să constate fenomenul prevăzut de Einstein, una în Brazilia şi alta în insula Principelui, lîngă coasta occidentală a Africei.

Inchipuiască-şi cineva două stele, dela care venind două raze de lumină în linie dreaptă, ne dă distanţa lor pe cer. Dacă cele două stele, din cauza mişcării soarelui, ajung să-şi trimită razele în aşa fel că trebue să treacă pe lîngă discul solar, atunci raza fiind deviată, distanţa între cele două stele se schimbă cu 1",74. Eclipsa totală de soare, soarele fiind întunecat, face posibilă vederea stelelor, chiar a celora care se găsesc lîngă marginea soarelui, adică care-şi trimit razele pe lîngă marginea soarelui.

Ce trebueşte dar făcut? Se ia o fotografie a stelelor înainte de eclipsă sau noapte, şi o fotografie a aceloraşi stele, în timpul eclipsei totale, cînd stelele îşi trimit razele pe lîngă discul solar. Diferenţa dintre distanţele dintre stele în cele două clişee ne vor da curbarea razelor solare de către soare. Fotografiile luate de cele două expediţii dau 1",79 pentru aceastǎ deviaţie; numărul acesta arată că fenomenul este verificat cu prisosinţă, dacă ţinem socoteală de delicateţa fenomenului.

4 Ultima prevedere este *deplasarea liniilor spectrale din soare către roş*. După teoria relativităţii, pendulele, care dau timpul pe soare, sînt influenţate de masa soarelui şi merg mai încet decît cele depe pămînt.

Ori atomii ce se găsesc în soare, realizează în mod natural pendulele, ce să ne dee timpul solar. Aceşti atomi, aceiaşi ca cei depe pămînt, vibrează şi trimit diferitele raze din spectru. Bunăoară în soare se află fier, căci dungile ce le obţinem în spectrul ferului pe pămînt, se găsesc toate şi în spectrul soarelui.

Atomul de fier din soare oscilează mai încet decît atomul de fier depe pămînt. Oscilaţiile acestea ale atomului de fier din soare se transmit neschimbate până la pămînt, unde noi le putem compara cu spectrul de arc sau de scintee a fierului. După Einstein razele ferului din soare vor fi mai spre roş faţă cu razele depe pămînt, cu 8 miimi de augström, augströmul fiind el însuşi o milionime de milimetru.

Spectroscopiştii pot aprecia lungimi de undă de acest ordin; dar mai sînt şi alte cauze, care conduc la o deplasare a razelor spectrale, cum este presiunea la care se află materia incandescentă, mişcarea soarelui (fenomen Doppler), cîmpul magnetic solar (fenomen Zeeman), cîmpul electric solar (fenomen Stark).

Aceste complicaţiuni fac ca prevederea acestei deplasări să nu fie considerată ca confirmată încă, şi discuţiile se urmează în literatura ştiinţifică.

Critici şi situaţie actuală. Teoria relativităţii restrînse a fost primită cu mult scepticism, după exprimarea ei în 1905, şi era considerată ca o interpretare curioasă a ecvaţiilor lui Lorentz şi a timpului local al acestuia. Celace a făcut pe *Gehrke*, un fizician german cunoscut, să spună că teoria relativităţii este o iluzie germanică, după cum razele W au fost o

iluzie gallică. *Brillouin*, fizician francez, i-a prevăzut o înmormîntare în tăcere.

Obiecţia principală era că teoria nu este decît o interpretare nouă, din care Fizica nu trage nici un profit, căci nu poate prevedea nimic.

Cu teoria relativităţii generalizate, enunţate în 1915 şi 1916, lucrurile se schimbă complect, dar atacurile se fac mai puternice. Lenard, Wiechert, Gehrke în Germania, Lippmann, Sagnac, Brillouin în Franţa, Silberstein în Anglia sînt duşmani neîmpăcaţi ai teoriei. Dar are şi partizani de aceiaşi talie, Sommerfeld, Langevin, Eddington. Atacurile şi luptele dau impresia că se fac între relativişti şi neralitivişti, şi nu între adevăr şi neadevăr.

I se contestă mai întâiu lui Einstein dreptul de a se folosi de geometria neeuclidiană în felul cum s'a folosit. Apoi cît priveşte prevederile: Gehrke a descoperit un memoriu al unui astronom *Gerber*, din 1898, care explică perihelia lui Mercur cu 43' pe secol, numai din ipoteza că iuţeala de propagare a gravităţii este egală cu iuţeala luminii. Admiratorii lui Einstein reluînd socotelile lui Gerber le-au găsit greşite. Dar oricum, într'o descoperire este drumul, care poate fi greşit, iar rezultatul care poate fi intuitiv, bine găsit. Fiecare din cele două părţi are valoarea ei intrinsecă, aşa că un rezultat bine găsit, chiar pe o cale greşită, trebue ţinut în socoteală. Şi mai ales probează că nu este absolută nevoe de teoria Relativităţii pentru ca avansul periheliei lui Mercur să fie interpretat.

Dar atacurile cele mai puternice aduse teoriei lui Einstein, sînt cele conduse de fizicianul *Lenard* din Heidelberg. Intr'un memoriu recent, din Annalen der Physik (August 1921), revelează că acum 120 ani, un astronom german *Soldner*, în 1801, considerînd că lumina are greutate, din legea lui Newton, calculează că raza de lumină, care trece lîngă discul soarelui, este deviată de 0",85 adică valoarea jumătate din acea calculată de Einstein. Aşa dar, zice Lenard, consecinţa că o rază de lumină este încurbată de o masă atractivă nu este a lui Einstein, ci a fost făcută acum 120 de ani de Soldner; şi al doilea, valoarea 1",7 dată de Einstein nu a fost verificată, căci unele fotografii de stele, dela eclipsa totală de soare din 1919, au dat 0",8 cît valoarea lui Soldner şi nu 1",7.

Cît priveşte consecinţa că energia are inerţie, sau explicaţia fenomenului lui Michelson, Lenard dă o teorie, în care corpii au un eter ce-i înconjură şi cu care se mişcă în spaţiul liber. Această teorie a fost expusă recent (Iulie 1921) într'o lucrare întitulată *Uber Aether und Uräther*. Iar ipoteza făcută de Ch. Nordmann în o carte apărută de curînd (Decembre): *Einstein et l'Univers*, nu este decît o contrafacere, cred, a teoriei lui Lenard.

Până acum prima teorie serioasă, care s'a opus teoriei

Relativităţii, este teoria lui Lenard, care nu foloseşte decît noţiuni intuitive admise.

Cît priveşte deplasarea undelor către roş subt influenţa masei solare, singura afirmare aparţinînd numai teoriei Relativităţii, această afirmaţie este pur şi simplu negată de Lenard şi de adversarii relativităţii.

Aşa dar adversarii Relativităţii sau contestă consecinţele sau arată că se pot explica altmintreli, în mod mai intuitiv. Un altfel de atac a încercat *Painlevé*, în două Note publicate recent (Noembre) în *Comptes Rendus de l'Académie de Paris*. El analizează, în mod cu totul profund, ipotezele, care se adaugă la fiece pas în alcătuirea teoriei, şi la anume termen, pe baza simetriei, arată că se mai pot adăuga alţi termeni, ceiace aduce alte legi pentru atracţia universală, dar ai căror rezultat diferă cu cantităţi inapreciabile de cel al legii date de Einstein. Aşa că critica subtilă a lui Painlevé nu sdruncină teoria lui Einstein, ci îi clarifică bazele, după cum analiza făcută de Hilbert axiomelor dela baza geometriei euclidiene, nu au sdruncinat acea geometrie.

Ar rămînea, pentru a fi complecţi, de a încerca în linii generale, întrucît aceste teorii ating noţiunile noastre apriorice ale timpului şi spaţiului kantian. Competinţa mea limitată şi spaţiul restrîns al revistei, mă opresc aici. *Rezultatul cel mai* extravagant în această privinţă este că, noi *trăim într'o lume* neeuclidiană, ce împrumută spaţiului şi timpului o înfăţişare tare stranie. E drept că sînt încercări de a reduce teoria lui Einstein la noţiunile noastre intuitive, cu care ne-am deprins.

Cei care însă se împacă cu această teorie, sînt Matematicienii. Pentru dînşii noţiunile introduse în teorie, n'au nevoe să reprezinte nimic concret, orice nume ar purta ele. E destul să formeze un tot armonios, să geometrizeze totul şi să suca să formeze lucrări noi. Şi acest ultim lucru nu compteazā cu puţin pentru Fizicienii-Matematicieni.

Fizicienii experimentatori sînt mai sceptici, neîncrezîndu-se în fecunditatea unei teorii, care abea prevede trei fapte, din care unul aproape necontrolabil, şi nevoind a renunţa la noţiunile curente numai pentru dragostea de noutăţi sau de bizarerii.

Gazetarii şi saloanele mondene înconjurînd chestiunile acestea noi cu un văl de mister, publicul se complace a se interesa de ele.

In orice caz, Teoria Relativităţii nu mai este o Modă în Ştiinţă, ci o interpretare unitară şi fecundă a fenomenelor Naturii.

Stefan Procopiu

Requiem

Pentru sufletul lui Ernest Triandafil

Te 'nveseleşte suflete şi cîntă
Şi 'n strai de sărbătoare îmbrăcat,
Din lumea ta de-o clipă liberat,
In lumea ta cea veşnică te-avîntă.

De-acum nu vei mai fi scînteie frîntă
Dintr'un focar de raze întinat,
Ci adevăr din adevăr curat,
Vei fi lumină din lumină sfîntă.

Nimic împrăştiat în Nicăieri,
Nu vei avea nici Mîni nici Azi nici Ieri...
Şi nu vei asculta tăceri nici şoapte...

Ci deslegat de cele pămînteşti,
In noaptea somnului fără de noapte,
Vei şti prin neştiinţă cine eşti.

Mihai Codreanu

In ţara Crişului

Am străbătut pe 'ntuneric munţii şi vechile hotare, urmărind subt pleoape drumurile cunoscute care fugeau îndărăt. Spaima frigului, care mă 'ngrămădise în cabina mică subt cergi şi paltoane, se desminţea cu căldură înăbuşitoare. Căutam degeaba un colţişor mai rece pe pătucul pe care-l cuprindeam cu braţe de ne-somn, în timp ce aburii de pe plafon cădeau într'o ploae caldă peste vecina mea din cutia de sus.

Dimineaţa, subt ochi obosiţi, pusta se 'ntinde monotonă, deabea încărunţită de un praf de zăpadă şi arborii îşi mai păstrează încă podoabele ruginite. Din iarna grea de dincoace, se deschide o privelişte liniştită a toamnei tîrzii, cu cer vinăt şi lumină tristă. Dar Apusenii veniră să schimbe decorul. Pe alocuri, amiaza piere după înălţimile defileului, dar o simţi mai încuri, amiaza piere după înălţimile defileului, dar o simţi mai înviorată în răsfringerile calde ale frunzelor de aramă, în strălucirii albe de coaje de plop, în păduri fine de mesteacăn, în verdele adînc al bradului, în grămezi negre de tufe şi de muşchi. S'a pierdut şi bruma de zăpadă; numai prin şanţuri aleargă subinieri albe şi ochi strălucitori de ghiaţă după lungi perdele de stejari. Am văzut acum sălciile lui Ştefan Popescu, cu trunchiuri de şerpi, în încolăciri de dezastre, crispînd în văzduh ghiare apocaliptice. Crişul se iveşte — turburătoare intrare în scenă, apă visătoare curgînd pentru pictori şi poeţi. De unde împrumută el oare verdele mătăsei lucii, de unde verdele frunzei de nuc, de unde atîta limpezime de smaragd, atîtea oglinzi pe care dorm vegetaţii himerice, între coastele roşii, între stînci granitice, în toată această apoteoză de galben, de cărămiziu, de ruginit şi de aramă, de goliciuni negre de copaci şi de prundişuri albe? Ca un vrăjitor îţi întinde tot alte şi alte privelişti; ori se despică în braţe multe şi îl vezi iar unul singur, ori piere ca să îmbrăţişeze muntele şi-ţi ese înainte cînd îl crezi pierdut în depărtare; dar bucata cea rară ţi-o păstrează pentru bucuria de pe urmă: cascada, care aruncă din castelele roşii ale stîncilor năframa albă de spumă — nemişcare picturală în iuţeala căderii ameţitoare.

In preajma dejunului, în vagonul restaurant, mă duc pe la şeful bucătar să văd cu ce ne ospătează. Un băiat de vre-o nouăsprezece ani, numai graţie şi zîmbet subt bonetă şi şorţul alb, se ridică iute din faţa unei monumentale farfurii de tocană, se şterge la gură şi-mi numără pe nerăsuflate un şir lung de nume exotice, cu o simpatică mîndrie profesională, după ce mă prevenise, încîntat, că „azi avem ceva fain de tot, pe cinste" de m'aşi fi crezut cel puţin de o săptămînă clienta lui; iar cînd ajunse la mazăre, un deliciu, îi năpădi gura ca un val de unt şi miere şi era el însuşi rotund şi dulce ca o mazăre verde şi fragedă. In gară, la Oradia, un băetan într'un palton strîns la gît, mă salută levent, vesel, grăbit. Era bucătarul. Nu l-am văzut, dar n'am să-l uit nici pe dînsul, nici mazărea verde.

Oradia Mare. Subt lumina sură, oraşul e un desen în creion. Numai edificii; ziduri înalte pretutindeni, mărginind străzile largi, asfaltate, îi tae o haină fără de greşală, încheiată până la guler, nespus de curată şi cochetă, dar cam băţoasă, fără de patina vremii.

Mater Dolorosa, la o răspîntie, cerne umbra unui gînd pios pe strada plantată cu alei de salcîmi, dacă catedrala romano-catolică, echilibrată şi prea senin-frumoasă, nu te lasă să te pierzi în contemplarea unui simbol eterat.

Nu aflasem până aci de clima blîndă a Crişanei şi dacă dinţi de ger muşcau puţin zilele astea, lumea se mira ca de un capriciu al anotimpului. Totuşi de dimineaţa, iarna îmi făcu hatîrul să scuture cîţiva fulgi peste brazii şi peste chioşcurile de ederă ale parcului, dar până să mă gătesc să văd Crişul, să văd oraşul, vitrinele din care draci negri, uscăţivi, scot limbi de flacără, sau pozează păpuşi cu siluete ultra-moderne şi albesc bogăţii de crisanteme, roşesc ciclamene, te farmecă florile multe ale Oradiei — zăpada a şi contenit şi aerul e limpede şi proaspăt — o iarnă de Nissa!

Crişul repede curge atît de încet pe lîngă splaiuri, de pare a sta locului subt podul masiv din centru, unde se frămîntă mereu ceva din agitaţia unei capitale. Se opreşte obosit de drum; o linişte de lagună învălue luciul somnoros; iar ici şi colo, stîlpi de pescari îşi ridică până la suprafaţă, ca nişte nuferi, capetele lor albe. Zidurile-şi moae în apă picioarele etajelor oarbe, deschizînd tocmai sus ferestruţe de închisoare, înălţînd greu până la nivelul străzii clădirea, ca de acolo s'o ridice de abea perspectivei. Un popor ţanţoş de turnuri, de turle, de turnuleţe, se'ntrece îngrămădindu-se în zare. Turbanul carmin, lucind pe nopţi senine ca bolta unui cer magic, l-ai crede o moschee, dacă două triunghiuri nu s'ar tăia într'o stea, pe albăstrimi. De aproape, tabernacolul alb, patrat, acoperit în întregime de cupola roşie, cu literele sfinte ale Torei pe poartă şi pavilion, e o evocare de orient, într'un stil persan, cu totul deosebit de celalt templu pe care judaismul îl are încă într'un cartier îndepărtat al getto-lui.

Amestec nesigur de stiluri, gust îndoelnic adesea, dar peste tot linii mari, proporții masive. Aci un fronton, dincolo un turn,—mai nu vezi casă care să nu afle mijlocul de a ridica un cap pe orizont, cu demnitate, dacă nu cu eleganță. Uite piața largă, grozav de largă, dreaptă, desăvîrșit de dreaptă—unde e farmecul miniaturii din Brașov?—; uite cum surîd, cu ten poftitor, merele galbene și roze, fructe minunate culese din belșugul Crișanei. Biserici greoae de toate laturile, fără sveltețe de profil, cu aceleași turle din care se ascuțește un cornet de plumb cu o cruce. Rămîn cu ochii, în oborul vast, la trenul oprit cu marfa în ușa negustorului.

Dar sînt delicioși birjarii din Oradia. Ca să fiu la timp la redacția „Celor trei Crișuri", chem pe ungureanul care moțăia pe capră, decupat din „Fliegende Blätter": —„Știi în strada Prințu Carol?"—„Da, da, mă rog, știu" și ne 'ntoarce către direcția dimpotrivă și mînă, și mînă. Rămîne 'n urmă catedrala, trece statuia scundă a poetului care visează în alee, iar cînd zidurile înalte se răresc și lumini se mișcă în depărtări, pe locuri deschise, îl întreb, îngrijorată: —„Ia ascultă, unde mă duci, știi încotro vine strada?"—„Cum i-ați zis, mă rog, Prințu Carol?" și cască gura, uluit, ca și cum aude acum întăiu de așa ciudățenie. Poftim de te dă jos, caută cu ochianul un gardist. În sfîrșit iată-l, înalt, chipeș, înmănușat.—„Mă rog, unde e strada Prințu Carol?" —„Asta e, mă rog".—„Ce asta! Asta e strada Regele Ferdinand". Tălmăciri, semne: —„e tata băiatului".—„Păi nu e tot aia?" (!), cu alte cuvinte sînt doar tot dintr'o familie. În cele din urmă cauți alt birjar. Trece unul, doi, trei, care nu știu; al patrulea știe. Haide, întoarce iar, străbate îndărăt lunga stradă a gării, treci podul, ocolește prefectura, primăria, întoarce la stînga, trei străzi la dreapta, apucă pe ulițí dosnice cu prăvălii mărunte, întîlnește-te cu căruțe, cu camioane, înconjoară, cîrnește, sucește-te, în sfîrșit, numărul cinci, aci e. Te uiți mai bine: str. Miron Costin, sau așa ceva.—„Dar bine asta ți-e strada?"—„Nu e asta?" (!) Du-te iar la pod, întreabă alt gardist. Strada Prințu Carol e drept în centru, la doi pași de locul de unde plecasem!—Directorul „Celor trei Crișuri" mă duce, printre munți de arhivă spre rafturile unde se 'nfrățesc volumele bibliotecii pe care a adunat-o; vorbește însuflețit de căutarea pe care cartea o află printre Orădieni, de succesele teatrului romînesc, de înjghebările tinerii tipografii, despre șezători, despre turneul însămînțărilor culturale în satele Ardealului — nu cred că zel mai lăudabil poate cinsti pe un patriot.

Pe strada cea mare, o grădină funerară de cruci, de lespezi, de îngeri de piatră. Într'un lux de marmoră neagră, cu grele somptuozități, lacuri galbene și brune, cosciugele de brad, de nuc, în luciu de bronzuri și arginturi, stau cu picioarele întinse spre drum—dar îmi închipui că cei ce au nevoe de ele ar ști să le găsească și dintr'un loc mai discret. Nu fac cîțiva pași

și alte cosciuge, mai sărace, privesc cu tristețe din fereastra unui tîmplar. Pentru Dumnezeu, mă aflu într'un oraș al ciumei, al molimei, sau Orădienii sînt atît de senini, de neimpresionabili față de pregătirile morții, încît, cași pe cei vechi, nu-i turbură de loc gravitatea podoabelor ei? Dimineață învăluită și rece. Bate pieziș lumina, printre ceață, în zidurile înalte ale vastelor palate dregătorești!—stau în rînd toate așezămintele dreptății ori strîmbătății sociale—; peste drum, arestul umil ca un pîrît cu cele două caturi monotone, dramatizează atmosfera străzii lungi și triste. Nu întîlnești pe nimeni. Singurătatea și tăcerea apăsătoare a grelelor vinovății.

Țipăt de argint străbate fără de veste lumina și se deschide lărgimea albiei după un zid de tufe, pierzîndu-se departe într'o zare de ceață albăstrie. Cu murmur de mare liniștită curge Crișul; se subțiază pe alocuri descoperindu-și patul alb. Alee, boschete, cuiburi tăiate în lemn cinesc, covor de frunze moarte; iar de partea drumului se 'nșiră, în vag de liniște și în clipiri de soare ernatec, un lanț de vile până spre lacul care se 'ntoarce ca un covrig împrejurul ostrovului tăinuit de sălcii, de salcîmi, de arțari. Cîmpie cu livezi, cu miriști se face mai departe și dealul din stînga, pe orizonturile joase, unde o turlă roșie își ridică rotunda căpățînă între două brațe întinse, printre vii și plantații, e, pentru ochii încîntați, o surpriză care te cheamă să te tot duci.

În negura și cîntecul adormitor al ploii, ziua e o veghe amorțită la gura sobei. Focul, elementul prietinos, cum îi zice doctorul Faust, ți-e tovarăș bun în singurătate, cînd zadarnic mai aștepți o bătae la ușă. Cu ochii pe fața roșie a jarului, vezi în flacăra care crește, ridicîndu-se o viață trăită cîndva, tîrîndu-te pe nesimțite ca un val furiș. Te fură un glas mincinos, te poartă pe unda unei vechi duioșii, și cînd aluneci fără veste în copca în care te-ai mai sbătut și ai sîngerat, îți aduci aminte tîrziu de făgăduiala pe care o uiți mereu, că nu vei mai călca niciodată pragurile blestemate. Te împotrivești, te zbuciumi și sfâșii cu ură atîtea gingășii care te atrag spre o prăpastie de desnădejde.—Ce vreau fapturile care plutesc între pereții mei singuratecí frămîntînd tăcerile cu patimi neștiute?—Pe unele le-am jignit, altele m'au îndurerat pe mine și nu știu cînd o să sfîrșească nesfîrșita lor dojană, masca lor de trufie sau umilință, întrebarea mută scrisă în inelele de pe ochi, veșnica socoteală a bolnavului amor propriu, pe care-l duce de mînă, lipsit de voe, nesocotita, nebuna casei. Eram singură și la îndemînă în mers și iată că șovăesc iar și mă 'mpiedec cu sfială și cu frică, căci nu știu până unde se 'ntinde umbra durerii lor și numai un gemăt surd îmi vestește că am atins undeva o rană; cam așa, odinioară, pierdută după o trenă de mătasă pe care o duceam ca un pitic paj albastru, mă poticneam agățîndu-mă de

văluri, chinuind creștetul blond al bietei mirese. Aș vrea să strig, să se 'mprăștie tragica adunare, dar nu știu vorbele descîntecului și numai încet pălesc chipurile cu focul care se stinge și se potolesc pe ferestre zările amurgului. Crisanteme lîncede își topesc, în vase, zăpada petalelor grele.

In negura și cîntecul adormitor al ploii, amurgul e o veghe chinuită la gura sobei.

Ploaia a spălat ca pe-o farfurie pavagiul și cafenelele, masivuri de geamuri vaste, case de sticlă tăind colțuri de lumină în piață, pe negrul inoptării grăbite, aduc viața nervoasă a orchestrelor în liniștea provinciei. E lumină și subt frontonul grec, în peristilul veghiat de genii gînditoare al teatrului „Regina Maria". Inalta lui patroană domină, turnată în bronz, grădina mică a fațadei. Nu-i îngădue soclul scurt să cuprindă o 'ntindere vastă cu ochii care deschid adîncimi posomorîte; — de aceia oare chipul e țeapăn, gura pierde în colțuri un zîmbet amar, atîta tristețe plutește pe trupul nemișcat, în picioare subt lungi draperii, de-o maestate cam greoae pentru eleganța ei? In tot cazul, basoreliefiul dinapoi, unde un militar pîntecos arată surorii de caritate (regina) cu degetul întins, patetic, spre *cîmpul de luptă*, nu e făcut să precumpănească aceia ce *grația spirituală* a pierdut în stîngăcia statuarei.

O lume senină, cafeneaua, cu lumina rîurînd din candelabre mari de cristal peste capetele rotunde și tunse mărunt ale ardelenilor, peste blănuri, mătăsuri, culori, peste fețe frumoase și mai urîțele, peste cochetăria Oradiei, unde stărue luxul bucureștenelor provincializate. Un lung șir de ofițeri tineri, subțiri și spilcuiți ca niște cuconițe, fac un colț zîmbitor și gălăgios spre care se 'ndreaptă multe surîsuri și priviri furișe. Colonelul P., înalt și spătos, pare un dulap mișcător, amenințînd cu eclipsa pe cei în dreptul cărora s'ar opri grosimea lui de mobilă masivă. In însuflețirea muzicii, voia bună cîștigă toate chipurile, visînd cu romanțe sentimentale sau înviorîndu-se de ritmul violent al muzicii maghiare care, din înfrigurări de ceardașuri diabolice, se potolește deodată într'un arcuș lînced, ca un răsuflet lung după o goană nebună. Ungurul grăsuț dela masa vecină, cu un nas micuț și cu dinți albi în fața brună, are o aluniță—unde credeți?—chiar în dreptul gropiței din obrazul stîng și cînd ride, punctul negru se ascunde ca o vrabie în cuib și rîde mereu cu dinți albi și mă amuză la nebunie. Lumea care năvălește acum, îmbujorată, vine dela teatru. O doamnă în toaletă de bal, poartă în creștet un fulg albastru, țintit ca un căpitan pe puntea de comandă, privind speriat (fulgul) la grozăviile decoltajului. Mai senzațională e uscățiva cu mers repede și săltat, într'un verde strigător, cu o „pleureuse" coborînd de pe pălărie mai jos decît ar putea-o îngădui vre-o bună creștere vreodată. Nu știu prin ce Africă sau Australie s'a putut găsi un asemenea struț și încă verde.

Verde întreagă (cucoana) din ochi până 'n călcîe: un praz cu coada lui. Lumea minunată o binoclează de pretutindeni cu impertinență și ea pare foarte măgulită de atîta succes. Mișcarea mă distrează; nu pot urmări deloc convorbirea cu tînărul avocat care filozofează într'una ca d. Aurel al lui F. Aderca. Iată-l pe maiorul Szuniogh, dintre complotiștii condamnați la moarte de curtea marțială, purtîndu-și capul pe deasupra tuturor pe înălțimea lui vînjoasă, capul lui lunguieț cu nări cavaline, cu tîmple înguste și fălci lătărețe, zîmbind mereu cu buze groase. O undă de parfum bătrînesc cu foșnet de mătăsuri vine pe adierea vechei romanțe vieneze.—Doamne, mă 'ntreb, mă muncește curiozitatea, îi par eu tot atît de urîtă japonezului din fața mea, cum îl văd eu pe dînsul? Cap de operă a sluțeniei vopsit în gălbenuș de ou, cu țeasta bombată strălucind ca o lampă subt părul rar, cu ochii scoși în capul tîmplelor fără orbite, ca la rac, cu nasul pierdut în fundătura obrazului de unde oasele galbene ale dinților aduc până la suprafața cea mai îndrăzneț înaintată vestea scheletului, care de abea se ascunde subt sărăcia formelor lipite cu piele. Este estetica lor tot atît de oarbă și de pătimașă cași a noastră?

Din lumină veselă, te cuprind brațe de frig și te trag în spre întunericul dușmănos. Pe bolta de cerneală ceasornicul prefecturii pune un cerc galben ca o lună hipertrofică și banală și un rînd de globuri alburii se oglindesc pe Criș care doarme somnul liniștit al canalelor albastre. Necunoscutul și-a tras gluga și mantia neagră și își cîntă până către zori nocturna.

Noapte de Decembrie! In trupul înghețat, durerea, tupilată ca un hoț, împarte cu viața slabele licăriri de căldură pe care inima le mai poate dărui din sărăcia ei. Vai celor singuratecí, ei duc cu dînșii drama care se joacă în între-actele pustii, ca într'o oglindă fermecată a acțiunii adevărate. Un chip atrăgător și detestat se zugrăvește, chinuitor, subt pleoapele obosite; un nume învie cu murmur nenumărat în simțirile turburi ce poposesc la poalele gîndului și 'n vîrtejul de dor și de ură care se ridică, de chemări și 'nvinuiri, prin glasuri și fiori care izbucnesc pe vioara sufletului aleargă prin vine, vibrează în strunele încheeturilor, amorul trist apasă până la discordare nota lui prelungă, sbuciumată. O strigă cu desnădejde muzica stridentă din creer până 'n marginea fibrelor, cînd ochii căprui, limpezi și nepăsători se deschid în gămăliile de aur ale mimozelor, se repetă pe păreți, pe oglinzi, pe perdele, pretutindeni, limpezi și nepăsători. Gelozia-și frămîntă talazurile-i negre, mă 'ntunecă vrăjmășii de Ermionă și puful de aur al mimozelor sta să ispășească, nevinovatul, nebunia de patimă stîrnită 'n miez de noapte înghețată. Spectru ceremonios și rece, ironia mă atinge ușor pe frunte, mă privește, cu zîmbetul ei tăios pe buze: „Tantaene ira vos animis?!"... și furtuna scade, dorul nu mă mai bîntue,— înaintea mea viitorul toarce o dungă cenușie, înceată, nesfîrșită.

Pe străzi tăcute, în lungi alei de salcîmi desfrunziţi, vilele par pustii după grilaje, între brazi şi plopi, o vastă sihăstrie prin vîntul care geme elegii şi se vaetă gonind norii vineţi, zdrenţuiţi ca şalul de pe umerii unui cerşetor. Croncăe un corb, primul corb pe care-l văd pe aci, arătîndu-ne cu zborul lui negru drumul spre palatul cu trei sute şaizeci şi cinci de ferestre. Palatul cu multe ferestre, ale episcopiei, ese din lumină mohorîtă ca din trecutul lui regesc şi sacru şi întru pe'nserate în parcuri singuratece, amorţite de îmbrăţişările ernii, în preajma unei vechi biserici şi a clădirii bătrîne, prelungind înapoia ei două aripi drepte, de o nemiloasă monotonie. Episcopul Ladislaw Frantz, distinsul favorit al Mariei Tereza, spre care s'au întins regeştile daruri, pentru care ferestrele cu gene verzi au numărat în şiruri lungi zilele anilor, îşi odihneşte pe soclul de marmoră neagră surîsul fin şi iezuit, într'o aureolă de brazi înalţi. Prin vastul portal, blazonat de stemă pătrunzi în parcul interior, treci scări largi de piatră spre panta lină a grădinii, care coboară în decorul trist de Decembre, ca o vale a plîngerii. Pe rondul fără flori, între volutele tufelor, potirul uriaş, cu slove neînţelese, în care descifrez monograma reginei. La poalele cîmpiei care se întinde dincolo de ziduri, murea un apus *macabru, subt zdrenţe* verzui de fiere, în dungi vinete şi *liliachii* ca *nişte* urme de lovituri. Dincolo de masivul de brazi bătrîni ce par suflaţi cu o brumă de cenuşe, se deschid aleele mărginaşe cu boschete şi tufişuri, cu stejari gătiţi în odăjdii, în rochii lungi de frunze roşii şi aur veşted şi iarăşi brazi, pontificali subt poveri grele de verde adînc şi iarăşi frunzişuri galbene şi ruginite. Nici o vietate, nici o şoaptă. Ba, un biet cîine zgribulit, rătăcind fără stăpîn. Arbori-umbrele, complici ai tainelor, arbuşti descarnaţi ca nişte schelete de copii. Pe pajişti întinse unde rîd vara mări de flori, în jocuri de culori şi de lumină, visează acum poemul tăcerii îngheţate. Numai hurmuzul punctează cu albul bobiţelor de lapte, adunate în ciucuri, rotunde şi fragede ca nişte pruncuşori, umbra ramurilor despuiate.

Episcopia parcă ar veni spre tine cu zidul lat al faţadei, adîncit uşor între doi mari pilaştri masivi ce îmbrăţişează frontonul între aripele lor, în turle înalte şi viguroase, fără graţia nervurilor, fără svelta eleganţă a ogivelor, fără de avîntul goticului. Înăuntru, în noaptea încăperii vaste, două lumini verzi se zugrăvesc pe vitralii, în altar şi o alta mai sus rupe întunericul cu o pată galbenă-trandafirie în colţuri tremurate. Paşii înăbuşiţi răsună surd în goluri adînci; îţi auzi inima bătînd. Picături de sînge, candele roşii, coboară în faţa altarului, peste hotarele baluştrilor, unde albeşte trupul mare, chinuit al Răstignitului. În bolţi de abside, ţîşnesc raze de aur stins dintre nouri reliefaţi în gips şi poleiala clipeşte pe capitelii corintiene ce se desluşesc în fruntea pilaştrilor ştucaţi. Nu văd marmoră, nici coloane. Biblii grele între sfeşnice de argint, pe giulgiul cerceafurilor îndantelate, se zăresc în altarele mici ce adîncesc cuiburi de umbră

dealungul navei. Dar picturile vaste, podoabele acestui decor episcopal de renaştere ne stau departe, nevăzute, subt taina grea de întuneric.

Scări de piatră, coridor de mănăstire şi în unghiul intrării sfînta care zîmbeşte gînditoare din vag de clar-obscur, cu chip blînd de madonă. Subt porunca butonului, năvăleşte lumina în odăile pustii şi îngheţate şi tăcerile speriate de zgomotul paşilor se înfioară într'un fîlfîit tainic. Pe marmora vechilor bufeturi, pe scrinuri de lemn de trandafir, strălucesc cristaluri, porţelanuri Vieux-Vienne, vase, castroane pe baze înalte ca nişte cetăţi cu margini crenelate, cu marca autentică a darnicei regine; iar pe pereţi un popor nenumărat de gravuri, vînători cu Diana însăşi şi cu licornul, scene biblice, legende. Dar dintr'o odae în alta, stiluri şi mobile se amestecă, Louis XV în brocaruri aprinse, flacără şi sînge, arcuindu-şi picioarele de aur alături de „fumoir"-ul modern de mătasă în carnea vişinei; „bahut"-uri fără număr, vitrine, mese cu luciu învăluit, de lacuri pe care dorm umbrele bibelourilor; tremură fiori de mătăsuri, irizări de sidefuri, pîlpîiri de aur, zîmbet de mozaic şi cristaluri, grele marochinuri,—unde pierzi aiurit firul istoriei în faţa picturilor moderne şi a portretelor *Habsburgilor* şi mă întreb ce vrîstă să aibă pînza care acopere un părete întreg, unde învinşii, nobili, preoţi şi norod întîmpină cu capul plecat pe cavalerul în neagră armură, urmat de războinicii lui, pe cînd în depărtare, luminate de o zare simbolică, se văd zidurile cetăţii: Ion Corvin la porţile Vienei.

În tăcerea neagră, noaptea pluteşte enormă şi singuratecă, îmi stau pe ochi, nemişcate, lucrurile din odăile moarte; o rugăciune se ridică de pe cartea prelatului, rămasă deschisă în capelă. Durere subtilă a pribegiei cînd nu mai eşti de nicăeri şi din nici o vreme! Noaptea, tăcerea, singurătatea, treime înlănţuită, dansează în jurul meu şi vremea îşi mişcă încet convoiul clipelor.

„Bomboniera", variété-ul Oradiei, seamănă mai curînd cu o cutie de scrobeală în dungi albe şi negre, iar pe chenare aleargă o friză de nimfe albastre, verzi, trandafirii, o friză nenorocită, nişte biete nimfe care nu ştii prin ce minune se ţin de nu cad unele peste altele, căci toate sînt şchioape. Plafonul se ascuţeşte într'o boltă de draperie decolorată, prăfuită de te crezi într'un circ. Se juca o piesă ungurească, repezită în graiul lor ciocănitor, numită „O maşină de palme" şi artiştii dovedeau în adevăr o virtuozitate netăgăduită în genul acesta... Cu deosebire un comic mult gustat, avea nişte mîini enorme care zburau furioase în dreapta şi'n stînga de se cutremurau pereţii de pînză ai scenei ca de un vînt năprasnic. În faţa lui nemişcată clipeau nervos ochii roşii şi bulbucaţi ca nişte cepe şi colţurile gurii pline de dinţi îşi şerpuiau rînjetul ca nişte lipitori, silindu-se să ajungă în capătul fălcilor. *Mai* avea pe lîngă vocea răguşită şi o limbă atît de lungă, de-i *servea* ca batistă şi aşteptam cu ne-

răbdare să-l văd spălîndu-se cu ea și pe urechi. Cînta o bunicuță—în tot cazul putea să aibă nepoței—cu o fustuliță scurtă de se vedeau niște butuci de picioruțe—despre celelalte orori ale taliei e bine să nu pomenesc înainte de masă—o pustie de cîntecel făcut din trei note și jumătate, dar care nu se mai sfîrșea. Cinci rusoaice în costume verzi de baiadere, cu salbe de aur la gît și pe frunte, cu fețe de unguroaice și niște buze roșii — oh, cît de roșii sînt buzele rusoaicelor! cîntau, ele știu ce cîntau, pe cînd doi cazaci înalți și țepeni ca niște paznici de haremuri, le însoțeau ciugulind din balalaice. Domnișoara Hilda, cu coada lungă pe spate, înconjoară scena cu pași încrucișați, stîngace, cu o sfială de școlăriță ce vine într'o Sîmbătă seara dintr'un pension de călugărițe. Dansară și două surori romînce, doi copii, cea mai mare cu un aer de viciu nostalgic, cu o grație bolnavă de floare ce stă să se treacă înainte de vreme.

I-au spus „Veneția" în loc de „Velența" acestei a doua gări a Oradiei, unde se îngrămădesc în cimitir lespedele albe, cenușii, rozul punctat al granitului, culoarea plăminilor—gloata morților înfășurați în giulgii ridicați în picioare de chemarea ielelor, veghindu-și mormintele care le mai păstrează încă *formele* cadavrelor.

Magazii, semnale, lovituri de ciocane. În ocolul trenului, furnalele nenumărate se joacă între ele mutîndu-se într'un dans lin, pe cînd turnul prefecturii, turlele bisericilor, stăruesc în depărtări ca semne de batistă care-ți urează călătorie bună.

Orizonturi deschise, cîmpii și iar cîmpii și în monotonia peisagiului mă întorc cu frică spre gîndul care iscodește și te poartă spre cei rămași în urmă sau spre cei care te așteaptă. Nu vreau ca regretul despărțirilor sau dorul reintoarcerii să-mi turbure această senină bucurie a spațiului și nici să mă opresc cîndva ca un biet fir de păpădie călătorind subt umbreluța lui de puf, să-și caute un loc unde să încolțească.

Un zîmbet sarcastic renaște de undeva din trecut, o mînă rece îmi oprește avîntul încrezător al minutului: „nu vezi ce naivă pretenție să conduci cu un biet căpușor împrejurările"? Și o descurajare înceată îmi destinde nervii într'o nespusă oboseală.

O, voință, mutilată, ce repede-ți încrucișezi brațele în resemnare! Nemișcată ca un Buda, ascult ritmul trepidării, mă pierd în bețiа iuțelii, sînt un trup cu pămîntul care aleargă cu picioare de abise, purtîndu-mă prin fața zodiilor, prin porți arcuite de stele, rătăcind în genuni printre lumile moarte. Încă odată, prin șiraguri de milenii, Cosmos ese cu bine din aventura orbitelor și un imn înviforat se ridică din goluri, sărbătorind armonia distanțelor pe lira extazelor tremurătoare.

Se desleagă din lanțurile hotarelor și curg cîmpiile halucinate de nebunia întinderilor. O velință subțire de zăpadă, cusută cu izvoade negre se întinde peste trupul putrezit al toamnei și Crișul își cîntă pe toate glasurile ariile verdelui, visînd cu ochi

de alge, șerpuind ghenare de cristal, împiedecîndu-se în largi tulpane de ghiață. Zboară stoluri de sate și nu știi între ele care sînt cele ce au cîntat doinele înstrăinării. Apusul e un lampion de aur vristat în dungi de purpură, de safir, de cinabru. Cu cît mergi te adîncești în împărăția ernii. O haină albă îmbracă Apusenii, descoperind brațele goale ale pădurilor, dar carierele sînt aproape desvelite. Pe straturile galbene, roșii, cenușii ale granitului, ca pe foi rupte din cosmogonii cetești trecutul oceanelor, viața stranie a pietrelor care privesc cu ochi de ciclopi, vristele pămîntului. Doi ciobani cu un șir de capre se profilează pe o creastă—jucărie de plumb alunecînd pe rotițe—și'n singurătăți de pustnicie veghează cîte o colibă de lucrător.

Ferestrele împotrivite ale vagonului, mă cheamă în același timp, ca o dilemă.

*

Pădurile urzesc insule diafane pe marea de zăpadă. Albeață, poem nesfîrșit al frunților serafice! Cer limpede, subțire, de pastel. Prin pleoapa serii pîlpîie încet, ca printr'un porțelan străveziu lumina, se schimbă paloarea verzue a cîmpului de iasomie în roz-albul florilor de măr cînd apusul închide „geana de fragi și de trandafiri acolo pe orizont și mai sus plutește un colan de peruzele. Răstimp de liniște visătoare, năluci ale înserării sclipind prin grădinile aninate de geamuri. Zîna albă a iernii își mînă nunta pe zăpadă, peste mădularele introenite ale lui Pan, rîzînd cu buze de mărgean, cu flori de mac în obraji; zboară alaiul cu larma subțire a săniilor de argint, picioare de nimfe și de iepurași se străvăd fugare din vîrtej, mor brumele melancoliilor. Înger mare cu ochii vineți, Tristeța își întinde aripele și se mistue în depărtări. Numai plopii îngîndurați, la margine de drum, oftează după frunza pierdută și sălciile se tot lovesc cu palmele peste frunte. Nu știu că nu e frumos să plîngi cînd privești la fericirea altora?

La răsărit, priveliște zbuciumată. Tot galbenul de ocră, tot portocaliul, toată rugina culeasă de pe paleta stîncilor și a pădurii se răsfrînge pe cer și arborii negri, contorsionați în smunciri de desnădejde, întind pumnii spre Dumnezeu, ca niște uriași înlemniți în spazme legendare pe o friză de gigantomahie. Grota cască o gură neagră cu ultimul țipăt oprit în gîtlej.

Geana de fragi stărue mereu la marginea zilei și într'un tîrziu, cînd se ascunde, izbucnesc vălvătăi din miezul pădurilor. Alunecă ostroavele mlădiților viorii—coșuri trase de lebede albe—și corbii pun accente rare pe alegoriile iernii. După o limbă subțire de tufe, pe șes, se arată Huedinul; biserica cocoșată cu gluga albă—un moș Crăciun urmat de ceata căsuțelor îmbrobodite; moara, străzi care se deschid la barieră, vite și căruțe cu fîn presărînd fire de tutun pe vată, iar copii pe săniuțe sînt minuni migăloase de bibelouri.

Vis de dragoste, îți țeși mereu pînza nevăzută între ochi și fire!

Lumina săracă a vagonului, o biată luminare, işi culcă fla-
căra pe ceara lăcrămind într'un sfeşnic pingărit de scrum. Plu-
teşte iar vraja emoţiilor în tăcerea care s'a aşternut pentru ele;
cuvinte necunoscute prind a şopti în parabole; chemările-şi tre-
zesc iar glasul înfiorat. Vino! vino! te chem din surghiunul
inimii, ca din cea mai adîncă dintre pustietăţi! Aşteptarea-şi ţin-
teşte iar urechea, fringîndu-şi mînile, cu timplele zvicnind. O-
preşte-ţi calul lîngă turnul din care-ţi fac semn cu batista, în-
cheagă-te o clipă în miragiul duratei, dă-mi amăgirea pe care-o
aştept cu zvîcniri de tîmple şi tremur de buze albe.—Zădarnic
întind braţele după vedenia fugară şi pling cu ochii în zări...

Ingerul cel mare cu ochii vineţi s'a arătat iar şi zboară
mereu pe aproape.

Zodiile întorc furci de diamante. Pe altare, pe coloanele de
marmoră durate de geniul nămeţilor, peste agonii de crini şi de
narcise, luna, palida curtezană, împrăştie un desfrîu nebun de lu-
mină, muind cîmpiile albe în limpezimea nemuririi ei îngheţate.
Dorurile, toate dorurile se despletesc, se'nlănţue hohotind, ori
scad, sfîrşite, în murmur liturgic, în jurul rugului de nestimate
pe care arde leşul dragostei moarte. Ard brăţări şi salbe de sa-
fire cu flăcări albastre, pe pieptul nopţii, pe cînd la marginea
zării pe un troian, a treisprezecea ursitoare, şopteşte încet, cu
gingiile goale, rugăciunile răzbunărilor.

Ecou pierdut al nocturnei în mări de singurătate. Nesfîrşit
clar de lună, vis nemişcat împletit din somn şi veghe. Deschid
ochii pe tărîmuri necunoscute. Unde sîntem? Gerul îşi încleş-
tează degetele pe miezul alb de noapte. Unde sînt orologiile să
măsoare adîncurile tăcerilor cu vocea lor cea gravă? S'au şters
paşii vremii pe cadranul nopţii. Viltoarea largă de argint, un braţ
de apă scîntee cîteva minute printre zigzagurile podului. E Oltul, e
Mureşul? O familie de case se arată în cîmpie. Doarme satul
subt vraja lunei, cu ferestrele oarbe, cu răsuflet cald de fum pe
hogeaguri. Misticizate de preajma bradului, acoperişurile se as-
cuţesc şi o zgură de argint sclipeşte pe subt streşină. Trebue
să ne apropiem de Carpaţi.—Dar pe ce drum necunoscut rătă-
cim? Nu deosebesc nimic pe calea de atîtea ori străbătută. Un-
de-s munţii defileului? Unde sînt brazii? O cavalcadă de munţi
galopează pe orizont în jurul circului alb şi cîmpul se adînceşte
ca un fund de ceaşcă smălţuit cu tufe. Somn trădător, de ce
bucurii cu atîta nerăbdare aşteptate m'ai prădat!

Murmur de voci, un clopot în depărtare; un fulger roşu a-
prinde jar de agate şi de rubine în stinjinenii de ghiaţă de pe
geamuri; o staţie, Braşovul e încă înainte. Zapada ne-a întîrziat.

Munţii pierduţi şi iar regăsiţi! Regii bătrîni ies din zări în-
troenite.

Prăpastia cască gura flămîndă, peste care atîrnă o draperie
grea de nouri şi trenul merge încet cu sufletul îngrijorat al ma-
rilor primejdii. Se deşteaptă imensităţile aiurite de ţipătul maşinii
care străpunge ca un pumnal tăcerea. Sticlesc ochi de ger prin

tufişuri. Tăcere înfricoşată. Cloceşte corbul. Vietatea e acolo, a-
ţipită, şi prind să bată inimi grăbite prin cuiburi cînd trosnesc
ramurile uscate; se 'nfioară drama pădurilor de vecinătatea mor-
ţii. Pe o culme de sticlă fîlfîie barba fumurie a piticului urcînd
spre palatele zînelor, pe care le zăreşti în depărtări bătute 'n
ţinte de diamante, strălucind de sideful scoicilor uriaşe.

Ţîşnesc spre stele miriade de turle negre; din potopul pe-
talelor de chiparoase, piramidele brazilor arcuesc în văzduhul lim-
pede profiluri de pagode. Alb şi negru, întuneric şi lumină, con-
trast iniţial, împotrivire zămislitoare începuturilor, desfăşurată la
nesfîrşit pe zarea prelungă a nopţii polare. Sufletul pluteşte peste
vîrfuri, rătăcind ca o pasere de noapte; rătăceşte pe negrul crip-
telor, pe doliul sarcofagiilor, pe negrul paraclîselor unde muce-
nicii veghiază urnele reci, pe abanosul altarelor şi al crucifixelor,
pe negrul picurat de otrăvuri, de remuşcările chinuitoare, de vi-
cleniile pizmaşe, de blesteme, de întunecimile veşnice. Un cîn-
tec pierdut de clopot vrăjeşte o amară, o sfîntă voluptate. Dacă
frumosul bate în ritmul sîngelui nostru, dacă tresare în luciul o-
chilor, în scînteia gîndului, mai presus de încremenirea lucruri-
lor şi de curgerea vremii, vei prinde toată poezia mortuară, toată
taina imensului clar-obscur, într'un contur colţurat de argint, pe
catifeaua petalelor albe, o vei duce cu mine închisă în crepuscu-
lul gîndurilor cu un cîntec pierdut de clopot.

Cum s'a potolit zvîcnirea neaşteptatului, cum s'au lăsat pleoa-
pele grele peste neînţelesul tremur al vederii? — aşa adormi în
copilărie, în mînă cu jucăria pentru care ai plîns.

Cora Irineu

Drama socială contemporană

Aspecte

Mişcarea literară şi filozofică a veacului trecut, pe care unul din cei mai de seamă romancieri ai vremii o numeşte *„mişcarea de anchetă şi de analiză"*,—substituind teoriilor egoiste din secolul al optsprezecelea principiul solidarităţii omeneşti, a trebuit să părăsească preocuparea exclusivă a analizei vieţii individuale, spre a o considera în raporturile ei mai largi cu familia şi cu societatea.

Romanele lui Zola, şi mai cu osebire *L'assomoir* şi *Germinal* operaseră, în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o reală revoluţie în concepţia literară.—Depăşind graniţele Franţei, ele îşi lărgiră influenţa în ţările germanice şi în Italia.

Lumina crudă pe care romancierul naturalist francez o proecta asupra mizeriei păturilor muncitoare, contrastînd violent cu mentalitatea creată de curentele romantice care precedaseră naturalismul, căpăta o intensitate nebănuită prin sprijinul noilor idei pe care teoreticienii sociali începuseră să le schiţeze.

Ideia că arta şi literatura nu se pot dezinteresa cu totul de aspectele imediate şi reale ale vieţii, prinseseră consistenţă mai demult. Naturalismul venea să accentueze, cu o preciziune de detalii, adeseori supărătoare, nevoia de cufundare în analiza nemulţumirilor mai mari şi mai mărunte care agitau omenirea pe atunci.

In teatru, mişcarea a fost ceva mai lentă. Trebuind să se adreseze unui public conservator şi obişnuit cu formele tradiţionale, drama a fost nevoită să aştepte ca o modificare simţitoare să se producă în mentalitatea spectatorilor pe alte căi, decît pe aceia a influenţei directe a scenei.

Numai după campania fecundă pe care a dus-o Zola în critica dramatică a Franţei şi după îndemnurile din vestita broşură a lui Karl Bleibtreu în Germania, o mişcare din ce în ce mai distinctă, din ce în ce mai caracteristică şi mai puternică, începu să se schiţeze şi în domeniul literaturii dramatice.

Imprejurări favorabile întăreau curentul. Opera lui Ibsen, la început izolată şi prea puţin cunoscută, radia încet şi sigur înspre sud noile idei şi preocupări sociale pe care le agita, în

timp ce, din Răsăritul Europei, concepţia umanitară a marilor romancieri ruşi, venea să încrucişeze vestirea nouă din apus.

O Europă îngrijată şi frămîntată de marile probleme pe care scotocirile înfrigurate ale ştiinţei le scotea cu o energie neîncetată la iveală, simţea nevoia apăsătoare şi neînlăturabilă a revizuirii sufleteşti pe calea analizei filozofice. In curînd, nemulţumită de disecarea exclusivă pe cale analitică, omenirea avea să tresară în faţa realizărilor sintetice de artă, pe care teatrul le zămislea subt ochii săi.

„Vechea societate",—scria Dumas-fiul în prefaţa la *Fiul Natural*,—„se prăbuşeşte de pretutindeni; toate legile originare, toate instituţiunile fundamentale, pămînteşti şi divine, sînt repuse în discuţiune. Sentimentele şovăie şi se înfioară, pasiunea se îndoeşte, adevărurile de altă dată tremură la acest vînt nou. Omul nu se mai găseşte în ceiace era odată, se caută pretutindeni cu curiozitate, cu disperare, cu ironie, cu groază. El trece printr'una din nopţile sufletului... eterne la primul aspect".

Teatrul, ca şi întreaga mişcare literară şi filozofică, avea să oglindească aceste frămîntări. El trebuia să redee curiozitatea, disperarea şi viziunile îngrozite din noaptea sufletului, despre care vorbeşte dramaturgul francez. Spiritului agitat nu-i mai ajungeau descrierile de moravuri, de caracter şi de pasiuni, cu care se îndeletnicise teatrul, până atunci. Noilor frămîntări le trebuia graiul, arta corespunzătoare, întruparea şi ordonarea care să le scoată spre lumină şi spre adevăr.

„Amestecaţi în amfora comediei",—spunea în Italia Giuseppe Giacosa,—„ambiţia şi mîndria, avariţia, orgoliul, revolta, durerea părinţilor, decepţiile prieteniei, umilirile provenind din infirmităţi fizice şi, cele mai dureroase încă, provenind din tare morale şi intelectuale şi veţi vedea dacă scena nu va deveni mai tînără şi mai vie decît în vremea cînd triumfau perversiunile amoroase".

Indemnul dramaturgului italian desvăluia o stare de spirit generală şi comună Europei civilizate care, pusă în faţa noilor idei dărîmătoare de tradiţii, părăsea exclusivismul expunerii abstracte, spre a influenţa mişcarea literară şi artistică.

Aceste tendinţi aveau să se afirme din ce în ce mai clar şi să îndrepte teatrul spre tratarea problemelor sociale, începînd cu viaţa familiară, cu reforma bisericii, a armatei şi a magistraturii, transformînd cu încetul scena într'o arenă vastă de unde trebuiau să pornească noile concepţii asupra conflictelor vieţii economice şi financiare, asupra problemelor de medicină socială şi, în genere, asupra tuturor marilor frămîntări care figurau printre preocupările serioase ale timpului.

Cei mai de seamă scriitori ai lumii, cu caracterele şi cu individualităţile lor felurite, au încercat să dee viaţă şi lumină preocupărilor apăsătoare, realizînd zborul îndrăzneţ pe care-l ceruse demult teatrului Schiller, în prefaţa la *Wallenstein*, dacă nu vrea „să dispară, copleşit de ruşine în faţa teatrului vieţii".

Am dat toate aceste amănunte asupra teatrului social, spre a-l evoca în accepția lui cea mai largă și spre a nu trece, fără lămurirea necesară, la punctul principal al expunerii de față.

Dacă, privită din punctul de vedere al *istoriei* literare, o tratare a întregii manifestațiuni teatrale în domeniul social ar fi interesantă, cred că acest interes nu s'ar putea menține față de însemnătatea problemelor tot mai noi care preocupă spiritul contimporan după războiu. Ideile cărora drama socială le-a dat viață scenică, au fost prinse cu înfrigurare și dezbătute în deajuns în manifestările critice ale vremii, revelînd pe apărătorii și pe detractorii pasionați ai curentelor provocate.

Multe dintre problemele înfățișate nu mai păstrează însă interesul noutății.

Drama socială a luptat, printre altele, pentru liberarea femeii, în anumite împrejurări, de lanțurile căsniciei, provocînd orînduirea legală a divorțului. Ce interes mai poate prezenta, de pildă, *Les tenailles* a lui Hervieu, în fața ușilor pe care le găsește azi deschise?

Problema luptei dintre știință și religie nu mai provoacă interesul pasionat de odinioară. Până și *Duelul* lui Lavedan se înfățișază cu contururi șterse.

Transformarea mentalității publice în ultimele două decenii face ca astăzi *Magda* lui *Suderman să treacă în urma Onoarei*, după ce ocupase primul loc în opera *dramatică a scriitorului* german. Multe din frămîntările pe care le mai conservă *amintirea* noastră, nu mai trezesc în spiritul omenirii contemporane freamătul pe care il agitaseră odinioară.

Și atunci, dece am mai stărui în evocarea unor linii palide, cînd alte probleme, rămase veșnic noi în scurgerea a trei decenii, se pot culege din flora impunătoare a teatrului social contimporan—sînt manifestările care privesc viața *colectivă* a popoarelor, conflictele dintre păturile conducătoare și păturile conduse, aspirațiile populare spre libertate și spre emancipare, reacția muncii împotriva capitalului și a acesteia din urmă împotriva organizațiilor muncitorimii.

Pe acestea le vom examina împreună, urmînd tresăririle marelui suflet colectiv al maselor, felul de realizare scenică a conflictelor reprezentate, perspectivele pe care animismul scenic le deschide ideilor sociale ce se agită în piese, limitele naturale ale posibilității de evocare dramatică, șovăelile și sforțarea neizbutită a celor mai frumoase spirite care au încercat să creeze în drama socială a conflictelor colective.

Este aspectul cel mai viu și mai înalt pe care il oferă drama socială contemporană, pentrucă oglindește cele mai puternice și mai amenințătoare dintre frămîntările timpului.

Am spus că romanele lui Emile Zola și lupta pe care a dus-o pe tărîmul dramei naturaliste, au exercitat o influență puternică nu numai înlăuntrul granițelor Franței, ci și în afara lor. Grație,

poate, revelărilor din *Germinal* și cadrului veridic pe care romancierul naturalist francez il dăduse tablourilor triste ale mizeriei muncitorești, drama socială a putut înregistra în anul 1892, unul din cele mai răsunătoare succese cu apariția *Țesătorilor* lui Gerhardt Hauptmann. Evocînd viața de dureri și de mizerii a țesătorilor silezieni, dramaturgul german schimba, pentru întâia oară, nu numai tema obișnuită a reprezentărilor teatrale, ci aducea la lumina rampei o concepție nouă în prezentarea mulțimii anonime.

Cele cinci acte ale piesii evoacă în tablouri succesive mizeria și revolta țesătorilor silezieni. Nemai putînd îndura lipsurile și foamea, lucrătorii subt conducerea lui Jäger se răscoală și pustiesc casa fabricantului, spre a sfîrși în luptă singeroasă cu armatele sosite în ajutorul lui.

Surprinderea pe care a provocat-o *Țesătorii* în lumea literară și răsunetul lucrării se explică, cred, nu numai prin faptul că piesa apărea în momentul unei încrucișări violente de pasiuni în luptele de clasă, ci și prin faptul că un nou limbaj sobru fără retorism, simplu și plin de sinceritate, provoca pentru întâia oară un contrast puternic cu declamația supărătoare care, de mai bine de un secol, se intronase în discuția asupra revendicărilor celor umili..

Revoluția franceză zguduise prea puternic omenirea gînditoare, pentruca răsunetul prefacerilor izvorîte din concepția conducătorilor ei să se piardă cu ușurință în depărtarea timpului. La cinci ani după izbucnirea Marei Revoluții, Comitetul salvării publice adresa un apel înflăcărat poeților francezi ai vremii, ca să celebreze pe scenă, în opere de artă, clipele neperitoare ale regenerării omenirii. Beția neînfrînată a triumfului claselor sociale umilite făcea ca elanul scriitorilor să se traducă în izbucniri retorice, scoase din arhiva Convențiunii Naționale și parafrazînd cuvintele,—de atunci banalizate,—din Declarația drepturilor omului. Individualități de seamă nu puteau scăpa refrenului „națiunii suverane" răspîndit în urmă pretutindeni de revoluția dela 1848,—ademenind, până și pe scriitori cu o oarecare grijă a formei, ca Oscar Wilde, să lunece în artificiul atrăgător al curentului. *Vera sau Nihiliștii*, prima piesă a scriitorului irlandez, cu subiect din viața teroriștilor ruși, oglindind lipsa de orientare a autorului în conceperea luptelor sociale, păstra și retorismul sarbăd al literaturii vremii în trîmbițarea idealului de libertate a poporului.

Țesătorii lui Hauptmann rupseră cu tradiția cuvintelor rămase fără conținutul pe care li-l crease odinioară ideologia pasionată a Revoluției franceze.

Sobrietatea nouă avea să cîștige scena și să răsune mai tîrziu în cealaltă dramă a mizeriei maselor, în *Azilul de Noapte* a lui Maxim Gorki.

Dar odată cu noutatea limbajului, scriitorul naționalist german desfășura pentru întâia oară înaintea privirii spectatorilor

acțiunea mulțimii tumultoase pe care Gustave le Bon a denumit-o *„mulțimea psihologică"*. Ințelegînd nevoia unei prezentări scenice a maselor populare, care să rupă cu trecutul convențional, Hauptmann reușește să evoace impresia de mulțime vie, trăind intens subt ochii noștri, pe care nici una din piesele anterioare nu ne-a sugerat-o până atunci. E mulțimea psihologică, la care, cum spune filozoful francez, „personalitatea conștientă piere", pe cînd „sentimentele și ideile unităților se îndreaptă în același senz".

E sufletul colectiv care „trăește trecător, dar prezentînd caractere foarte clare", e masa în care individul, lucrînd după hazardul excitației, „reflectează neîncetatele variațiuni ale stimulentelor exterioare", devenind „sclavul" acestor impulsiuni.

Pentru întâia oară în literatura dramatică universală, Hauptmann aduce pe scenă în *Țesătorii* sufletul colectiv unic, rezultantă a pasiunilor reunite convergînd spre același țel. Acest suflet colectiv se prezintă cu caracterele lui speciale, distincte de ale indivizilor componenți, pretindu-se unei analize psihologice aparte, extrem de excitabil, sensibil la contagiune, credul și îndărătnic în țelul ce și l-a propus: e „mulțimea psihologică" a masei proletare, mînată de mizerie spre revolta care distruge.

Eroii propriu ziși lipsesc din piesă. Personajele nu sînt altceva decît fațete diferite al marii mulțimi anonime suferinde. Hauptmann a creiat această *mulțime printr'o intuiție fericită* a geniului său. Romain Rolland avea să utilizeze, să precizeze și să desvolte, peste două decenii, în evocarea scenică a Revoluției franceze, această concepțiune schițată de Gerhardt Hauptmann.

Firește că mulțimile nu lipsiseră nici mai nainte din dramele istorice, nici din așa numitele în Germania *Passionspiele* ca cele din Oberamergau, nici din piesele populare elvețiene. Shakespeare le utilizase în *Iuliu Cesar*, Schiller în *Wallenstein* și în *Demetrius*, Kleist în *Hermannschlalt*. Nici Ibsen nu le neglijase cu totul în *Stîlpii Societății* și în *Dușmanul Poporului*. Dar în *Țesătorii* nu individul e eroul, ci *masa*, pe care Richard Meyer o compară cu vigurosul corp al lui Herakle, fără cap.

Nu toți scriitorii de drame sociale au înțeles însă pasul însemnat pe care-l făcuse scriitorul silezian și asupra căruia Hauptmann însuși n'a mai stăruit de loc în urmă. Perioada fecundă în piese sociale, desvăluind latura economică și politică a conflictelor dintre muncă și capital, care a urmat *Țesătorilor* pe scenele mondiale, nu se arată a fi știut să utilizeze începutul creat de Gerhardt Hauptmann. Nici Björnstierne Björnson în *Mai presus de puteri*, nici Octave Mirbeau în *Les mauvais bergers*, nici Paul Bourget în *La barricade*, n'au adus pe scenă o mulțime clocotitoare, trăind subt ochii noștri cu un organism viu și distinct. Mulțimea lor nu se depărtează de concepția mulțimii din piesele antice, reprezentată prin corul ordonat și fără viață, reînviat în piesele sociale moderne spre a da, probabil, un aspect mai interesant decorului.

Singur Romain Rolland a înțeles cerințele spiritului nou. In prefața primei sale piese, menită să sintetizeze începuturile imensei mișcări populare a Revoluției franceze, intitulată *14 Iulie*, el anunță semnificația deosebită a dramei cu următoarele cuvinte: „Aici indivizii dispar în oceanul popular. Pentru a reprezenta o furtună, nu e vorba de a descrie fiecare val, trebue să descrii *Marea înfuriată*. Exactitatea minuțioasă a detaliilor, importă mai puțin decît *adevărul pasionat al ansamblului*".

Și într'adevăr, scriitorul francez realizează aici făgăduința: izbucnirea Revoluției, pornirea mulțimii, asaltul și cucerirea Bastiliei, descrisă cu o aplicare pasionată, trezesc viziunea turbure a vijeliei sociale în clipa „cînd primele valuri se ridică" furioase și distrugătoare, păstrînd totuși, în amestecul haotic, căldura unui sentiment.

Tragedia care face ca mulțimea, această mare fără nume, să se agite la adierea cuvîntului îmbătător, să sufere contagiunea omicidă, după dorința de bine care fusese la geneza gestului, să sugrume cu inconștiență apoi, în *Danton*, și să fie zugrumată de conducătorii ei, pulsează subt ochii noștri, instruindu-ne la școala mare a vieții.—Mulțimea psihologică trăește, cerînd autorului nu numai puterea de viziune a spiritului colectiv, ci și *înțelepciunea diplomatică* în conducerea evoluțiilor acestui spirit.

Hauptmann întărește reprezentarea animată a mulțimii prin ideia solidarității necesare. Cînd muncitorii se revoltă și se năpustesc în luptă împotriva forței armate, numai bătrînul Hilse rămîne la instrumentul său de lucru și continuă să muncească. Strigătele războinice și pornirea înflăcărată a lucrătorilor nu pot urni pe Hilse dela locul său de muncă. „Am suferit timp de 40 ani",—spune el fiului său care se aruncă în curentul omicid,— „și am' privit fără să mă emoționez cum se trăește colo în lux și în orgoliu... Pentru ce am făcut-o? *Pentrucă am o speranță*... va fi o judecată, dar nu noi vom fi judecătorii".—Și pe cînd Hilse își continuă lucrul în fața ferestrei, un glonte rătăcit din afară îl lovește și-l omoară. Concluzia simbolică este, după cum am spus, aceia a solidarității necesare, căci nu depărtarea de acțiunea semenilor poate feri pe om—crede Hauptmann—de atingerea neînlăturabilă a soartei ce se crează clasei din care face parte.

Nu de aceiași părere pare a fi Paul Bourget, care în *La barricade*, departe de a lăsa ca urgia soartei să lovească pe muncitorul desolidarizat de acțiunea clasei, îi crează, dimpotrivă, o situație din cele mai atrăgătoare. In piesa scriitorului francez, muncitorul Gaucherond, spre a salva dela ruină pe patronul său, muncește pe ascuns într'un atelier al acestuia, până cînd camarazii de muncă se hotărăsc să înceteze greva. Grație sforțărilor laborioase ale lui Gaucherond, patronul său este salvat și va purta credinciosului lucrător o recunoștință pe care n'o poate micșora nevoia nici unui sacrificiu.

Piesa lui Bourget, punînd în scenă conflictele dintre capital și muncă, veștejește violența sabotajului și cruzimea inconștientă

a mulţimii. Aceste violenţe fac pe socialistul Philippe, fiul patronului, să-şi schimbe ideile sale anterioare şi să urmeze calea principiilor severe ale tatălui său.

Bourget, fireşte, este un scriitor al dreptei. Philippe al său e un sentimental care nu convinge, iar izbucnirea grevei e prea slab reprezentată spre a da o idee despre cauzele reale ale mişcărilor muncitoreşti. Dragostea conducătorului muncitorilor pentru o lucrătoare care se afla în relaţii apropiate cu patronul, face ca provocarea grevei să-şi găsească geneza într'o pornire de gelozie distrugătoare. Tot verbalismul abondent extras din ideologia socialistă şi a adversarilor ei, devine astfel lipsit de tăria necesară, şi cadrul *pasional* în care trebue să se desfăşoare acţiunea răpeşte, într'o măsură simţitoare, semnificaţia socială a piesei.

Mai în nota ideii desvoltate este Maurice Donnay în lucrarea sa *Poiana*, scrisă în colaborare cu Lucien Descaves. El tinde să arăte, cu o sforţare evidentă spre obiectivitate, imposibilitatea existenţei societăţii comuniste. Graţie sforţărilor muncitorului Rouffieu şi a unei moşteniri întîmplătoare, se înjghebează într'un colţ al Franţei o colonie comunistă a cărei deviză este de „a înlocui munca individuală sau colectivă în profitul unei singure persoane, prin munca tuturor în profitul tuturor". Munca se desfăşoară la început în pace, dar în curînd nemulţumirile provocate de mentalitatea diferită a fiecăruia şi de temperamentele ce nu se pot nivela, încep să zguduie fundamentul fragil al Poianei, care se înfiinţase, cum spune un personaj din piesă : „în pădurea legilor, a convenţiunilor şi a servitudinii în care trăim". Intrigile feminine sfîrşesc prin a răpi apostolicelor intenţiuni ale comuniştilor „Poianei" şi unica flacără a dragostei omeneşti care-i unea risipindu-i şi aruncîndu-i din nou în mijlocul societăţii pe care voiseră s'o reformeze. Desvoltarea întregii piese pare a fi rezemată pe ideia lui Elémir Bourges: „Egalitatea este idealul spiritului nostru, iar inegalitatea înclinarea inimii noastre".

Tot o apologie a individualismului în luptă cu aşa numita „tendinţă de nivelare" a socialismului este *Prada leului* a lui François de Curel. Autorul *Fosilelor*, în care caută să justifice necesitatea existenţii nobilimii şi a rolului ei social, prezintă în *Prada leului* pe descendentul unei familii de aristocraţi care dintr'un înalt spirit de datorie se devotează cauzei muncitoreşti. După sforţări neizbutite de a-şi stăpîni caracterul dominator, el abandonează principiile social-creştine, spre a se consacra conducerii absolute a unei uzine mari.

Curel crede serios că a dat viaţă scenică acelei „legi a naturii care condamnă pe cei slabi să dee subzistenţa lor alimentînd pe cei tari". In realitate, spirit catolic fervent, alimentat de o educaţie severă, care i-a infiltrat atmosfera mistică ridicînd-o la puterea unui crez inseparabil, academicianul francez n'a putut scrie decît o dramă creştină, o dramă a mortificării conştiente pentru iertarea unui păcat săvîrşit în tinereţă, o dramă în care

natura dominatoare şi mîndră a individului se revoltă împotriva umilinţii impusă de educaţia religioasă. E inutil prin urmare să mai căutăm ideia socială. Natura religioasă şi mistică a inspiraţiunii distruge senzul conflictului social.

Aceiaşi dezorientare se observă şi la scriitorii stîngei. In Italia Roberto Bracco, cel mai de seamă dramaturg al curentului verist, scrie piesa cea mai slabă cînd atacă problema conflictelor dintre capital şi muncă. In *Dreptul la viaţă* el aruncă toate anatemele imaginabile împotriva capitalului, a societăţii şi a familiei, transformînd piesa într'o declamaţie banală şi stearpă.

Puterea concepţiunii sale şi a talentului său nu împiedică nici pe Octave Mirbeau în *Les mauvais bergers* să cadă în asemenea excese mirosind a arhivă prăfuită, deşi enunţările au pretenţia de a releva ultimele tendinţi şi aspiraţii ale sufletului muncitoresc.

In *Păstorii răi* izbucneşte greva şi revolta. Aici patronul neîndurat are un fiu care stă de partea cealaltă a „baricadei" şi moare în conflictul sîngeros, planînd ca un geniu al remuşcării asupra conştiinţii îndureratului său părinte. Şi aici ca şi în piesa lui Bourget, acţiunea se complică cu o aventură de dragoste: acea a Madeleinei—tradiţionala „muncitoare sfîntă" — pentru conducătorul mulţimii Jean Roule.

Şi aici lipsa unei concepţiuni definite şi a unei experienţe a suferinţii, se învălue în declamaţie abondentă, ducînd mulţimea greviştilor să formuleze, drept ultimele cereri salvatoare: „supravegherea severă a calităţii vinurilor şi alcoolurilor şi... fondarea unei biblioteci cu cărţile de filozofie, istorie, ştiinţă, poezie şi artă, pe care",—nu uita delegatul muncitorilor să adaoge,—„*le voiu arăta cu listă*".

Ce departe sîntem de atmosfera veridică a *Ţesătorilor* lui Hauptmann! Şi totuşi, zelul lui Octave Mirbeau nu a rămas fără răsunet. Simpatica inteligenţă a decedatului nostru scriitor George Diamandy, a reluat ideia în piesa *Tot înainte*, dînd muncitorilor, în ultimul act, nu numai biblioteca,—cu lista ei specială,—aşa de imperios cerută de Mirbeau spre a ferici muncitorimea, ci şi baluri, concerte şi teatrul popular, la care abia îndrăznea să se gîndească eroul din *Mauvais bergers*.

Stranie prezentare a mulţimii în care realitatea economică a conflictului dispare. Şi dacă scriitori care pretind că şi-au plecat urechea la freamătul durerilor muncitoreşti, înfăţişează astfel lupta şi revendicările muncitorimii, de ce ne-am mai mira că, de pildă, un Henry Kistemaekers o întrebuinţează numai spre a da un cadru mai interesant şi mai modern unei aventuri de dragoste în *L'embuscade*, punînd de astădată pe fiul natural în fruntea grevei, ca pe urmă să-l aducă pocăit la picioarele nefericitei mame, soţia patronului ruinat.

*

In afară de acestea, piese de mai puţină însemnătate venira după succesul *Ţesătorilor* să ocupe scenele germane şi franceze cu spectacolul declamator al revendicărilor de fericire abse-

lută. Expresiile începeau să capete o culoare tradiţională. „*Naţiunea* suverană" din pamfletele Revoluţiei franceze se transformase în „*muncitorimea suverană*", păstrînd însă tot verbalismul abondent cu care ne obişnuise arhiva Revoluţiei.

Numai din nordul înţelept avea să coboare cuvîntul frăţiei şi al împăcării. Björnstierne Björnson adresa un apel la conciliantă şi la îndurare în drama sa „*Mai presus de puteri*". Prin personajele simbolice ale piesii *Credo* şi *Spera*, scriitorul norvegian desfăşura ideologia-i socială, îndemnînd pe fanaticii ambelor tabere să nu încerce, să nu creadă şi să nu spere ceiace e peste puterile omeneşti, mărginindu-şi aspiraţiile la ceiace experienţa milenară a omenirii a arătat că este natural şi posibil.

Piesa, bine construită, sufere de felul abstract al concepţiunii, de faptul că personajele înfăţişate reprezintă nu oameni, ci idei.

*

Din expunerea făcută până acum, ne e uşor să degajăm constatarea că aceiaşi impresie de cerebralitate şi de lipsă a unei pulsaţii reale a vieţii, se desprinde din considerarea întregii producţiuni dramatice relevată până acum, cu excepţia *Ţesătorilor* lui Hauptmann. Şi totuşi, dacă trecem peste puternica şi indeajuns cunoscuta lucrare a lui Maxim Gorki care descrie *mizeria* cumplită a vieţii celor dela fund, dar mizeria celor atît de decăzuţi, încît sînt incapabili să mai reacţioneze, trebuie să recunoaştem că Orientul turbure al haosului rus ne-a mai revelat pe tărîmul dramei revoluţionare un talent puternic, un crainic al zguduirilor violente pe care le-a încercat în urmă imperiul rus: Leopold Kampf. Toată pasiunea şi setea de ideal a revoluţionarilor ruşi, desfăşurată subt apăsarea reacţiei ţariste trăeşte în *Seara cea Mare* cu o intensitate vibrantă şi cu o putere de realizare într'adevăr impunătoare. E viaţa zbuciumată a celor care luptau pentru idealul liberator, atît de sbuciumat în urmă de însăşi teroarea populară, e iubirea desnădăjduită a eroilor, copleşită şi distrusă de sentimentul mai imperios al datoriei pentru cauză şi elanul terorist care sfîrşeşte piesa în strigătele de triumf sîngeros ale eroinei: „Clopotul sîngelui sună, sună"....

Săli înfrigurate au aplaudat, înainte de războiu, himera pe care puterea de evocare a scriitorului rus o făcea să ţîşnească pentru întâia oară pe scenele americane, în cuvinte înflăcărate de dorul iubirii de oameni şi al libertăţii. Ciudată împerechere de evocări! Scriitorul rus predica viaţa prin moarte, armonia prin distrugere, curajul unei vieţi civice noi prin slăbirea şi prin laşitatea produsă de groaza atentatului. *Ubi solitudinem faciunt pacem appellant*: spun că au adus pacea, acolo unde au intronat deşertul! Şi totuşi, exaltarea romantică a pasiunii de libertate, împiedica viziunea zădărniciei mijloacelor violente.

„Focul care mocneşte va izbucni", — striga în piesă eroina Ana,—şi după acela va fi marea pace a lumii... miracolul.. miracolul! Îl văd!... vine ca o mare primăvară, liniştit, imens.. Nu vor mai fi tunuri... nu va mai fi apăsare.. nu vor mai fi knuturi... Nimic... lumină, bunătate... Ce frumos va fi viitorul... viitorul"!

Visul de răsturnare s'a realizat. Focul care a mocnit a isbucnit. Dar tunurile, apăsarea şi teroarea n'au încetat de a servi ca instrumentele sîngeroase ale reacţiei de jos... *Dar nu chestiunea socială propriu zisă ne preocupă acum.* Ne-am aflat în faţa unei intense realizări de artă şi e momentul să căutăm raţiunea acestui fenomen în opoziţie cu artificialitatea construcţiei celorlalte piese sociale interesînd conflictele vieţii colective.

Cum s'a putut ca un Octave Mirbeau, un Donnay, Curel, Kistemaekers, Ancey, Roberto Bracco, Björnstierne Björnson, Oscar Wilde şi alţii, al căror nume nu l-am mai pomenit, toţi maeştri ai condeiului şi ai scenei, autori de piese cu succese triumfale, să nu poată crea o operă durabilă cînd abordează tema îndrăzneaţă a conflictelor muncitoreşti şi a revoltei populare? Cum se face totuşi că un Gerhardt Hauptmann, un Leopold Kampf şi într'un gen similar, Maxim Gorki, reuşesc să cucerească scena, cînd aduc viziunea mizeriei dela fundul vieţii sociale şi a reacţiei provocate în organismul viu al masei?

Răspunsul este simplu: conştiinţa mizeriei muncitoreşti şi a injustiţiei sociale s'a impus celor dintâiu prin *reflexiune*, celor din urmă prin *opresiune*. Se cunoaşte viaţa sbuciumată a lui Gorki, refugiul desnădăjduit al lui Kampf, experienţa de aproape a mizeriei ţesătorilor silezieni în mijlocul cărora a trăit Gerhardt Hauptmann, el însuşi nepotul unui ţesător. Iritaţia şi forţa care stau la baza amărăciunii ce au suferit-o aceştia, nu pot să se găsească la baza reflexiunii celorlalţi.

Amintirea *sensibilă* a faptelor şi apăsarea viziunii realităţii triste, sînt singurele care pot da operei puterea de afirmare şi de suggestiune, care să impue masei publicului spectator.

Drama socială a scriitorilor pomeniţi odinioară e creaţia unei opiniuni, nu a unei pasiuni. Ea e rezultatul unei emanaţii cerebrale care împiedică suggestia ficţiunii scenice. Rezultat al reflexiunii şi al analizei, ea face fără 'ncetare apel la o raţiune clară, la analiza simpatică a cuvîntului purtător de idei.

Dar teatrul e sinteză, evocare sensibilă şi pasiune. El trebue să menţie încontinuu pe spectator într'o stare de tensiune, dacă nu nervoasă, cel puţin de sentiment. Apelul la analiză din operele cerebrale pomenite distruge efectul scenic şi antrenarea necesară, fără de care poate exista critică propriu zisă, dar nu adevărată artă.

Romanul detaliază viaţa. Teatrul o face să ţîşnească prin sinteză, o prinde în aspectele ei cele mai vii. Romanul admite reflexiunea concomitentă prezentării, prin natura genului, care se percepe individual în odaia de lucru. Teatrul se adresează sufletului colectiv al masei spectatorilor. El trebue să creeze prin suggestiune unitatea, nu *spirituală*,—pentrucă educaţia intelec-

tuală a spectatorilor diferă,—ci unitatea *sentimentală*. Ideile nu sînt comune. Pasiunile însă, sînt comune tuturor.

De aceia teatrul se adresează mai mult simţirii decît intelectului, ceiace a făcut să se afirme că e un gen inferior. Aşa se şi explică dece agitatorii *de idei* în teatru n'au putut reuşi decît simbolizînd ideia, deci sensibilizînd-o ca Ibsen, sau dîndu-i un vestmînt de melancolie şi de frămîntare nervoasă ca în *Hamlet*—un colorit mistic, sentimental-religios ca Wagner şi ca Maeterlink, sau o semiobscuritate care frizează misticismul şi neantul ca în *Faust*.

Pasiunea izvorîtă din propria amărăciune pe care au pus-o în viziunea tragică autorii, a creat succesul *Ţesătorilor*, al *Azilului de Noapte* şi al dramei lui Leopold Kampf. Teoriile, rezultat al reflexiunii analitice, enunţate pe scenă de personaje care se mişcau numai spre a reprezenta ideia, au compromis rezultatul sforţării celorlalţi.

*

Pretenţia de demonstrare a unor adevăruri sociale şi sforţarea corespunzătoare de a lărgi discuţiunea pe tărîmul consideraţiunilor teoretice, au atras dramei sociale observaţiuni serioase asupra neputinţii ei de a cuprinde în cadrul posibilităţilor scenice imensitatea ideilor desbătute. Cu prilejul reprezentării piesei lui Mirbeau,—autorul *Minciunilor convenţionale* tăgădueşte dramei sociale posibilitatea de a face sensibilă, prin înfăţişarea unui destin concret, întreaga tragedie a maselor, care nu se poate fixa, adaogă Nordau, decît cu „formele cărora li se poate da drept conţinut realitatea zdrobitoare a fenomenelor".

Excesul de pretenţii al dramelor sociale clădite aproape exclusiv pe invenţiuni retorice, pare a justifica până la un punct neîncrederea manifestată de spiritul necruţător al criticului. Dar dacă nu cerem operei de artă statistică, ci evocare, nu reprezentare de indivizi, ci de tipuri sintetice rezumînd categoria socială, nu apariţia pe scenă a omenirii întregi, ci numai reprezentarea sufletului colectiv al ei, dacă ne mulţumim cu aspecte şi nu cu relaţiuni de origine, arta are în posibilităţile ei de creaţiune puteri mărețe şi infinite. Arta lucrează prin suggestii şi impresii şi nimic nu poate împiedica pe scriitor să suggereze masei spectatoare, nu viziunea dramei restrînse ce se desfăşură pe scenă, ci marea dramă a omenirii suferinde, care evoluiază reală, dar neîndeajuns perceptibilă, subt ochii noştri.

*

Şi astăzi, aruncînd o privire retrospectivă asupra producţiei dramatice din ultimele trei decenii, atît de bogată în exemplarele care înfăţişază frămîntarea luptelor de clasă şi aspiraţia păturilor populare spre un viitor mai puţin sbuciumat, trebue să mărturisim mirarea că arta nu mai ţine pretutindeni pasul tendinţelor sociale ce se afirmă în omenirea civilizată. Stimulată de iritaţia resimţită în urma înfrîngerii dela 1870, Franţa literară a turnat în numeroase opere, idealurile sociale, durerile şi aspiraţiunile ei naţionale. Germania, care începea să se deştepte la viaţa industrială, a vînturat deasemeni, într'o legiune de piese sociale, problemele social-economice şi umanitare ale vremii, pe cît putea îngădui o cenzură aspră şi reacţionară.

Franţa de astăzi, eşită triumfătoare din vîltoarea mişcărilor războinice, pare a nu mai da dramei sociale însemnătatea pe care altădată i-o crease curentul teatrului liber al lui Antoine. Germania de astăzi, învinsă, cutremurată în mîndria şi în absolutismul ei de viziunea unei Europe înarmate şi ameninţătoare, înăbuşă,—prin conştiinţa căderii ei,—în sufletul intelectualilor, accentele de slavă pentru libertatea abia născîndă.

Altădată, Revoluţia franceză răspunsese cu mîndrie, în triumful beţiei populare, ameninţărilor Impăratului Austriei şi Regelui Prusiei. Noua libertate germană, jenată şi de o elocvenţă fără şir, îmbracă în artă haina unui misticism simbolic şi nelămurit: *expresionismul*. Este imagina turbure a sufletului german de azi.

In această dispoziţie sufletească Georg Kaiser reprezintă în 1918 *Gas*, drama beţiei producţiunii industriale neîncetate, care e mecanizarea omenirii, moartea sufletului şi îndemnul la războiu, în timp ce Hans Frank în *Freie Knechte*, ridică un protest înflăcărat împotriva instituţiei războiului. E vorba de o mamă care, dupăce pierduse doi fii în războiu, şi spre a salva pe al treilea, ucide,—în nebunia disperării,—pe jandarmul venit să i-l ridice, spre a-l duce în rîndurile armatei decimate. Ea este arestată şi stă, cum spune autorul, „cu mînile legate, flacără vie a protestului şi a jalei, imagine a tuturor mamelor pe care războiul le-a lovit în fiii lor".

Acestor piese le urmează alte noi sau scoase la iveală prin desfiinţarea cenzurii de către revoluţia din 8 Noembrie 1918, ca *Antigona* lui Hasenklever cu personage istorice trădînd frămîntările prezentului, ca *1913* a lui Karl Sternheim, cu viziuni profetice pentru vremurile de azi, ca *Legea* lui Konrad Terbin şi alte multe, dintre care merită să fie relevată *Ein Geschlecht* de Fritz von Unruh. Tema e o revoltă îndurerată împotriva destinului, care zămisleşte pe om spre a-l arunca pradă furiei nimicitoare a războiului.

Numeroase alte piese revoluţionare au venit în ajutorul noii libertăţi plăpînde, punînd probleme sociale vaste, dar tratate într'un cadru ridicul de mic şi aproape de neînţeles. *Hölle-Weg-Erde* a lui Kaiser e un exemplu din acestea.

Totuşi, ca o compensare, şi în ciuda manifestărilor bizare ale formei, teatrul expresionist german a dat naştere unor opere de reală valoare: *Wandlung* şi *Masse Mensch (Omul grămadă)* ale lui Ernst Toller. Ca atmosferă şi ca tendinţi, *Wandlung* a-

parţine genului literar creat de *Oameni în războiu* al lui Andreas Latzko. *Masse Mensch*, amestec de realitate şi de viziune chinuită, se înalţă „pe baza largă a luptelor furtunoase şi a patimilor, ca o piramidă înspre atmosfera pură a recunoaşterii de sine omeneşti". In tendinţa ei umanitară, moderată şi opusă pornirilor spre distrugere a maselor, glasul eroinei, Sonia, aminteşte, pe alocuri, generozitatea caldă şi înţeleaptă a *Théroignei de Mericourt* *. Sînt în piesele acestea licăriri de mare artă, dar înăbuşite de ceaţa unei expresiuni greoae şi lipsite de preciziune.

Viaţa scriitorilor oglindeşte aceleaşi zbuciumări. Kaiser, anarhic din principiu şi nerecunoscînd în domeniul proprietăţii individuale decît dreptul de necesitate al fiecăruia, e condamnat la închisoare ca delicvent de drept comun. Ernst Toller, ale cărui drame se reprezintă cu un succes crescînd pe scenele germane, zace încă în închisoare în Bavaria, subt învinuirea participării la mişcarea revoluţionară. Iung, un alt dramaturg al Germaniei de avant-gardă, pleacă pe un vapor înspre Suedia, răscoală pe drum echipajul şi se îndreaptă spre Rusia bolşevică. Sătul de spectacolul organizaţiei comuniste, se întoarce în Germania pe aceiaşi navă şi o predă liniştit şi senin proprietarului ei. Dacă a reflectat şi dînsul, între pereţii închisorii, la isprava săvîrşită, nu am mai putut afla. *Cert este că un curent nelămurit, că o beţie turbure străbate mai toate operele acestor scriitori*, sfîrşind printre blesteme cu *refrenul sugestiv* al mulţimilor hipnotizate: „Revolution! Revolution!"

*

Din viziunea tuturor acestor frămîntări pe care ni le înfăţişază drama socială contemporană se desprinde imaginea sîngeroasă a luptei omului contra omului, a categoriilor sociale răsvrătite şi împinse de beţia distrugerii, dincolo de care le apare aurora zilelor mai fericite. Dar drama se adresează înainte de toate mulţimii fără nume şi *fără clasă* a spectatorilor. Indemnul la dominaţia unora împotriva celorlalţi, la furia şi la răsvrătirea claselor de jos, la dictatura masei împotriva individului, nu pot găsi un ecou unic în sala de spectacol.

Teatrul,—a observat Dumas-fiul,—e consacrat pe drept şi *exclusiv* reprezentării şi glorificării iubirii. Dar semnificaţia iubirii devine mai adîncă şi, poate, mai plină de acea frumuseţe tragică pe care i-au descris-o în trecut poeţii, dacă o lărgim din domeniul vieţii individuale în toată sfera vieţii sociale.

Rezumînd categoriile felurite adunate laolaltă, mulţimea spectatoare se înfăţişază ca o imagine micşorată a omenirii întregi, îngrijată de tot ceiace o poate stingheri, înfiorată de ceiace o poate diviza.

* **Tragedie de Paul Hervieu.**

Cu toată personalitatea lor distinctă, cu toate tendinţele lor variate şi, adesea, divergente, spectatorii,—fără deosebire,—suferă în teatru suggestia marelui mister care produce *unitatea de pasiune, de iubire şi de suferinţă*. Acestui suflet unitar, compătimitor până la lacrimi, entuziast până la înfrigurare, sensibil şi arzător la cea mai mică nedreptate, i se poate strecura cu uşurinţă suggestia marilor jertfe pentru iubirea omenirii şi pentru adevăr, dar nu şi îndemnul urii unei clase împotriva celeilalte, nici justificarea stăpînirii absolute a celor mulţi sau a celor puţini.

Drama nu este şi nu trebue să fie numai o oglindă credincioasă a realităţii, ci şi „o speculaţie asupra posibilului". Ea e datoare să creeze, prin ficţiune, o lume mai bună şi mai potolită, spre a o impune cu tărie sufletului *receptiv* al masei spectatoare. Ea trebue să arate omului, că mic prin natura creaţiunii sale, el nu poate deveni mare decît măsurîndu-şi puterea inteligenţii cu furia oarbă a forţelor care-l îndeamnă spre ură şi spre răzvrătire.

Dragostea şi compătimirea omenească au triumfat întotdeauna în teatru asupra deformărilor sufleteşti ale urii. *Ţesătorii* şi *Azilul de noapte* au reuşit să înduioşeze mulţimea, şi pentrucă predicau filozofia milei, *Seara cea mare* pentrucă deschidea, prin perdeaua de sînge a revoluţiei, viziunea luminoasă a libertăţii şi a iubirii.

Şi totuşi, libertatea unora nu se cucereşte prin înăbuşirea violentă a altora. Teatrul trebue să evoace în acest senz mulţimile, spre a educa masa privitorilor prin spectacolul mulţimii îmblînzite de conştiinţa solidarităţii şi a iubirii omeneşti.

Vechea exclamaţie a lui Krosby: *Sînt iubirea, stăpîna lumii*, trebue să fie săpată cu litere de aur pe frontispiciul dramei sociale a viitorului.

Aureliu Weiss

Amintire

E mult de-atunci,—îţi mai aduci aminte ?
Era o sară limpede, la munte...
Tăceam alături; mîna ta, cuminte,
Imi mîngîia şuviţele pe frunte...

Acum stăm iar alături,—şi e sară.
Dar mîna 'ţi uită parcă să m'alinte...
O, nu 'ntreba ce gînduri mă 'nfioară :
Eu n'am uitat,—tu nu'ţi aduci aminte...

Fior

Azi am simţit fiorul morţii
Cînd m'am oprit înfrigurată
In faţa casei unde-odată
Mă aşteptai în umbra porţii.

Şi'n toamna umedă, pe stradă,
Am plîns cu frunzele 'mpreună :
Portiţa veche stă să cadă
Şi'n umbră-i creşte-o mătrăgună...

Recidivă

De azi încolo n'o să'l mai iubesc...
Dar cînd îi văd privirile păgîne
Şi zîmbetul copilăresc,—
Mă jur că n'o să'l mai iubesc... de mîine !

Ofrandă

Azi vreau să'ţi aduc din trecut
Un proaspăt parfum amintirii,
Surîsul demult cunoscut
Şi vechiul îndemn al privirii.

Te lasă supus amăgirii
Şi nu mă 'ntreaba dacă sufăr :
Pe lacul pustiu al iubirii
E ultima floare de nufăr...

Măcăleandrul

Un sprinten şi viu măcăleandru
Zorit se abate din drum
Pe-o tufă de spini,—policandru
Cu braţe fragile de fum.

Sbîrlit şi rotund, se răsfaţă,
Se-agită, se umflă din guşă,—
Un bulgăre mic de cenuşă
Ce umple tot cîmpul de viaţă...

In noapte

Un car cu fin, gemînd în pîcla rece,
Pe drumul ostenit de-atîtea cară,
Işi duce parfumata lui povară
Şi 'n cale-i luna plină îl petrece.

Rămîne 'n urmă drumul sur de praf.
Departe, larma carului descreşte...
Acum şi luna albă se opreşte
Infiptă într'un stîlp de telegraf:

Otilia Cazimir

Fără graiu

(Roman)

X.

Oraşul vuia, iar Lozinschi, făcîndu-şi rugăciunea de seară şi culcîndu-se mai devreme, încercă să-şi astupe urechile, ca să n'audă acest vuet înfiorător şi nesuferit. Căuta să-l uite şi să se gîndească, ce are să fie cînd vor găsi ei pe Osip şi se vor aşeza împreună cu dînsul în sat...

In acest sat american care li se năzăria lor în închipuire încă din Lozişti, din pricina căruia Loziştea lor li se părea săracă şi plicticoasă, de hatîrul căruia străbătuseră mări şi uscaturi; care li se înfăţişa din depărtările oceanului în visuri neguroase, ca un pămînt făgăduit, ca a doua ţară a lor, care trebuia să le fie tot aşa de scumpă, ca şi cea veche.

Caşi cea veche, dar cu mult mai bună...

Aceiaşi oameni, dar mai buni. Aceiaşi ţărani în aceleaşi sarici, dar nişte ţărani la fel cu Loziştenii cei vechi, care încă nu uitaseră de drepturile lor vechi; iar saricile mai subţiri şi mai curate; copiii mai sănătoşi şi învăţaţi în şcoli; pămînt mai mult, şi care rodeşte, nu ca la noi; cai mai zdraveni şi mai sătui; plugul prinde mai larg şi mai adînc, vacile dau cîte o vadră de mulsoare...

Şi aceleaşi sate, dar mai mari, străzile mai largi şi mai curate, casele mai încăpătoare şi mai luminoase, acoperite nu cu paie, ci cu scînduri... sau poate şi cu paie, dar—noi şi proaspete... şi lîngă fiecare casă să fie o grădinuţă, iar circiuma dela marginea satului—cu un jidan american primitor, unde seara vueşte un contrabas, cîntă subţirel scripca şi se aud în serile calde de primăvară tropot şi cîntece pănă în ziuă,—cum a fost odată, în vremurile vechi, pela Lozişti. Şi în mijlocul satului —şcoala; iar aproape de şcoală—biserica,—poate chiar o biserică uniată.

Iar în sat—aceleaşi fete şi neveste, caşi Ana de colo, dar

îmbrăcate mai curat, şi cu faţa nu aşa de sperioasă, ca a ei; cu ochi care rîd, nu plîng...

La fel toate, dar mai bune. Şi, se înţelege, acelaşi *nacialnici* în sat: acelaşi pisar, dar un pisar cu o mai mare frică de Dumnezeu şi de cei mari. Căci şi boerii prin acele locuri trebue să fie mai detreabă, gîndindu-se numai, cum ar putea trăi mai bine oamenii dela ţară...

Cu aceste gînduri adormi Lozişteanul, căutînd să n'auză, că de jurîmprejur e zgomot surd, necurmat, adînc. Ca vîntul prin pădure trecu trenul de noapte, ferestrele zîngăniră încet şi se potoliră,—iar lui Lozînschi i se păru, că din nou vueşte oceanul lîngă bordul vaporului... şi, pe cînd se lipea strîns de pernă, din nou bocănea ceva, se învîrtea, duduia în urechi... fiindcă pe pămînt şi subt pămînt bocăneau fără încetare maşini, se învîrteau roţi de tuciu, alergau într'una otgoane...

Şi iată că în timpul nopţii visă Mateiu, că deasupra lui stă cineva uriaş, fără faţă, şi care nu seamănă deloc a om; stă şi strigă, întocmai cum adineaori încă striga la urechile lui oceanul, subt vîntul de noapte:

„Oameni proşti, sărmani, oameni întunecaţi: nu se află asemenea sat pe lume, nu se află asemenea ţărani, *nici asemenea* domni nu se găsesc, nici asemenea *pisari. Nici cîmpul* aici nu-i aşa,—altceva *răsare din cîmpul de-aici, şi alţi oameni*. Şi s'a sfîrşit cu tine, *Mateiu Ogloblea, s'a sfîrşit* cu prietenul tău Dima, s'a sfîrşit cu Ana... Mateiu cel de mai înainte a murit, a murit Dima, a murit credinţa voastră de mai înainte, şi inimile voastre au să fie altele, şi sufletul vostru—altul, şi rugăciunea va fi străină... şi dacă s'ar scula mumă-ta din mormîntu-i părăsit, din cimitirul liniştit delîngă pădurea Lozişteană, —aici, în copiii tăi ea n'ar recunoaşte pe nepoţii ei... Căci ei n'au să semene, nici cu tatăl lor, nici cu tine, nici cu bunii şi străbunii... Ci vor fi Americani...

Mateiu se trezi scăldat de sudori şi se ridică în aşternut. Işi frecă ochii şi nu-şi putu aduce aminte, unde se află. In odaie era întuneric, dar cineva umbla, cineva tropăia, cineva sforăia, şi cineva stătea chiar deasupra patului său.

Apoi odaia deodată se lumină, fiindcă cineva aprinse cu un chibrit becul de gaz. Odaia se luminase, dar Mateiu tot stătea, fără să înţeleagă nimic, şi îngîna cu spaimă:

— Toată suflarea să laude pre Domnul!

— Ei, ce ţi-a mai venit? Ce te-ai speriat?—zise cineva cu o voce cunoscută. Vocea era parcă a lui Dima, dar parcă era în ea ceva ciudat şi străin. Şi omul, care stătea lîngă patul lui, era tot Dima, dar parcă nu sămana cu Dima... Mateiu credea, că încă visează, şi începu să-şi frece ochii cu pumnii... Cînd îi deschise, în odae era şi mai lumină, şi prin ea se mişcau nişte oameni, care tocmai se întorseseră de undeva în grămadă... Nişte oameni ciudaţi, oameni străini, oameni neînţeleşi şi necunoscuţi, oameni de o breaslă necunoscută, oameni cu

nişte feţe, după care nu se putea judeca, dacă sînt buni, sau răi, plăcuţi, sau neplăcuţi. Năvăliră în odae ca o ceată de stafii ciudate, care se arată uneori numai în vis,—şi încet, fără zgomot îşi ocupau locurile. Mateiu încă mult timp nu se putu dumeri, cine sînt, de unde vin, ce fac ei aici, şi ce face el însuşi între dînşii...

Apoi îşi aduse cu încetul aminte: sînt doar Americanii,— aceia, care zboară prin văzduh, care rîd prin biserici, care se căsătoresc la rabin cu evreice, şi îşi aleg credinţa—fiecare cum vrea... Aceia, care cuceresc omul pedeaîntregul, de-l fac să-şi schimbe până şi credinţa...

Dar cel care stătea chiar deasupra patului, să fie oare Dima? Da, era tocmai Dima, dar aşa, cum el l-ar fi putut vedea numai în vis. Acesta se grăbea foarte mult să se dezbrace, şi-şi ascundea faţa. Dar Mateiu băgă de seamă că acest Dima se dezbracă de o haină, care nu-i a lui. N'avea pe el, nici sarica, nici brîul cel roşu, cumpărat în tîrguşor chiar înainte de plecare, nici cizmele înalte, unse cu păcură, nici pantalonii largi, de lînă ruginie. Inloc de toate astea, acesta căuta acumă să scape cît mai iute de un fel de scurteică nemţească, care n'acoperea bine nici măcar ceiace trebue să acopere o haină cum se cade; gîtul lui era înţepenit în gulerul înalt al unei cămeşi scrobite, iar picioarele deabia şi le putea scoate din nişte pantaloni înguşti. Iar cînd se dezbrăcă însfîrşit şi se băgă subt plapomă lîngă Mateiu, atunci Mateiu se dete chiar la o parte,—atît de străină îi era faţa lui Dima. Părul lui era tuns scurt, şi stătea ţeapăn pe frunte, ca un vîrtej; mustăţile—tunse deasupra buzei, iar din barbă îi rămăsese numai o lopăţică îngustă americană...

— Fie-ţi frică de Dumnezeu, Dima,—zise Mateiu, privindu-l bine. La ce semeni tu, şi ce ai făcut tu din tine?

Dima se simţea, pecît se părea, ca omul care a eşit în tîrg, uitînd să-şi îmbrace pantalonii... El mereu îşi întorcea faţa, îşi acoperea gura cu mîna şi vorbea cu o voce vinovată şi dulceagă:

— Da, cum mă vezi... Am intrat cu afurisitul de Irlandez într'o bărbierie, ca să mă tund puţin. Crede-mă, dragă Mateiu, vroiam numai puţin de tot... şi uite ce-a eşit! M'au aşezat într'un jeţ,—ştii, frumos aşa... Decît... cum m'am aşezat pe el— s'a isprăvit! Indată îmi prinseră, nu ştiu cu ce, picioarele, capul mi-l deteră îndărăt: ca un berbec la tăere... Văd eu că Neamţul nu face treabă bună, dar să mă mişc—peste putinţă!... M'am uitat apoi în oglindă: nu-s eu, şi pace! „Ce-ai făcut cu mine porc de cîne, ce eşti?" Iar ei—foarte mulţumiţi,—mă bat pe umăr: „*Vel, vel, verri vel!*"

Dima se băgă încetişor subt plapomă, căutînd să se ţină mai la marginea patului. Dar dupăce în odae se stinse lumina, şi cel din urmă dintre Americani se culcă, Dima oftă mai

întâiu,—tot mai prefăcîndu-se încă,—apoi se aşeză mai bine pe locul lui şi, însfrşit, zise:

— Dealtfel... spune şi tu, Mateiu... Aşa parcă tot mai semeni a American...

— Dar ce-ţi trebue ţie să semeni a American?—zise Mateiu rece..

— Şi ştii,—continuă Dima cu vioiciune, fără să-l asculte,—dupăce am schimbat în tîrg hainele... ce e drept, cu un mic adaos... apoi chiar pe stradă s'a apropiat de mine un domn şi a început să-mi vorbească englezeşte...

— Ivane, Ivane!—zise Mateiu cu atîta amărăciune, încît Dima se zvircoli o clipă, de parcă i-ar fi înfipt cineva un cuţit.—Bine zice,—se vede,—Bercu ăsta: tu încurînd ai să-ţi uiţi şi credinţa...

— Unii,—mormăi Dima, întorcîndu-i spatele,—sînt mai încăpăţînaţi. decît boii dela Lozişti... Ar vrea mai bine să fie împroşcaţi pe stradă cu coji...

— Iaca, acuma înjuri Loziştele unde te-ai născut, zise Mateiu, şi tăcu. Dima mai mormăi ceva, se mai zvircoli, mai oftă, apoi vorbi încet, cu un glas moale:

— Ce asculţi tu pe Bercu? Ai văzut cum înjură pe Irlandeji cu totul pe nedrept... Ştii, eu am aflat totul,—ce-i cu Tamani-hall, şi cum se vinde votul... Treabă uşoară de tot. Vezi? Ei îşi aleg aici primar, judecător şi alţi cinovnici,—ştii. Unii dau votul pentru unii, alţii—pentru alţii... Ei, înţelegi tu, fiecare vrea să ajungă mai sus... Şi uite, plătesc; numai—zice,—să-mi dai mie votul... Adună, care zece voturi, care douăzeci... Auzi tu, Mateiu?...

Şi cu toate că Mateiu nu răspundea nimic, continuă:

— Şi după mine e şi drept: vrei pentru tine,—dă şi altora... Şi mai ştii ce?...

Aci Dima cobori vocea până la şoaptă şi se întoarse cu totul spre Mateiu:

— Mi-au spus,—şi Irlandezul, şi jidanul, dela care am cumpărat hainele,—că şi noi am putea... se înţelege, voturile nu-s tocmai bune, dar tot fac ceva...

Mateiu vru să răspunză ceva foarte aspru, dar în vremea asta dintr'unul din paturi se auzi vocea supărată a unui American. Dima desluşi numai un singur cuvînt: *devil*, dar înţelese, că ei amîndoi sînt daţi dracului, fiindcă împiedică lumea să doarmă...

Dima se strînse şi se băgă subt plapomă...

Iar într'o mică odăiţă de sus dormeau Roza şi Ana. Cînd a trebuit să se dezbrace, Roza se uită la Ana şi întrebă:

— Dumitale, poate, nu-ţi place să dormi pe acelaşi pat cu o evreică?

— Ana se înroşi şi tăcu o clipă.

Se pregătea să-şi facă rugăciunea, îşi scoase iconiţa şi tocmai vroia s'o aşeze în vre-un colţuşor, cînd vorbele Rozei îi

aduseră aminte, că ea e într'o casă evreiască. Fata stătea nehotărîtă, cu iconiţa în mînă. Roza se tot uita la dînsa, apoi zise:

— Dumneata vrei să-ţi faci cruce şi... eu te împiedec... Eu plec acuşi...

Ana se zăpăci. Inadevăr, se gîndea, dacă-i bine să-şi facă rugăciunea de faţă cu o evreică, şi dacă-i va îngădui evreica să-şi facă cruce creştineşte în odaia sa.

— Nu,—răspunse ea însfîrşit.—Numai... mă gîndeam dacă nu te supără pe dumneata.

— Fă-ţi rugăciunea,—zise Roza simplu, şi începu să facă patul.

Anuşca îşi citi rugăciunile, şi amîndouă fetele începură a se dezbrăca. Apoi Roza învîrti becul de gaz, şi lumina se stinse. Peste cîtva timp prin întuneric începu a se desluşi fereastra, iar după fereastră sus, deasupra tîrgului uriaş, care continua să clocotească, se vedea luna, mică şi palidă.

— La ce te gîndeşti dumneata?—întrebă Roza pe Ana, care stătea culcată lîngă ea.

— Mă gîndesc... dacă cei din tîrguşorul meu văd această lună.

— Nu, n'o văd,—răspunse Roza,—la noi acuma e ziuă... Dar care-i oraşul dumitale?

— Oraşul nostru e Dubno.

— Dubno?—zise Roza cu vioiciune.—Şi noi am stat la Dubno... Dar dece ai plecat dumneata deacolo?

— Au plecat fraţii mei mai dinainte... Eu trăiam cu tata şi cu fratele cel mai mic. Dar pe urmă pe frate l-au... deportat.

— Ce a făcut?

— El... dumneata să nu crezi... Nu-i hoţ, nu-i ceva... numai că...

Ea se încurcă. Nu vroia să spună că, pe cînd se devastau casele evreeşti, devasta şi el, şi că apoi au început a se bate cu armata... Credea că-i mai bine să nu vorbească despre astea, şi tăcu.

— Ce are a face? Cu oricine se poate întîmpla o nenorocire. Noi trăiam liniştiţi, şi nici nu ne gîndeam să plecăm aşa de departe. Dar pe urmă... dumneata, poate, ştii... cînd au început a devasta pe Evrei... Mă rog, ce-or fi vrînd oamenii ăştia... La noi totul a fost nimicit şi... mama mea...

Vocea Rozei tremura.

— Era foarte slabă... ei au speriat-o foarte mult... şi ea a murit...

Ana se gîndi, că a făcut bine, că n'a mai spus Rozei totul despre fratele său. I s'a strîns ciudat,—nu ştiu cum,—inima. Şi încă mult timp tăcu, şi ciudate i se părură, şi acest oraş cu vuetul lui surd, şi oamenii, şi faptul că ea stă culcată

cu o evreică în acelaşi pat, că şi-a făcut cruce într'o odae evreiască, şi că evreica nu i se pare deloc aşa, cum i s'ar fi înfăţişat acolo, în ţară...

Incepuse a se lumina, cînd, însfîrşit, amîndouă fetele se cufundară în somnul adînc şi sănătos al tinereţii. In acelaşi timp Mateiu, ridicîndu-se, după o clipă de uitare, pe patul lui, se chinuia într'una să înţeleagă, unde-i el, şi ce-i cu el. Oraşul, care se astîmpărase pentru puţin timp, începu a se trezi, dincolo de părete. Tot mai iute se învîrteau roţile lîngă nu ştiu care staţie, şi, deja un tren trecu vuind ca vîntul în codru, înaintea unei dimineţe ploioase. Alături, pe cealaltă pernă zăcea capul lui Dima, dar Mateiu cu greu îşi recunoştea prietenul. Faţa lui Dima era roşie, fiindcă îl strîngea grozav gulerul cămăşii lui scrobite, pe care n'o desbrăcase la culcare. Lungile lui mustăţi căzăceşti de mai înainte erau tunse, şi una se ţinea încă în sus, cu vîrful ei subţirel, dat cu cosmetic. Şi la vederea acestei feţe, aproape străine, Mateiu parcă simţea, că sufere... I se părea, că Dima îi devine străin...

XI

In adevăr, din dimineaţa următoare se băgă de seamă, că începe să se strice rău caracterul lui Dima...

Cum se trezi, acesta, înainte de toate, se îmbrăcă în fugă şi, apropiindu-se de oglindă, începu să-şi răsucească mustăţile în sus,—ceiace-l făcea să nu mai semene deloc cu Dima de mai înainte. Apoi deabia zicînd buna ziua lui Mateiu, se apropie de Irlandezul Paddi şi începu să vorbească cu el, mîndrindu-se vădit de cunoştinţa cu el, şi parcă fălindu-se în faţa lui Mateiu de manierele sale desgheţate. Lui Mateiu i se păru totuşi, că ceilalţi Americani se uitau la Dima cu zîmbet.

Compania locatarilor lui mister Bork era destul de împestriţată. Erau aici şi Nemţi, şi un Italian, şi doi-trei Englezi, şi cîţiva Irlandeji. O parte din ei i se păreau lui Mateiu oameni aşezaţi şi serioşi. Aceştia se sculau dimineaţa, se spălau în odaia de baie, vorbeau puţin, luau în odaia vecină cafeaua, pe care le-o dădea Roza şi Ana, apoi plecau la lucru, sau în căutare de lucru. Dar era aici şi un grupuleţ de oameni, care stăteau acasă zile întregi, fumau, mestecau tutun şi scuipau grozav, căutînd să nemerească în cămin, uneori peste capetele vecinilor. N'aveau ceasuri hotărîte de lucru, plecau, nu ştiu unde, cu grămada, şi atunci chemau cu dînşii şi pe Dima. In conversaţii adesea se auzea cuvîntul Tamani-hall... Afacerile acestei companii mergeau pe timpul acesta, pe cît se vede, bine. Intorcîndu-se din plimbările lor în casa lui Bork, adesea rîdeau tare, cu hohot... Şi Dima rîdea cu ei cu hohot,—ceiace îl desgusta mult pe Mateiu.

Caracterul lui Dima se strică tot mai mult. Adevărat, Dima făcuse mari, chiar minunate progrese în limbă. In timp

de două săptămîni pe marea şi în cîteva zile la Bork, Dima vorbea acuma fraze întregi, ştia să întrebe drumul, putea să se tîrguiască într'o prăvălie, şi cu ajutorul mînilor şi diferite mişcări,—vorbea cu Paddi aşa, încît acela îl înţelegea şi transmitea vorbele lui şi altora. Aceasta, se înţelege, nu merită încă o osîndire. Dar pe Mateiu îl întrista, şi chiar îl supăra faptul, că Dima nu vorbea ca toată lumea, ci mereu se strîmba şi parcă imita pe cineva: scotea buza în jos, mesteca cu gura, şuera, se schimonosea... „Să fi luat pildă măcar dela jidan,—se gîndea Mateiu. Şi ăsta vorbeşte cu Americanii în limba lor, dar vorbeşte ca om aşezat şi serios", pe cînd Dima—şi „mister Bork" rostea, nu ştiu cum, cu totul schimonosit: miste, r Boh, k. Iar uneori, cînd uita, începea să-l numească, până şi pe Mateiu, mister Metiu... In asemenea cazuri Mateiu se uita la dînsul cu o privire lungă, plină de mustrare,—şi Dima se cam fisticea.

Intr'o zi, dupăce Paddi vorbi mult cu Dima, arătînd cu ochii spre Mateiu, plecară amîndoi,—pecît se vede—la prăvăliaşul evreu, care în cazuri grele slujea drept tălmaciu. Intorcîndu-se, Dima se apropie de Mateiu şi zise:

— Ascultă, Mateiu, ce am să-ţi spun eu. Stăm noi aici, *bre, fără treabă şi doar cheltuim banii adunaţi cu sudoarea sîngelui, pecînd am putea cîştiga ceva, de bună seamă.*

Mateiu ridică ochii şi, fără să răspundă, aştepta să vadă, ce are să spună mai încolo Dima.

— Vezi... Ăşti şease, sînt agenţi, sau cum am zice noi, misiţi ai lui Tamani-hall... Vezi,—e, să-i zicem aşa,—o companie... Incurînd sînt alegeri. Şi vor să aleagă de primar pe un om al lor... Şi atunci îi pun tot pe ai lor pe toţi... Şi atunci, înţelegi: fac în oraş ce le place...

— Ei, şi?—întrebă Mateiu.

— Va să zică, adună voturi. Ei spun, că dacă ar fi amîndouă voturile noastre, atunci ar da mai mult decît pe al meu singur. Pe noi ce ne costă?... Trebue numai să ne înscrim undeva, într'un loc, dar să nu spunem, că am sosit decurînd. Apoi... Incolo, au să facă ei totul şi au să ne spună...

Mateiu îşi aduse aminte, că Dima mai venise cu vorba asta; îşi adusese aminte şi de faţa serioasă a lui Bork, şi de expresia despreţuitoare a ochilor lui trişti, cînd vorbea despre îndeletnicirile lui Paddi.

Din toate astea în sufletul lui Mateiu se formase o hotărîre, şi în hotărîrile lui Mateiu era încăpăţînat, ca un catîr. Din pricina asta refuză scurt.

— Dar dece, mă rog, nu vrei? Spune!—întrebă Dima supărat.

— Nu vreu,—răspunse Mateiu cu încăpăţînare. Glasul e dat omului, nu ca să-l vînză.

— E-e, ce prostii!—zise Dima. Doar n'ai să rămîi tu din pricina asta fără glas. Nici măcar n'ai să răguşeşti... Dacă lu-

mea îl cumpără, dece să nu-l vinzi? N'are să scază din pungă, are să se adaoge...

— Dar ți-aduci aminte, cum odată economul ne sfătuia să iscălim o hîrtie... Ce-ar fi eşit atunci?

— H-m, dă... mormăi Dima, cam încurcîndu-se. Am fi pierdut tot pămîntul. Dar vezi, că acolo aveam ce pierde. Dar aici... ce ne pasă nouă?... Ți-a plătit şi—ducă-se la dracu. Pace!

Mateiu nu găsi, ce să răspunză, dar era om încăpățînat.

— Nu merg,—zise el,—şi dacă vrei să mă asculți, nu te sfătuesc nici pe tine. Nu te lega cu ticălosul ăsta.

Şi Mateiu, fără să-i pese, arătă cu degetul spre Paddi, care urmărea cu băgare de seamă convorbirea lor şi, văzînd că Mateiu arată spre el, dete vesel din cap. Dima, se înțelege, n'ascultă.—Ei, dacă eşti aşa fel de om,—zise el,—am să cîştig singur. Oricum, măcar ceva-ceva...

Şi în aceiaşi zi îi spuse, că el s'a şi înscris.

XII

Scrisoarea tot nu sosea, iar zilele treceau una după alta. Mateiu stătea mai mult acasă, aşteptînd, cînd are *să meargă el* înşirşit la vre-un sat american, iar *Dima adesea pleca* şi întorcîndu-se, povestea lui Mateiu cîte ceva nou.

— Azi Paddi m'a dus la o bătaie cu pumnul,—zise el odată. Tu, Mateiu, nici nu-ți poți închipui, cît de mult le place oamenilor de aici să se bată. Cum se iau doi la ceartă,—îndată ceilalți se aşează în cerc,—care cu luleaua, care cu țigara, care cu mestecătura,—şi privesc. Atunci îndată—scurteicile jos, îşi suflecă mînicile, învîrtesc-învîrtesc din pumni şi—poc! Care-i mai sprinten, numai ce vezi, cum l-a şi făcut pe cellalt să vază stele verzi... Apoi le place să lovească mai mult în obraz, în nas, sau,—dacă nu merge,—peste ureche. Iar peste cap, sau în inimă—ferească Dumnezeu! Dar se bat,—vezi tu, fără supărare, şi cum s'a dus unul deaderbeleacu, ceilalți îndată îl ridică, îi spală fața, şi din nou se aşează împreună la joc, sau aşa, la un pahar,—parcă nu s'ar fi întîmplat nimic. Şi încep să vorbească, care cum a lovit, şi cum se putea lovi şi mai bine.

— Da, asta-i adevărat,—confirmă Bork, care ascultase povestirea lui Dima. In toată America e foarte iubit boxul. Iar dacă se ivesc niscaiva voinici neobişnuiți, apoi umblă din oraş în oraş şi se znopesc unul pe altul în fața lumii pentru parale foarte bune. Şi, ştiți ce: în tot timpul se țin de ei gazetari şi scriu totul. Şi chiar trimit telegrame: „la ora două, cincisprezece minute, patru secunde John i-a scos lui Jak ochiul drept în cutare chip, iar peste jumătate minută Jak l-a trîntit pe John aşa şi aşa". Şi atunci în diferite oraşe şed oamenii prin restaurante, şi li se cetesc ştiri. Şi discută: cum ar fi putut fi lovit, Jak sau John şi mai bine... Şi ce credeți: pierd cu astea mulți bani.

— Bezdelnici!—zise Mateiu.

Intr'o zi Dima veni spre seară şi spuse, că ei azi au ales înşirşit pe noul primar, şi anume pe acela, pe care îl voia Tamani-hall.

— Se înfierbîntaseră lucrurile, o vei!—rosti el lăudăros. Dar tot ai noştri au eşit... Şi ştii, Paddi mi-a spus, că mult au ajutat glasurile noastre, cele „neadevărate".

In această zi Paddi şi compania lui fuseseră mai veseli şi mai zgomotoşi. Au cutreerat multe cîrciume, au băut şi au cinstit pe Dima. Dima s'a întors cu ei roşu, vorbea tare şi se ținea țanțoş. Mateiu şedea pe patul lui, lîngă becul de gaz şi,—apropiindu-şi o mesuță, citia biblia, căutînd nici să nu bage de seamă purtarea lui Dima.

Dar peste cîteva minute Dima se apropie de dînsul şi punîndu-i mîna pe umăr, se apleacă atît de aproape de fața lui încît chiar mirosi a vin.

— Ascultă, Mateiu,—zise el cu o voce linguşitoare. Uite, ce vroiam să-ți spun. Ei... ar vrea să te cinstească.

— Mulțumesc, eu nu vreu,—răspunse Mateiu, fără să ridice ochii depe carte.

— Şi vezi, ce mai e... Te rog, n'o lua cum... cum să zic... în nume de rău. Fiecare neam—cu obiceiul lui, şi, cum se zice la noi, „într'o mănăstire străină nu veni cu rînduiala ta".

— Unde vrei să ajungi?—întrebă Mateiu cu asprime.

— Vreu să spun, că Paddi ăsta vrea să se bată cu tine...

Mateiu rămase cu gura cascată, şi cei doi prieteni se priviră unul pe altul vr'o jumătate de minută în tăcere. Apoi Dima, fugind de privirea lui Mateiu, zise:

Dacă aşa-i la dînşii obiceiul...

— Ascultă, Dima,—zise Mateiu serios. Dece crezi tu, că obiceiul lor e numaidecît bun? După mine, ei au multe obiceiuri, pe care un om botezat ar face mai bine să nu le împrumute... Ți-o spun eu, Mateiu Lozinschi, pentru folosul tău. Iaca tu ți-ai schimbat deja fața, dar mai apoi ai să te ruşinezi şi de credința ta. Şi cînd vei sosi pe cealaltă lume, n'are să ştie nici mama care te-a făcut, că ai fost lozîştean.

— E-e,—răspunse Dima nemulțumit. Vorba veche: „unde-i crîşma, unde-i Roma şi unde-i cîrciuma boerului": dece încurci tu aici pe mama mea răposată? Oamenii mi-au zis: „spune-i",—şi eu ți-am spus. Dar ție,—cum îți place.

— Atunci şi eu îți zic: spune prietenilor tăi, să nu roage pe Dumnezeu, ca să mă bat eu cu dînşii...

— Ei, vezi,—se bucură Dima. Tocmai le-am şi spus eu că tu eşti cel mai puternic om, nu numai din Lozîşti, ci şi din tot *uezdul*. Dar ei zic: tu nu ştii rînduiala bătăii...

Dima se duse la Irlandeji, iar Mateiu se întoarse la biblia lui învechită şi se cufundă în cetire.

Mişcind din buze începu să citească, cum doi oameni tineri au venit la Sodoma, la Lot, şi cum locuitorii din Sodoma au vrut să-i iee la dinşii. Apoi ridică capul şi începu să se gindească. Se gindea că el cu Dima, sint întocmai nişte astfel de oameni tineri într'un oraş străin. Numai că lui Dima îndată a început să i se strice caracterul, şi Dima s'a dus la locuitorii oraşului...

Pecind se gîndea astfel, cineva stinse deodată becul, lingă care şedea el. Mateiu se uită în juru-i. In dosul lui, nu departe, şedea mister Paddi, Irlandezul, prietenul lui Dima, — şi zimbea nevinovat.

Mateiu căută un chibrit, aprinse becul şi luă din nou cartea. Dar ghicind, că Paddi n'are să se mărginească la atita, se uită iar în juru-i.

Paddi stătea în dosul lui şi deja îşi întinsese buzele, ca să sufle peste umărul lui Mateiu...

Mateiu nu-l izbi prea tare cu cotul, dar Paddi căzu pe pat.

— All rigt! (bine),—zise el, sculindu-se şi aruncîndu-şi scurteica.

— Werri well! (foarte bine),—ziseră tovarăşii lui, dind scaunele la o parte şi apropiindu-se de ei.

— Al rait!—repetă şi Dima după ceilalţi, *bucurindu-se parcă. Acuma eşi, Mateiu, la mijloc şi mai ales apără-ţi faţa. Are să te lovească peste nas şi peste buze. Eu îi cunosc meşteşugul...*

Dar Mateiu, caşi cum nu s'ar fi întimplat nimic se aşeză la locul lui din nou şi-şi deschise cartea.

Irlandejii rămaseră încurcaţi. Cum însă ei pentru orice lucru au regulele lor,—încurind Paddi începu a se apropia de Mateiu, aplecindu-se şi învirtindu-şi pumnii, ca o moară.

— Ei, n'am ce mă face,—se gindi Mateiu,—dacă tu singur vrei atit de mult.

Şi n'apucă Paddi să facă încă o mişcare, cind voinicul Lozeştean se ridică drept în picioare, ca un urs în faţa vinătorului, ridică deasupra lui Paddi amîndouă minile, apoi îl înhăţă de păru-i des, deşi nu prea lung şi, prinzîndu-i capul între picioare, îl plesni de citeva ori cu zgomot peste părţile moi.

Toate astea se petrecură aşa de iute, incit nimeni n'apucă nici măcar să prinză de veste. Iar cind Paddi se ridică, uitindu-se jur-împrejuru-i, întocmai ca un prunc nou născut, care nu ştie ce a fost cu dînsul înainte de această clipă,—toţi, fără a-şi da seamă, începură să rîză cu hohot.

Citeva minute, încăpătoarea odae a lui mister Bork răsună numai de hohot, pe toate notele şi de toate vocile. Chiar lungul American, cu faţa suptă şi barba roşcată, în formă de lopăţică,—un om în costum cadrilat foarte şters, pe a cărui faţă uscată şi încreţită nu se văzuse niciodată asemănare de zîmbet, făcea acuma nişte grimase de neînchipuit, parcă ar fi înghiţit din nebăgare de seamă nişte oţet, şi din git îi eşea ceva, parcă se îneca. Iar un tînăr, fără urmă de musteaţă, care nu demult ocupase cel din urmă pat la mister Bork,—se aruncă pe pat şi ridea cu zgomot, fără să se poată stăpini, aruncind cu picioarele în aer, parcă s'ar fi temut, că altfel are să-l înnece risul până la sufocare. La acest zgomot, din celelalte odăi alergă întăiu Roza, apoi Ana. Roza căzu pe scaunul de lingă uşă, de ris, atîrnindu-şi o mină în jos şi lăsind capul pe spate, numai cind văzu cum Paddi se uita prin odaie jur-împrejuru-i. Ana ridea şi ea,—deşi nu văzuse nimic,—ci numai contagiată de hohotul tuturora şi privind pe uscăţivul american, care încă mai gingăvea şi părea că se îneacă.

Dima rîdea deasemenea, şi la început se mindrea de prietinul său foarte mult.—Ei, ce! Vă spuneam eu,—zise el, întorcîndu-se către Americani care rideau, şi uitind chiar să-şi traducă vorbele. Ha? Iată cum se bat la noi, la Lozişti.—Dar pe urmă, cind risul se potoli cu totul, şi toţi începură să discute cu foc cele întimplate, faţa lui Dima începu a se întuneca şi peste citva timp Dima zise aşa că Mateiu auzi cuvintele lui lămurit:

— Frumos, n'am ce să zic: să te baţi aşa, ca un urs din vizunie... Ruşine faţă de nişte oameni cu învăţătură...

— *Nu-i nimic,—zise Mateiu liniştit, luindu-şi din nou biblia, parcă nu s'ar fi întimplat nimic,*—fie şi ca un urs, dar bine. Altădată Paddi al tău are să ştie...

Irlandejii mai făcură zarvă un răstimp, apoi se dădură înlături, lăsînd loc lui Paddi, care eşi iar înainte şi se îndreptă către Mateiu, stringîndu-şi capul între umeri, lăsînd minile în jos şi îndoindu-se ca un şarpe. Mateiu stătea, privind cu oarecare mirare strîmbăturile ciudate ale Irlandezului, şi acuma se pregătea să-i repete lecţia dată, cind Irlandezul se plecă deodată, minile lui Mateiu lunecară zadarnic în văzduh, picioarele i se ridicară ca dela sine, şi el se rostogoli pe spate peste aşternut.

Patul plesni şi uriaşul loziştean se prăbuşi pe podele.

— All rigt!—răsună în semn de aprobare în grupul Irlandejilor, iar Paddi începu să-şi îmbrace, mulţumit, haina. Dar în timpul acesta Mateiu se ridică greoiu de lingă pat.

Nu-l puteai recunoaşte: ochii lui totdeauna blinzi, priveau acuma sălbatec, părul i se zburli, dinţii scrişneau; căuta în toate părţile, ce ar putea să ia in mină.

Irlandejii luară pe Paddi în mijlocul lor şi se strînseră îngrijoraţi unul lingă altul, ca o turmă la vederea unui urs. Toţi se uitau cu nedumerire şi spaimă la acest om uriaş, aşteptîndu-se la ceva teribil, şi cu atit mai mult, că Dima stătea şi el, înspăimîntat şi palid...

E greu de spus, ce ar fi urmat mai încolo, dar în această clipă Ana alergă prin mijlocul odăii şi apucă pe Mateiu de braţ.

— Pentru Dumnezeu,—zise ea. O, pentru Dumnezeu!...

Mateiu se uită la ea întâiu cu o privire turbure, rătăcită,

dar peste cîteva clipe se opri, gîfîind greu. Apoi se întoarse și se așeză lîngă fereastră.

Irlandezii se liniștiră. Paddi vroia chiar să se apropie de Mateiu și să-i întinză mîna; dar Dîma îl opri, și Mateiu fu lăsat în pace.

Iar dincolo de fereastră era întunericul nepătruns al nopții, sămănat de ferestre luminate; ferestre mari și ferestre mici; ferestre luminau sus și ferestre jos; undeva, pe cer — ferestre vii și vesele, — ferestre, care abia se zăreau și care parcă clipeau. Ferestrele se aprindeau și se stingeau; în sfîrșit șiruri de ferestre zburau pe alături, și în ele treceau în zbor, fugeau și dispăreau profiluri, fețe, abia zărite...

XIII

Seara tîrziu Dîma se așeză cu băgare de seamă în pat, alături de Mateiu, care stătea culcat cu mînile subt cap și se gîndea la ceva, cu ochii ațintiți, cu sprîncenele strînse.

Dormeau toți acuma, cînd Dîma, luîndu-și curaj, zise:

— Și dece adică atîta supărare pe un prieten?... Parcă eu sînt vinovat aici... Dacă un fript ca Paddi poate trînti pe cel mai voinic om din Loziști... He-e, așa-i, se vede, *pe aici învățătura în toate... Aici n'ai de ce te supăra, nu faci nimic cu asta, trebue să-i dai de meșteșug singur cumva...* Lovitură indiană!... La dînșii asta se cheamă,—vezi tu,—lovitură indiană...

Mateiu se ridică în așternut, întoarse fața către Dîma și-l întrebă:

— Dar tu, Dîma Lozinschi, știai dinainte că ei îmi pregătesc șotia asta indiană?...

— E-e... parcă eu înțeleg până la atîta englezește, — răspunse Dîma pe înconjur. Apoi, bucuros că Mateiu vorbește liniștit, urmă mai cu îndrăzneală:

— Știi ce,—să mergem mîine la bărbierul ăsta... Pune-te și tu la rînd cu lumea, cum se zice aici, și—pace. Zău așa!— adăugă el cu vocea dulce și căutînd deja să adoarmă.

Dar se ridică deodată cu spaimă în așternut. Mateiu ședea și el pe așternut. În lumina care venea din stradă, se vedea fața lui palidă, păru-i zburlit și ochii care îi ardeau, pecînd mîna-i stătea ridicată în sus.

— Ascultă, măi Dîma, ce are să-ți spună ție Mateiu Lozinschi. Să-i trăsnească Dumnezeu pe prietinii tăi, cu ticălosul ăsta de Tamanihall, sau cum îi mai zice! Să trăsnească... și orașul ăsta blăstămat, și pe primarul ales de voi. Să le plesnească și libertatea lor de aramă, de acolo, de pe insulă... Și să-i ia toți dracii împreună cu aceia, care le vînd sufletul...

— Mai încet, te rog, Mateiu,—încercă să-l oprească Dîma. Oamenii dorm, aici lumea se supără, cînd strigă cineva noaptea...

Dar Mateiu nu se opri, până nu isprăvi. Iar în timpul acesta, în adevăr, și Irlandezii săriseră din paturile lor, cineva

aprinsese lumina și toți, trezindu-se, se uitau la Lozișteanul înfuriat.

— Uitați-vă, cît vă place, dar asta e adevărat,—zise Mateiu, întorcîndu-se spre dînșii și amenințînd cu pumnul, apoi se lungi pe pat din nou.

Americanii începură a se sfătui între dînșii, îngrijorați, apoi chemînd pe Dîma, îl întrebară, dacă prietinul lui e în toate mințile și dacă nu-i amenință din partea lui vr'o primejdie în timpul nopții. Dar Dîma îi liniști: acuma Mateiu are să doarmă și n'are să facă nimănui nimic. E om bun, numai că-i om fără învățătură, și acuma trebue lăsat în pace vr'o două zile... Americanii se împrăștiară liniștiți pe la paturile lor, tot mai uitîndu-se din cînd în cînd la Mateiu. Stinseră lumina, și în odaia lui mister Bork se făcu liniște. Numai focurile din stradă luminau tulbur și nedeslușit, încît nu se putea vedea cine doarme și cine nu doarme, în încăperea lui mister Bork.

XIV

Mateiu Lozinschi stătu culcat în întuneric mult timp cu ochii deschiși și se cufundă în uitarea somnului tocmai în zorii zilei, în o dimineață sură, cînd adormiseră cu totul până și străzile marelui oraș. Dar somnul lui fu chinuit și zbuciumat. Mateiu n'avea obiceiul să se facă de rîs și nu putea să uite, ce i-a făcut bezdelnicul de Paddi. Și,—cum începea să adoarmă,—visa, că stă amorțit fără să fie în stare să-și miște *nici mînă*, nici picior; iar de dînsul, aplecîndu-se, îndoindu-și genunchii și încovoindu-se ca un șarpe, se apropie cineva — parcă Paddi, ba parcă un negru încîrlionțat, ba parcă John; și el nu poate face nimic și se prăbușește undeva în mijlocul unui freamăt și bubuit, iar pe dinaintea ochilor lui trece figura speriată a Anei.

Apoi totul se liniști și-i apăru o nuntă evreiască: mister Moses din Louisville, un Evreu de o înfățișare foarte uricioasă, cununa pe Ana cu tînărul John. Cu un aer triumfător John călca în picioare un păhăruț, cum se face pe la nunțile evreești; iar de jurîmprejur, plini de sudoare și cu ochii holbați, vuesc pe întrecute și țipă din scripci și din flaute, și din contrabași pîntecoși niște Irlandeji... Iar nu departe, gînditor și nedumerit, stă Bercu și zice:

— Ei, ce spui dumneata?... Și mă rog, cum poți dumneata *îngădui?...*

Mateiu scrîșnea în somn din dinți, încît Dîma se trezi și se dădu la o parte cu frică.. He-he!—izbucni Mateiu în vis. Dar unde-s aici *creștinii?* Parcă nu vedeți că jidanii au pus mîna pe oița creștină!...

Dîma se dădu și mai încolo, ascultînd bodogăneala lui Mateiu; dar acesta se potoli acuma, însă visul lui își urmă firul... Aleargă creștinii din toate părțile, din străzi, din piețe,

din circiume, dela carele cu grine. Aleargă creștinii cu strigăt, cu zgomot, cu pietre, cu ciomege... Iute se închid ușile caselor și prăvăliilor, zăngănesc geamurile, se aud țipete desnădăjduite de femei și copii, zboară de prin ferestre buclucul jidovesc și fel de fel de vechituri; puful de perne acopere străzile, ca zăpada...

Apoi se potoliră și astea, și pecînd Matei dormea mai adînc, se apropie de el cineva și începu să-i vorbească ceva cu un ton grav și impunător; și pe fața lui Mateiu se zugrăvi, chiar în somn, expresia unei mari mirări și chiar nedumeriri...

Și cu astea se trezi... In odaia vecină Irlandezii își luau în fugă cafeaua de dimineață și se pregăteau să plece undeva. Dima se ținea la o parte și nu se uita la Mateiu, iar Mateiu tot căuta să-și aducă aminte ce-i tot vorbea lui acela în timpul somnului, își freca fruntea și nu-și putea aduce aminte nici un cuvînt. Apoi, după ce plecară aproape toți, și locuința lui Bork se goli,—el se urcă deodată sus, în odaia fetelor.

Acolo dete peste John. In zilele din urmă tînărul John adesea intra acolo, ședea cîte un ceas întreg și chiar mai mult, și povestea cu interes, nu știu ce, Anei. De astădată, urcînd pe scară, Mateiu auzi din nou vocea tînărului.

— Ei, vezi,—vorbea el,—așa se trăește *în lumea nouă*. Ce? parcă-i rău?

Văzînd pe Mateiu, își luă ziua bună în grabă și eși în fugă, ca să apuce trenul, iar Mateiu rămase. Fața lui era cam palidă, ochii priveau triști și Ana, cu ochii în jos, aștepta ce are să-i spue. Amîndouă fetele îl priviră, parcă cu jenă, parcă fără voie își aduceau aminte despre „lovitura indiană", și se temeau parcă să nu ghicească Lozinschi la ce se gîndesc ele. El se lăsă greu pe pat, se uită la Ana cu o privire destul de sfioasă și zise:

— Vrei tu, sărmană fată, să asculți ce are să-ți spună ție Mateiu Lozinschi?

— Vorbește, te rog. Eu te privesc ca pe un frate,—răspunse încet fata, care căută să arate lui Mateiu că n'a încetat de a-l respecta după întîmplarea din ajun.

Mateiu tăcu cîtva timp, cuprins de un gînd chinuitor, apoi zise:

— Puțină bucurie în țara asta, fetișoară. Crede-mă pe mine,—puțină bucurie... Sodoma și Gomora...

Ana zîmbi fără să vrea, dar el vorbea așa de trist, încît Anei i se arătară lacrămi în ochi. Ea se gîndi că, după vorbele lui John, în America nu-i chiar așa de rău, numai dacă omul s'o pricepe să-și facă un rost. Dar nu-l contrazise și întrebă încet:

— Acuma ce-i de făcut?

— A! Ce-i de făcut? Dacă ar fi cu putință, ași lua torba în spate, ași lua un băț în mînă și am pleca amîndoi îndărăt, spre meleagurile noastre, chiar și cerșind pe drum...

Mai degrabă ași căuta să cerșesc pe la ferești prin țara mea, mai degrabă ași duce de mînă vr'un orb, mai bine ași cădea mort undeva pe drum... In drum sau pe cimp... în țara mea... Dar acuma e cu neputință, fiindcă...

El își șterse fruntea și zise:

— Fiindcă e marea... Și scrisoarea dela Osip n'are să vie... Și să stai aici cu mînile încrucișate... n'ajungem la nimic... De aceia, iaca ce am să-ți spun eu ție, fetișoară. Te duc eu la cucoana aceia... la cucoana noastră... Iar eu am să văd la ce sînt bune aici niște brațe zdravene... Și dacă... și dacă nu mă pierd pe aici, apoi așteaptă-mă. Eu încă niciodată n'am mințit în viața mea și... dacă nu voiu pieri, viu după tine...

— N'ai brodit-o bine!—zise cu aprindere tînăra evreică. Noi pe cucoana asta o cunoaștem.. Totdeauna caută să tocmească dintre cei noi-sosiți.

— Dumnezeu o va răsplăti pentru asta,—zise Mateiu scurt.

— Dar asta, fiindcă..—zise Roza, încurcîndu-se,—fiindcă plătește foarte puțin.

— N'are s'o lese să moară de foame.

— Și-i pune să muncească foarte mult.

— Lui Dumnezeu îi place munca..

Mateiu se uită la Roza cu o privire trufașă și disprețuitoare. Tînăra evreică cunoștea bine acest fel de privire al creștinilor. Ei i se părea, că a început a se împrieteni cu Ana și hrănea chiar simpatie pentru volinianul acesta veșnic ingîndurat, cu ochii lui albaștri... Dar acuma ea deodată se înroși la față și zise:

— Faceți cum știți... Și eși din odae.

— Răul nostru e mai bun decît binele de aici,—zise Mateiu cu un ton de povață, adresîndu-se Anei. Strînge-ți lucrurile; mergem chiar azi.

Ana oftă, dar cu supunere începu a-și aduna lucrurile. Lui Mateiu nu-i plăcu că, la plecarea din casa lui mister Bork, ea se sărută cu ovreica așa de lung de parcă i-ar fi fost soră.

XV

In ziua asta, ai noștri iar merseră pe străzile New-Iorkului, cu legăturelele în mînă, cași în ziua sosirii. Numai că de data asta cu dînșii nu era Dima, care demult se despărțise de sarica sa albă, se ținea de Irlandezi! și nici nu știa bine ce plănuesc compatrioții lui. In schimb Mateiu și Ana au rămas întocmai cum au fost: pe el era aceiași sarică albă cu șireturi, pe ea—o băsmăluță albă. Tînărul John găsea deasemenea, că-i foarte prost ceiace i-a trăsnit prin cap lui Mateiu. Dar, ca american, nu-și îngăduia să se amestece în trebile altora și numai șuera de necaz, petrecînd pe Mateiu și pe Ana.

La început merseră pe jos, apoi o păreche de cai îi du-

seră într'un vagon mare, apoi se ridicară în sus şi zburară prin văzduh. Din stradă în stradă—merseră mult timp. Începură apoi nişte case mai mici, mai simple, străzile drepte, largi şi liniştite.

Eşiră apoi la un colţ şi merseră drept. Dacă era mai puţină piatră, şi dacă pe ici-pe colea, pe subt pietre, se arata cîte o buruiană, şi dacă prin mijlocul străzii mai şedeau copii cu cămăşuicile ridicate, şi dacă mai era încă şi vr'o vacă sau măcar o căsuţă cu ferestrele intrate în pămînt şi cu acoperişul prăbuşit,—apoi, i se părea lui Mateiu, că strada mai că se aseamănă cu ale noastre. Numai că aici casele erau toate ca una: toate cu cîte trei caturi, toate cu acoperişurile plane, toate cu aceleaşi ferestre, cu aceleaşi marchize, cu acelaşi număr de trepte, cu eşituri şi cornişe. Intr'un cuvînt, de-alungul străzii şirurile de case stăteau ca nişte fraţi gemeni, şi numărul negru depe sticla mată de deasupra uşii singur le mai deosebea pe una de alta.

John se uită în carnetul lui, apoi căută numărul şi apăsă butonul dela o uşă. In casă ceva trosni. Uşa se deschise, şi ai noştri intrară într'un pridvor.

Bătrîna cucoană, care aştepta pe bărbatu-său, deschisese singură uşa. Spăla, pe cît se vede, podelele. Ochelarii ei erau ridicaţi pe frunte, pe faţă se vedea sudoare din pricina oboselei; era într'o singură cămaşă şi într'o fustă murdară. Văzînd pe cei sosiţi, cucoana părăsi treaba şi se duse să se îmbrace.

— Vezi, îi şopti Mateiu Anei, iată cum trăesc aici boerii noştri,—ce să mai zicem despre oamenii de rînd!

— Ei, răspunse John, dumneata încă nu cunoşti locurile astea, mister Metiu. — Şi cu aceste vorbe intră în odaia dintăiu şi se aşeză fără sfială pe un scaun, împingînd un altul spre Ana.

Mateiu privi aspru pe tînărul îndrăzneţ; şi amîndoi, împreună cu Ana, rămaseră în picioare lîngă uşă.

Lui Mateiu tînărul Evreu nu-i plăcea încă de cînd vorbise cu el despre religie. Apoi nu putea să nu bage de samă, că John destul de des rămînea acasă cu soră-sa, ajuta pe fete în gospodărie şi mereu se uita la Ana. Trebue să spunem că fata era frumuşică: nişte ochi albaştri, mari şi limpezi, o privire blîndă, zîmbet plăcut şi o faţă gingaşă dar,—ce e drept,—cam slăbită din pricina drumului şi grijelor. Nici unul din derbedeii care trăiau la Bork, nu şi-a permis cu ea o singură dată vre-o îndrăzneală. Insă afară de Dima, care se învîrtea pe lîngă ea în sacourile lui caraghioase, – mai era Paddi, care deasemenea căuta s'o servească, cînd o întîlnea în coridor sau pe scară. Apoi se mai adăugau şi John şi vorbele lui Bork despre Moses... Mai ştii?—se gîndea Mateiu,—în această Sodomă doar nimeni nu se uită... Iaca Dima e un prietin vechiu şi încercat, dar caracterul lui s'a schimbat cu

desăvîrşire numai în vr'o săptămînă. Ce nu se poate întîmpla cu o fată tînără, care nu cunoaşte lumea, poate şi cam uşoară la minte, cum sînt toate fiicele Evei?... Ceva rău poate nu va face ea... Dar vezi că aici nu-i nici de dracu, nici binele; iar fata e tînără, fără cunoştinţa vieţii şi îngrozită de nevoi...

Mai aducîndu-şi aminte şi de vis, Mateiu oftă chiar şi se uită în juru-i. Slavă Domnului, iaca locuinţa bătrînei cucoane, care va lua la dînsa pe Ana. Totul îi place lui Mateiu în casa asta. In odaia dintăiu era o masă acoperită, în cea de alături se vedea un pat subt un polog, în colţ—icoana cunoscută a Maicei Domnului dela Poceaev, pe care în partea de apus a Rusiei o cinstesc deopotrivă catolicii şi pravoslavnicii. In dosul icoanei era înfiptă o luminare de ceară şi un mănunchiu de crenguţi uscate. Răchită sau nu, dar se vede, oricum, obiceiul nostru; şi lui Mateiu i se înduioşă inima... De aceia întăiu îşi puse mîna subt brîu şi privi foarte mîndru pe tînărul Evreu... Dar îndată a trebuit să se plece aproape până la pămînt, căci în odae intrase bătrîna cucoană, îmbrăcată, cu ochelari pe nas, cu o împletitură în mînă. Infăţişarea ei era liniştită şi chiar măreaţă, încît lui Mateiu i se păru ciudat să-şi mai aducă aminte, că adineaori a văzut-o spălînd duşamelele. Ea se aşeză pe scaun, numără ochiurile, potrivi andreaua şi se întoarse către Mateiu şi Ana, care aşteptau cu sfială, fără să arunce măcar o privire spre John.

— Ei, ce aveţi să-mi spuneţi?

— Am venit la milostivirea Voastră,—răspunseră amîndoi într'o voce.

— Pe tine te chiamă, mi se pare, Ana?

— Ana, milostivă pani.

— Iar pe tine... Mateiu.

Pe faţa lui Mateiu înflori un zîmbet mulţumit.

— Dar acela... al treilea?

Mateiu făcu cu mîna în semn de dispreţ.

— A! Nici nu ştiu ce să mai zic. A intrat în slujbă la... cum îi zice... la unul de aici... Tamanihall...

Cucoana se uită cu milă la Mateiu şi clătină din cap:

— Bun stăpîn, n'am ce zice. O şleahtă de pungaşi.

— O, Doamne, oftă Lozinschi.

— Pe aici toate-s pe dos, zise iar cucoana. La noi asemenea cavaleri intră la puşcărie; aici îi aleg primari pe nişte făcători de rele, care încarcă cu dări pe oamenii cinstiţi.

Mateiu îşi aduse aminte că şi Dima a ales pe primar, şi oftă şi mai adînc. Andrelele cucoanei începură să alerge mai iute; se cunoştea că începe să se supere...

— Ei, ce-ai să-mi spui, draga mea, întrebă ea cu un fel de asprime în voce, adresîndu-se către Ana.—Ai venit să te tocmeşti sau poate cauţi şi tu vr'un Tamani-hall!

— Ea e fată cinstită, interveni Mateiu.

— A! Am văzut eu timp de douăzeci de ani destule fete

cinstite, care peste un an sau şi mai puţin se pierdeau în ţara asta blăstămată. La început—fată ca toate fetele: liniştită, modestă, ascultătoare, cu frică de Dumnezeu, munceşte şi respectă pe cei mai mari. Iar pe urmă... Te uiţi,—începe să ridice nasul, apoi începe a se impopoţona cu panglici şi zdrenţe, ca cioara cu penele păunului; apoi adaogă-i la leafă! Apoi îi trebue odihnă de două ori pe săptămînă... Apoi slujeşte-o tu pe ea, cucoană, căci ea vrea să şează cu braţele încrucişate...

— Ferească Dumnezeu! Dar unde s'a pomenit asemenea treabă?...—zise Mateiu cu groază.

Tînărul John şedea pe scaun, cu picioarele întinse şi mîinile în buzunar, cu aerul omului plictisit de asemenea conversaţii.

— Las' că dracu nu-i aşa de grozav, cum îl zugrăvesc unii,—zise el.

Cucoana tăcu, încetă chiar să împletească şi aruncă o privire lungă spre John care îşi ridicase capul spre tavan, nepăsător, caşi cum ar fi văzut acolo ceva interesant. Cîteva clipe se făcu tăcere; cucoana şi Mateiu se uitau cu mustrare la tînărul Evreu; Ana se înroşi.

— Şi toate astea dece? începu din nou, liniştit, cucoana. Toate astea—fiindcă în ţara asta nu-i nici o rînduială. *Aici jidanul Bercu nu mai e Bercu, ci Bork; iar băiatul lui Iosca, s'a prefăcut în prea-nobilul John...*

— Foarte adevărat, zise Mateiu cu convingere.—Auzi, Ana?

Fata se uită cu oarecare mirare la Mateiu şi se înroşi şi mai mult. Ei i se părea că, deşi John e,—se înţelege,—Evreu şi se ţine destul de obraznic, dar că nu-i bine s'o spue cineva aşa, în faţă...

— Da, aici toate s'au amestecat una cu alta, — zise cucoana,—bine zice o cunoştinţă a mea: această lume nouă parcă a scăpat dela spînzurătoare şi se prăbuşeşte în fundul iadului...

— Cel mai sfînt adevăr, zise Mateiu.

— Eu văd că tu eşti un om cu judecată, zise cucoana cu bunăvoinţă, şi le înţelegi toate astea... Spune tu singur: aşa-i la noi?... Lumea noastră cea veche stă liniştit... oamenii îşi cunosc locul lor... Care-i jidan—îi jidan, ţăranul e ţăran, iar boerul—boer! Fiecare primeşte cu smerenie ce i s'a dat dela Dumnezeu... Şi oamenii trăesc şi slăvesc pe Dumnezeu...

— Ei, istoria asta trebue să se sfîrşească odată, zise John sculîndu-se de pe scaun.

— Ah, scuzaţi, mister John, zise cucoana cu ironie. Ei, ce facem, draga mea, trebue să sfîrşim odată. Eu te iau, dacă ne înţelegem din preţ. Dar îţi spun dinainte, ca să ştii, că mie îmi place aşa, cum îi la noi, nu cum e pe aici.

— Tocmai, cum e şi bine, zise Mateiu.

— Eu pentru tine răspund în faţa oamenilor şi a lui Dumnezeu. Duminicile noi vom merge în locaşul lui Dumnezeu împreună, iar de *mitinguri* şi de baluri să n'aud!

— Ascultă, Ana, ce zice cuconiţa, interveni Mateiu. Cuconiţa n'are să te înveţe la rău... Apoi n'are să obijduiască pe o biată fată.

— Cinsprezece dolari pe lună aici se socoate plată de tot mică, zise John uitîndu-se la ceas, cinsprezece dolari, odae deosebită şi o zi slobodă pe săptămînă.

Cucoana, urmîndu-şi tot aşa de liniştit împletitura, aruncă spre John o privire nimicitoare şi spuse Anei:

— Ştii tu, ce-i un dolar?

— Sînt două ruble, milostivă Doamnă, răspunse Mateiu pentru Ana.

— Tu ai slujit deja undeva?

— Am slujit... fată de casă la doamna Zaleschi.

— Cît primeai?

— Şease ruble.

— Cam mult pentru locurile noastre, oftă cucoana.—Pe vremea mea despre aşa preţuri nu se auzea... Iar aici, dacă vrei să primeşti treizeci, apoi du-te, iaca, la dînsul. El îţi dă treizeci de ruble, odae deosebită şi timp slobod, cît vrei... ziua...

Roşeaţa se întinse din nou pe faţa Anei; iar cucoana, uitîndu-se la ea pe deasupra ochelarilor, adăugă, adresîndu-se lui Mateiu:

— Pilda nu-i departe: chiar pe strada asta trăeşte o fată creştină la un Evreu. Şi Dumnezeu a şi blagoslovit-o cu un copil.

— Dumneata ştii, că ei sînt cununaţi, zise John supărat.

— Cununaţi, mă rog!... Dar cine i-a cununat? Ia, spune-mi, te rog.

— I-au cununat la primărie, dumneata ştii.

— Iaca, vezi?—se adresă cucoana către Mateiu.—Ei numesc asta „cununie"...

Mateiu se uită cu ură la Evreu şi zise:

— Fata va rămînea la Dumneavoastră.

Apoi, privind pe Ana, adăugă cu un ton blînd:

— Ea, cuconiţă, e fără părinţi... Păcat s'o obijduiţi.

Cucoana, schimbînd mereu andrelele, aprobă din cap. Intre acestea John, căruia nu-i plăcură deloc toate astea, şi nici felul cum se purtă cu dînsul Matei, îşi puse pălăria şi eşi pe uşă, fără să zică o vorbă. Mateiu văzu că acest tînăr neplăcut e gata să plece fără dînsul şi începu a se grăbi şi el. Luîndu-şi iute ziua bună dela Ana şi sărutînd mîna cucoanei, Mateiu se aruncă spre uşă, dar se mai opri odată.

— Dar... ertaţi... v'aşi ruga...

— Ce e?

— Nu s'ar găsi şi pentru mine vr'un locuşor la Dumneavoastră? Pentru o plată mică... Poate prin curte, ori prin grădină, ori pe lîngă cai? Mi-ar fi destul un colţuşor undeva, într'o şură, şi nu v'aşi lua un preţ mare. Numai să nu pier...

— Nu, dragă. Ce grădini? Ce cai?... Aici senatorii se

sue pentru cinci *cente* in vagonul obştesc, alături de golanul cel din urmă...

— Apoi vă cer ertare... Dar unde-i ?...

Şi, fără să isprăvească vorba, Mateiu eşi cu grabă în marchiză, ca să nu piarză din vedere pe John.

XVI

In marchiză tînărul neplăcut nu se mai afla, dar se zări cineva, strecurîndu-se pe după un colţ. Mateiu alergă intr'acolo, deşi i se păru că drumul lui ar fi intr'altă parte. Mai trecînd de un colţ, Mateiu ajunse pe omul care mergea; dar prin părţile astea oamenii, caşi casele, se aseamănă grozav unul cu altul. Pe capul necunoscutului era aceiaşi pălărie tare, aceiaşi trestioară în mînă; omul avea acelaşi mers, caşi John, dar faţa, care se întoarse spre Mateiu, era cu totul străină, mirată şi necunoscută. Mateiu încremeni locului, petrecînd cu privirea pe omul, care se îndepărta; iar pe dînsul, din amîndouă părţile străzii, îl priveau ferestrele caselor cu perdelele lăsate, asemănătoare una cu alta, ca două picături de apă.

Mateiu încercă să se întoarcă. *El încă nu înţelegea bine ce s'a întîmplat, dar inima îi zvîcni în piept, apoi parcă începu să se oprească. Strada*, pe care se afla el, era întocmai la fel cu aceia, unde era casa cucoanei celei bătrîne. Numai că perdelele dela ferestre erau lăsate în partea dreaptă, iar umbrele caselor se întindeau pe stînga. Mateiu trecu un cartier, mai stătu lîngă un alt colţ, se uită în juru-i, se întoarse iar şi începu a se îndepărta încet, tot uitîndu-se în juru-i, întocmai parcă ar fi fost atras spre un anumit loc sau ar fi avut legate de picioare nişte greutăţi mari.

Intre acestea pe tînărul John începu să-l mustre conştiinţa că a părăsit pe Mateiu într'un chip aşa de grosolan. John se întoarse iute îndărăt, sună şi, destul de supărat, rugă să i-l trimită pe Lozinschi, fiindcă el n'are cînd aştepta: vremea-i ban.

Bătrîna cucoană se uită la el cu mirare; Ana, care apucase deja să-şi ducă legăturica la bucătărie şi, sumecîndu-şi poalele fustei, se apucase de spălatul podelelor lăsate de cucoană, se aranjă în grabă şi alergă şi ea spre John. Tustrei stăteau în marchiză şi se uitau şi în dreapta, şi în stînga. Nu se vedea nimeni sămănînd cu Mateiu pe această stradă liniştită...

— Atunci trebue să fi apucat spre staţie pe alt drum, zise John.

Ana dădu din cap cu îndoială.

— Nu, zise ea, el nu ştie pe aici nici un drum.

Fata privi strada, privi şirurile caselor, toate la fel, şi în ochii ei se iviră lacrămi...

— Ei, dragă, zise cucoana, acuma nu-i timp de privit... N'ai să găseşti nimic... Şi apoi nu pentru aşa ceva te-am luat eu aici... Acolo podelele stau nespălate.

— Poate... se întoarce? zise Ana.

— Ei, şi ? Atunci ai să stai aici până în seară ? întrebă cucoana, deja cam enervată.

— E singurul om, pe care-l cunosc eu mai deaproape prin aceste locuri, rosti Ana încet.

— Şi slavă Domnului, că-i numai unul, — răspunse cucoana. Pentru o fată tînără e prea destul şi unul.

Ana aruncă cea din urmă privire în stradă. De după colţ se arătă o clipă figura lui John care întreba pe un trecător. Apoi dispăru şi el. Strada rămase pustie. Ana şi-aduse aminte că nu şi-a păstrat nici măcar adresa lui mister Bork şi că e tot aşa de pierdută aici şi ea, caşi Mateiu.

In curînd uşa se închise în urma ei, şi casa bătrînei cucoane, turburată încă adineaori, cu uşa deschisă şi cu lumea din marchiză, — care oprea pe trecători cu întrebări, — era din nou la rînd cu altele, nedeosebindu-se de cele vecine întru nimic: aceiaşi uşă cu geamul mat şi numărul 1235.

In vremea asta, nu departe într'o stradelă, unul din trecători, pe care îi întrebase John, — dădu peste un om ciudat care mergea în aşa fel, că parcă ar fi dus pe umeri o greutate nevăzută şi mereu se tot uita în juru-i. Americanul îl luă cu blîndeţă de mînă, îl duse până la un colţ şi-i arătă dealungul străzii:

— Terti faif, terti faif (al treizeci şi cincilea) zise el cu bunătate, apoi pe deplin încredinţat că cu o indicaţie aşa de exactă e greu să se mai rătăcească cineva, plecă grăbit după trebile lui; iar Mateiu se mai gîndi, se uită în juru-i şi, ducîndu-se la casa cea mai apropiată, sună. O femee necunoscută, cu faţa plină de zbîrcituri şi cu bucle negre pe amîndouă părţile capului, îi deschise uşa; cucoana întrebă ceva, mînioasă, şi trînti uşa.

Acelaşi lucru se întîmplă la casa următoare, acelaşi lucru — la a treia casă. La colţ Mateiu se gîndi, că ar trebui să se întoarcă îndărăt şi se întoarse; apoi din nou se mai întoarse şi, văzînd o fîntînă, pe lîngă care, — după cum i se părea lui, — trecuseră ei acum un ceas, se mai întoarse odată. In faţa lui era din nou aceiaşi stradă, numai că umbrele din nou trecuseră pe dreapta, iar soarele bătea drept în perdele, la stînga... undeva, departe, întocmai ca după un deal, sforăia un tren... Mateiu se opri în mijlocul străzii, ca o barcă, ruptă dela mal şi dusă la întîmplare de curent; şi fără nădejde de a mai găsi locuinţa bătrînei cucoane, se îndreptă înspre partea de unde se auzea zgomot. In acest timp pe strada, pe care abea trecuse Lozişteanul, din nou alergă tînărul John, cu totul îngrijat şi necăjit. No. 1235 din nou se deschise, şi în marchiză din nou stăteau cele două femei cu tînărul Evreu, sfătuindu-se şi uitîndu-se în toate părţile. In ochii Anei erau lacrămi, John strîngea ruşinat din umeri.

Seara tîrziu, plînsă şi mîhnită, Ana îşi sfîrşea munca zilei dintâiu a slujbei sale. Treabă fusese multă, fiindcă mai mult de două săptămîni, cucoana fusese fără slugă. Pe lîngă toate, în

această zi, la cucoană, seara jucau de obiceiu cărţile locatarii ei şi musafirii. Stătuseră până tîrziu după miezul nopţii; şi Ana, obosită şi tristă, aştepta în odaia vecină, ca să fie gata la cea dintâiu chemare.

Imprăştiindu-se, musafirii mulţumeau stăpînei casei pentru seara plăcută.

— Zău, numai la dumneata te mai simţi cîteodată ca în ţară, zise unul dintre musafiri, sărutîndu-i mîna. Şi cum ştiţi dumneavoastră să aranjaţi totul!...

— O, dînsa e o adevărată fermecătoare! zise cu mîndrie bărbatul bătrînei cucoane, un om rotund, cărunt, cu o barbă mică, despicată la mijloc, şi cu favoriţi care îi atîrnau de amîndouă părţile.—Dar aţi observat pe noua noastră fată din casă?

— Cum să n'o observăm! Desigur, de prin părţile noastre. Nişte ochi aşa de buni, de supuşi! O, poporul nostru încă nu s'a stricat.

— Zi mai bine: nu s'a stricat încă tot. Se găsesc şi la noi caricaturi ale boerimii... Chiar la sate pătrunde sacoul, înlocuind pitorescul costum al poporului de jos.

— Da! Dar fetiţa asta e înadevăr simpatică: nu se vede acea aroganţă provocătoare, acea... cum să vă spun... Intr'un cuvînt, e o plăcere cînd vezi pe cineva care-i la locul lui...

— Cît o să mai ţie aşa! oftă cucoana. *Se strică aici aşa* de iute, de necrezut! Şi nu înţelegi numai de unde...

— Din aer, din aer... un fel de epidemie, spuse unul dintre locatari, începînd vesel să rîză. Şi, trecînd în odaia sa, cu bunăvoinţă luă pe Ana de bărbie.

Iar în bording-housul lui mister Bork, în seara asta fu mult timp zgomot. Lui Dima, cu toate că i se stricase caracterul, îi era foarte ruşine şi milă de Mateiu; Dîma se simţea vinovat. Plecînd în ţară străină, ei se înţeleseseră — să trăiască sau să piară împreună. Capul va fi Dîma; puterea braţelor şi picioarele—Mateiu. Acuma picioarele singure umblau prin lume, în timp ce capul se încurca printre străini. Conştiinţa lui se trezi; Dîma zbiera, Dîma blăstăma pe John, pe sine însuşi şi pe prietinii săi, şi chiar izbi pe Paddi, cînd acesta îl plictisi nu ştiu cu ce glumă. Paddi se supără şi chemă pe Dîma la luptă. Dîma întâiu îl dete dracului; dar Paddi îi scoase puţin sînge din nas, şi atunci Dîma singur începu să năvălească cu pumnii unde nemerea... Simţind însă că fără braţul puternic al tovarăşului său, o păţeşte şi capul, Dîma înhăţă un scaun, începu să zbiere că lui nu-i pasă de „regule", şi pierdu mult în ochii lui Paddi... Noaptea Dîma mereu sărea din pat şi plîngea...

Dar toate astea, se înţelege, n'ajutară la nimic. Prietinul lui se înecase în tîrgul uriaş, se pierduse ca un ac pe un drum mare, acoperit de praf...

Traducere de A. Frunză

(Va urma)

Vladimir Corolenco

Scrisori către Simforoza

II

Iubita mea prietenă, într'o carte englezească—foarte cunoscută şi răspîndită în lumea studenţească anglo-americană—găsesc următoarea cugetare: *To discuss theories about Jesus and to face Jesus Himself are very different experiences, as different as is a debate over theories of ocean currents and trade winds from the real problem on the open sea.* Cartea este: *The Manhood of The Master,* de: Harry Emerson Fosdick.

Intr'adevăr, între teoriile şi ipotezele asupra lui Iisus Christos şi viaţa înaintea feţii lui este tot atîta deosebire ca între o conferinţă despre curenţii mării şi o călătorie cu corabia. Atît numai că meteorologul—după conferinţa lui—poate prea bine să călătorească pe mare, pe cînd cei ce discută şi clădesc teorii asupra personalităţii lui Iisus Christos nu vor ajunge niciodată să trăiască în apropiere de Fiul Omului. Cînd îţi scriam, acum optsprezece ani, despre simţirea mea creştină şi căutam să-ţi dovedesc cum că Iisus Christos a înviat din morţi, aveai tot dreptul să mă întîmpini cu scepticismul d-tale mult amabil şi să cugeţi despre mine: Are vreme să cunoască viaţa şi ideile şi să-şi pună singur la încercare convingerile lui de azi. Dar au trecut optsprezece ani! Convingerile mele au rămas aceleaşi şi ce-am văzut şi ce-am citit de atunci încoace a sporit certitudinea mea. Cred şi azi în marea taină a lui Iisus Nazarineanul, ba încă cred cu tot sporul tristeţilor, durerilor şi al dezamăgirilor personale şi obşteşti, trăite în vremea aceasta.

In această spovedanie a conştiinţii şi a fidelităţii mele faţă de Iisus Christos, vreau să încep cu fenomenul iniţial al profundei deosebiri între a vorbi despre întemeetorul religiunii creştine şi a trăi în lumina feţii lui. Din nefericire acest fenomen nu poate fi studiat în mediul romînesc (cel puţin aşa cum îl ştim până azi). La noi, nu se pomeneşte despre discuţii christologice, cu atît mai puţin nu se pomeneşte despre o viaţă adevărat evangelică. Trebue să te mulţumeşti numai cu apariţii întîmplătoare, cu cazuri paradoxale sau cu pilde de creştinism înfăţişate printre noi, de oameni crescuţi în alte ţări, în alte biserici, şi aduşi pe aici de vîntul împrejurărilor.

Cu atît mai vie şi mai netrecătoare este întipărirea pe care mi-o lasă aceşti oameni devotaţi Mîntuitorului. Fiinţa lor, viaţa lor mi se pare o plantă de soi exotic, înălţînd spre soare şi spre

cer, flori mistice, într'o grădină cu obișnuite plante decorative sau potagere. Am scris odată, rechemînd chipul blînd, prea umil și sfînt al unei călugărițe care a murit: „Scumpă Maică Frăsină, tu m'ai făcut să simt cu sfînt fior, fără dizertații, fără știință, că Iisus Christos e adevărul. Dovada complectă, absolută, a tot cuceritoare: erai tu, sufletul tău, faptele și viața ta! O, cît de mult m'ai convins—prea mult m'ai convins—că apologetica întreagă, că singura apologetică creștină este ecoul pentru Iisus Christos". Aceiași idee am întîlnit-o de curînd, într'o conferință scrisă, unde era citat cuvîntul nu știu cărui american: „Cea mai convingătoare probă despre existența lui Dumnezeu, pe care o știu eu, este o bunică a mea din New-Hampshire".

Iți mărturisesc că multă vreme, în fața universalei contraziceri pe care o întîlneam în lumea noastră romînească, am rămas sfios și descumpănit. M'am mulțumit să torc, fel și chipuri, reveriile și simțirea mea creștină și cu painjinișul lor să cuprind o firidă, din clădirea literaturii noastre actuale. Pentru cititorii mei, creștinismul meu era numai o notă literară originală. Așa au rămas lucrurile, ani dearîndul, și așa ar fi rămas deapururi, dacă n'ar fi venit peste noi zguduituirile și schimbările zilelor din urmă.

Cugetînd uneori la părinții și la bătrînii noștri, cei ce *creșteau* și trăiau „cu frica lui Dumnezeu", iar *prin contrast la* generația mea, scriam și mă întrebam: „E un bine, e un progres că am ajuns să nu mai semănăm de loc cu părinții și cu strămoșii noștri, ori e un rău și o degenerare?... Sînt poate un suflet timid și ignopoiat, sînt poate un poet înamorat de Iisus Christos și de vremurile vechi?... Nu știu! Știu numai că această nesfîrșită depărtare morală în care ne găsim, față cu un trecut atît de apropiat, mă doare și îmi dă presimțiri rele. Cît e de tulbure și de frămîntat de vijelii cerul sufletesc de astăzi! Cît e de nemîngîiată viața și cît de pline de morminte, săpate prea de vreme, cărările ei! Trecem, prin viață, grăbiți, febrili, spulberați de patimi și de pofte, ca niște păsări călătoare, peste o mare furtunoasă". *(Clopotele din M-rea Neamțului).*

Mi-a fost dat să lămuresc întrebările și nesiguranțele mele. Viața noastră de azi e putredă și blestemată. Numai încape nici o deghizare și nici o cruțare. Inainte de războiu, cînd priveam cu întristare în jurul nostru, mai aveam dreptul să ne mîngîem și să ne înșelăm. Ne ziceam: Dacă romînismul nostru moldovalah e cam păscut de omida păcatelor, în schimb, peste Carpați și peste Prut pădurea e fecioară și stejarii sînt neatinși! Ce se întîmplă, astăzi, peste Carpați și peste Prut e începutul unor dezamăgiri și al unor desnădejdi nimicitoare. Ce s'a ales din așteptările, din entuziasmul și din naivitățile bieților noștri frați „dezrobiți"?... Draga mea amică, nu-mi închipuesc un ceas mai greu și mai urgent, în viață neamului nostru, de cît ceasul de față. Sîntem adouazi, după noaptea nunții noastre naționale. Am început să trăim în casa noastră cea nouă, dar în acelaș timp a început tortura marilor probleme, mereu amînate, mereu ocolite.

Sîntem rău crescuți, sîntem mincinoși, sîntem porniți spre nedreptate, spre furtișag, spre violență. Nu știm să ne înfrînăm; nu știm să păzim nici cinstea familiei, nici a dregătoriei, nici a neamului romînesc. Iubim plăcerile neoneste, petrecerile, îmbuibările, dezordinea și jaful. Dilatați de egoism, de mîncare nesăbuită și de îngîmfare, călcăm peste dreptatea tuturor, socotim statul și țara ca o moștenire veselă și ne instalăm, în scaunele cele mai înalte, ca la ospățul lui Balthazar. Ideia de datorie o găsim numai în cărțile elementare, din liceu. Virtuțile filosofice și creștine le cunoaștem din nume, și le căutăm în dicționar, cînd avem nevoe de discursuri festive sau parlamentare. Biserica noastră însemnează activitatea, bugetul și personalul unui anumit minister. Viața noastră obștească e un puhoiu de știri senzaționale și de filme degradatoare!

Nimeni ca noi nu merită azi suprema rigoare a cuvintelor Sf. Pavel, fluerînd ca un biciu, pe spinarea noastră de apostați: „Și precum n'au găsit cu cale să-l cunoască pe Dumnezeu de aproape așa și Dumnezeu i-a lăsat la mintea lor netrebnică, să facă cele neertate, plini fiind de tot soiul de nelegiuire, de viclenie, de lăcomie, de răutate, plini de pizmă, de ucidere, de ceartă, de înșălăciune, de purtări nesuferite, șoptitori, bîrfitori, urîtori de Dumnezeu, cutezători, trufași, lăudăroși, născocitori de rele, nesupuși părinților, dezmetici, călcători de cuvînt, fără iubire firească, fără milă!" (Romani 1, 28—31).

Acum zece ani, cînd citeam acest loc din Sf. Pavel și-l găseam atît de potrivit, pentru caracterizarea noastră, eram totuși în primul stadiu al învățăturii mele. Eram, după cuvîntul lui Harry Emerson Fosdick în faza discuțiilor și a teoriilor asupra mișcărilor atmosferice, la suprafața oceanului. Trebuia să mai treacă vreme, până la călătoria pe mare. Eram încredințat că boala noastră morală vine din faptul că *n'am găsit cu cale să-l cunoaștem pe Dumnezeu de aproape,* dar (Romîn, care n'am ieșit niciodată din hotarele poporului romînesc) nu văzusem și nu știam cum arată la față acele neamuri care „au găsit cu cale să-l cunoască pe Dumnezeu de aproape".

In ultimii cîțiva ani, am complectat învățătura mea. Iată, azi, în București, niște oameni veniți din America și din Anglia, pentru un scop care uluește cu totul pe oamenii noștri serioși. Sînt înfățișătorii unor uriașe tovărășii ale tineretului creștin din toată lumea. In cele cinci continente și în peste patruzeci de țări mari și mici, aceste tovărășii cheamă pe cei tineri la virtute, la muncă, la înfrînare și la slujirea aproapelui, în numele lui Iisus Christos! Deasupra asociațiilor studențești naționale există o federală conducătoare: *The world's Student Christian Federation.* Solii acestei mari mișcări se găsesc între noi.

Acești oameni, porniți din patriile lor anglo-saxone, au cutreerat toată lumea, răspîndind Biblia și ideia solidarității creș-

tine, intemeind în tinerime, cercuri care aspiră să urmeze în dragostea de oameni pe Iisus Christos şi care se leagă solemn să nu mintă, să nu fure, să nu curvească şi toate celelalte porunci, desfiinţate de mult, aici la noi. Aceşti oameni afirmă cu toată seriozitatea lor anglo-saxonă că ei şi alţi coordonaţi ai lor, în numele lui Iisus Christos, cel despre care se vorbeşte în Biblie, au izbutit şi izbutesc—prin Africa, prin Asia, prin Polinesia... să stîrpească furtişagul, beţia, cruzimea, poligamia, poliandria şi alte deprinderi, care înfloresc la noi mai luxuriant ca în Polinesia. Aceşti oameni îmi aduc o tîrzie dovadă că viaţa creştinească este cu putinţă şi că noi, cei bîntuiţi de atîtea rele, sîntem în greşală şi în păcat!...

Ceiace înţelepţii, scepticii, sociologii, liber-cugetătorii noştri, şi toată familia intelectuală romînească aruncă la spate ca vechitură sau copilărie:—Biblia şi Creştinismul—oaspeţii noştri Englezi şi Americani privesc drept tezaurul omenirii şi prima pîrghie a întăetăţii lor între popoare.

In manifestul-program al acestei: *World's Student Christian Federation*, găsim următoarele: *„Federaţia răspunde nevoilor religioase ale studenţimii şi o îndrumează spre credinţa în Iisus Christos.* In faţa totalei confuziuni din lumea cugetării, conştiinţa modernă e împinsă să supună la o nouă cercetare principiile admise până acum. *Studenţii, care nu se mai simt* mulţumiţi cu lămuririle întemeiate pe autoritate se găsesc—adesea sfîşiaţi sufleteşte—în căutarea unei soluţiuni pentru zbuciumările lor religioase ...*Federaţia pregăteşte pe membrii ei către o viaţă închinată servirii aproapelui.* Asociaţiile Naţionale nu se mărginesc, în munca lor, să întimpene nevoile morale şi intelectuale ale fiecărui student. Ele năzuesc să-i solidarizeze pe studenţi în serviciul omenirii. Federaţia îşi dă silinţa să-i facă pe studenţi să participe la opera care grăbeşte venirea împărăţiei lui Dumnezeu, pe pămînt". Ai auzit, de cînd eşti, amica mea, vre-o declaraţie de principii, aici la noi, care să semene, fie şi de departe, cu programul acestor cuceritori ai lumii?

Dacă exemplul, convingerile şi lecţiile acestor oameni nu vor putea să ne lumineze asupra obîrşiei putreziciunii noastre sufleteşti şi sociale, am pierdut un prilej pe care greu îl vom mai găsi. Sînt semne însă, că acest prilej şi altele cîteva nu s'au ivit numai pentru curiozitatea cronicarilor. Din adîncuri nebănuite, dintr'o stare în aparenţă iremediabilă, din nepăsarea şi din paragina noastră religioasă, vor ieşi, spre uimirea scepticilor şi incredulilor, izvoare noi de viaţă şi de forţă.

Intăiul popor din lume ne arată azi că, prin învăţătura lui Iisus Christos şi cu călăuza Lui, viaţa se însănătoşează, sufletele se întăresc, păcatele descresc şi pier, dreptatea şi omenia se sălăşluesc între oameni.

Să începem experienţa cu tot dinadinsul, cu toată inima!

G. Galaction

Orbii

Sus, în geamlîcul nopţii,
Vezi Orbii fără gene în slavă cum se-aşează,
Cum se 'mbulzesc cu ochii lor albi—ca să ne vază?
Ii vezi, cum ies cu toţii în prispa de cleştar,
Harapi bolnavi de veacuri, cu trupuri uriaşe
Din care numai ochii plutesc peste oraşe?...
Ca ierburi argintate, pe noi au împletit
Privirile ce-atîrnă pe case 'n lungi antene,
Privirile lor oarbe, din ochii fără gene...
Şi 'n sticla nopţii-aceştia de trei ori a izbit
A sufletului iute şi veselă săgeată
Şi de trei ori, în ochii lor albi—ca într'o piatră—
S'a frînt căutătoarea de drum în infinit!...
Departe, printre Orbii din prispa de cleştar,
Nu simţi cum, pentru oameni, trec gînduri mii, vrăjmaşe?
Şi nu vezi sus Pătrarul?... In zîmbetu-i lunar
Rîd toţi Harapii nopţii cu trupuri uriaşe...

Ioan Marin Sadoveanu

Cvartir

Dela un capăt la celălalt al satului, biata lume s'a săturat de-atîta oaste, de-atîtea năcazuri. Curge necurmat lume străină, amărîtă şi îndrăzneaţă. Atîţia goi, atîţia flămînzi, — nu cată cu milă la moşneag şi la babă, la văduva sărmană, la cei rămaşi fără părinţi, care-au dat *celor de dinainte*, dela care au luat ziua şi noaptea *alţii, cu prilejul unei odihne de-o zi, ori trecînd* numai spre alte aşezări omeneşti.

Norodul se plînge:

„Nu mai am un mertic de făină; cît am avut, am pus ceaunul pe foc ş'am răsturnat mămăliga pe masă. Erau oameni pătrunşi de ger şi lihniţi... Acum nu mai am... Pentru alţii, am copt grăunţe pe vatră, că morile s'au fărîmat, ş'au ars..."

O gospodină duce jalea giştelor, găinilor; alta avea un purcel:

„Ştii cum?... Isteţ şi hrănaciu; botul scurt, trupul lung, picioarele numai atîta şi părul creţ. Şi blînd. Cînd vedea om în ogradă, îi dădea tîrcoale şi-i cerea parcă o fărmătură, o leacă de grăunţe... Şi s'a'ntîmplat, Dumnezeu ştie cum, şi'ntr'o dimineaţă n'a mai eşit... Noaptea, tîrziu, intrase în sat o armată de vînători, de departe, de peste Olt; şi armata aceia plecase şi se dusese înainte de revărsatul zorilor... Am cunoscut după lătratul cînelui... Da' mintea nu m'a dus că poate fi ceas de primejdie, şi n'am bănuit..."

Chip de apărat, — nu era. Cînd vedeau intrînd pe poartă primarul, jandarmul, — bietele femei ştiau ce caută. Dădeau, poate, ziua bună ori nu, dar îndată scoteau tibişirul şi însemnau pe uşă: „zece oameni, plotonul, compania şi batalionul cutare"; făceau apoi socoteală pe-o hîrtiuţă şi treceau la casa de-alături. Nevestele priveau tăcute după dînşii, priveau nedumerite uşa însemnată cu alb şi aşteptau să se arate copilul de şcoală.

„Cîţi sînt, maică? Uite, au venit iarăşi tîlharii ş'au scris... Ia ceteşte şi vezi...

— Zece... Scrie că-s zece..."

Şi pe urmă, ca un copil cu ştiinţă de carte, cetea numărul plotonului, companiei şi batalionului, ca să se ştie:

„Zice că-s din batalionul al doilea... Zice că-s din compania a patra...

— Da' mînince-i focul, Doamne iartă-mă, cu batalion cu tot, că nu mai pricep ce tot mi-i aduce hoţii la casa mea... Parcă-s numai eu în sat, parcă nu mai sînt şi alte sate în celelalte părţi de ţară... Parcă numai eu am..."

Şi năcăjită femeia trîntea uşa după sine şi intra în tindă, gîndindu-se cum să-şi strîngă mai în grabă ţoalele depe pat, şi perinele, şi blidele, şi lingurile... Şi vorbea singură:

„Odată, de două ori, — merge... De patru ori, de nouă ori, — merge... Da' aşa... Toată toamna, toată iarna, toate cîşlegile, — poarta nu mai stă în ţîţîni şi pereţii casei nu mai cunosc hodină... Unii pleacă, alţii intră... Fărîmă, lasă şi se duc... Doamne, Doamne, cînd s'a mai sfîrşi una ca asta, depe capul nemernicilor noştri oameni!"

Dar sara, cînd se arată *cei zece* la poartă, mătuşica aceasta, care scăpărase'n cremene şi-şi prinsese foc în gură, esă în prag şi-şi primeşte oaspeţii:

„Buna sara...

— Mulţămim dumnevoastră... Poftiţi... Poftiţi în casă... Aşa... Trage dumneata mai cu putere de rătez, că s'a umflat uşa... Prea multă moină în luna asta a lui Faur!..."

Puţin gaz, în casă, tot mai este; doi-trei tăciuni tot mai sînt...

„Şedeţi... Poftim şedeţi... La noi cam strîmt şi ca pe-o vreme ca asta..."

Soldaţii îşi întind braţele, îşi trîntesc ciobotele de pămînt, tuşesc şi se măsoară din ochi... După aceasta, unul face istoricul zilei, cu toate nevoile, cu toate popasurile... Altul povesteşte despre gazda de-asară, din satul celălalt, unde-au mas fără pic de lumină, făr'o scîntee de foc...

„Iadul va mînca-o cu totul, măi Constantine, măi, dac'a ajuns ea şi n'are milă de-un ostaş ca mine şi ca tine, care a plecat din bordeiul lui, dela binele lui, de lîngă nevasta şi copiii lui, de lîngă părinţi şi neamuri, şi s'a dus pentru... pentru ce? Pentruca să-şi apere ţara, măi fraţilor, să-şi apere ţara de duşmani... Auziţi voi?... Eu unul, măi fraţilor, cred că pe femeia aceia, viermii neadormiţi vor mînca-o de vie..."

Fratele Constantin îşi clatină capul îngîndurat; crede şi el că aşa va fi; camarazii ceilalţi adeveresc şi ei, şi cred cu toţii, că aşa se va'ntîmpla.

Bătrînica, înainte de a-şi face o părere, întreabă:

„Da'n ogradă, lemne avea?

— Avea!... Am sărit noi să tăem, şi nu ne-a lăsat...
— Da' poate nu avea destule şi poate nu avea vite...
— Avea-avea... Am văzut noi că avea de toate..
— Ei, atunci,—zice gazda,—n'a trebuit să facă ce-a făcut..."
Băbuşca merge şi saltă cu acul fitilul opaiţului, îl aşează pe colţul prichiciului, se pleacă subt hornă, adună tăciunii şi zice iarăşi:
„Aşa-i lumea, de toate felurile... Cinci degete are omul, şi, vedeţi dumneavoastră, nu-i unul să fie de-o potrivă cu altul..."
Fratele Constantin şi camarazii ceilalţi îşi clatină capetele; are şi bătrinica aceasta dreptate.
Apoi unul îşi caută în geantă, îşi trage conservele şi zice:
„Încălzite puţin, merg de minune; ce ziceţi?..."
E o'ntrebare. Soldaţii totdeauna se întreabă în casa altora, ca să vadă dacă mîncarea caldă este mai bună ca rece, dacă patul moale este mai plăcut decît scîndura neagră...
„Pune-o, maică, - îl sfătue bătrina,—pune cutia lîngă jaratec... Da' nu pocneşte care cumva?..."
Şi-şi încreţeşte sprîncenele a spaimă.
„Nu! Aşa-s făcute ele din fabrică, să nu *pocnească*..."
Cei zece îşi scot merindele, *le'nşiră, le'ncălzesc; bătrînica* le-arată cofa cu apă şi ulcica; apoi, piere pe uşă, se'ntoarce c'un braţ de uscături şi se vaită că n'a mai pomenit până acuma aşa moleşag în luna lui Faur...
„Asta-i vreme ca'n ziua de azi: toate pe dos.
— Da, toate,—răspund soldaţii de-odată.
— Ca şi oamenii..
— Da, ca şi oamenii..."
Şi fratele Constantin, îi întinde o felie de pîne.
„Pofteşte şi dumneata, şi ospătează cu noi... Pîne *cazon*. Şi conserve... Conserve de carne..
— De carne? întreabă femeia.
— De carne. Bucatele acestea trăesc ca şi proaspete, o sută de ani... Ba, ce spun eu? Trăesc ele şi patru sute...
— Patru sute?...
— Patru sute... ne-a spus *plotonerul*: patru sute".
Primeşte felia de pîne, rupe un colţ şi-l mestecă; apoi zîmbeşte prietinoasă celor zece, şi zice:
„De, - să mă ertaţi, da' eu nu mînînc lunea de frupt... Am feciori, şi feciorii mei au vite... Şi lunea eu o ţin pentru vitele lor,—pentru jigănii, pentru boli şi pentru furtişaguri..."
Ostaşii ospătează, beau apă. Mărinuş Vasile şi Mereacre Toma, au făcut focului ocol şi'ncep o vorbă... Cum s'a pornit zarva'ntre oameni, cum a zbucnit războiul, cum s'au risipit case şi lume depe lume... Biete neveste ramase fără bărbaţi, bieţi bătrîni rămaşi fără feciori, cu grija nepoţilor... Mereacre ştie să povestească. El spune, spune, fîrtaţii îşi saltă pieptu-

rile'n suspine, dau din cap, îşi fac semne din coate, privind cum stă băbuşca mai de-oparte, cu tîmpla răzămată de cuptor, cu gura'n podul palmei, şi-şi strînge'n colţul tulpanului lacrimi fierbinţi de dorul celor duşi...

•

Adouazi veni rîndul obişnuitelor vorbe şi sfaturi. Era marţi şi'n marţea aceia se nimerise o zi cu puţintică sărbătoare. Femeile trecură dela una la alta, se opriră pela răspinteni şi povestiră. Lămuriră mai bine numele şi numărul regimentului din ajun, partea dincotro venise şi locul încotro mergea; felul oamenilor, purtarea ofiţerilor şi-a *gradelor*; ştirile care erau venite de pe front şi de pe la alte regimente:
„Aţi auzit ce-a fost cu-ai noştri?
— Auzit... Trisp'ici 'fanteri' o intra' chiar ghini in foc... Di doi ori... Ş'o chica' mulţ'..."
Mai toate se văitau... Iarăşi pagube în găini, iarăşi prea multe stricăciuni... Două-trei garduri rupte şi puse pe foc... Puţină mîngîere pentru cele cu soldaţi mai puţini...
„La mine au fost tocmai doisprezece...
— La mine numai patru...
— Numai patru?... Ei, taci...
— Patru... Da' dacă vream eu, puteam opri numai doi...
— Hei, - sare una. Da' ce-aţi zice voi dacă v'aş spune că la Scutariu, la Măriuţa lui Paraschiv a lui Tanasie Scutariu: a fost numai unul... unul singur.
— Nu se poate...
— Aşa, aşa... Numai unul... Mi-a spus mie cumătra Rusanda lui Strătulat... Numai unul..."
Şi nevasta care povesteşte, îşi tae cuvîntul, îşi încreţeşte colţul gurii şi parc'ar vrea să se înece. Apoi zice iar:
„Numai unul...
— Eu mă mir că l-a primit şi pe-acela - zice alta. Am vorbit cu dînsa mai alaltăeri. Se văita. Spunea că i-au dărîmat toate din ogradă.. „Bine - zic eu — da' Paraschiv al dumitale este acasă... El nu se poate apăra?... Se chiamă că-i om, şi nu-i ca pe aiurea, unde-au rămas numai muerile singure". Da' Măriuţa zice: „Iaca, Paraschiv nu mă apără; el, ştii dumneata, cu beteşugurile lui... el îi om bun; cînd vine jandarmul şi strigă tare, şi vorbeşte repede, Paraschiv tace şi parcă se pierde... Şi sara, mă pomenesc că-mi vin cîte patruzeci şi patru de soldaţi... Da' de-acu, s'a sfîrşit; să ştiu că m'or bate şi m'or ucide, în casa mea nu mai calcă om străin... Eu veşnic mă trudesc, curăţ,— nu el; eu văruesc, şi spăl pragurile..." Aşa zicea Măriuţa mai alaltăeri... Da' i-am răspuns şi eu: „Dar dacă iarăşi tace Paraschiv şi iarăşi scrie jandarmul pe uşă?" „Nu, nu - face ea; de-acu nu mai scrie; de-acuma s'a sfîrşit..."

Femeia aceasta, care vorbise duminică sara cu Măriuța lui Paraschiv al lui Tănasie Scutariu, tăcu și privi spre cealaltă, care pornise povestea; aceia iarăși se arăta gata să mai adaoge ceva. Se găsi una și întrebă:

„Și-atunci—spui dumneata—că tot a găzduit pe unul?

— A găzduit,—răspunse femeia; mi-a spus mie cumătra Rusanda lui Strătulat. Zice așa: „La tine au fost soldați?" „Au fost zece"—spun eu. „Și la mine tot zece.. Și la vara Măgdălina tot zece... Și la cumnată-sa de peste drum, tot zece... Numai la Măriuța lui Paraschiv a lui Tănasie Scutariu a fost numai unul". Eu mă fac a mă mira și zic: „D'apoi m'am întîlnit eu cu dînsa alaltăeri și mi-a spus că nu mai primește nici unul". Da' cumătra rîde și zice: „Așa-i de asta... Așa a zis Măriuța... Și eri, cînd a mers primarul ș'a scris pe ușă, a sărit Măriuța cu gura la el ș'a strigat, ș'a zis: „dau foc casei mai bine". Și primarul, atunci,—care-i oleacă de neam cu Scutărița, cu soacra Măriuței,—a șters însemnarea depe ușă, i-a trîntit o sudalmă ș'a trecut peste drum la mine.. Da' Paraschiv s'a întîmplat lipsă de-acasă; plecase, mă tem că dimineață la Armășești, la niște neamuri... A venit primarul la mine, și nu tîrziu am auzit sunînd goarnele, ș'am înțeles că iar poposește armată și iar se'mpart oamenii pe la case. *Am strîns* în grabă ce-am avut, am aprins focul ș'am așteptat. Cînd a ajuns cu împărțirea păn' la mine, cred eu că va fi fost cam la un ceas din noapte..." Cumătra Rusanda se face a isprăvi; și eu o'ntreb: „Și ai văzut intrînd la Măriuța unul?" „Nu—îmi răspunde cumătra; n'au intrat; am văzut eu că n'au intrat... Era întuneric la ferești și întuneric a rămas... Da' mie îmi era ciudă și-l ocăram în gînd pe primar și ziceam că nu-i împărțită, precum s'ar cuveni să fie, sfînta dreptate pe lume... Stam așa, draga mea, și mă'nciudam... Soarele să fi fost înaintea mea,—eu nu l-ași fi văzut. Înțelegi dumneata?... Mă gîndeam c'adouazi avea să iasă iarăși Măriuța lui Paraschiv, ș'avea să-și pună mînile'n șolduri, ș'avea să spue cum a dat în sara aceia pe primar afară, ș'a rămas nesupărată... Ș'avea să rîdă de noi, de niște proaste ca noi..." „Ei, și pe urmă?"—întreb eu. „Pe urmă—zice cumătra Rusanda, intru în casă, număr soldații, cei zece, mai es pe-afară și cînd îi mai număr încă odată, găsesc numai nouă... Cum, nouă?... Întreb eu pe unul, pe altul și-i văd c'a'ncep a zîmbi ș'a și face semne... Mai tîrziu, iar întreb și zic: „Da' parc'aveați cu dumneavoastră unul negricios, cam subțirel..." Și soldații iar își dau coate și rîd... Și zice unul: „Aveam... era domnu' *capural* Mărgineanu..." După asta, dragă cumătră, eu am tăcut și n'am mai întrebat; soldații s'au rînduit la vatră, s'au încălzit, s'au culcat, au mai dondănit între dînșii, ș'adouazi dimineața, cînd m'am sculat ca să văd dacă-s gardurile în picioare și dacă-s găinile toate, ce să crezi, soro,—ce să-ți caute ochii!..." „Ei ce?"—întreb

eu: „Ce-ai văzut, cumătră Rusandă?" Da' cumătra își acopere gura și-mi spune: „Cînd mă uit de pe colțul prispei, încolo, peste drum, în ogradă la Măriuța lui Paraschiv, o văd pe ea, eșind în prag... Și cine crezi că era lîngă dînsa?... Cine?... (Și repede mă săgetează ceva prin inimă). Cine era cu ea, umăr la umăr și gură la gură?... Cine să fie, draga mea?... (C'apoi îndată s'au despărțit, *melitarul* a trecut ulița ș'a intrat în ograda mea...) Căprarul care venise cu ceilalți nouă decusară... Un om năltuț, subțirel și cam smolit la obraz... Părea voios, ca omul după hodină bună. Zic eu căprarului: „Da' dumneata ai dormit într'altă parte?" „Da,—zice el; am avut *cfartir* aiurea; ș'am venit acu' să-mi strîng oemenii, că peste-o jumătate de ceas pornim". Și mă întreabă tot el: „Da' satului acesta îi zice Prigorenii?" „Prigorenii"—răspund eu. „Frumos sat! Da' gospodarului de peste drum îi zice Paraschiv Scutariu?" „Așa îi zice: Paraschiv Scutariu". „Trebue să fie un om cum se cade... Da' pe nevasta lui o cheamă Măriuța?" „Da, așa o cheamă". „Bine, bine", zice băetanul, suspinînd parcă; pe urmă, tot el, așa dus pe gînduri: „Vra să zică satului îi zice Prigoreni... Și pe nevastă o cheamă Măriuța... Bine, *bine*.. Un sat, ș'o casă, ș'o nevastă, pe care n'am s'o uit așa degrabă!..."

Tudor Pamfile

Valuta și băncile de emisiune

Criza valutară teribilă, in care ne zvircolim neputincioşi dela o bucată de vreme încoace, a îndreptat privirile tuturor acelora care îşi dau sama de pierderile imense ce ni le pricinueşte starea de astăzi, asupra acestei probleme. Şi, *in afară de cercurile celor direct* interesaţi, masa mare a publicului *care simte din ce in ce mai mult* povara răsfringerii deprecierii externe a monedei noastre naţionale asupra preţurilor pieţei interne, a început şi dinsa să caute a pătrunde in tainele chestiunilor valutare. Cuvintul *valută* care, înainte de războiul mondial, nu se găsea decit prin tratatele financiare sau in dările de samă ale burselor—s'a popularizat, a străbătut in cele mai de jos straturi ale poporului, a devenit patrimoniul celor mari caşi al celor mici, tirind in viltoarea speculaţiunii de bursă elemente slabe ai căror principal interes era tocmai să se ţină cit se poate mai departe de învălmăşala speculaţiunii pătimaşe.

Faţă de interesul direct al masei pentru speculaţia de bursă, e lesne de înţeles şi interesul pentru discuţiunile teoretice asupra chestiunii valutare, precum şi sumedenia soluţiunilor propovăduite de către cei chemaţi şi nechemaţi.

Cum criza aceasta are un caracter european, interesul pentru problema valutei s'a manifestat in toate ţările Europei, in măsura deprecierii monedei naţionale respective. Şi, dacă tragem bilanţul celor scrise, vedem că rezultatul practic al cercetărilor teoretice făcute este foarte neinsemnat, fie că nu s'a putut ajunge la o soluţiune finală din pricina divergenţei de păreri, fie că dintr'un motiv sau altul statele europene nu au voit sau nu au putut să pună in aplicare soluţiunile preconizate de către teoreticieni.

Şi la noi, caşi aiurea, problema valutară s'a discutat in toate laturele sale şi s'au propus soluţiuni. Dar, fie că la noi statul nu are autoritate, fie că nu a încercat să o aibă,—criza, in loc să se modereze, a mers din ce in ce crescind, ajungind in Noembrie 1921 la apogeu, cind leul nostru nu mai cota la Paris decit abia 6 centime.

Chiar astăzi cu stabilizarea mai mult sau mai puţin aparentă a

cursului leului la Paris la 10½ centime nu este zis că am trecut de punctul critic. Principiul in sine al stabilizării nu este greşit. Dar, deoparte el cere mijloace financiare care, oricit de relativ neinsemnate ar fi, tot insamnă cu vremea un sacrificiu destul de mare, mai ales pentru un stat cu un bilanţ financiar atit de slăbit ca al nostru, iar de altă parte el nu înlătură nimic din simptomele bolnăvicioase ale valutei noastre. El nu înseamnă in nici un caz un ideal spre care trebue să tindă omul de stat, atunci cind este vorba de însănătoşirea valutei ţării sale. Stabilizare nu înseamnă îmbunătăţire, ci o perpetuare a boalei, o localizare care, pentru a da roade, trebue să fie complectată cu măsuri efective de vindecare. Ori, stabilizarea leului nostru la 10½,—intr'un timp cind presa Băncii Naţionale continuă să azvirle pe piaţă miliarde nouă de hirtie monedă şi cind Statul romin nu face nimic pentru asanarea finanţelor sale, nehotărindu-se să inaugureze o politică de economii adaptată greutăţilor vremii,—nu înseamnă nici chiar localizare, pentrucă factorii principali care lucrează asupra deprecierii valutei, in loc să-şi slăbească puterea destructivă, şi-o măresc, înrăutăţind şi mai mult starea internă care, bineinţeles, va influenţa mai curind sau mai tirziu şi asupra celei externe.

Deci ceiace facem noi, nu este localizare in scopul unei îmbunătăţiri, ci o localizare in scopul unei intirzieri a înrăutăţirii.

Măsurile pe care le-am luat până acum ca: Centrala de devize şi blocarea depozitelor străine, pot să aibă inriurirea lor asupra valutei naţionale, ele nu sint însă in fond decit nişte paleative, ideia principală trebuind să fie nu o îmbunătăţire din afară înăuntru, ci dimpotrivă, dinăuntru in afară.

Centrala de devize a fost un „bluff", a fost o instituţie pe care noi am adoptat-o, nu in puterea argumentelor care ar fi vorbit pentru o asemenea Centrală, ci din pricina unui snobism inerent caracterului nostru. E drept că moştenisem ideia dela pacea dela Bucureşti, care ne impusese o „Devisenzentrale" controlată de către Austro-germani. Dar am fi putut tot atit de uşor, după plecarea inamicului, să renunţăm la această idee, cu atit mai mult cu cit instituţiunea nu adusese nicăirea roadele aşteptate. Insă, in loc să căutăm noi, mijloace potrivite condiţiunilor noastre speciale, am înfăptuit subt guvernul Marghiloman o Centrală de devize şi apoi, cînd Centrala a fost desfiinţată prin faptul anulării întregii activităţi a parlamentului Marghiloman, ea a fost readusă la viaţă de către guvernul următor, izbindu-se, ce e drept, de rezistenţa Băncii Naţionale. D. Prof. Anghelescu se plinge, in „Analele statistice şi economice", că Banca Naţională „căuta să se scape la fiecare ocazie de acest copil vitreg". Dacă faptul este intr'adevăr aşa cum îl descrie d. Anghelescu apoi Banca Naţională nu a lucrat decit cu un admirabil instinct şi in deplină cunoaştere de cauză. *Banca Naţională nu este jandarmul valutar al unor organe de stat inconştiente.* Ea nu poate lua asupră-şi răspunderea unor măsuri dictate de către Organele Statului şi care, in caz de eşec, sint menite să arunce vina de pe umerii Statului pe aceia ai Băncii Naţionale. Şi atita vreme cit Statul, prin politica sa de împrumuturi nesocotite, forţează institutul de emisiune, acesta nu poate primi rolul de jandarm al altuia. Iată dece opoziţia Băncii Naţionale in chestia Centralei de devize o găsim întemeiată.

De altfel, cu toate că Centralele de devize mai funcţionează pe alocurea, ele nu au dat nici un rezultat, îngreuind cel mult comerţul şi neputind împiedeca nici exodul capitalurilor peste stilpii de frontieră, nici destrămarea continuă a cursului monedei. In Austria, Cen-

trala de devize a rămas o instituțiune cu mulți funcționari și cu multe formalități al cărei rezultat a fost nul în adevărata accepțiune a cuvîntului; iar în Germania guvernul a depus zilele trecute în Reichstag un proect de lege asupra îngrădirii comerțului cu devize, în care nici nu se mai amintește de Centrala de devize și în care Legiuitorul urmărește mai mult interese fiscale, adică „prinderea" cîștigului obținut prin tranzacțiunile de valută, decît interesele pur valutare.

Blocarea depozitelor străine, în fond o măsură bună, nu poate juca astăzi, cînd nivelul de curs al valutei noastre este atît de jos, rolul pe care l-ar fi putut juca vre-o cîteva luni înainte. Și chiar acum cîteva luni, măsura aceasta singură, prezintată izolat, nu ar fi putut schimba întru nimic tendința de scădere continuă a valutei romînești. Numai în cazul cînd ar fi fost combinată cu alte măsuri dinăuntru în afară, ea ar fi putut avea un efect real asupra prețuirii monedei noastre pe piețele străine.

Dacă deci măsurile luate nu pot îmbunătăți permanent situația noastră valutară, ce trebuește făcut pentru a eși din haosul în care ne pierdem zi cu zi?

O spunem dela început: Problema valutară a țării noastre nu poate fi tratată izolat. Ea este unul din factorii complexului de chestiuni economice care s'au născut în timpul războiului și care au luat o formă din ce în ce mai neplăcută, pe măsură ce condițiunile tratatului dela Versailles au izbutit să dezorganizeze economia Europei Centrale. Valuta noastră, legată în atîtea privințe de condițiile economice ale acestei regiuni europene, s'a adaptat dezorganizării și a oglindit perfect răsfrîngerea mizeriei valutare central europene asupra Romîniei. O politică de Stat conștientă ar fi putut opri degringolada, prin reorganizarea puterii noastre de producțiune și printr'o politică economică adaptată împrejurărilor extraordinare. Guvernele care s'au succedat, s'au preocupat însă mai mult de chestiuni de politicianism în loc să pue umerii la ridicarea țării.

Cum însă nu voim să tratăm în acest articol decît latura economică a chestiunii, facem abstracție de motivele politice cît și de motivele politico-economice generale. Nu ne ocupăm deci decît de sîmburele acestei chestiuni și anume de chestiunea inflațiunii monetare și de rolul băncii de emisiune la rezolvarea problemei enunțate.

Ne este indiferent dacă părerile asupra inflațiunii sînt împărțite, unii susținînd că este inflațiune, alții susținînd că sîntem departe de a o avea. Noi nu privim decît cifra absolută a hîrtiei monedă în curs în raport cu acoperemîntul metalic al Institutului de emisiune. Avînd în vedere teoriile existente precum și practica principalelor bănci de emisiune, ajungem la concluzia că avem inflațiune monetară și că deci trebue să luăm măsuri pentru îmbunătățirea acestei stări care, chiar dacă îi negăm exclusivitatea influenței asupra valutei, nu se poate să nu o socotim printre cei mai de samă factori ai deprecierii sale.

Cum s'a produs inflațiunea?

În timpul războiului observăm pretutindenea aceleași simptome. Statul apare pe piață ca cumpărător pentru tot felul de produse destinate apărării naționale. Avînd absolută nevoe de aceste produse și cum cantitățile de care avea nevoe erau imense, prețurile s'au ridicat în raport cu cererile din ce în ce mai mari ale Statului și au produs o scumpete generală. De altă parte, Statul—avînd nevoe de sume din ce în ce mai însemnate,—a ales drumul cel mai comod pen-

tru procurarea lor, transformînd Institutele de emisiune în fabrici de hîrtie monedă.

Fabricile acestea, care în forma lor primitivă aveau datoria schimbării în orice moment a hîrtiilor emise de ele în monedă de aur, mărindu-și peste măsură emisiunea, nu mai erau în stare să se ție de angajamentele luate. Pentru a împiedeca deci turburări, Statele au ridicat mai pretutindenea obligațiunea Băncilor transformate în Fabrici de bancnote, de a da aur pe bancnotele emise, schimbînd caracterul acestei monede—pentru a întrebuința termenii teoriei etatiste a lui Knapp—din monedă accesorie în monedă valutară. Schimbarea aceasta a fost lovitura de grație dată solidității valutelor naționale. Statele au căzut în ispita de a lăsa să lucreze cît mai mult presele de bancnote, avînd siguranța că nu vor fi nevoite în ultimul moment să dea Băncilor lor de emisiune aur efectiv.

Marele economist care era Ricardo scria odată că „nici-o bancă și nici un Stat, care au avut vre-odată putere nemărginită de a emite note, nu s'au folosit de această putere, fără de a abuza". Războiul mondial ne-a confirmat în întregime această părere a lui Ricardo. Chiar dacă unele State au luptat împotriva ispitei, subt forța împrejurărilor însă, au sucombat tentațiunii de a-și procura banii de care aveau nevoe pentru continuarea războiului și pentru plata sumelor enorme cu care beligeranții au devenit tributari țărilor neutre și ai Americei.

Dela începutul războiului și până la prăbușirea germană din Noembrie 1918, aurul băncilor de emisiune ale beligeranților europeni a emigrat într'o măsură continuă înspre două centre: Elveția și Statele-Unite ale Americei de Nord, mai ales înspre centrul din urmă, întrucît banca de emisiune a Confederației helvetice nu era decît un avantpost al Americei, Elveția trebuind, spre satisfacerea deoparte a consumului său intern, de altă parte a nevoilor beligeranților vecini cu ea, să plătească Americei sume enorme pentru produsele importate. Și cu cît aurul era pompat din bănci, cu atît apărea, ca înlocuitoare a aurului, hîrtia monedă. Războiul fiind un consumator imens și un distrugător de capitaluri, pe cînd producțiunea normală nu poate să ție pas cu consumul, a adus apoi pe zi ce trecea scumpirea celor mai trebuincioase articole și nevoia unei cantități din ce în ce mai mare de monedă. Cînd, adouazi după războiu, trebuințele refacerii au bătut la ușă, cerînd capitaluri financiare nemărginite, Statele nu au putut să și le procure, decît apelînd mai departe la Institutele lor de emisiune, depreciind și mai mult valoarea internă și externă a monedei. Cu cît deprecierea se manifesta mai încet, cu atît Statele respective se credeau îndreptățite a mări cuantumul emisiunii, legănîndu-se în naiva speranță că limita finală a deprecierii fusese deja atinsă. S'a întîmplat același fenomen ca în vremea crizei monetare din Statele-Unite dela 1862—63. Guvernul suspendase obligațiunea răscumpărării în aur a bancnotelor și emisese o cantitate însemnată de „greenbacks". În ciuda previziunilor teoriei, deprecierea monedei întîrzia, cursul devizelor străine rămînea staționar așa încît lumea începuse să se îndoiască de adevărul teoretic. Până cînd, după un an de zile, criza izbucni cu toată violența și dolarul suferi o depreciere de aproape 80 la sută, depreciere care își avu efectele sale asupra prețului tuturor mărfurilor în interior cași asupra schimbului străin.

În Europa de după 1918 lucrurile s'au petrecut nu tocmai altfel. Emisiunea enormă de hîrtie monedă, provocată printre altele și de

către cheltuelile imense făcute în vremea celor patru ani de războiu, cît și de contracțiunea generală a creditului, și-a manifestat deprecierea la început mai încet—pentruca apoi, începînd dela 1919, să apară cu o violență neînchipuită, zguduind temeliile mai tuturor economiilor naționale. Anglia,* Franța, Italia, Ceho-Slovacia, Jugoslavia, Romînia, Grecia, Spania cași Statele Scandinave au moneda depreciată, dacă o comparăm cu aceia a Statelor Unite. Însăși Elveția până prin Octombre trecut avea un sub-agio. De abia în luna Decembre 1921 moneda elvețiană și-a revenit, avînd un supra-agio de 3—5 la sută în raport cu moneda Americei de Nord. Cît privește Germania, Austria, Polonia și Rusia, deprecierea aproape nici nu mai cunoaște margini, în ultimele trei State nemai fiind vorba de hîrtie monedă emisă în baza unei politici de emisiune conștientă, ci de simple asignate.

Inflațiunea monetară a contribuit în mare măsură la urcarea excesivă a prețurilor, cu toate că ar fi greșit dacă am afirma că prețurile s'au urcat, în primul rînd, din pricina inflațiunii. Dar ea a lucrat în mod constant asupra factorilor scumpirii traiului, accentuînd încă și mai mult efectele deprimante ale acestei scumpiri fără precedent care, în Anglia, Statele Unite, Japonia, Canada, Franța, Italia, Olanda și Elveția a atins punctul culminant între Aprilie și Octombre 1920, evoluînd apoi înspre o scădere continuă, pe cînd la noi, cași în Germania, Austria și Polonia curba urcării e departe de a fi ajuns la apogeu, evoluția scumpirii nefiind încă terminată. Chiar și în Ceho Slovacia prețul traiului a scăzut simțitor, decînd, în urma măsurilor financiare luate, coroana cehă și-a întrerupt mersul descendent urcîndu-se cu peste 100 la sută pe principalele piețe monetare din Europa. Dacă luăm numărul indice pe 1913 egal cu 100, atunci avem la sfîrșitul lui Octombre 1921 ca numere indice: în Anglia 162,8; în Statele-Unite 123,2; în Canada (Septembre 1921) 171,7; în Japonia 219,2; în Franța 332,4; în Italia 599,1; în Elveția (Noembre 1921) 177,5; în Olanda 169; în Germania 26396; iar în Polonia 114976. (Din Bulletin mensuel de la Société de Banque Suisse. No. 11—12 din 1921).

Pilda Ceho-Slovaciei precum și a Statelor amintite, în care punctul culminant al scumpirii a fost atins *încă* din 1920, întăresc afirmațiunea că inflațiunea a fost printre principalele cauze ale scumpirii. Intr'adevăr, în anul 1920 începe mișcarea puternică din apus împotriva dezorganizării producțiunii europene și a fabricării fără de margini a hîrtiei monedă. Băncile de emisiune încep să se reîntoarcă la vechile principii ale politicii lor de mai înainte d războiu și caută să restringă circulația umflată la exces prin retragerea—la unele mai lentă la altele mai precipitată—a biletelor lor. Urmarea a fost mai întâiu oprirea scumpetei și apoi o descreștere continuă a prețurilor. In Germania, Austria, Polonia și Romînia unde Băncile de emisiune în loc să restringă circulațiunea au fost silite se și-o umfle mai departe, scumpirea nu putea să ia sfîrșit, cu toată politica de constrîngeri și de intervenționism excesiv a Statelor respective, așa că ni-e dat să trăim înainte în plină grijă a celor ce se vor întîmpla mîne, cînd hîrtia monedă își va fi pierdut cel mai elementar drept de a se chema monedă.

Care sînt învățămintele războiului?

* Anglia a fabricat hîrtie-monedă fără a recurge la Bank of England.

Am văzut cum Institutele de emisiune au fost transformate rînd pe rînd în Fabrici de hîrtie monedă, contribuind la deprecierea valutei și la urcarea prețurilor. Paralel cu inflațiunea monetară am avut nu o stagnare, ci o scădere a acoperemîntului metalic prin pomparea de către Statele neutre și de către Statele-Unite ale Americei de Nord a rezervei metalice a Băncilor de emisiune din țările beligerante. Pe măsură deci ce acoperemîntul de aur era mai redus, bancnotele își pierdeau caracterul de Bancnotă devenind hîrtie monedă de Stat. La baza prețuirii lor pe piețele financiare din străinătate nu mai juca rol cuvertura metalică a Băncii care le-a emis, ci creditul Statului care era reprezentat de ele. Bancnotele nu mai erau exponenți metalici ci exponenți financiari de Stat. Evoluția aceasta prevăzută de către teoria etatistă a lui Georg Friedrich Knapp a pus din nou în mod imperios pe tapet controversa: Monedă metalică sau monedă de Stat?

In fond moneda este însăși prin definiție un reflex al autorității de Stat, de oarece Statul hotărăște în ultima instanță dacă un mijloc de plată este sau nu monedă. Numai cînd Statul decretează că acest mijloc de plată este primit în mod ilimitat la casele sale, avem de a face cu monedă propriu zisă valutară. Ceiace Statul nu poate decreta însă, este puterea liberatorie a monedei în afară de frontierele sale. Acolo moneda dacă este monedă de Stat propriu zisă atîrnă de aprecierea străinătății, de încrederea pe care o are deținătorul străin, în soliditatea finanțelor sale.

Cum Statul—imediat ce s'a declarat războiul—a pus stăpînire pe Băncile de Emisiune, transformîndu-le mai mult sau mai puțin în organe de Stat și călcînd toate principiile care călăuziseră până atunci aceste Bănci în politica lor de emisiune, adversarii metalismului—pe care nu trebue să-i confundăm cu adepții teoriei etatiste, care admite în oarecare împrejurări metalismul,—au tras concluzia că acoperemîntul metalic nu slujește la nimic, și că deci ar fi bine ca de acum înainte nu Băncile de Emisiune să arunce pe piață hîrtia-monedă ci Statul însuși, garantînd prin întreaga avuție națională moneda emisă. Se învinuia deci Banca de Emisiune de urmările rele pe care le avusese o politică de emisiune impusă de către Stat și împotriva căreia Banca se răzvrătise în nenumărate rînduri și se propunea o soluție care ar fi însemnat transformarea Institutului privat de Emisiune într'o Bancă de Stat propriu zisă, ale cărei note ar fi variat cu fiecare buget.

Unii au mers chiar mai departe și au cerut adaptarea emisiunii la prețurile de pe piață prin crearea unui raport direct între cuantumul hîrtiei-monedă și numărul indice. Aceasta ar fi însemnat o reîntoarcere la concepția primitivă a teoriei cantității, la concepția mecanică a lui Locke și Montesquieu față de care însăși „Currency principle" al lui Ricardo—și el astăzi învechit, după cum ne arată Helferich în studiile sale asupra monedei—era un progres.

Cerința aceasta este foarte explicabilă. Față de revoluțiunea profundă a prețurilor, care a introdus cea mai desăvîrșită nesiguranță în sînul economiei naționale, nu se putea să nu se caute a se stabili un raport—de altfel existent—între emisiune și preț. De aci și până la generalizarea acestui raport, punîndu-se în sama emisiunii *întreaga răspundere* a urcării prețurilor nu este decît un pas, cu toate că nu e nimic mai greșit decît aceasta.

In nici un caz însă numărul indice nu putea să fie luat ca criteriu

infailibil pentru mînuirea unei politici de emisiune nouă. Numărul indice joacă un rol mare la stabilirea gradului de scumpire, el însă nu este decît ceva arbitrar. „Numărul indice e numai un punct de sprijin în căutarea mediei statistice" (Hofmann), el ne aduce „o mai mare limpeziciune în lupta economică și o mai mare publicitate în procesul alcătuirii prețurilor" (Gothein).

Iată de ce Banca de Emisiune a Confederațiunii helvetice a refuzat să discute propunerea lui „Schweizerischer Freiland-Freigeld Bund". Asociația aceasta cerea la 18 Septembre 1918 retragerea privilegiilor Băncii Naționale și transmiterea dreptului de emisiune unui oficiu valutar federal. Ca unitate de măsură a cuantumului circulațiunii, ar fi slujit „valuta absolută a nivelului de preț elvețian". Cînd statistica prețului mărfurilor ar fi arătat o urcare generală, oficiul valutar ar fi trebuit să retragă note din circulație și să le distrugă. Cînd nivelul prețurilor ar fi căzut, oficiul ar fi aruncat alte note pe piață" (Berner Bund din 30 Ianuar 1920).

Răspunsul Consiliului Federal aproba atitudinea Băncii Naționale, discuta însă posibilitatea unei înfăptuiri mai tîrzii a ideilor emise. El apăsa asupra faptului că „introducerea unei asemenea reforme ar însemna deplina izolare valutară a Elveției și o revoluțiune a valutei sale. Asociațiunea Freiland-Freigeld nu are decît să pue agitațiunea sa pe o temelie internațională, căutînd adepți în străinătate. Dacă agitațiunea aceasta va izbuti să influențeze într'atît opinia publică europeană încît vre-una din puterile economice conducătoare să ia inițiativa convocării unei *conferințe valutare internaționale* iar guvernele statelor europene, *în deosebi a țărilor din aceiași* uniune monetară cu noi, să fie dispuse a-și trimite delegați pentru a discuta programul lui „Freigeld", atunci desigur că nici Consiliul Federal nu se va codi să-și trimeată reprezentanții săi la o asemenea conferință".

Răspunzînd în felul acesta, guvernul elvețian urma tradițiunii clasice asupra valutei, plecînd dela baza că valuta e un fapt istoric și nu economic și că nu se poate călca această concepție fără a se pierde pe calea necunoscutului și întunericului. Anglia, adoptînd la 1816 etalonul de aur, a silit toate celelalte State care atîrnau economicește mai mult sau mai puțin de dînsa să urmeze exemplul său. Londra era Clearing-ul întregului univers și identicitatea etalonului ușura tranzacțiunile financiare. Dacă Anglia ar schimba astăzi etalonul, hotărîndu-se să pue la temelia emisiunii sale nu aurul ci un alt metal, sau numărul indice, adoptarea unui etalon identic de către celelalte State ar fi simțitor ușurată. Și mai mult încă ar fi cazul, dacă nu Anglia, ci America ar adopta acest etalon, New-Yorkul luînd după războiu rangul Londrei ca centru al Clearing-ului. Cum scrie Neue Freie Presse din 15 Ianuar: „După calculele făcute în ultimele luni, capitaluri însemnate străine, au fost plasate în efecte americane și ca depozite în bănci particulare. De unde înainte de războiu depozitele băncilor londoneze și tîrgul monetar londonez alcătuiau rezerva capitalului internațional, astăzi centrul de greutate s'a deplasat în Statele-Unite".

Deci, numai în cazul cînd mai multe State cu un tîrg monetar de primul rang, sau cel puțin America sau Anglia, ar fi de acord cu schimbarea definitivă a sistemului monetar de astăzi, bazat pe etalonul de aur și cu înlocuirea sa printr'un alt sistem, numai atunci ar fi posibil ca schimbarea să se poată face fără prea multe zguduiri

profunde și fără de a primejdui existența financiară a adepților ideii celei nouă. Și chiar în acest caz, nu credem că etalonul indice ar fi cel mai în măsură de a corespunde cerințelor vremilor de față, făcînd prea mult economia națională dependentă de fluctuațiunile prețului și introducînd cu tot dinadinsul un factor de nesiguranță în aprecierea monedei.

Trebuește prin urmare să căutăm un etalon care să ne pue la adăpostul fluctuațiunilor și a cărui valoare să rămînă mai mult sau mai puțin constantă.

Ricardo scria încă de acum un secol că numai acea valută este ideală „a cărei unitate posedă o putere de achizițiune invariabilă". Și adăoga mai departe că „tocmai constanța relativă a metalelor prețioase în decursul unui spațiu de vreme mai întins, este poate cauza pentru care metalele acestea sînt întrebuințate ca bază valutară în toate țările".

Cu toate cotroversele care au existat în această chestiune în tot cursul veacului trecut și până în ziua de astăzi, nu s'a putut dovedi că afirmațiunea lui Ricardo ar fi greșită. Insăși după războiul mondial, cînd vedem că aurul a devenit pentru cele mai multe țări un bun deosebit de rar, fraza rămîne în întregime în picioare. Acei care afirmă că Ricardo a greșit, de oarece aurul e astăzi o marfă ca oricare alta, cu prețuri variabile, sînt în eroare. Aurul a rămas o marfă cum a fost și mai înainte. Spre deosebire însă de celelalte mărfuri, *valoarea sa a rămas relativ constantă*. Deosebirea de prețuri derivă dela faptul că moneda fiecărui Stat are un alt grad de depreciere. Dacă luăm cele două State care și-au păstrat etalonul intact, Statele-Unite și Elveția, ne convingem de faptul acesta. Aurul are același preț *legal*, excepție făcînd de micile variațiuni care nu reprezintă decît cheltuelile de transport și alte diferențe condiționate de balanța de plată. Doar prețul *comercial* variază. Deci nu aurul ci moneda care se bazează pe un etalon fictiv—hîrtia monedă fiind astăzi mai în toate țările inconvertibilă—a suferit fluctuațiunile violente care au dus la dezorganizarea sistemelor monetare. Concluzia logică este așa dar nu degradarea aurului din rangul său de etalon monetar, ci dimpotrivă, o reîntoarcere a Statelor cu moneda depreciată la politica prudentă anterioară războiului mondial. Legile care scutesc Băncile de Emisiune de obligațiunea convertirii notelor lor în monedă metalică trebuesc ridicate și convertibilitatea intronată din nou în drepturile sale, bineînțeles după ce mai întâiu Institutele de Emisiune vor fi fost puse de către Stat în stare de a face față cererilor de convertire.

Intrebarea care se pune este deci următoarea: Este posibilă o asemenea reîntoarcere efectivă la etalonul de aur?

Cota acoperemîntului metalic era înainte de războiu aproximativ 33 la sută din circulațiunea totală a notelor. In timpul anilor de războiu cantitatea de aur din tezaurele băncilor de emisiune ale țărilor beligerante a luat, cum spuneam mai sus, drumul înspre Elveția și America, mai ales înspre aceasta din urmă. Dacă deci Băncile de Emisiune ar fi limitat circulațiunea notelor lor, la cuantumul din ziua declarării războiului, încă e adevărat că procentul de acoperire metalic ar fi fost mai scăzut din pricina slăbirii cantității de aur disponibil. O politică de bancă bine chibzuită ar fi cerut deci retragerea treptată din circulațiune a unor sume însemnate de bancnote. Dar aceasta nu numai că nu s'a întîmplat ci, prin faptul abrogării obligativității de convertire, ispita emisiunii unor cantități enorme de hîrtie-monedă și-a făcut în întregime efectul, ducînd la teribila infla-

țiune a zilelor noastre. In Anglia circulațiunea notelor a trecut dela 700 milioane la 3 miliarde, în Franța dela 7 miliarde la 38 miliarde, în Germania dela 2 jum. miliarde la 120 miliarde, în Italia dela 1 jum. miliarde la 14 miliarde. Unde mai punem banca Austro-Ungară, care înainte de războiu emisese 2 jum. miliarde și a cărei circulație se urcă în Ianuar 1922 la 160 miliarde (Austria) și la 24,3 miliarde (Ungaria). Și inflațiunea ne apare încă și mai limpede cînd mai privim emisiunea Cehoslovaciei care se ridică astăzi la 11,7 miliarde, a Jugoslaviei cu 4,6 miliarde, a Poloniei cu 200 miliarde și last not least a Rominiei cu 14 miliarde. Dacă ar trebui să refacem cota de acoperire de 33 la sută, anterioară războiului, ne dăm bine sama cît aur ne-ar trebui pentru aceasta. Ar fi în orice caz o cantitate atît de mare încît toată proviziunea de aur existentă pe pămînt nu ne-ar ajunge. Și nu trebue să uităm că nu am înșirat decît numai cîteva dintre State, care nu reprezintă decît o mică minoritate a Statelor care au Bănci de Emisiune.

O refacere absolută a acoperămîntului de aur este prin urmare pentru moment cu totul imposibilă, oricîtă bunăvoință am avea de a adopta acest mijloc. Rămîne deci să căutăm alte mijloace menite să însănătoșească situațiunea nu a unei țări, ci a tuturor țărilor suferinde.

S'a vorbit de devalvațiune, arătîndu-se printre altele că cea mai recomandabilă măsură ar fi dacă am reduce de o pildă valoarea leului prin schimbarea hîrtiei monede după adevărata proporție pe care o are față de aur. D. Titulescu *spunea chiar la nu știu ce ocazie, că rămînerea leului la un nivel scăzut e mai îmbucurătoare decît urcarea sa.* D. Titulescu se gîndea desigur la faptul că revenirea bruscă a leului la paritatea metalică nu ar fi recomandabilă, căci ar însemna un premiu pe care l-am da acelora care au cumpărat hîrtia-monedă cînd nu valora decît 9 sau 10 centime. Dar afară de faptul că o revenire bruscă la paritatea metalică este cu desăvîrșire exclusă, nu numai pentru leul nostru ci și pentru oricare altă hîrtie-monedă, prietinii teoriei stabilizării la un nivel jos uită că avantagiile acestui sistem sînt mai mult decît compensate de către dezavantagiile sale și de primejdia înstrăinării întregii averi naționale a noastre. Nu avem decît să ne aruncăm privirea la ceiace se întîmplă în Silezia polonă, unde cele mai însemnate uzine au trecut în mînile unor consorții străine și, mai aproape încă, la lichidarea totală a nenorocitei Austrii unde valorile imobiliare cași cele mobiliare se scurg pe zi ce trece din mînile vechilor proprietari în acelea ale cîtorva străini din țări cu o valută superioară.

Ne rămîne un singur mijloc: Deflațiunea și refacerea treptată a stocului de aur, cu alte cuvinte revenirea la ideia clasică despre „Currency".

„On ne peut agir contre un excès d'émission de papier-monnaie que par une contraction ultérieure" spune Goschen în a sa minunată „Théorie des Changes étrangers". Și părerea aceasta constitue și astăzi încă un adevăr necîntit.

Numai restrîngerea circulațiunii fiduciare poate împiedeca scufundarea noastră mai departe în prăpastia în care ne zbatem. Nu avem decît să luăm o pildă dela vecina noastră Ceho Slovacia care, printr'o cuminte politică de bancă, a izbutit în cîteva luni să și refacă creditul pe piața străină și să ne întreacă cu mai bine de 150 la sută. Guvernul s'a folosit acolo de prilejul introducerii impozitu-

lui pe capital pentru a lua cîteva măsuri efective de naționalizare monetară, care, astăzi își arată bunele urmări.

Legea Ceho-Slovacă dela 8 Aprilie 1920 introducea în cuprinsul Ceho-Slovaciei impozitul asupra capitalului. S'a cerut de către Stat prezentarea coroanelor austriace spre stampilare și după prezentarea lor spre a reduce circulația fiduciară. „Statul a reținut jumătate din biletele prezentate, ca titluri de împrumut de Stat, cu o dobîndă de 1 la sută la care creditorul nu poate renunța și pe care Statul se obligă a le plăti în momentul oportun. In locul deci al notelor reținute s'au dat posesorilor bonuri de depozit cu care vor putea să plătească impozitul asupra averii. In afară de aceasta, bonurile nu pot fi întrebuințate la nimic ele fiind intransmisibile și neputînd sluji ca gaj pentru avansuri".* Cehoslovacia a redus astfel circulațiunea sa fiduciară cu mai bine de 2 miliarde.

La începutul lui Decembre 1921, delegații Băncii Naționale Suedeze, a Băncii de Emisiune din Kopenhaga și a Băncii Norvegiei s'au întrunit pentru a discuta asupra măsurilor ce trebuesc luate în scopul unei stabilizări a valutelor. Printre altele, reprezentanții Băncilor Scandinave spuneau că, pentru a face posibilă stabilizarea unei valori e mai întîiu nevoe de o unitate de măsură pe cît se poate de invariabilă, a acestei valori: „Pentru a stabiliza cu adevărat valutele unora dintre țări, e neapărată trebuință de o asemenea unitate de măsură. Din punctul de vedere teoretic, nu e absolut necesar să dăm tocmai aurului această calitate. Ne putem închipui și alte unități de măsură. *Dar, până la găsirea unei măsuri mai bune, celace până astăzi nu s'a întîmplat încă, nu rămîne altceva de făcut decît să restituim aurului calitatea sa de unitate de măsură.* **

Acesta este drumul adevărat pe care trebue să mergem. Nu ne putem permite astăzi luxul unor experimente primejdioase, care ar putea să înrăutățească și mai mult starea noastră destul de precară. Trebue să contribuim și noi, pe cît ne stă în puteri, spre a reda aurului calitatea sa de unitate de măsură.

Aici intrăm pe tărîmul politicei financiare a Statului. Adevărata deflațiune nu o poate face în împrejurările de astăzi decît numai Statul, *pentrucă hîrtia-monedă și-a pierdut calitatea de Banc-notă, fiind hîrtie monedă efectivă de Stat cu curs forțat.* Deci numai prin Stat se poate încerca revenirea la etalonul de aur. In primul rînd urmează să punem rînduială în Bugetul Statului mărind producțiunea economiei naționale. Aici este sîmburele chestiunii: Producțiunea. Numai după ce vom ridica în mod simțitor producțiunea, limitînd în același timp importul exagerat, Statul se va putea gîndi să îndrepteze ceiace a stricat în mecanismul emisiunei prin amestecul său excesiv. Și până atunci, mai avem un prilej aproape analog aceluia de care s'a folosit Cehoslovacia anul trecut și pe care nu trebue să-l pierdem nici noi: prilejul aplicării noilor impozite.

Că noile impozite pe avere și pe capital vor fi sau nu aplicate în forma actuală, este lucru secundar. Intr'o formă sau alta vor trebui să fie aplicate, dacă nu voim să ne prăbușim subt povara datoriilor care ne apasă. Oricît de greu ne este să ne obișnuim cu gîndul de a fi nevoiți să divulgăm Statului secretele noastre financiare,

* Stéphane Bauer: Situation monétaire en Tchéco-Slovaquie, în Journal d'Economie Politique No. 2, 1921.

** Deutsche Allgemeine Zeitung, 8 Decembrie 1921.

ba mai mult chiar, să-i dăm o parte din averea noastră, va trebui să ne mingîem cu gîndul că toate statele aşa zise civilizate au introdus aceste impozite—şi să ne executăm. Statul fiscal de astăzi cu enormele sale atribuţiuni, nu mai poate trăi de pe urma unui sistem învechit de impozite.

Deci, cu prilejul aplicării noilor impozite, Statul romîn trebue să ia o hotărîre: să se cheme spre stampilare întreaga cantitate de hîrtie monedă în circulaţiune. Pe de o parte, ar eşi la iveală cantităţile de hîrtie monedă tezaurizată, pe de altă parte ar dispare din circulaţie sumele destul de însemnate de bancnote false, care circulă prin străinătate—la Viena şi la Berlin existau fabrici speciale. Jumătate din cantitatea hîrtiei monedă să fie retrasă din circulaţie de către Stat, care va da prezentatorului pentru 50 la sută din cantitatea reţinută, certificate de impozit, cu care posesorul va putea să-şi plătească impozitul pe avere, iar pentru rest va emite o rentă inalienabilă cu o dobîndă minimală de 1 la sută. Va fi prin urmare un împrumut forţat combinat, care însă va reduce circulaţiunea fiduciară la jumătate, Statul întrebuinţînd biletele reţinute pentru plata împrumuturilor contractate de către el la Banca Naţională.

Să nu se facă obiecţiunea că aceasta ar fi un rapt din partea Statului. Mai bine un rapt al Statului menit să pue capăt mizeriei valutare, decît o prelungire la infinit a acestei mizerii cu îmbogăţirea scandaloasă a cîtorva speculanţi fără de scrupul. In acest caz, scopul sfinţeşte cu adevărat mijloacele. Şi apoi, dacă analizăm *chestiunea* mai amănunţit, vedem că *raptul este doar imaginar. Celace particularul pierde prin reţinerea unei cote-părţi din bancnotele prezentate, el cîştigă prin creşterea valorii în sine a hîrtiei-monedă care îi rămîne.* Oricîte rezerve am face privitoare la teoria cantităţii, leul unei emisiuni de 7 miliarde va fi, dacă nu de două ori, dar desigur mult mai preţuită decît leul unei emisiuni de 14 miliarde, cu acelaşi acoperemînt metalic ca prima emisiune.

Ni se va spune poate, că stampilarea ar duce la o destrămare şi mai departe a cursului leului, de oarece în clipa în care s'ar afla că guvernul plănueşte stampilarea, cantităţile ascunse în străinătate ar fi aruncate pe piaţă provocînd o derută a leului. Dar s'a făcut constatarea că sumele existente efectiv în străinătate nici nu sînt atît de mari pe cît s'a crezut. Aruncarea lor pe piaţă nu ar produce deci perturbarea aceia teribilă de care îi e teamă multora. Şi, chiar admiţînd o perturbare, ea va fi cu atît mai mică cu cît stampilarea va fi pregătită şi decretată mai repede. Nu discuţiuni lungi, care să dureze luni întregi, în care timp la bursele străine s'ar produce o speculă nebună cu leul romînesc, toţi voind să se scape de dînsul, ci o hotărîre repede. Poate că vremea de acum, cît mai este în vigoare blocarea depozitelor străine şi cît nu sîntem notaţi—ca pedeapsă pentru această blocare—la bursele străine, este cea mai propice pentru măsura amintită. E chiar păcat din acest punct de vedere, că *leul* este notat la Paris. Fără notiţă oficială, ne-am putea reînoi şi aşeza în casa noastră aşa cum găsim noi mai bine.

Procedeul neleal? In înverşunata luptă economică dintre Statele moderne, sentimentalismele şi principiile morale sînt numai atunci întrebuinţate cînd este vorba de altul şi nu de sine însuşi. Şi apoi învinuirea de nelealitate nu ar fi nici decum îndreptăţită în acest caz.

Care ar fi rolul Băncilor de emisiune?

Se înţelege dela sine că o asemenea intervenţiune în mecanismul

circulaţiunii fiduciare nu ar rămîne fără de urmări asupra organizaţiunii Băncilor de emisiune. In primul rînd, paralel cu retragerea de către Stat a 50 la sută a notelor din circulaţiune, Băncile de emisiune ar trebui să-şi modifice mai mult sau mai puţin politica lor. Cantitatea de hîrtie monedă rămasă pe piaţă nu trebue să mai fie depăşită. Ea va fi considerată ca o limită superioară. Tendinţa Băncii va fi să micşoreze iar nu să mărească această cantitate. Excepţii s'ar putea face numai în cazuri extraordinare. Ne-am apropia în modul acesta de principiul Băncii Naţionale Elveţiene şi de propunerile Comisiunii valutare engleze, admise de către guvernul Marei Britanii. Comisiunea engleză propusese ca circulaţiunea efectivă a notelor „Currency" în decursul unui an să fie considerată ca limită superioară legală pentru circulaţiunea anului viitor, afară de cazuri cu totul excepţionale ca de o pildă în vremurile de criză.

O asemenea limitare e vădit că nu ar corespunde intereselor comerţului legitim, care vede în Banca de Emisiune stîlpul de sprijin al creditului comercial. Ingrădirea emisiunii ar însemna pentru moment imposibilitatea Băncii de a-şi continua afacerile obişnuite de scont. Pentru a evita faptul acesta, Statul ar trebui să dea tot sprijinul său Institutului de Emisiune printr'un fel sau altul. In privinţa aceasta e de cugetat asupra părerii lui Charles Rist, ca Statul să-şi plătească treptat bonurile de tezaur date Băncii. „Pe măsură ce avansurile date reintră în Bancă, aceasta ar putea să substitue portofoliului de bonuri de tezaur un portofoliu comercial, *fără a depăşi limita superioară a emisiunii.* *

In orice caz însă, adevărul trebueşte spus în toată întinderea sa: o revenire generală la etalonul monetar de aur este imposibilă. Aceasta o recunoaşte şi raportul experţilor scandinavi: „O convenţiune generală pentru reintroducerea *în acelaşi timp* a etalonului de aur într'un număr mai mare de State, este pentru moment zădarnică". Experţii recomandă Angliei şi Americei să ia ele iniţiativa unei asemenea convenţiuni la care ar putea adera treptat şi Statele în condiţiuni financiare mai puţin favorabile. Noi credem, spre a fi consecvenţi cu cele arătate, că nici Anglia nu ar fi direct în stare să reintroneze întocmai ca înainte de războiu etalonul efectiv de aur, din pricina datoriilor către America. Numai Statele-Unite ale Americii, care deţin o treime din întreaga cantitate de aur existentă, precum şi poate Elveţia pot pune bazele unui asemenea acord. In Elveţia avem astăzi de fapt circulaţiunea de aur. Gazetele Elveţiene din Ianuarie anul acesta, relatează faptul că aurul a început din nou să circule liber pe piaţa elveţiană întocmai ca în vremurile anterioare războiului.

Cît ne priveşte pe noi nu trebue să ne gîndim ca alţii să ia iniţiativa şi să aşteptăm până cînd salvarea noastră va veni din afară. Datoria noastră este să căutăm a ne însănătoşi prin noi înşine, punînd rînduială în bugetul Statului, şi urcînd producţiunea. Atîta vreme cît consumăm mai mult decît producem, ne înfundăm din ce în ce mai adînc în datorii. Să căutăm deci a remedia această stare, prin intensificarea producţiunii, şi să ajutăm Banca noastră de emisiune să poată căpăta din nou rolul pe care îl avea înainte. Intâiu o relativă însănătoşire printr'o deflaţiune parţială şi apoi de abia, convenţiune internaţională.

Convenţiunile internaţionale nu numai că vor fi folositoare, dar

* Les banques d'émission et l'après guerre (Revue d'Econ. pol., No. 2 pe 1921).

sînt dintr'un anumit punct de vedere chiar absolut necesare. Oricît am căuta să redăm hîrtiei monede caracterul ei de bancnotă, nu vom putea ajunge în întregime acest ideal. Hîrtia monedă a căpătat prea mult caracterul de hîrtie de stat. „Banul nu mai este valoare în sine ci mijloc de credit. Economia banului s'a transformat în economia creditului".* Dar oricît am admite părerea aceasta, nu putem aştepta până cînd adevărul acesta va fi pătruns în legislaţia de Bancă a *tuturor* Statelor şi până cînd ca o consecinţă a acestui adevăr, acoperemîntul metalic va fi cu totul suprimat. Politica de Bancă e o politică reală şi nu o politică de încercări sentimentale.

Iată dece părerile cunoscutului economic german Dr. Otto Arendt asupra înfiinţării unei Bănci internaţionale de emisiune sînt, oricît de luminos ar fi ele expuse, neoportune. Admitem afirmaţiunea că: „Legea trebue să creeze în fiecare ţară o monedă avînd o anumită forţă de plată".** Dar nu admitem concluzia că legea aceasta va putea fi formulată printr'un tratat internaţional şi prin crearea unei Bănci internaţionale „garantată de către toate statele contractante şi ale cărei note ar avea putere liberatorie nemărginită în fiecare din aceste state".

Arendt construeşte un sistem destul de ingenios cerînd ca „raportul dintre valoarea acestei monede internaţionale şi a monedei naţionale de până acum să fie stabilit prin lege". Moneda naţională ar avea deci în toată lumea o valoare fixă, adică valoarea *parţială pe* care o posedă *în ţara respectivă faţă de moneda internaţională.* Stabilizarea acestei valori ar fi de datoria Băncii *internaţionale.* Oricît de ingenios ar fi însă sistemul, găsim că îi lipseşte elasticitatea, adică tocmai condiţiunea primordială pe care trebue să o îndeplinească un sistem monetar, dacă voim ca banca de emisiune să-şi poată îndeplini rolul.

Dacă este vorba de internaţionalism—şi am spus mai înainte că sîntem pătrunşi de necesitatea absolută a unei convenţiuni internaţionale—apoi avem un sistem întrebuinţat încă înainte de războiu şi care a dat rezultate bune. Voim să pomenim prin aceasta de politica valutară a Băncii Austro-Ungară. Politica aceasta exodromă, cu susţinerea cursului monedei austro-ungare pe pieţele străine, cu ajutorul nu a unui acoperămînt metalic fix, ci al unui stoc de aur variabil destinat să fie aruncat treptat pe piaţă, atunci cînd hîrtia monedă austriacă ar scădea peste o anumită limită, şi—a ajuns scopul în tot timpul cît a fost aplicată. Nu vedem deci, dece exodromia nu ar putea sluji în cazul unui aranjament internaţional. Un fond comun de aur, întocmai acelui „Gold Settlement Fund" al băncilor federale americane, ar sta la temelia unui asemenea aranjament, căutînd să intervie pentru a limita variaţiunile prea mari ale uneia sau alteia dintre monezile din cadrul convenţiunii.

Toate măsurile de îndreptare, toate proectele de reorganizare pe care le-am amintit, sînt însă condiţionate de aducerea la îndeplinire a unui fapt: reconstituirea finanţelor statului prin inaugurarea unei politici financiare bine definite. Numai cînd o asemenea politică financiară va fi înfăptuită, ne vom putea gîndi la transformări şi reorganizări, vom putea pune efectiv capăt teribilei crize valutare care ne paralizează toate mişcările şi vom putea trece într'adevăr la marea problemă care se pune din ce în ce mai imperios şi care îşi aşteaptă dezlegarea: „Închegarea Romîniei Mari".

Ianuar, 1922. **Dr. Lazăr Iliescu**

---

* Dr. Otto Arendt în D. A. Z. No. 586 din 20 Decembre 1921.

Cronica teatrală

BUCUREŞTI

Serenada din trecut.—Puterea întunericului.—O biată femee.—Avarul şi Roşcovanul.—Mister Beverly, etc.

D. *Mircea Rădulescu* a avut norocul să dea, în istoria ţărilor romîneşti, peste un generos şi bogat conflict dramatic. Mult mai înainte de a fi apărut în Rusia marele ţar Petru, am avut şi noi un domn, tot Petru (dar Cercel) care, crescut în Apus şi sprijinit mai ales de regele Franţei, a încercat să europeniseze Ţara Romînească. Pe cît însă Petru cel Mare a fost o voinţă de fier, pe atît Petru Cercel a fost o biată dorinţă vagă, nelăsînd în urmă-i decît o umbră deformată în cronicile noastre pline de voevozi şi de lupte. Poate că şi deaceia, din acelaşi subiect, Merejkovsky a creat un roman formidabil în care voinţa sau geniul unui supraom înfruntă şi stăpîneşte rezistenţa mistică a unui popor imens, pe cînd d. Mircea Rădulescu a făcut... o serenadă.

Dar chiar ca serenadă, conflictul pe care-l stîrneşte scurta domnie a lui Petru Cercel e interesant şi preţios. Şi, dacă alte merite n'ar avea, prin frumuseţea subiectului *Serenada din trecut* se va menţine în repertoriul Teatrului Naţional.

Adevărat este că d. Mircea Rădulescu mai mult a schiţat decît a realizat comedia eroică a lui Petru Cercel. Autorul, încîntat de propria-i poezie, a lucrat la suprafaţă şi s'a ferit să se coboare în adîncime. Şi astfel, în loc de o ciocnire puternică între două lumi, avem o foarte agreabilă întrecere verbală între două grupuri de oameni simpatici deopotrivă.

Cu o construcţie tehnică solidă, *Serenada din trecut* interesează şi impresionează. Din primele scene se vădeşte germenele conflictului. În tovărăşia unei cete cam excentrice de

artişti, Petru Cercel aşteaptă, la Constantinopol, să fie numit în scaunul domnesc al Munteniei. În aşteptare se schiţează portretul viitorului voevod: o fire romantică, visătoare, poetică, fără vre-o însuşire de om de stat. Şi totuşi rîvneşte să facă din Ţara Romînească o „mică Franţă", bazat pe oarecare succese *mondene*—cum am zice azi—pe la diversele curţi din Apus. În realitate Petru Cercel însuşi deabia posedă o pospăială de civilizaţie: face versuri, ţine discursuri, îi plac artele plastice... E vădit din capul locului că, atît de slab înarmat, nu va convinge pe nimeni de foloasele şi binefacerile civilizaţiei, mai ales cînd cei pe care vrea să-i convertească sînt oameni cu credinţe simpliste, mărginiţi sufleteşte la cîteva frînturi de cugetare şi instinctiv profund neîncrezători faţă de orice ispitire străină. De altfel o civilizaţie nu se rezumă în poezie şi artă; ele sînt sau pot fi cel mult expresia unei civilizaţii. Civilizaţia e sistemul de organizare materială şi morală a colectivităţii şi a indivizilor. Numai cînd sistemul de organizare a dobîndit o stabilitate, începe civilizaţia. Niciodată însă o civilizaţie nu se va impune unui popor prin... sonete; sau cel mult se va impune *şi* prin sonete...

Petru Cercel, aşa cum îl prezintă d. Mircea Rădulescu, e într'adevăr un erou de comedie. Autorul a fost bine inspirat neîncărcîndu-l cu calităţi politice şi accentuîndu-i laturea sentimentală şi visătoare. Comicul lui Cercel este tocmai în disproporţia dintre năzuinţele-i mari şi mijloacele-i reduse de realizare. Dacă antagonismul acesta ar fi complectat prin mai vii amănunte omeneşti, figura eroului ar fi căpătat un relief mai adînc...

Tovarăşii cu care porneşte noul domnitor să ducă lumina Occidentului acasă, sînt cam anacronici prin boemia lor prematură şi burlesco-eroică. Un poet toscan, un inginer francez, un sculptor spadasin, un pictor anonim, toţi exuberanţi de veselie, toţi dornici de-a civiliza pe alţii şi de-a căuta aventuri amoroase... În gura lor se potrivesc de minune versurile uşoare, săltăreţe, cu rime bogate, cu conţinut puţin, încrucişîndu-se ca nişte florete.

În faţa acestui grup, reprezentînd frivolitatea occidentală şi comic prin pretenţia de a-şi impune „civilizaţia", se ridică grupul boerilor romîni din care se detaşează spătarul Mirişte şi, mai puţin, paharnicul Gheorghiţă.

Boerii aceştia însă reprezintă aevea o civilizaţie. Primitivă, rudimentară, ce-i drept, dar o civilizaţie izvorîtă din frămîntarea vremilor şi din necesităţile reale ale oamenilor. Civilizaţia aceasta habar n'are de artă şi literatură, şi totuşi are rădăcini adînci în suflete. E întemeiată pe dragostea de ţară şi credinţa în Dumnezeu, două sentimente puternice până la misticism. Asemenea oameni privesc viaţa cu respect şi seriozitate evlavioasă, iar civilizaţia lor numai o evoluţie lentă o poate transforma.

Între cele două grupuri ciocnirea e fatală. Întâiu mai blîndă, în cele din urmă violentă şi zdrobitoare. Boerii murmură în surdină cîtă vreme civilizatorii se mulţumesc cu escapade amoroase nocturne, cu serenade şi învîrtiri de spade; se indîrjesc cînd „subţirei" se încăpăţînează să le răpească romantic nevestele şi fetele... Cînd însă tovarăşii domnului, amatori de artă, le pîngărăsc legea strămoşească, răzvrătirea izbucneşte irezistibilă. Petru trebue să aleagă: ori ei, ori străinii... Şi Petru Cercel, bohem incorijibil, pleacă cu bohemii străini... În urma lui rămîne o fată plîngînd...

Curios şi totuşi perfect motivat psihologiceşte este faptul că, pe cînd bărbaţii rămîn cu totul insensibili importaţiilor culturale ale naivului domn, femeile devin repede partizanele noii civilizaţii atîta pe cît o pot înţelege. Femeile, veşnic şi instinctiv doritoare de a fi slăvite, trebuia să fie mişcate de atenţiile simpaticilor venetici, care le cereau iubirea prin madrigale, serenade, etc. şi le sărutau mîna, spre deosebire de bărbaţii băştinaşi care le considerau ca pe nişte fiinţe inferioare. Astfel privit, epizodul de dragoste romanţioasă dintre Petru Cercel şi Marga, fiica spătarului Mirişte, e deosebit de interesant.

D. Mircea Rădulescu a îmbrăcat toată povestea singurului *domn romîn* cu înclinaţii poetice şi chiar boheme, într'un romantism adeseori fermecător. Exuberanţa verbală şade bine autorului care, de altfel e un meşter făuritor de rime pline şi de versuri sonore, foarte teatrale. Bun meşteşugar şi în tehnica dramatică, d. Mircea Rădulescu a clădit *Serenada din trecut* cu multă abilitate, pregătind cu îngrijire aproape savantă scenele capitale şi obţinînd sfîrşituri de acte de mult efect exterior. Piesa respiră tinereţe şi o seninătate pe care nici cele cîteva tirade de sforăială patriotică nu o tulbură decît trecător. Printre foarte multele noastre drame istorice grave şi sîngeroase, *Serenada din trecut* ocupă un loc special. În *Serenada din trecut* nu moare nimeni. Poate că şi din pricina aceasta —o superstiţie estetică—*Serenada din trecut* va avea viaţă lungă...

Jucată de garda tînără actoricească cu mai multă bunăvoinţă decît perfecţiune, montată în general cu gust, comedia eroică a d-lui Mircea Rădulescu poate fi socotită printre spectacolele onorabile ale Teatrului Naţional.

*

Chiar în puţinele-i opere de teatru, Tolstoi rămîne marele epic. Scena îi oferă posibilitatea să demonstreze anume situaţii, iar nu ca să rezolve conflicte dramatice. Îl interesează evoluţia sufletească a omului şi nu vrea să-şi încătuşeze oamenii în regulele clasice care cer acţiune, ciocniri, artificii. În locul faimoaselor unităţi aristoteliene, el pune unitatea omului viu. Ge-

niul lui incomparabil crează viața în curgerea-i capricioasă, plină de zigzaguri și independentă de legile oamenilor. Doar că oamenii creați de el, înafară de viața trupească obișnuită, se sbuciumă să-și vadă sufletul și, văzîndu-l, să-l păstreze curat și să-l ofere fără prihană, în clipa supremă, Creatorului suprem...

Puterea întunericului e un roman dialogat din viața țăranului rus. Momente dramatice, în înțelesul curent, n'are deloc. E viața, naturală, simplă, tristă, îngrozitoare. Intunericul e în sufletul oamenilor. Viața lor nu se deosebește de a animalelor: hrană, dragoste trupească, egoism bestial... Puterea întunericului sfîșie sufletul omului și-l bălăcește în toate nelegiuirile. Totuși sufletul omenesc, chiar în întunericul cel mai aspru, nu-și poate uita obîrșia dumnezeiască. Intunericul nu e în stare să sugrume scînteia de aur pe care a închis-o Dumnezeu în sufletul omului. O rază blîndă pîlpăie veșnic în fața lui, arătîndu-i calea mîntuirii, făgăduindu-i mîngîere și fericire. In Achim credința veghează în întuneric ca un sol divin. El e speranța și pilda. Intocmai ca el devine și Nichita, cînd glasul dumnezeesc îl trezește din somnul păcatelor fără număr. Cînd vorbește glasul sufletului, puterea întunericului se topește. Atunci omului nu i-e frică de oameni; atunci omul iubește pe om și, prin suferință, se înalță spre Dumnezeu...

Teatrul Național a căutat să „dramatizeze“ *Puterea întunericului*, făcînd tăeturi pe ici, pe colo (*Mitrici* nu-și mai debitează părerea despre femee, de pildă, cu toate că e tot atît de interesantă cași explicația „băncii“), unificînd tablourile, subliniind prin jocul actorilor anume scene... Totuși spectacolul, prin marea putere de viață, se ridică deasupra nivelului comun. Și, curios și îmbucurător, *Puterea întunericului* face săli pline și multe...

Păcat că traducerea, deși făcută (probabil după o versiune franceză) de doi inși deodată, pune pe țăranii lui Tolstoi să vorbească deseori ca țăranii din operetele romînești.

*

Atît *Serenada din trecut*, cît și *Puterea întunericului* au fost introduse în repertoriul Teatrului Național subt vechea direcție, încît meritul reprezentării și succesul lor trebue trecut la activul ei. Dealtfel, în general, perspectiva timpului e favorabilă activității directoriale a d-lui Victor Eftimiu...

*

Stagiunea trecută, d. Dominic a jucat la Teatrul Național o piesă, *Sonata Umbrelor*, serioasă, gîndită, impresionantă și mai ales plină de făgăduinți frumoase. Acuma lucrarea d-lui

Dominic, printr'o împrejurare fericită, s'a reprezentat și la Berlin. E cea dintăiu piesă romînească modernă care a avut norocul să treacă granița... Presa germană a primit-o cu interes și, profitînd de ocazie, s'a ocupat măcar în treacăt de literatura romînă. Numai atîta de-ar fi obținut *Sonata umbrelor* la Berlin, autorul ei merită toată luarea aminte. Căci cea mai bună propagandă în străinătate, pentru Romînia-Mare, tot literatura, arta și știința romînească ar face-o...

*

Adoptînd criteriul amicului Galaction și, dacă autorul ne-ar fi prietin, am spune că *O biată femee* e o „lecție de umanitate“ întocmai cași *Mărgeluș*, cu singura deosebire că lupta nu se mai dă în jurul leagănului unui copil, ci pentru cucerirea unei femei. Dar, fiindcă autorul nu ni-e prietin, putem spune cu conștiința împăcată că *O biată femee* e o biată piesă de calapod, făcută numai din preocuparea de-a gîdila nervii și de-a ușura digerarea spectatorilor amatori de treceri de vreme agreabile. E un fel de *Măgarul lui Buridan*, cu spirit de calitate inferioară și cu un măgar de sex femenin în frunte.

Importarea unor astfel de fabricații teatrale e totuși o concesie necesară pentru teatrele particulare. Publicul le cere și actorii le joacă bine. Astfel, dacă „piesa“ te indispune, ești compensat prin jocul viu al actorilor. Caşi în *O biată femee*, unde Tony Bulandra, Tantzi Cutava și Manolescu formează un trio superior.

*

Cu *Roșcovanul* și *Avarul*, Compania Bulandra a răscumpărat ca conținut artistic, ceiace nu dobîndise cu *O biată femee*.

Poate că nu e „dramă“ propriu-zisă *Roșcovanul*. Forma teatrală a luat-o mai tîrziu. In schimb e plin de viață adevărată, de observație fină și adîncă, de mare putere de caracterizare. Suferința geme înăbușit în sufletul dornic de dragoste și de mîngîere a copilului „nesimțitor“. Prin dramatizarea discretă și cu atît mai zguduitoare a acestei suferințe, *Roșcovanul* ocupă un loc special în galeria dramelor adevărate.

D-na Tantzi Cutava a cam superficializat personagiul, deși ar fi în mijloacele d-sale să-l întrupeze aevea. Poate în viitor...

D. Mihalescu are focul sacru. După *Hoții*, iată-l în *Avarul*. Și rezultatul e onorabil. In orice caz avem de-a face cu o sforțare artistică vrednică de ținut în samă. Actorii noștri, cu cît sînt mai consacrați, cu atît se feresc de obiceiu de marele repertoriu care cere studiu serios și adevărată inteligență profesională.

Harpagon oferă posibilităţi varii de interpretare. E comic sau tragic personagiul, sau e amindouă deodată? Se poate discuta. D. Mihalescu a încercat să-i dea un relief tragic. Incercarea e interesantă. *Avarul*, în perspectiva aceasta, capătă o înfăţişare deosebită. Mai ales că d. Mihalescu i-a imprimat, în ce priveşte pe Harpagon, o unitate interioară. Efectul însă n'a fost unitar din pricină că restul interpreţilor nu s'a armonizat cu concepţia d-lui Mihalescu. Intr'o vreme cînd la Berlin se joacă *Tartuffe* în costume moderne, direcţia de scenă a Companiei Bulandra ar fi putut fi mai îndrăzneaţă...

*

Teatrul Popular, însuşindu-şi repertoriul ce i se cuvine, păşeşte din ce în ce mai sigur pe calea cea bună. *Extemporalul* i-a arătat şi dovedit încotro trebue s'o apuce. Şi poporul a început să-l îmbrăţişeze. Azi Teatrul Popular are publicul său, în bună parte nou. Astfel noul teatru şi-a cîştigat locul cel potrivit în mişcarea teatrală romînească.

Mister Beverly şi *Noră-mea* intră bine în programul Teatrului Popular. Pentru variaţie însă ar fi nimerit să se alterneze comediile cu dramele. Poporul aleargă cu aceiaşi plăcere la plîns ca şi la rîs. O melodramă adevărată, bogată în peripeţii şi momente dramatice, ar putea cîştiga favoarea publicului caşi *Extemporalul*.

Februarie, 1922. **L. Rebreanu**

Scrisori din Cluj

Dela Koloszvár la Cluj. — Romanizare ideală — Schimbarea la faţă a penultimului Habsburg. — O specialitate clujană: cartiruirea. Pinguinii naţionali şi d-rul Em. Racovitza.

Cînd am intrat întîia oară în Cluj o ploaie oblică grăbia amurgul. Şi poate norii vineţi, poate granitul cenuşiu al zidurilor, poate tristeţa acelui crepuscul ploios şi turbure, ori poate toate laolaltă dădeau oraşului un aspect glacial şi ostil.

Dela fereastra hotelului am privit îngîndurat în acea seară, piaţa spălată de picuri, catedrala cu turnul care împungea pîntecul negru al norilor, statuia enormă a lui Matiaş Corvinul. Trecătorii în vestminte de ploaie se furişau pe lîngă ziduri cu paşi de conspiratori. Un clopot tîngui romantic ca într'un burg feudal. Iar odată cu întunericul cobori atunci în sufletul meu un fior de ghiaţă.

Toată noaptea n'am închis ochii. Glasurile stridente, uşile trîntite, dialectul altaic care răsuna pe culoare, agresiv şi sonor ca un zîngănit de geamuri sparte, mi-au chinuit insomnia. Ce căutam în acest oraş duşmănos? In ochii oamenilor îmi apăruse aceiaşi besnă ca în noaptea de afară. Tîrziu şi glasurile au amuţit. Cînd? Nu luasem seama. Tăcerea moartă îmi păru deodată anormală şi misterioasă. După cîte perdele trase, nu se conspiră acum? — îmi spuneam răsucindu-mă zadarnic în aşternut.

N'am aţipit decît cînd în geamuri începea să înălbăstrească dimineaţa. Şi gîndurile confuze m'au urmărit şi prin vis...

... Mátyas Király cobori depe statue îmbrăcat în redingotă şi cu pălăriuţă verde împodobită cu pămătuf cenuşiu la ceafă. Niciunul dintre clienţii obişnuiţi ai Cafenelei New-York, nu păru surprins de această apariţie. Nici n'au întors capul dela mese. Un domn cu barba rotundă şi cu cuşma turtită într'o parte, se ridică dintr'un colţ şi-l bătu pe umeri:

— Salve Matiaş!

— Jà napot Mihàly, răspunse Corvinul.

Atunci m'am uitat bine. Domnul cel cu barba rotundă era Mihai Viteazul. Nu se schimbase mult. Avea acum capul lipit la loc şi îşi pipăia la gît un ac cu briliant, înfipt la cravata roşie cu puncte negre. Fără această podoabă nouă, semăna leit cu gravurile din cartea de citire. S'au aşezat amîndoi la o masă de şah.

— Un pachet de *intime* şi o gingirlie! comandă Mihai, aşezînd figurile pe pătratele albe şi negre.

Chelnerul care nu era decît Andrei Bathory, cu smoking murdar la guler, dispăru.

Atunci eximpărăteasa Zitta, coborî dela casă şi veni să ceară scuze că nu mai prepară decît cafea filtru.

— In schimb avem Cognac Martel, trei stele.

— Mie să-mi dai o sticlă de Plebanos şi borvis, ceru Matiaş Corvinul; apoi amîndoi cu bărbiile înfipte în palme şi cu coatele amorţite pe marmora vînătă, începură să mişte figurile de lemn. Petru Şchiopul trecu dela o masă la alta, cerînd milă.

— Iartă, zise Mihai, — n'am decît coroane neştampilate care n'au curs.

Matiaş scoase din buzunarul vestei un ban cît pintenul statuii, şi-l aruncă pe podele cu dispreţ.

— Şah la rege! strigă deodată cu glas de tunet Mihai Viteazul şi toată cafeneaua se risipi.

Acum, în piaţă pe calul lui *Mátyas Király, saluta Regele* în uniformă de cavalerie. *Magnaţii Clujului,* făceau temenele după moda asiatică. O muzică militară începu să cînte din toate alămurile şi Ungurii încinseră în jurul catedralei Hora Unirii. Baronul Ioszica şi cu Avram Iancu băteau călcăile în fruntea jocului strigînd chiuituri moldoveneşti. Apoi deodată începu să joace şi catedrala, am văzut cum se clatină sus în vîrful turnului orologiul, am vrut să strig, dar înainte de a putea deschide gura ceasornicul se rostogoli trîntindu-mă la pămînt mort...

M'am trezit cu tîmplele ude. Soarele bătea în fereastră. O muzică se auzia încă întocmai ca în vis. M'am repezit să deschid geamurile. Ploaia stătuse. Era un cer de mătase, albastru şi strălucitor. Jos la picioarele statuii lui Mátays Király, o fanfară militară, reală aceasta, intona un marş furibund. Oraşul îmi păru luminos. Trecătorii nu mai aveau aer de conspiraţie. Catedrala, cu acoperişul de ţiglă şi cu cenuşiul zidurilor îndulcit de patina anilor, se înălţa în aerul limpede, minunată bijuterie arhitectonică din alte veacuri, pe care timpul o cruţase.

*

Doi ani au trecut.

Multe din cele dintăiu impresii au fost treptat remaniate. In ochii trecătorilor nu mai apare bezna care m'a înspăimîntat în cea dintăiu seară. E altă lumină şi atît. Altă latitudine, altă disciplină a gîndului, alte preocupări.

Iar Clujul? Ce magică şi adeseori glumeaţă transformare! Administraţia n'a stat cu mînile încrucişate. Romînizarea merge accelerat, păşind cu sînge rece şi neînfricoşare peste cele mai primejdioase hîrtoape. Chiar Mátyas Király a devenit romîn. Materna mînă a comunii o scos cu unghia inscripţia maghiară depe soclul statuii, aşa cum cojesc copii nerăbdători ornamentele de zaharicale depe colivă, şi a înlocuit-o cu inscripţia naţionalizată „Matei Corvinul". Incă puţină sîrguinţă şi municipiul va îmbrăca fostul Crai al Ungariei şi Ardealului în vestmînt neaoş romînesc, inclusiv iţarii d-lui Mihalache.

E drept, aceasta nu s'a întîmplat încă. Nici locul războinicului Crai, pe soclul statuii nu l-a luat iubitul nostru Suveran, cum văzusem în visul absurd de odinoară. Minunea a avut loc în altă parte, iar victima a fost deocamdată numai penultimul Habsburg.

Se afla de ani, în sala de şedinţă a Primăriei din Cluj un portret enorm, încadrat de o ramă şi mai enormă. Tabloul înfăţişa atunci, zugrăvit în mărime — ca să zicem aşa — supranaturală, figura răposatului împărat al Austriei şi rege al Ungariei Frantz-Iosef. Bătrînul monarh surîdea pe pînză, între favoriţii cărunţi rezemat de-o masă împodobită de coroana Ungariei şi scrutînd cu ochi obosiţi neantul. Aşa l-a surprins stăpînirea romînească. Cu nepăsarea lucrurilor neînsufleţite a continuat să surîdă mai departe neantului. Şi zîmbetul i-a fost fatal.

In alte ţări, lipsite fireşte de spiritul extremei economii ce caracterizează statul Romîn, portretul octogenarului Suveran al fostei monarhii ar fi luat drumul unui muzeu ori măcar al unei magazii cu obiecte scoase din uz. Ingeniozitatea noastră naţională n'a îngăduit această risipă. Pînză era gata, rama masivă şi scumpă, zugravul risipise meşteşug pictînd minuţios fiecare amănunt, începînd dela chelia penultimului Habsburg până la unghia lustruită a indexului. Atîtea preţioase lucruri nu puteau rămîne de trei ori pierdute, pentru economia administraţiei noastre, pentru arta naţională şi pentru opera de urgentă romînizare pe care o cer timpurile. Un pictor fu angajat în grabă. Cîteva tuburi de culoare, o scară şi o scîntee de senină inconştienţă, au fost îndestule pentru a transforma într'o singură noapte Habsburgul octogenar într'un june şi graţios Ferdinand I, Rege al Romîniei. Pe chelia regelui unguresc, fără intervenţia nici unei pomezi miraculoase, a crescut un păr abundent. Favoriţele cenuşii au năpîrlit, în locul lor, viguroasă, a ţâşnit barba şi mustăţile blonde ale Hohenzolernilor. Ungaria maghiară, puţin renovată, împodobită cu galoanele oştirii romîne şi cu decoraţiile naţionalizate cu o sumară revizuire a penelului — îmbracă astăzi cu haine de împrumut Regele tuturor Romînilor. Mînile Habsburgului, aşa de bine zugrăvite de primul pictor, au rămas aceleaşi şi în cismele de honved unguresc stau strînse picioarele suveranului nostru; căci uniforma combinată din resturile cruţate de economia noului zugrav şi din fructul fanteziei

sale sglobii, pare simultan costum de marinar, vînător, honved, grănicer, husar, artilerist, lăncier, dorobanț și călăraș, cu o ușoară apropiere de faimoasa uniformă a generalilor negri din Cuba și San-Dominguo.

Astfel, din haina celui mai bătrîn Habsburg, Ferdinand I surîde încrezător viitorului, încercînd zadarnic să prindă cu degetele lui Frantz-Iosef, o coroană romînească golașă, sub care își arată încă aurul masiv, cealaltă coroană, neîndestul ștearsă, a sfîntului Ștefan... Aceasta e metempshichoza miraculoasă din Cluj.

Și să mai poftească cineva să nu creadă în realizarea macar parțială a visurilor!

*

Totuși un vis mai greu de realizat în Cluj decît magica transformare a statuelor și tablourilor, e descoperirea unei locuințe:

— „Unde stai?... Ai casă?... M'a scos în stradă!... O să reclam la Minister... Dorm la un prieten... *Mizerabilii dela cartiruire!!! Asta-i scandal!... Unde mergem domnilor?... N'am bucătărie. Trec prin sufrageria proprietarului... Imi vine să mă împușc... Mi-a născut nevasta la hotel... Unii palat și alții nici colibă!.. Ce guvern e ăsta? ..Mi-a dat trei bilete... Casă, casă... Casă...*"

Cam aci se rezumă dialogurile dintre cetățenii întîlniți în colțul străzii, la cafenea, la teatru, la birt.

Intr'o bună dimineață un savant cu renume european, care-a creiat o ramură de știință și a colindat lumea începînd cu ținuturile antarctice și sfîrșind cu arhipelagurile dela antipozi, a apărut pe străzile Clujului. Un uriaș bonhom și docil, deprins din studiul celor mai inferioare microorganisme să fie îngăduitor și cu oamenii. Un compatriot D-rul Emil Racovitză. Stă omul o săptămînă, două, o lună, într'o cameră cu un tovărăș pe care i l-a dat întîmplarea și fantezia cuartiruirii. Apoi într'o zi se hotărăște în sfîrșit să apeleze direct, la biuroul misterios de unde se capătă biletul verde ori galben, ce-ți dă drept în Cluj să-ți adăpostești oasele sub un acoperiș.

Și aici se desfășoară următorul dialog, al cărei complectă și integrală autenticitate, n'am pretenția s'o garantez:

— Am venit domnule Sîrbu să vă...

— (enervat) Aici nu există domnule Sîrbu, sînt *Comisar gubernial pentru locuințe!*

— (docil) Am venit domnule Comisar gubernial pentru locuințe să vă rog de două camere, ori măcar de una, fiindcă...

— (pufnind) Camere? parcă eu am cameră în buzunar! Ințelegeți odată că nu putem fabrica domnule locuințe la comandă!

— (aceiași docilitate) N'am cerut domnule Comisar gubernial să-mi fabricați locuință, dar...

— (scurt) Mă rog și ce cauți dumneata aici în Cluj? Ce meserie învîrți?...

— Sînt speolog și așa...

— (sărind în sus) Poftim! speolog! Ce excrocherie mai e și asta? Nouă nu ne trebue speologi domnule! Noi sîntem țară în refacere care avem nevoe de brațe, fiindcă nu cu speologi ca dumneata și ca alții ca dumneata o să se eftinească viața...

— (binevoitor și explicativ) Speologia, domnule Comisar gubernial pentru locuințe, e știința care cercetează fauna și flora peșterilor și vom...

— (intrerupînd și volubil) A, care va să zică dumneata vii dă studiezi peșteri în Cluj domnule? Și ceri încă locuință? (ironic) Nu v'ajung peșterile? (cu glasul schimbat) Dă-te deoparte cînd vezi că vrea să vorbească o damă (curtenitor) Sărutăm mînușițele... Ce, n'a voit mizerabilul să instaleze baia?... Să vă dăm altceva (răsfoind un registru) Uite în Maialis-Utza, avem trei camere, bucătărie, bae, cameră de servitori... N'ajunge? Un moment (răsfoește mai departe) patru camere, patru camere... (răstit către speologul care nu se dă dus). N'ai înțeles domnule că n'avem camere! Ați ajuns scandaloși cu pretențiile dumnevoastră (răsfoind mai departe) patru camere hm, care va să zică patru camere...

Astfel, savantului speolog, care a studiat cîndva moravurile pinguinilor dela polul sud, i s'a înfundat cu cei din Cluj.

Cezar Petrescu

Scrisori din Paris

In chestie personală*

De doi ani, decînd redactez această cronică, am primit multe scrisori dela diferite persoane. Necunoscuţi, cunoscuţi, amici. Cîţiva înţelegeau perfect atitudinea mea faţă de cultura în mijlocul căreia mă găsesc. Mulţi însă, mă acuzau de pornire în contra Franţei sau de germanofilism.

Unii îmi făceau onoarea să creadă că aceste sentimente sînt personale, alţii însă *mă întrebau dacă nu sînt impuse de revistă. Majoritatea reproşurilor erau naive. Astfel n'am încercat* niciodată să mă explic. Pentru cine nu înţelege clar, dela început, anumite nuanţe, fiindcă are atitudini preconcepute, la ce bun să-i forţezi gîndirea în urmă?

Acum îmi parvine ultimul număr din „Revista vremii", în care d. Em. Ciomac pronunţă un rechizitoriu contra mea din acelaşi punct de vedere.

Să răspundem d-lui Ciomac şi odată cu d-sa şi celorlalţi.

* * *

D. Ciomac mă interesează. Nu fac paradoxe. Am, din contra, o mulţime de motive. Intâiu, d-sa e moldovean. Oamenii care au această calitate reprezintă pentru mine o valoare extra raţională: „au dessus du vrai et du bien". Ii simpatizez după logica afectivă pur şi simplu, cam ca pe un membru al familiei, de pildă. Ce vreţi! D. Ciomac e una din slăbiciunile—poate din viţiile—îndărătnicului meu regionalism.

In al doilea rînd, d-sa a învăţat la Iaşi în acelaşi liceu cu mine: d. Ciomac mai bătrîn, cum îi place să fie de obiceiu, eu mai tînăr cum îmi place să fiu totdeauna.

Pe vremea aceia numai d-sa făcea literatură: elegii à la Musset, pe care le recita cu delicioase grimase, în serile de eşire, Duminica, la cofetăria Tuffli.

* Rugăm pe autor să ne erte că-i publicăm acest articol cu atîta întîrziere.

Mai mic mult ca d-sa, neputincios în a construi un sonet, îl uram cu stimă, din ignoratul meu colţ. Să-mi erte d. Ciomac aceste tardive dar inocente confesiuni. Ele sînt necesare. Aşi vrea să înţeleagă din ele, atît d-sa, cît şi publicul, tonul prietinesc în care vreau să-i răspund; aşi vrea să înţeleagă că atacat oricînd, oricum şi oriunde de d. Ciomac, sentimentele mele vor rămîne egale şi indulgente; mai mult, opiniile mele vor suferi totdeauna influenţa unor duioase amintiri care vor acoperi cu roz tot ce-i lipseşte d-sale din logică, din gust ori din talent. Astfel, dacă d-sa zice în sus citatul articol că trebue „să vorbească cu displăcere" despre mine, eu voiu vorbi cu plăcere de d-sa. „Dacă nu mă vreţi voi pe mine, vă vreau eu pe voi": e eterna tragedie a simpatiilor nereciproce. Dar toate aceste afaceri personale, n'ar fi meritat aceste rînduri, dacă felul d-lui Ciomac de a scrie, de a aprecia, n'ar avea şi o semnificaţie obiectivă, dacă n'ar fi reprezentative pentru anumite moravuri critico-literare dela noi.

Credeţi-mă, d. Ciomac e, nici mai mult nici mai puţin decît un simbol. Servindu-ne de exemple oferite de d-sa să încercăm a degaja acest portret.

D. Ciomac reprezintă de minune ceiace am numi noi „criticul bătrîn". Pentru această speţă, *vîrsta* oferă unul din cele mai mari avantaje. Să fi avut nenorocul să fii în clasa I-a de liceu în timp ce el era în a VIII-a; să fi venit la Paris cu doi sau trei ani mai tîrziu decît a fost el; să fi cetit o oră mai tîrziu o carte pe care el a descoperit-o întâiu: iată puncte de inferioritate care nu se pot erta o viaţă. D. Ciomac în articolul din „R. V." reproşează adversarilor aceste grave defecte: tînăr, june, etc..

Criticul din speţa de mai sus nu face numai caz de vîrstă; toate judecăţile sale se bazează pe *argumente de autoritate*, de reputaţie. Cutare lucru e frumos şi adevărat fiindcă l-a afirmat şi cutare celebru critic, cutare celebru artist, etc.. El e eroica sentinelă a principiilor consacrate, lui i se cuvine eminentul şi venerabilul rol de a ţine într'o strictă şi perfectă codificare valorile tradiţionale E deajuns ca o carte, un tablou, să fie recunoscute de majoritatea cetăţenilor, ca un lucru să aibă implicit valoare. Autoritatea celebrităţii ori a majorităţii, iată ce d. Ciomac se grăbeşte să recunoască şi d-sa, gratuit, după reţete oferite pe cuvînt de eminente personalităţi.

D-sa admiră „comedia franceză" fiindcă are 400 ani vechime şi fiindcă s'a jucat odată pe scena ei Molière, Beaumarchais, Racine; pe P. Bourget, fiindcă nu se cade unui simplu adolescent să fie obraznic cu el; pe romancierii franceji, fiindcă toată lumea îi cunoaşte, în timp ce romancierii englezi sînt declaraţi inferiori fiindcă îi cunoaşte mai puţină lume inclusiv d. Ciomac.

D-sa crede pe cuvînt orice om mare şi se îndoeşte de evidenţa afirmată de necunoscuţi ori de tineri: un fel de revo-

luționar „à rebours". Mai mult decît atît. D-sa cere *autoritate și geografiei*. Londra, Paris, Berlin (acesta poate nu, căci e nemțesc), în fine toate orașele care trec de un milion de locuitori sînt respectabile. In schimb e sever cu micile orașe de provincie.

Imi face multă plăcere cînd mă gîndesc că trebue să-i fi făcut cel puțin tot atîta și d-lui Ciomac, atunci cînd a găsit spiritualul epitet de „tînărul hușan". Are dreptate d. Ciomac; e o gravă și insolubilă incompatibilitate între faptul de a fi născut la Huși și de a frequenta „Comedia franceză". Dar de ce atîta sarcasm? Intrucît e mai vinovat cineva care s'a născut la Huși, decît în orice alt oraș din Romînia, să zicem, de pildă, Botoșani?

Criticul bătrîn, nu numai că face apel la judecățile de autoritate: filozofia sa e in plus *dogmatică*. El crede în viața eternă și imanentă a adevărului, a frumosului, a binelui. Există un adevăr unic. Celace vicisitudinile epocilor aduc ca noutate sînt mode efemere care nu lasă urme adînci în viața încremenită a umanității.

Supleța relativismului, a diversității infinite, dulcea melancolie a unui Heraclit, care contemplînd eterna devenire, vede bine că clipa care a trecut piere pentru totdeauna și că celace îi urmează e altceva care n'a mai fost, i se par atitudini neserioase. Grav și animat de unitatea credinței, d. Ciomac împarte lumea în două categorii: cei care spun la fel cu d-sa și care sînt cu adevărul; cei care-l contrazic și care spun „insanități peremtorii sau primejdioase aberații". A propos: mărturisesc că cuvîntul așa de grav de „aberație" îmi face frică. El nu e numai un cuvînt, dar un teribil verdict. Ca atare l-am îndepărtat din vocabularul meu, căci el transpiră direct, de pe o parte grandomania credinței tale pe care o ridici la infailibilitate, pe de altă parte naivitatea rectilinie de cuget de a o crede numai pe ea posibilă.

De ce e așa de definitiv d. Ciomac? Poate că și eu care greșesc și d-sa care are dreptate sîntem departe de evidență. Ceva mai puține iluzii și ceva mai mult scepticism e tratamentul pe care-l merită orice adevăr: și al meu și al d-sale. De ce apără d-sa cultura franceză cu mijloace așa de prusace?

Pericolul portretului de mai sus nu s'a isprăvit. Dogmatismul aduce cu el *didacticismul*. Criticul bătrîn face morală și dă sfaturi. El împarte dreptate și adevăr ca un bun tată de familie la copii neastîmpărați. Adesea dă rețete: o recenzie se face așa, un articol așa... D. Ciomac învață pe d. M. I. de la „Sburătorul" cum să cetească; pe „tînărul critic" dela „Gîndirea" să cetească romancierii franceji moderni; sfătuește „Viața Romînească" să nu se compromită; dojenește pe romancierii englezi care nu sînt decît niște „bîiguitori și niște începători" (iar vîrsta și reputația!).

Aceste apucături didactice, d. Ciomac a trebuit să le învețe dela d. Iorga în a cărui admirație cronică, ditirambică și necondiționată se găsește.

Respectul pios de autoritate, de reputație, dogmatismul și didacticismul pedant: iată cîteva din trăsăturile tipului critic menționat mai sus și întrupat integral de d. Ciomac.

Astfel din toate calitățile critice ale d-sale, *pietatea* apare sublimă; restul mi se pare ceva mai inferior.

Și cu toate acestea amicii d-lui Ciomac nu-l vor recunoaște în acest portret. In intimitate d-sa e tot ce poate fi mai tînăr; plin de exuberanță extra-critică, plin de voioșie, de ștrengărie nevinovată, el își face prietenii bine dispuși și fericiți.

Cum se explică această contradicție între scrisul și felul său de a fi? Două ipoteze sînt posibile: ori bătrînețea e o armă polemică de ocazie pe care d. Ciomac o întrebuințează cînd îmbracă haina de critic; ori caracterul său prezintă unul din acele incomprehensibile dualisme care nu se pot rezolva dealungul unei vieți. Ce vreți? Natura e plină de lucruri neisprăvite, de elemente contradictorii, de non-senzuri. In această privință caracterul d-lui Ciomac, amintește de o anecdotă a lui Voltaire: un biet om era dat în judecată simultan de nevastă-sa care cerea divorțul acuzîndu-l de impotență și de o tînără fată care-l acuza de viol. Ar fi fost firesc să fie condamnat ori de una, ori de cealaltă vină, care, în bună logică, ar fi trebuit să se excludă între ele. Rezultatul fu, că bietul om a fost condamnat și pentru o imputare și pentru cealaltă. Tribunalul naturii se amuză cîteodată punîndu-i noi dileme tot așa de insolubile. Poate e cazul d-lui Ciomac... Je n'en sais rien...

Dar cu aceasta n'am terminat. D-sa mai prezintă și un alt tip caracteristic culturii noastre din ultimii cinci ani: francofilul desăvîrșit, din rasa acelora care în timpul neutralității noastre, consequenți până la sfîrșit, cereau providenței dispariția Romîniei de pe harta Europei „pourvu que la France aie l'Alsace-Loraine".

Pentru astfel de persoane, Franța e entitate religioasă. Tot ce e mai perfect, mai desăvîrșit pe lume cade în sarcina ei. „A priori" tot ce e inferior, urît, criminal cade în sarcina dușmanilor ei, ori care ar fi ei — opinie, în parte exactă, în totalitate exagerată. Acești oameni mai cred în Franța ca într'un „tabou" sacrosant și orice îndoială, orice rezervă e considerată ca o impietate.

Lenea de gîndire și de gust a unora se poate acomoda foarte ușor cu un asemenea servilism. Ce poate fi mai comod, mai dulce, decît a avea un patron care gîndește pentru d-ta și din imitația căruia te poți nutri?

Dar a urma o asemenea directivă însamnă a-ți mutila orice simț critic, a abdica la orice drept al rațiunii ca și la orice

demnitate; mai insamnă şi întronarea politicei ententiste în literatură în urma căruia critica devine perpetuarea acelei odioase „Kriegs-literatur" pe care am suportat-o cu indignată resemnare patru ani de războiu.

Dorim din suflet să se isprăvească odată cu eterna discuţie ententofilă-germanofilă, măcar în literatură! Măcar aici să respirăm puţin aer liber şi să isprăvim odată cu ploconelile nedemne ale politicii noastre de veritabili balcanici. Crede d. Ciomac că vom ajunge vreodată ceva prin abdicarea noastră la orice revendicare de originalitate în gîndirea şi în simţirea propriu naţională, ori prin transformarea noastră într'o *sucursală cuminte a Franţei în Orient?*

Dacă comoditatea unora, ori servilismul altora se împacă cu infeodarea noastră subt suzeranitatea unui patron cultural, personal nu voiu urma acest drum, nici măcar pentru seriosul motiv că mă dojeneşte d. Ciomac.

Asta nu însamnă însă, cum vrea să insinueze d-sa, pentru mine, caşi pentru revista unde scriu „pentru care are atita respect" (Dece? fiindcă e reputată?), că „defăimarea culturii franceze e urmărită conştient şi cu rea credinţă".

In adevăr, ce-am afirmat eu în decursul celor doi ani de cînd redactez această cronică? Intâiu, o simplă constatare—anume că Franceţii sînt un popor de raţionalişti şi că *partea mistică* ori afectivă le lipseşte. Dar aceasta o recunosc ei înşaşi dela Voltaire, la Taine, Renan, Faguet, Anatole France, Bergson şi Maurras. Mai mult decît atît, ei fac din aceasta un merit, o laudă, cum poate e şi firesc.

Am mai susţinut, în altă parte că Voltaire întrupînd de minune această mentalitate e tipul cel mai caracteristic al Francezului, ca atare cel mai iubit de ei, în timp ce J. J. Rousseau e un izolat, dispreţuit de adevăraţii Franceţi. Aici d. Ciomac are un răspuns. D-sa îmi aduce ca probă a popularităţii lui Rousseau, faptul că acesta a determinat marea revoluţie din 1789.

Intâiu nu poate fi vorba de o influenţă exclusivă a lui Rousseau. Ideile sale, aceia a contractualismului, a dreptului natural, etc., le găsim în atmosfera secolului ca un fel de patrimoniu comun. Le are şi un Mably şi un Morelly şi un Brissot de Warville şi alţi mulţi.

Mai mult decît atît. O mulţime de istoricieni neagă în mod serios influenţa lui Rousseau asupra marei revoluţii. Aşa de pildă Iellinek susţine că „Drepturile omului" au fost copiate după constituţiile americane puţin anterioare, fără să se ţie samă de influenţa filozofiei sociale a sec. XVIII, iar *Aulard* (Histoire politique de la rev. française) cît şi *Espinas* (Philosophie soc. du XVIII siècle), ori *A. Lichtenberger* (Le socialisme au XVIII siècle) arată că revoluţia e mai ales influenţată de doctrina *ideii de progres* a unui Voltaire, Condorcet, Turgot ori a Fiziocraţilor, a cărui adversar era tocmai Rousseau; că din contra contractualismul acestuia din urmă a avut o influenţă mai slabă atît asu-

pra mentalităţii generale cît şi asupra conducătorilor Robespierre, Saint Just, Danton, Babeuf—ori aceşti autori sînt recunoscuţi, cu permisiunea d-lui Ciomac, ca cei mai buni cunoscători ai revoluţiei franceze. După cum se vede lucrul nu e aşa simplu cum îl crede d-sa.

In ce priveşte revendicările sociale ale sec. XIX, cu excepţia lui Fourier (să citească d. Ciomac cartea lui H. Bourgin ori măcar articolul lui Faguet din „Politiques et moralistes"), toţi ceilalţi reformatori sociali: Saint Simon, Pecqueur, Blanqui, Cabet, Proudhon dispreţuesc idilismul revenirii la natură ori individualismul preconizat de Rousseau. Cît priveşte mişcarea socială, alături de aceia a ideilor, e influenţată de socialismul născînd aşa de opus liberalismului de Rousseau.

Dar să admitem că d. Ciomac nu ştie toate acestea: d-sa e numai un simplu literat. Logica totuşi ar fi putut să-l ducă la această întrebare: chiar dacă Rousseau ar fi influenţat marea revoluţie, ce înseamnă aceasta? Marx a influenţat revoluţia rusă. E el pentru aceasta un tip popular rus? Dacă Rousseau ar fi influenţat revoluţia franceză, singura concluzie rezonabilă care s'ar fi putut deduce, ar fi fost aceia că revoluţiile sînt stări de psihologie colectivă foarte sugestionabile în care influenţele cele mai străine de sufletul unui popor pot juca un rol hotărîtor. Dar atîta tot.

In altă parte mai spuneam că spiritul prea naţionalist, şovin, stîrnit de războiu, face ravagii în intelectualitatea franceză. Dar aceasta o constată J. Thibaudet într'un articol din „l'Europe nouvelle", un André Gide într'un articol de frunte din „Nouvelle Revue Française" asupra relaţiilor intelectuale franco-germane ba chiar şi naţionalistul P. Souday. Nu mai vorbesc de oamenii politici ca un Herriot, şeful radical-socialiştilor, unul din cele mai puternice partide din Franţa, ca însuşi Briand, care în ultimul mare discurs ţinut în Cameră, vorbea de pericolul izolării morale a Franţei. O mai constată oamenii de ştiinţă, economiştii Rist şi Germain-Martin, în fine majoritatea profesorilor, care se plîng de pe catedrele lor că animozitatea franco-germană, le face imposibilă orice comunicare cu colegii de peste Rhin, în dauna umanităţii întregi. O constată în fine Anatole France, care în discursul ţinut la banchetul ce i s'a oferit la Stockolm cu ocazia acordării premiului Nobel, spune că pacea dela Versailles ca şi mentalitatea actuală sînt o prelungire a războiului, nu o veritabilă pace. Nu cred că toţi aceşti buni cetăţeni franceţi urmăresc „defăimarea" culturii lor.

Mă mai acuză d. Ciomac, că aşi fi comis crima de a susţine că „Comedia franceză" a devenit un teatru insuportabil din cauza emfazei ridicule şi a manierismului exagerat care domneşte în spiritul ei.

Spunînd acestea, nu numai că am avut dreptate, dar am regretul de a fi spus o banalitate, un truism.

Dela cupletele cabaretelor artistice, în genul lui „Lune

rousse", la articolele criticilor dramatici de talia unui M. Boussard acum la „Nouvelle Revue Française", a lui H. Bidou de la „Journal des Débats", Bérurd dela „Mercure de France", unanimitatea domnește în a arăta cît ridicol conține această instituție. Deschidă d. Ciomac vol. V din Jean Cristophe „La foire sur la place" și va vedea că și Romain Rolland are cuvinte mult mai aspre ca a tuturor, despre această îmbătrînită și îndărătnică instituție. In fine, fiindcă are atîta stimă pentru Jacques Copeau, directorul lui „Vieux Colombier", să citească ce scrie acesta despre „Comedia franceză" într'o recentă broșură intitulată „L'école du vieux Colombier" pag. 18 și urm...

După aceasta, d. Ciomac adaugă: „E vorba de cel mai desăvîrșit teatru din lume, casa tradițională a lui Molière, etc.". Casa tradițională da, dar de atunci cîtă evoluție s'a înfăptuit în teatru! Il scuzăm că nu a auzit de teatrul rus al lui Stanislawski dela Moscova, înainte de războiu, de cel italian de la Florența, de eforturile lui Reinhardt și ale altora în Germania, ca să nu cităm decît cîte a. Dar nu înțelegem să întoarcă ignoranța în acuzare contra altora care le cunosc.

De fapt toată admirația d-lui Ciomac pentru cultura franceză se bazează pe lipsa unui material comparativ cu celelalte culturi și literaturi europene, pe care nu le cunoaște. *D-sa nu știe nemțește. Cum Francejii nu traduc, îi lipsește cunoașterea* literaturii moderne germane. *D-sa ignorează marile talente* ale unui H. și Thomas Mann, a unui Artur Schnitzler, Wasserman în proză, a unor Stefan George, Stephan Zweig, R Dehmel, Rainer Maria Rilke, Hofmansthal, Wedekind în poezie, dintre cei mai bătrîni; a unui Werfel, Schikele, Stadler, etc., dintre cei mai tineri. D-sa nu cunoaște literatura scandinavă a unui Iacobsen, Per Halström, H. Bang, Knut Hamsun. D-sa nu cunoaște limba engleză, deci marile romane ale lui Thomas Hardy, concurentul lui Anatole France la premiul Nobel și pe care Octave Mirbeau îl punea alături de Tolstoi, ale lui Joseph Conrad a cărui operă completă în traducere franceză se înfăptuește acum în ediția „Nouvelle Revue Française" subt direcția lui A. Gide și a cărui roman „Sous les yeux d'occident" e considerat ca cea mai bună pictură a vieții rusești făcută de un european. Pe acești romancieri îi gratifică d-sa cu epitetul de „bîiguitori și începători"!

Lipsit de aceste cunoștințe variate, d-sa admiră unilateral și forte numai ceiace cunoaște: Franța, Franța și iar Franța.

O puternică admirație mă leagă de cultura franceză. Oricine a frequentat până la familiarlate, cu permisia d-lui Ciomac, toate geniile ei, încă din epoca de formațiune a acestei culturi, dela grațioasele povești medievale „Aucassin et Nicollette", „Amis et Amile", la cele galante ale Margueritei de Navarre sau „Les cent nouvelles nouvelles" ale lui Antoine de la Salle, dela Rabelais și Montaigne la Racine, Larochefoucauld și Pascal, de la „Contes" de Voltaire la „Confesiunile" lui Rousseau, dela Chamfort, la Stendhal, Balzac, Flaubert și Anatole France; oricine a văzut castelele de pe valea Loires, Blois, Chambord, Chenonceaux ori dantelăria în piatră a catedralei din Chartres, a lui Notre-Dame de Paris ori a primăriei din Rouen, nu poate avea aversiune pentru spiritul francez care, fără să ne învețe d. Ciomac, știm că e alfabetul pe care toate popoarele au învățat arta și bunul gust.

Astăzi însă și alte culturi și alte literaturi se desinează: cea nordică, cea rusă, cea germană. Comparația se impune de multe ori. Vrem aer proaspăt în casa veche și să ne dee voe d. Ciomac să deschidem ferestile.

Iată cum defăimez eu cultura franceză!

Să vedem acum cum o apără d. Ciomac. Cum e firesc, d-sa rupe o primă lance în apărarea lui Paul Bourget. Pedanteria retrogradă, lipsa de artă simplă și adevărată, mania de a pune până și in gura servitoarelor în discuțiile dela bucătărie grave probleme de psihologie ori de teoria cunoașterii, trebuia să impună d-lui Ciomac. Personal, gust foarte puțin acest autor și declar a fi găsit oarecare interes în el între 15—16 ani odată cu gustul pentru operetă și cinematograf. Incolo, filozofia „à bon marché" plină de tendințe moralizătoare și conservatoare din romanele sale, mi se pare mai aproape de gazetărie decît de literatură. Cu toate acestea, Bourget a lăsat și cărți simple, de artă adevărată. Mă așteptam ca d. Ciomac să le citeze atunci cînd il apără. Dacă ar fi ales „Un coeur de femme", ori „Cruelle enigme" de pildă? Nu. D-sa merge deadreptul la romanele cele mai reprezentative pentru defectele sus citate. D-sale îi place „Discipolul". De ce tocmai această melodramă filozofică, eftină și pretențioasă, făcută să sperie pe adolescent și pe oamenii slabi de spirit? Pentrucă d. Ciomac nu poate inlătura suggestia grandiosului, a pretențiosului în artă, chiar cînd e ridiculă. Astfel „Discipolul" ajunge „cea mai mare operă filozofică a sfîrșitului veacului trecut". Excesiv, nu e așa? Nu, d-le Ciomac, aceasta nu însamnă a apăra cultura franceză!

Mai departe vorbind de mișcarea dela „Nouvelle Revue Française", d-sa pomenește de André Gide, „renovatorul etic" (sic!). Propagator de precepte etice, rafinatul estet care a scris „l'Immoraliste", care a scris o carte admirativă despre cinismul amoral și estetic a lui Oscar Wilde?

Probabil că d. Ciomac confundă un suflet religios cu un „renovator etic". Religia și morala sînt două lucruri deosebite. Există religii imorale, de pildă cultul lui Bachus ori prostituția sacră la Asirieni, rituri pe care religia timpului le recomanda și morala le interzicea. Prima se ocupă de *sacru*, a doua de *bine*. Religia se împacă foarte bine cu senzualitatea foarte rafinată. E cazul lui Barbey d'Aurevilly, a lui Baudelaire, a lui Huysmans, e cazul lui André Gide, acest protestant estet și senzual. Afle d. Ciomac, că un psiholog vienez *Freud* și școala lui explică misticismul religios prin derivațiuni sexuale.

Din dorința de a arăta ce floră bogată de romancieri a produs Franța în ultimul timp, d-sa face o înșirare de autori. Talentul real al fraților Tharaud e pus alături de foiletonistul Louis Bertrand, scriitori reali ca Contesse de Noailles, F. Monfort, A. Spire, Leon Bloy, lîngă plicticosul Marcel Proust, menționat numai pentrucă a luat premiul Goncourt și fiindcă are prețioasa calitate în ochii d-lui Ciomac de a fi tradiționalist, moralist, retrograd, etc..

Aceasta însamnă a apăra cultura franceză ?

Urmează apoi, din aceiași înșirare, Rolland Dorgelès (autorul unei mediocre „Croix en bois), Maurice Maindron (?), René Boylesve (fiindcă e la Academie ?), în fine și Abel Hermant. De ce nu și Marcel Prévost ? De ce nu și Georges Ohnet ? Doar acesta din urmă se zice că era considerat de Kaizer ca cel mai mare romancier francez contemporan, argument care ar putea să impună d-lui Ciomac, dată fiind calitatea de monarh a kaizerului. Dar uitam că acesta e neamț. Vrea să dovedească d-sa spirit de independență ori germanofobie, cînd îl omite ?

Acolo unde se poate vedea mai bine gustul criticului nostru e cînd compară pe R. Kipling cu Claude Farrère. Cu această ocazie mai aflăm și interesanta noutate că *Conrad nu e* Englez, ci Polonez. Și d. Ciomac vorbea de *mistificări!* De fapt J. Conrad e un ofițer de marină englez, în retragere.

Iată cum apără d. Ciomac cultura franceză !

Și acum faceți următoarea experiență. Luați un Francez, oricît de șovin ar fi el, oricît de orbit de interesul exclusiv al patriei lui și puneți-l să citească apărarea d-lui Ciomac și defăimarea mea. Neîndoios, Francezul se va îndrepta către defăimare. Căci trebue să înțeleagă d. Ciomac că buna voință nu e totdeauna suficientă și că există pledoarii care strică unei cauze ca și critici utile care o servesc.

Avînd pentru cultura franceză cea mai puternică admirație, cum am spus-o de atîtea ori, nu pot totuși renunța la imboldul unor observațiuni critice acolo unde trebuesc făcute. Cu aceasta cred că am precizat pentru oricine poziția mea.

Isprăvesc aceste șicane făcute d-lui Ciomac, cu oarecare melancolie. De ce face d-sa politică în literatură ?

Mă întreb și o vagă nostalgie mă face să regret pe „trubadurul dela Tufli".

Mihai D. Ralea

Paris, 28 Dec. 1921.

Alexandru Ciurcu *

Alexandru Ciurcu a dat țării sale în dar ceiace are omul mai scump, mai scump ca tinerețea, averea sau sănătatea; i-a dăruit: *firea sa.* Din pornire era un romantic, un învingător de oameni și de situații, un luptător pe care toți îl văd. A voit însă mai bine să asculte de o morală mai înaltă decît aceia a temperamentului; și atunci a fost, dimpotrivă, un anonim, un învins de oameni și de lucruri, un luptător aprig, din acei pe care nu-i vede nimeni; a fost un plugar conștiincios, un păcălit lucid, un dezamăgit zîmbitor și un sfătuitor neobosit al celor mulți, al celor necunoscuți și nelămuriți. In sfirșit mai presus de toate, a fost gazetar, al doilea care, după Mihail Eminescu, să fi avut o concepțiune etică despre acest meșteșug. Era gazetar în felul cel bun, până și în viața sa particulară; cea mai mare parte a producțiunii sale nu este publică, ci privată. Condeiul său minunat îl întrebuința, fără tocmeală, ca să răspundă zilnic la zecile de întrebări scrise ce i le făceau cetățenii obscuri și nedumeriți care voiau lumioare dela „d. Alexandru Ciurcu, *laborator* la Adevărul", cum scria pe plicul unela din scrisorile din urmă.

Ca păreri politice, a fost *conservator,* în înțelesul cel adevărat, în felul în care a mai fost, odinioară, conservator și Mihail Eminescu, cu care din punct de vedere politic seamănă atît de mult.

Dar ce însamnă a fi conservator ?

Dacă ne luăm numai după înțelesul etimologic, se numește conservator partizanul statu quo-ului. Dar atunci toată lumea este acest lucru, în felul cum Monsieur Jourdain făcea proză; mulțimile au fost totdeauna inerte și nesățioase de confortul nemișcării.

Pe de altă parte însă, vedem că acei ce se intitulează

* Vezi Miscellanea.

conservator, departe de a fraterniza cu gloata, dimpotrivă, se războeşte cu toţi.

Cum scăpăm atunci de contrazicere? Cum poate fi un conservator duşmanul opiniunilor mulţimii, cînd opiniunile acesteia sînt, ele însele, totdeauna conservatoare?

Răspunsul e lesne. Nu e nimic mai neadevărat decît să se creadă că conservatismul este apărarea statu quo-ului. Iată care sînt, după părerea mea, curentele de păreri politice cu putinţă într'o societate:

Avem, în primul rînd, două soiuri, dacă li se poate spune, *unilaterale:* 1. *Reacţionarismul*, care vrea numai *păstrare* şi 2. *Progresismul*, care urmăreşte numai *schimbare*.

Apoi în al doilea rînd, avem opiniunile, dacă ne este permis a spune, *bilaterale:* 1. Conservatismul, care vrea schimbarea ca *scop* şi păstrarea ca *mijloc*, în sfîrşit 2. *Demagogismul*, pentru care scopul este păstrarea cîtorva privilegii parazitare, cu preţul oricărei schimbări de regim.

Primele două atitudini sînt sincere, dar rare, exagerate şi în mare parte sterpe. Cea de a patra este nesinceră şi, din nefericire, foarte fecundă în rezultate şi realizări. Singură cea de a treia este totdeodată şi sinceră şi rodnică pentru comunitate.

Alexandru Ciurcu a avut-o timp de 46 de ani de luptă, pe aceasta din urmă. Pe vremea vechiului regim, a combătut vechiul regim şi a dorit modificarea lui; în timpul răului nostru nou regim, a adunat în sufletul lui drept trei ani de nemulţumire neîntreruptă, şi în ajun de a muri se pregătea să facă procesul regimului şi să-l învinuiască de a fi trădat Trecutul. În loc să-l îndreptăm pe acesta, spunea el, am preferat să copiem Prezente, Prezente străine, Prezente care nu erau ale noastre. Iată păcatul nostru cel mare. Pentru aceasta voia Ciurcu să acuze pe conducătorii de azi, de el voia să ferească pe îndreptătorii de mîine.

Dar să-l lăsăm să vorbească.

„Veşnic preocupaţi—spunea el,*—să imităm, să maimuţim

* Intr'o serie de articole nepublicate. Al. Ciurcu, în ultimul moment, se răzgîndise şi hotărîse să le reunească într'o broşură. Rezultatul era că aceste rînduri erau ameninţate să nu cunoască lumina tiparului. Atunci m'am adresat unui ziar; dar cu toată libertatea constituţională, cu toate că Ciurcu era şeful ierarhic al tuturor gazetarilor, cu toată datoria de pietate faţă de dispărut, acest ziar a refuzat publicarea, sub cuvînt că ideile conţinute în articol sînt de acelea care nu se mai susţin azi. Amintesc că într'un număr anterior al acestei reviste,—eu, care nu pot fi acuzat de reacţionarism, am susţinut păreri aproape identice. Dar nu aceasta importă. Principalul este că există articole de Ciurcu care riscau să nu fie aduse la cunoştinţa publicului; şi pierderea trebuia reparată. De altfel sarcina e uşoară. Viaţa şi gîndirea lui Alexandru Ciurcu sînt din acelea care te reconciliază cu genul omenesc.

„reformele din ţările mult mai înaintate decît a noastră, am „găsit mult mai comod să adoptăm de-a gata instituţiunile, a-„şezămintele din acele ţări, decît să ne muncim creerul spre a „*crea* întocmiri potrivite stării culturale a poporului nostru.

„Elita noastră a abdicat în mînile maselor de la prerogativele sale şi, cu toate că vede şi constată în tot momentul „efectele fatale ale acestei abdicări, nu îndrăzneşte s'o spună „pe faţă. Ticăloşia din care nu ştim cum să eşim este conse-„cinţa inevitabilă a dreptului de vot universal egal. Am spu-„s-o înainte de reformă şi o repet şi astăzi cu mai multă con-„vingere—fiindcă mă aflu în faţa rezultatului experienţii. De „sigur nu avem să plîngem după răposatul sistem censitar al „celor trei colegii electorale care constituia un anachronism ce „nu mai putea fi menţinut; dar ce am pus în loc? Votul uni-„versal egal nu poate însemna decît înecarea intelectualităţii „romîne în balta colegiului al treilea sau al patrulea de odini-„oară. Astăzi nu mai există, ce e drept, decît un singur cole-„giu; dar el este ce era mai înainte colegiul al patrulea. Căci „ce importanţă mai pot avea acele cîteva zeci de mii de vo-„turi luminate şi conştiente copleşite de milioanele de voturi „ale unei turme cuvîntătoare dar neînţelegătoare? Se strigă „din toate părţile împotriva oligarhiei de odinioară pe care ni-„meni n'a combătut-o mai mult ca mine. Am combătut-o cu „condeiul timp de 46 de ani, dar scopul acelor critici era să „ajungem la ceva mai bun decît ce aveam. Constat cu du-„rere c'am ajuns la ceva mai rău. Din lac, am căzut în puţ.

„Astăzi cînd văd ce ne-a dat aşa zisa democraţie, trebue „să recunosc că oligarhia de odinioară, cu toate scăderile ei, „era un ideal pe lîngă ce avem azi. Pe vremea aceia tot cei „mai buni, cei mai cinstiţi, cei mai capabili ajungeau în capul „bucatelor; şi dacă guvernele de atunci abuzau uneori de pu-„terea lor ca să-şi asigure în corpurile legiuitoare majorităţi şi „chiar unanimităţi, o făceau din dorinţa de a fi destul de tari „pentru a putea rezista asalturilor demagogice şi pentru a gu-„verna în linişte spre binele ţării. Iar cine ţinea în respect gu-„vernele nu era nici colegiul al doilea, nici al treilea sau al „patrulea, ci, totdeauna, numai colegiul întâiu, singurul care a „dat de cîteva ori dovezi de independenţă şi de conştiinţă ce-„tăţenească.

„Astăzi, cînd avem colegiul al patrulea, politicianii noştri „se văd nevoiţi să se coboare la nivelul intelectual al alegă-„torilor din acest colegiu. Lupta între solicitatorii sufragiului „universal nu se mai poate da pe temeiul ideilor şi al princi-„piilor morale, ci trebue să îmbrăţişeze demagogia cea mai de-„şănţată. In această luptă nu cei mai buni, cei mai drepţi pot „reuşi. Aceştia sau se abţin sau, dacă se încearcă a face şi „ei demagogie, nu vor parveni niciodată să egaleze pe dema-„gogii de profesie; nu poate oricine să spună ţăranilor că e

„student trimis de regina să le dea pămînt, ori să-i pună să „jure pe stea, pe seceră sau pe ciocan.

„Guvernele eşite din astfel de alegeri nu vor avea a se „teme de nimic, nu vor avea să țină nici o socoteală de opi- „nia publică luminată, căci ea n'are nici o influență asupra ma- „selor; şi dovada o avem în chipul cum, de trei ani, guvernele „îşi bat joc de această opiniune.

„Oare toată destrăbălarea din această epocă, care a dus „o țară aşa de bogată şi de bine situată ca a noastră aproa- „pe de faliment material şi moral ar fi fost cu putință dacă „controlul guvernelor ar fi depins de un corp electoral lumi- „nat (deşi bineînțeles nu acel al răposatelor colegii censitare)? „Să-şi pună orice om cu bun simț mîna pe conştiință şi să răs- „pundă la această întrebare. Mulțimea ar fi vrut şi voeşte şi „astăzi mai multă dreptate, mai multă cinste şi competență de „la cei ce o administrează; şi aceasta nu poate veni decît de „la o aristocrație *demofilă*, cum o demonstrează marele Aristot.

„Atunci n'ar fi mai cuminte să facem ceiace se cheamă „«machine en arrière» şi să revenim, nu la ce a fost odinioară „regimul electoral din vechiul regat, dar la o practică mai po- „trivită stării culturale a poporului nostru.

„*A combate astăzi sufragiul universal înseamnă a merge în* „*contra vîntului. Nu doară pentrucă aşi rămîne singur de pă-* „*rere*; până şi deputați țărănişti mi-au mărturisit că acesta e „rere; dar pentrucă aşi fi singurul care s'o spun şi în pu- „blic. E atita lipsă de sinceritate la politicianii noştri, încît „până şi cei mai convinşi adversari ai dreptului de vot ob- „ştesc şi egal, care între patru ochi nu se sfiesc a-l condamna „pe față, îl proclamă totuşi sus şi tare ca pe un panaceu des- „tinat a face fericirea țării.

„Şi să vedeți până unde duce nesinceritatea şi necinstea „în discuțiunile politice. Diferite grupări politice contestă par- „tidului liberal paternitatea reformei agrare şi a celei electorale, „fiindcă le consideră ca nişte titluri de glorie, ca nişte scrisori „de recomandație față de alegători. Eu, din contra, recunosc „partidului liberal paternitatea acestor reforme, şi le găsesc „rele. Prin aceasta mă fac poate odios mulțimii. Dar adevărul „e adevăr şi faptele petrecute la lumina zilei, în văzul tuturor, „nu se pot ascunde.

„Acelaşi ipocrizie în chestiunea unificării. Se vorbeşte me- „reu de unificare; dar aceasta e un simplu cuvînt. Unificarea „aşa cum trebue s'o dorim nu va rezulta din faptul că la Ti- „mişoara sau la Oradea Mare se va bate sau se va fura ca „la Bucureşti sau ca la Cetatea-Albă, ci din mulțumirea popu- „lațiilor aflate subt un anumit regim. Şi noi vedem că tot ce „se face de trei ani subt falaciosul cuvînt de *unificare* duce „la rezultate diametral opuse. E adesea greu să înveți să tragă „pe stînga un cal care a tras multă vreme pe partea dreaptă „a oiştii; şi vreți ca nişte populațiuni care, din generație în

„generație, au trăit, mai bine de o mie de ani, subt un anumit „regim şi cu anumite obiceiuri,—să primească voios dintr'odată „o complectă şi radicală schimbare?

„Ştiu că există mulți intelectuali care gîndesc ca mine, „atît în ceiace priveşte dreptul de vot cît şi în privința aşa „zisei unificări.

„Dar ei se află subt imperiul *contagiunii mentale* pe care „aşa de bine o analizează Gustave Le Bon".*

„Elita, care gîndeşte într'un fel şi vorbeşte într'altul, sau „nu îndrăzneşte să-şi spună părerea în public, elita dela noi, „are o atitudine care nu poate fi numită altfel decît un *act de* „*laşitate*".

Inainte de a vorbi de toată întinderea curagiului moral, de toată tinerețea de îndrăzneală cu care un om de aproape 70 ani se instalează într'o situație de opiniuni considerate *tabu* în societate,—să vedem dacă atitudinea politică în aparență reacționară a lui Ciurcu nu era, în realitate, mult mai ştiinți- fică decît altele.

Din crîmpeele de articole de mai sus se vede că ideile sale fundamentale erau:

1. Laşitatea unei elite care abdică dela drepturile ei.
2. Necesitatea absolută de o elită, veche sau nouă.
3. Comparația între oligarhia din trecut şi aşa zisa demo- crație de azi, în favoarea celei dintâiu.
4. Nevoia de a zvîrli modelele apusene şi, făcînd tabula rasa în cap, apoi deschizînd ochii deasupra realității romîneşti, să chibzuim regimul potrivit cu aceasta şi numai cu aceasta.

In ceiace priveşte laşitatea elitei, toată lumea este de a- cord. Niciodată valorile individuale dela noi nu s'au ascuns mai mult, niciodată intelectualitatea adevărată nu a cunoscut atîția anonimi intimidați. Este, nu singurul, dar poate cel mai dureros spectacol din țara romînească.

Cît despre necesitatea, in tot cazul, a unei elite, nicăeri ca la noi aceasta nu e mai poruncitoare. Cum spuneam şi altă dată, ne trebue neapărat o aristocrație,—că ne-o da-o şcoala, ori că ne-o da-o sindicatul, puțin importă, dar trebue o nobleță de merit, la noi unde nici măcar de cealaltă nu avem.

Nu mai puțin evidentă mi se pare datoria de a rupe cu prostul obiceiu al contrafacerii occidentale. Pentru aceasta, îmi permit să trimit pe cetitori la un articol anterior, unde vorbesc mai pe larg de o asemenea nevoe.

In sfîrşit, ajungem la chestiunea regimului electoral. A- vea oare dreptate Ciurcu să spună că votul universal la noi e rău? Să vedem.

* Urmează, în manuscris, extrase din lucrările sociologice ale lui Gustave Le Bon, lucrări interesante—deoarece ideile cuprinse sînt copiate după autori de samă, ca Tarde şi Scipio Sighell.

Reprezentarea prin deputaţi a unui Stat, şi recrutarea acestora s'a făcut întotdeauna în istorie, în mod *simultan*, după două criterii: unul calitativ şi altul cantitativ. Dar criteriul calitativ nu trebue să fie (cum vor partizanii reprezentării proporţionale) un corectiv secundar al celuilalt; dimpotrivă: principiul fundamental trebue să fie calitativ, şi numai ca un procedeu de realizare, ca o metodă comodă, se va întrebuinţa înlăuntrul categoriei calitative măsurătorile cantitative. Aşa s'a procedat totdeauna în istorie. Să ne gîndim numai la acel parlament de prinţi care era vechiul Sfînt Imperiu al Naţiunii Germane, şi mai tîrziu Bundesrath-ul. Pe vremuri, Statul era un bun element calitativ; tot astfel vor fi, într'o viitoare Europă federală, statele naţionale.

Astăzi în occident avem, ca criteriu calitativ, împărţirea după avut în clase sociale.

La noi însă, această împărţire este pe deoparte prea recentă, pe de altă parte variabilă pentru a constitui criteriul calitativ cerut. La noi nu există tradiţie nici capitalistă nici muncitorească, ş'apoi fiecare gospodărie romînească trebue, vrînd-nevrînd, să joace la bursă. Instabilitatea regulatorului suprem al vieţii economice: moneda, face ca mereu să *răsară* atît îmbogăţiţi, cît şi sărăciţi *proaspeţi, astfel că nici averea nu poate servi ca criteriu calitativ*.

Rămîne atunci Statul. Dar acesta este unul singur, şi deci nu poate servi ca criteriu. Nu poţi înlăuntru unui Stat unic, să împarţi cetăţenii *pe State*. Vin atunci subtilităţile juriştilor care rezolvă acest paradox prin faimoasa teorie a ficţiunii, după care un deputat, deşi ales numai de o singură circumscripţie electorală, reprezintă totuşi toată naţiunea. In ţările unde nu avem criteriul calitativ al unor situaţii stabile de averi, această ficţiune devine realitate şi atunci ajungem să avem, ca singur criteriu electoral calitativ, criteriul *geografic*. Azi în Romînia, deputatul reprezintă, cum spuneam şi altă dată, simple bucăţi de pămînt, şi nici de cum interese colective de oameni. Votul universal, cu cît o fi mai universal, va agrava această situaţie; iar reprezentarea proporţională ar smulge cîteva concesiuni platonice neînsemnate, şi astfel ar acredita şi mai mult regimul. Sufragiul universal pe baze economice, ca în Apus,—da. Vot universal geografic ca la noi,—nu. Alexandru Ciurcu a avut şi aici dreptate. Iată de ce azi, dînd la o parte sistemul pur numeric al sufragiului universal, trebue căutat altceva, şi anume un criteriu calitativ veritabil.

La un asemenea criteriu calitativ se gîndea Al. Ciurcu, cînd vorbea cu amărăciune de laşitatea elitei dela noi, la abdicarea ei dela prerogativele sale naturale.

Dar care anume ar fi cel mai potrivit criteriu calitativ după care să fie reprezentată ţara? In privinţe aceasta Alexandru Ciurcu nu a avut vreme să ne dee preciziuni. Ştim

numai atît: criteriul cantitativ îl dezaproba cu totul *; cît despre sistemul cenzitar, pe acesta il numea *anachronism*.

Deaceia este probabil că, strîns între aceste două refuzuri, pe de altă parte avînd prea mult simţul realizărilor practice pentru a se gîndi la o elită vag intelectuală, la un Olimp de savanţi, în felul Saint-Simoniştilor, – Alexandru Ciurcu s'ar fi oprit poate la criteriul calitativ al unei elite profesionale. In favoarea unei asemenea presupuneri pledează şi împrejurarea că în timpul variatelor sale cariere, fusese inima şi sfătuitorul de căpetenie a două sindicate romîneşti, şi nu dintre cele mai neînsemnate. In sfîrşit, ne mai face să credem aceasta şi faptul că toată viaţa a fost un om care a iubit mult mai mult meseria decît cîştigul.

Acestea sînt consecinţele logice ale gîndirii politice atît de puţin reacţionare a lui Alexandru Ciurcu, a aceluia care timp de o generaţie şi jumătate a vorbit oamenilor dela noi aşa:

„Luaţi sama cînd vreţi să zvirliţi un lucru rău, şi gîndi-„ţi-vă că cel ce voiţi a pune în loc poate fi încă şi mai ne-„potrivit. Nu schimbaţi niciodată decît mai rău pe mai bun; „dacă aţi făcut altfel, nu ne rămîne decît să stricăm ce am fă-„cut, şi numai în urmă să reflectăm la ce om face.

„In sfîrşit, mai presus de toate, să ne ferim de a fura de „aiurea, căci fiecare ţară îşi are firea ei osebitoare; dacă om „veni să trîntim de-a-gata vre-o întocmire de împrumut, o să „avem rezultatele cele mai stranii. Pilde şi învăţături nu tre-„buesc cătate în Spaţiu, ci în Timp. Nu din străinătate, ci din „Trecut, din trecutul nostru, singurul povăţuitor cuminte, să „ne inspirăm, atît pentru a păstra, cît şi pentru a schimba. „Să ne deschidem ochii, şi atîta tot; ochii feţei, ochii minţii, „ochii iubirii, ca să privim cu ei lumea dela noi, şi nu alta".

Dar, un lucru trebue lămurit. Cînd vorbim de Trecut ca povăţuitor, ca icoană, ca pildă, ca oglindă, înţeleg ceva cu totul deosebit de revenirea pură şi simplă la vechile aşezăminte. Faptul că cele nouă sînt mai rele, nu vrea să zică să luăm la loc pe cele de mai înainte. O instituţiune socială nu are, prin ea însăşi, nici un fel de valoare proprie. Singurul lucru important este *raportul* dintre instituţiunea considerată şi restul instituţiunilor existente în societate, *raport* potrivit căruia aşezămîntul despre care este vorba se acordă, se adaptează mai bine sau mai rău cu ambianţa generală dintr'o societate dată.

Cînd, de pildă, comparăm viaţa politică depe vremea sufragiului restrîns cu aceia de azi, şi constatăm că cea dintîiu

* Cu privire la criteriul numeric, cita următorul pasagiu din Pascal: „Dece urmăm pluralitatea? fiindcă cei mulţi au mai multă minte? nu. Pentru că au mai multă putere". Şi din faptul că puterea a fost conferită numărului, sau cel puţin acelora care conduc numărul, din faptul că numărul este convins de a fi totul, de a putea totul, urmează că linguşitorii acestei puteri noi se înmulţesc in fiecare zi spre a o servi. Legiuitorii şi miniştrii au devenit sclavii ei.

era mai ordonată şi mai decentă, aceasta nu înseamnă: nici că sistemul cenzitar este superior votului universal,—nici că trebue să ne întoarcem la vechile colegii electorale,—ci cu totul altceva.

Singurul lucru ce se poate imita din trecut este *raportul* dintre o instituţiune dată—şi restul mediului social, raportul dintre diferitele organe ale fiinţei sociale, — bun înţeles, dacă acesta este mai bun decît cel actual. In exemplul nostru vom cerceta pentru ce şi întru cît regimul electoral de altă dată se acordă mai armonios cu ambianţa socială generală, pentru a imita, nu regimul, nici ambianţa generală de atunci, ci *adaptarea mai mare* dintre ele, acordul mai coherent care există între situaţia claselor, moravurile, gradul de cultură, forma de guvernămînt, distribuţia averilor, structura etnică, etc.—şi acel regim electoral.

Fireşte, a avea viziunea unui asemenea raport este delicat şi anevoios. Tot aşa cum, dela o ţară la alta, lucruri sociologiceşte identice pot avea nume diferite, sau lucruri deosebite nume identice, tot astfel pentru o aceiaşi ţară avem de întîmpinat, dela o epocă la alta, greutăţi de observaţiune analoage. Există, ce e drept, o ştiinţă specială, numită sociologia, care se ocupă tocmai cu asemenea raporturi dintre părţile componente ale unei societăţi. Din nenorocire, prea puţină lume reuşeşte să aibă o mentalitate sociologică riguroasă. Duşmanul cel mare al acesteia este prestigiul mistic al *„cuvintelor politice"*. Se numesc „politice" acele vorbe care au darul de a produce panică printre oameni. Astfel e Patriotismul, în numele căruia se fac atîtea lucruri reprobabile, tot aşa Socialismul, azi considerat la noi ca o nelegiuire, tot astfel Conservatismul, confundat de cele mai multe ori cu un reacţionarism sălbatec şi desuet.

Poporul romîn suferă în chipul cel mai dureros de *Fetişismul vorbelor*. Deaceia avem, neîntîrziat, datoria cetăţenească de a limpezi cuprinsul unui număr cît mai mare de asemenea cuvinte primejdioase.

In numărul viitor al acestei reviste vom încerca să desluşim pe acela de Patriotism. Intr'un număr trecut din revista „Independenţa economică" făceam acelaşi lucru pentru expresiunile Socialism şi Capitalism.

Acum, şi cu prilejul omului care a fost, poate, cel mai mare dintre conservatorii adevăraţi ai noştri, am încercat să desprindem o definiţie a conservatismului.

Spuneam că se numeşte conservator acela care are ca scop *schimbarea* şi numai ca mijloc *păstrarea*, care vrea să prefacă Prezentul rău inspirîndu-se dela un Trecut mai bun. Dar această păstrare a lucrurilor de altă dată nu înseamnă o revenire pură şi simplă la ele. Trecutul nu ne dă modele propriu zise, ci darul mai modest al unui *argument a fortiori* în favoarea urgenţii unei reforme. Intr'adevăr, dacă pănă şi

Trecutul, care prin însăşi calitatea sa de „trecut" s'a dovedit neîndestulător, ajunge să fie mai bun ca prezentul, *a fortiori* înlocuirea acestuia cu altceva devine o nevoe de neînlăturat. Iată pentruce spuneam că scopul conservatorului e schimbarea.

Dar mai spuneam şi că mijlocul schimbării este *păstrarea*. Aceasta este partea specifică lui, care îl diferenţiază de radicalism, unde schimbarea este dorită indiferent de felul procedeului. Să vedem ce anume trebue să înţelegem prin *conservarea* căreia doctrina îşi datoreşte numele.

Spre deosebire de radicalism care, cu uşurinţă, poate aluneca spre internaţionalism, conservatismul este, prin excelenţă, *naţionalist*. Insufleţit, mai presus de toate, de iubirea neamului său, conservatorul adevărat caută care anume este psichologia particulară a poporului său. Şi, fireşte, nicăeri nu o va găsi mai bine ca în istoria ţării.

O istorie naţională este o succesiune de regimuri sociale diferite, decurgînd unele dintr'altele şi avînd, fiecare, un timp de grele începuturi, apoi o perioadă de rendement strălucit, în sfîrşit o fază de deficituri şi de decădere, care justifică şi determină trecerea la regimul următor. Conservatorul este un *laudator temporis acti* tocmai pentrucă momentul în care trăeşte aparţine unui *sfîrşit* de regim; tocmai pentrucă vrea să reformeze, are datoria să nu privească în trecut, decît perioadele de prosperitate deplină. Numai acestea îi pot sluji ca modele pentru schimbarea viitoare.

Dar în ce constă întrebuinţarea modelului, ce înseamnă această imitaţiune a „temporis acti"?

Am mai spus-o. Nu înseamnă nicidecum reîntoarcerea pură şi simplă la lucrurile vechi, ci copierea acelui *raport* sociologic dintre instituţiunea ce trebue reformată şi ambianţa socială generală, *raport specific, raport optimum* pentru o naţiune dată, raport pe care logica singură e neputincioasă a ni-l dezvălui, raport pe care nu e în stare să ni-l divulge decît o adîncă, o iubitoare, o conştiincioasă şi o iscusită cercetare a trecutului neamului. Iată pentruce conservatorul îşi îndreaptă într'acolo privirea.

Dela o epocă la alta, aspectul instituţiunilor trebue să se schimbe, şi poate să se schimbe cînd în rău, cînd în mai bine. Raportul, însă, dintre ele trebue neapărat să se ameliorеze necontenit. Dacă uneori îl descoperim azi mai rău ca cel de eri, atunci avem datoria să-l copiem pe acesta din urmă.

Iată ce înţelege conservatismul adevărat să păstreze şi să imite dela vremile apuse. Atitudinea sa politică este dintre cele mai folositoare comunităţii. Radicalismul e şi el util, dar mai incomplect şi mai extremist. In timpurile de linişte, funcţionează ca simplu corectiv, ca regulator, şi numai în clipele de cumpănă ca un „pis-aller" necesar.

In schimb, mentalitatea conservatoare este aceia a unui reformist liniştit, a unei inovaţiuni cumpătate, cronice, anevoioase şi riguros ştiinţifice. Pentru a fi un bun revoluţionar,

este mai uşor. Oamenii generoşi sufleteşte sînt mai mulţi decît se crede. Pentru a fi însă un conservator veritabil, este nespus de mult mai greu. Generozitatea şi probitatea singure nu sînt de ajuns. Mai trebue spirit ştiinţific, experienţă practică, cultură istorică şi spirit realist.

Iată pentruce mentalitatea conservatoare este aşa de preţioasă. Iată, în sfîrşit, dece Alexandru Ciurcu este o figură atît de mare.

Al. Ciurcu a avut de trăit două vieţi, două lumi, două Romînii cu totul deosebite sociologiceşte una de cealaltă. În zilele sale din urmă, Ciurcu începea o nouă tinereţe de luptă. Activitatea căreia îi consacrase tinereţea dintâiu şi maturitatea de apoi,—această activitate devenea inutilă. Timp de peste patruzeci de ani, Ciurcu combătuse vechea oligarhie. Vechea oligarhie cade,—dar, din nenorocire, o alta nouă, mult mai proastă, mult mai netrebnică, îi ia locul. Cu o nespusă melancolie vedea Ciurcu că cei patruzeci de ani de muncă nu aduseseră decît ceva încă şi mai rău pentru ţară. La şaptezeci de ani de vîrstă, trebuia deci să-şi făurească un cu totul alt plan de luptă, să-şi croiască o tinereţă nouă. Şi la şaptezeci de ani de vîrstă, Ciurcu nu a stat la îndoială să o facă.

Cu riscul de a fi blamat de acei ce *preferă unei consecvenţe morale o consecvenţă verbală, cu durerea de a recunoaşte inutilă o muncă de patruzeci de ani întregi,* dupăce a adunat zi cu zi, în perioada de lungă eclipsă dela 1918 până la 1921, regrete peste revoltă, mîhnire peste indignare, decepţie peste consternare, — în ultimele zile ale vieţii sale se pregătea să izbucnească.

Gazetarul care a scris întotdeauna cu atîta uşurinţă, abundenţă şi promptitudine,—pentru prima oară scria şi nu publica. În sertarele lui se acumulau foi începute şi neisprăvite în jurul unui acelaşi subiect. Era semn că de data aceasta era vorba de un lucru care depăşea în însemnătate tot ce fusese până atunci.

În aceste manuscrise rămase, Ciurcu începea a pune guvernelor chestiunea fundamentală: „Bazele constituţionale ale ţării sînt rele, sînt mai rele chiar decît acele de odinioară. Să nu ne reîntoarcem la acestea. Dar să găsim altele noi, mai bune. Şi atunci, să ne întoarcem ochii spre trecutul neamului. De acolo să luăm pilde şi poveţe".

Din nefericire, nu sfîrşise bine de luptat împotriva rezistenţelor unei lumi proaste şi timorate, alarmată de aparenţa verbală de reacţionarism a curajoasei sale întreprinderi; nu sfîrşise bine de împlîntat cele dintâiu începuturi ale noii tinereţi pe care i-o cerea ţara; nu sfîrşise încă,— şi ne-a fost luat.

De aceia, din partea critică a cugetărilor sale depe urmă, nu ne-au rămas, decît cîteva file răsleţe. Iar partea constructivă a celei de-a doua cariere a sa de gînditor, nu o vom cunoaşte niciodată.

D. I. Suchianu

Miscellanea

Note (*Creştinism.—Votul universal.—Cultura franceză.—Modernism*)

I. Războiul a adus un val de bestialitate, care încă ne bîntue.

În faţa acestei stări de lucruri, conştiinţele senzibile caută o izbăvire. Conştiinţa d-lui Galaction o găseşte numai în divinele învăţături ale lui Iisus Christos. Noi publicăm cu plăcere scrisorile d-lui Galaction (d-sa ne anunţă că seria va fi lungă) şi pentru problema pusă, şi pentru atitudinea înnalt omenească a autorului şi pentru frumuseţa scrisului (să ne erte d. Galaction că ne mai gîndim la asemenea lucruri frivole, cînd e vorba de probleme atît de grave) şi chiar pentru *metafizica* pe care o desvoltă, deşi, copii ai veacului, o privim cu un alt ochiu decît d. Galaction.

D. Galaction zice că nu poate aştepta miile de ani de care mai are nevoe omenirea spre a se desbestializa prin evoluţie naturală. Pentru o mai grabnică desbestializare - d-sa îşi pune toată nădejdea în creştinism.

Un lucru însă: Pentruce creştinismul n'a învins în cei 2000 de ani trecuţi.

Oare nu cumva pentrucă omul încă nu s'a desbestializat prin e*voluţie?* Oare nu cumva pentrucă omul trebue să se desbestializeze prealabil pentru a putea fi creştin? Oare nu cumva „creştinismul" este unul din diversele nume ale rezultatului desbestializării?

Din scrisorile d-lui Galaction poate va reeşi răspunsul la întrebarea noastră.

II. Publicăm în acest Nr. un articol al d-lui D. I. Suchianu despre regretatul Ciurcu, care în vremea din urmă devenise colaborator al „Vieţii Romîneşti".

Pentru cetitorii noştri constanţi nu mai e nevoe să facem rezerve faţă cu articolul d-lui Suchianu. Ei ştiu că noi am luptat pentru votul universal şi înţeleg că, dacă dăm loc acuma unui articol împotriva acestei reforme deja realizate, o facem pentrucă autorul articolului, un eminent publicist, e mînat de o profundă grijă şi iubire pentru patria sa şi pentrucă orice opinie sinceră, serioasă, susţinută cu ştiinţă şi cu talent va găsi întotdeauna loc în coloanele acestei reviste,—rămînînd să facem rezerve, ori chiar să o combatem.

Nu e locul şi timpul acum să desvoltăm din nou tema noastră.

Vom spune numai atît:

Asupra rezultatelor dela început ale votului universal nu ne-am făcut iluzii. Noi le-am prevăzut în această revistă. Le-am prevăzut și mai rele; mai multă pasivitate a mulțimii și mai multă demagogie. Și încă pe-atunci nu puteam ști că primele rezultate ale votului universal vor coincida cu o epocă așa de tulbure ca acea de azi, datorită războiului.

Despre „firea" deosebită a popoarelor, nouă ni se pare că de o vreme se face un caz exagerat. Omenirea e diversă, dar nu atît de diversă, cum cred unii. Nici chiar în literatură, unde în adevăr vorbește și trebue să vorbească spiritul specific al unui popor. Literaturile *populare* (subliniem cuvîntul) nu sînt atît de deosebite. Din contra. Și chiar s'au căutat pricinile marilor asemănări dintre ele. Iar literaturile culte... O poezie de Verlaine samănă mai bine cu cutare poezie japoneză dela anul 1000 decît cu una a lui Victor Hugo. In privința formelor sociale, monotonia e exasperantă și nu face onoare spiritului inventiv al omului. Anumite forme de familie și de organizare a tribului, etc. din vechea Eladă la fel cu cele dela Irochezii din America de Nord, cu toate că Vechiul și Noul continent erau despărțite prin Atlantic ca pămîntul de lună. (De altminterea, și d. Suchianu, în propunerile sale practice—vezi și articolul său „Elegie rumînească" dintr'un număr anterior al „V. R."—reclamă, pentru Romînia, forme care au fost cîndva aiurea, și chiar Ciurcu spune să căutăm ceiace ne trebue în timp nu în spațiu).

Cu privire la nepotrivirea votului universal pentru noi, popor pe o treaptă inferioară țărilor, de unde l'am luat, vom observa că, odată ce am introdus industria, căile ferate, universitatea, *toate formele și toate instituțiile din Occident, nu puteam să nu introducem și formele politice corespunzătoare acestui stadiu de civilizație. Rusia* a crezut că poate introduce una fără alta și a ajuns—unde o vedem. Japonia, cînd a introdus civilizația europeană, a introdus și formele politice, așa de „nepotrivite" (s'ar părea) pentru acest popor galben din Extremul-Orient, care ține la intangibilitatea *sufletului* lui, ca nici un alt popor din lume.

A doua observație a noastră e în privința trecutului. Noi credem că nu avem sorți să tragem un profit apreciabil din studiul trecutului, pentrucă noi nu ne-am desvoltat în voe, după firea noastră, căci am fost subt Turci (și un timp și subt Ruși). Tot ce-a fost, a fost mai mult sau mai puțin în funcție de această tristă situație a noastră. Și atunci, „învățămintele" trecutului ar putea să ne înșele: să ne facă să luăm ca eșit din desvoltarea noastră, ceiace în realitate a fost cu totul altfel.

Această cam lungă discuție a noastră dovedește importanța articolului d-lui Suchianu. Tot ce scrie d-sa este rezultatul unor preocupări serioase. Și d. Suchianu mai are și avantajul unei culturi solide și al unui talent literar excepțional și—mai presus de toate—al unei splendide tinereți.

Acest tînăr ardent va face de multe ori să se vorbească de el. Facem această proorocire, fără teamă că viitorul ne va desminți.

P. S. Deși Ciurcu nu mai este printre noi, ca să ne lămurească, totuși vom discuta o afirmare a lui (și nu și a d-lui Suchianu), conținută în citația d-lui Suchianu. Ciurcu spune că în regimul votului universal, *elita* a fost înlăturată; că subt vechiul regim, elita era în capul trebilor. Atunci pentruce a combătut el vechiul regim? Poate pentrucă în acel regim elita trebuia, cum spune el, să se dea la abuzuri, pentru a-și asigura majorități, ca să poată guverna „spre binele țării"? In acest caz, concluzia ar fi domnia absolută a elitei, ca să nu mai fie nevoită să facă abuzuri din iubire prea mare pentru țară. E teoria bunului tiran.

Dar astăzi, cînd avem un guvern exact ca cel din 1914, avem iarăși dominația vechei *elite*. Iată că și subt regimul votului universal, lucrurile pot merge bine. E drept, rămîn „abuzurile" necesitate pentru a putea „face binele". Concluzia apare din nou: domnia absolută a elitei.

Pentru noi lucrul e simplu: O țară trebue să fie guvernată de o elită. Dar elita trebue să fie dezignată și controlată de popor. Altminterea își face interesele ei de clasă. Apoi trebue să știe ce vrea poporul,—iar ea să aibă priceperea de a realiza acea voință. De aceia am luptat pentru votul universal. Că ar fi mai bine ca poporul să voteze pe categorii sociale, ori profesionale, decît pe regiuni geografice? Se poate. Până ce însă evoluția ne va duce acolo (*dacă* ne va duce; și dacă d. Suchianu are dreptate, evoluția ne va duce; altă „dreptate" nu poate avea o teorie politică, decît realizarea ei izvorîtă din natura lucrurilor), așa dar, până ce evoluția ne va duce acolo, forma politică superioară, adică cea mai bună, adică cea din urmă formă de adaptare a omenirii la tristele condiții de pe acest pămînt, este regimul sufragiului universal.

De altminterea, dacă acest regim a venit, trebuia să vie. (In cazul nostru, ni l'a impus istoria reprezentată de revoluția rusească și de presiunea Apusului civilizat, cu care am venit în mai strînse legături cu prilejul războiului).

Dar indiferent de toate acestea, cînd vedem votul universal în atîtea țări europene, americane și chiar asiatice și africane, cînd vedem că devine tot mai „universal", cînd (cine ar nega-o?) e clar că în curînd îl vom vedea pe tot globul, ce putem face decît să constatăm că e o formă fatală prin care trebue să treacă omenirea, toate „umanitățile", cum trece fiecare individ prin pubertate, maturitate și bătrînețâ?

III. Din articolul d-lui Ralea din acest număr—minunat foc de artilerie susținut cu o atît de generoasă risipă de muniții—aflăm, nu fără surprindere, că există persoane (d-sa nu le numește) care cred că „V. R." e în contra culturii franceze!...

Acești oameni nu cetesc revista noastră. Au auzit de ea din articolele vre-unui Rică Venturiano.

A fi în contra vre-unei culturi, oricare ar fi ea, este o prostie și o impietate. Orice cultură este o sforțare a maimuței inteligente de a se ridica mai sus, spre Dumnezeu. Noi n'am căzut în păcatul de a combate vre-o cultură. (In momentele cînd aveam groază de Ruși, chiar la începutul războiului mondial, am arătat entuziasm pentru literatura rusească și admirație pentru sufletul rusesc).

Noi am apărut acum șasesprezece ani cu mai multe gînduri, dintre care pe primul plan a fost acela de a apăra cultura franceză împotriva atacurilor aduse acestei culturi de cătră cea mai însemnată parte a intelectualității romîne.* Naționaliștii, junimiștii, puternici pe atunci în învățămînt și în publicistică, proslăveau cultura germană și tratau cu dispreț pe cea franceză. Germania era modelul științei, virtuților, patriotismului, etc., etc.. Franța—decăzută, imorală, jidovită, socialistă, ateistă, etc., etc..

Noi nu am combătut cultura germană—prostie asta n'am făcut'o. Cel mult dacă am ricanat uneori, cînd ni se scotea ochii cu cultura germană, mai ales că simțeam că ceiace-i încînta pe germanofilii noștri, deveniți acum ferventi germanofobi, era reacționarismul german, militarismul german, polițismul german.

De cîte ori am fost noi luați în rîs, pentru franțuzismul nostru! Eram tratați cu mult dispreț pentrucă cităm în articolele noastre Francezi. Cultura franceză era pentru ei neserioasă, superficială, bună pentru cucoanele stricate, nu pentru oamenii de studiu.

Marna însă a dovedit că Franța nu era „decadentă" și noi, în urma acelei lupte, am arătat în „V. R." că „decadența" Franței s'a dovedit o halucinație bolnăvicioasă a reacționarilor noștri naționaliști, junimiști, tradiționaliști, moraliști, etc..

IV. In recenzia sa din acest număr, d. Topîrceanu, persiflează cu talentul său obișnuit, poezia așa numită modernistă. Voim să fa-

* Pentru antifranțuzismul său am combătut până și pe Eminescu.

cem cîteva distingeri.– Cei care cîntă „picioarele verzi" ale iubitei lor nu merită nici o discuție. Ei „se strîmbă". N'au nici sentiment, nici viziune, nici imaginație. Cei care au toate acestea, dar scriu „versuri" numai din punct de vedere tipografic, ar fi mai serioși și mai corecți față cu cetitorul, dacă nu și-ar tăia rîndurile, voind să imiteze versul. Proza lor, ar face mai multă și mai bună impresie. Cei care-și îngădue libertăți cu măsura și cu ritmul— cu voe sau fără voe —ar trebui să înțeleagă că *versul* nu e o invenție conștient voită, ci o necesitate organică, dovadă existența lui în poezia populară a tuturor popoarelor europene. Cei care au numai greșeli de măsură, de ritm ori de rimă, ar trebui să-și lucreze mai cu osîrdie manuscrisul.

Și numai cei care au, în adevăr, de exprimat un ritm „anormal" sufletesc, care au de notat, minuțios și oarecum chinuit, stări cu totul intime și uneori morbide,—numai astfel de scriitori au dreptul (dacă nu pot altfel) să se abată de la armonia clasică a versului. Dar și forma acestor poeți trebue să aibă legile ei întemeiate pe anumite combinații de sonorități din care să rezulte în *definitiv* armonii, numai cît de o altă natură decît cele cu care sîntem obișnuiți. Și atunci – forma corespunzînd fondului, cetitorul va fi *învins* și nu va mai avea ce obiecta!

In privința obscurității, lucrul nu e mai complicat. Cînd cineva e obscur din lipsă de talent, lucrul e simplu: n'are talent. Cine e obscur din cauza *naturii* fondului, e dator să renunțe la fond, dacă nu poate fi făcut inteligibil, căci poezia e *tipărită* spre a fi înțeleasă. Iar fondul e obscur pentru cetitori, cînd senzațiile scriitorului nu numai că sînt excesiv de deosebite de ale celorlalți oameni, dar nu au nici măcar vre-o analogie cu ale altora, ori cînd – ceiace e același *lucru*— imaginile sînt *bazate pe similaritatea a două senzații ori percepții, care nu-i existență decît pentru autor și care deci nu poate fi percepută* de nici un cetitor, ori, *cel mult, numai de cîțiva, care sufăr exact de a*ceiași *anormalitate* cași poetul.

Incolo, dacă „obscuritatea" cere oarecare sforțare de atenție, ori o deprindere cu stilul unui poet, nu trebue să-i aruncăm poetului piatra.

Dar în privința celor cu forma „liberă" sau obscuri din lipsă de talent, ori (ca să exprimăm același lucru prin alți termeni) din pricină că așa e mai interesant, sîntem alăturea de d. Topîrceanu.

Dar asupra chestiilor tratate în aceste „note" grăbite, vom reveni probabil altădată.

P. NICANOR & CO.

Recenzii

F. Aderca, *Personalitatea*, Edit. Socec, 1922, București.

Cartea aceasta e scrisă acum doisprezece ani, cînd autorul ei nu părăsise încă băncile școlii. El a crezut că trebue s'o republice azi și desigur nu a făcut rău, căci problema pe care o tratează, nu a pierdut nimic, în ceiace privește actualitatea.

Succesele politice ale unui popor nu sînt totdeauna însoțite și pe tărîmul cultural de urmări fericite și desigur vorbele lui Nietzsche din „Considerațiile lui inactuale": „Infrîngerea e adesea mai ușor de suportat decît victoria" exprimă un profund adevăr.

Una din aceste urmări e întotdeauna exaltarea orgoliului și a vanității naționale, un șovinism îngust, intolerant și orb, invadînd în toate domeniile.

In ceiace privește pe cel literar, un artist adevărat se inspiră fără îndoială și întreține creația sa din motivele sufletești ale poporului sau ale rasei din care face parte, iar imitațiile servile ale unor opere „dernier cri" ale Parisului, Berlinului sau ale Vienii, fie ele dadaiste, futuriste sau expresioniste, gustate în cercuri restrînse, nu pot avea decît un succes trecător.

A judeca însă o operă artistică din punctul de vedere exclusiv
al sufletului național, un suflet care,—pagină încă pe trei sferturi ne-
scrisă,—deabia a început a crea valori mai înalte; a condamna orice
influență străină ca ceva primejdios sau dăunător; a cerceta actul de
naționalitate a scriitorului cași certificatul lui de civism; a admite ca
motive de inspirație numai cîntecele populare sau trecutul redat în
retorica manualelor de istorie,– e un semn de îngustime intelectuală și
de primitivitate.

Impotriva acestor monopolizatori de ideal național, împotriva a-
cestor falși apostoli și pretinși intelectuali ai Romîniei mari și a so-
fismelor lor grosolane, polemizează d. Aderca, revendicînd în fața lor
drepturile personalității, în domeniul artei și al vieții.

In privința felului cum concepe d-sa rolul acestei personalități
ca supra-energie și ferment al progresului, s'ar putea desigur face
unele rezerve cași a furibundelor sale atacuri împotriva creștinismu-
lui sau a școlii moderne.

Afirmațiile sale în această privință, uneori pretențioase, alteori
puerile, trădează un discipol prea fanatic al lui Stirner și al lui Nietzsche.

Dar entuziasmul juvenil de care sînt străbătute aceste pagini,
săgețile abil aruncate adversarilor, verva combativă, spiritul mușcător,
fac lectura acestei cărți cu deosebire simpatică. Ea îți lasă în adevăr impresia unei tinere și vii inteligenți „care caută într'o mină de
negură filonul de aur al propriei ei libertăți".

Argumentele sale împotriva teoreticianului autohton al antisemitismului care, reeditind pe Houston Stewart Chamberlain, vrea să dovedească inferioritatea unei rase, sprijinindu-se pe o rudimentară și arbitrară scară a valorilor, corespund adevărului științific cași umanității.

Și lupta sa în această privință nu poate fi decît binevenită, căci monopolizatorii de ideal național, care revoltau odinioară pe un Maiorescu și pe care i-a satirizat Caragiale, reprezintă – după cum spune d. Rădulescu-Motru, în curajoasa prefață a lucrării – forma cea mai primejdioasă a parazitismului social.

Și din acest punct de vedere, sîntem și vom fi încă multă vreme o țară balcanică.

OCTAV BOTEZ

* * *

George Georgian, *Biruințe și înfrîngeri*, Edit. Steinberg, 1922, București, Prețul 15 lei.

Autorul acestui volum de versuri are o calitate rară, pe care ținem s'o relevăm dela început. D. Georgian nu vrea să epateze cetitorul. D-sa încearcă să spună, cît il ajută mijloacele verbale, numai ceiace simte și gîndește. Iubita d-sale nu are picioare lungi și verzi ca de lăcustă.

Pe vremuri, această onestitate față cu sine și cu cetitorul era o datorie fundamentală, unanim recunoscută și înțeleasă, ca cinstea unei femei căsătorite. Astăzi însă, prin raritatea ei, constitue un merit. Și d. Georgian e un poet *original*, tocmai pentrucă nu e *„original"* ca toată lumea.

In afară de această calitate *negativă*, d. Georgian are din nefericire prea puține însușiri pozitive: cîteva nuanțe de sentiment mai rare și un fond propriu de idei poetice, în serviciul cărora pune uneori o imaginație subtilă. Atunci cînd stîngăcia de exprimare nu e prea evidentă, inspirațiile d-lui Georgian atrag, printr'o turnură de spirit particulară, o discreție ironică și senină în invenția subiectului. Iată, de pildă, subiectul poeziei *Jupiter*, cea mai bună din acest volum:

> Tresare Venus, căci în depărtare,
> Prin pulberea de lumi deosebește
> Cum Jupiter înflăcărat aleargă...
> De bucurie tainică și mare
> Și de pornirea care-o 'nsuflețește,
> Abia mai poate măsurat să meargă.

Pămîntul e mînios din această pricină. Și pe cînd Jupiter se apropie tot mai tare („conjoncțiunea" planetară), Venus, cu sfioasă și dulce ademenire, se uită lung la el zi și sară, până ce îl cucerește.

> Cum celor mari le-a fost întotdeauna
> Plăcut cu cele mici să se 'ntîlnească
> Și-o mîngîiere 'n urma lor să lase, —
> Așa zîmbește Jupiter acuma
> Văzînd făptura ei copilărească
> In frămîntări atît de serioase...
> Și iată că tăcerea ei divină
> Misterios de-adînc îl răscolește.

Venus nu se mulțumește cu atît. Ca să-l cucerească de-abinele și definitiv, ea începe să cocheteze cu Pămîntul...

> Un om atunci s'ar fi aprins mai tare,
> L-ar fi robit dibacea ispitire
> Și, doborît de dor și de durere,
> Ar fi căzut la ale *ei* picioare
> Și-ar fi cerșit plîngînd a ei iubire,
> Plătind nectarul scump -cu multă fiere.

Dar Jupiter nu e om. El e deprins cu drumuri drepte. El nu apreciază de loc acest manej sentimental în zigzag, această manevră clasică a strategiei feminine. Și liberîndu-și puternica-i aripă, își reia sborul pe căi neumblate până ce dispare în slăvile senine... Iar Venus, care — vorba lui Caragiale — „nu mai pricepe nimic", rămîne înecată de suspine, – pe cînd Pămîntul se pregătește să fie fericit... ca bietul Levin din „Ana Karenin".

Este evident că poemul conține aluzii precise la un episod, destul de banal pentru noi, din viața amoroasă zilnică. Poetul însă a izbutit să-l innobilieze, îmbrăcîndu-și doleanțele personale într'o plăzmuire discretă, amabilă și senină.

Dar ce prilej de imagini strălucitoare a pierdut d. Georgian Jupiter... Venus... intrigă siderală... Un Anghel, de pildă, cu subiectul acesta, ar fi aruncat o ploae de rachete în spațiile cerești și foc bengal în fiecare rimă.

D. Georgian nu știe să scrie. Găsești în volumul său expresii incorecte:

> Ca printre umbre trec *prin* oameni.
> Tot ce știam mi-s neștiute...

Greșeli de gramatică și de punctuație:

> Pe zi ce trece mi se *pare* toate —
> Pămîntul tot, și Cerul tot — nimica...

Construcții și ton „Vlahuță":

> Și-apoi la urmă, universul
> Nu-i doar un joc de năluciri?
> Nu minte strălucirea lunei?
> Nu mint a noastre chiar priviri?

Stîngăcii puerile și asonanțe în loc de rime:

> Și cînd așa, robit cu totul,
> Mă 'mbăt la colțul gurei *dulci*,
> Pe cine fericești, pe cine,
> Cînd eu nu mai egzist (!) *atunci*?...

Și, în sfîrșit, unele lucruri care probează o spăimîntătoare lipsă de gust:

> ...Și de cîteori încearcă, și de cîteori greșește,
> Pînă ce, cu greutate, opintirea unei nații,
> Așa unică făptură, așa vis desăvîrșește...
>
> („Lui Maiorescu")

sau:

> Și primul gînd ce-ți încolțește,
> Eu ne 'mpăcatul gînd al urei,
> In contra-a tot ce răsărise
> Din opintirile naturei...
>
> („Prima Durere")

sau bucata „Constanţa", întreagă, din care nu mai cităm, ca să ne cruţăm litera tipografică.

*

Pe vremuri, nu era „poet" decît acela care ştia să exprime ceiace simte. Darul de a comunica şi altora mişcările inimii tale şi plăzmuirile spiritului tău, — se numea talent. Şi cu cît această transmitere ideală era mai perfectă, mai fidelă, mai clară,—cu atît talentul era socotit mai mare. Iar un poet lipsit de talent, nici nu exista ca atare... Acest venerabil postulat al Criticei din toate timpurile, pare însă că a început să se clatine în vremea din urmă. Astăzi, poţi să fii poet — şi poet mare—fără să ai talent. Talentul nu mai e o condiţie sine-qua-non: e o simplă chestie de laborator literar. El se numeşte „instinct artistic" sau „ştiinţa scrisului"... Şi fiindcă talentul te obligă să-ţi exprimi cît mai perfect—ridiculement clair—cele mai tainice nuanţe de sentiment şi de gîndire, se întîmplă că, după Estetica subţire a obscurităţii voite, care frizează şarlatanismul profesional, — cu cît ai talent mai mare cu atît eşti mai mic...

Dar dacă e aşa, desigur că aşa a trebuit să fie. Legile progresului sînt implacabile. Ca să nu cădem în lupta pentru existenţă rămînînd în urmă, ne agăţăm şi noi—ce să facem?—de juponul acestei Evoluţii capricioase, care ne aruncă uneori, după cum se vede, buimăciţi şi resemnaţi, în mijlocul unor constatări paradoxale.

Să revenim la d. Georgian.

Dacă a fi poet înseamnă numai a avea sensibilitate imaginaţie, idei poetice, fără puterea obligatorie de a le da un veşmînt *original* sau cel puţin corect,—atunci de sigur că d-sa *este poet. Şi fiindcă* confraţii d-sale întru Apollo, care *fac şi critică militantă prin gazele*, l-au eliminat ca pe un corp străin *dintr'un organism omogen*, ne permitem să dăm d-lui Georgian un îndemn de „strategie literară". Avînd în vedere că d-sa este poet în toată puterea cuvîntului, dar n'are talent,—îl sfătuim să se facă modernist sau expresionist...

Atunci toate cusururile d-sale poetice se vor transforma în calităţi—şi puţinele calităţi în defecte, uşor remediabile. Nu poate să se exprime clar? Să-şi facă din obscuritate un punct de estetică înaltă. E prea onest cu cetitorul? Să nu mai fie. Vede o vacă albă în amurg? Să spună că e de ciocolată. Calcă şchiop în ritm şi nu e în stare să facă versuri corecte? Să le facă „libere"... Lucrul nu-i tocmai greu. Iată, de pildă, următoarea strofă—cam banală:

Şi cînd aşa, robit cu totul,
Mă 'mbăt la colţul gurii dulci,
Pe cine fericeşti, pe cine,
Cînd *eu* nu mai egzist atunci?

Schimbînd uşor ordinea cuvintelor şi punînd neapărat pe „egzist" la coadă, strofa s'ar putea transforma în versuri libere cam astfel:

Mă 'mbăt la colţ
Mă 'mbăt la colţul gurii dulci.
Robit aşa cînd *eu* cu totul
Pe cine
Fericeşti tu atunci, pe cine?
Egzist...

Aşa-i că strofa a cîştigat enorm?...

Nu-i mai rămîne d-lui Georgian altceva de făcut, decît să-şi aleagă o iubită cu picioare verzi, şi slabă numai piele pe oase, — ca să devie „expresionist".

G. TOPÎRCEANU

Knut Hamsun, *Pan,* tradus de Luca Ion Caragiale, începe seria de literatură scandinavă a editurii „Viaţa Romînească". Premiul Nobel care aţinteşte ochii curioşi asupra volumului de faţă, e încoronarea unei lungi cariere literare a autorului care a trecut acuma peste a şasea decadă a vieţii sale. Nu liniştita obişnuinţă a condeiului, în reculegerea cabinetului de lucru, i-a fost sortită de împrejurările vieţii lui sociale, ci aplecarea grumajilor în slujba toporului şi a târnăcopului, în munca trupească şi oţelirile musculare ca tăetor de lemne şi spărgător de piatră, muncitor la şosele şi fochist de vapor. Cum vedem, postul de controlor la vagoanele de dormit n'a fost una din cele mai umile ocupaţii ale sale. Dacă cu palmele lui aspre şi bătătorite ştie totuşi să mîngie simţiminte delicate şi discrete, dacă imboldul lui nu s'a răcit şi a izbutit să răzbească până la lumina realizărilor, e o dovadă care spune singură tăria chemării lui. Opera lui e mai mult aceia a unui om care a simţit şi a trăit, decît a filozofat asupra lucrurilor. Ceva se perindă statornic în mai tot ce citeşti de dînsul: sforţarea de a se menţine la demnitatea dăruită de rasa caracterului, amestecată cu o ironie uşoară pentru vulgaritate, pentru tipul burghez mai cu seamă. E un democrat de distincţie, cu o notă eroică în zelul cu care urcă scara elevaţiunilor morale, cu un romantism firesc credinţelor şi aspiraţiilor lui sentimentale, iubindu-şi prea mult eroii, cu toate silinţele ce depune în obiectivare.

Dragostea naturii, al cărei farmec îl zugrăveşte cu o linişte de contemplativ, îl consacră poet al vremii. Romanul de faţă e un exemplu. Fără stilizare şi sclipiri metaforice, fără de pretenţii filozofice, cel mult un vag panteism, transpune într'un cadru larg şi viu marea, fiordurile, cerul Norvegiei, dar mai ales pădurea cu vietăţile ei, cu o duioşie, cu un farmec proaspăt în care pluteşte o atmosferă de basm, un amestec de realitate şi de vis, o necontenită năvală de alegorie nordică. E o întoarcere la un stil bătrînesc caşi dragostea dintre Glaha şi Edwarda în care pluteşte o îndepărtată amintire din Turghenev. Într'un senin decor cinegetic, cu o sensualitate idilică de amoruri vînătoreşti, încolţeşte pe nesimţite o pasiune chinuită, în frămîntări de amor propriu bănuitor, de mîndrie dureroasă, întunecîndu-se până la un tragic nebănuit.

N'are asprimi realiste şi în artă predilecţii pentru tipuri originale—zugrăvindu-ne figuri de femei nordice voluntare, curios espansive; schiţînd în linii mari, cu un stil transparent, stările sufleteşti; izolîndu-şi de restul lumii grupurile care-l interesează. Te impresionează plăcut o sinceritate care e prin ea însăşi un merit al omenirii de elită.

Traducerea e literară şi dovedeşte o bună cunoaştere a limbii germane, dar mai puţin mulţumitoare în ce priveşte cealaltă condiţie.

CORA IRINEU

* * *

A. Procopovici, *Introducere în studiul literaturii vechi,* Cernăuţi, „Glasul Bucovinei", 1922.

Un studiu de istorie literară, cuprinzînd o perioadă mai mult sau mai puţin întinsă, se poate face în două feluri: se întrebuinţează documente originale şi până atunci neutilizate sau rău utilizate ori se face o sinteză a rezultatelor căpătate până în vremea redactării. Un studiu de felul din urmă este această carte.

În „Introducere" (p. 9—21) se fac cîteva consideraţii generale cu privire la evoluţia şi împărţirea literaturii romîne. Romînii au scrieri în limba naţională abia în sec. XV, cu mult în urma celorlalte popoare romanice. Cauza o pune autorul în cunoscutele argumente ale năvălirilor şi tulburării ordinei, în lipsa răgazului trebuitor unor asemenea lucruri. Ar trebui căutată însă, pentru vremurile de linişte, şi

în lipsa acelui „spirit comun" care condiţionează apariţia şi desvoltarea unei literaturi.

„Bibliografia" cuprinde atît lucruri din domeniul literaturii vechi, cît şi din literatura modernă. Lucrările din urmă ar fi fost necesare numai la o introducere în întreaga literatură sau la un sistem de idei generale asupra acestui subiect. In ea domină, ca în mai toate lucrările de vulgarizare, acel „ton de tranquille autorité" (Langlois et Seignobos, Introd. aux Etudes hist., p. 272), lucruri inutile ca „îndrumări".

Deoarece literatura noastră veche este aproape toată şi la început numai religioasă, autorul a căutat printr'o expunere rezumativă a istoriei bisericii romîne să ajungă la o mai bună înţelegere a mersului ei până la apariţia scrierilor romîneşti. Expunerea începe cu origina creştinismului la Romîni, pentru care sînt relatate unele fapte din cartea d-lui V. Pîrvan, Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-romîn, Buc., 1911; trece apoi în „Epoca limbii slavone", împărţind-o în două perioade: α) Perioada heghemoniei bulgaro-slavone şi β) Perioada heghemoniei romîne. In prima perioadă se vorbeşte despre creştinismul bulgar dela sudul Dunării de unde am luat limba slavă şi ne-au venit învăţaţii clerici din şcoala patriarhului Eftimie, şi acel dela nordul Dunării, cu propaganda catolică şi persecuţiile din partea regilor apostolici ai Ungariei. Se dă apoi un scurt istoric al bisericii din Muntenia, Moldova şi Ardeal, arătîndu-se şi cele două curente neoficiale venite unul din Bulgaria, altul din Bohemia: bogomilismul şi husitismul. In perioada a doua, autorul expune începuturile culturii romîne prin fundarea celor dintâiu mănăstiri de către Nicodim; istoria bisericii sub Ştefan cel Mare, Radu cel Mare, Neagoe Basarab şi cartea acestuia de *Invăţături către fiul său Teodosie*; înfiinţarea tipografiilor şi primele tipărituri ale lui Macarie (1508–1512), faptele în legătură cu propoganda luterană şi calvină în Ardeal şi decăderea slavonismului în ţările noastre prin ridicarea unui nou centru cultural ortodox la Chiev, de către Mitropolitul Petru Movilă.

In „Incheere" se face rezumatul faptelor expuse în cuprinsul cărţii şi cîteva observaţii asupra rolului pe care l-a avut ortodoxismul în evoluţia istorică a neamului.

Bogomilismul şi husitismul, întru cît sînt controverse asupra lor, ar fi trebuit să fie arătate în acelaşi fel cu „Invăţăturile lui Neagoe". Cu restricţiile făcute, scopul de „manual îndrumător" ar fi fost atins. Cartea d-lui Procopovici, cu tot stilul ei uneori cam greoiu, este totuşi un bun rezumat al cercetărilor anterioare.

I. ŞIADBEI

Revista Revistelor

Dostoevski şi lupta contra evidenţelor

Inţelepţii tuturor vremurilor n'au putut afla ce este viaţa, ce este moartea şi care este hotarul dintre cele două împărăţii. Lucrul acesta a rămas şi astăzi o mare taină. Oamenii de rînd însă, oamenii *normali*, o ştiu. O ştiu toţi oamenii cînd se nasc. Numai acei sortiţi la veşnică neştiinţă pierd cunoştinţa obişnuită, cîndva în viaţa lor; şi ceiace ştiu *toţi*, ceiace *toţi* primesc de bun, ceiace ei înşişi ştiau cu o clipă mai înainte,—aceia pierde în ochii lor orice însemnătate. Acum ei au ştiinţa lor, care nu poate fi primită de ceilalţi.

O carte veche povesteşte că *îngerul morţii* cînd se coboară să ridice un suflet din trupul lui, vine acoperit cu o mulţime de ochi. Dacă venirea lui e timpurie, atunci îngerul înzestrează sufletul care mai are de trăit pe pămînt, cu o păreche de ochi. Şi omul vede atunci—pe lîngă ceiace văd ceilalţi oameni, şi ceiace vede el însuşi cu ochii lui normali—lucruri nouă şi ciudate. Le vede altfel de cum le vedea pe cele vechi—nu ca oamenii, ci ca vieţuitorul altei lumi. Bine-înţeles că aceste nouă viziuni par în ochii oamenilor normali ridicole, produse de o închipuire bolnavă.

Dostoevski a avut desigur aceastã vedere dublă şi sufletul lui ne înfăţişază priveliştea luptei înspăimîntătoare dintre o lume anormală şi lumea adevărurilor obişnuite, a *evidenţelor*. Dostoevski este unul din cei predestinaţi îndoelii şi neştiinţei.

La început era *normal*. Vizita *îngerului morţii* nu a primit-o nici în preajma eşafodului, nici în închisorile Siberiei. Ca dovadă sînt „Amintirile din Casa Morţilor" unde Dostoevski se arată plin de nădejdi, unde aşteaptă sfîrşitul osîndei ca să înceapă o nouă viaţă înaltă, în libertate: „Viaţă adevărată şi cu rost nu e decît acolo unde, în loc de un colţ de cer, omul vede deasupra lui un dom imens, acolo unde nu sînt ziduri, unde-i libertate fără margeni, în Rusia, la Moscova, Petersburg—între oameni deştepţi, buni, harnici şi slobozi".

După îndeplinirea osîndei, Dostoevski a căutat să-şi întocmească o viaţă, aşa cum plănuise, dar în curînd se simţi mai nenorocit, căci cerul şi nemărginirea îl strîveau caşi tavanul închisorii, iar idealurile nu-l înălţau, ci-l înlănţuiau şi-l umileau caşi fiarele pe care le purta la ocnă. Aceasta a doua viziune căzu în sufletul lui Dostoevski pe neaşteptate drept zestre dela *îngerul morţii*. De-acum nu mai este cer; nu-s idealuri; ci numai lanţuri nevăzute care ferecă pe om mai tare decî fiarele. Viaţa este pentru el o „veşnică închisoare".

Noua viziune se arată în cartea „Glasul subteran", una din operele cele mai extraordinare din literatura universală.

In *subterană* (viața) trăesc ființe nenorocite, bolnave, anormale, care în disperarea lor ating culmile negațiunii.

Adevărurile văzute de omul subteran nu pot fi adevăruri bune pentru *toți*. Chiar Dostoevski n'a fost sigur până la moarte dacă a văzut ceiace a scris. De aceia stilul este cu totul ciudat, încîlcit; parcă o putere supranaturală l-a cuprins pe scriitor și-l duce nu știe nici el unde, nici până unde.

In *subterana* lui, Dostoevski nu descopere (cași Platon în grotta sa) decît umbre și năluci acolo unde *toți* văd realitatea; el vede adevărata și singura realitate în altceva, care pentru ceilalți nici nu există, și Dostoevski caută singurătatea pentru a evada din subterana în care *toți* sînt siliți să trăiască, pe care toți o socotesc ca adevărata lume reală, posibilă și îngăduită de rațiune.

Conștiința comună, iată principalul lui dușman. Altădată crezuse și el că experiența omenească are margini hotărîte de rîndueli eterne.

Acum pentru omul subteran aceastǎ credință nu există și legea rațiunii suficiente e o sugestie a omului care își adoră propria lui mărginire și i se pleacă.

Dostoevski se îndoește; pe dînsul îl atrag *neașteptatul, surprinderea, întunericul*, celace din punct de vedere științific nu există decît negativ. In sufletul lui pătrunde îndoiala că poate toți oamenii s'au înșelat totdeauna.

Tot din „Glasul subteran" se vede că,—pe cînd Kant în cartea sa „Critica Rațiunii Pure", clădindu-și edificiul metafizic, s'a bazat pe științele pozitive (justificate după dînsul) și a făcut o lucrare logică identică,—Dostoevski, dimpotrivă, se întreabă dacă științele pozitive sînt deajuns de justificate și dacă ele au dreptul să numească „cunoștință" știința lor. „Celaceele ne arată nu e iluzie și minciună?" Kant le consideră justificate prin utilitatea lor practică și metafizica, pentruca să existe, trebue să ceară binecuvîntarea științelor pozitive. Dostoevski spune că metafizica judecă științele pozitive. Kant vede o limită, imposibilul, pe care nici D-zeu nu-l cere. Dostoevski spune: „Falșitate, minciună! D-zeu cere imposibilul, D-zeu nu cere alta decît imposibilul. Voi toți plecați capul în fața zidului acesta, dar vă spun că zidurile voastre, imposibilul vostru, nu-i decît o scuză, un pretext și că D-zeul vostru, acest D-zeu care nu cere imposibilul, nu-i D-zeu, ci un idol groaznic".

Și astfel omul subteran se aruncă cu înverșunare împotriva evidențelor, în fața cărora oamenii se pleacă. Sforțările disperate pe care le face Dostoevski spre a le răsturna, obosesc. Nu știi dacă vorbește serios sau rîde. Omul subteran e ființa cea mai nenorocită și mai vrednică de milă; dar omul *normal*, acel care trăește în subterană, însă nu merge până acolo să presupună că e o subterană și e convins că viața lui e cea adevărată, că știința lui e cea mai perfectă, că binele lui e *bine absolut*, că el e *începutul și sfîrșitul a toate,—acest om* provoacă un rîs homeric.

Cum să lupți împotriva acestui *tot*, conștiința comună, din care decurg toate adevărurile evidente și care au pus stăpînire pe lume? Dacă, *două ori două fac patru* este excelent, tot așa de fermecător este și *două ori două fac cinci*. Dar adevărurile acestea nu se discută. Ele nu vreau să fie judecate, ci vreau să fie judecători și legiuitori. Și atunci arma logică și rațională e de prisos în contra lor. Omul subteran nu o poate întrebuința cu folos căci nu i se ia în samă. Singurul mijloc deci este de a-și bate joc și de a opune, la toate cerințele rațiunii, un *nu* categoric. Și spune Dostoevski pentru rațiune: „Dece sînteți voi așa de tare și solemn convinși că numai *normalul* e necesar—*pozitivul*, celace asigură buna starea. Rațiunea nu se înșală? Poate că omul iubește altceva decît buna stare; poate că iubește tot atît de mult suferința. Se întîmplă că omul iubește suferința cu patimă. E un *fapt*... ori eu sînt sigur că omul nu va renunța niciodată la adevărata suferință, adică la distrugere și la haos"...

Pentru a înțelege acestea—ne amintim teza fundamentală a lui Dostoevski că *două ori două fac patru* este principiul morții „ori, zice el, răsturnăm această *evidență*, ori admitem că moartea e ultimul cuvînt al vieții—tribunalul suprem".

Acesta este izvorul urii lui contra bunei stări a echilibrului, și de unde vine paradoxul, *omul iubește suferința*.

Dostoevski n'a știut până la moarte dacă a învins dușmanul ori dacă a căzut el zdrobit de legile lui. Omul subteran vede că nici operele rațiunii, nici altele nu-l pot izbăvi. El a examinat, tot ce poate face omul cu rațiunea și a văzut că, în loc de palate de cristal, erau „cotețe de găini" și „mușuroae de furnici", căci toate erau clădite pe principiul morții: „două ori două fac patru". Și pe măsură ce-și da samă de acest lucru, *iraționalul, incognoscibilul*, acest haos care îngrozește conștiința normală—se desfășura tot mai întins în sufletul lui.

Iată de ce Dostoevski renunță la *certitudine* și pune drept scop suprem *neștiința*; iată de ce vrea să ucidă *evidențele*, de ce caută capriciul, neprevăzutul, iraționalul și de ce rîde de toate virtuțile omenești.

(Leon Schestof. *La Nouvelle Revue Française*, Februar, 1922).

Centenarul lui Flaubert în Anglia

„Sînt doi Flaubert. Unul, născut la 12 a lunei acesteia, acum o sută de ani la locuința chirurgului din spitalul din Rouen; celălalt (născut) în minți entuziaste, în pătrarul din urmă al sec. 19. Unul era un om voinic, osos, plăcut și de un spirit aproape simplist, cu o privire și surîs de fermier, și care își cheltui viața în cultivarea chinuitor de intensivă a unei jumătăți de duzină de cărți ciudat asortate; celălalt un uriaș material, un simbol, un semnal de luptă, un steag sub care o armie tînără pășea și pășește încă spre dezastrul burghez și rezolvarea literaturii"...

„Avem pe R. de Gourmont declarînd că Flaubert era arhitipul scriitorului creator, pentru două motive; fiindcă își devotă operei sale viața și personalitatea, neîngăduindu-și nici o risipă în pofida cerințelor de traiu și de plăcere, și fiindcă fu cu preeminență dăruit cu imaginația visuală".

„Acum, un bun scriitor are de făcut jertfe, desigur, dar el n'are nevoe (și mai bine să n'aibă) să se consume în cenușe. Scriitori mai mari ca Flaubert, n'au simțit necesitatea".

„Flaubert apoi adora imaginile, e drept. Totuși, de fapt, uzul metaforei la el este invariabil încordat, ori e loc comun, ori amîndouă (Vezi, de pildă, începutul și sfîrșitul *„l'Education Sentimentale"*)...

„Din însușirea care întrebuințază imaginea spre a diferenția emoțiile mai subtile ale sufletului, Flaubert poseda puțin sau nimic. Adevărata facultate a metaforei îi era refuzată".

„Bouvard et Pecuchet" (pe care Gourmont o proclama egală lui Don Quijotte!) nu poate fi răscumpărată de becisnicie cu acele blînd distractive bășici de săpun ce plutesc la suprafața narației ei viscoase.

„Flaubert a trăit și murit indignat de stupiditatea rasei umane. Cum era la 30 de ani așa era la 60; la suflet era de o statură de copil. A incrimina mereu—cum spune Baudelaire—nu e a te filistiniza întrucîtva?"

„Alegînd turnul de fildeș, el avea să-i justifice existența. De aici cultul frumosului în sine, neglijarea subiectului ca o valoare proprie, și stil mai presus de orice".

„Doi demoni șezură veșnic între Flaubert și visurile lui, demonul stilului și al veracității"...

„Aria lui Flaubert e aria pe care scriitori *minori* o pot înțelege".

Notă. Drasticul articol... jubilar din care e rău că nu putem reproduce decît trunchieri e publicat în fruntea No. pe Decembre 15 al lui *Times literary Supplement*. Adevărurile pe cît de îndrăznețe pe atît de crude, atingînd faima unuia din geniile cele mai specific fran-

ceze au suscitat o polemică ce după obiceiul literar englez va dura cîteva luni! Vom înregistra-o de va merita. Oricum, punctul de vedere e clar. E vorba de geniul literar francez și englez. Cel din urmă apropiat de viață și neglijent în formă agilă umbra boemă a lui Shakspeare peste frunțile chinuite să producă...

E, prins într'un punct critic, procesul între poet și scriitor, creație și „literatură". Criticul englez o spune numai cu prea multă... saxonă bruschețã!

(*Times literary Supplement*, Decembre).

Rusia țarilor în timpul marelui războiu. Intrarea Romîniei în acțiune

La 2 Iulie 1916, Brătianu continua să susțină la Paris, că reaua voință a Rusiei e singurul motiv care-l împiedică de a lua decizia supremă. Din această cauză am primit nenumărate telegrame impaciente și atunci generalul Alexeiev, pentru a tăia scurt jocul echivoc al guvernului romîn, i-a făcut cunoscut „că momentul actual îi pare cel mai propice pentru intervenția armată a Romîniei și numai în acest moment această intervenție poate interesa Rusia".

Am vorbit în privința aceasta lui Diamandy, cu care am dejunat împreună.

— Șovăelile d-lui Brătianu mi se par o greșală gravă. Aș înțelege perfect ca el să nu vrea războiul: e o politică care poate fi susținută, căci nu e războiu fără riscuri. Dar fiindcă îmi afirmați că el vrea războiul, fiindcă o afirmă el însuși, fiindcă a fixat dinainte partea lui de pradă, fiindcă s'a compromis deja pe cît a fost posibil în politica revendicărilor naționale, de ce nu vede că, din punct de vedere strategic, ceasul intervenției romîne a sosit?

Rușii sînt în plină ofensivă, Austro-Ungarii încă sub impresia înfrîngerii, Italienii atacă și ei, iar Anglo-Francezii lovesc cu toate forțele lor la Somme. Ce vrea d. Brătianu mai mult? Ocaziile frumoase trec repede în timp de războiu.

— Sînt de aceiași părere. Dar d. Brătianu are și el motive puternice care-l fac să amîne decizia finală. Gîndiți-vă că însăși existența Romîniei e în joc.

Briand a recunoscut însfîrșit că pentru a obținea intervenția armatei romîne, trebuia să lucreze, nu la Petrograd, ci la București. El a făcut presiuni asupra lui Brătianu „en le mettant, en quelque sorte, au pied du mur".

Concluzia instrucțiilor adresate lui Blondel sfîrșește astfel: „Puterile occidentale nu au încetat de a avea încredere în d. Brătianu și în poporul romîn. Dacă Romînia nu utilizează ora prezentă, ea nu va mai găsi posibilitatea de a deveni un mare popor, prin reunirea tuturor fiilor săi".

Colonelul Rudeanu, atașat militar al Romîniei la Paris, a negociat, cu delegații statelor majoare aliate, o convenție care *fixează la 150.000 oameni efectivul pe care înaltul comandament romîn îl va întrebuința într'un atac imediat* împotriva Bulgariei, paralel cu ofensiva armatei din Salonic. Convenția a fost semnată la 23 Iulie. Ideia acestei duble operații, avînd Sofia drept obiectiv geografic, e excelentă; ea ar justifica sforțarea noastră la Salonic. Dar am aflat dintr'o sursă secretă, că departe de a se prepara să atace Bulgaria, guvernul romîn e în conversație clandestină cu țarul Ferdinand. Știrea e confirmată și de telegrama venită dela ministrul Angliei din București.

La 28 Iulie, Pokievski telegrafiază că Brătianu refuză categoric să atace Bulgaria, iar colegul său englez, sir George Barklay, insistă ca puterile aliate să renunțe de a reclama acest atac, „altfel ele ar pierde în mod irevocabil concursul Romîniei".

Am deliberat cu ministrul Angliei Buchanan și cu Neratov. Acesta a susținut că puterile aliate trebuiau să ceară lui Brătianu executarea angajamentelor specificate în convenția Rudeanu. Buchanan sprijină opinia lui Barklay, iar eu pe acea a lui Neratov.

Publicul francez nu va înțelege ca ofensiva să fie luată la Salonic fără de o acțiune paralelă la Dunărea; el se va indigna la ideia că soldații francezi mor în Macedonia pentru a permite Romînilor să anexeze mai ușor Transilvania. Și apoi, fără a fi strateg, cred că Romînii înșiși au interes să scoată pe Bulgari în afară de cauză, înainte de a se angaja în Nordul Carpaților. Cît despre conversațiile secrete, care se schimbă între București și Sofia, ele desigur nu vor duce la un rezultat. Și dacă ar reuși, aș fi dezolat; căci atunci toate forțele bulgare s'ar reîntoarce împotriva armatei noastre din Salonic".

La 30 Iulie, guvernul britanic cere celui rus să nu insiste ca Romînia să atace Bulgaria. Interogat de Neratov, reiau argumentele mele, adăogînd că nu pot înțelege, la ce ar servi 50,000 Ruși în Dobrogea, dacă ar sta cu arma la picior, iar armata din Salonic ar suporta singură lovitura armatelor bulgare. Neratov mi-a făcut cunoscut ceva mai tîrziu că generalul Alexeiev nu admite să se trimită 50.000 Ruși în Dobrogea, dacă ei nu au misiunea de a ataca imediat pe Bulgari. Briand îmi telegrafiază la 1 August: „Cît despre declarația de războiu a Romîniei împotriva Bulgariei, cred cu sir Edward Grey și cu generalul Joffre că nu e nevoe să o cerem imediat, căci e foarte probabil că Germanii vor împinge pe Bulgari să atace imediat pe Romîni și diviziile ruse vor fi ținute să angajeze ostilitățile".

E de asemeni probabil că Romînii, care nu au preparat acțiunea la sudul Dunării și au concentrat masa forțelor în Carpați, vor primi o puternică lovitură din partea Bulgariei.

Intîrzierea și tîrguelile lui Brătianu continuă; le explic mai ales prin speranța pe care o păstrează încă de a ajunge la o înțelegere directă cu Bulgarii. Fidel jocului său, el impută întîrzierea relei voinți a Rusiei. De aici noi explicații între Paris și Petrograd. Remițînd lui Sturmer o telegramă pentru țar din partea președintelui republicei, el îmi spune: „Am făcut rău reîncepînd discuția cu guvernul romîn; trebuia să rămînem la propozițiile atît de liberale din memorandul dela 17 Iulie și să nu mai admitem nici un tîrg. Nu vedeți că Brătianu nu caută decît să cîștige timp? Data fixată de generalul Alexeiev era 7 August; el a cerut s'o mai prelungească până la 14. Cerînd azi, ca armata din Salonic să ia ofensiva cu zece zile înainte de intrarea Romîniei în scenă, Brătianu nu s'a gîndit decît la acordarea unui nou termen. Jocul său e prea evident!"

La 9 August, țarul autoriza pe ministrul rus din București să semneze convenția cu Brătianu și reprezentanții puterilor aliate.

Istoria va spune dacă șeful guvernului romîn a ales bine ora. In ceiace mă privește, persist a crede că, datorită unui exces de prudență sau de finețã, el a lăsat să treacă trei ocazii mult mai favorabile decît conjonctura actuală. Prima, acea din Septembrie 1914, cînd Rușii intrau în Lemberg. A doua, în Maiu 1915 cînd Italia a intrat în scenă. A treia, cînd cu două luni și jumătate mai înainte, Rușii luau ofensiva în Galiția și Bucovina.

Politica dilatorie a lui Brătianu a făcut mult mai grea și mai aventuroasă întreprinderea în care s'a angajat Romînia. Datorită greșelii sale, concursul armatelor ruse, transportul cași adaptarea efortului lor la planul de acțiune balcanică, nu sînt preparate.

(Maurice Paléologue. *Revue des Deux Mondes*, Februar).

Problema unității socialiste

De cînd a avut loc revoluția din Noembre 1918, decizia în ceiace privește soarta Germaniei, stă desigur în mîinile clasei muncitoare, organizate în chip socialist. Fiecare pas necugetat al muncitorimii poate amenința existența noului stat și poate avea incalculabile consecinți viitoare.

Studiul de fiecare zi și de fiecare oră a raporturilor economice și politice ale Germaniei dovedește vechiul adevăr că problema

socialistă şi democratică nu e o simplă problemă de forţă, care ar putea fi rezolvită printr'o luptă de clasă, mai mult sau mai puţin brutală.

Din dezbaterile congresului socialiştilor independenţi din Leipzig, se vede însă că cei mai mulţi din conducătorii săi sufăr de o hipertrofie morbidă a credinţei în lupta de clasă.

Se poate spune că frazele privitoare la această luptă au stîrnit în sinul congresului adevărate orgii.

Socialiştii majoritari însă, deşi recunosc rolul hotărîtor al luptei de clasă, trebue să se ferească de a abuza de acest cuvînt, menit să întunece adesea viziunea clară a situaţiilor politice şi economice.

Dacă în zilele revoluţionare ale anului 1919, unii au putut crede că întreaga problemă a socializării poate fi rezolvită prin lupta de clasă şi tranşată prin forţă,—comisia de specialişti, numită atunci în această privinţă, a arătat că socializarea e înainte de toate o chestie de organizare economică şi technică, de cea mai mare importanţă. Orice întindere a exploatării statului e neeconomică şi deci de înlăturat „cît timp nu s'a efectuat complecta separare a acestei activităţi economice a statului de activitatea sa politică şi administrativă, şi cît timp nu s'a rupt cu tradiţiile lui biurocratice în acest domeniu". Viziunea clară a acestui aspect economic şi organizator al problemei socialiste e însă întunecată, în tabăra socialiştilor independenţi, de cultul superstiţios şi formal al luptei de clasă.

Acest cult îl face să condamne programul adoptat de socialiştii majoritari la congresul recent din Görlitz, program care admite o luptă comună alături cu alte grupe, pentru democraţie şi socialism.

În grija lor de a păstra intactă puritatea sufletească a proletariatului, ei uită însă că congresul dela Erfurt din 1891 vorbea de eliberarea nu numai a proletariatului, dar de a întregului gen omenesc.

Vechea social-democraţie germană n'a fost niciodată un pur partid proletar, ea s'a sprijinit în alegeri, nu odată, pe micii meseriaşi şi pe micii proprietari rurali şi a încheiat adesea compromise cu unele partide burgheze.

Azi, cînd socialiştii majoritari, pentru a împiedeca cucerirea statului de către partidele burgheze, din care unele sînt antirepublicane, sprijină un guvern de coaliţie social-democrat burghez,—tactica lor nu poate fi considerată ca o simplă politică de compromisuri şi de concesiuni, ci ca o politică de asigurare şi de întărire a condiţiunilor de viaţă ale republicei.

Eşirea social-democraţiei din coaliţie nu ar face decît să crească forţa partidelor antirepublicane în stat şi să mărească în chip ameninţător influenţa lor, asupra aparatului administrativ.

Cu drept cuvînt a arătat Eduard Bernstein că refuzul social-democraţiei de a face parte din coaliţie, în perioada Iunie 1920—Mai 1921, a avut ca rezultat *deplasarea punctului ei de greutate spre dreapta, şovăirea unui mare număr de funcţionari mari şi mijlocii în aceiaşi direcţie, întreruperea procesului de republicanizare în curs.*

Misiunea proprie a social-democraţiei în coaliţie este întărirea capacităţii de viaţă a republicei şi creşterea forţelor constructive ale noului stat.

După cum a accentuat Carl Severing, nimic nu poate fi mai necesar decît colaborarea strînsă a tuturor puterilor productive pentru înfrîngerea nevoilor momentului şi asigurarea refacerii germane.

Socialiştii independenţi se mîndresc a fi discipolii adevăraţi ai lui Marx; dar ei uită că nimeni nu a arătat, mai mult decît dînsul, necesitatea creşterii productivităţii muncii, ca o condiţie esenţială a evoluţiei către socialism, nici importanţa problemelor de organizaţie economică şi technică, în faţa celor politice.

Socialismul cere dela clasele muncitoare, care au dobîndit prin războiu şi revoluţie o situaţie nouă, o politica economică creatoare. Numai astfel ele vor reuşi să învingă sistemul capitalist. Căci unitatea socialistă nu o formează unitatea formală a organizaţiei, ci acţiunea ei reală, în viaţa politică şi economică.

(Paul Kampffmeyer. *Sozialistische Monatshefte*, Ianuar).

Problema Irlandei în concepţia engleză

No. 674 de pe Februar al voluminoasei *Contemporary Review* aduce în frunte-i un articol destul de lung al *Marchizului de Crewe*, punînd din nou şi discutînd cazul Irlandei, sub reflexul pactului recent dintre ea şi Anglia.

După ce se afirmă cu noi date că Anglia e de multă vréme un cruciat al ideii naţionale, autorul—ştiind că toată gravitatea problemei stă în cuvîntul acesta din urmă—face un tur de forţă dialectică spre a da interpretarea salvatoare.

„Cum un atent critic englez al guvernămîntului irlandez scria în presă mai bine de acum cincizeci de ani: „Singura probă că o naţiune în adevăratul înţeles al cuvîntului există de fapt e aceia că membri ei, în mijlocul oricăror diferenţe parţiale, lucrează în fond la un loc ca cetăţeni-tovarăşi, legaţi de amintiri comune şi ţinte comune".

Judecat după acest criteriu, Regatul-Unit al Marei Britanii şi Irlanda nu e desigur „O naţiune" şi n'a fost niciodată. Dar e Irlanda o naţiune în sensul că are un titlu la conducerea propriilor ei treburi, în felul ei, alegîndu-şi propria-i formă de guvernămînt? Argumentele contrare ne sînt familiare.

Şi dela acest salt, autorul uşor poate face o excursie în istoria plină de tulburări a Irlandei din ultimii 750 de ani. Această istorie, pretinde dînsul paradoxal, neagă patriotismul şi naţionalismul irlandez însuşi.

„Patriotismul, cu alte virtuţi de temperatură înaltă, ca de pildă sentimentul umanitar, e gata să fie contrafăcut prin contrazicere în exagerare şi depăşire de limite".

„Naţionalismul unui irlandez e socotit ca ceva special, mai înalt decît al unui Welsh, Olandez, sau Portughez... Fapt e că (în Irlanda) se dă comparativ puţină atenţie naţionaliştilor trecutului: Grattan, O'Connel, Butt ori chiar viguroşul anti-britanic Parnell. În vreme ce „M-r de Valera, oricare i-ar fi calităţile, fie acelea de adevărat Don Quijotte ori de sclav" al frazeologiei pedante, e desigur nu mai potrivit ca Sir Harry Vane ori Robespierre, să conducă o naţie pe calea libertăţii constructive".

Concluzia:

„O mai strînsă examinare ar duce la o concluzie opusă. Separaţia complectă, inadmisibilă din punctul de vedere britanic, ar fi potrivnică intereselor Irlandei, fiindcă acest ţinut, nu la largul lui cu prilejul unor combinaţii ostile, în deosebi în vre-o criză europeană, n'ar putea fi împiedicat să ia diferite precauţii defensive ce ar fi mult mai nefaste pentru vanitatea naţională decît orice ce poate găsi în articolele Pactului cu Anglia".

(Marchizul de Crewe *Contemporary Review*, Februar).

Luptele sociale şi de partid în revoluţia din 1848/49

Mişcarea revoluţiei din 1848—49 în Ungaria ar fi luat o altă întorsătură—reesă din lucrarea lui Szabo Ervin—dacă eliberarea iobăgimii ar fi fost realizată cu o răscumpărare mai justă, iar pe de alta, dacă ea, revoluţia, şi-ar fi putut extinde influenţa şi asupra raporturilor de suveranitate. Condiţiile eliberării nu puteau să deştepte în sufletul ţărănimii entuziasm pentru lupta împotriva dinastiei. Răspunderea pentru aceasta ar cădea asupra lui Ludovic Kossuth care, din sentiment de clasă, apăra interesele nobilimii.

Argumentarea aceasta ar putea fi încă şi mai puţin convingătoare după evenimentele recente. Kossuth în toată acţiunea lui a fost călăuzit de ideia naţională; iar ideia naţională era pe atunci reprezentată în societatea maghiară, mult-puţin, prin nobilime. Forţa ţărănimii era latentă, a fost pusă în mişcare, atît cît s'a putut, de

către nobilime, care avea și banii. Singura forță politică era nobilimea; dar nici ea nu înțelegea să aducă sacrificii materiale dincolo de o anumită margine, fie în profitul țărănimii, fie al cauzei naționale.

Nemulțumirea pentru felul cum era concepută desrobirea țărănimii, abia într'un comitat a provocat represiune armată. Încolo rezistență pasivă. Nu aceleași urmări pentru mișcarea națională le-ar fi avut nemulțumirea nobilimii. Dar chiar urmașii desrobiților de odinioară pot ei să fie considerați ca o forță politică, cînd — după însăși mărturisirea unui episcop — în anii noștri ei s'au arătat lipsiți de conștiință națională? (Cu prilejul ocupației romînești).

I se mai aduce lui Kossuth învinuirea că în chestiunea iobăgească n'a știut să fie consecvent, ca, de pildă, gruparea centralistă, moderată a lui Eötvos. Se uită însă că alta era situația lui Kossuth, care năzuia să ia puterea și care era deci nevoit să se acomodeze împrejurărilor. Ca o consecință era mai ușor expus și la greșeli.

În politica lui față cu naționalitățile, însă, Kossuth a săvîrșit greșeli mari, pe care le-a recunoscut în surghiunul său. Explicația greșelilor acestora se găsește în împrejurarea că el, ca personificare a naționalismului maghiar, nu se putea pune în situația nemaghiarilor, pentruca să vadă situația din punctul lor de vedere. Szechenyi a putut s'o facă. Este totuși nedreaptă acuzația ce se aduce lui Kossuth că ar fi răspuns deputației sîrbești: „Între noi să decidă sabia" — și în scrierile sale o respinge.

Se mai afirmă că țărănimea naționalităților a avut un avantaj uriaș în conducerea ei mai bună, față de țărănimea maghiară, de partea căreia nu mai rămăseseră decît Petöfi și Táncsics, atunci cînd s'a accentuat conflictul de clasă. Aceasta însă nu înseamnă superioritatea morală a restrînsei cărturărimi nemaghiare. Căci această cărturărime se simțea constrînsă să opereze înăuntrul naționalității sale de țărani, întru-cît nu era acceptată în sînul nobilimii și categoriilor părtașe la privilegii. Prin concursul cărturarilor ei și conștiința de clasă a țărănimilor nemaghiare s'a manifestat mai puternic decît la Maghiari.

Nimeni nu da vre-o însemnătate politică, în 1848, clasei industriale, care mai că nu exista; nimeni nu se putea gîndi la rolul ei politic într'un viitor nu prea îndepărtat și toate gîndurile și speranțele erau atunci la țărănime.

„Legiuirea din 1848 — scrie Kossuth în 1868 — nu putea să dea decît dreptul; capacitatea pentru exercițiul dreptului însă nu. Aceasta, numai desvoltarea culturală o poate da". Și el cere ca statul să înlesnească această desvoltare culturală pe sama tuturor fără deosebire de rasă, de limbă și de confesiune.

Statul maghiar a neglijat această datorie după revoluție. Muncitorimea industrială însă a știut să se folosească de împrejurările prielnice ei și cu propriile sforțări s'a ridicat în stat la așa situație, că nu se mai poate face nimic fără ea și nimic împotriva intereselor ei, fără ca ea să fie în măsură să se apere.

Pentruca muncitorimea agricolă — pe care Kossuth și-a sprijinit acțiunea lui din 1848—49 — să ajungă la un așa nivel, vor trebui să mai treacă multe decenii.

(Braun Robert. *Nyugat*, No. 5).

Partidul poporului, unirea și viitorul apropiat

Primul partid maghiar din Romînia și-a desfășurat steagul. Se chiamă *partidul poporului*. S'a născut din sînul poporului, este al lui și vrea să lucreze pentru dînsul. S'a născut greu — se zice. Ce va fi, este taina viitorului. O întrebare hotărîtoare a viitorului său este: politica și atitudinea lui *față* de alte partide și față de „Liga maghiară". Până acum se știe întru-cîtva cum privește „Liga maghiară" acest partid. Președintele „ligii", baronul Josika, care a luat parte la constituirea partidului, a declarat că a găsit de cuviință să fie de față, spre a putea face pe membrii lui atenți asupra a două lucruri: Ungurii din Ardeal trebue să meargă mereu uniți și partidul poporului, nou alcătuit, să se contopească cu partidul maghiar unitar, cu alte cuvinte cu „liga".

Visul celor doi ani din urmă a fost unirea — și a putut rămînea în „Liga maghiară" acel care a crezut într'însul. Cine a înțeles, însă, că vieții îi trebuesc oameni vii, acela a părăsit „liga". Acei care au condus „Liga maghiară" s'au întemeiat pe date de necrezut. Pe o propoziție a tratatului de pace, care se referă la drepturile minorităților, și-au clădit teoria lor, după care înțelegeau să alcătuiască, pe sama unei minorități, stat în stat. E oare posibil exercițiul dreptului public fără puterea de stat? Poate să dispună ceva un suveran care n'are o armată? Dar poporul maghiar din Romînia n'a dat până acum nimănui împuternicirea să vorbească în numele său. Și s'a auzit adesea la adunarea de constituire a primului său partid: „De sus au vrut să ne conducă". În anii din urmă, în timpul războiului și *după*, milioane de oameni au trăit sub o presiune provocatoare de ură. Reacțiunea se produce în zilele noastre și azi fiecare om înțelege să hotărască singur de soarta lui.

Se va contopi partidul poporului, în cele din urmă, cu „liga"? Autorul e de părere că aceasta nu trebue să se întîmple. Apărarea intereselor obștești nu se poate face decît de către partide independente. Viitorul apropiat este al lor. Nu este de conceput un partid al cărui program și ale cărui mijloace de luptă politică să întrunească tot ce este necesar milioanelor. Dimpotrivă este nevoe de mai multe partide, spre a putea fi reprezentate politicește cît mai multe interese ale maselor, iar popoarele să aibă cît mai multă dispoziție de a purta lupta. *Pentru cît mai mulți oameni și cu conlucrarea cît mai multora* — este adevărata democrație. Ceiace lipsește din programul partidului poporului, se poate cuprinde în programul altor partide.

În programul său noul partid nu atinge cu nimic raporturile cu celelalte popoare ale Ardealului. Se referă în majoritate la încălcările de drept public. Cere între altele ca statul să nu se amestice în lupta dintre capital și muncă.

(Weiss Sándor. *Napkelet*, 1 Februar).

Noi progrese în telegrafia fără fir

Îmbunătățirile, aduse în vremea din urmă în tehnică, privesc mai ales dispozitivul de primire. Cu ajutorul cilindrelor „catodice" von Lieben a găsit mijlocul de a întări curentul însutit, înmiit, păstrîndu-i cu toate acestea forma și caracterul dela început. Invenția e de importanță deosebită pentru telegrafia și telefonul fără fir, căci stația de transmitere poate face economii de instalație, la rîndul ei stația receptoare se poate așeza la depărtări cît mai mari de punctul de transmitere.

Al doilea progres realizat privește transmițătoarele telegrafice și telefonice și constă în înlocuirea prin unde continui a undelor obținute prin metodele cu scîntei. Grație lucrărilor inginerului Al. Meissner, s'au construit transmițătoare, cu ajutorul cărora se primesc cele mai fine nuanțe ale graiului omenesc. Întrebuințarea undelor continui a făcut să crească de douăzeci de ori numărul stațiilor telegrafice din 1914, și aceasta fără teamă de tulburări.

Urmarea a fost că orașele mai de samă ale imperiului german, legate prin nevăzute rețele de fir, și-au sporit deodată relațiile economice. Continentele s'au apropiat și ele cu 6500 klm. Depărtarea va scădea în curînd până la 10.000 klm. Întreruperile din cauza intemperiilor au devenit rare, iuțeala de transmisiune a crescut în chip neobișnuit. Cele mai multe foloase de aici le are însă presa, căreia-i se expediază până la 80 cuvinte pe minută. Există perspectiva să se îndoiască, să se întreiască această putere de transmisiune.

În ce privește instalațiile, Nauen și punctul corespunzător pe coasta americană sînt până azi cele mai

desăvîrșite. Stațiile lor de transmisiune trimet telegrame într'una și, iarăși neîntrerupt, receptoarele corespunzătoare primesc ca răspuns alte telegrame. Dacă intervine în text o lacună, bunăoară nu se înțeleg cîteva cuvinte, telegrafistul apasă butonul și în cîteva secunde obține întreg pasagiul. Intre Nauen și Statele-Unite nu arareori se transmit 20.000 cuvinte pe zi sau 3000 telegrame pe săptămînă.

Se simte deci nevoia de instalații tot mai mari, tot mai perfecționate. La Buenos Aires se construește o stație în legătură directă cu Nauen. Asta însemnează că greutățile de până acum—depărtarea de 12.000 klm. și tulburările atmosferice proprii climei subtropicale—au fost în sfîrșit biruite. Desigur s'a simțit nevoia să se facă îmbunătățiri și la Nauen. Au și început; și la 1923 va fi totul gata. Atunci se va spune că vocea omului are așa forță, că poate fi auzită și înțeleasă în orice punct al globului.

(Dr. Graf Arco. *Die Woche*).

Lloyd George și partidele din Anglia

Guvernul de coaliție, care conduce azi Anglia, trece printr'o criză gravă, a cărei soluție e greu de prevăzut.

Născută din războiu, aleasă subt influența ideilor false, a făgăduințelor absurde, a excitațiilor patologice ce au urmat armistițiului, camera comunelor nu mai reprezintă opinia marei majorități a poporului britanic. La sfîrșitul lui 1918, preocupat de a-și asigura puterea împotriva liberalilor conduși de Asquith, Lloyd George s'a sprijinit pe partidul tory, neacceptînd alături cu el decît un mic număr de liberali coaliționiști. In apelul adresat atunci țării, el anunța o politică externă ultra tory (judecarea Kaizerului, stoarcerea economică a Germaniei, moartea bolșevismului) și o politică internă ultra radicală (eroii războiului trebue să găsească un destin demn de ei, reforme sociale). Deși nu e un economist, Lloyd George a înțeles însă repede consecințele unei politici care ar tinde la distrugerea economică a Germaniei și a Rusiei. Sprijinit pe opinia publică, pe oamenii de afaceri și pe financiari, el a modificat considerabil politica lui externă. In schimb, partidul tory l-a împiedecat sistematic de a aplica cel mai mic punct din politica lui internă: chiar în ceiace privește construcția locuințelor eftine pentru muncitori, el nu a putut realiza aproape nimic.

Unele măsuri liberale, cum a fost chestia irlandeză, nu au fost votate de coaliție, decît subt presiunea opiniei publice și mai ales a Americei.

Deși sprijinit pe partidul tory, Lloyd George nu a fost niciodată iubit de conservatori, ci mai mult temut sau considerat ca necesar, pe de altă parte nici el nu a devenit tory și simpatiile lui au rămas tot cu acei în rîndurile cărora și-a început cariera.

In ultimul timp, fricțiunea dintre cele două aripi ale coaliției a devenit tot mai mare și svonul că primul ministru va cere regelui disoluția camerei și un nou apel către țară, tot mai răspîndit. Reglementarea chestiei irlandeze, conferința dela Washington, economiile realizate prin aplicarea proiectului Geddes, întîlnirea dela Cannes și pacificarea Europei ofereau un excelent teren electoral primului ministru și alegerile generale erau considerate ca iminente, pentru luna Februar. Acest lucru nu convenea însă partidului tory.

El știe că în alegeri va pierde multe locuri față de Labour Party care după calculele cele mai puțin optimiste, va obține cel puțin două sute de locuri. Conștienți de această perspectivă, conservatorii ar vrea, pe cît e posibil, să amîne alegerile, ca să poată trece, până la efectuarea lor, cel puțin reforma camerei lorzilor, restabilind dreptul de veto, de care ea fusese deposedată în 1910.

Pe cînd Lloyd George era la Cannes, Sir George Younger, prezidentul organizației partidului unionist, s'a pronunțat în mai multe

întruniri, contra alegerilor apropiate, cerînd în același timp discuția imediată asupra reformei camerei lorzilor. Indirect, el era sprijinit în această acțiune de Chamberlain, leaderul unionist, și de lordul Derby.

Cînd primul ministru s'a întors dela Cannes, s'a supărat, amenințînd cu demisia și spunînd că va lăsa pe unioniști să descurce singuri situația. Totuși, se pare că unioniștii au reușit să-l împace. Amicii săi din coaliție susțin însă că primul ministru nu va tolera cu nici un chip reforma camerei lorzilor.

In discursurile pe care Lloyd George le-a ținut în timpul din urmă, el a evitat cu prudență orice aluzie la politica internă, vorbind numai de restaurarea economică a Europei și de necesitatea uniunii naționale. Aceste discursuri i-au atras însă ripostele șefilor partidului liberal independent, Asquith și Lord Grey, care au atacat în mod violent politica șovăitoare a primului ministru.

Partidul liberal nu ar putea însă deveni o forță, decît dacă ar ajunge la un acord cu Labour Party. Incercările făcute însă în această privință nu au dat nici un rezultat, căci—deși nu sînt bolșevici—muncitorii englezi au pierdut orice încredere în făgăduințele burgheziei.

Criza economică prin care trece Anglia, șomajul a două milioane de lucrători, nemulțumirea provocată de noile impozite, scumpetea traiului, au îngroșat considerabil rîndurile partidului muncii, care desigur în viitoarele alegeri va cîștiga un însemnat număr de locuri și va exercita o mare influență. Din nefericire, reprezentanții săi actuali în parlament, cu excepția lui Clynes, sînt departe de a fi la înălțimea situației, și lipsa unui stat major e, în acest partid, adînc simțită.

Renunțînd la ideia sa de a face alegerile în Februar, cînd avea la activul său pacea irlandeză și conferința dela Washington, Lloyd George a făcut o mare greșală politică.

Oportunismul lui exagerat, tendința de a merge mereu în zigzag, influența lui Bonar Law l-au împiedecat atunci să ia o decizie. Azi, el e de fapt prizonierul partidului tory și situația financiară a devenit mult mai serioasă.

După părerea leaderului travaillist Clynes, numai un impozit extraordinar asupra capitalului ar putea scăpa țara de catastrofă.

Chiar dacă primul ministru se va putea menținea încă cîtva timp, prin manevrele și echilibristica lui abilă; cu toată dorința coaliției,—zilele parlamentului actual sînt numărate și dizolvarea lui apare inevitabilă.

(***. *Le Correspondant*, Februar)

O experiență bolșevică în China acum o mie de ani

In vremea împăratului Chen Tsoung (1067 d. Cr.) un șir nesfîrșit de nenorociri publice și de războae civile bîntuia țara Chinei. Luptele neîncetate dintre partide, foamea, molimile făcuseră să piară aproape jumătate din locuitorii ei. Partidul conservator, care avuse până atunci încrederea suveranului, nu se simțea în stare să ducă mai departe sarcinile statului. Atunci împăratul fu povățuit să cheme la cîrmă pe Wang-Ngan-Cheu, un tînăr filozof, ale cărui doctrine îndrăznețe începeau să se răspîndească în împărăție. Era un spirit ascuțit, mlădios și avea darul vorbirii. Cu aceste însușiri el ajunse curînd „umbra atotputernică a împăratului și idolul preamărit al poporului". Sistemul lui era o nouă organizare, alcătuită și desăvîrșită cu cea mai mare grijă până în cele mai mici amănunte de aplicare. Doctrinele sociale și le ilustra prin lecții și exemple din cercetările ce făcuse în bătrînele cronici ale Chinei.

Impăratul îi dădu toată puterea și Wang-Ngan-Cheu puse în slujba ideii lui toată aprinderea unei adînci convingeri. Știu să măgulească amorul propriu al lui Chen-Tsoung arătîndu-i gloria de a crea o societate mai bună, întemeiată nu pe exploatarea cinică a săracului de către bogat, ci pe egalitate și dreptate. Trebue, spunea el, să suprimăm mizeria, dacă nu vrem să fim suprimați de cei care sînt în mizerie.

Cel mai înverșunat dușman al lui Wang-Ngan-Cheu era Tse-Ma-Kouang, om cu experiență, adînc

legat de tradițiile străvechi chineze. Era însă mai mult un mandarin, poet și literat, decît om de guvernămînt. Tse-Ma-Kouang provocă adunarea Consiliului Imperial și ceru ca reformele brusțe ale lui Wang-Ngan-Cheu să fie oprite, pentru a nu aduce, pe lîngă celelalte tulburări, blestemul divinității. Ministrul cel nou răspunse că seceta și cutremurele nu atîrnă de voința omului, că au cauze fixe și invariabile; că natura nu-și impune legi pentru oameni, ci oamenii trebue să-și aleagă norme de viață după legile naturii.

Impăratul cedă voinței novatorului și exilă pe șefii partidelor religioase. Apoi institui o *Comisiune permanentă pentru reforme* subt președenția lui Wang-Ngan-Cheu.

Tse-Ma Kouang se retrase în palatul său de vară, așteptînd, după obiceiu, ordinul de a se omorî. Dar dictatorul îi trimese o scrisoare în care îi exprima stima lui și-i făgăduia siguranța vieții.

Pentru a-și realiza programul, Wang-Ngan-Cheu proclamă mai întâiu ca principiu esențial al imperiului că Statul suveran era singur proprietar asupra pămîntului și asupra tuturor bunurilor și singurul lor exploatator. Pentru organizarea culturii pămîntului, înființă în fiecare district un *tribunal agricol*, care împărțea la începutul anului pămîntul între cultivatori, hotăra ce fel de cultură trebuia făcută, distribuia semințele. Recolta aparținea Statului și era înmagazinată în rezervoare imense. Impărțirea produselor între diferitele provincii ale imperiului era făcută, în proporție cu cifra populației, de un *tribunal agricol suprem* cu reședința la Peking.

Wang-Ngan-Cheu suprimă industria, comerțul și banca sau, mai bine zis, le organiză în servicii publice. Căci, spunea el, nu-i decît o piedică la solidaritatea oamenilor: dragostea de cîștig, de lux, care a falsificat întotdeauna firea omului. Cînd noua organizare economică, bazată pe egalitatea cea mai perfectă în repartiția muncii și a averii va fi înfăptuită, nu vor mai fi săraci și bogați: singură colectivitatea va poseda bunurile care se numesc „avere". Odată cu bogăția și neegalitatea, toate relele patimi: egoismul, invidia, ura, care fac pe om demn de dispreț și viața fără farmec, vor dispărea neîntîrziat. Astfel, printr'un șir de măsuri îndeplinite cu tenacitate, Wang-Ngan-Cheu a creat Statul nou, singur proprietar și cultivator al tuturor pămînturilor, singur capitalist, singur fabricant, negustor și bancher.

Trecură cîțiva ani, în care timp ministrul împăratului schimbă și înoi mașina socială. Totuși, relele de care suferea statul nu arătau că merg spre îndreptare. Deși cutremurele și seceta încetase, recoltele nu se făceau mai bune. Tse-Ma-Kouang ridică din nou glasul și, într'o suplică adresată împăratului, critică sistemul comunist, care face pe oameni să-și piardă gustul de muncă și micșorează producția. Impăratul trimise suplica lui Wang-Ngan-Chen, ceia ce pentru toți însemna moartea lui Tse-Ma-Kouang. Novatorul însă, decis să se abție dela orice exces, nu luă în samă pseudo puternicul atac îndreptat împotriva lui. Surîzînd și la alte atacuri ale dușmanilor, liniștit, încrezător în viitor, Wang-Ngan-Cheu își urmă opera, scoțînd din slujbă pe cei care nu-i arătau devotament absolut, dar oprindu-se dela orice represalii sau cruzimi.

Intr'acestea veni moartea împăratului Chen-Tsoung. Puterea trecu in mînile împărătesei văduve Kao, care purta demult dușmănie reformatorului. Indată ce se suî pe tron, ea chemă ca sfătuitor pe Tse-Ma-Kouang. Acesta arătă, la rîndul lui, aceiași generozitate pentru reformatorul care se retrăsese în singurătate. Acolo, în turnul sihăstriei lui, Wang-Ngan-Cheu încercă nemărginita tristeță de a vedea cum se sfarîmă, piatră cu piatră, orînduirea pe care el o zidise.

In același an, la un scurt răstimp, muriră cei doi protivnici, simboluri a două forțe care cîrmuesc, păstrează și înoesc alcătuirile omenești. Wang-Ngan-Cheu își dădu sufletul părăsit de toți, uitat aproape, dar iluminat de credința că în curînd împăratul va aduce din nou domnia Adevărului și a Dreptății...

(Camille Aymard. *Revue de France*, No. 3).

Mișcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

Ivan Bounine, *Le Monsieur de San Francisco*, traduit du russe par *Maurice* éd. Bossard, Paris.

Este o culegere de nuvele alese din opera puternicului scriitor rus. Deși în traducere, se ghicește totuși forța și bogăția de viață a originalului.

Lumea lui Bunin este lumea formelor, a volumelor, a culorilor, a mirosurilor, lumea materială. Imaginația lui este mai cu seamă vizuală, tactilă, olfactivă. Cînd pătrunde în lumea sufletului, el face același lucru: pentru a prinde gînduri, sentimente, dorințe, le transpune în volume sau în culori. Din acest punct de vedere se deosebește în întregime de Dostoevski pentru care lumea spațială aproape nu există; se apropie de Tolstoi, de care este vădit influențat: Bunin e sobru în amănunte, dar ochiul lui prinde întotdeauna un gest, un timbru, un miros, o culoare, care este de-ajuns pentru a evoca lucrul, caracterul, ființa întreagă într'un rezumat minunat.

Le Monsieur de San Francisco, Frères, Bouche Close și înspăimîntătoarele *Propos Nocturnes* alcătuesc cele mai caracteristice bucăți din această culegere.

Remy de Gourmont, *Lettres à Sixtine* éd. „Mercure de France", Paris.

Aceste scrisori, reflectate și cerebralizate, păstrează subt căldura iubirii o seninătate trădînd un minunat echilibru sufletesc. Ele sînt un model de simplicitate, de sinceritate sentimentală și intelectuală. Mai ales sinceritate către sine însuși; cea mai mare voluptate în iubire este de a-ți găsi un dumnezeu, stăpîn al vieții și al lumii: „Quel dieu est en vous quand on aime ainsi!"

Alături de aceste scrisori, se găsesc notele intime scrise în chiar clipa emoției și care fixează, — pentru sine — „ces minutes dont il est vain de vouloir rendre le charme surhumain".

„Lettres à Sixtine" alcătuesc un roman trăit, sfîrșit în clipa cînd începe adevărata viață. Ele arată că Remy de Gourmont despre care s'a spus de-atîtea ori că nu-i decît un „benedictin de bibliotecă" și-a împlîntat rădăcinile operei și filozofiei sale adînc în iubire și în viață.

Roland Dorgelès, *Saint Magloire* éd. Albin Michel, Paris.

Acțiunea romanului se petrece în 1930, cînd Magloire Dubourg vine în Franța cu renumele de sfînt. El a trăit patruzeci de ani în Africa predicînd Negrilor evanghelia. Se vorbesc pe seama lui lucruri minunate. Satul Barlincourt, unde sfîntul se stabilește la fratele lui, este invadat de ziariști și de bolnavi. Magloire vindecă un coxalgic, un epileptic, redă vederea unui orb. Biserica neliniștită de miracolele săvîrșite de acest simplu laic, intervine, se înspăimîntă de doctrinele lui. Sfîntul predică pe străzile Parisului, ațîță o grevă, pricinuește sinuciderea unei nepoate a lui, intervine la Curtea cu Juri cu atîta stîngăcie, că face să fie condamnat la moarte acela pe care voia să-l scape, provoacă mișcări în Paris, este arestat. Discreditat, urît, nepopular, Magloire trebue să plece din nou în Africa.

Romanul acesta care vrea să arăte un sfînt în societatea de după războiu, este lipsit de atmosferă, de acel imponderabil răspîndit pretutindeni în opera lui Dostoevski, de pildă.

FILOZOFIE

K. Frankhauser, *Das Zweckmässigkeitsproblem und das Indiferenzprinzip*, ed. Heitz, Strasburg.

K. Frankhauser vrea să stabilească că conceptul de finalitate ar fi miezul întregii metafizici. Filozofia este teleologie, această teleologie a fost mai întâiu teologie, apoi misticism (Plato); abia cu Darwin și-a găsit temelia adevărată: principiul selecției naturale. Cea mai mare parte a lucrării este întrebuințată pentru a dezvolta această interpretare cu totul surprinzătoare a Darwinismului: în sprijinul lui, autorul nu aduce un singur text măcar din Darwin.

W. R. Sorley, *A history of English Philosoph*, University Press, Cambridge.

Istoria filozofiei n'are în Anglia liniile majestuoase și deslușite pe care le are în Grecia sau în Franța. Aici nu sînt nici sisteme, nici școli: între Hobbes și H. Spencer nu se găsește nici un sistem complect și articulat. Abia în secolul XIX, cu Bentham și J. Mill se alcătuesc grupări care pot fi numite școli.

In aceste condiții, istoricul se vede silit a intra în amănunte. El reinvie un număr de scriitori uitați astăzi, dar care nu pot fi neglijați într'un tablou complect al gîndirii engleze. Formulele generale n'ar putea să ne lămurească: secolul lui Locke este și acel al platonismului dela Cambridge și evoluționismul lui Spencer a coincis cu o importantă mișcare idealistă.

Anglia, până în secolul XIX n'a suferit decît o singură influență de pe continent: aceia a lui Descartes. „Filozofii englezi nu sînt mari constructori de sisteme. Ar fi nedrept să facem ca ideile lor să intre cu forța într'un sistem și să le denumim cu un termen general".

Filozofia engleză este cu totul lipsită de caracterul scolastic. Mulți din marii săi scriitori sînt oameni cu stare sau oameni de afaceri, care nu se ocupau în mod profesional de filozofie, ci erau atrași de interesul nesecat al problemelor ei. Din amestecul tuturor acestor filozofii particulare, autorul desprinde mișcări de ansamblu, mai mult tendințe decît sisteme; căci așa cum gîndirea unui scriitor englez nu se poate rezuma într'o formulă, tot așa fiecare epocă prezintă curente de idei extrem de deosebite.

ISTORIE

S. Zurlinden, *Der Weltkrieg. Vorläufige Orientierung von einem schweizerischen Standpunkt*, Zweiter Band: *Die historische Grundlage des Weltkrieges*, Zürich, Orell Füssli.

In întâiul volum, autorul a studiat „rădăcinile" războiului mondial: credința în necesitatea războiului, principiul de autoritate, diplomația secretă, militarism, imperialism, teologia războiului. In acest de al doilea volum studiază originile istorice ale războiului.

El consideră toate aspectele problemei originilor, plecînd dela congresul dela Viena și urmărind evoluția politicei europene dela 1814 la 1914. Analizează politica lui Bismark, alianțele și înțelegerile europene, chestia colonială, chestia orientală, pacifismul și înarmările.

Acest volum va fi complectat de un al treilea. Prin bogăția documentelor și limpezimea sa, lucrarea d-lui Zurlinden prezintă un deosebit interes.

Maurice Paléologue, *La Russie des Tsars pendant la grande guerre*, éd. Plon, Paris.

In acest volum sînt adunate articolele apărute în *La Revue des Deux Mondes* unde urmează și acum publicarea articolelor care vor complecta istorisirea evenimentelor petrecute în Rusia pe timpul războiului. Volumul întâiu cuprinde povestirea întîmplărilor dela iulie 1914 la iunie 1915 — primul an de războiu, atît de bogat în peripeții. Personagiile politice cele mai de seamă sînt zugrăvite fără părtinire și cu o adîncă cunoaștere a firii omenești. Una din sarcinile care și le-a impus d. Paleologue a fost reabilitarea împărătesei pe care se încearcă s'o spele de orice bănuială de trădare. El prezintă pe Alexandra Feodorovna ca o ființă rău echilibrată, — cînd cu trăsături crispate, cînd cu o veselie exuberantă, — în întregime dominată de Rasputin. Acesta era centrul intrigilor germane.

Intr'o impresionantă istorisire, autorul reproduce părerile unui Rus despre destinul țarului. După ce înșiră lanțul nesfîrșit de nenorociri care n'au încetat să cadă asupra împăratului dela suirea pe tron, el sfîrși: țarul este menit nenorocirilor și noi avem dreptate să ne temem cînd ne gîndim la zările negre pe care războiul le deschide înaintea noastră. Părerile acestea oglindesc minunat starea de spirit din Rusia de atunci.

Cartea d-lui Paleologue este o lucrare de primul ordin, care aduce o prețioasă contribuție la istoria domniei țarului Nicolae II-lea.

J. R. *Foch*, essai de psychologie militaire, éd. Payot, Paris.

Un mic studiu al personalității, al metodei și technicei lui Foch, în comparație cu predecesorii sau contemporanii lui cei mai iluștri: Napoleon, Moltke, Joffre, Pétain și Ludendorff.

J. R. susține că până în Martie 1918 „marele războiu, în ce privește metoda de comandament pentru toți beligeranții a fost încoronarea comandamentului anonim sau colectiv", că Foch, singur urmaș al lui Napoleon, a știut să înoiască arta comandamentului personal și prin victoria lui a demonstrat superioritatea principiilor napoleoniene care rămîn „temelia însăși a artei războiului".

CHESTIUNI SOCIALE

Marcel Pillon, *La société bourgoise*, éd. Bernard Grasset, Paris.

D. M. Pillon preconizează un neo-burghezism care să fie opus și burghezismului de astăzi și uvrierismului viitor. După sistemul său, capitalul și munca, în loc să se dușmănească, ar trăi pe picior de egalitate: orice muncitor ar fi capitalist și orice capitalist ar fi muncitor. Cel care muncește să fie plătit pentru munca îndeplinită; cel care face un serviciu, pe lîngă munca lui, să fie remunerat pentru acest serviciu, în sfîrșit acela: care primește și salar și remunerație, să economisească o parte pentru a putea ajuta pe alții. — Idei care duc la concluzia că o societate nu poate fi decît burgheză, în înțelesul social al cuvîntului, căci această vorbă are multe înțelesuri: etimologic înseamnă cel care locuește la oraș; artistic, înseamnă cel care disprețuește arta; politicește, el desemnează pe acela care trăește din rente, fără să lucreze; dar social el arată pe cel care, muncind în orice treaptă a societății, este bun cetățean, bun tată de familie, își ține cuvîntul, își plătește datoriile și economisește.

André Dubosq, *L'Evolution de la Chine: politique et tendances 1911 - 1921*, éd. Bossard, Paris.

Cel care se interesează de chestiunile de politică mondială, vor găsi în această carte analiza și sinteza evenimentelor ce au frămîntat imperiul Chinez în cei din urmă zece ani. Conflictul între nordul și sudul Chinei, afacerea Chantoung, chestiunea Pacificului, relațiile Chinei cu străinătatea și mai ales cu Japonia, posibilitatea de transformare a Chinejilor, progresele realizate până acum, trezirea sentimentului național, într'un cuvînt noul spirit care domnește în China sînt puncte cu ajutorul cărora autorul încearcă să dea o icoană deslușită a Imperiului Chinez de astăzi. Comentariile cu care d-sa însoțește fiecare articol ajută mult. — D. Dubosq a fost profesor la Universitatea din Peking, cunoaște deci din izvoare directe toate chestiunile care privesc imperiul Chinez.

FINANȚE

Ettore Lolini, *L'attività finanziaria nella dottrina e nella realtà. Saggio di una sistemazione scientifica dei fenomeni finanziari*, Roma Athaeneum.

Ideia conducătoare a lucrării este că fenomenele financiare au un

caracter esenţial *politic*. Prin aceasta, autorul se deosebeşte de majoritatea teoreticianilor italieni, care studiază finanţele publice cu spiritul şi metoda disciplinelor economice. Dacă studiem impozitele cu preocuparea de a explica faptele şi nu de a construi doctrine, observăm că în toate statele, fără a excepta pe cele democratice, balanţa forţelor politice joacă rolul preponderent şi decisiv. Fie vorba de a alege un sistem de impozite ori de a determina cheltuelile publice, guvernanţii adoptă soluţia care aduce minimum de sarcini şi maximum de avantagii prietinilor, partidului, clasei lor, acordînd partidelor şi claselor adverse numai concesiile necesare pentru a evita opoziţii prea vii care ar risca să pună în pericol dominaţia lor politică. La prima vedere ar părea că Lolini se apropie de teoriile lui Loria, bazate pe materialismul istoric. Lolini însă are grijă să arate că punctul său de vedere se deosebeşte de determinismul istoric: Loria greşeşte cînd crede că factorul economic constitue temelia activităţii politice. Puterea economică şi puterea politică nu sînt totdeauna în aceleaşi mîini. Inaintea războiului, Evreii din Rusia, care deţineau bogăţii superioare restului populaţiei, îi erau totuşi subordonaţi. In sistemul fiscal italian, proprietatea fonciară şi marea industrie sînt mult mai greu taxate decît clasele liberale sau micii industriaşi, cu toate că ele sînt în capul ordinului economic. Statul, care determină orientarea fiscală, nu este emanaţia unei clase ci expresia unui grup politic care se poate compune din elemente economice heterogene şi inferioare.

ŞTIINŢĂ

Edwin Grant Conklin, *L'hérédité et le milieu*, Bibliothèque de philosophie scientifique, Flammarion, Paris.

După o privire fugară asupra procesului desvoltării individuale a corpului şi a spiritului, dela fecundaţie la conştiinţă, autorul expune fenomenele de ereditate aduse la forma mendeleiană şi încearcă să arate că influenţa mediului nu e nulă, dar nu e nici prea importantă. Capitolele din urmă sînt consacrate aplicaţiilor filozofice a materiei tratate, insistînd mai ales asupra chestiunii liberului arbitru. Libertatea constă în puterea pe care o au unele animale de *a inhiba* „actele instinctive şi neraţionale prin acţiunea excitanţilor intelectuali şi raţionali şi de a regula comportarea lor după informaţiile experienţei trecute".—Din acest punct de vedere, omul este cel mai liber dintre animale.

Ch. B. Clapham, *Metric system of engineers*, ed. Chapmann and. Hall, London.

Această carte, cuprinde argumente pentru adoptarea definitivă a sistemului metric în ţările de subt influenţa engleză.

Pentru realizarea acestei idei, urmează indicaţiuni asupra conversiunii unităţilor de orice fel, aşezate în tablouri îndăminoase şi cu exemple practice. Pe lîngă definiţii şi transformări, autorul mai descrie utilitatea şi modul de întrebuinţare a aparatelor de măsură.

Compilator

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI XLIX

(Anul XIV, Numerele 1, 2 şi 3)

I. Literatură.

II. Studii.—Articole.—Scrisori din ţară şi din străinătate.

III. Note pe marginea cărților

IV. Cronici

V. Miscellanea

VI. Recenzii

VII. Revista Revistelor